

Marija Stanonik

# POETIKA SLOVENSKE SLOVSTVENE FOLKLORE

BESEDNA UMETNOST V KORENINAH



**POETIKA SLOVENSKE SLOVSTVENE FOLKLORE**  
BESEDNA UMETNOST V KORENINAH



MARIJA STANONIK

**Poetika slovenske slovstvene folklore**

Besedna umetnost v koreninah

*Urednik* Jurij Fikfak  
*Recenzentki* Jožica Čeh, Vera Smole  
*Prevod povzetka* Jeremi Slak  
*Oblikovanje in prelom* Nina Semolič  
*Izdal* Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU  
*Zanj* Ingrid Slavec Gradišnik  
*Založila* Založba ZRC, ZRC SAZU  
*Zanj* Oto Luthar  
*Glavni urednik* Aleš Pogačnik

*Tisk* Cicero Begunje, d. o. o.  
*Naklada* 300

Prva izdaja, prvi natis.  
Ljubljana 2023

Prva e-izdaja je pod pogoji licence Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:  
<https://doi.org/10.3986/9789610507659>

*Na naslovnici:* Andrej Jemec, Evforija majske osvoboditve, 1984, akril, platno, 149,5 x 135,0 cm (detajl). Slika uporabljena z dovoljenjem avtorja.

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) na osnovi razpisa za znanstvene monografije v letu 2022; sofinancirana je bila tudi s strani raziskovalnega programa Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjika (P6-0088).

CIP - Kataložni zapis o publikaciji  
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

398(497.4)

STANONIK, Marija

Poetika slovenske slovstvene folklore : besedna umetnost v koreninah /  
Marija Stanonik ; [prevod povzetka Jeremi Slak]. - 1. izd., 1. natis. - Ljubljana  
: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2023.

ISBN 978-961-05-0764-2

COBISS.SI-ID 161456131

COBISS.SI-ID 161339139

ISBN 978-961-05-0764-2 (PDF)

MARIJA STANONIK

**POETIKA SLOVENSKE  
SLOVSTVENE FOLKLORE**

BESEDNA UMETNOST V KORENINAH

2023



# KAZALO

<b>UVOD</b>	7
<b>A. ZVOČNA POETIKA</b>	11
ZVOKI V NARAVI IN ODZIVI NANJE	13
PTIČJA GOVORICA	
PTIČJICE – V SLOVENSKI BESEDNI UMETNOSTI	25
VPRAŠANJE MITOPOETIKE	
OB SLOVENSKI SLOVSTVENI FOLKLORI O PTICAH	68
GLASOVNI IZRAZI ČUSTEV IN ZVOKOV PRI DELU	91
TRPKA MILOZVOČNOST	114
GOVORICA ZVONOV	
OPONAŠANJE ZVONOV – ZVONČICE	121
<b>B. VIZUALNA POETIKA</b>	151
KATEGORIJA PROSTORA	152
POETIKA PROSTORA V GORENJSKI KRAJINI	178
VIZUALIZACIJA BAJČNIH BITIJ	193
POETIKA BARV	203
POETIKA POMANJŠEVANJA	253
POETIKA ŠTEVIL	258
<b>C. KOMPOZICIJA</b>	281
KATEGORIJA ČASA	282
FORMULATIVNI ZAČETKI SLOVENSKIH FOLKLORNIH PRIPOVEDI	290
FORMULATIVNO KONČEVANJE SLOVENSKIH PRAVLJIC	
NA PRIMERU KRAČMANOVIH PRAVLJIC IN PRIMERJALNIH ZBIRK	306
INDIVIDUALNA POETIKA	
IZ ARHIVSKE ZBIRKE GAŠPERJA KRIŽNIKA	320
POETIKA BALADE O NESREČNIH ZALJUBLJENCIH	
S CVETLIČNO POANTO	360
<b>SKLEP</b>	375
<b>SUMMARY</b>	381
<b>VIRI IN LITERATURA</b>	386
<b>KRATICE</b>	408
<b>RAZŠIRJENO KAZALO</b>	409



# UVOD

## OD IZREKANJA DO BESEDNE UMETNOSTI

Slovenska *besedna umetnost* je zbirni pojem za slovstveno folkloro in leposlovje. Iz obeh je načrpano gradivo za tukajšnjo monografijo. Njen prvotni dolgoročni namen je bil predstaviti strokovni javnosti na enem mestu poetiko slovenske slovstvene folklore na empirični podlagi. Hkrati se je ob prebiranju slovenskega leposlovja izkazalo, da veliko zadevnega gradiva obstaja tudi v literaturi (o njuni razmejitvi prim. Stanonik 2001: 137–146).

To me je napeljalo k misli, da je problematika drobnih jezikovnih pojavov, ki jih tu skušajo ozavestiti in sistemizirati prva poglavja, ontogenetsko najstarejša, še izpred mitičnega obdobja človeške civilizacije, ko se je rodila »živa govorica« (»parole«). Grški izraz *mythos* pomeni isto, kar beseda, govor, zgodba, bajka ali pravljica. »Mythos ali beseda, to je zgodba, se začenja, ko je človek spregovoril prvo besedo, to je dobesedno 'prvi mythos'« (Anton Trstenjak, v: Stanonik 2001: 118). To seveda ne pomeni, da tu sistemizirano zadevno gradivo izhaja iz tistih davnih obdobij, temveč da se je še iz »predfonemskih in predmorfemskih časov« (Snoj 2022: 238) filogenetskega razvoja človeka vse do danes v ontogenetskem razvoju posameznika ohranila sposobnost prvobitnega izražanja.

Prvi del je zaradi zvočne poetike gradivsko bogat s folklornimi obrazci, ki so prvič sistematično zbrana na enem mestu, v drugem in tretjem delu pa je tudi ob folklornih pesmih s stilističnega vidika veliko novih ugotovitev, ugotovitve o poetiki prozne folklore pa so tako rekoč pionirske.

Da je bil tukajšnji načrt dolgoročen, se vidi iz poglavij, ki so bila z mislijo na morebitno monografijo o poetiki slovenske slovstvene folklore napisana že veliko prej, in so tu, tako ali drugače predelana in organsko vključena vanjo. Gre za besedila o trpki milozvočnosti (Stanonik 1995), kategoriji časa (2000), vprašanju vizualizacije abstraktnih bitij (2001), poetiki folklornih pripovedi, ki jih je zapisal Gašper Križnik (2008), poetiki prostora v gorenjski krajini (2012) in formulativnemu končevanju slovenskih pravljič (2021).<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Za objavo v knjigi so bila uporabljena in predelana naslednja besedila:

- Trpka milozvočnost. *Didakta* št. 24/25, 1995, 3–7.
- Kategorija časa v slovenski slovstveni folklori, 36. *seminar slovenskega jezika, literature in*



Ob pripravi članka *Ptičje petje v slovenski slovstveni folklori*, ki sem ga leta 2016 že poslala v pregled strokovnjaku za ptice pod slovenskim nebom, a mi je potem zmanjkalo časa za dokončanje, se je nabralo najbrž več gradiva iz slovenskega leposlovja kakor s terena ali iz zapisanih virov slovstvene folklore.<sup>2</sup>

Prvi del je zaradi zvočne poetike gradivsko napolnjen s folklornimi in literarnimi obrazci (v obliki reduplikacij, paralelizmov in formul), od katerih so nekateri pravzaprav prvič sistematično zbrani na enem mestu.

Kako mitična vloga se je nekdanj pripisovala slovenski narodni / ljudski / folklorni pesmi, se vidi že iz tega, da se vse tri sledeče izjave nanašajo zgolj nanjo, medtem ko je folklorno pripovedništvo v njih popolnoma prezrto.

Duha narodne pesmi bomo spoznali šele iz podrobnega študija načina, kako narodna pesem izbira, zameta, spreminja in kombinira elemente izražanja, ki jih ustvarja umetna poezija, in kako rabi izraževalna sredstva, ki so lastna našemu jeziku. Vse to pa je široko, še popolnoma neobdelano polje za filologijo in teorijo umetnosti! Dokler nimamo na tem polju še prav nič, temelji vsako govorjenje o 'duhu' narodne poezije samo na subjektivnem čustvu brez vsake realne spoznavne (Glonar 1923: 49).

Lastnosti narodne pesmi se kažejo v jezikovnem slogu, značaju njenega besednega zaklada in besedja, še bolj pa v poetičnem slogu, v pesniški uporabi besednih izrazov in oblikovanju snovi ... (Grafenauer 1952: 21).

To se pravi, da govorjenje o okrasnih pridevnikih, stalnih rečenicah ipd. ne pove nič, dokler ne poskusimo ugotoviti tudi kako in kje se ta stilna sredstva v pesmih pojavljajo, kaj pomenijo za oblikovanje pesmi (Kumer 1965: 1153).

Po zaslugi Ivana Grafenauerja (prim. Stanonik 2013: 103–189) in Zmage Kumer (Klobčar 2013; Golež Kaučič 2018: 396–398) za pesmi ter Jakoba Kelemine in Milka

---

*kulture*, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik, Ljubljana 2000, 191–224.

• Vprašanje vizualizacije abstraktnih bitij v slovenski slovstveni folklori. *Traditiones*, zbornik Inštituta za slovensko narodopisje 30 2001, št. 1, 169–181.

• Poetika folklornih pripovedi iz arhivske zbirke Gašperja Križnika, Marija Stanonik s sodelovanjem J. Semprimožnika, B. Ivančič Kutin in S. Babič (ur.) *Gašper Križnik (1848–1904) in njegov čas*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2008, 145–160.

• Poetika prostora v gorenjski krajini /na primeru povedk. *Etnologija in slovenske pokrajine: Gorenjska* (Strokovni posvet), Dvorska vas pri Radovljici, 16. in 17. februar 2012, 169–185. [Elektronski vir: CD in <http://www.sed-drustvo-si/>]

• Formulativno končevanje slovenskih pravljic: Na primeru Kračmanovih pravljic in primerjalnih zbirk, *Velika Slovenca izpod Storžiča: Matija Valjavec in Matija Naglič*. Zbornik razprav ob mednarodnem simpoziju ob 190-letnici rojstva Matije Valjavca (1831–1897) in 222-letnici rojstva Matije Nagliča (1799–1854), KD Josipine Turnograjske, Mače pri Preddvoru 2021, 102–115.

<sup>2</sup> Z gradivom iz Štrekcljevih *Narodnih pesmi* I–IV, 1898–1923) je bilo dopolnjeno šele ob pripravi poglavja za tukajšnjo objavo. Zaradi obilice gradiva iz pretežno druge polovice 20. in začetka 21. stoletja sto let starejše zadevno folklorno gradivo kar kliče po primerjavi. Že bežen pogled na obojno gradivo pričča o presenetljivih razlikah med njima, sproža vprašanja o povodih zanje in spodbuja primerjalne študije.

Matičetovega (Stanonik 2013: 209–251, 427–476) za prozo je nastalo veliko razprav iz motivike slovenske slovstvene folklore, medtem ko se raziskovanje njene estetske plati ni kaj prida premaknilo.

Ustrezno temu je drugi del te monografije posvečen tistim poetičnim pojavom, ki jih zaznavajo oči, in to zares zgolj v slovstveni folklori; naj gre za ubeseditev krajine, ki je nekaj topljivega, ali bajčnih bitij, ki so fizično nedostopna, za barvno skalo in celo miniature.

Tretji del je namenjen kompoziciji izrecno proznih žanrov. Njihovi formulativni začetki se hkrati prekrivajo s poetiko časa v njih. Zato ni bilo mogoče pripraviti posebnega poglavja o tej kategoriji, da bi bilo kompatibilno s poglavjem o poetiki prostora. Formulativni sklepi pravljic pa služijo izstopu iz namišljenega sveta v realnost.

Za tukajšnji namen, ki želi predvsem ozavestiti poetiko slovenske besedne umetnosti v njenih koreninah, gledano ontogenetsko!, v njeni najbrž bolj nezavedni kot zavestni fazi, se je pokazala pravšnja razlaga Ernsta Cassirerja (Kasirer 1985) o filogenetskem razvoju jezika.



Z upoštevanim gradivom izražam spoštovanje Karlu Štreklju, Matiji Valjavcu, Gašperju Križniku in avtorjem knjižne zbirke *Glasovi*. Glede na mojo službeno zadolžitev na Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU je prvenstvena pozornost namenjena poetiki folklornih pripovedi, vendar tudi pesmi niso prezrte in uzaveščeni sta dve novi vrsti folklornih obrazcev, poimenovani *ptičjice* in *zvončice*.

Zahvaljujem se predvsem bibliotekarki gospe Miri Sedmak v Biblioteki SAZU za njeno velikodušno pomoč pri izposoji gradiva in preverjanju številnih virov, prav tako dr. Vanji Huzjan, ki me je marsikdaj rešila iz zadrege, uredniku dr. Juriju Fikfaku za skrbno branje in pripombe, Inštitutu za slovensko narodopisje, da je knjigo sprejel v svoj program, in založbi ZRC, ZRC SAZU za izdajo knjige.



# A. ZVOČNA POETIKA





# ZVOKI V NARAVI IN ODZIVI NANJE

Star pregovor pravi: »vsaka žival po svoje poje.« Res so živalski glasovi bolj podobni petju kakor človeški besedi ali govoru. S svojimi zvoki in glasovi posredujejo živalim iste vrste svoje občutke: veselje, žalost ... in jih vzbujajo tudi v njih. Podobno je s človekom. O tem so se ljudje že zdavnaj prepričali.<sup>3</sup>

»Ali misliš, da se živali tudi pogovarjajo?« sprašuje žena moža v tihi prekmurski ravnici.

»Rekel bi, da se. Na nek način se morajo pogovarjati. Samo najbrž ne toliko kakor ljudje.«

Tako sta modrovala. Deček, ki sta ga vzela pod streho, o tem ni dvomil: »Vedel je, da imajo vse živali svoj jezik, da prepevajo v tem jeziku. Ptice pojejo, pes laja, krava muka in čebele brenčijo. Vse to je jezik« (Kranjec 1973: 204).

V majski številki *Slovenskega gospodarja* (1927: 4) je v rubriki *Za razvedrilo* neznani avtor želel bralce zabavati z »živalsko govorico«. To metaforično besedno zvezo pravzaprav potrjuje jezikoslovna opredelitev, da gre za »antropomorfiziran prikaz 'živalskih oglašanj' in 'različnih zvokov (iz okolja)« (Toporišič 1976: 397–398; Krvina, Žele 2017: 205). Josip Šašel in Fran Ramovš (1936: 29) sta njihovo zvočno odzivanje imenovala »posnemanje živalskih glasov«, kar se lepo ujema s karakteristiko »posnemovalni medmeti«, ker posnemajo glas /zvok česa pri čem (Toporišič 1976: 387; Krvina, Žele 2017: 205).

Dotlej zbrano gradivo o »/o/ponašanju raznega orodja in raznih del« je prvi sistematično objavil Karel Štrekelj v 4. zvezku *Slovenskih narodnih pesmi* (1908–1923: 465–467) in to je vključeno v tukajšnje poglavje; dodano pa je tudi veliko novega, evidentiranega ob pregledovanju virov v številne druge namene in ob prebiranju slovenske literature.

Tu je snov sistematično razvrščena, gradivo zanjo pa ni bilo sistematično raziskano, saj bi vloženi trud ne bil sorazmeren rezultatom.

V zapuščini<sup>4</sup> Franca Bilca (1786–1824), in to v vseh treh delih njegovega *Collectio vocabulorum* je vredna pozornosti tudi njegova zbirka onomatopejskih izrazov, s katerimi se oglašajo divje in domače živali (pes, mačka, krava, konj, ovca, osel, koza, prašič, kokoš, koklja, petelin, gos; volk, golob) zvon in glasovi, ki nastajajo pri rezanju in lomljenju.<sup>5</sup>

<sup>3</sup> V. Lah, Beseda o petju, *Kmetijske in rokodelske novice* 18 (1860), 179.

<sup>4</sup> *Zapuščina Franca Bilca*, MS 430, Bilziana, *Collectio vocabulorum pro lexico Vodnikiano*, I., 2., 3. del. Rokopisni oddelek NUK, Ljubljana.

<sup>5</sup> 3. del *Collectio* ..., *Zapuščina Franca Bilca*. Bile si je pri nekaterih izrazih ob njihovi razlagi pomagal z nemščino, pri drugih z italijansščino.

# I. NARAVA

V zbranem gradivu jo zastopa voda, ki je »plivkala: *plivk, plivk!*« (Vrtec 1909: 100).

## 1. NARAVNI POJAVI

- **Veter**

Tukajšnje poglavje začenja starodavni mitološki motiv, prepojen s krščanskim doživljanjem:

Dolgo noč je *godel veter* v skodlah. Na misel mi je prišla podobna noč pred leti na Planini. Veter se je gnal takrat čez Poljanski rob, s starim Pogačarjevim Franckom sva sedela v bajti, kadila tobak in moževala. Marsikaj je vedel, kar je danes že padlo v pozabo; v *vetru je slišal glasove ubitih divjih lovcev*, divja jaga se je podila po Planini, *zdane duše so jokale v vetru*. Ob taki uri ni varno stopiti na plano. Žerjavica na ognjišču je zažarela v pišu vetra; videl sem Francka, ždel je ob pogradu in mrmral staro molitev: '... za vse tiste, kateri nocoj po gorah in po vodah konec jemljejo.' Prisluhnil sem odmevu prejšnjih stoletij, ki se je ohranil v današnji čas (Kopač 2006: 37).

Janez Jalen je bil nenadkriljivo občutljiv za zvočne vtise, saj je njegova literatura neverjetno bogata z onomatopejskimi (onomatopoetičnimi) izrazi. Različne vrste vetra ponazarja z ustreznimi glagoli:

V vrhovih drevja je *zašelestela rahla sapa* (Jalen 2003: 33).

'*Vrrrřšššššššš*', je *zašumel* veter v vrhovih na vrtu (1940: 174).

Tudi v pesmi o partizanskem pohodu Ziljske čete je nekaj demoničnega, saj lirski osebek doživlja snežni metež kot zlokobnega sovražnika, ki jim preti s smrtjo:

Zavija veter, brije nas pršič: / *fiju, fiju...* Naprej, naprej, naprej! / Okleščen bor je kakor star mrlič. / *Fiju, fiju...* mrlič, mrlič, mrlič / boš tudi ti že jutri osorej, / *fiju, fiju...* skoz meteže naprej. // Zaman, človeček, z mano se boriš, / *fiju, fiju...* povej, povej, kdo si? / Bos in razcapan mi ne ubežiš! / *Fiju, fiju...* poglej, kako sneži! / V vrtincih belih se zgubiš, zgubiš, / *fiju, fiju...* izpijem ti oči! // Zavija veter, brije nas pršič: / *fiju, fiju...* zdaj zdaj se zgrudiš v sneg / in v nekaj hipih boš mrlič, mrlič, / *fiju, fiju...* vrtinec žvižga v breg, / grozi, preti, da vse zdrobi nas v nič. / *Fiju, fiju...* Le bela smrt v očeh (Miha Klinar 1995: 407).

Zaljubljenim v naravo in toplo oblečenim in dobro obutim sneg ne more do živega. Škoduje jim lahko le v njihovi lovski strasti:

- **Škripanje snega**

Tedaj pa se je zgodilo nekaj, da sva oba zatrepetala. Pod lovčevno nogo se je udrl sneg: '*rèsk*' (Finžgar 1969: 208).

'*Rsk, rsk, rsk,*' je više gori v goščavi zahreščal zmrzel sneg (Jalen 1942: 194).

'*Rrrsk, rrrsk, rrrsk,*' je *škripalo* pod coklami, ko sta skoraj tekla skozi vas (Jalen 2003: 216, 218).

Kakor se vidi iz tukajšnjih dveh primerov, sta gorenjska rojaka Finžgar in Jalen lomljenje snežnih kristalčkov zvočno enako zaznavala, toda pravopisno različno zapisala. Le da je Jalen bolj zgovoren in epsko širok:

Zunaj je bilo tako mraz, da so okna do vrha zamrzovala. In po potih in gazez je *škripalo pod nogami*, kakor bi bile cikle narejene na škrip, in pod sanmi, ki so ob južnem snegu *tiho drsele za zvonci*, je *cesta kar žvižgala*, tako trdo je premrznil sneg (Jalen 2003: 216, 218).

## 2. RASTLINE

Rastline so res neme, toda spomladanske trobentice (*primula vulgaris*) so, kot kaže, dobile ime<sup>6</sup> prav zaradi možnosti, da se nanje lahko zapiska. Prav tako nekateri znajo izvabljeti glasove s pomočjo mladih listov leske ali jelše, posebno dečki pa so nekdam delali spomladi piščalke iz muževnega vrbovega in leskovega lubja.

Nekdam so fantiči na paši pulili čebulice podleska, da bi pojedli njihovo »jedra« in pri tem govorili, kakor da gre za urok:

Lünga, lünga, péjde wän,  
svietga Júrja néj damá! (Kumer 1975: 317).

Človeku pa kar zagomazi po telesu, ko ob padanju, kakor da bi zajokalo, zahrešči požagano mogočno drevo. Tudi pokanje dreves v hudih zimah ali žledolomu ne vzbuja prijetnih občutkov.

‘*Kukavičje, kukavičje zelenje*, kovačnik’ je rastlina, za katero so včasih verjeli, da se je kukavica spomladi najé, preden začne peti (Štrekelj 1894: 58).

Goodec pred voli gusla: »cigu migu« ali pa mu gosle odgovarjajo: »*zelje, repa, zelje repa*« (Pintar 1898: 179). Kdo ve, ali ni navedeno ponavljanje otožna kritika enolične zimske prehrane revnih ljudi.

## 3. ŽIVALI

Ker je pticam posvečeno posebno poglavje, je tukajšnji razdelek namenjen le drugim živalim, za katere je bilo mogoče najti ustrezne vire, in to od najmanjših do največjih: žuželkam, plazilcem, žabam oz. brezrepim dvoživkam in končno štirinožnim živalim. Hkrati z oponašanjem njihovega oglašanja je – kolikor omogoča zbrano gradivo – dodano tudi odzivanje ljudi nanje.

### • Pijavka

Ko so pijavke lovili v močvirju ob odtekanju Cerknškega jezera, so jih spremljali s klici: »*Pii mene pjauka! pii mene pjauka!*!«<sup>7</sup> (Valvasor 1689 I/IV: 722), poknjženo »*Pij*

<sup>6</sup> Pregled poimenovanj navadnega jegliča (*primula vulgaris*) v različnih jezikih dopušča domnevo, da je ime trobenta ali »trobentica« značilna le za slovenski jezik (jf).

<sup>7</sup> Navedek v op. 13 (Stanonik 1990: 308) je napačen.



[ali sesaj] *me, pijavka! Pij me, pijavka!*« (Valvasor 2009 I/IV: 652). Janez V. Valvasor navdušeno pripoveduje, da ni verjel, da bi ti klici tako učinkovali na krvoželjne črve, dokler mu ni tega v živo demonstriral stari ribič. Da je bilo to res, dokazuje Valvasorjeva podrobnost, da je domačin pravzaprav bolj zapel kot zaklical: »*Pii mene pjauka* itd.« In v nadaljevanju ugotavlja, da je to »kakor tisto čudno petje, s kakršnim [...] ribiči na Sredozemskem morju privabljajo posebno vrsto rib« (Valvasor 2009 I/IV: 652).

- **Pikapolonica**

Ponekod so včasih pikapolonici pravili: »božja kravička, vrazej, šibrica in mavrica, polonca, božji volek« (Šivic-Dular 1997: 63). V *Vrtcu* so leta 1896 zapisali, da se oglašja s: »*Čeri, čeri ...*« (*Vrtec* 1896: 142). Zaradi vdora tujih invazivnih vrst tej ljubki pikčasti žuželki pri nas grozi izginotje.

- **Škržad**

Škržadi so izrazito sredozemska žuželka, ki edina poje v največji vročini, ker se po dolgotrajnih preobražanjih v temini zemlje v kratkem času bivanja na svetlem, želijo naužiti sonca. Od tod njegova prošnja v pesmi *Sonce v Brdih*: »*Žgi še, žgi še, žgi še!*« (Gradnik: 1921: 374; 1922: 68; 1986: 63). V vipavskem poletju, ko je »v/ročina vsak dan bolj pritiskala, je vse potihnilo razen škržadov, ki so ščebetali ves dan: '*Peče, peče, peče, ojej!*'« (Curk 1984: 59; Matičetov 2004: 168). V slovensko kulturno sfero jih je vpeljal Milko Matičetov,<sup>8</sup> češ škržadi niso ne »ptiči« ne »kobilice« ne »murni« ne »črički«, s katerimi jih v njihovem nepoznavanju pri prevajanju zamenjujejo celinski avtorji.

- **Murn**

Janez V. Valvasor je ohranil zanje – poudarja da praznoverne! – besede, s katerimi, da kličejo murna iz luknjice na mejah Kranjske, in jih pripisuje Turkom (tudi v Bosni in Liki):

*Pole saide na tuoie duore Zhemo uieste tuoie szenze*<sup>9</sup> (Valvasor 1689 I/III: 523).

*Muren, pridi iz svojega dvora! tvoji mladi me hočejo ugrizniti* (Valvasor 2009 I/III: 457).

*Gril gril, / pridi z lukne, / dál ti bom zlát komát, / gréva zláto nívo orát!* (Kumer 1975: 368).

V Žireh so otroci še pred sedemdesetimi leti bezali s slamico v murnove luknjice in klicali:

*murn, murn, pridi iz luknjice, / bova jedla bele štrukeljce / ...!* (ms); (prim. Kumer 1975: 317).

- **Čriček**

Prvič se pojavijo v zbirki *Pesme po Koroškim ino Štajarskim znane* (1832: 74):

Že čriček prepeva,  
ne more več spat;

<sup>8</sup> Njim in njihovem raziskovanju se je po upokojitvi ves posvetil. Prim. Stanonik 2022: 295–321.

<sup>9</sup> Navedek v op. 13 (Stanonik 1990: 308) je napačen.

V trgatev veleva,  
spet pojdemo brat.<sup>10</sup>

Že iz tega se da razbrati, da se oglašajo ponoči, in to od srede avgusta, ko začne zoreti grozdje. Slomšek je to še bolje pojasnil:

*Vengerl, ki začne peti kedar grozdje medi (mehko postaja), ino nehá, ker grozdja več v vinogradi ni (Ahacel 1832: 74, op.).*

Njegove »mile, zategle glaske« slišijo jeseni v vinorodnih krajih, dokler ni slane. Tako je čriček pred bratvo sladkega grozdja pijan (Kozjak nad Mariborom):

Črmm, črmm črmm,  
Jaz vajncrl, kar tiii,  
Jaz vajnrll, kar tiii!

Po bratvi pa je žalosten: »*Turk požrtv! Turk požrv!*« (Š-8014).

Dragatuš: strički (črički) v vinogradu pojo: »*Črn – bél, / Moškotél!*« (Š-8015).

- **Kača**

Na Poljanskem so vse kače gadi:

Enkrat, ko sem pri Vresjaku v Suši pasla, sem videla na grmu velikega gada in tudi slišala sem, kako je pel: '*Deg-ga... deg-ga*' ... (Dolenc 2000: 78).

Navedeni slušni vtis o njihovem oglašanju se zelo razlikuje od pričakovanega glede na to, da se ponavadi piše, da kače *sikajo*.

Manica je hotela kačo prepoditi. Mahala je z rokami in jo plašila kakor kure: '*Ššš, ššš, ššš!*' (Jalen 1958: 78).

- **Žaba**

Žabe<sup>11</sup> v mlaki kriče:

Pojbič, kam greš, kam greš, kam greš?  
Nàpúh, nàpúh, nàpúh!  
Kaj vi? Kaj mi? Kaj vi? Kaj mi? (Š-8075).

Žabo posnemajo:

Bōtra, botra,  
Kaj bomo kūhali?  
Štrukle, muggle,  
Štrukle, muggle,  
Boab, boab, boab! (Š-8076).

<sup>10</sup> Pri oblikovanju tega besedila je po mnenju literarnih zgodovinarjev in folkloristov krepko sodeloval A. M. Slomšek, v času nastajanja omenjene zbirke – 1832 – spiritual celovškega bogoslovja.

<sup>11</sup> »S strokovnega vidika je primerneje kot o žabah govoriti o brezrepnih dvoživkah ... « (<https://si.wikipedia.org/wiki/Žabe>). (jf)

Predvsem zaradi imenitne Vodopivčeve<sup>12</sup> uglasbitve Stritarjeve pesmi (1957: 15) *Žabja svatba*<sup>13</sup> se je za žabe splošno uveljavil njegov vzorec njihovega oglašanja: »V Kalu spodaj na plani pa so *regljale žabe*« (Jalen 2003: 91). »Zunaj so *regljale žabe*« (Jalen 1961: 154).

Neznani avtor je med drugo svetovno vojno posnel Župančičevo onomatopejsko formulo, motiviko pa prilagodil izrednim okoliščinam:

*Rega, rega, rega, rega, / vedno hujša je zadrega, / Rus, Anglež čez mejo špega, /*  
*jojmene, kaj bo iz tega. // Kum, kum, / čuj: bum, bum, / sliši se od juga šum. // Kvak,*  
*kvak, / glej oblak, / avionov sivih vlak, / breme bomb nam nosi vsak, / nič ne more*  
*jim naš Flak. // Rega, rega, rega, rega, / Bog nas reši vsega zlega! // Kum, kum, /*  
*proč, pogum! / Kvak, kvak, / fiasko tak!*<sup>14</sup>

Nekako v istem času je Janez Jalen snoval povest o koliščarjih na Ljubljanskem barju, a se s finesami žabje artikulacije ni veliko ubadal.

V tihih pomladnih nočeh je valovilo nad vodami in močvirji regljanje žab in uspavalo od dela in lova utrujene in od sonca ožgane prebivalce kolišč.  
*Rega, rega, rega, rega, rega, rega, rega ...* (Jalen 1942: 12).

Na vodni gladini so ozelenele večje in manjše planje, podobne ploskim otokom in otočkom. Žabe so se povzpenjale nánje, se preskakovale z lista na list, se zbirale v velike gruče in v zboru regljale.

*Rega, rega, rega, rega, rega, rega – ...* (Jalen 1942: 243).

Terensko gradivo dokazuje, da po slovenskih pokrajinah oglašanje žab različno zaznavajo. Na Koroškem se »žabji zbor« oglašá: »*Lej ga, lej ga ... gre, gre, gre ... vrh, vrh, vrh*« (Jagodic 1954: 53). Blaž Potočnik, Bežjakov iz Šentvida nad Ljubljano, je tam postal tudi župnik. O draveljskih žabah je hudomušno zapisal:

V poletnih večernih urah sem se na poti v Dravlje vprašal, kdo je v Dravljah župan, pa so se žabe oglasile: '*Bežjak, Bežjak, Bežjak.*' Ko sem vprašal, kdo je vaški sodnik, so žabe še bolj glasno zatrjevale: '*Vap, Vap, Vap.*' Meni pa so se rogale: '*Lej ga, lej ga, lej ga...*' (Škripec [1995]: 13).

<sup>12</sup> Vinko Vodopivec, *Žabja svatba* je nastala med I. svetovno vojno v Cerknici (*Primorski slovenski biografski leksikon*, 17. snopič, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1991, 245. V Cerknici je v poletnih večerih poslušal žabje regljanje. Sobrat, drugi kaplan, s katerim sta bila dobra prijatelja, mu je nekoč rekel, naj napiše nekaj o žabah. Vodopivec, ki je že imel melodijo v ušesih, ga je prosil za primerno besedilo. Prinesel mu je Stritarjevo pesem in Vinko je v eni noči napisal melodijo. Marsikdo je mislil, da so Žabe nastale v Kromberku. Toda 27. junija 1945 je Vodopivec zapisal v beležnico: »Včeraj je bilo ravno 27 let, odkar sem komponiral žabe v Cerknici 26. 6. 1918.« Tako živo so mu ostale v spominu, da se je po tolikih letih točno spominjal datuma njihovega nastanka. Prav s to živahno in melodiozno skladbo je zaslovel po vsej Sloveniji in drugod po svetu, kjer so jo peli naši zbori. Slovenski oktet jo je ponesel celo na Japonsko (Kragelj 1999: 16).

<sup>13</sup> Urednik France Koblar: *Lešniki* (Knjiga za odraslo mladino). Spisal Jožef Stritar, Družba sv. Mohorja v Celovcu, 1906, 13. V *Zbranem delu* o pesmi ne piše nič.

<sup>14</sup> Žal je ostal pri nekaterih navedbah vir neznan ali nedostopen. V nadaljevanju je to označeno z Vir neznan.

Preden postane žaba, prestane več razvojnih faz. Ne vem, ali urh sodi v eno od njih, ali je posebna vrsta žab, ki se oglašča: 'Uv, uv, u, u!' (Vrtec 1920: 59).

Krota pa je posebna sorta: Koj pri vratih me pozdravi cela množina krot (namreč ptujskih) in ena začne na ves glas: 'gremo, gremo,' in druga: 'tebi, tebi,' in tretja: 'v púto, púto' (Slovenski Glasnik 1903: 3).

Moja nona Regina mi je ob kakšnem večeru, ko so bile žabice pred dežjem še prav posebej glasne, rada povedala to zgodnico:

– Ali jih slišiš, kako se pogovarjajo?

– Ma ne. Nona, žabe se ne pogovarjajo, žabe regajo.

– Poslušaj jih, iz ene strani močila: 'ki kuhate, ki kuhate, ki kuhate ...' pa iz druge strani močila:

*žuuup, žuuup, žuuup* (juho) ...' pa še iz sredine močila: 'tudi miii, tudi miii, tudi miii'.<sup>15</sup>

In zdaj k gozdnim štirinožnim živalim.

- **Veverica**

/V/everka je venomer cvrčala svoj 'čr-čr!' in 'ce-ce!' (Vrtec 1915: 22) [...]

Čr-čr! Šček-šček! Ce-ce-ce-ce! Trrr-rr-r! (Vrtec 1915: 23).

Ce-ce-ce-ce! Čk-Čk! (Vrtec 1915: 24).

Ce-ce! – Kš-kš! (Vrtec 1915: 26).

V temni krošnji košate bukve je komaj slišno zaprasketalo. Nato je polglasno tlesknilo. Lisica, ki se je vlekla skozi goščo, je obstala, prisluhnila, se ozirala navzgor na bukev pa spet nadaljevala pot. Tu ni nič zanjo! Sicer je pokrito z dlako in nima perja ter se včasih tudi zadržuje na tleh; ko pa roparica misli, da ima veverico že v krempljih, se ji ta pred nosom požene na najbližje drevo, popahlja s košatim repom in zmerja. *Gvud, gvud, gvud...*, prav tako kot ostale na bližnji bukvi (Rudolf 1998: 139–140).

- **Polh**

Pred sto leti so skušali otrokom približati cviljenje polhov v obliki zlogov: *Civi – civi – civi!* (Angelček 1920: 128). Iz starejše slovenske literature (Josip Jurčič idr.) so znani motivi lova na polhe, iz slovstvene folklore pa, da jih pase hudič. Valvazor je ohranil onomatopejski izraz za njihovo oglašanje:

Če v votlo drevo močno pihneš, začno polhi notri mrmrati: »*drn, drn, drn...*« Samice skrbijo za zarod »v polšinah, luknjah pod štori, pod skalami ali kamenjem. Samci pa lenuharijo po bukovih duplih, 'žlamborih', in godejo, tako da so prišli v pregovor: 'Gode kakor polh v žlamborju'« (Kuret 1970: 99).

<sup>15</sup> Iz gradiva Damijane Breščak za zbirko *Glasovi*.

- **Srnjak**

Vsaj po zbranem gradivu sodeč samice na splošno nimajo glasu. Čeprav jelen »ruka«, se zdi, da je za oglašanje samcev splošno uveljavljen izraz *lajati*,<sup>16</sup> kar Jalen posrečeno onomatopoejsko ponazori:

V mladem nasadu onkraj stare gošče je *zalajal srnjak*. In spet in spet. 'Najraje *se dere kakšna koza*. Jutri utegne biti dež.' (Jalen 2003: 31).

*Boooo-boooo-boooo...* 'Le *deri se*, prekvata *koza neumna*,' je glasno zabentil gozdar (Jalen 2003: 33).

V poseki je *zalajal srnjak*. 'Kako *se dere*. K dežju se bo napravilo.' (Jalen 1958: 106).

Tik za kočo je *zalajal srnjak*, tako hropeče, da so se vsi zdrznili (Jalen 1958: 108).

Na kraju samem, v gorenjski »Deželi« bi bilo treba preveriti, ali je Jalen sam iznašel ali le prestregel v domačem okolju znani glagol za srnjakovo oglašanje:

V Praprotnici je *zabavkal srnjak* – vreme se utegne spremeniti (Jalen 2003: 91).

Morda pa je to lovcem znan izraz, saj je sorodnega zapisal tudi primorski tenkočutni opazovalec narave:

Končno je srnjak vstal, vendar tako, da je gospodu Kapusu pokazal samo belo sedalo in se polagoma usmerjal v goščavo. Previdno sta ga zasledovala in se vračala na prejšnje stojišče. Cigaretni dim je odkrival ugoden veter; pihal je od srnjaka proti lovcema, ni mogel torej prinašati srnjaku v smrček človeškega vonja. Spet sta nepremično stala vsak za svojo debelo hojo že polno uro. Opazila sta srno z mladičem in nič drugega. Že sta jo hotela ubrati proti koči, ko jima je počila suha vejica za hrbotom. Gospod Kapus se je previdno ozrl, pa je srnjak že odskočil in na vse grlo *zatobil bev, bev, bev*<sup>17</sup> in se še v goščadi porogljivo drl (Rudolf 1998: 155).

- **Gams**

V posoški lovski družini obnavljajo lov na gamsa, pri čemer eden od navzočih oponaša samca: »*Prrrrr, pr, prrrrr...*« Drugi čez čas to ponovi manj prizadevno: »*prrr prrr*« (Ivančič Kutin 2005: 139).

- **Volk**

Zverine zastopa volk v njihovi krvoločni pojavnosti, ko zlakotnjeni napadejo koliščarsko bivališče.

*Rrrrsk!* Volcje so odtrgali spodnji konec kože. Glava pri glavi je tiščala v kočo (Jalen 1942: 202).

---

<sup>16</sup> Kadar se je napravljal k dežju, je naša mama slišala lajati lisjaka, srnjaka pa nikoli ni omenila (ms).

<sup>17</sup> Pride od tod glagol: bevskati?

To j blo pripovedk. Po koko je blo na ruskə front pa ujetništvo. Koko je hodu na kolhoze delat. [...] Po pa punoč gremo pa volkovə skoz dol po hrib: 'Uuuuuuuuuuuuuuu ...' Prke men!<sup>18</sup>

#### 4. DOMAČE ŽIVALI

Za domače živali zadevni viri gotovo niso popolni, vendar zbrani na enem mestu omogočajo vtis, kakšna zvočna lestvica je nekdanj spremljala slovensko kmetijo, preden jo je začel obvladovati hrup traktorjev in njihovih priključkov.

- **Maček**

Mačka prede:

Kruh bi rad peko, pa drrrv ni,

Kruh bi rad peko, pa drrrv ni! (Š-8036).

Danes pravijo, da mačka prede, v stari pravljici pa se je za to ohranil glagol, za katerega bi bilo treba raziskati, ali je le priložnost:

Mačka hitro zapodi miši, jih pobije in se naje. Ko se je najedla, se je božala po mlajšem bratu in je *brndala* [brundala] po svoji navadi: *vrban, vrban, vrban* (Valjavec 2002: 381).

*Mjav, mjav,*

Auš men kej dal?<sup>19</sup> (Ivančič Kutin 2009: 430).

Od splošno znanega onomatopejskega izraza je izpeljan glagol mijavkati.

Ko je šel po poti, je pred konja prišel neki maček, in on mu je rekel: 'Šč!' in ga je pregnal (Valjavec 2002: 94).

- **Pes**

Pri psu takšna zakonitost ne deluje: pes ne »hovka«, temveč laja, včasih je bevskal.

Kuža laja hov hov hov,

muca, hitro prid domov,

da ulovila boš vse miši,

ki se skrivajo po hiši (Gašperin 1998: 50).

'Kaj praviš, Sultan? *Hov?* / Ne moreš stran,' se posmehuje privezanemu psu vran (Župančič 1996: 560).

Ljudje pa se zdrznejo, kadar pes zavija, saj po izkušnjah to ne pomeni nič dobrega:

In je pəs gor nad hišo šəv, je skos zaviju, cev dapəvne. In sosəd, no səj že tud

pukojni, je pa reku, kə je šəv lih dam:

'Ivan, Roza j sigurnə umrla, kə pəs kōla zavija.'

Ni blu uh tizga dve ure, pa j po že tist kmet šəv ke puvedat, prav:

'Neki je z vašo mamο narobe,' kə u bōlnic je pa bla, 'kə pəs kōla zavija!'

<sup>18</sup> Iz gradiva Irene Kotnik za zbirko *Glasovi*.

<sup>19</sup> Knjižno: Ali boš meni kaj dal?

Po j pa pismonoša tølogram parnesu, da j bla mrtva (Podbrežnik Vukmir, Kotnik 2009: 112–113).

*Bevsk, bevsk, bevsk.* Ostrorogi se je zbudil. Pa še preden se je dodobra predramil, je Bevsk plašno zacvilil, pritekel k Jelenovi glavi in se preplašen pritisnil h gospodarju (Jalen 1942: 45).

*Bevsk, bevsk, bev* (Jalen 1942: 150).

Jalen tu ni zapadel stereotipni / standardni zvočni predstavi o pasjem laježu, kot da bi se po njegovi predstavi tudi živalska govorica utegnila spreminjati. To najbrž ne, se pa spreminja napor za njen ustrezen prevod v človeško govorico.

O tem, kako je pes res človeku najbolj zvesta žival, priča naslednji odlomek:

Volkun ni hotel od mrtvega Jerneja. Še za pogrebom je prvi šel za krsto. Ko so Jerneja zasuli, je pes s šapami razbrskal prst ob nogah, se ulegel in položil glavo na grob. Pogrebci, posebno pastirji, kar niso mogli od groba. Nekatere ženske je bilo strah, druge je do solz ganila Volkunova vdanost.

‘Z domačimi bo odšel. Z Markom prav gotovo.’

Marko je bil z Rozalko in Manico že med vrati pokopališča. Pes se ni ganil. Marko ga je klical. Volkun še glave ni vzdignil. Marko je šel nazaj h grobu in prijel psa za gradanico, da ga zgrda odpelje. Ko bi ne bil hitro odskočil, bi ga bil Volkun popadel.

‘Od žalosti je stekel,’ so se zgrozili.

Tedaj je šla nazaj Manica.

‘Ne hodi k njemu! Te bo.’

‘Nič me ne bo.’

Manica je sedla k Volkunu in ga božala:

‘Volkun! – Volkun! – Volkun!’

Pes je vzdignil glavo in zavil kakor bi zajokal. Pastirji so pogledali v tla in segli v žepe po rute.

‘No, le razjokaj se. Saj vsi jokamo.’

‘Uuu! Uuu! Uuu!’

‘Volkun!’ je prosila Manica.

‘Uuuu! Uuu! Uuu! Av, av, av!’

Volkun! Pojdi z nami domov. Kaj me nimaš nič več rad?’

‘Av-uu! Av, av!’

‘Če od žalosti pogineš, kdo me bo varoval? Kaj, če me volk? Volkun, pojdiva!’

Pa ga je preprosila. Pes je vstal in krotek odšel z otrokom (Jalen 1958: 84).

Veliki poznavalec in prijatelj živali pokloni omenjenemu psu častno vlogo v odločilnem položaju, ko ovčar Marko prizna gospodarju:

‘Rad jo imam, vašo Ančko, in si bom vse prizadejal, da bom vreden biti njen mož in če še dvajset let čakava. In če me ubijete, ne morem drugače.’

Podlipnik je postavil pest na mizo in molčal. [...]

‘Mrr,’ se je od nestrpnosti oglašil Volkun, vstal in se obregnil ob Markovo koleno in se odšel dobrikat Ančki. ‘Dober in pameten pes’ (Jalen 1958: 167).

Gorenjski pastirji so se s psi sporazumevali z žvižganjem:

Odprl je leso in zažvižgal. *Volkun je spet veselo zalajal* (Jalen 1958: 21).

[Marko je] tenko zažvižgal: 'Volkun! Hrust! K meni! *Fi-fiii!*' (Jalen 1958: 67).

'*Fit, fit, fit, fiu, fiuuu.*' [...] '*Fit, fit, fit, fiu fiuuu fiuuuuu*' (Jalen 1940: 88).

Nekaj več artikulacije je v ukazu za napad na medveda:

'S psi nadenj!' In preden se je Marko zavedel, je že ščuval Jok oba psa: 'Volkun! Hrust! *Ujs! Ujs!*' (Jalen 1958: 46).

- **Ovca**

Otožno je donel iz tropa *beee*, kakor bi živad vedela in jokala za skušenim svojim pastirjem Jernejem (Jalen 1958: 21).

Drobnici na splošno prigovarjajo: *su su* (Toporišič 2006: 510).

- **Svinja**

Na Mostecu (Brežice) enako kličejo svinje (Toporišič 2006: 510).

- **Govedo**

*Cop, cop, cop* je slišala Lisco v težkem koraku. Prepričana, da je nevarnost minila, je Cilka odprla oči (Jalen 1944: 59).

Za oglašanje živine (krava, vol, bik, tele) ni v pregledanem gradivu nobenega konkretnega vira. Le slikanice učijo, da krava muka: *mu, mu, mu* (ms). Včasih, ko še ni bilo napajalnikov v hlevih, je bilo treba vodo nanositi živini v hlev, ali pa jo voditi k bližnjemu studencu ali potoku. Od tod pesmica:

*Pika poka, pika pok, / ženi kravo na potok, / tista kravca [ , ki] neče piti, / švrkni jo po riti!* (Gašperin 1998: 8).

- **Konj**

Glagol *švrkniti* je bolj kot s palico najbrž povezan z bičem:

*Švrk*, je udaril debeli jermen *konjarjevega biča* drugič ob jerhovino (Jalen 2003: 185).

Drug dokaz prepletanja izrazov za priganjanje živine in kónj je vzклик »*pok*«, ki se pojavi spredaj pri kravi in v nekoliko drugačni zlogovni kombinaciji za konja: »*Pok! Pok! Hi!*« (Jalen 1960: 75).

Kobila je dvignila glavo in hotela obstati. [...] '*Hi!*' je pognal Cvetèk (Jalen 1944: 6).

Karakteristični vzклик za priganjanje plemenite vozne živali je kratek zlog, ki se zaradi rimanja posebno v pesmicah rad podaljša za zlog ali več:

*Hija – ho*, nemški šimel, *hija – ho*. [...] *hija-ho*, nemški šimel, *hija-ho!* (Jarc 1998: 517).

Razpoznavni soglasnik s cikcakasto izmenjajočima samoglasnikoma je ohranjen v otroški pesmici:



*Hop hop hop,  
Hi konjiček stop,  
čez bregove in gorice,  
toda varuj si nožice,  
hop hop hop,  
Hi konjiček stop!* (Gašperin 1998: 30).



Gradivo za trinajst divjih in sedem domačih živali deluje fragmentarno, kakor so taki drugi dosedanji popisi te vrste (prim. Toporišič 1976: 397). Njegova prednost je, da so predstavljeni s poskusom sistematičnosti in v besedilnem kontekstu, v želji po ozaveščenosti, da je ta snov pomembna tudi s poetološkega vidika. V davni preteklosti se je sredi narave hkrati s počelom jezika rojevala tudi njegova poetika z glasovi iz narave in v njej, da bi sčasoma postali zvočne figure za prepoznavanje živih bitij v njej.

# PTIČJA GOVORICA

## PTIČJICE – V SLOVENSKI BESEDNI UMETNOSTI

Medmeti so samostojen sistem znotraj vsakokratnega jezikovnega sistema za hitro in učinkovito sporočanje o človekovi držji (čutenja, čustva, razpoloženja) do ljudi in reči (prirejeno po Snoju 2022: 251). Sodobno slovensko jezikoslovje tudi neartikulirane jezikovne pojave uvršča med medmete<sup>20</sup> in jih že skrbno klasificira (Toporišič 1976: 395–401; Krvina, Žele 2017: 201–228; Snoj 2022: 237–253).

Kljub temu ostajam pri prvotni zamisli, da so v tukajšnjem poglavju predstavljeni medmeti, kot davni spomin na davni izvor vsaktere besedne umetnosti predstavljeni najprej po zvočni oz. slušni plati na podlagi definicije, da je slovstvena folklorna umetnost govorenega jezika. Slovstvena folkloristika jih skuša obravnavati usklajeno z lastno terminologijo, če naj ostane suverena znanost, ki se jim tokrat prvič posveča s stilističnega izhodišča. Zato je v tem poglavju v ospredju zvočna poetika.

Kakor je André Jolles sledil razvoju »preprostih oblik«<sup>21</sup> v drugem agregatnem stanju<sup>22</sup> od sintaktične ravni jezika do umetniške kompozicije in od standardne semantike k semantiki tropov, skuša tukajšnje poglavje razčleniti in razvrstiti pridobljeno gradivo po nekakšnih težavnostnih stopnjah, izhajajoč od jezikovnih pojavov, ki jih pač omogočajo gramatika, sintaksa, semantika in se mu sistematično bližati s posredovanjem stilistike, retorike in poetike in pri tem opazovati, kako se en in isti pojav nekako spiralno ponavlja na vedno višjih stopnjah, pri čemer se oblikotvorna in formalnoomejevalna sila vsakokrat znova poveča in obvlada sistem kot celoto.

Analiza ptičje govorice skuša opozoriti na njihove stilistične posebnosti, kar je predmet literarne vede, spotoma pa je mogoče slediti razmerju med človekom in živalmi v vsakdanjem življenju, kar je v skladu z etnološko doktrino. Poglavitna težava tukajšnje obravnave je ustrezno poimenovanje tu na novo ozaveščene vrste folklornih obrazcev in njihova notranja hierarhija; v besedilu uporabljam termin »ptičjice«.

### I. ČLOVEKOVO DOŽIVLJANJE PTIČJEGA PETJA

V razdelku o mali perjadi in tujih pticah kranjski polihistor Valvazor našteva ptice pevke in druge male ptičke poleg nemškega tudi v slovenskem jeziku: škerjanec (*skerianez*), lišček

<sup>20</sup> Ti so slovarsko skrbno razvrščeni (Snoj 2022: 242–243).

<sup>21</sup> Jolles preproste oblike glede na način aktualiziranja definira oz. poimenuje mit, pravljica, povedka, legenda, spomin, šala, uganka, pregovor, primera.

<sup>22</sup> Preproste oblike so še pred oz. pod literaturo – in jih spregledujejo in stilistika in retorika in poetika, čeprav »sodijo v umetnost, a ne postanejo umetniško delo, in četudi so poezija, niso nikoli predstavljene kot poezija (Jolles 1929: 233–235).

(*stigelz*), drozg (*drusg*), kos (*kus*), čižek (*zaiselz*), slavček (*nahtigol*), penica (*penza*), sinica (*seniza*); vrabec (*urabèz*), grilček (*grilèz*), kalin (*gimpel*), dlesk (*kernpais*), strnad (*sternad*), kraljiček (*kralèz*), stržek (*storsèk*), taščica (*penza*) itn. Selivke, ki na zimo odletijo, so lastovka (*lastouza*), škorec (*skorz*), carar ali brinjevka (dröschel), grlica (*gerlèza*), vodeb ali smrdokavra (*petelinèz*), kukavica (*kukauza*) idr. (Valvasor 1689 I/III: 513; Valvasor 2009 I/III: 447).

Čeprav je znanost do Davorina Trstenjaka marsikdaj upravičeno kritična, je treba priznati, da je bil poln idej. Med drugim je prvi, leta 1860, tenkočutno registriral petje ptic z estetskega,<sup>23</sup> etnološkega<sup>24</sup> in mitološkega<sup>25</sup> vidika. »*Slovenecm najbolj znani ptiči z govornim petjem*«<sup>26</sup> so: »škerjanec [škrjanček], prepelica, šprahovec<sup>27</sup> [= škorec], foga [= vuga, kobilar], vdeb [vodeb], strnad, senica [sinica], vrabec« (Stepišnik 1866: 378). »Preprostega naroda iznajdljivost«, da ume »glasove raznih živali, kakor na pr. ptičje petje, prelagati na besede«, je opazil Luka Pintar (1898: 179), ki pravi, da se »podtikajo ptičjim glasovom besede človeškega govora«.

Kljub temu da je v Evropi narava že zelo obubožana, se še najdejo ljudje, ki odkrijejo na slovenskih tleh »čudeže narave, vse to življenje, rast, cvrčanje, petje in še nešteto drugih glasov [...] občutek živosti vsemu, kar nas obdaja, dajejo glasovi ptic« (Perger 2021: 6).

Iz virov se vidi, da se je največ člankov o tem, kako se oglašajo ptice, pojavilo v slovenskem časopisju v drugi polovici 19. stoletja. Najbolj izjemno je delo Frana Erjavca (Domače in tuje) *Živali v podobah*, ki so od leta 1868 do 1873 izhajale pri Mohorjevi družbi v Celovcu. Leta 1870 in 1871 so bile kot XXI. in XXII. zvezek Slovenskih večernic na vrsti ptice iz naših logov. Tukajšnje poglavje se s pridom opira nanj, upošteva pa še druge vire, bodisi iz njegovega časa ali poznejše vse do današnjih dni, kolikor sem pri sistematičnem iskanju gradiva za druge teme naletela tudi na podatke o oglašanju ptic v slovenski besedni umetnosti: tj. v slovstveni folklori, literarjenju in literaturi.

V prvem delu tukajšnjega poglavja so, večinoma v ljubeznivi maniri Frana Erjavca, predstavljene tiste ptice, za katerimi je v Štrekljevih *Slovenskih narodnih pesmih* in literarnem ustvarjanju *Janeza Jalna* ostalo sorazmerno veliko raznovrstnega gradiva, ki znotraj folkloristične sistematike večinoma sodi k folklornim obrazcem, le na koncu je upoštevanih nekaj pesmi.

<sup>23</sup> »Iz teh otročjih pesmic vidimo, da se posnema v nekterih petje ptic, kakor v pesmici o vugi, o sraki, o senici« (Trstenjak 1860: 21);

<sup>24</sup> »... v drugih pa se nam pokazujejo druge razmere, kakor v pesmici o prepelici njeno preselovanje v zimskem času, v pesmici o škerjančku njegovo odnošenje k poljedelstvu« (Trstenjak 1860: 21);  
<sup>25</sup> Trstenjak piše, da pa sta: »vrana in čuk smertna tiča v veri starih narodov. Iz vsega tega se vidi živa domišljija slovenskega naroda« (Trstenjak 1860: 21).

<sup>26</sup> Josip Pajek (Pajek 1884: 192) piše: ... z *zgovornim petjem* ...

<sup>27</sup> Prim. spredaj »šprehovec«. Obe narečni varianti, etimološko iz nemščine, nakazujeta, da gre za ptiča, ki se ga dá naučiti govoriti. Prim. Franceta Bevka pretresljivo mladinsko povest *Lukec in njegov škorec* (1931).

## 1. Prijetni glasovi

Na splošno je v starejšem folklornem gradivu morebitno onomatopejsko izrazje zavito v navihano štirivrstično kitico ali ostane pri preprostem rimanem dvostišju: »odprl si svoje srce / ptičjemu petju, moj dedek, ter njega / skrivnost si odkrival mi, kaj póje: »... *Tiu, fuu, iden v Vuču gumílu / ... / to sem si najbolj zapomnil*« (Novak 2000: 45).

Odrasli so posebno pozimi opozarjali otroke na prezebanje ptic pozimi in jih ob njih učili obzirnosti do ljudi.

Ko je zapadel sneg, začeli so letati okoli naše hiše razni ptički: senice, strnadki, ščinkovčki in drugi. Te uboge živalice so se oprijemale oken in trkale na šipe. Dedek je to precej opazil in me opomnil: 'Ali ne slišiš, kako prosi seničica: *za me nič – za me nič?*' Meni so se smilile drobne živalice, zato sem vzel krušnih drobtinic ter sem je potrosil na pribito deščico pri oknu..... rad sem poslušal tisti glasni in veseli: '*Čink, čink, – bo že, bo že !*' (Angeljček 1898: 44)

Danes si v našem podnebnem pasu že težko zamišljamo take opise, v katerih avtorji izhajajo iz osebnih izkušenj in hkrati z velikim poznavanjem ptic.

Do nedavna je bila sinica najpomembnejša zastopnica prezebajočih ptic v mrazu in zimi, o čemer priča priljubljena sfolklorizirana<sup>28</sup> Župančičeva pesmica z značilnim onomatopejskim pripevom:

Sinička se je usedla gor na drobno vejico  
in je zapela vsa vesela *cici cici do!*  
Oj, kaj že poješ, ptička moja, pesem to lepo  
ko pa še zunaj zima kima *cici cici do* (Brenkova 1971: 88).

V 20. stoletju, pred velikimi podnebnimi spremembami, ko so bile pri nas še prave zime s snegom in mrazom, je ptičkom trda predla, kar tematizira ljubeznivi sonet, semantika izraženega je poosebljena v ritmu ptičjega petja:

Začivkalo skoz vrt je na vse grlo:  
'*Sem lačna, lačna!* Par drobtinic  
prosim!  
Še en firfot ... In dvoje očk je zrlo  
pri oknu me, kako pri mizi kósim.

Na moj pritisk se okno je odprlo  
in par drobtinic, ki s seboj jih nosim,  
da kdaj pa kdaj nasitim ptičko vrlo  
sred trde zime, sem ter tja natrosim.

In '*tik-tik-tik*' je trkalo veselo  
za šipami. Potem pa ptička mala  
zletela spet v pokrajino je belo

in *čivkala*, veselo frfotala,  
da srcu mojemu takrat se zdelo  
je kakor, da mu pravi: '*Hvala, hvala!*'  
(Samec 1942/1943: 57).

<sup>28</sup> Sinica se je usedla  
na zeleno vejico  
In je prav lepo zapela:  
*Ci, ci ci do....*

O, kaj mi poješ ptička moja  
pesem to lepo  
Ko že zunaj zima brije,  
ci ci ci do ... (ms).

Vedri letni čas v prihajajoči pomladi poleg cvetlic najbolj prepričljivo napovedujejo ptice. Le da njihovo petje ni namenjeno ljudem,<sup>29</sup> temveč samicam in z njim označujejo okoliš, kje bodo gnezdile.

V slovenski literaturi je s pernatimi pevci v prosti naravi imel največ veselja Janez Jalen, ki je v svojih knjigah najbolj ovekovečil nekdanjo povezanost svojih rojakov pod Karavankami z naravo:

Prisluhnil je *ptičjemu petju* in ga pohvalil. 'Zima je proč. Svetega Jurija *pozdravljajo ptiči*' (Jalen 1958: 42).

Skozi odprta okna je pa duhtela briška pomladna noč. *Škorci in drozgi in senice in ščinkavci in še drugi drobni pevci so budili dan* (Jalen 1961: 154).

V vrhovih dreves je zjutraj in zvečer neutrudno *žvižgal kos*, v *gajih se je oglašal drozg*, *vmes so žvrgoleli drugi drobni pevci*, v *brezgovih pa so se sklicevale kotorne* (Jalen 1961: 230).

Na suhem vrhu obrobne bukve je *trtukala grlica*, *par grivarjev je letelo* proti Uskovnici *na pašo*, nad Mesnovcem *se je prepeljavala in požvižgavala kanja* (Jalen 2003: 114).

V hrastih in lipah v Ključih nad nekdanjim rimskim taborom in v smrekah v Hribu *so ptiči učili mladi rod večno lepo*, *vedno enako in nikdar zastarelo pesem*, ki jo je uglasbil sam početnik vse lepote – vsemogočni Bog (Jalen 1959: 25).

Iz istega okolja pod Karavankami se mu s tenkim ušesom pridružuje Fran S. Finžgar:

Daleč ne vem kje, *se je oglasil s tankim, visokim glasom trikrat zapored žvižg ptička*.<sup>30</sup> Potem za hip odmor. Ko je zastavil četrtič in *zapel melodijo*, *tedaj je udaril vesoljni zbor*. *Zapel je vsak grm*, *iz vsake drevesne krone se je drobila pesem*. *O, to ni bilo več petje ptičev*, *to je bila himna gore*, za katero si je loza ubrala strune ob dnevu vstajenja (Finžgar 1969: 210).

V nadaljevanju si sledijo ptice, ki karakterizirajo letni čas. Še daleč pred pomladjo njihovo petje že upa nanjo. Zato se razdelek ne začneja z njo, temveč z zimo, s hrepenenjem po pomladi in nato sledi pernatim pevcem vse tja do jeseni, ko se nekatere odpravljajo v tople kraje.

Motiv ptic pride do izraza predvsem v opisih pomladi in razpoloženja v tem letnem času. Na splošno je tedaj najbolj čislana kukavica, čeprav bi po času oglašanja morala imeti prednost kaka druga ptica. Za razliko od preteklosti, ko so pastirji in drugi vaški fantiči vedeli za vsako ptičje gnezdo, je danes splošno znanje o pticah revno. Današnji življenjski stil onemogoča stik z naravo. Predvsem prometni hrup preglašča spomladansko žvrgolenje ptic in malokdo, razen strokovnjakov ali zagnanih ljubiteljev pozna njihove vrste.

V tukajšnji obravnavi je kot poljska ptica prva na vrsti sinica.

<sup>29</sup> Biolog Tomi Trilar je s pomočjo zahtevnih snemalnih naprav zvočne posnetke ptic v njihovem naravnem okolju stnil v prefinjeno izdelan interaktivni »Ključ za določanje pogostih vrtnih ptic« (Esenko 2014: 22).

<sup>30</sup> Zvočno poimenovanje glagolov za oglašanje ptic avtorica poudarja s poševnim tiskom.

- **Sinica**

Najstarejša znana objava siničjega petja je v pesmi *Pustna koroškega pesnika Urbana Jarnika* leta 1815 v časopisu *Carinthia*. Od enajstih štirivrstičnih kitic sta peta in šesta namenjena pticam pozimi. Je »*cibó*« način siničjega izražanja ali siničji samec ali kdo drugi, ki ga v naslednji vrstici vabi, naj zapoje:

V oknah rože rastejo,  
V nje senice pikajo,  
In povabijo: '*cibó*!  
Ljubi moj, še ti zapój!' (Prunč 1988: 94–95, 276).

Fran Erjavec (1995: 371) povezuje njeno ime z jesenjo: »Sem ter tja ji pravijo tudi *jesenica*. Poleti se jo vidi največ v hribih in jeseni se od tam v velikih jatah preselijo v dolino.«<sup>31</sup> Po njegovem slušnem vtisu se samica oglašča: *čivink, čivink* (Erjavec 1995: 371). Na prelomu iz 19. v 20. stoletje se ob siničjem paru poraja še veliko drugih zvočnih vtisov. Tu so predstavljeni kronološko:

*Činžara, činžara* (*Vrtec* 1890: 185);  
zapela je trikrat *cicipe* (*Vrtec* 1895: 45);  
*Cifuj! Cifuj: kiklo-per, kiklo-per, kiklo-per!* (*Vrtec*<sup>32</sup>);  
*Čintarata! Čin, čin! ... Cifuj! Ci-zi! Ci-zi-zi!! Cifuj! Cizifuj! Čink čink, čink...!*  
*Činčara, cefii, cefii...* (*Angeljček* 1900: 69);  
*Činčarara ... cefi ... cefii .. ci ... cii ...* (*Vrtec* 1906: 101).

Podvojenim zlogom se pridružuje artikulirano oponašanje:

Na gabrovi veji se je oglasila sinica: '*Bo pičlo. Bo pičlo.*' ...  
Samo sinica se je spet oglasila v šumi. Bila je to druga od one... zatorej je pela tudi drugače:  
'*Si suh? Si suh?*' (*Vrtec* 1913: 172 in 174).  
*Kikeljca, kikeljca ...* (*Vrtec* 1943/44: 19).

Eno od siničjih vrst v kajkavskem okolju dolžijo umazanosti in mogoče je bližnja soseščina pripomogla, da se je zbadljivka na njen račun razširila na slovensko Štajersko. Od tod v Slovenskih goricah zmerljivka. Štrekelj je bolj rahločuten, saj podatek, da gre za zmerljivko, prezre in in isti obrazec uvaja s stavkom:

Kedar senica poje, otroci zapojejo:  
*Fuj, fuj, cificifuj*  
*Klun si mu*<sup>33</sup> [= kljun si umij]

<sup>31</sup> »Prihod sinic je ptičarjem znamenje, da se je treba pripravljati za jesenski lov; tedaj se delajo ptičnice, krpajo mreže, mase limanice, pripravljajo locnji in precepi. Najmanjši paglavec ne neha, dokler ne nastavi sinici kletke na jablano. Neštete množice te vesele ptičice se tačas polove in pojedó« (Erjavec 1995: 371).

<sup>32</sup> Vir ni naveden, izpiski ISN ZRC SAZU.

<sup>33</sup> Trstenjakova pripomba: »Muj dialektični za umij.«

*Ter dobiš,*

*Več ko miš* (Trstenjak 1860: 20; Pajek 1884: 191; Š-8043),

le da tokrat to odklanja prav prej ožigosana ptica. Koliko ji je do tega, da se otrese krivičnega očitka, najlepše dokazuje njej pripisani pripev: »*Cunjce perem, cunjce perem...*« (Ivančič Kutin 2009: 430).

Štrekelj zagotavlja, da s tem sinica spomladi uči ljudi zmernosti:

Cepli mal, cepli mal!

Da te zlodej ne bo jemal (Erjavec 1995: 371).<sup>34</sup>

Menda so spomladi priganjale:<sup>35</sup> »*hiti sjat! Hiti sjat!*« (Černigoj 2002: 118–119). Delavcem (rezačem) v slovenjegoriških (Jarenina) vinogradih so oporekale: »*Fice, fice, fice!*« (Š-8045). Prebivalcem Borovelj, ki so najbrž šli na Višpolje, so se posmihale »*Bo pičvo, bo pičvo!*« in ko so se vračali, so pele: »*Si suh, si suh?*« (Š-8044).

### • **Kukavica**

Otroci pojejo: »*Oj, kuku, kukovice, proč zdaj rokovice*« (Ščavniški dol); (Trstenjak 1857: 90; Pajek 1884: 193). Spomladi največjo pozornost doživlja kukavica<sup>36</sup> kot ptica, ki zagotavlja prvo gorkoto.

Za to prebrisano ptico, ki jajce za svoj zarod podvali drugi, je značilno, da sta se v slovenskem (tudi knjižnem!) jeziku iz onomatopejskega izraza za njeno petje uveljavila tako samostalniki kot glagoli:

Od vseh strani so se oglašale *kukavice*. In čim više je lezla senca v Bukovo peč, tem bolj naredko so *kukale* in popolnoma obmolknile (Jalen 1958: 57).

V kostanjih se je oglašala<sup>37</sup> *kukavica* (Jalen 1961: 149).

Kukavica tako razločno in zlagoma poje, da je zaradi preglednega zaporedja njene značilne zvočne učinke mogoče šteti. Najbrž je to vplivalo na različne uvere, koliko bo otrok,<sup>38</sup> koliko denarja,<sup>39</sup> še koliko let življenja,<sup>40</sup> kar vzbuja skrb in rahlo otožnost ali celo vedrino. Zato ni naključje, da se pojavi tudi v pesnjenju med drugo svetovno vojno;

<sup>34</sup> Pravopisna varianta: *Ceplji mal, ceplji mal*, da te zlodej ne bo jemal (Pajek 1884: 193).

<sup>35</sup> Avtor zagotavlja, da gre po maminem pripovedovanju za sinice (januar 2023).

<sup>36</sup> Na Bovškem »*kukuca*« (Ivančič Kutin 2005: 124).

<sup>37</sup> Jalen na različnih mestih uporablja enako besedno zvezo:

Od vseh strani so se oglašale *kukavice* (Jalen 1958: 57).

V kostanjih se je oglašala *kukavica* (Jalen 1961: 149).

<sup>38</sup> »Zdaj manjka samo še *kukavica*, *kolikorkrat kukavica zakuka*, toliko otrok bosta imela« (Jančar 2000: 163).

<sup>39</sup> »[...] *ku ku! kukavica*; in Vencelj se hitro pošlata po váržetu. Ja, pri sebi ima krajcar! In jih bo zato imel celo leto!« (Černigoj 2002: 119). »Bukev je ozelenela, / *kukavica* je zapela; / deco in denar nam šteje, / a se skriva v goste veje« (Vid Ambrožič, *Majnik*: 15. V. 1954).

<sup>40</sup> »V bohotnem, nedavno rojenem zelenju onstran doline je zapela *kukavica*; *kukala* je s čistim, polnim glasom in pojoči, zategnjeni pari glasov so valujoče plavali po mehkiem zgodnjevečernem pomladnem zraku. 'Štefan, nikoli več ne bom slišala *kukavice*,' je rekla tetat« (Kališnik 2006: 19).

v pismu iz izgnanstva vzbuja blag spomin na dom in domovino: »A jaz s popotno palico / obiščem mnoge kraje, / gredoč *poslušam kukavico*« (Vodeb 3/5 [19]43). Le navzočnost v naravi omogoča doživljati njeno prebujanje:

Slišala sem ptičko pet,  
zapela je *ku-ku*.  
Ktera more nek to bit,

ki poje tak lepo?  
*Ku-ku*, tako je *kukala*.<sup>41</sup>

- **Lastovka**

Prebivalci na podeželju so si nekdaj veselo pripovedovali, da so se že vrnile in so jih videli. Do danes ni zamrla vera, da prinašajo srečo hišam, kamor se vračajo v prazna gnezda.

Lastovka – zacvrčavši svoj '*flič, flič*' švigne pod nebo (*Vrtec* 1887: 62).

Kedar se prikaže prva, ji otroci vzklikajo: '*Lastovica, topla ptica! Al romena bo pšenica?*' (Pajek 1884: 193).

V Bistrici pri Pliberku na avstrijskem Koroškem njenemu ščebetu pripisujejo artikulirane besede: »*Dolg leži, dolg leži, se sam redi, je tak ko ena debela grča, grča*« (Jagodic 1954: 53).

Lenemu otroku poležuhu zapoje zjutraj:

Jaz sem zgodaj vstala,  
Sem že drvc nabrala,  
*ti pa še ležišššš,*  
*ti pa še ležišš!*<sup>42</sup>

---

<sup>41</sup> Domobranska zborovanja: *Arhiv Slovenije*, Referat II, fasc. 10: tisk: Nasprotniki NOB, *V boj* 1, Velike Lašče, št. 4, 11. aprila 1945, 4.

<sup>42</sup> Vir neznan.



Primeri od Š-8028, Š-8029, Š-8030, Š-8031, Š-8032 in Š-8033 so s Koroške.

Lastavica, kedar u vigradi u naše kraje  
perleti, takole poje:  
Sem raz Ūašče perleteŭa,  
Sem velku snaga našŭa:  
Le tiho bŏdi, tiho bŏdi.  
Se bŏ drŏ sflahiču! (Š-8028).

Dekŭa, dekŭa,  
Vstani hori, vstani hori:  
Škafec vzemi, pa po vodo jidi;  
Hŭapec prŭti pride,  
Ne marnjej Ź njim, ne marnjej Ź njim,  
Je nevŕmo! (Š-8029).

Sem űva, sem űva,  
Sem pustiva povhne koűiče  
Pa povhne hramiče.  
Ko sem zad priűva,  
Je storov paver po koűtu:  
Šlabrk! (Š-8030).

LeŹiű, smrdiű,  
LeŹiű, smrdiű,  
Kakor ona gnjila klada! (Š-8031).

Zjutrej sűm ustava,  
Sűm krave pelava.  
Sűm pranjc nardiva,  
Riba, riba! (Š-8032).

Źliga, Źlaga,  
Źliga, Źlaga,  
Čriez dva praga,  
Lej sem se pa prakucnov (Š-8033).

Naslednji sta iz Slovenskih goric (Kapela) in Istre.

Lastavice pojo otrokom  
Dŕčici űibico,  
Mŕmici gŭbico  
Oči pa celo četŭrtt! (Besede je treba izreči naglo!) (Š-8034).  
Laűterca de:

‘OŹenite se stari ino mladi,  
ma boste imeli skrrrrrrrb.’ (Sv. Peter, Slovenska Istra; űpeh 1999: 74).

## • Škrjanec

Davorin Trstenjak je zapisal spomin na petje pred veĉ kot stopetdesetimi leti, ko so otroci naleteli na űkrjanĉka:

Sej, sej, sejaj, sejaj!  
sej, sej, sejaj, sejaj!  
Kdo pa bode Źel?  
Kdor je lepo plel.  
kdo pa bode mlel?  
Kdor je srage ‘mel  
(Trstenjak 1860: 21; Š-8054).

Seja, seja, seja, seja!  
PluŹi, pluŹi, pluŹi!  
Seja, seja, seja, seja!  
PluŹi, pluŹi, pluŹi!  
a na koncu svake ovake pŕsni pridene,  
kaŹu, rĉi:  
Vrzi v rit! vrzi v rit!  
Vrzi v rit! (Š-8051).

Sredi 19. stoletja je bil űkrjanec uvrűen med najbolj znane ptiĉe »z govornim petjem« na Slovenskem: » ... delaj, delaj, delaj itd, orji, orji, orji, sej, sej, sej, vrzi, vrzi, vrzi itd.« Tako prepeva je se űkerjanec mirno vzdiguje proti nebu, in nas opominja marljivim biti in moliti, da bomo ĉasno in veĉno sreĉni« (Stepiűnik 1866: 378; prim. Pajek 1884: 192). Stepiűnikovo navedbo űkrjanĉeve spodbude kmetu »Delaj, delaj, delaj, orji, orji, orji, sej,

*sej, sej, vrzi, vrzi, vrzi!*« so v 19. stoletju vsaj dvakrat ponovili v glasilih za otroke (Anon. 1881: 57; Slavko 1898: 75).

Kako so si naši predniki pomagali s šaljivimi, ironičnimi namigi premagovati lakoto!

Hübasti škorjãncik v-zimi [= pozimi] spëvlã:

Küpiš rit?

V-lëti mán trí,

Pa so sä pünã;

V-zími pa sãmo ädno,

Pa tista prázna.

Küpiš rit? (Š-8070).<sup>43</sup>

*Poleti imam trí*

Pa so vse polne.

Pozimi pa samo eno.

*Pa [še] tista [je] prazna.*

Škrjanček poje samo podnevi, ob lepem vremenu že od prvega sonca naprej. Navezujemo ga na poletje in je prepoznaven po sunkovitem vzletanju in pristajanju na zemljo. Iz razora se dvigne prepevajoč vse višje, naravnost ali v ovinkih; obstane v ozračju črna pikica, da ga oko zgreši; iz vrtoglave višave se prepevaje počasi spušča, nato pesem odreže in kakor kamen pade tja, »kjer mu zvesta družica godi mlade« (Erjavec 1995: 368).

Med šviganjem v oblake menda poje:

Bom šã' v nebesa luknje vrtat,

Luknje vrtat, luknje vrtat!

Bom šã' v nebesa luknje vrtat,

luknje vrtat, luknje vrtat.

Na zemljo se spuščajoč poje:

Sem svedrič spoder pozaba',

Sem svedrič spoder pozaba',

Sem svedrič spoder pozaba' (Pajek 1884: 194; Š-8057).

Po drugi verziji v oblakih se vrteč prepeva

Jam šã v nebesa Boga klat, Boga klat, Boga klat.

Jam šã v nebesa Boga klat, Boga klat, Boga klat (Š-8056).

To tako dolgo ponavlja, dokler se na zemljo ne spusti; tedaj poje:

Sem hamrič spoder pozabã,

Sem hamrič spoder pozabã

Sem hamrič spoder pozabã! (Š-8056).

Trstenjak (1860: 21) zatrjuje, da kadar škrjanec švigne visoko pod nebo, zapoje:

*'Boga bom ubil. Boga bom ubil.'* Ko pa pada navzdol, poje: *'Kij sem pozabil, Kij sem pozabil'* (Pajek 1884: 191; Š-8058).

Da je vir tokrat zanesljiv, zagotavlja podobna različica s Koroške:

Ko škrjanček gor gre, vpije: *'Boga ubil, Boga ubil.'* Ko se spušča dol, pa: *'Čisto ga pozabil, čisto ga pozabil'* (Jagodic 1954: 53).

V eni od takšnih formul je na zvočni skali poudarjen fonem -r- :

<sup>43</sup> Küharjev zapis je malo drugačen: (H)übasti škorjãncãk: Küpiš rit? Vlëti man trí, pa so sä pünã, vzími pa sãmo ädno, pa tista prázna. Küpiš rit?« (Kühar 1988: 155).

Ko se vzdiguje kvišku, poje:  
Grem v nebo luknjo *vrrrtat*,  
grem v nebo luknjo *vrrrtat*,  
luknjo *vrrrtat*!Ko se spušča navzdol, poje:  
Sem sved*rrrc* spodaj pozabil,  
sem sved*rrrc* spodaj pozabil.<sup>44</sup>

Zdi se, da skuša Janez Jalen z artikulacijskimi figurami ujeti melodično linijo v oglašanju posameznega ptička, praviloma v skladu z letnim časom, v katerem poje. To počne tako dobro, da se kdaj porodi vprašanje, ali gre za sad dolgoletne folklorne tradicije ali njegov osebni domislek:

*Žito žito žito zrreelo, žito zreelo, zrelo zrelo zrelo, žet žet žet!* Škrjanec je dopel in se kakor kamen spustil iz višave nazaj na zemljo. Spet so samo srpi hreščече pozvaljali umirajočemu žitu (Jalen 1944: 38).

In kakor je zapisal lovec Rudolf, je bilo za škrjanca petje usodno.<sup>45</sup>

#### • Strnad

Rad poseda v vrhovih dreves ali na osamljenih vejah in »drobi svojo ne posebno umetno, vendar dosti prijetno pesmico« (Erjavec 1995: 348); že zgodaj zjutraj, kakor odkrivajo bovški (Bovec) lovci, ki strnadu pravijo »*weryelce*« [= orglice] (Ivančič Kutin 2005: 124).<sup>46</sup> Vse štiri letne čase mu je mogoče slediti in sicer spomladi pravi: »*Tri ljubce imam, tri ljubce imam...*« (Likovič 1942: 63); poleti povprašuje: »*Si ti kaj moja?*« in odgovarja: »*Sem, sem*« (Jalen 1958: 153).

Strnad je bil že sredi 19. stoletja prištet med najbolj znane slovenske ptiče z »govornim petjem«. Tedaj je bil ječmen tako pomembna žitarica, da so ob njegovem zorenju v strnadov kljunček projicirali veselje: »*Čuj, čuj, ti kaj ječmen diši*.<sup>47</sup> Rahločutna duša pa je sočustvovala s sirotno ptičko, kadar ji je poredni pastir vzel mladičke: »*Pod hribcem, nad hribcem, jih ni, jih ni*« (Stepišnik 1866: 378). Štrekelj (Š-8048) tu navaja samo *Pod hribcem, nad hribcem itd.*

<sup>44</sup> Vir neznan.

<sup>45</sup> Tam v zatišju, bo gotovo kaj plena. Vrabci, čopasti škrjančki, strnadi so se prerivali po figah, ki sta jih pustila Tončkova konja. Kuna se je postavila za košati klenov grm. *Titi, tiririli*, se je oglašalo pod njo. Na obsežni groblji drobnega sovdana, ki so jo pridne roke nakopičile iz sosednje njive, je sedel čopasti škrjanček in prepeval slavo toplemu soncu. Črne kunine oči so se svetile, smrček je pohlepno vohal in repek je nestrpno utripal. Kuna je švignila čez pot v velikem ovinku, se potuhnila v brazdo, se pokazala ob starem jablanovem štoru in prav v trenutku, ko je škrjanček spet pokimal s svojim čopom in odprl kljun za novo pesem, je kuna skočila: s prestrašenim piskom je škrjanček sklenil svoje življenje. Narahlo je še zafrfotal, silovito udaril s perutmi in ni ga bilo več (Rudolf 1998: 116).

<sup>46</sup> Ptič, katerega oglašanje spominja na zvok orglic. Za pojasnilo in dopolnilo (10. 2. 2016) k disertaciji *Kontekst in tekstura folklornih pripovedi na Bovškem* se zahvaljujem Barbari Ivančič Kutin.

<sup>47</sup> Prim.: Čuj, čuj, ti kaj ječmen diši? (Pajek 1884: 193; Š-8048).

Jeseni: ko listje obletava, »iz redkega grma se pesem glasi, / otožna pesem samca strnada« (Erjavec 1995: 348): »Čer-čer-čer-čeriii« (Tavčar 1968: 172).

- **Ščinkavec**

Ščinkovec ali zeba<sup>48</sup> je v sorodu z vrabcem, le da je po barvah bolj prikupen. Erjavec zagotavlja, da so jih krakovski (Krakovo v Ljubljani) ptičarji razločevali po njihovem petju na več vrst: ropočva, griču,<sup>49</sup> vidru cekiv, kočev idr.

Ko samica vali, ji ščinkavec dela družbo:

'Čin, čink' ali 'Čin, čin, čin, čin pri griču, ček!' (Erjavec 1995: 344).

Menda kriči, kar more: 'čin, čin, gri, grič, ček, ček!' (Vrtec 1893: 35).

Navadni ščinkovec poje tako-le: Čin, čin, čin na griču (Vrtec 1893: 135).

Ščinkovec: 'čin, čin, čin.' (Vrtec 1896: 39).

'Čink, čink, čink!' Tako se je oglašal ščinkovec na drevesu.

'Čink, čiričink! --- Črink! --- Črink, črink!' (Vrtec 1902: 119).

Navedeni zgledi ščinkavčevega petja se v razponu desetih let pojavljajo samo v otroškem glasilu.<sup>50</sup> Na njihovi podlagi se da razložiti, da je glagol v prvi vrstici v šesti kitici spodaj navedene Jarnikove pesmi izpeljan iz ponavljajočih se enozložnih medmetov, ki jih pripisujejo ščinkovcu. gre za onomatopejski glagol; torej čin, čin, čin > činkati, pričinkati; činka, pričinka.

Činkovec rad *perčinka*<sup>51</sup> v vés,

V veže z vrabcam gré na plés,

Kuram zrnje zoblela,

In brez straha skákleta (Prunč 1988: 94).

Od tod njegovo koroško ime zanj: »činkeljca« (Pleteršnik 1974: 104).

'Či – či – fi!'

...

Ščinkovček, vrabček,

Malnarjev hlapček,

Dobro se dobro

Njemu godi ... (Vrtec 1903: 83).

Iz obeh kitic se da razbrati, da se ščinkovec in vrabec dobro razumeta. Ne preganjata eden drugega.

<sup>48</sup> Od kod »zeba«, ne pojasnjuje.

<sup>49</sup> Morda je na Poljanskem prišlo do interference te nenavadne besede in besede »grič« v pomenu vzpetina, ker da pravijo o ščinkavcu, da »poje zelenemu 'griču'« (Pintar 1898: 179).

<sup>50</sup> Najbrž je skrbel zanje le en avtor, zvest sodelavec Vrta. Lahko bi šlo tudi za medbesedilnost.

<sup>51</sup> Ni ga niti v Prunčevi spremni besedi niti v drugem zvezku Gspanovega *Cvetnika* ne (prim. Gspan 1979: 28-30, 304-305).

• **Vrabc**

V primerjavi s številnimi drugimi ptiči se ne ponaša z lepim petjem niti z barvo perja. Kljub njegovi samoumevni prisotnosti v bližini človeka se ve o njem bore malo, kar potrjuje rek, da pomembnosti nikoli niso okinčane, temveč opominjajo nase z dejstvi (Esenko 2014: 18).

Vrabc poje: »Čiv, čiv; če sem majhen, pa sem živ!« (Pajek 1884: 195). Kadar ima dovolj zrnja, »čvrči«: »Žito imam pa žaklja nimam... « Ko mu zrnja zmanjka, »žvrli«: »Žakelj imam, pa žita nimam, / Siten, siten, žleht, žleht, / Črn, črn« itd. (Stepišnik 1866: 378; Pajek 1884: 193; (Š-8069). A skoraj zagotovo je Štrekelj tudi kaj pravopisno popravil.

Vrabc je ena redkih ptičjih vrst, katerih oglašanje je tako rekoč standardizirano:

Čiv, čiv, čiv ... žuri! ....

Čiv, čivč, čiv!

Ali nisi več živ?

Jurij, Jurij, Jurij,

Pri delu se žuri, žuri, žuri! (*Vrtec* 1903: 1).

Nekdaj je vrabc celo leto na kmečkem dvorišču kradel pičo kuram. Njim v napoto so postavljali na pravkar posejane njive strašila, iz katerih se pesnik imenitno pošali. V pesmi *Vrabci in strašilo* je od šestnajstih vrstic kar šest onomatopejskih:

Čiv-čiv, čiv-čiv,  
še dolgo bom živ,  
živ-žav, živ-žav,  
še dolgo bom zdrav:  
na sredi poljá  
tri vreče prosá!

Čiv-čiv, živ-žav,  
vse prav? Vse prav!

Čiv-čiv, čiv-čiv,  
saj nisem jaz kriv,  
živ-žav, živ-žav,  
če mož je brljav,  
če metlo ima,  
pa mēsti ne zna.

Čiv-čiv, živ-žav,  
vse prav? Vse prav!  
(Župančič 1963: 8).

Proseni zrnca so bila zanje najbolj vabljava in po cele jate jih je bilo treba preganjati s ponjav, na katerih se je sušilo proso. Vid Ambrožič pesniško umetelno in učinkovito ponazori vrabcovo oglašanje s povedkovim določilom: »le vrabc se hvali, da je še 'živ'«. <sup>52</sup> O njem so se izoblikovali pregovori, ki prezirajo preprosto ptičko. Vrabc, ki se poleti zelo rad »kopa« v prahu, je simbol neumitih in neurejenih ljudi. »Raje imam vrabca v roki kot goloba na strehi,« hoče povedati, da je bolje imeti manj, in to zanesljivo, kakor se zanašati na veliko, če to ni gotovo. »To pa že vrabci na strehah čivkajo«, pomeni, da je nekaj splošno znano. Če kdo zelo pretirava, »s kanoni strelja na vrabce« (Kvaternik 2017: 15).

Zvočno nevpadljivi glasovi, ki ušes niti ne božajo niti jih ne predirajo, zaznavajo pa jih le tisti, ki živijo z naravo, obdelujejo zemljo in vodijo kmečko gospodarstvo, so značilni še za nekaj ptičjih vrst.

<sup>52</sup> »Rožic ni več [...] ali čez dobrih mesecev pet / mi beli bo zvonček zazvonil spet« (Vid Ambrožič, *Jesenski dan*, Gorenja vas, 9. 10. 1948).

- **Škorec**

Škorec (*šprahovec / šprehovec*) zgodaj zjutraj spomladi poje / popeva:

*Vstani, vstani, vstani, paver! Hitro, hitro, hitro, delat, delat, delat, pojdi orat, pojdi orat, pojdi orat, deni, den, den, pojdi v planino, pojdi v planino, sekaj, sekaj, čvrstvo čvrstvo, skrij sekiro, skrij sekiro, vrž jo, vrž jo, beži, bež, beži (Slovenski glasnik 1866: 378; Pajek 1884: 192; Š-8055).*

Jeseni se škorci združijo v jate. Vreščecé se zakadijo v vinograd, kjer si zgovorno »pripovedujejo dnevne dogodke, eni pojo, drugi žvižgajo, nekateri brusijo in ponavljajo glasove, ki so jih slišali podnevi, zraven se pulijo in trgajo za najboljša prenočišča. Prijazno cvrčanje in čebljanje potihne šele pozno ponoči« (Erjavec 1995: 412).

Ko se škorec privadi človeka, mu je zvesto vdan. Zabava ga posnemanje glasov drugih živali (mijavka, bevska, kvaka, koka kakor koklja) in kmečkih orodij (nenamazano kolo, žaga itn.). Nauči se dokaj razločno izgovarjati besede, le da jih hitro pozabi, če se mu jih ne ponavlja. Vse naučene (živalske in druge) glasove pomeša med lastno petje (Erjavec 1995: 412). Koroški ptičar je črnega kosa ali škorca (»*šprehovca*«) naučil »posebne viže«. Držal ga je pred zrcalom in žvižgal. Ptiček je mislil, da poje njegova zrcalna podoba in viže ponavljal; tako se jih je naučil.<sup>53</sup>

Da je zmeraj kratkočasen, potrjuje povest *Luka in njegov škorec* (France Bevk, 1931).

- **Kos**

Pri Slovencih je zelo priljubljen. Med sabo se vabijo z glasom: *dak-dak*, kadar pa ga kaj splaši, zakriči: *bik-bik* in zleti (Erjavec 1995: 375). Na Štajerskem in v Istri pojo o njem:

---

<sup>53</sup> »Tako mi je Tičan še marsikaj pripovedoval o naših krilatcih in zbudil v meni neusahljivo radovednost, ki sem jo prinesel na Gúre. Tam okoli Humberka je bil pravi ptičji raj, mnogo bolj živ ko pri Šašelnu« (Šašel 2012: 43).

Pleši, pleši, črni kos!  
Kak bom plesal, da sem bos.  
Kam pa si čevlje dal?  
Stari babi sem je dal.  
Kaj-ti je zanje dala?  
Debelo mastnega prašička  
(Pajek 1884: 375).<sup>54</sup>

Pleši, pleši črni kos!  
Kaj bon plesal, ki sən bos!  
Sen ji kəpə, sən ji dal  
in mojo lubco zaljubál  
(Sv. Peter, Slovenska Istra -  
Špeh 1999: 76).

Šoštar bio,  
S pesjega dreko dreto šio  
Pa drži, drži ko hudiiič! (Š-8025).

Zaradi njegove črne suknjice in izrazito rumenega kljuna ga ni mogoče zgrešiti, z drozgom pa sodita v isto živalsko vrsto (Geister 1980: 360; 2008: 123–124).

V eni od pridig Janeza Svetokriškega se mož in žena prerekata, ali so ptiči, ki jih gledata (in tudi jesta), drozgi ali kosi.<sup>55</sup> Morda bi do prepira ne prišlo, ko bi slišala njih

Pleši, pleši črni kos!  
Kaj bon plesal, ki sən bos!  
Prodaj ole in konje,  
kəpə lubcə postole.  
Póstole je vzela,  
mene me ni tela.

Pleši pleši črni kos!  
Kaj bon plesal, ki sən bos!

Nimen drete, ne smole,  
de bən šival postole.  
Ančkica z rubiide,  
kdaj toj lubə priide?  
Pridi lubə kader ćeš,  
peljə Ančko kamer ćeš  
(Špeh 1999: 76).

<sup>54</sup> Pleši, pleši, črni kos!  
Kak bom plesal, ker sem bos.  
Kam pa si čevlje dejal?

Starej babi sem jih dal.  
Kaj-ti je zanje dala?  
Debelomastnega prašička  
(Erjavec 1995: 375).

<sup>55</sup> »En dan mož prinese damu 12 družgu ter ženi reče, de ima taiste h kosili prpravit; ona jih vzame inu gleda ter pravi: 'Nejsko družgi, temuč so kusi.' Mož pravi: 'Si slepa, de ne vidiš inu ne poznaš kuse od družgu?' Ona pravi: 'Menem, de si ti obnoril, kir praviš, de so kusi.' Mož pravi: 'Bodjo kusi ali družgi, gledaj, de jih ti dobru spečeš.' Inu se proč pobere, de bi uržoh ne imel, se ž njo preperat. Sedeta k mizi, začneta te tice jejsti. Ona vseskuzi je djala: 'Ah, koku dobru so pečeni ti kusi! Gvišnu so debeli inu dobri le-ti kusi itd. ...' Mož k nji pravi: 'Bodite uže družgi ali kusi, jej inu molči!' Ona pak: 'Zakaj bom molčala? Ja, ja, ja, de so kusi itd. ...' Takrat mož: 'Jest bom sturil tebi molčati!' Ter ju dobru oklofeta ter se s hiše pobere.

Drugu lejtju na taisti dan spumne žena na kuse ter pravi k možu: 'Spumniš, kaj si bil meni lani na današnji dan sturil zavolo unih kusu, katere si djal de so družgi?' Zupet se začneta preperat inu spet jo še ble oklofeta. Ona začne šrajat na vus glas. En šušter, kateri blizi je štacuno imel, teče v hišo gledat, kaj ta šraj pomeni. Zastopi od gospuda, kaj se je zgodilo ter gre nazaj v štacuno; začne svoji ženi pravit, kaj se je zgodilo. Ona pravi, de taista gospa ima prav, on pak je djal, de ne. Se začneta kregat inu preperat, dokler on se je razjezil inu popade za šobo ter začne ženo ometat inu goslat. Ljudje, kir so mimu šli inu so ta boj vidili, vprašajo, zakaj le-tu gre. Zastopijo uržoh, se rezglesli po mejsti; žene so ženam prav dale, možje so djali, de nimajo prav. Povsod se vzdigne kreh inu boj. Oh preproste žene, de za enu neč sebe v zamero per možu prpravijo!« (Svetokriški 1969: 24–25).

petje. A glede na to, da so včasih jedilnik popestrili s kosi, o drozgh pa tega podatka ni, bi žena torej le imela prav.

Pri Jalnu se pogosto pojavljata skupaj: »V vrhovih dreves je zjutraj in zvečer neutrudno žvižgal kos, v gajih se je oglašal drozg« (Jalen 1961: 230). »Zagostoleli so drobni ptiči in kos je glasno, kakor ovčar jarcem na kljuko, zažvižgal vozarjem« (Jalen 1959: 94). Zanj je značilno *žvižganje*. Toda ne iz slovstvene folklore ne iz literature ni znan kak onomatopejski zapis njegovega oglašanja. Pač se je v naš čas ohranila navihana trivrstična kitica v smislu artikulacije. »Včasih je celo dopoldne, sedeč na kakšni hruški ali češnji, priganjal«:

Ja, dejte, no, hitro delat,  
ne se, no, tolk obirat,  
se delat mudi (Ivančič Kutin 2009: 430).

V drugi različici je bolj spravljen in ležeren: »*Kukr bu, kukr bu!*« (Ivančič Kutin 2009: 430).

Kosić pravø:  
'Je søn kusiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiić!  
Muj oća j žnider  
in dela trde ponte  
kur hudiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiić!' (Sv. Peter, Slovenska Istra - Špeh 1999: 74).

#### • Drozg

Raziskovalcem morda nista znani za drozga koroški narečni imeni: »*drešelj*«,<sup>56</sup> »*dreščak*«. <sup>57</sup>

Samotarja, ki si je zbil bajto iz brun in lubja v Lobasovem lesu, in so mu le »tice« delale družbo, je *drešelj* večkrat zmerjal:

Vse zapil, vse zapil!  
Pojdi ven, pojdi ven, pojdi ven!  
Še za slovo mu je poredno zapel:  
Lump, kje si bil, kje si bil?  
Pojdi ven, pojdi ven, pojdi ven! (Sušnik 1968: 39–40).

Drozg je moral biti res priljubljen, da se je ohranila folklorna »ptičja govoric« v dveh slovenskih pokrajinah, na Koroškem in na Gorenjskem. Razlikujeta se le zaradi narečnega in knjižnega glasovnega sistema

*Lump, kje si bil, kje si bil?* (Sušnik 1968: 39–40).

*Čé s' pa biv, 'čé s' pa biv, 'čé s' pa biv?* (Jalen 1944: 118).

Pri Jalnu se poseebljeno oglasi še dvakrat:

Začuda pa nima zanj onomatopejskega zgleda kakor tudi Erjavec (1995: 376) ne. Z njim pa se oddolži *cikovtu*, ki da je med drozgi pravi »gozdni slavec«. Njegov glas je čist in mogočen, pesem ima lepo melodijo, je polna prijetnih premen,<sup>58</sup> pravijo da *dranda* ali *drenda*.

<sup>56</sup> Za pojasnilo se zahvaljujem Stašu Potočniku z Raven na Koroškem. Telefonski pogovor, 5. 3. 2016.

<sup>57</sup> Hkrati je povedal še, da mu v Topli (povedal Franc Končnik) pravijo »*dreščak*«.

<sup>58</sup> Škoda, da je hvala cik-ovt-ovega petja v navzkrižju z edino znano, štajersko različico artikulirane drozgovе govovice



## • Prepelica

Delavce na polju kratkočasi: *Pet pedi, vele, vele, pet pedi, pet pedi* itd. in lene opominja, da bi »*vele pet pedi*« urno delali naprej (Stepišnik 1866: 378; Pajek 1884: 192). Tudi tu, kot že kje drugje, Štrekelj ob isti pesmi komentar obrne v dobro: »Prepelica rada delavcem na polju za kratek čas prepeva« (Š-8041).

Luka Pintar na primeru prepelice imenitno opredeljuje nastanek onomatopej, dvostišij, tri- in štirivrstičnic: »Podtikaje ptičjim glasovom besede človeškega govora pravijo, da na pr. *meri prepelica strn na 'pet pedi'*« (Pintar 1898: 179). Koroška različica je prvotni pripev navihano predelala »*Pot podri, pot podri*« (Jagodic 1954: 53).

Po zaslugi Stanka Vraza je Josip Pajek ohranil na videz nesmiseln pogovor med prepelico, ki ji na Štajerskem pravijo tudi »podperda, pumperna«, in popotnikom:

Popotnik: *Podprda, podprda! / Kam boš šla – kam boš šla?*

Prepelica: *Prek morja, prek morja.*

Popotnik: *Kaj boš tam, kaj boš tam?*

Prepelica: *Žela bom, žela bom.*

Popotnik: *Kaj boš jela, kaj boš jela?*

Prepelica: *Pet pogač, pet pogač.*

Popotnik: *Kaj še druga, kaj še druga?*

Prepelica: *Z piskra grah, z piskra grah* (Pajek 1884: 194; Š-8039).

Iz nadaljnjih navedkov se vidi, kako se različice krčijo in ko so dobre le še za otroke, pomeni, da so namenjene propadu:

Podprda	Kaj boš jela?
Kam boš šla?	Kruh no sir,
Prek morja!	kruh no sir!
Kaj boš tam?	Kaj pa jaz?
Žela bom,	Govneca,
žela bom.	Govneca! <sup>59</sup>

(Pajek 1884: 191; Erjavec 1995: 431; Š-8038).

Pravopisno se zapisi med seboj nekoliko razlikujejo.<sup>60</sup> Poznavalci v nenavadnih, kakor okamnelih besednih zvezah marsikdaj odkrivajo starodavno mitološko jedro.

---

V'lik narc se dere  
V'lik narc se dere  
Hújlejč! Hújlejč!  
Húsgahús! Húzgahús  
Hudiic! Hudiic! (Š-8013).

<sup>59</sup> Zadnji dve vrstici sta dokaz, da je Vrazov prvotni zapis: »Z piskra drek« (pri (Š-8039) avtentičen. Prim. opombo pod črto.

<sup>60</sup> Karel Štrekelj (1908–1923: 449) navaja prvotnejšo, Trstenjakovo (1860: 20) objavo.

## 2. Neprijetni glasovi

Neprijetni glasovi so odbijajoči, zato ker sporočajo, da nameravajo upleniti živo bitje. Večinoma so ujede in vse ptice iz tega razdelka vzbujajo neprijetno razpoloženje, ker so na splošno tako ali drugače povezane z nevarnostjo. Novo nabrano gradivo samo potrjuje, kar je o pticah te vrste pisal že Fran Erjavec in je sprejela tradicija.<sup>61</sup>

- **Kragulj**

Kako tanko uho je imel Janez Jalen za zvočno pojave v naravi in kolikšno potrpežljivost, da je vsa svoja opažanja vnašal v literaturo! Pri kragulju loči oglašanje vseh treh družinskih članov« samca, samice in mladičev:

*Zacvilil je kragulj. Že spet. Samica je odpivkala* (Jalen 2003: 43). [...] Po naraščajočem nemiru prestradanih mladičev v visokem gnezdu je vedel, da *kraguljevke* doslej ni prezrl. Čudno, da se tako dolgo ne vrne. Morebiti se je njej sami kaj pripetilo? Pa komaj.

*Czi, czi, czi. Lačno cviljenje* požrešnih negodnikov tik ob deblu v vrhu smreke je postalo neučakano glasno (Jalen 2003: 59).

- **Vrana**

Poleg prejšnjega so tu še trije primeri, ki omogočajo primerjavo, kaj se dogaja v procesu folklorizacije posameznih folklornih pojavov:

Vrana: *Kavran, kavran, kavran!*

Gavran: *Kaj, kaj, kaj?*

Vrana: *Konj je vmra', konj je vmra', konj je vmra'.*

Gavran: *Gda, gda, gda?*

Vrana: *V tork, v tork, v tork* (Pajek 1884: 194).

*Slovenske narodne pesmi* vsebujejo največ gradiva iz Vrazove zapuščine. Med njimi je tudi sledeči dvogovor med vrano in gavranom [= vran, krokar]:

Kavran, kavran, kavran!

'Kaj? Kaj? Kaj?'

Konj je vmrâ, konj je vmrâ, konj je vmrâ!

'Gda? gda? gda?'

V tork, v tork, v tork! (Š-8072).

---

<i>Podperda!</i>	Kaj boš jela?
Kam boš šla?	<i>Kruh 'no sir</i>
Prek morja	<i>Kruh no sir.</i>
Kaj boš tam	Kaj pa jaz?
<i>Žela bom –</i>	<i>Govneca,</i>
<i>Žela bom.</i>	<i>Govneca.</i>

<sup>61</sup> O orlu, »kralju vseh ptičev« (Erjavec 1995: 443) tu ni besede, ker ni nobenega primera za njegovo zvočno podobo.

Neka mrcina je vcrkla; šle so ji vrane na 'sprevod' (za pogrebom) pa so popevale takole:

Kvar, kvar, kvar!  
Zakaj, zakaj, zakaj?  
Vlah<sup>62</sup> je hmerl, vlah je hmerl, vlah je hmerl!  
Gda, gda, gda?  
V tor'k, v tor'k, v tor'k! (Š-8073).

- **Sraka**

Sraka med seboj posebno spomladi dolgo žlobudrajo. Na Štajerskem se otroci, če slišijo regetati srako, dražijo med seboj pojoč:

Sraka regetala,  
z repecem mahala.  
Sraka repatica,  
Jurkova<sup>63</sup> tetica (Pajek 1884: 191; Erjavec 1995: 405).

Na stogovih so se prepirale srake: '*Šrak, šrak, šrak.*' Sneg bo (Jalen 1958: 10).<sup>64</sup>

Sračjemu oglašanju bi težko rekli petje. Njen hripavi prodoren *šak-kak-kak* ali *šek-kek-kek* se daleč sliši. Od tod komu, ki je preglasen, rečemo, da *se dere kot sraka* (Berginc 2015: 16).

Navedena primera dokazujeta, kako se eno in isto oglašanje različno sliši in zapiše, pa vendar je mogoče dokazati njuno sorodnost.

### 3. Srhljivi glasovi

Srhljivi glasovi po ljudski veri napovedujejo smrt. Medtem ko sodobna strokovna literatura podrobno ločuje med njimi, se zdi, da starejši avtorji tega še niso zmogli, ker pripisujejo enako oglašanje različnim pticam, ki napovedujejo ali prinašajo smrt.

---

<sup>62</sup> Kaj ali kdo je ta mrcina? Vlah ali vlah? In kaj je to vlah? Konj, kot v prejšnjem dvogovoru (Š-8072)? Morda je kaj v sorodu z Lahom pri Ponediščaku (1993: 2). Po tamkajšnjih okoliščinah sodeč bi bil lahko ščinkavec.

<sup>63</sup> V zadnji vrstici se imenuje ime dečka, katerega hočejo dražiti (Erjavec 1995: 405).

<sup>64</sup> »Davno v preteklosti je pri nekih bogataših pogosto izginil kakšen dragocen kos zlatine ali nakita iz dragih kamnov. Za te tatvine so obdolžili služabnico, ji naložili več krepkih udarcev in jo pognali na cesto, čeprav je vseskozi trdila, da je nedolžna.

Šele čez čas je vrtnar odstranil sračje gnezdo, ki je kazilo čudovito drevo na vrtu. V njem je našel vse nakradene dragocenosti. Od tod reklo, da *kdo krade kot sraka*. Še danes v marsikaterem gnezdu najdejo svetleče kovinske ali steklene predmete. S tem samec pač okraši gnezdo, da je samici domovanje bolj všeč.

Spodnji del je sestavljen iz vej in vejic, ki štrlijo na vse strani, znotraj pa je dokaj natančno obzidano z blatom, obloženo z mahom, lišaji, dlako in ptičjim perjem. Tudi zgornji, kupolasti del je iz vej, med katere so vpleteni deli trnatih rastlin. Ta navidezni nered je še kako premišljen. Srake veljajo za pametne ptiče. Vse to je obramba pred drugimi plenilci, zlasti vranami. Če ima kdo neurejeno pričesko, jo radi primerjamo *s sračjim gnezdrom*« (Berginc 2015, 16).

- **Čuk**

Kedar poje *čuk*, so mu včasih otroci odgovarjali:

*Čuk, čuk, čuk,*

Dam ti star klobuk

Da še ne pride zdaj

Po me Smerčnjakov paj, [=?]

Da me ne pelja v kraj (Trstenjak 1860: 21; Pajek 1884: 192; Š-7979).

Davorin Trstenjak (1860: 21) vrano in *čuka* imenuje »*smertna tiča v veri starih narodov*«: »*Ne bo več dolgo, čuk ga je klical nocoj*« ali »*Čuk ga je izpel*«, je zaradi žalostnega glasu »po nedolžnem razvpit kakor mrtvaški ptič« (Erjavec 1995: 477). Prim.: »Mrtvaški ptič se je splasil, votlo zaskovikal in se dolgo hehetal« (Likovič 1942: 76, 77). Fran Erjavec ironično nasprotuje takim oznakam in pojasnjuje: ponoči se rad približuje razsvetljenim oknom in njegovo prodorno čukanje se sliši daleč, posebno spomladi. Ko se pari, se oglašata tudi podnevi: »*bu-bu* ali *kev-kev* ali pa *kovik-kovik!*« (Erjavec 1995: 477).

Trstenjakov »*smertni tič*« postane pri Jalnu »*nočni ptič*«: »V jasno noč se je uspavajoče oglašal:<sup>65</sup> *Čuk – čuk – čuk –*« (Jalen 1959, 100).

Tudi med posameznimi vrstami ptič boji niso neznani. Cel dan sta čuka nosila hrano mladičem. Šele zvečer, ko so se umirili, »je tu pa tam zadonel zavijajoči »*Čuuk, čuuk, čuuk!*« nato pa še »*kev, kev*« in končno »*puum, puum, puum*« (Rudolf 1998: 66).

- **Sova**

Obstaja več vrst sov in vsaka se drugače oglašata. Velika uharica, imenovana *bubuj*, *vjer*, *sovjak*, se oglašata posebno spomladi, ko se pari. Skoraj vso noč se razlega njen ukajoči *bu, buj – bu, buj*. »Vmes togotno sopiha, bevška in se krohota, da budnega človeka obhaja groza« (Erjavec 1995: 472).

Mala uharica ponoči vpije *huj-huj* ali pa se huduje *vup-vup* (Erjavec 1995: 473). Močvirna uharica ji je podobna, a kriči *kev-kev!* (Erjavec 1995: 473). Pegasta sova je na pogled najlepša, le neprijetno kriči: *hrü, hrü* (Erjavec 1995: 475). Tudi lesna sova je spomladi, ko se pari, posebno glasna. Takrat se grdo dere, sicer pa kriči *hu-hu* ali pa *kuvit-kuvit* (Erjavec 1995: 476).

Ako človek v tihej noči oponaša njen glas, začno se mu kar hkrati oglašati sôve na vseh straneh in se mu bližati. Strašno kričaje ga obletavajo in se jezno zaletavajo va-nj. Najbolje je bajê ob takej priložnosti vreči se na tla in ležati tiho tako dolgo, da se te ponočne vladarice porazgubijo (*Vrtec* 1886: 151).

Oponašanje sove je tu predstavljeno kronološko v presledkih od leta 1894 do 1917:

Če pri voglu hiše vpije: 'te *ujem*', pomeni smrt pri hiši; če ne umrje človek, pogine kaka domača žival (LMS 1894: 141). Sova – 'cuvik, *cuvik, huhuhu!*' (*Vrtec* 1895: 79).

Skovir – 'Te *vjem, te vjem!*' (*Vrtec* 1895: 133).

<sup>65</sup> Mimogrede: prim. popolnoma enaki značilni besedni zvezi v istem delu: »se je pa *uspavajoče oglašala* ljubezniva sovetica« [...] se je pa *uspavajoče oglašal* nočni ptič« (Jalen 1959: 35, 100).

Ta ptič še človeka poje! Kaj, če gre na naše... Ti ne več, kaj mi je vse moja babica pravila o sovi. Mene je strah... (*Angelček* 1896: 167).

‘Doma so mi namreč rekli, da pravi sova takole: ‘*Te vjamem – te spečem – te snem – te v vodo zaženem*’ (*Angelček* 1917: 83).

Sova na štiri načine vpije: uka, skovika, meketa, ujeda, in sicer: *mu, skovik skovik, mèce, mèce, te ujém, te ujém* (Lužar 1900: 37). Po ugotovitvi Luka Pintarja (1998: 179) so »tevjemka«, »uharica«, »sova«, »skovir« imena za »mrtvaško ptico«, ki da napoveduje smrt.

Podtikaje ptičjim glasovom človeške besede, pravijo, [...] da *skovir* kliče v temno noč: ‘*Te vím, te vím, te dobro poznam*’ (Pintar 1898: 179).<sup>66</sup>

*Mi smo temu ptiču rekli spiš*, ko se tak dere. *Spiš, spat boš šou, ne v zèmljo*. To je nočna ptica, menda sovi podobna. To je bil znanilec smrti (Gričnik 1998: št. 513).

*Zaspenka je poseben tič*. Tisti tič – kak se že reče, *spiš, zaspénka*, ja, taka rjava je pa ma tak belo spod – pravijo, da ma trugo, ker je v obliki truge – to je poseben tič. Eni rečejo tudi postroužnca. Tista hudičovo dobro ve, da bo kdo vmr. Dere se pa: ‘*Trup, trup, trup, spiiš, spiiš!*’ (Gričnik 1998: št. 512).

*Žuna mi rečemo, ne sova*. To ma tisto žuto perje pa tisti križ ma neki na perutah. *Cvik, cvik, cvik*, tak dela; potle pa: *Spiii, spiii spiii* (Gričnik 1998: 509).

Janez Jalen ponavadi ustvarjalno posnema ptice pevke, tu pa ni dosleden. Morda je vzrok za njegovo zmedo najti v pojasnilu (Geister 2008: 86), da so se v »ljudskem pojmovanju« pomešali skovik, čuk in sova:

‘*Te vjem, te vjem, te vjem*.’ Za kočo se je oglašil *skovik* – mrtvaška ptica. [...] *Skovik, skovik, skovik*. *Sova* je preletela vrh dvodebelne smreke v vogalu ograde. *Skovik*. – Zlovesči ptič se je oglašil že tretjič, pa že od daleč pod Mesnovcem: ‘Če ne bo izpel Viktorja?’ (Jalen 2003: 91).

V podstrešni sobici pri Žabarju je venela dozorela mladost brhkega dekleta, zunaj pa je v temno noč duhtela pomlad in oglašala se je naša najmanjša *sovica, skovik, mrtvaška ptica, napovedovalka smrti. Skovik, skovik, skovik. Te vjem, te vjem, te vjem* (Jalen 1959: 107).

Jalen sinonimno uporablja vse tri različice: sova, skovir, uharica in prav tako alternira njihovo tesnobno oglašanje: »Uuuu-huuu« (Jalen 1958: 90). Odkriti je mogoče celo četrto različico za ime skrivnostnega ptiča<sup>67</sup> in njegovo oglašanje: »V Hrastju se je pa uspavajoče oglašala ljubezniva *sovica: čuuuk – čuuuk – čuuuk* – « (Jalen 1959: 35).

<sup>66</sup> Ptici »tevjemka« na Poljanskem (Hotavlje) pravijo »‘sova’, ‘skovir’, ki da kliče v temno noč: ‘Te vím, te vím, te dobro poznam.’ – Sicer izgovarjajo ‘vím’ jednozložno, kakor da je ‘vém’ (ich weiss), pa verjetnejše je ‘ujem’ od ujesti, ich beisse dich (aus der Zahl der Lebenden). Ker narod misli, da mora tisti, ki mu skovir poje, gotovo kmalu umreti, tedaj je lahko razumljivo, da imenuje tega mrliškega ptiča ‘ujedljivca’, – češ da poje ‘te ujem!’« (Pintar 1898: 179).

<sup>67</sup> V drevju so se oglašali mladi *skoviki*, ki so se bili že izpeljali iz gnezda v dupli, pa sta jih še vedno pitala stara dva. Sami si še niso znali ujeti plena. Zdravnik Vipavec prav gotovo ni dal nič na vraže. Pri svojih bolnikih jih je odločno iztrebljal. *Glasovi skovikov* mu pa kljub temu ta večer niso bili prav nič všeč (Jalen 1961: 249).

Že pri Jalnu »mrtvaška ptica« postane »nočni ptič«, ki pri neznanem partizanskem avtorju dobi par.

### *Uharica*

Sem *uharica*, *nočna ptica*  
vsega gozda sem kraljica.  
Moj kraljevi dvor  
star je hrastov štor.

[...]  
Ko se zvečer je storil mrak,  
si slišal šum in vzlet krepak:  
*uhuhu, huuhu*, noč je tu,  
tovariši, ste li prišli vsi domu?

*Uhuhu, huuhu*, vi mirno spite,  
se zjutraj zgodaj prebudite.  
*Uhuhu, huuhu*, nam je zapela  
in naprej je odletela.

Ko zjutraj se je delal zor,  
priletela je na štor:  
*Uhuhu, huuhu*, dan bo tu,  
tovariši, oj vstanite, nu.

*Uhuhu, huuhu*, nam je zapela,  
ko na štoru je sedela  
vsako jutro, vsak večer  
in odletela v drugo smer.

*Uhuhuhuhu*, pridno se borite,  
da svobodo si pridobite.  
*Uhuhu, huuhu*, vam bom zapela  
ko bo svoboda zaživela  
(Gorenšček, 1998: 446).

Kot da avtor tukajšnjega besedila ne pozna stare uvere, saj prisoja uharici vedro vlogo in bi se imela oglašati: *juhuhu, juhuhu* in ne *uhuhuhuhu*.

Nasprotno se na premagani strani v drugi svetovni vojni ohranja staro pojmovanje turbnega oglašanja v poetološki funkciji zle slutnje o usodi beguncev:

'*Uhu – hu – hu –* '

'Jezus, Marija!'

'Vššššš!' od brajde.

'Križani Jezus!'

'Kaj pa je?'

[...]

'Smrt!'

'Ne nori! Sova je ptič, ki pač leta ponoči. Nekje mora letati.'

Na oni strani brajde črno nebo. Zvezde kot zlati žebli.

'*Uhuhuhu – huhu –*

'Zdaj je zletela na Pintarjevo lipo. Naš, pa Pintarjev!'

'Kaj?'

'Zato, ker imam jaz samo enega. Pa Pintarica tudi.'

'Kaj le čenčaš! Vzemi roženkranc, bova molili, pa boš pozabila na sovo. Kakšna smrt!

Na varnem je, tam nekje na Koroškem. Vsi so tam, tudi Pintarjev. Vojske je konec, kdo bi jim kaj hotel?'

'Konec? Zakaj je pa ves dan bobnelo tam nekje za Svetim Petrom? Streljali so. S kanoni, pa z minami, saj si sama slišala!'

'Tisto ni vse skupaj nič. Morda so razstreljevali municijo ali pa tiste napol podrte kmečke hiše, ki so jih požgali Italijani tam po Kočevskem.'

'*Uhuhuhu – hu –* ' spet v brajdi.

'Moliva!'

'*Uhuhuhuhu –* '

[...]

'*Uhu – hu – hu –* ' s Pintarjeve lipe.

[...]

'Uhu – uhu –' nekoliko tiše od brajde. Kot da se je ptič upehal.

'Uh – uh –' od Pintarjevih.

Potem pa nič več.

Ženski sta obmolknili.

[...]

Štefa zleze pod odejo. Rožni venec pretika skozi prste in se sili moliti. V tišini kamre se sprehaja groza.

'Uhuhuhu –'

Saj ni bilo res. Sova je že zdavnaj odletela.

'Bog se usmili in ljuba Marija' (Ožbalt 2008: 54, 55, 56).

V Halozah se pojavi kot »maverca«, mavrica?

Sn bla tū gor pri sini, pri snéhi. Tū gor na drévi pa je pela mávrice, petsto metrof venda od tū, ob dveh popoudne: '*Spiiiš, spiiiš, spiiiš! Trip, trip, trip!*'

Mavrica, tau je toki ptič, ki oznanjuje smrt. To je take veličine ku kukafca. Črna, pa tak ma na sredini bielo pisano pierje. Bajе da ma tak ko eno trugo gor. To ni sova, to je taka ptica, mávrice ji rečemo. Dere se pa: '*spiiiš, spiiiš, trip, trip*' (Gričnik 1998: 226/511).

- **Neznana ptica**

Katera ptica v gorah je dodatno spravila v strah neprevidnega plezalca, ki se je sam znašel v smrtni stiski: zgoraj neprehodna stena, spodaj prepad:

'Čjub, čjub ...'

Ob rezkem zvoku ki se je razlegel nad dolino, je tako poskočil, da bi skoraj omahnil v globino. Zvok se je odbijal od sten, se potuhnil med skalnimi razpokami, pa se takoj spet vrnil, še glasnejši:

'Čjuuuuuuub, čjuuuuuuub...'

Slišati je bilo kot smeh, kot privoščljiv krohot. [...]

Med stenami se j e spet razlegel predirljiv čjub, čjub, tokrat povsem blizu. Zdaj je opazil ptico, ki je s široko razprostrtimi krili, v velikem loku zakrožila proti njemu. Ko jo je obsijal vodenkast žarek sonca, ki se je prikradel med meglo, se je v bleščečem črnem perju zasvetil živordeč kljun (Kos 2001: 38).

## II. MOTIVIKA

Čeprav je tukajšnje poglavje izrecno posvečeno zvočni problematiki, je zaradi primerjave s poglavjem o zvonovih smiselno orisati tudi njegovo motiviko.

### 1. SVATOVSKÉ PTIČJE PESMI

V življenjskem ciklusu vsakega živega bitja v naravi je nadaljevanje rodu najpomembnejša naloga. Od tod spomladi toliko ptičjega žvrgolenja, ker si samci iščejo svoj par.

Strnad se spomladi pomenkuje z nekom za živo mejico in mu veselo dopoveduje: »Tri ljubce imam, tri ljubce imam... (Likovič 1942: 63). Poleti povprašujejo: »Si ti kaj moja?« in odgovarjajo: »Sem, sem« (Jalen 1958: 153).

Tam dol pri Ljubljanci,  
tam dol pri Ljubljanci  
so ozke mejice,  
k so se ženile tice:  
tičice, tice – tidrojdidrom

Šinkovc je biv za ženina –  
vohko je biv za ženina,  
k ma táko rdečo sukenjco  
pa táko tenko štimico:  
*čink, čink, čink – tidrojdidrom!*  
(Kuret IV 1970: 337).

Kot da je neznani ustvarjalec namenoma hotel osvetliti dotlej temačno podobo čuka in sove, tu nista nič odvratna. Nasprotno, prav zabavna, za razvedrilo:

Čuk se je oženil, tralalala,  
sova ga je vzela, tralala.  
Čuk pa sovo vpraša  
'Kol'ko dota znaša?'

'Eno buča vina,  
Enga petelina.  
Vino bova spila.  
Bučo pa ubila...' (ms)

Ponekod se »ptički ženijo« na Vincencijevo (Pajek 1884: 195), drugod 12. marca, na Gregorjevo (Kuret 1965: 104–106). Od tod *Ščinkavčeva svatba* (Š-974 in Š-975), *Kosova svatba* (Š-978, Š-979, Š-980, Š-981, Š-982), *Golobova svatba* (Š-983), *Petelinova svatba* (Š-984, Š-985, Š-986, Š-987), *Vrabčeva svatba* (Š-988).

Nekaj pesmi je ohranjenih v celoti, npr. *Ptičja gostija*. Nanjo so povabljene ptice in celo druge gozdne živali: kos, sinica, lisica, žaba, škorec, jastreb, sraka, lastovka, žolna [= sova], čuk:

Pojmo le k gostiji,  
Ko jo majo vtiči –  
Skočjo sem no ta,  
Hejsasa, hopsasa!

Žaba je svatevca,  
Lepe svetle nedre ma,  
Škorc no ona plešeta,  
Hejsasa, hopsasa!

Kosek mi je ženin,  
Lepi žolten kljunek ma,  
Lehko skoči sem no ta,  
Hejsasa, hopsasa!

Jastreb pa je starašin,  
Dolge ostre<sup>68</sup> krample ma,  
Urno meso trančira,  
Hejsasa, hopsasa!

Senica je ženica,  
Lepi dolgi repček ma,  
Hitro skoči sem no ta,  
Hejsasa, hopsasa!

Sraka pa je kuharica,  
Lepi beli furtoh ma,  
De ne bi se zamazala,  
Hejsasa, hopsasa!

Lesica je vodila,  
Si za-se mlince skrila,  
Gleda ke b' kaj vkradnila,  
Hejsasa, hopsasa!

Vrabci pa so godci,  
Lastovci pomagajo,  
De kebri hitro skačejo,  
Hopsasa, hejsasa! (Š-978).

Na različnih gostijah oz. svatbah imajo posamezne ptice seveda različne vloge:

<sup>68</sup> Ravno to ne, njegovi kremplji so kratki (Prim. Erjavec 1995: 455). Tudi ta primer dokazuje, da je treba ločiti folkloro od realnosti.



Pojdmo na gostijo  
Ki jo imajo ptiči  
[...].  
Kos je danes ženin,  
oj, on je lahko ženin,  
ker lepo črno suktnjo ma,  
prav lepo se mu to poda.  
[...]  
Žolna je nevesta,  
ona je lahko nevesta,  
ker lep rudeči venec ma,  
prav lepo se ji to poda.

[...]  
Sinica pa je svatevca,  
ona je lahko svatevca,  
ker lepe tanke noge ma,  
da lahko sem ter tja skaklja.  
[...]  
Sraka pa je kuharca,  
Ona je lahko kuharca,  
ker lepi bel predpasnik ma,  
prav lepo se ji to poda (Starman 2000:  
205).

Sinica je tu povabljena v svate, ker da s tankimi nogami lahko dobro pleše.  
Istrska lastovka je ironična:

Lašterca de:  
'Oženite se stari ino mladi,  
ma boste imeli skrrrrrrrb' (Špeh 1999: 74).  
Lastavice pojo otrokom  
Déčici šibico,  
Mámici gíbico  
Oči pa celo četrrrt!<sup>69</sup> (Besede je treba izreči naglo!) (Š-8034).

Če kdo zalezuje ščinkavca gnezdo, ga vpraša: »čív- čív-čív, boš tí moje utročé učíw?«  
(Šašel 2012: 42).

Kadar je poredni pastir strnadovki vzel mladičke, je sirotno žalovala:  
*Pod hribcem, nad hribcem, jih ni, jih ni* (Stepišnik 1866: 378).<sup>70</sup>

## 2. Delo

Že sredi zime istrska čingeca,<sup>71</sup> tj. ščinkavec, naroča vinogradnikom:

Špiči kuc, špiči kuc!  
Či, či cinque zirolli<sup>72</sup>  
una per me!  
Špiči kuc! Špiči kuc!<sup>73</sup>

Na drugi strani, v Slovenskih goricah, so *sinice* oporekale (=?) rezače: »Fice, fice, fice!«

---

<sup>69</sup> Otroku šibico,  
Mamici zibelko[?]  
[= očetu pa četrt litra vina?]

<sup>70</sup> Štrekelj (Š-8048) tu navaja samo *Pod hribcem, nad hribcem itd.*

<sup>71</sup> Beseda je res podobna koroški »činkeljci« (Pleteršnik 1974: 104).

<sup>72</sup> Pomen nejasen.

<sup>73</sup> Obteši količek za začetek del v vinogradu! (Špeh 1999: 75).

(Š-8045). Ptiči budno spremljajo kmečko delo. Ob dolgih nočeh še ni treba zgodaj vstajati, drugače pa je spomladi. Še sinice priganjajo:<sup>74</sup> »*Hiti sjat! Hiti sjat!*« (Černigoj 2002: 118–119).

*Lišček in lastovka* sta neusmiljena:  
Vzdigni rit, vzdigni rit  
Če boš ležáo, boš zagnjio! (Š-8035).  
Ležiš, smrdiš,  
Ležiš, smrdiš,  
Kakor ona gnjila klada! (Š-8031).

Lastovka se postavlja, kako pridna je in opominja deklo, naj ne zapravlja časa s hlapcem:

Lenmu otroku poležuhu zapoje zjutraj: Jaz sem zgodaj vstala, Sem že drvc nabrala, ti pa še ležiiiš, ti pa še ležiš! <sup>75</sup> Zjutrej s̄m ustava, S̄m krave pelava. S̄m pranjc nardiva, Riba, riba! (Š-8032).	Deküa, deküa, Vstani hori, vstani hori: Škafec vzemi, pa po vodo jidi; Hüapec prüti pride, Ne marnjej ž njim, ne marnjej ž njim, Je nevärno! (Š-8029).
---	---

*Drozg* je prišel skoraj pred odprto okno žvižgajoče buditi: '*Stara, vstani, stara, vstani, stara, vstani!*' (Jalen 1959: 94). Tudi *škorec* že zgodaj zjutraj priganja kmeta k delu na polju in v gozdu:

Vstani, vstani, vstani, paver! Hitro, hitro, hitro, Delat, delat, delat! Pojdi orat, pojdi orat, pojdi orat! Deni, deni, deni!	Pojdi v planino, pojdi v planino, Sekaj, sekaj, črstvo črstvo! Skrij sekiro, skrij sekiro, Vrž jo, vrž jo, Beži, beži, beži! (Š-8055).
--	--

Vraz zatrjuje, da *škrjanec* ob setvi zimskega in jarega žita zares začne peti:

Seja, seja, seja, seja!  
Pluži, pluži, pluži!  
Seja, seja, seja, seja!  
Pluži, pluži, pluži!<sup>76</sup>

Še *vrabec* se ne more zadržati:

<sup>74</sup> Po osebnem poizvedovanju (v januarju 2023) avtor zagotavlja, da po maminem pripovedovanju gre za sinice.

<sup>75</sup> Vir neznan.

<sup>76</sup> In na koncu vsake pesmi dodajo

Vrzi v rit! vrzi v rit!

Vrzi v rit (Š-8051).

V okviru takratne konvencije Pajek besede ni izpisal do konca: Vrzi v r..! Vrzi v r..! Vrzi v r.. (Pajek 1884: 1993).

Čiv, čiv, čiv ... žuri! ....  
Čiv, čivč, čiv!  
Ali nisi več živ?  
Jurij, Jurij, Jurij,  
Pri delu se žuri, žuri, žuri! (*Vrtec* 1903: 1).

Kos je včasih celo dopoldne, sedeč na kakšni hruški ali češnji, priganjal:

Ja, dejte, no, hitro delat,  
ne se, no, tolik obirat,  
se delat mudi (*Ivančič Kutin* 2009: 430).

Prepelica ljudi na polju kratkočasi: »*Pet pedi, vele, vele, pet pedi, pet pedi*« itd. in lene opominja, da bi »*vele pet pedi*« urno delali naprej (*Stepišnik* 1866: 378; *Pajek* 1884: 192).

### 3. Živež

Trdo delo je dalo jelo. Sredi 19. stoletja je bil ječmen tako pomembna žitarica, da so ob njegovem zorenju v strnadov kljunček projicirali veselje: »*Čuj, čuj, ti kaj ječmen diši*« (*Pajek* 1884: 193; *Erjavec* 1995: 348; Š-8048). Marsikje so takrat spet imeli po dolgem času kruh na mizi. Z resami sicer, a bil je sladek. Zato so se še toliko bolj veselili pšenice:

»*Lastovica, topla ptica! Al romena bo pšenica?*« (*Pajek* 1884: 193).

Za kruh je treba poleg krušnega žita še droži, ki so včasih nadomeščali kvas. Tako ščinkavec:

Či či, či maš lampič  
Ko ni pečeokič?  
Bi rada kruhič pekla,  
Pa nejmaš drožiic! (Š-8049).

Vse druge zgrade in nezgode so do nadaljnjega, kjer ni posebej omenjeno, da gre za druge ptice, poosebljene v divjih golobih:

V Polhograjskih Dolomitih sta se do nedavna ohranili dve kitici, ki nimata neposredno nič opravka z golobi, a so ju pripisovali golobjemu gruljenju:

Za plotom sedim, potico delim.  
Auš [= a boš] men[i] kaj dal?  
... N[i]č! (*Ivančič Kutin* 2009: 429).  
Za plotom sedim,  
pa puško molim,  
pa zajčka ustrelim – pumf! (*Ivančič Kutin* 2009: 429).

Varianta iz sodobnosti se je tako pootročila, da je iz nje še komaj prepoznati prvotno iztočnico:

Na smreki čepim,  
kos kruha drobim;  
ustrelil me bo: puf (*Vrtec* 1911: 117).

Na Koroškem posebej omenjajo »gornega goloba«:

Bom kúhu trdú,  
Bom kuhu trdú! (Š-8021).

*grú-grú-mhə`-mhə` bob* [= mehek bob] *kúhu, srów bíw!* (Šašel 2012: 41–42).

Iz tega drobnega gruljenja je jasno, da gre za trdi bob, ki ga je bilo treba dolgo kuhati. Ta starodavna stročnica je polagoma izgubljala ceno ob vpeljavi nove rastline z ameriške celine, ki se je sprva zdela primerna le za živali. Potem pa je pomembno vplivala na odpravo lakote tudi v habsburški monarhiji, pod katero je veliko stoletij živela večina Slovencev.

Bom skuhov krompir,  
Da bo jedov pastir,  
Da bo žvižgov in pov [pel]  
Vasievo živov. [veselo živel]  
Juhu! (Š-8020).

Prebivalcem Borovelj, gredočim na Višpolje (na sejem?), so se sinice posmihale: »*Bo pičvo, bo pičvo!*« in vračajočim: »*Si suh, si suh?*« (Š-8044); pomeni: brez denarja. Kako bi bilo sicer drugače, če so šli po kupčiji: »*Bom kupil kozo, bom kupil kozo, bom!*« (*Vrtec* 1943/44, 19).

Сѣм купов козо,  
За крајсар ано;  
Je pršov madvad  
Pa sniedov mъ jo,  
Gdu tku! (Š-8019).

Doslej še ni bilo opaženo, kako na nastajanje variant vplivajo tudi slovnične kategorije, npr. slovnični čas: ob motivu kože alternirata prihodnjik in preteklik. Časovno zaporedje njunega nastanka se da razbrati iz vrste denarja. Krajcarji so obstajali med Avstro-Ogrsko, dinarji pa v prvi in drugi Jugoslaviji.

Sem pršu domu,  
sem kupu medu,  
tri funte pa pu,  
sem ga plaču dragu,  
po dinar pa pu! (Ivančič Kutin 2009: 429).

Kjer je medved, je očitno tudi med. Včasih so bile povezave med Koroško in Tolminsko veliko bolj samoumevne kot danes, zato je mogoča medbesedilna povezanost med tema dvema kiticama.

Nekaterim pa je šlo dobro. Ščinkavcu in vrabcu prav gotovo, kadar sta se kradoma pridružila zrnju, ki so ga bile na dvoriščih deležne domače kokoši ali pa v bližini mlinov, kjer je bilo tudi vedno raztresenega kaj zrnja, sicer namenjenega za mletje:

Činkovc rad *perčinka*<sup>77</sup> v véš,  
V veže z vrabcam gré na plés,  
Kuram zrnje zobleta,  
In brez straha skákleta  
(Prunč 1988: 94).

‘Či – či – fi!’  
Ščinkovček, vrabček,  
Malnarjev hlapček,  
Dobro se dobro  
Njemu godi ... (*Vrtec* 1903: 83).

### III. ZVOČNA POETIKA

Nikakršne utvare ni, da je tu izčrpano vse zadevno gradivo, toda že to, zbrano na enem mestu, daje možnost za ugotovitev nekaterih zakonitosti v pestrih ubeseditvah ptičjega oglašanja.

Kako pride do ponotranjenja ptičjega petja, do notranjega stika med ptico in ustvarjalcem, nakazuje droben odlomek soneta: »Začivkalo skoz vrt je na vse grlo: / ‘*Sem lačna, lačna!* Par drobtinic prosim!’« Nekdo je ptički skozi okno natrosil nekaj drobtinic.

In ‘*tik-tik-tik*’ je trkalo veselo  
za šipami. Potem pa ptička mala  
zletela spet v pokrajino je belo

in *čivkala*, veselo frfotala,  
da srcu mojemu takrat se zdelo  
je kakor, da mu pravi: ‘*Hvala, hvala!*’ (Samec 1942/1943: 57).

Pravzaprav je vse prvotno zvočno gradivo, ki je tu kolikor toliko sistemizirano, predstavljeno v zgolj grafični obliki in s tem prikrajšano za dojem zvočnosti. Zato je nujno kolikor mogoče ozavestiti tiste zvočne figure, ki omogočajo pridobiti vtis ptičjega oglašanja.<sup>78</sup>

Preprosto podvajanje glasov, njihova reduplikacija, je najprimitivnejši, najprvotnejši in najbolj učinkovit način za označevanje ritmičnega ponavljanja kakega ravnanja. Morda iz njih izvirajo prvi vzgibi za oblikovanje umetelnega jezika iz katerega se razvije v umetnost. Poskusi, da se prodre v začetke poezije do prvih pesmi, ki jih je človek pel ob delu, pri katerem se je najprej uresničeval občutek za ritem v gibanju lastnega telesa, so pokazali, da je njihova osnovna oblika podobna po celi zemeljski obli. Zavest dojema ta ritem na dva načina: a) v občutku gibanja: v izmenjavi naprežanja in popuščanja mišic; b) objektivno v obliki sluha: v glasovih in šumih, ki spremljajo delo. Morda so tudi nekatere reduplikacije pri glagolih posledica takšnega lastnega človekovega ravnanja (Kasirer 1985: 170).

#### 1. ZATEGOVANJE SAMOGLASNIKOV

Morda je to najbolj preprosta glasovna, zvočna figura. Do izraza prideta predvsem visoka samoglasnika -i- in -u-.

Prvi posreduje kaj bodečega, ostrega, rezkega, že kar brezupnega, kar se sorazmerno ujema s sledečima zgledoma. Zares vpadljivi prva in zadnja vrstica v drugem delujeta na videz igrivo, vendar že tudi gresta daleč čez mejo in se bližata brezupnemu (prim.: Trdina 1965: 40).

<sup>77</sup> Niti v Prunčevi spremni besedi niti v drugem zvezku Gspanovega *Cvetnika* (prim. Gspan 1979: 28-30, 304-305), ni pojasnjeno, kaj ta glagol pomeni.

<sup>78</sup> Pri formalni razvrstitvi mi je v oporo Silva Trdina (*Besedna umetnost*, 1965).

Črni kos vznemirja dekle:

Ančkica z *rubijde*,  
kdaj toj lubə *prijde*?  
Pridi lubə kader češ,  
peljə Ančko kamer češ  
(Špeh 1999: 76).

Kosić pravə:  
'Je sən kus*iiiiiiiiiiiiiiiiiiiiii*ć!  
Muj oča j žnider  
in dela trde ponte  
kur hudi*iiiiiiiiiiiiiiiiiiiiii*ć!  
(Sv. Peter, Slovenska Istra - Špeh  
1999: 74).

Poletnemu škrjancu je najprej z zategovanjem in nato z nekaj hitrimi, kakor nestrpnimi ponovitvami besed s poudarkom na sredinskem samoglasniku -e- označuje dopolnjenost prvega kmetovega pridelka.

Sova, skovir, uharica so nočne ptice, ki se jim že po tradiciji prisoja tesnobno oglašanje: *Uuuu-huuu* (Jalen 1958: 90).

*Uhuhu, huuhu*, noč je tu, /.../  
*Uhuhu, huuhu*, vi mirno spite, /.../  
*Uhuhu, huuhu*, nam je zapela /.../  
*Uhuhu, huuhu*, dan bo tu, /.../  
*Uhuhu, huuhu*, nam je zapela,  
*Uhuhuhuuhu*, pridno se borite, /.../  
*Uhuhu, huuhu*, vam bom zapela (Gorenšček, 1998: 446).

Partizanski avtor v naslednjem primeru pa kot da ne pozna (prizna?) stare uvere, dojema uharičino oglašanje za nekaj vedrega, kar bi se standardno glasil: *juhuhu, juhuhu*.<sup>79</sup>

Premagana stran v drugi svetovni vojni ohranja staro pojmovanje turobnega oglašanja v poetološki funkciji zle slutnje o usodi beguncev:

'*Uhu – hu – hu* – ' [...]'  
'*Uhuhuhu – huhu* – ' [...]'  
'*Uhuhuhu – hu* – ' spet v brajdi. [...]'  
'*Uhuhuhu* – ' [...]'  
'*Uhu – hu – hu* – ' s Pintarjeve lipe [...]'  
'*Uhu – uhu* – ' nekoliko tiše od brajde. Kot da se je ptič upehal.  
'*Uh – uh* – ' od Pintarjevih. [...]'  
'*Uhuhuhu* – ' (Ožbalt 2008: 54, 55, 56).

Iz sobesedila ni mogoče dognati, katera planinska ptica je še povečala smrtno stisko alpinista v steni nad prepadom:

'*Čjub, čjub ...*' [...]'  
Zvok se je odbijal od sten, se potuhnil med skalnimi razpokami, pa se takoj spet vrnil,

<sup>79</sup> Bom skuhov krompir,  
Da bo jednov pastir,  
Da bo žvižgov in pov [= pel]  
Vasievo živov.  
*Juhu!* (Š-8020).

še glasnejši: 'Čjuuuuuuub, čjuuuuuub...' [...] Med stenami se je spet razlegel predirljiv čjub, čjub, tokrat povsem blizu (Kos 2001: 38).

## 2. Kopičenje soglasnikov

Na zvočni lestvici ni mogoče prezreti zvočnika -r-. Le kako se je posrečil ta podvig švigajočemu škrjancu, naj se dviga ali pada:

Grem v nebo luknjo vrrrtat,  
grem v nebo luknjo vrrrtat,  
luknjo vrrrtat!  
Sem svedrrrc spodaj pozabil,  
sem svedrrrc spodaj pozabil.<sup>80</sup>  
Šoštar bio,  
S pesjega dreko dreto šio  
Pa drži, drži ko hudiiič! (Š-8025).

Janez Jalen zaznamuje sprelet divjega petelina: »Frrrrr..., ki se konča s tleskom perutnic: »Telop!« (Jalen 2003: 31)

Krrrii-vik. [...] Bil je vaje preletavanja gorskih kavk in se v jutranjem soncu ni menil za njih krivike. Krrrii-vik. Krrrii-vik. Krrrii-vik. vik. Od vseh strani so se oglašali črni ptiči, se zbirali v skalah pod gladkimi ploščami, posedali po grušču in kamenju in se preletavali z glasnim krivikom, kakor bi ogledovali, ali je njihov plen že resnično mrtev ali morda še živ (Jalen 1958: 108).

S kombinacijo obeh pravkar prikazanih grafičnih figur prislika grozljivo zvočno kuliso z oglašanjem kavk ob gorski nesreči.

Pogost fonem -r- v naslednjih treh primerih daje vtis, da gre za besedno igro, s katerimi so ga nekdaj vadili izgovarjati malčke. K zvočni slikovitosti pomaga spremljajoči nezvočnik -k- in pogojno nezvočnik -g-:

Sokolč je pobarv vrano:  
'Kam greš?'  
'V Kranj, v Kranj, v Kranj!'  
'Kaj boš v Kranj?'  
'Konj krepnov, krep krepnov!'  
'Grem še jes s teboj!'  
'Kar, kar, kar!' (Š-8074).

Poleg navedenega še trije primeri, prav za šolsko rabo dostopni, ker so dovolj pregledni, omogočajo vpogled v proces folklorizacije posameznih medmetnih obrazcev. Štrekelj pojasnjuje, da tako posnemajo vrana. V drugem primeru zvočna podoba ostaja enako zahtevna in privlačna, celo pretirano se kultivira<sup>81</sup> in krajevni topos zamenja časovno vprašanje:

Kavran, kavran, kavran!  
'Kaj? Kaj? Kaj?'  
Konj je vmrâ, konj je vmrâ, konj je vmrâ!  
'Gda? gda? gda?'

<sup>80</sup> Vir neznan.

<sup>81</sup> Živali praviloma poginejo.

V *tork*, v *tork*, v *tork*! (Š-8072).<sup>82</sup>

Prvi in drugi primer se ujemata v zadnjih dveh vrsticah, v tretji vrstici le deloma, druga ostaja enaka po vprašalnem naklonu, prva pa le po uporabljenih glasovih, a ne po besednih pomenih; tudi narečji sta različni. Kot da kakovost obrazca slabi, saj je prav razumljiv le ob navzočnosti prvih dveh.

*K*var, *k*var, *k*var!  
*Z*akaj, *z*akaj, *z*akaj?  
Vlah je *h*merl, vlah je *h*merl, vlah je *h*merl!  
*G*da, *g*da, *g*da?  
V *tor*'k, v *tor*'k, v *tor*'k! (Š-8073).

Vse ptice vranjega rodu imajo neprijeten glas. Na Štajerskem vrano otroci oponašajo pojoč: *krah, krah: na vrbi je pa strah, strah!*<sup>83</sup>

<i>Krah, krah, krah,</i>	<i>krah – krah – krah</i>
<i>mene nič ni strah,</i>	<i>Mene nič ni strah,</i>
nisem nikdar plah,	Nisem nikdar plah,
nisem v srcu rah.	Nisem v srcu rah,
<i>Krah, krah, krah.</i>	<i>Krah – krah – krah</i>

(Trstenjak 1860: 21; Pajek 1884: 191; Erjavec 1995: 402).

Oton Župančič v zvočni figuri, pripisani vrani, mehkonebni soglasnik *-h* zamenjal z mehkonebnim *-k*: »*Krak-krak-krak!* // *In črna krpa odpluje v meglo*« (1996: 560). Ali je zaprti zlog posebnost panonskih narečij, katerim pripadata Trstenjak in Župančič? V gorenjskem primeru ostaja zlog odprt, brez zadnjega soglasnika: '*Krrra, krrra,*' je zakročila vrana nad njivo in odletela proti Pokrovcu (Jalen 1944: 6). Iz onomatopeje za njihovo oglašanje je izpeljan glagol: »Po polju so se oblastno prepeljevale med lipami in hrasti *vrane* in dolgočasno *krakale* v pusti dan« (Jalen 1958: 10).

Presenečenje vzbujata koroški narečni primer zaradi spremenjenega edinega soglasnika. Vprašanje, ali je to individualna ali krajevna odločitev:

K mojmu stricu, ko je tut trugle diövu, je pa zmiöram ena črna vrana præšva gør na drvaræncö. 'Kva, kva kva,' je diövava. Je kør riäku: 'Zdøj pa ne viöm, če ne bo triöba truglo devat.' Je ž šou deske jöskati (Miklavc 2019: 200).

Zdi se, da so včasih njeno oglašanje zapisovali poljubno, prim.: »*Kogá, kogá, kogá?*« (Vrtec 1910: 134).<sup>84</sup>

<sup>82</sup> Štrekljev zapis, ki se opira na Stanka Vraza, je pravopisno drugačen kot pri Pajku:

*V*rana: *Kavran, kavran, kavran!*  
*G*avran: *Kaj, kaj, kaj?*  
*V*rana: *konj je vmra', konj je vmra', konj je vmra'.*  
*G*avran: *Gda, gda, gda?*  
*V*rana: v *tork*, v *tork*, v *tork* (Pajek 1884: 194).

<sup>83</sup> Vir neznan.

<sup>84</sup> Zlatovranka / zelena vrana ni tu omenjena zaradi nevšečnega imena *smrdovranka*, ki se je prijelo zaradi zanikrnosti v gnezdu, ko vali mladiče, ampak zaradi prepirljivega vreščanja *rak, rak* (Erjavec 1995: 398). Je to isto kot smrdokavra? (Geister 1980: 326).



Prepelici na Štajerskem pravijo tudi »podperda, pumperna«. Neimenovani avtor je užival ob podvojitvah zvočnika -p- pri obeh udeleženi osebah v dialogu:

*Popotnik: Podprda, podprda! / Kam boš šla – kam boš šla*

*Prepelica: Prek morja, prek morja.*

*Popotnik: Kaj boš tam, kaj boš tam?*

*Prepelica: Žela bom, žela bom.*

*Popotnik: Kaj boš jela, kaj boš jela?*

*Prepelica: Pet pogač, pet pogač.*

*Popotnik: Kaj še druga, kaj še druga?*

*Prepelica: Z piskra grah, z piskra grah (Pajek 1884: 194; Š-8039).*

Že v navedenem primeru krepi zvočno podobo zvočnik -r-, še bolj očitna pa je njegova vloga pri vrstici s shemo brbr, ppr in tdt, ki je bila nekdanj podtaknjena prepelici: *Barbara! Prt pod rit! prt pod rit!* (Š-8040).

Poleg edinega zvočnika -r- se izmenjavajo v njej sami nezvočniki b, p, in t, d. Vtis je, da je ravno zaradi ravnovesja med njimi dodana »Barbara«. B in p sta si izglasno blizu tako kot t in d.

### 3. Posnemovalni folklorni in avtorski medmeti

Vsekakor je na prvem mestu želja po čim bolj ustreznem približanju »ptičji govorici«. Ponekod je bila tako uspešna, da se je prenesla tudi na samo pernato živad. Prim. kokoš (< *ko, ko, ko, ko*), cikovt (< *cik-cik*), cipa (< *cip, cip*), čigra (< *či-gra*), čivček (narečno) (< *čiv, čiv*).<sup>85</sup>

To je splošna jezikovna zakonitost, kakor dokazuje anekdotično sporočilo o smrdokavri. Oglašja se z značilnim *up-up-up*, ki ji je dalo ime v nekaterih drugih jezikih npr. angleški »hoopoe (Filipič 2021: 10).

### 4. Soglasniški stiki (aliteracije)

Bistvena zvočna figura pri ptičjih medmetih je soglasniški stik ali aliteracija, s ponavljanjem najraje s podvojitvijo. Kolikor več je ponovitev, toliko bolj učinkovita je vrstica, pretiravanje pa daje vtis manire.

#### • Podvojeni enozložni posnemovalni medmeti v vlogi ptičje govorice

Bregarica: *Breg, breg* (Jalen 1961: 149).

Brglez: vsakdanje se tiho oglašja *si-si*, kadar išče par, z glasnejšim *tu-tu*, če se prestraši: *dek-dek*. (Erjavec 1995: 416).

Cik ali cikovt: med seboj se vabijo *cik-cik* (Erjavec 1995: 378; Š-8013).

Detel, mali ima tenek glas: *kik-kik* (Erjavec 1995: 424).

<sup>85</sup> Viri so navedeni v prejšnjem razdelku (Erjavec 1995: 378-379, 389, 508).

Detel, veliki: *pik-pik* (Erjavec 1995: 422).

Drozej ali beli drozg vabi s tihim *ci-ci* (Erjavec 1995: 379).

Kavka: *jek-jek* (Erjavec 1995: 404).

Komatar: *tek-tek* (Erjavec 1995: 379); narečno: *kùometer* (Ivančič Kutin 2007: 89).

Kos: med sabo se vabijo *dak-dak*. Kadar se splaši, zakriči: *bik-bik* (Erjavec 1995: 375).

Kosec (hariš, strgar, hrastar, hareč ali krevs), hreščeče: *resk-resk* (Erjavec 1995: 503; Jalen 1940: 176).

Lastovka: zacvrčavši svoj 'flič, flič' (*Vrtec* 1887: 62).

Muhar: *či-či*; vabi: *pit-pit*; redko: *ci-ci* (Erjavec 1995: 389).

Plavček: *cit-cit* (Erjavec 1995: 372).

Pliskovica: *civi, civi*, (Erjavec 1995: 365); *plisk, plisk, plisk* (Kocjan, Hadalin 1993: 151).

Priba, neprenehoma kriči: *kivik-kivik* (Erjavec 1995: 490).

Prosenka (deževnik): *tülj-tülj* (Erjavec 1995: 492).

Polojnik: *vuit, vuit, vit, vit!* (Erjavec 1995: 494).

Postovka: *kli-kli* (Erjavec 1995: 460).

Sinica: *čivink, čivink* (Erjavec 1995: 371); *Činžara, činžara* (*Vrtec* 1890: 185); zapela je trikrat 'cicipe' (*Vrtec* 1895: 45).

Sloka ali kljunač: v nevarnosti, stara zakriči *dak-dak* (Erjavec 1995: 487).

Kvar, kvar, kvar! (Rudolf 1998: 165–166).

Sokol: 'Fi--u-u! Fi--u!' (*Angelček* 1922: 84).

Srakoper, dere se: *kekekek!* (Erjavec 1995: 383).

Škurh, piskajoči glas: *tajüt-tajüt* (Erjavec 1995: 488).

Tukalica. Kričeč *kekeke!* jeseni preletava naše kraje (Erjavec 1995: 502).

Vodna kokoška čez naše kraje preletna ptica. Ponoči kriče *kiv-kiv* (Erjavec 1995: 502).

Vodni kos: 'Kukr bu, kukr bu!' (Ivančič Kutin 2009: 430).

Vrana, hripavo: *kra kra* kriči (Kos 1997: 146).

Vrtoglavka: *vid-vid-vi-vid*. V stiski žalostno kriči: *šek-šek* (Erjavec 1995: 424, 425).

Žolna: *piu, piu* ali pa *př, př* (Žiri, mama, 20. 8. 1977).

Neznana ptica: *čjub, čjub ...* (Kos 2001: 38).

Oponašanje različnih vrst sov je zaradi številnih virov predstavljeno posebej: *bu, buj – bu, buj; huj-huj* ali pa se huduje *vup-vup; kev-kev! hrü, hrü*. Ko se pári, se oglašata tudi podnevi: »*bu-bu* ali *kev-kev* ali pa *kovik-kovik! hu-hu* ali pa *kuvit-kuvit* (Erjavec 1995: 472,

473, 475, 476, 477); *cuvik, cuvik, huhuhu! Te vjem, te vjem!* (Vrtec 1895: 79, 133); *spiiiš, spiiiš, trip, trip*« (Gričnik 1998: 226/511).

Jože Toporišič (2006: 506–510) je podvojitve in potrojitve slovnično poimenoval dvojičice in trojičice in jih podrobno razčlenil. Trojičice ima za nepomembne (Toporišič 2006: 510), toda tukajšnji primeri ptičjega petja bi lahko njegovo stališče spremenilo.

- **Potrojeni enozložni posnemovalni medmeti v vlogi ptičje govornice**

Bregarica, drobi: *brieg, brieg, brieg* (Zorzut 1974: 31).

Čuk: *Čuk – čuk – čuk* – (Jalen 1959, 100).

*‘Čuuk, čuuk, čuuk!’* Končno *‘puum, puum, puum’* (Rudolf 1998: 66).

Drozg: Iz mračne goščave je zmerjal: *‘Preklet, preklet, preklet –’* (Jalen 1944: 119).

Galeb ali tonovščica: nespretno kriči *kriah* ali *krrr-krek-krek* (Erjavec 1995: 507).

Gos: razkačene, zlasti gosaki sikajo: *‘Ksi, ksi, ksi!’* (Erjavec 1995: 317).

Grlica: *gru – gru; – Gru – gru gru – gru* (Kranjec 1973: 216).

*Kukr gruuuuuga, kukr gruuuuuga* (Ivančič Kutin 2009: 430).

*Grugru* (Kolenc 1992: 25–26).

Kokoš: *ko, ko, ko, ko.*<sup>86</sup>

Kraljiček, v iglastih gozdovih se oglašča s tenkim: *zi-zi-zi* (Erjavec 1995: 365).

Krekec: *‘Krek, krek, krek,’* je *zahreščal* (Jalen 1940: 87; 1944: 196); (bohinjsko: *lešnikar* (Jalen 1940: 87).

Krivokljun: *Cok, cok, cok* (Jalen 1942: 215);

*Cok, cok, cok ... Cok, cok, cok* (Polenec 1952: 61–62).

*Gep, gep, gip, gip, cek, cek, cek* (Vrtec 1922: 14).

Kura, gozdna: *Gak, gak, gak...* (Jalen 2003: 34).

Menišček: *Ci, ci, ci ... [...] Ci, ci, ci ... [...] Cok, cok, cok* (Polenec 1952: 64).

Maverca, mavrica: *‘Spiiiš, spiiiš, spiiiš! Trip, trip, trip!’* (Gričnik 1998: 226/511).

Petelin, divji: *Ru, ru, ru* (Vrtec 1911: 117).<sup>87</sup>

*Čšššššš! Čšššššš, čšššššš* (Ivančič Kutin 2005: 103).

*Tiktiktik; ‘tik, ‘tik, ‘tik* (Ivančič Kutin 2005: 105; 112).

Senica: *ck, ck, ck* (Š-975; Kuret 1970: 337).

Sovica: *čuuuk – čuuuk – čuuuk* – (Jalen 1959: 35).

Stržek: *‘stržék, stržék, stržék’* (Vrtec 1890: 35–36).

<sup>86</sup> Resnici na ljubo ne vem, ali sem jih res samo jaz kot otrok posnemala: pa-pa-pa-paaaa, pa-pa-pa-paaaa ...

<sup>87</sup> *Slovenski narod* 1877, št. 58, 3.

*Ck, ck, ck, ' stržek (Jalen 1944: 55).*

Nad jezerišči so frfotali stržki in se pozdravljali: *kič, kič, kič* (Likovič 1942: 82).

Staržič (storžek): *Či-či-či* (Chiabudini 1997: 2).

Ščinkavec: '*čin, čin, čin.*' (Vrtec 1896: 39).

'*Čink, čirčink! --- Črink! --- Črink, črink!*' (Vrtec 1902: 119).

Šoja: *Hek, hek, hek* (Vrtec 1911: 164).

Vodomec, preplašeno zleti z glasnim *gik, gik, gik* ob vodi v grm (Erjavec 1995: 396).

Skovik: '*Te vjem, te vjem, te vjem;*' *skovik, skovik, skovik.* (Jalen 2003: 91).

Sovica, *skovik: Skovik, skovik, skovik. Te vjem, te vjem, te vjem* (Jalen 1959: 107).

Žolna, črna, kriči: *kir-kir-kir* (Erjavec 1995: 421).

Žolna, zelena, kriči *glik-glik-glik* (Erjavec 1995: 421).

Žuna, mi rečemo, ne sova: *Spiii, spiii spiii* (Gričnik 1998: 509).

Žuna: *Cvik, cvik, cvik*, tak dela; potle pa: *Spiii, spiii spiii* (Gričnik 1998: 509).

V vseh dvojno ali trojno ponovljenih ptičjih medmetih je upoštevan soglasniški stik ali aliteracija. V nekaterih primerih je prav izrazita, tu je združena še z zategljajema:

V'lik narc se dere  
V'lik narc se dere  
Hújlejč! Hújlejč!  
Húsgahús! Húzgahús  
Hudijč! Hudijč! (Š-8013).

- **Ponovitve enozložnih posnemovalnih medmetov z dodanimi semantemi**

Drozg 'drobi svoje pesmi': *tri-tri-li-likar*; za bajto zad odpeva: *mi-mi-lo*-milotožnik (Brinar 1933: 97).

Golob: *Ku-krgu, kukrgu: mama, mu, mama, mu!* (Vrtec 1910: 134).

Grlica: *He-he-he-he-he! Ku-grvu, kugrvu!* (Angelček 1910: 85–92).

*Hi-hi-hi-hi-hi! Ku-gr-gu, ku-gr-gu!* (Angelček 1911: 54).

Kobilar: *Kobir, kobir!* (Angelček 1910: 85–92).

Lišček: *Čri, čri, čri, čri, čririk!* In spet *čri, čri, čri, čririk!* (Seliškar 1986: 92). [...] '*Čri, čri, čri, čririk!*' [...] '*Čri, čri, čri, čririk!*' [...] '*Čri, čri, čri, čririk!*' (Seliškar 1986: 97, 98).

Sova vpije na štiri načine: uka, skovika, meketa, ujeta, in sicer: *mu, skovik skovik, mèce, mèce, te ujém, te ujém* (Lužar 1900: 37).

Ščinkavec: Ko samica vali, ji ščinkavec dela družbo: '*Čin, čink*' ali '*Čin, čin, čin, čin pri griču, ček!*' (1995: 344).

Činkovec (der Fink) poje: *Čiv, čiv, čiv!* červiče kosiščou! (Š-8050).

Menda kriči, kar more: *čin, čin, gri, grič, ček, ček!* (Vrtec 1893: 35).

Navadni ščinkovec poje tako-le: *Čin, čin, čin na griču* (Vrtec 1893: 135).

Zaspenka je poseben tič. Dere se pa: '*Trup, trup, trup, spiiš, spiiš!*' (Gričnik 1998: št. 512).

Žolna: *Tók, tòk, tòk, tòk, tòk!* (Vrtec 1910: 134).

## 5. Podtikanje semantičnih besed ptičji govorici

### • Ponavljani enovrstični posnemovalni medmeti

Drozg: *čiv-čiv-častivbogá* (Brinar 1933: 97).

Kosec: '*preč, preč, preč preč, preč preč, preč preč,*' (Jalen 1940: 176).

Golob: *Služim, služim, služim* (Š-8023).

*ku-krgu, kukrgu: mama, mu, mama, mu!* (Vrtec 1910: 134).

*Bom kupil kozo, bom kupil kozo, bom!* (Vrtec 1943/44: 19).

Domači petelin poje: *Varožlin gori!* (Pajek 1884: 195).

Seničica: *za me nič – za me nič?* (Angelček 1898: 44).

Skovir: '*Te vím, te vím, te dobro poznam*' (Pintar 1898: 179).

Sova: *Te vjamem – te spečem – te snem – te v vodo zaženem* (Angelček 1917: 83).

Spiš: *Spat boš šel – v zemljo!* (Gričnik 1998: št. 513).

Neznani: So rekli stara mama, zdaj pa moramo končat, poje ptič: '*Pejt domu! Pejt domu!*' (Ivančič Kutin 2009: 430).

### • Izpeljave posnemovalnih medmetov v semantično namišljeno govorico

Golob: *Te bom ruk-nu! Te bom ruk-nu!* (Angelček 1910: 85–92).

Golob, divji: *Te bo ruknu, te bo ruknu! Oh kako je tudo? Oh kako je hudo!* (Angelček 1910: 85–92).

Kokoš: *Kokodajc! / Ano merco ajc!* (Š-8026).

Kokoši pa so se po vrsti oglašale: '*Kokodajc, jajc, kokodajc, jajc.*' '*Znesle smo jajc, lačne pa smo še zdaj. Ko, ko, kaj pa je to?*' (Tomažič 1943: 179).

Petelin: *Kikeriki! V linь čapi!* (Š-8027); *Kikiriki, kikiriki! Kikiriki, / jest se mudi.* (ms)

'*Kikirikiiii, / kje si pa tiiii?*' (Ivančič Kutin 2009: 430).

Petelin: *Kikiriki, na vrbi sedi!* (Angelček 1910: 85–92).

Kobilar: *Siv kobiv, siv kobiv; Janček se je pa spokoriv, Janček se je pa spokoriv! Fiv-fiv, fiv-fiv! Na vrbi, na vrbi!* (Angelček 1910: 85–92).

Kukavica: *Ku ku ku, / Kako bo pa naprej šlu?* (Ivančič Kutin 2009: 430).

Otroci pojejo: '*Oj, kuku, kukovice, proč zdaj rokovice*' (Trstenjak 1857: 90; Pajek 1884: 193).

Seničica: *Gor čiči! Gor čiči!* (*Angelček* 1910: 85–92).

Činčara! *Češ-češ-češ? U-hrib, uhrib, Češ, češ?* (*Angelček* 1911: 54).

Siničica: *U hrib, u hrib! Gor čici, gor čici!* (*Angelček* 1910: 85–92).

Ščinkavec: navadno zapoje: *‘čív- čív-čív, qoñšča lécat!* [konjski lect] (*Šašel* 2012: 42).

Uharica: *Fafafafar* (*Ivančič Kutin* 2005: 103).

- **Primer za kumulativno, naraščajoče posnemovalno medmetno petje**

Kavran: *prat! prat! prat!* (*Kosi* 1891: 31).

otroci odgovarjajo: *Le ti idi prat, imaš črne nogice!* (*Kosi* 1891: 31).

Vrabcem vpije: *Prat, prat!*

Otroci mu odgovarjajo:

*Le ti idi prat,*

*Maš črne nogice!* (*Š*-8071).

Mogoča je tudi drugačna razlaga: da gre za siromašenje oz. propadanje prvotnega besedila. Prvi je na vrsti vrabec in nato kavran.

## 6. Dvogovori

So pravi scenski prizorčki, ki so lahko rezultat dojemljivega opazovanja živali in njihove personifikacije.

- **Med pticami**

Procesu nastajanja variant se da slediti v dialogih med sokolom in vrano, vranom in vrano (*Š*-8072, *Š*-8073, *Š*-8074) pri zvočnih figurah.

Pura za puranom stopajoč uprašuje: *Kam? Kam? Kam?*

Puran pa jezno odgovori: *Purgerju v r...!* (*Pajek* 1884: 195).

Puranov odgovor puri je treba misliti v kontekstu, ko ga nekdo pograbi in mu je popolnoma jasno, da gre v zakol in bo prišel meščanu na mizo.

*Gosi ali goske* so zelo zgovorne.

Menda se mlade od zadaj hvalijo: *»Me smo lepe mlade, me smo lepe mlade!«*

Stare jim seveda zavidajo in odgovarjajo: *»Tudi me smo bile mlade, tudi me smo bile mlade!«*

Gosak na čelu pa steguje vrat in kriči: *»Pa že zdavnaj, pa že zdavnaj!«* (*Erjavec* 1995: 317).

*Prepir med golobom in vrbcem* za bivališče v golobnjaku je karakterističen tako za ptičje kot za človeške razmere. Golob se poteguje za svoje bivališče, vrbcu pa ni mar za njegovo vznemirjenost. V izvirni prekmurščini je drama / situacija predstavljena v treh vrsticah:

Golob: *Tô mòj kôt!*

Vrabcem: *Či gli, či gli, idi vö!*

Golobica: *Hihíhí!* (*Š*-8017).<sup>88</sup>

<sup>88</sup> Toda Kúharjev zapis je drugačen:

Divji golôp: *»Pot pòdon sidín, postrůžnjäg dilín«*

- **Med človekom in pticami**

Štajerski slovenski otroci so nekdam peli:

Gagaj, gagaj gos!  
Dedek hodi bos.  
Babica ga 'zula [= sezula].  
Sama se obula (Pajek 1884: 192).

Iz tukajšnjih različic se vidi, da je bila včasih starejšim ženskam obutev zelo pomembna. Lažje so se odrekle hrani.

Pleši, pleši črni kos!  
*Kak bom plesal, da sem bos.*  
Kam pa si črevlje dal?  
*Stari babi sem je dal.*  
Kaj-ti je zanje dala'?  
*Debelo mastnega prašička* (Pajek 1884: 375).

Istrske različice (Špeh 1999: 76) o črnem kosu, ki nima čevljev, da bi plesal, so z motivom ljubice prav vedre, sicer pa nakazujejo da je bila ob nekdanji skrbi za obutev hrana še nujnejša za preživetje.

V pogovoru s prepelico so se jim cedile sline ob omembi kruha in sira, pa jim je – nagajivo ali zlobno? – obljubljeno govno<sup>89</sup> (Š-8038).

V okolici Beljaka na Koroškem divjemu golobu pripisujejo tragično prerokbo:

Na smreki čepim,  
kos kruha drobim;  
ustrelil me bo: puf (*Vrtec* 1911: 117).

Čez sto let staro besedilce se je morda ohranilo v Polhograjskih Dolomitih prav po zaslugi otroške revije *Vrtec*, le da je otročje prirejena:

Za plotom sedim,  
pa puško molim,  
pa zajčka ustrelim – pumf! (Ivančič Kutin 2009: 429).

Druga ima več potrditev za spomin, da so navedeni besedilci pripisovali golobom:

Za plotom sedim, potico delim.

---

(Kühar 1988: 155).

(H)ižni golôp pa vrábäq:

Golôp: *Tô mòj kôt, tô mòj kôt!*«

Vrábäq njämi pa právi: »Či gli, či gli! I'di vö!«

Nato si golobica smijé: »hihihi.«

Tê sä nájmrä za golobinjäk svajüvläjo.

(Kühar 1988: 155).

<sup>89</sup> Zadnji dve vrstici sta dokaz, da je Vrazov prvotni zapis: »Z piskra drek« pri (Š-8039) avtentičen. Prim. opombo pod črto.

Auš [= a boš] men[i] kaj dal?  
... N[i]č! (Ivančič Kutin 2009: 429).

- **Med ptico in človekom**

Spomladi poje (neki ptič)

Marinó\*  
Greš u goró?  
*Le polejzem,*  
*Le polejzem,*  
*De le s postle zlejzem.*  
Jeseni pa:  
Marinó  
Greš u goro?  
*Le potečem,*  
*Le potečem,*  
*De le potico spečem* (Š-8037).

Neka ptica poje.  
Čeč, čeč, čeč,  
*Kako se kličejo te tri vasi?*  
Mimoidoči Čič ji je odgovoril  
*Dolina, Ricmánje, Bolunac!* (Š-8016).

## 7. Vloženi folklorni posnemovalni ptičji medmeti v avtorskih pesmih

Ptičja zmerljivka je celo prišla prav za družbeno kritično ost v narodnostnem boju, ker da sinica poje

*fuj, fuj, fuj, cicifuj;*  
*nemškutar, kljun si muj!* [umij] (Satler 1892: 118).

Ta Satlerjev zapis kaže na to, da »cicifuj« ni izvorna Župančičeva domislica, temveč jo je prevzel iz folklorne tradicije, ki je morda obstajala tudi v Beli Krajini.

Vid Ambrožič spretno povezuje oba motiva – mraza in umazanje:

Svet je postal čisto majhen in siv,  
kot starka v ruto zavit je v meglo;  
*sinica* z drevesa mu čivka 'fuj!' (*Jesenski dan*, Gorenja vas, 9. X. 1948).

Slišala sem ptičko pet,  
zapela je *ku-ku*.  
Ktera more nek to bit,  
ki poje tak lepo?  
*Ku-ku*, tako je *kukala*.<sup>90</sup>

<sup>90</sup> Domobranska zborovanja: *Arhiv Slovenije*, Referat II, fasc. 10: tisk: Nasprotniki NOB, *V boj* 1, Velike Lašče, št. 4, 11. aprila 1945, 4.



Najstarejša znana objava siničjega petja je v pesmi *Pustna* koroškega pesnika Urbana Jarnika leta 1815:

V oknah rože rastejo,  
V nje senice pikajo,  
In povabijo: 'cibójl!  
Ljubi moj, še ti zapójl!  
(Prunč 1988: 94–95, 276).

Sinička se je usedla gor na drobno  
vejico in je zapela vsa vesela *cici cici do*.  
Oj, kaj že poješ, ptička moja, pesem to lepo  
ko pa še zunaj zima kima *cici cici do*  
(Brenkova 1971: 88).

Začivkalo skoz vrt je na vse grlo:  
'*Sem lačna, lačna!* Par drobtinic prosim!  
Še en frfot ... In dvoje očk je zrló  
pri oknu me, kako pri mizi kosim.  
(Samec 1942/1943: 57).

Kedar senica poje, otroci zapojejo:  
*Fuj, fuj, cicifuj*  
Klun si muj<sup>91</sup> [= kljun si umij]  
Ter dobiš,  
Več ko miš (Trstenjak 1860: 20;  
Pajek 1884: 191; Š-8043).

V naslednji avtorski pesmi so ptičje vloge antropomorfizirane:

Mici, Mici, ljubim te,  
Mici, Mici, maraš me?  
Mici, Mici kajž'co 'mam,  
če me hočeš, teb' jo dam.  
Mici, Mici, še nocoj  
radi bi bil jaz možek tvoj.  
Mici, Mici reci ja,  
kraj je notri za oba.  
Mici, Mici gnezdece  
toplo, mehko čaka te.  
Ko ti jajčka znesla boš,  
dal ti bom še šopek rož.

Mici, Mici, kmal' na to  
jajčka, mala se odpro,  
skup' tedaj zapojeva  
atek jaz, ti mamica.  
In vsi ti drobni ptički  
so naši otročički.  
Mici, Mici, Micika,  
srečna boš, če rečeš ja  
(Rauter 1991: 16).

## 8. Primerjave avtorskih medmetov za isto ptico

- Izvirna ustvarjalnost avtorjev se tu najbolj izkaže pri navajanju ptičjih medmetov. Na stogovih so se prepirale srake: '*Šrak, šrak, šrak*.' Sneg bo« (Jalen 1958: 10). Njen hripavi prodoren *šak-kak-kak* ali *šek-kek-kek* se daleč sliši (Berginc 2015: 16).
- V nekaterih primerih pa gre najbrž za enega od medbesedilnih postopkov. Ptička *bregarca*<sup>92</sup> (»briegarca«) je dobila ime v Goriških brdih, »ker spomladi, posebno okoli velike noči zleta po briških bregovih in drobi: *brieg, brieg, brieg*«. Na Vipavskem jo poznajo pod imenom *lujer(č)*. '*Lujerč*' so zaradi njegovega nemirnega duha domači pravili tudi Ludviku Zorzutu, kateremu je bila omenjena ptica dolga leta osrednji pesniški navdih in simbol:

<sup>91</sup> Trstenjakova pripomba: »Muj dialektični za umij.«

<sup>92</sup> Ptica repnik je najbrž iz poddružine ščinkavcev ali čizkov.

Ptička *briegarca* – povi mi  
 čie si zdaj po dugi zimi,  
 kam jo mlieješ,  
 komu pieješ,  
 pried ko sonce vajde?  
*Brieg brieg* drobiš čez brajde.  
 O, povi mi, če prav ries je,  
 da nobednega ni več damá,  
 da se trte juočej', se solzâ,  
 da še nies' upognjene mladike,  
 da ni moških več – ries buoge Brike!  
 Kduo bo trte zdaj okupu, jih gnojíu,  
 kdu jih bo škropíu?  
 Vrhu vsega Benečanč še tuču usuje  
 sem'z Dolenj če Brda na Vrhujе,  
 trepetalo bo grzduje.

Ptička *briegarca* – ne slišiš? Dost' gorjá!  
 Zlêti, sfrli do Bogá,  
 da v ti sili  
 Bricev se usmili!  
 Kon'c je vojske, pa stojój še goli griči.  
 Ptička *briegarca*, zdaj sfrli, skliči  
 moške breh strahu,  
 in pripelj' jih vse  
 damú, damú! (Zorzut 1974: 31).<sup>93</sup>

Janez Jalen upošteva, da je bregarica ptica vinskih trt: »Kljub jasnemu nebu je pozno spomladansko sonce samo še medlo sijalo. Spodaj v vinju je na vrhu kola glasno prepevala bregarica: '*Breg, breg*'« (1961: 149). Težko bi si Jalen sam izmislil navedeni ptičji medmet, bolj verjetno je, da je z njim počastil prvotnega ustvarjalca.

Ali imajo krivokljuni res tako izrazito oglašanje, da sta ga tako literarni ustvarjalec kot strokovnjak, biolog, enako ubesedila. Ali se je drugi hote ali nehote oz. vede ali nevede zgledoval po prvem?

*Cok, cok, cok.* Sinjeoka se je ozrla za glasom. V vrhu visokega borovca nad njo se je obešalo vse polno ognjenordečih ptičev. Kodrolaska se jim je čudila. Še nikoli ni bila videla takih ptic. Udarni ji je povedal, da so krivokljuni, ki napovedujejo srečo in se ljudi kar nič ne boje (Jalen 1942: 215).

<sup>93</sup> Prva varianta je nastala leta 1927. Podnaslov 'velikonočni spev' kaže na njeno tesno povezanost z verskim motivom pomladnega prebujenja narave. Druga varianta je bila 'prirejena' za vojni čas ob kapitulaciji italijanske vojske (1943). Tretja varianta – s podnaslovom: *Veliki petek* –, je bila objavljena v zborniku *Zimske pomoči* in se razlikuje od obeh variant v naslednjih vrsticah:

Zemlja trpinčena – molči.  
 Ptička *briegarca* – molči,  
 vsa žalostna gor h cerkvici strmi.  
 O, danes, da ljudje so vsi spremenjeni.  
 V globoke, težke misli so pogreznjeni.  
 O, danes, da vse rožice vse travice  
 povesile so trudne glavice.  
 O, danes vsa živina v hlevu ždi,  
 preplašena tako z velikimi očmi.  
 O, danes, da bridkost je mimo šla.  
 Prečudna danes so ta znamenja.  
 Zveličar naš na križu razpet visi.  
 Ptička *briegarca* okrvavljena ob križu vsa drhti.  
 Joj, Gospod – v grobu tam leži (Zorzut 1974: 152).

Pod težko sneženo odejo so smreke globoko klonile veje [...]

*Cok, cok, cok* je žvrgolelo v smrečju.

*Cok, cok, cok ...*

Krivokljuni so. Rdeči so kot mak sredi polja. In krive kljune imajo. Tam pod vrhom, kjer visi največ storžev z vej, jih je cel trop. S storža na storž se spreletavajo in plezajo po njih gor in dol. Še obešajo se nanje s kljuni kot spretni telovadci.

Pravkar je eden od njih odletel s storžem v kljunu na bližnjo vejo. *Cok, cok, cok* čeblja kot bi imel polna usta. Saj jih tudi ima. Pod storževo lusko je potisnil svoj kljun, jo privzdignil – in že ima seme v ustih (Polenec 1952: 61–62).



Pravkar izleženim piščančkom smo doma pravili *čivčki*: najbrž zaradi zaradi njihovega oglašanja *čiv-čiv-čiv...* Ta onomatopejski izraz jim je pripadal le toliko dni, dokler smo jih mogli zajeti v eno dlan.

Sicer tu perjad z domačega dvorišča zastopa le golob. V Erjavčevem času je bil še »človekov ljubljenec«, menda ga je zato uvrstil med domačo perutnino (1995: 301–309), saj končno res skrbi zanj z golobnjaki. Opisuje ga ljubeznivo, prav tako, kakor se obnaša golob do golobice.<sup>94</sup>

Vprašanje za fonetike je, kako da avtorji eno in isto zvočno podobo ptic tako različno slišijo, identificirajo ali zgolj razično interpretirajo.

Iz posameznih navedkov se vidi, kako se različice krčijo in ko so dobre le še za otroke, pomeni, da so namenjene propadu.

Otroški reviji *Angelček* in *Vrtec* sta gradivo iz Štrekljevih *Slovenskih narodnih pesmi* večkrat prirajeno ponatiskovali, tudi s kombinacijo poprejšnjih objav.

Tu so večinoma iz novejših terenskih in zapisanih virov včrkovani glasovi iz štiridesetih ptičev, ptic, ptičkov oz. perjadi sploh. Razvrščeni so glede na vrsto oglašanja in ne po kakršni koli standardni biološki klasifikaciji: prijetno in neprijetno, nevpadljivo in sprejemljivo, ker je del kmečkega življa in na koncu z ustvarjalnim navdihom. Za vse ptice iz zbranih odlomkov ni mogoče presoditi, v katerem letnem času so njihovi grafično registrirani glasovi najbolj aktualni. Poznajo jih predvsem lovci, ki živijo z naravo, tu jih največkrat zastopa Janez Jalen.

Najopaznejši stilemi »ptičje« govornice so ponavljanja v obliki podvojitve ali celo trojitve, s čimer pride do izraza soglasniški stik (aliteracija), navzoči so tudi dvogovori in nagovori.

V obravnavi so prikazani kumulativno, v tem smislu, kako narašča njihova zgovornost, od najbolj preprostih zvočnih izrazov v obliki medmetov do artikuliranih enobesednih izjav ali besednih zvez in končno do preprostih stavkov, z včasih danes nepojmljivim sporočilom.

- *Reduplikacije* so eno- ali dvo-zložne medmetne nepomenske zvočne figure, pripisane pticam.

<sup>94</sup> Enkrat sem ljubimkanje med njima opazovala na neki avtobusni postaji. Zares ganljivo.

- *Paralelizmi* ali vzporedja so ponavljanje celih semantično izraženih stavkov, grafično prikazano v eni ali v dveh vrsticah, in to marsikdaj kot izziv človeku ali odziv nanj. S tem je že jasno prikazana višja stopnja človekovega razvoja v razmerju do narave in njenih prebivalcev.
- *Formule* so praviloma štirivrstičnice, ki izstopajo s svojo najbrž mitološko dediščino,<sup>95</sup> ki bi se jo dalo mogoče bolj precizno dešifirati s primerjalnim slovanskim ali širše evropskim gradivom. Zelo raznorodno gradivo je kolikor mogoče sistemizirano z vidika poetike in sporočila, vendar bi se dalo še kaj več povedati.

Znamenje folklorizacije je prenašanje enakih reduplikacij na različne ptiče.

Drugače prikazana motivika nakazuje, da je ptičja govorica nadomeščala današnja sredstva obveščanja. Ptice so ljudi opominjale, kdaj in kako je treba kaj delati, da trda prede za hrano, obveščale so sosesko o novih zvezah od spogledovanja, prek poroke do smrti. V ustaljene obrazce je bilo treba samo vstaviti nova imena oseb in krajev in je bila novica. Kaj pa je danes drugače? Iz leta v leto! Od tod ni naključje, da so partizanske kronike ali tudi enodnevne časopise pogosto imenovali »vrabec«<sup>96</sup> in da je radio, ki je opravljal vlogo sporočevalca, dobil tako ime.

Od posameznih avtorjev zasluži največjo pozornost Janez Jalen. Izkazalo se je, da se posamezne besedne zveze pri njem celo ponavljajo. »Oglašati« je njegov značilen glagol. Pred tridesetimi leti se je zdelo pretiravanje, pred čemer je svaril najbolj plodovit slovenski pisatelj:

Gledate, kajne, kje imam televizor? [...] naj vam povem, da ne prenesem, ne prenesem tiste čvekarije, ki jo nekje zvaré kot sraka gnezdo in nam počasi ugašajo – prav s tem – naše lastno mišljenje. Zelo zelo malo manjka ... da bomo ugasli kot luna, ali, recimo, da bo namesto modre sinice in stržka, slavčka ali kosa pel na veji isto melodijo japonski tranzistor. Lovci jih boste šli vsako jutro navsezgodaj obesit na brinove grme, ciprese, omorike, smokve, pinije, zvečer pa jih boste šli iskat in jih boste spravili čez noč na Krajevni skupnosti. In kdo bo trebil drevesne zajedalce? Umetna inteligenca? Bo zdrav razum obiral smreke? Ta je nor razum, da boste vedeli, norrr (Zidar 1986: 24).

Dandanes ko nas elektronska virtualnost preganja na vsakem koraku, televizijski sprejemnik sploh ni več najnevarnejši sovražnik človekove svobode in njegove odgovornosti.

<sup>95</sup> To velja predvsem za tiste primere, ki se nanašajo na Boga (škrjanček, golob).

<sup>96</sup> Vir neznan.

# VPRAŠANJE MITOPOETIKE

## OB SLOVENSKI SLOVSTVENI FOLKLORI O PTICAH

V antičnih grških mitih imajo tudi ptice ambivalentno vlogo. V Apolonovem svetišču so pod božjim varstvom krmili jate golobov (Schwab 1988: 104). Sin nimfe in hči boga vetrov, sta se po nesrečni smrti sešla kot vodomca in si ostala zvesta v neločljivem zakonu (Schwab 1988: 153, 156). Na drugi strani pa roparska ptica žre Prometejeva jetra in jastreb lovi golobico (Schwab 1988: 172, 177). Še hujše so harpije, ostudne ptice, krilate pošasti z ženskimi obrazi in kremplji, ki niso dovolile, da bi Fineus v miru použil svojo jed (Schwab 1988: 167).

Človek si že od zdavnaj prizadeva najti ključe »za razumevanje, prevajanje in razlaganje zakodiranih sporočil«, še posebej pri pticah, ki so jih v številnih starih kulturah imeli za svete.

Po biblični razlagi naj bi prvi človeški par izgubil neposredni stik »z bitji narave« že po izgonu iz raja, ob zidavi babilonskega stolpa pa še med seboj. Izgubo so skušali premagati z nenavadnimi magičnimi dejanji (Šmitek 2017: 142).

Anton Martin Slomšek je kot posvečene ptice cenil lastovko, slavca, pastiričko in kukavico.<sup>97</sup>

Priljubljena ptica večkrat dobi pridevek 'božja'; v Zadlazu pri Tolminu pravijo taščici *božjévčica*, na Libušnjem *božjàkč* (Štrekelj 1894: 6).

Črnjévká [pogorelček] je *božja ptica*: jo já kna smíš preganjati al loviti, al kár gromska stríva vdari v hišo (Šašel 2012: 41–42).

Zmago Šmitek (2017: 142) je temo »Kaj ptiči pojó? in problematiko o »živalski govoricí v južnoslovanski folklori« uvrstil v veliko širše geografsko območje. Z razgledi po evrazijskih lovskih kulturah ugotavlja, da v njihovih najstarejših mitih »sposobnost razumevanja živalskega jezika, ki se marsikdaj imenuje 'ptičji', človeku lahko pokloni le kača«, in se ujemajo v tem, da je bil »ptičji jezik« razumljiv le malokomu. Zagotovo starogrškemu prerokovalcu Tiresiasu, judovskemu kralju Salomonu in južnoslovanskemu Kraljeviču Marku.

Ruski filolog Nikolaj Mihajlov je zasnoval velik načrt za študij slovanske mitologije, a ga zaradi prezgodnje smrti ni mogel uresničiti. Kljub temu pa je odločilno vplival (Mikhailov 2002: 51), da se je v več smereh na novo razmahnila tudi na Slovenskem, s čimer se je, glede na stališče<sup>98</sup> Milka Matičetovega (prim. 1989 (1985)): 23–32) do nje, prenehalo njeno večdesetletno izobčenje iz slovenske znanstvene sfere.

<sup>97</sup> V stališču do nje je ugotavljal presenetljive razlike med Slovenci in južnoslovanskimi narodi (Slomšek 1991: 232).

<sup>98</sup> Najbrž zaradi (upravičeno) trde kritike, ki jo je doživel tudi mitološki uvod, v sicer (zaradi dodane bibliografije!) nepogrešljivo Keleminovo zbirko *Bajke in pripovedke slovenskega*

Nikolaj Mihajlov je verjel, da je slovansko mitologijo mogoče rekonstruirati, spremljal je poskuse rekonstrukcij na podlagi »mitopoetičnega izročila«. To je tisti »del ustnega slovstva, ki pred novim vekom ni bilo nikoli zapisano in je treba zato njegove starejše oblike rekonstruirati« (Pleterski 2021: 13). Pojem je v mitologijo vpeljal Vladimir N. Toporov. Tukajšnji oris se opira na izsledke v njegovi knjigi *Predzgodovina književnosti pri Slovanih. Poskus rekonstrukcije* (Uvod v preučevanje zgodovine slovanskih književnosti.<sup>99</sup> 2002), čeprav ni mogoče mimo dejstva, da je daleč pred njim že Gregor Krek v knjigi *Uvod v slovansko literarno zgodovino* (1874, 1887<sup>2</sup>) uvedel v mitologijo podobno izhodišče.<sup>100</sup>

Oba poudarjata, da je njun predmet literarna zgodovina oziroma zgodovina literatur v celotnem slovanskem kulturnem prostoru v njeni predzgodovini. Sorodna sta si tudi po ambiciji. Oba sta namreč vključila v naslov »literaturo«, o kateri v najstarejšem obdobju besedne umetnosti še ni mogoče govoriti. Bistvena medbesedilna sestavina, ki ju povezuje, je poetičnost. Krek pri razlagi, kaj mu pomeni »tradicionalna literatura«, govori o »poetičnejši duhovnosti«, <sup>101</sup> Toporov o »mitopoetičnosti«. <sup>102</sup> Tretja strukturna sestavina, ki ju družijo, je njuna posebna pozornost do celotnega sistema folklornih žanrov (Toporov 2002: 36, 53, 70, 73, 74–75) in ne le za klasične predmete mitoloških raziskav: bajke, pravlјice in povedke.

Toporov s pomočjo rekonstrukcij »virov in ustreznih sintetičnorekonstrukcijskih postopkov« glede na tip ali način dojemanja sveta in človeka v njem ter po obliki njegovega doživljanja in izražanja tega doživljanja v tistem času pogojno opredeljuje skupno slovansko, še agrafično, predpismensko, predkrščansko duhovno kulturo od 6. do 9. stoletja kot 'mitopoetično' (Toporov 2002: 22).

V mitopoetični zavesti je vse kozmologizirano, ker je vse del sveta-vesolja in prav to oblikuje najvišjo vrednoto:<sup>103</sup>

Bistveno in zares resnično je samo, kar je zaznamovano kot sakralno, sveto. 'Vsesakralnost' je ena najznačilnejših potez mitopoetičnega modela sveta. Samo

---

*ljudstva* (1930). Prim. Jiři Polívka (ocena), *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*. Z mitološkim uvodom. Uredil Jakob Kelemenina, *Germanoslavica* (Vierteljahresschrift für die Erforschung der germanisch-slavischen Kulturbeziehungen), Praha 1931–1932, 619–628.

<sup>99</sup> Vladimir N. Toporov, *Predistorija literatury u Slavjan. Opyt rekonstrukcii* (Vvedenije k kursu istorii slavjanskij literatur), 1998. V slovenščino sta bili leta 2002 prevedeni tretje in peto poglavje v izvirniku.

<sup>100</sup> Podrobneje o tem v poglavju Gregor Krek in sodobna slovanska mitologija (Stanonik 2012: 286–289).

<sup>101</sup> G. Krek, *Über die Wichtigkeit der slavischen traditionellen Literatur als Quelle der Mythologie*, 5, 6.

<sup>102</sup> »Omenjene definicije kljub vsej njihovi pogojnosti opravičuje predvsem [...] temeljni način razumevanja (konkretno-figurativnega doumevanja-doživljanja) sveta in reševanja njegovih protislovij ter njegovega izražanja pa omogoča mitično-ritualna praksa, ki ne predvideva le neke verige mitov in ritualov, ampak tudi poseben način mišljenja, posebno mitično poetično besedo – sakralno besedo/dejanje« (Toporov 2002: 22).

<sup>103</sup> Seveda obstaja tudi v mitopoetičnem obdobju vsakdanja, profana plat. Vendar je ta za človekovo življenje s stališča resničnih vrednot irelevantna (Toporov 2002: 22, prim. 23). Tej trditvi npr. oporeka Alenka Goljevšček (1982: 85–92).

v takem svetu obstajajo pravila o strukturi prostora in časa, korelaciji vzrokov in posledic, posebnega in splošnega /.../ Zunaj tega sveta je kaos, naključnost, razkroj.« Sakralnost sveta je treba varovati, podpirati, občasno obnavljati, posebno v kriznih trenutkih, ko se svet-vesolje postara in mu začne groziti propad. Takšnim entropijskim težnjam se lahko postavi po robu samo ritual, ki znova vzpostavi prvotno celostnost, harmonijo in sakralnost. Z obredom se znova vzpostavi položaj 'na začetku', z določenimi dejanji se prepreči kaos, obnovi kontinuiteta tega sveta (*hic et nunc*) (Toporov 2002: 23).

Toporov na praslovansko slovstvo navezuje temeljne, institucionalizirane kategorije, kakor jih je na splošno formuliral Emil Staiger. Praktično je treba razločevati vsaj dve ravni institucionalizacij.

- **Najsplošnejša načela, ki določajo različne tipe ali vrste »igranja« pomena, so: epsko, lirsko, dramatsko – z ustreznimi slogi in jezikovnimi kategorijami:**

*Epsko*: on; pretekli čas; »predstava«; objektivni vidik (pravljica, mit, povesti o prednikih).

*Lirsko*: jaz; sedanji čas; spomin; subjektivni vidik (pesmi letnega in življenjskega cikla).

*Dramatsko*: ti; prihodnji čas; »napetost«, ki čaka na sprostitev (ritualna besedila, ki vsebujejo besedni dvoboj – tudi v mitu, pravljici, zagovoru, pesmi, žalostinki (narekanju), uganki itn.

Vsako prevladuje na svojem področju, ki ga določa, vendar se lahko pojavlja tudi na drugih področjih in jih deloma obarva.

Vsa ta načela Toporov prepozna tudi v praslovanski poetiki, o čemer se je mogoče prepričati ob vzorcih rekonstruiranih »vsebin«, sižejev, motivov, kompozicij, fragmentov.

Dramatsko načelo, rekonstruirano za praslovansko slovstvo se najbolj popolno razkriva pri vprašanih in odgovorih. Ni dvoma, da so konstrukcije z vprašanji in odgovori res stare, praslovanske in povezane z ritualom. Če jim sledimo, odkrijemo pomen ustreznega besedila in njegovega besednega izraza, do premagane entropije v konkretni »krizni« situaciji in s tem do pravilne izvedbe rituala, v katerem se sprosti napetost situacije in s tem odpravi dramatičnost (Toporov 2002: 95).

Bistveno vprašanje za praslovansko slovstvo je mit. Kakšna je bila oblika mita v tistem obdobju: ali je bil razmeroma zaokrožen pripovedni pojav, o katerem sklepamo po bolj ali manj naključno ohranjenih drobcih? Ali tak realno ni obstajal, temveč le posamezni motivi, liki in jezikovne sestavine kot gradivo, iz katerega bi se lahko oblikoval (v številnih različicah); ali se tudi realno je, čeprav že lahko v nekem drugem žanru, npr. v pravljici, legendi, povesti.<sup>104</sup>

V živem slovanskem izročilu in baltskem izročilu mita v strogem pomenu besede, mita kot žanrske konstrukcije in mita kot celostnega besedila ni. Mogoče so samo obnove mita (in v tem primeru obnova sama sestavlja neki nov »meta-žanr«), če ne štejemo obnov sekundarnih virov, ki izvirajo iz literature (Toporov 2002: 101).

<sup>104</sup> Če izhajamo iz te domneve, se izkaže, da je bil mit za njegove nosilce rezultat prav takšne rekonstrukcije celote v obliki snopa različic, kakršno izdelal raziskovalec »rekonstruktor« (Toporov 2002: 101).

- **Druga raven upošteva, da obstaja v praslovanskem slovstvu poseben žanrski sistem, ki se členi na konkretne žanre z njihovimi specifičnimi funkcijami, teleologijo in strukturo.**

To so žanri v pravem pomenu kot konkretno konstrukcijsko oblikovane in institucionalizirane matrice, s pomočjo katerih se uresničujejo ti pomeni v besedilih (Toporov 2002: 95).

V času, ki je predmet obravnave, je praslovansko slovstvo že poznalo tudi žanre v prozi in žanre s poetičnimi metrično urejenimi besedili, čeprav ni zmeraj lahko ugotoviti, kaj je sodilo k prozi, kaj k poeziji (Toporov 2002: 99).

Domnevati moramo, da so navedeni predlagani žanri opredeljeni preveč približno, tako rekoč po inerciji, izhajajoč iz sistema žanrov poznejšega folklornega izročila. Pripisovanje takšnih žanrov praslovanski preteklosti je upravičeno samo, če kaže na neko genealoško povezavo med znanim, in tistim, kar je bilo pred njim v genealoški žanrski verigi. Nedvomno zgoraj orisani žanri praslovanskega slovstva kljub nejasnostim ustrezajo neki žanrski realnosti. Hkrati je treba upoštevati relativnost in pogojnost samega pojma žanr glede na praslovansko stanje, saj je žanr kategorija poetike in »poetičnega« besedila, ki se še nista popolnoma osamosvojila od rituala in njegovega nadzora. Vsem mogočim preciziranjem in zanesljivi »žanrski« sintezi bomo kos šele po opravljenih »besedilnih« rekonstrukcijah ustnega slovstva v izročilih, blizu praslovanski kulturi v omenjenem obdobju (Toporov 2002: 107).

Poglavitno vprašanje je, kakšno vrsto verovanja in duhovne kulture so imeli (Pra)Slovenci do pred pokristjanjenjem. Drugače se lahko zgodi, da bi razumeli vse slovensko mitološko izročilo in tudi vso folkloro kot izmišljotino in kreaturo »mitologomanov« (Mikhailov 2002: 51).

## I. FOLKLORNE PESMI

Zapisovalci so ponovitve lahko objavljali zaporedno ali v stolpcih:

Jaz tu sam sedim, jaz tu sam sedim, jaz tu sam sedim (Pajek 1884: 194).

ali vzporedno, kitično:

Jaz tù sam sedim –  
 Jaz tù sam sedim,  
 Jaz tù sam sedim (Š-8023).

Tudi taki medmeti so različnokrat ponovljeni, podobno kot enozložni onomatopejski medmeti.

Dve štajerski in eno prekmursko različico povezuje glagol *sedeti*. Prva se nanaša na nadnaravni svet, drugi dve na naravno golobovo okolje.

Tu, tu Bug sedi!  
 Tu, tu Bug sedi! (Š-8018).

Pod pòdon sidín,  
 Pod pòdon sidín  
 Postrúžnjäg [= ?] dilín,  
 Postrúžnjäg dilín (Š-8022).



Nobenega kontekstualnega podatka ni, da bi vsaj iz njega lahko razbrali pomen tukajšnjih povedi, morda z mitičnim ozadjem. Morda je kaj v zvezi s ptico zaspenko (Gričnik 1998: št. 512).

Podobna zadrega je pri škrjančku, ker da med šviganjem v oblake poje:

Bom ša' v nebesa luknje vrtat,  
Luknje vrtat, luknje vrtat!  
Bom ša' v nebesa luknje vrtat,  
luknje vrtat, luknje vrtat.

Na zemljo se spuščajoč pa:

Sem svedrič spoder pozaba',  
Sem svedrič spoder pozaba',  
Sem svedrič spoder pozaba' (Pajek 1884: 194; Š-8057).

Po drugi verziji v oblakih se vrteč prepeva:

Jâm šâ v nebesa Boga klat, Boga klat, Boga klat.  
Jâm šâ v nebesa Boga klat, Boga klat, Boga klat.

To tako dolgo ponavlja, dokler se na zemljo ne spusti; tedaj poje:

Sem hamrič spoder pozabâ,  
Sem hamrič spoder pozabâ  
Sem hamrič spoder pozabâ! (Š-8056).

V drugi varianti švigajoč v nebo ponavlja:

Boga bom ubil.  
Boga bom ubil!

Ko pada navzdol, pa:

Kij sem pozabil,  
Kij sem pozabil! (Š-8058).

Ta varianta je v novejši verziji mogoče že spominsko okrnjena:

Ko škrjanček gor gre, vpije: '*Boga ubil, Boga ubil.*'  
Ko se spušča dol, pa:  
'*Čisto ga pozabil, čisto ga pozabil* (Jagodic 1954: 53).

Ali res gre zgolj za nedolžno otroško igrivo? Mogoče so ohranjeni verzi mitična okamnina,<sup>105</sup> ki je trenutno ni kam umestiti. S primerjalno metodo, kakor sta jo za raziskovanje slovanske mitologije vpeljala Vjačeslav V. Ivanov in Vladimir N. Toporov (1967), bi se utegnili pokazati, da je okrušek česa pomembnega.

## II. FOLKLORNE PRIPOVEDI

Medtem ko v edini pravljici ne vidim ali ne znam najti povezave s staroslovansko mitopoetično dediščino, jo je mogoče zaznati v dostopnih povedkah. Žanrsko jih ni mogoče

<sup>105</sup> Včasih bi dejali *prežitek*, tj., nekaj kar se je ohranilo, pač preživelo!

popolnoma precizno opredeliti, ker so bajčni (mitični) in krščanski (legendni) motivi med seboj pomešani. Najbolje bi jih bilo imenovati folklorne pripovedi z mitičnim in krščanskim ozadjem. Ta opazka se lepo vključuje v bistveno ugotovitev Toporova (2002: 101), da po njegovem sklenjen praslovanski mit ni obstajal, pač pa so se njegove sestavine (motivi, liki in karakteristične besede) »mitemi«<sup>106</sup> vključevali v pozneje oblikovane žanre in jih »mitično« prepojili.

## 1. Pravljica

*Palček.* Ptiči so hoteli imeti kralja in so sklenili, da naj bo njihov kralj tisti, ki bo vzletel v največjo višavo. Vsi ptiči se vzdignejo in tudi palček je mislil, da ne sme zaostati. Vendar je reva dobro vedelo, da se v letanju ne more meriti z drugimi, zato je skušalo priti do največje časti z zvijačo. Moj palček, ne bodi len, smukne pod letečo štorcljo ter se skriva med perje, česar pa štorclja še opazila ni. Ptiči lete in lete, više in više, ampak sčasoma drug za drugim opešajo in nazadnje se v zraku zibljeta samo še orel in štorclja. Nazadnje začne tudi štorclja pešati – zdaj ji stržek zleti izpod perja in se drzne meriti z orlom. In glej – orel res omahuje, stržek ga premaga in hoče biti kraj. Toda ptiči so zvedeli za njegovo goljufijo; hoteli so ga ubiti in bi ga tudi bili, da se jim ni o pravem času zmuznil in skrtil v mišjo luknjo. V njegovo sramoto pa so mu vzdeli ime kraljiček, kakor ga tudi pri nas sem ter tja imenujejo (Erjavec 1995: 363–364).

## 2. Bajčne povedke

- **Žerjav**

Žerjav je največja evropska ptica in je bil pri starih Slovanih božanstvu sonca posvečen ptič. Ko jeseni začne soncu pojmati moč, odleti v toplejše kraje. s *hripavim glasom*, neizrečeno plaha, previdna in nezaupljiva, posebno do človeka. Po umskih zmožnostih se le malo živali lahko meri z njim. Erjavec (1995: 495–496) jih še opisuje izjemno rahločutno, kot da jih je poznal iz lastne izkušnje.

*Slava Vojvodine Kranjske* ohranja obrazec, s katerim so kmečki fantje in pastirji begali žerjave na njihovem preletu čez ljubljansko barje:

*Zhizhegolobar, pounaprei, pounasei, uareydetevouknaujej, l'okule, l'okulel'okule!*<sup>107</sup>  
Med takšnim govorjenjem in vpitjem se pastirji in kmečki fantje trikrat zavrtijo naokoli (Valvasor 1689 I/III: 514).<sup>108</sup>

Slavni polihistor je priznal, da vrstic ni čisto dobro dojel: neznan mu je pomen besede »Čiče«. *Golobar* pomeni moški golob. *Pounaprei pounasei* pomeni toliko kot pol predse, pol nazaj. *Uarey, de te vouk naujej* pomeni toliko kot pazi se, da te volk ne požre! *L'okule*

<sup>106</sup> Po zgledu morfem, leksem ga uvajam v slovstveno folkloristiko kot najmanjšo mitično prepoznavno enoto v kakšnem besedilu (prim.: Stanonik 2004: 153).

<sup>107</sup> Navedek v: op 13 (Stanonik 1990: 308) je napačen.

<sup>108</sup> Valvasor nadaljuje, da se žerjavi takoj pomešajo in se ne morejo kar takoj urediti [in odleteti]. Tedaj so jih seveda veliko polovili.

*itn.* pomeni: Le okoli! le okoli! le okoli!« (Valvasor 2009 I/III: 448). Fran Erjavec je navedene besede posodobil in pojasnil:

Suč'te, suč'te kolobar,  
pol nazaj, pol naprej!  
Glejte, da vas volk ne uje,  
le okol', le okol'.

*Volk v tej pesmici da pomeni zimo, pesem hoče reči: Žerjavi, hitro letite, da vas zima ne ujame* (Erjavec 1995: 495).

Valvazorjevi podatki o obnašanju moške mladine in dodana Erjavčeva razlaga dajejo vtis, da gre za nekak zarotitveni obrazec in čisto mogoče je ostanek kakšnega mitičnega obreda.

- **Bobnarica**

Bobnarica (ponekod imenovana močni kluk, bukač in bukavec) je vrsta čaplje. 'V tihih pomladnih nočeh' se iz močvirja slišijo čudni glasovi. Uro daleč naokrog se sliši, kot da nekaj bobna, kruli, glasno buka, kakor da muka vol. Nihče ne pomisli, da ta glas prihaja od srednje velike ptice bobnarice. Hlapec pa drugo jutro pripoveduje plašnim deklam, da se je ponoči oglašal 'povodni mož' (Erjavec 1995: 483).

### 3. Preroške povedke

- **Udeb, vdeb, vodeb / smrdokavra**

Mladiči se v nevarnosti branijo plenilcev tako, da pršijo smrdeč izloček (Filipič 2021: 10). Taka obramba<sup>109</sup> je ptici dala slovensko ime »smrdokavra«, ki se pozimi umakne v toplejše kraje, gnezdi pa tudi pri nas. Drugače je izredno lepa ptica. Na glavi ima čop v obliki perjanice, kar je na naše prednike mogoče naredilo velik vtis, da so ji pripisali preroški dar.

Ko so ga zgodaj spomladi na Štajerskem slišali popevati: *Ven, ven!* – so otroci vzklikali:

*Pojdimo le ven, od za peči iz hiše; vdeb nas že kliče se iti na veško ledino kratkočasit in razveseljevat* (Stepišnik 1866: 378; Š-8059<sup>110</sup>).

Toda za njegov sloves je bilo najbrž treba še kaj več:

Hup, hup, udeb!  
Maš zgnjušen rep,

<sup>109</sup> Živa izkušnja o tem zanesljivo priča: Pogrešil sem se edino še z – butejem (smrdokavro). Teh butejev je bilo pod gradom dosti, gnezdili so v luknjah pečovja, večinoma tako visoko, da nisem mogel blizu. En par je gnezdil tako nizko, da sem luknjo lahko dosegel. Ptič butej mi je silno imponiral, predvsem zaradi pokonci postavljenega perja na glavi [da se mu je zdel kakor kakšen vojak]. Pa ga nisem dolgo ogledoval – smrdel je tako neznosno, da sem ga moral spustiti, postalo mi je slabo! Hitel sem umivat roke, umival, umival, pa se smradu nisem mogel znebiti. Še iz sobe so me izganjali, moral sem prenočevati pod streho. Še naslednji dan v šoli so se blizu sedeči sošolci pritoževali zaradi smradu. Znebil sem se ga šele po treh, štirih dneh. Seveda potem nobenega buteja nisem več zalezoval (Šašel 2012: 43).

<sup>110</sup> V Štrekljevih *Slovenskih narodnih pesnih* oštevilčeno napačno z 8959.

vendar vse veš,  
pa nič ne poveš (Erjavec 1995: 413).<sup>111</sup>

Tako na Štajerskem pojo o tej ptici.

Po tem se da soditi, da je bil udeb Slovincem nekdanj prerokovalen ptič. Naši stari dedje so imeli tudi prazno vero, da se v udebovem gnezdu najde čudodelen kamen; če kdo ta kamen spečemu človeku dene pod glavo, mu ta razodene vse svoje skrivnosti. Drugod spet pripovedujejo, da udeb pozna neko travo, s katero se lahko vsaka ključavnica<sup>112</sup> odpre brez ključa (Erjavec 1995: 413).

- **Štorklja / štrk**

Na Štajerskem ji je ime *bogdal* in pripovedujejo, da prinaša otroke iz vode; varuje jih kač, kadar v gozdu zaspijo. Štorkljo imajo za »srečenosno«. Poslopje, na katerem gnezdi, rešuje nevarnosti, strela vanj ne udari. Kdor jo spomladi prvi ugleda, obogati. Zato otroci na Štajerskem, ko jo vidijo leteti, pojo:

Roda, roda, roda!  
Štrk, štrk, štrk!  
Zlati stric brez brk  
daj nam zlata, zlata! (Erjavec 1995: 498).

Kot nosilki pomladi ji pripisujejo mitološki in simbolni pomen (Perger 2021: 6), ki sta pa do danes že tako zbledela, da marsičesa na hitro ni mogoče razumeti. Naslednji vrstici danes delujeta zgolj nagajivo, a najbrž vsebujeta kak globlji mitični pomen: Nekdaj pa so peli:

Gera s trte hlače prela,  
Štrk se skašlâ – baba dete našla (Pajek: 1884: 190).

- **Zaspenka**

*Zaspenka je poseben tič*. Tisti tič – kak se že reče, *spiš, zaspénka*, ja, taka rjava je pa ma tak belo spod – pravijo, da ma trugo, ker je v obliki truge – to je poseben tič. Eni rečejo tudi postroužnca. Tista hudičovo dobro ve, da bo kdo vmr. Dere se pa: ‘*Trup, trup, trup, spiiš, spiiš!*’ (Gričnik 1998: št. 512).

Ja, to je blo leta sedemintrideset, kèko se jaz spominjam iz otroških let. Dedek je biu tak na smrtni postelj že. In tisti ptič se je prvič zaletu v okno tam v stari hiši pa s krilami zaprhatalu, drugič pa v vrate, pa tak je grdo zakričau. No, to je blo pa pou, predn je blo konec; to je blo ob ednajstih, ob polenih pa je dedek vmr. [...] Sâmo ko se pa tisti ptič pojavu, so pa vsi tisti starejši, kateri so tu prišli, rekli tak, pravi: ‘To je pa znak, oče bo vmr!’ (Gričnik 1998: št. 513).

<sup>111</sup> Zgodnejši zapis je pravopisno nekoliko drugačen.

Up, up, udep!  
‘Maš zgušen rep,  
vendar vse veš,  
pa nič ne poveš (Pajek 1884: 192).

<sup>112</sup> Šmitek (2017: 143) to pripisuje praproti.

## 4. Legendne povedke

Enako primerno jih je imeti za razlagalne, z mitičnim in krščanskim, celo svetopisemskim ozadjem. Prvi dve od njih segata prav na začetek, peti svetopisemski dan stvarjenja sveta (1 Mz 20-22):

- **Lišček**

je tedaj, ko je bog delil pticam barve, pohlevno zadaj čakal in bil šele tedaj na vrsti, ko je že vseh barv primanjkovalo; bog je vse ostanke postrgal in ga z njimi pofarbal ter rekel, boš pa ti lípša (= najlepši). Zato je 'štingeljč' najbolj 'prižan' (pisan) ptiček (Šašel 2012: 42).

- **Vran / kavran / gavran**

Bog je kavrana ali krokarja tako ustvaril, da je bil jeden najlepših ptic in pel je tako prijetno, da so ljudje iz hiš letali, poslušat ga, kadar je zapel. Srečen človek, kateri je v svojem življenju prelepega kavrana videl in njegovo milo petje zaslišal. –

Nekoč je zapel kavran ravno med božjo službo in ljudje so hiteli od službe božje gledat in poslušat kavrana. Bog nad tem nevoljen, da je kavran motil službo božjo, odvezel mu je lepo perje in sladko petje, da bi ne motil več službe božje, in od tega časa je kavran samó črna ptica; namesto petja samó zamolklo kokepa: *prat! prat! prat!*

Ni rad črn, rad bi se opral in bil rad spet lep, kakor je bil poprej. Otroci pri Zilji na Koroškem, kadar ga slišijo kokerati, odgovarjajo mu: '*Le ti idi prat, imaš črne nogice!*' (Kosi 1891: 31).

- **Žolna**

Žolna ali 'pivka', vpije 'piv- piv- piv', ko za dež prosi, kajti ona ne more vode s tal srkati kakor druge ptice, to pa za kazen, ker po splošnem potopu ni hotela grabne kopati kakor druga živad, da bi voda odtekala, pa mora še danes na dež čakati, da dežne kapljice lovi; ko ona vpije *piv- piv*, bo kmalu dež (Šašel 2012: 42).

- **Grlica**

Pripovedujejo, da je grlica nekdanj Materi božjej sineka zibala. Igrala se je pa s tovaršico in je zaspala: med tem so pa prišli Pesjani in so dete ukradli. Ko je Marija domu prišla, njo je za vrat udarila in v puščavo izzirala. Od tistega časa se poznajo grlici prsti Marijini in še sedaj poje kakor zibljóča mati ali dojilja: '*Tjuja, tjuja, haja!*' (Vraz. XVIII. 4).

- **Storžek / staržič**

Tudi te narmajš evropski tičac, ki skače med perjami, u siene, med suhin al zelenin listjan, ki se parkaže uon z adne špranje tu zidu pod kupcan darve, ja, tudi staržič ima tle par nas njega prestorac u adni med puno pobožnih legend, ki so se jih pravli naš te stari.

Matiboja je potovala po sviete z majhanin Ježušan u naruočju, sedé tan na mušace je šla tode, ki jo je on peju, prezbit šígurna, de bi na sveta družina padla u parkje hudobnih Rodežovih sudadu.

Ustabjali so se, kâr mjušac je biu lačan an je zagledu senuo al pa tuk dobri an usmiljeni judje so jin dali obnuoč.

An dan pa je ratalo, de tan pod adnin kupcan suhega listja se je niek gibalo an se je parkazala adna majhana stvar, ki odsparvič se je zdiela, de je adna mišica. Kâr pa stvar se je uzdiginla u luht s peruotami, Matboža, Svet Jožef, Ježuš an tudi mušac so se prečudval' za takega majhanega tičaca, ki ga nieso bli še vidli, kakuo se je on znu skrivat pruot usiem nevarnostim an tuo zauoj farbe plum, ki so se umešovale s suhin listjan.

Ku de bi teu dat zastopit, de jin če pomat, staržič se je ustabu miez mušacovih uhah je farfoleu naprej po stazi u hosti an kâr je vidu, de družina gre za njin, pa je šu naprej, pa se je uarnu an usakikrat je klicu z njega hitrin pietjan 'Či-či-či«, ki ga ponavlja taužinte kra na dan.

Po drugi poti majhan tičac je pretekavu sveto družino, dokjer nieso usi kupe prestopil' adno šaroko an hlaboko uodo, ki je muorla bit meja, čez katero sudadi nieso smiel' mimo.

Tenčas staržič se je ustabu tan na ročic Ježuša, ki je z njin ponorčavu an se je veselju. Matboža pa je jala: 'Zatuo ki si biu taku skarbni do nas, smo te zlo hvaležni an za lon bo kuaženo, de nobedan človek te na bo loviu« (Chiabudini 1997: 2).

- **Lastovke**

»In spet za kratek čas zaspita, ko sta znova spodaj na cesti, za njima kima mula, nad njimi potujejo oblaki, pod katerimi se spreletavajo *lastovice, ptice Matere božje*, kdor jih spomladi prvi opazi, bo vse leto zdrav« (Jančar 2000: 163). Ugotovitev, da se lastovke vračajo z juga, je na podeželju še danes povod za veselje. Do danes še ni zamrla vera, da prinašajo srečo hišam, kamor se vračajo v prazna gnezda.

- **Kukavica**

Deca vačkrat pitajo svojo mamico, zakaj spevla *kukujca* : *kukuk, kukuk*. Odgovor dobijo od ata: 'Da so židovje Ježuša iskali, sa njin ja skruu za no drvo. *Kukujca* ja to vidla pa ja začnola pr tiston drevi kukukati. Nato so židovja šli ta pa so najšli Jezoža. Jezoš ja te prakono *kukujco*, štara ot tistimao nave drugo spevati, samo: *kukuk, kukuk*' (Kühar 1988: 155).

- **Krivokljun**

Ko je namreč Zveličar v strašnih bolečinah visel na križu, je skušal izpuliti železne žeblje. Pri tem delu se je ves okrvavil ter si skrivil kljun, zato pa ima tudi od Boga to prednost, da vali sredi največje zime, ko hribe in doline pokriva debel sneg (Erjavec 1995: 361).

'*Krumšnobl*' ima skrivljen kljun, 'ker je iz križa, na katerem je bil Jéžoš pribit, žreblje ven vlačil pa si je kljun skrivil (Šašel 2012: 41–42).

- **Taščica**

Taščica, tudi '*krefelč*' je tedaj kri lovil, ki je s križa padla, ena kapljica mu je na grlo kanila, zato ima rdeče grlo in začne še danes k veliki noči peti (Šašel 2012: 41–42).

Prvi dve povedki sta pisano obarvani, le da druga na žalost počrni. Sledita dve povedki z motivom kazni. Prva, še iz svetopisemskega časa, zaradi izogibanja delovnemu naporu in druga, že iz obdobja svetopisemske Nove zaveze zaradi zaspanosti. Kazni sta sorazmerni krivdi. Druga je v primerjavi s prvo vendar mila. Matija Majar je zapisal legendo, *Zakaj je kavran*<sup>113</sup> *ves črn in zakaj ima tako neprijeten glas*. Ta povedka vsebuje nauk, da se je v skušnjavi treba premagati in da Bog zasluži prednost pred radovednostjo. Tudi naslednja povedka vsebuje motiv kazni, v poduk, da ni dobro tistemu, ki se odteguje skupnemu delu.

Tudi naslednji dve povedki dajeta dobro iztočnico za primerjavo. Prva v enem od beneških narečij razvije pristrčno zgodbo o ptičku »staržiču« – storžku, ki je lajšal pot sveti družini na begu v Egipt. Druge, iz Jančarjevega romana *Ob nastanku sveta* (2022), je komaj za eno poved, nekako prestavljena v čas avtorjeve mladosti: namesto (skromnega) oslička nastopa (trmasta) mula.

Kakor pričajo legendne povedke, so tri ptice navzoče pri Jezusovem pasijonu. Kukavica mora stalno kukati, odkar je razkrila, kje se je Jezus skrival pred Judi. Da mu krivokljun ni hotel izdreti žebljeve iz telesa, je dvakrat potrjeno; taščica pa je želela prestreči njegovo (rešnjo) kri. Deset ohranjenih legendnih povedk o pticah nekako zaobjame celotno Jezusovo življenje od rojstva do smrti in je lahko lep primer prepletanja starejših mitičnih sestavin z legendnimi, le da bi šele primerjalna analiza lahko dokazala, ali gre za slovansko ali kakšno drugo dediščino oz. vpliv s kake druge strani.

Povod za nastanek romarske poti na Dobrovi pri Ljubljani je bilo nenavadno lepo ptičje petje v grmovju. Glede na to, da se nanaša na krščanski kulturni krog, je povedko mogoče prišteti k legendnim; še toliko bolj, ker vsebuje moralno poanto. »En ptič« tu nima imena in je lahko simbol za slabo vest (Kuret 1970: 227).

Jalnova pripoved o *skalnih plezavčkah* na Višarjah je najbrž nastala po njegovem lastnem navdihu: »uradno zapriseženi lovski čuvaji« so na sledi trem divjim lovcem (Janez, Lovrenc, Matija). Ti so prepričani, da jih je iz hude nevarnosti rešila višarska Marija (Jalen 1940: 29, 31). »Matijeva žena je nato njunim otrokom zatrjevala, da ima vsaka Marija svoje ptičke, da ji prepevajo. 'Višarska Mati božja si je izbrala *skalne plezavčke*,' ki jih je omenjenim lovcem poslala na pomoč. Romarji so na veliki šmaren priče, kako so trije od njih naenkrat obkročili Marijin oltar in pričeli hkrati žvižgati (Jalen 1940: 43–44, 45). Jalen z omenjenimi ptički metaforizira otroško nedolžnost in zagotavlja učinkovitost njene priprošnje saj so se po prvi svetovni vojni vsi trije Matijevi in Marijanini sinovi vrnili iz vojne (Jalen 1940: 47).

Ti dve enoti je po stališču V. N. Toporova treba uvrstiti v kategorijo drugotne mitizacije folklornih pojavov.

### III. KOBILAR: IZRECNI PRIMER MITOPOETIKE

*Kobilar* (*vuga*<sup>114</sup> / *foga*) samo kake tri mesece živi pri nas. Kljub temu je »naš pravi domači ptič, kajti ptič je doma tam, kjer ima gnezdo, kjer vzgaja svojo mladino. Oglša se:

<sup>113</sup> Je to krokar? Ali vran?

<sup>114</sup> Na Štajerskem in v Istri kobilarju pravijo vuga (Geister 1980: 392). Da je to res, dokazuje

*siv kobil!* *Glasi se siv kobil!* Zato mu na Kranjskem pravijo kobilar« (Erjavec 1995: 383; prim. Š-8061). Ime presenetljivo spominja na zmerljivko Jurij Kobila na račun protestantov (Stanonik 2009: 49). Prvotno je bilo to spotikljivo ime prisojeno Juriju Juričiču / Jurišiču,<sup>115</sup> potem se je prijelo protestantov na splošno.

Če z njihovo zmerljivko povežemo naslednje kitice, se njihov pomen precej razbistri. »Kedar zapoje *vuga*, se ji otroci posmehujejo in žlobudrajo«:

Najprej je »kobila« v vlogi (slovničnega) osebk:

Siv kobiv,  
Ke s pa biv?  
Al s kej vidu mojo Metko?  
----- (Š-8067).

Drugič »kobila« v vlogi (slovničnega) predmeta:

Stric motovivo	Stric motovilo,
Ste kaj vidalš našo kobivo?	Si vidil mojo kobilo?
Tam pod goro	Tam na gomili
Jo trijž ženo!	So jo gonili
(Š-8061).	(Trstenjak 1860: 20; Pajek 1884: 190; Erjavec 1995: 383; Š-8062).

Na Koroškem in v Prekmurju vprašanje zastavljata vodni kos in žúna (žolna):

Si vidov jo?  
Mojo kobivo?  
Je že kubik [=?] vstrielov jó! (Š-8060).

Šugoréc kobilo brüü!  
Si tí vido mòjo kobilo? (Kühar 1988: 155; Š-8068).

Dlje od protestantizma v preteklost moje znanje za zanesljivo interpretacijo ne seže. Jo pa domneva, dopušča in slutí. Še posebno, ko Toporov trdi, da se dramatsko načelo, rekonstruirano za praslovansko slovstvo najbolje razkriva pri vprašanjih in odgovorih, pri čemer ne dvomi, da so konstrukcije z vprašanji in odgovori res stare, praslovanske in povezane z obredom (Toporov 2002: 95). Morda pa ima kobila v staroslovanski ali kakšni drugi mitologiji kakšen poseben pomen?

*Zgodnja Danica* je leta 1853 objavila zgodbico o hlapcu, ki se ni bil pripravljen podrediti zunanjemu pritisku za velikonočno spoved, četudi je bil zato prikrajšan za priboljšek. Opustitev cerkvene zapovedi ga je začela vznemirjati, slaba vest je projicirana v ptiča:

- »*Juri!* zakaj pa še nisi bil? Bil je le glas 'kobilarja'. Jezno pogleda kvišku in zdi se mu, de spet sliši: '*No! zakaj še nisi bil?*'«

---

pismo štajarskega izgnanca: »Nekje me *vuga* je vprašala: '*Še živ? Še živ?*'« (Vodeb 3. 5 [19]43: pismo).

<sup>115</sup> Menda zato, ker je za kobilo, ki jo je prejel v dar, odpadel od katoliške vere. Po drugi razlagi pa je kobila ime za konkubino (Stanonik 2009: 49).



Sam ne ve, kaj bi storil, da ga zdaj opominja že neumni ptič. Jezen med sodelavci v gozdu celo dopoldne molči. Nekaj časa sekajo, kar blizu njih kobilar spet zapoje: »*Zakaj še nisi bil?*« Pastir, ki je z drugimi butare delal, ga draži: »*Juri, zakaj še nisi bil?*«

Juri ne vzdrži več in pobegne. Drugo jutro izroči gospodarju potrdilo, da je izpolnil krščansko dolžnost o spovedi vsaj enkrat na leto. To mu je tako dobro delo, da ni iskal drugega gospodarja, kakor je bil prej nameraval (*Zgodnja Danica* 1853: 67).

Kaže, da se je zgodba sfolklorizirala, saj se spet pojavi v javnosti v začetku 20. stoletja, že precej urbanizirana. Kobilar s hruške na vrtu »iz sladkega spanja prebuja Ceneta: *Al's' že biv'?* – *Ti s' grešiv'!* – *je greh!*« Ni odnehal, dokler se Cene ni odpravil zgodaj zjutraj v kranjsko župno cerkev – k spovedi (*Gorenjec* 1905: 1).

Prozne različice bi utegnile še meriti na protestantskega Jurija Kobilu, le da je od njega zdaj človeku ostalo le ime, priimek pa se je prijel moralista v figuri ptice. Tako se je prvotni konkretni naslovnik pozabil. In ker ni bilo več realnega nasprotnika, so bile zlobne ali hudomušne kitice prepuščene otrokom. To pa je zadnja faza v obstoju kake folklornega pojava.<sup>116</sup>

Juri! si vida kobilu? Aha!

Lovrenc, ge pa si ti biâ?

Lucia! Te oči bolijo?

S drekom si namaži – Ahâ.

Kažu, da je nekakav Lovrenc hodio na drêvo po mlade vuge (piliće), e nesrêtnik pao s drva, na koju neseću mu je stara [vuga] kazala, izsmêvajúci se [posmehljivo]:

'Lovrenc! So dobre vuge? – Aha!' (Š-8063).

Naslednja varianta bi utegnila biti prehodna do tistih, ki so popolnoma izgubile prvotno želo in se nanašajo samo na otroške težave. Lovrenc in Anže sta omenjena celo poimensko:

Vido, el si ti vida moja kobilu?

Anshâ (?) (Š-8064).

A, aj – Juri?

Kaj si zgubil? Kobil?

Nisi vidil, ki je bil?

A, aj, na uni njivi je bil.

In ga nisi vidil!

A, aj, cik, crknil ti je kobil,

Ga ne boš več dobil! Itd (Š-8065).

Tako se kobilar (foga) šali s pastirji, če otroci na paši zgubijo živino in jo jokaje iščejo.

Kobilar: ... *in siv kobil*. Se je oglašal na listnatej lipi tam nad sivo skalo (*Vrtec* 1881: 77).

Menda ga je bilo prijetno poslušati. Pastirji so se nekdam zabavali na njegov račun:

On pa jih je dražil, kadar so na paši izgubili živino:

<sup>116</sup> Tak primer je oblačenje v maškare, nošnja cvetnonedeljskih butar ali koledovanja. Včasih je bilo to prepuščeno predvsem fantovski in moški skupnosti v vasi, danes to počno otroci (celo tudi punčke).

*A aj – Jurij! Kaj si zgubil – kobil? Nisi vidil, ki je bil, a aj, na oni njivi je bil in ga nisi vidil; a aj cik crknil ti je kobil, ga ne boš več dobil* (Stepišnik 1866: 378; Pajek 1884: 193; Erjavec 1995: 383).

V četrti različici je konfesionalno zaledje še komaj opazno, saj je v ospredju družbeno zlo alkoholizma. Vuga pojje:

Kje si ti te bio?  
Ko si sladko vince pio?  
Kje si te ti bio,  
Ko si črvivo rit dobio?  
Drek (Š-8066).

Na bližnjem hrastu se oglasi ... kobilar ...

*‘Andrejc, ali si ga pil? Ali si ga pil?’*  
Andrejc mu prikima in odgovori: *Sem ga, sem ga – sedemnajstičarja.*  
Zlati<sup>117</sup> ptič mu reče: *‘Andrejc, pa si grešil, pa si grešil, da si ga pil: o majolčici ne boš več pel – hudobec te bo vzel, te bo vzel!’* (Vrtec 1943/44: 5).

Komaj zaznaven odtis na prvotni motiv zamujanja, ki se kaže v vprašanju in celo v glagolu »spovedovati« ter motivu hudiča, ki je v prvem primeru konotiran z zeleno barvo, se kaže v naslednjih dveh odlomkih:

V zelenih krošnjah dreves so se potikali brezdelni kobilarji in žvižgali: *‘Kje si pa bil, kje si pa bil? Tristo zelenih!’* (Likovič 1942: 22).

Nekje v svetli bukovini so se veličili in klicali poredni kobilarji, ki so zobali jagode in pridno spovedovali nagajive pastirice: *‘Kam si pa šla, kam si pa šla, tri sto hudičev...’* (Likovič 1942: 107).

Na kobilarja se v tem opominjanju strukturalno navezuje naslednja zgodba:

V Črensovcih [Črenševci] je živel en kmet, ki je pri delitvi prevaral svojega brata in si po krivici prisvojil nekaj denarja. Zaradi teh krivičnih denarjev mu vest ni dala miru in ga je zmerom nadlegovala, naj poravna krivico. On pa tega ni storil. Da bi pomiril svojo vest, je dal blizi vasi postaviti križ, nanj pa dal napisati ne bratovo, temveč svoje ime. Križ so postavili in Črensovčar je mislil, da bo imel mir. Vendar se je prevaral. Ko je prišel plebanuš blagoslavljal križ, je priletel en ptič in začel peti: *‘Tô mó kriš, nê tvó! Tô mó kriš, nê tvó!’* In kadar koli je ta kmet šel mimo križa, je slišal: *‘Tô mó kriš, nê tvó! Tô mó kriš, nê tvó!’* (Kühar 1988: 177).

Kobilar: *‘Fiv-fiv! Fiv-fiv! Zdaj te bo dobiv, zdaj te bo dobiv!’* (Angelček 1910: 89).

Kobilar: *Siv kobiv, siv kobiv; Janček se je pa spokoriv, Janček se je pa spokoriv! Fiv-fiv, fiv-fiv! Na vrbi, na vrbi!* (Angelček 1910: 92).

Ta dva primera sama na sebi ne povesta ničesar, če pa ju pridružimo drugemu pridobljenemu gradivu, se izkaže njun pomen. Toporov razpravlja tako o tem (2002: 97) kot tudi dejstvu, da se na koncu mitično ohranja le še v literaturi (Toporov 2002: 101).

<sup>117</sup> Kobilar je rumene barve!

Tudi za to je v tukajšnjem gradivu lep zgled. Dolenjski samorastnik Vid Ambrožič je v kar dve pesmi vpletel uvero, da kobilar priganja vernike k obvezni velikonočni spovedi:

Ko danes sem hodil po hosti zeleni;  
me z vej spraševal je kobilar rumeni:  
'Si bil, si že bil?' – je poredno pel  
'če ne, te bo pa hudič vzel!'

Da, bil sem že, moj tiček preljubi,  
in dušo večni otel pogubi;  
opral sem se za veliko noč,  
vrag zgubil je čez mene svojo moč. [...]

Moj sosed je k spovedi iti pozabil,  
in ti *kobilar*, ne boš ga privabil;  
če njega zato hudič ne bo vzel,  
ob letu bom tudi jaz štrajkati začel!<sup>118</sup>

Nekdanje obvezno spovedno in povelikonočno obdobje za nespovedane zamudnike in čas za sajenje fižola sta najbrž vzrok za interferenco med kobilarjem kot priganjalcem k očiščenju duše in njegovo koledarsko vlogo:

*Siv, kobil, si že bil* [pri spovedi]; / *če nisi bil, / te bo hudič vzel!* [...] In kobilar, ptiček rumeni, / se v zeleni hosti ženi; / ter me *venomer sprašuje, / če sem se že tam oglasil, / kjer Andrejček [župnik] spoveduje...*<sup>119</sup> Obe pesmici dolenjskega avtorja sta nastali sredi maja, ko je zadnji čas za sajenje fižola. Folklorni obrazec iz Polhovega Gradca nakazuje, da utegne biti kobilar povezan s fižolom. Od tam je ptiček »*fižolouc*« [= fižolovec], ki začne prepevati sredi maja in sprašuje:

*Si že sadu fežu?* [sadir fižol]

*A si že biu?* [Si že bil za veliko noč pri spovedi].

(Ivančič Kutin 2009: 430).

Prav to zadnje je podlaga za misel, da utegne biti *fižolovec* lokalno ime za kobilarja.

## IV. LITERARNO SLAVNE PTICE

### 1. Zlata ptica

V starih slovenskih virih se pojavlja kot rajska ptica ali rajčica. Prvič se pojavi v slovenskem slovstvu pri Matiji Kastelcu, Janezu Svetokriškem in Jerneju Basarju (Ilešič 1915: 161–176). Alma Karlin s svojih popotovanj v času pred drugo svetovno vojno še tudi piše o rajskih pticah.

Zdi se, da je po drugi svetovni vojni prišlo do spremembe, ko je rajsko ptico v splošnem trendu spreminjanja krščanskih imen in nazivov v »nevtralna« zamenjala *zlata ptica*; glede na »zlata peresa«, po katerih jo v pravljicah prepoznajajo in iščejo, se to zdi docela sprejemljivo.

Rajčico – to ime je ptici ostalo od pravljice – je treba po nogah in kljunu uvrstiti med vrane. Velika je kakor naša kavka, po hrbtu in po trebuhu je kostonjeve barve, na glavi in po vratu pomarančasto rumena, na čelu črna, na grlu pa zelena kakor smaragd. [Samca] krasijo zlato rumena in bela peresa, ki ji dolga in svilasta vihrajo

<sup>118</sup> Vid Ambrožič, *Kobilar* (Gorenja vas, 11. V. 1951).

<sup>119</sup> Vid Ambrožič, *Majnik* (Gorenja vas, 15. V. 1954).

na bokih izpod perutnic. V repu ima dve dolgi peresi brez kosmače. Domovina te prelepe ptice je Nova Gvineja in nekateri bližnji otoki. Samce zaradi čudovitega perja hudo preganjajo (Erjavec 1995: 537).<sup>120</sup>

Svet se ni mogel dosti načuditi neizrečeni lepoti neke ptice, od katere so Magellanovi tovariši leta 1522 prinesli v Evropo nekaj okrnjenih mehov. Vsem, učenjakom in neučenim je bila to neka nenavadna, skoraj nadnaravna prikazen. Ljudje so radi verovali in še sami dodajali čudnim pripovedkam mornarjev, ki imajo poleg drugih napak tudi to, da iz komarja radi delajo vola. Pripovedovalo se je, da je ta ptica doma iz raja, da nima nog in da nikoli ne sede na zemljo, da sploh nikdar ne miruje, temveč nenehno leta pod nebom; da samica celo vali na letečem samcu. Seveda bi bilo za tako ptico preveč preprosto, če bi se hranila z navadno pozemeljsko hrano, zato so ji ukrenili, da pije samo jutranjo roso pod nebom. Ta pravljica se je izcimila od tod, ker so bile prve ptice in še dandanašnji vse tiste, ki prihajajo v trgovino, brez nog, to pa zato, ker lovci ujetim takoj iztrgajo grde noge, ki bi sicer lepo ptico samo kazile. No, tudi pozneje, ko se je vedelo, je svet še dolgo rajši veroval lepi pravljici kakor pusti resnici (Erjavec 1995: 535).

Alma Karlin, svetovna popotnica je v prvi polovici 20. stoletja obiskala Novo Gvinejo in se seznanila z izvornim življenjskim okoljem znamenite ptice. So nenavadno plahe in živijo na tako nepoznanih območjih, da do takrat še noben naravoslovec ni videl njihovih gnezdišč. Po njenem opisu jih obstaja veliko vrst, »a najlepše so oranžnorumene z belim repom in modre in zelenkaste s peresoma, zvitima kot lira. Tako lepo perje dobijo šele po dveh letih, tako da lov nanje ni tako uničevalen kot se bojijo, kajti vmes se že štirikrat pariyo (Karlin 1996: 179). Leteti jih je videla le od daleč, od blizu pa le kot »nagačene čudovito lepe« na prodajnih mizah. Izvedela je za edini kraj (Hollandia) na Novi Gvineji, kjer jih je bilo do leta 1928 še dovoljeno loviti; tja je bil tako belcem kot črnem dostop strogo prepovedan<sup>121</sup> (1996: 153–154). Življenje tvega, kdor se jih odpravi lovit. Grožnja so podnebje, goščava, nevarne reke in predvsem preračunljivi domorodci. S puščico jo ustreliti previdno, da je ne poškoduje bolj kot je nujno. Lovca nagradijo s cenanim predmetom (sramni predpasnik, mačeta; najbolj so zaželena ogledala – moški se tam bolj krasijo kot ženske.<sup>122</sup> Če pride lovec na rajске ptice po nekaj tednih ali celo mesecih srečno nazaj v Hollandio, mora težko pridobljeno blago ponuditi v odkup Kitajcu. Ta ga ogoljufa in lovec največkrat tisto, kar je zaslužil, spet zapije pri njem (Karlin 1996: 179).

To je kruta realnost pravljic o rajskih oz. zlatih pticah. Nič pa tu ni brati o njihovem petju, o katerem piše Janez Svetokriški, da tisti, ki ga sliši, pozabi na čas (Pogačnik 1968: 219).

<sup>120</sup> Ali jih je danes sploh še kaj?

<sup>121</sup> Odpravila se je tja v spremstvu policijskega inšpektorja (Karlin 1996: 162).

<sup>122</sup> Zaradi nekaj bednih ogledal so že marsikateremu Malajcu sledili, ga ustrelili v hrbet s puščico, ga oropali in pustili ležati. Mravlje in rakovice so se spravile na mešo, sonce je pobelilo kosti in tropski dež jih je zdobil; praviloma trupla nikoli ne najdejo. Četudi bi po nekaj tednih našli nerazpoznavno truplo, ni mogoče najti storilca. Območje je veliko in črnici znajo molčati. (Karlin 1996: 179).

## 2. Pelikan

Pelikan je velikan med evropskimi plavalci, samo labod je zaradi dolgega vratu nekoliko daljši od njega. Med seboj žive v miru. Le zaradi žretja se včasih sprejo.

Le izmišljotina je, da je pelikan zgled tolikšne materinske ljubezni, da si sam s kljunom odpre prsi in mlade napoji s svojo krvjo (Erjavec 1995: 516).

Bolj kot v literaturi je njegov motiv upoštevan, pogost in cenjen v umetnostni zgodovini.

## 3. Slavec

Fran Erjavec poetično opisuje slavčkovo petje: »Slavec je pevec nad pevci. Noben jezik nima besed, s katerimi bi se lahko ustrezno opisali milina in ljubkost njegovega glasu. [...] Kaj takega se da le poslušati, ne pa opisati. Slavčevo petje so sicer zapisali z mrtvimi črkami,<sup>123</sup> za njim pa je ni še nikdo zapel. [...] Vsi narodi so ga že od nekdaj cenili kakor pevskega mojstra in ni ga morebiti pesnika, ki ne bi bil opeval njegove slave« (Erjavec 1995: 354, 355).

Po zaslugi Stanka Vraza je v Štrekljevi zbirki vsaj ena kitica posvečena njemu.

Slavuj pěva:

Spí, spí, spí – diklič pod germič,  
Pak dojde pajbič, prime jo za p...ič,  
Pa veli: cúk, cúk, cúk, cuk! (Š-8047).

Drugače slavec v slovenski slovstveni folklori ni tako zaželen kot v literaturi.

Janezu Jalnu ne pomeni toliko, da bi se kaj več ustavil pri njem. »V Gričju je *pel slavec*« (Jalen 1961: 154).

Pri nas je najbolj znan zaradi *Prešernove* pesmi *Orglar*, ki je hotel učiti peti gozdne ptice. Še kos in kalin sta se vdala njegovi volji, slavček pa nikakor ne in gospod Bog mu da prav:

Zmerom svojo goni slavček,  
Zmerom od ljubezni bije  
Srcu sladke melodije,  
Toži ga Bogu puščavček.

Al Bog slavca ni posvaril,  
le posvaril je puščavca:  
'Pusti peti moj'ga slavca,  
Kakor sem mu grlo ustvaril' (Prešeren  
1962: 51).

Literarna satira je nastala proti koncu Prešernovega življenja v zagovor avtonomiji umetniškega ustvarjanja in z uporno držo proti Bleiweisovemu uredniškemu konceptu *Kmetijskih in rokodelskih novic* (Paternu 282–284).

Slavca je zelo častil *Anton Žakelj-Rodoljub Ledinski*. V njegovih pesmih je veliko motivike cvetja in ptičjega petja, ki doseže vrh v motiviki slavčka in rože, vrtnice. Že njegova prva objavljena pesem v dvojezični *Carnioliji* leta 1841 ima naslov *Slavulj in roža*. Kakor sta slavček in roža (vrtnica) ustvarjena, da bi človek že na zemlji doživljal

<sup>123</sup> Slavni naravoslovec je njegovo petje zapisal z zlogi in besedami v kar 28 vrsticah (Erjavec 1995: 355).

kaj nebeškega, pesnik ustvarja, kar *naročil mu je Bog* in se ne sprašuje, kaj se bo zgodilo s pesmimi, ne pogaja se za naklonjenost zanje.

Čeprav se pogosto vrača k metafori slavca za pevca, pesnika v današnjem pomenu,<sup>124</sup> se za lastno ustvarjanje zadovolji z metaforo: »Pa vendar penica tudi sladko pôje«. <sup>125</sup> Zadovolji se, da je kakor samotna penica v rožnem grmu. Rože (vrtnica) so mu postale dobrodošla metafora za njegovo Lavro (prim.: Stanonik 2022: 74–115; 2022, 221–284).

*Srečko Kosovel* ga ni prezrl. Njegov lirski osebek je srečen, umirjen, pobotan z naravo.

Slavčki pojo  
v senci grmovja  
sredi doline (Kosovel 1969: 33).

#### 4. Divji petelin

Prvi mojstrski opis oglašanja »*gozdne perutnine vladarja*« je v slovensko literaturo vpeljal Ivan Tavčar z znamenitim vodilnim motivom: »*ljubezen nam je vsem v pogubo*«. Enkratno oglašanje divjega petelina prepozna le človek, ki živi z naravo. Oglašati se začne še pred svitom; »včasih dleskne s kljunom, kakor bi s suho palico udaril ob preperelo vejo; dleskanje je čedalje hitrejše in glasnejše, podobno cmokanju, naposled se sprevrže v neznansko hitro brušenje, kakor bi koso brusil; lovci pravijo, da 'rigel dela' (Erjavec 1995: 438), »rigel bije« (Podraga na Vipavskem).<sup>126</sup>

Po svoje zapoje večno pesem o ljubezni, toda če je nisi že prej čul, te pesmi, ne zaslišiš je v tihem logu, nego samo meniš, da *padajo kje na trd kamen kaplje z mokrega vejevja* (Tavčar 1968: 114).

Izkušen lovec razločuje petelinovo petje celó glede na njegovo starost, kar Tavčar prvotno trditev o padanju kapelj na kamen onomatopejsko dokazuje:

In res, spodaj iz Frate se je čulo, *kakor bi padale kaplje na kamen: tek, tek, tektek...* Tu je v poznem jutru *pel* petelin, bržkone mladič, ki se prej ob zori zaradi starcev ni upal peti (Tavčar 1968: 187).<sup>127</sup>

Kadar je zaljubljen petelin samo *klepal*, tedaj sva obtičala na mestu in niti sopsti se skoro nisva upala. Ko pa je *brusil*, tedaj sva švignila dva ali tri korake naprej in napenjala oči, da bi čim prej ugledala pevca na temni veji. [...] tu med jelkami je pel. Pod njim so *kokale* kure, in ena, ki naju je bržkone začutila, vzplapolala je od tal in odletela po lozi. Nje krilati ljubljenec pa je pričel tako udelovati na svoji veji, kakor

<sup>124</sup> Več o tem več o tem v komentarju k *Pesmim* Antona Žaklja Rodoljuba Ledinskega (Stanonik 2022: 262–263)

<sup>125</sup> Erjavec (1995: 359–361) jo uvrsti takoj za slavca: Govoreč o ljubeznivih in prijetnih pevcih, ne smemo pozabiti penice.

<sup>126</sup> (*Slovenski narod* 1877, št. 58, 3.

<sup>127</sup> Boj med njima je ovekovečil vipavski lovec: Tedaj je naš znanec zaslišal nad seboj zamolklo cmerjenje in boječje vsevidkanje. Star kljunaški petelin je kaj nerodno dvoril mladi sloki. »*Klok, klok*,« sta se oglasili perutnici. Stari petelin ga je oplazil s sovražnim pogledom. Našopiril se je kot domišljav pav in ga skušal z dolgim koničastim vtikalom oklofutati. Naš znanec pa je bil spretnejši: izgnil se je udarcu in mu vrnil milo za drago (Rudolf 1998: 169).

da so mu v nevarnosti vse grahaste ljubice. Kakor grah so se mu usipali glasovi iz grla in klepanje in brušenje se je vrstilo neprestano (Tavčar 1968: 185–186).

Slovenska literarna lovca se strinjata: »Mladega naskakovati – igrača. Nori in brusi in poka tjavendan, da bi na volu prijezdil podenj« (Finžgar 1969: 202). Ivan Tavčar in Fran S. Finžgar za en način petelinovega petja oba upoštevata glagol »brusiti«, medtem ko za drug način petelinovega oglašanja prvi rabi glagol »klepati«, drugi pa »pokati«:

Petelin je zapel...

Komaj slišno je donelo z globokim, zamolklim kovinskim glasom v hitrih presledkih daleč na pobočju gore. Razložilo se je pokanje, brusiti ga še nisva čula. [...] Ko je petelin *zabrusil* vnovič, sem se prestopil prvič in prisluhnil. [...] Petelin je *proizvajal tako kratke, hipno odrezane bruse*, da bi le z največjo naglico na ugodnem prostoru utegnil korakniti dvakrat. [...]

Če naju je zaslutil? Vendar... Krepko mlaskanje. – Bo. Je že zapel. [...] In zopet: »*plùk, plùk, plùk!*« [...] Na iztegnjeni roki stare bukve je stal – v tem hipu miren kot naslikana črna ptičja senca na sivo platno gostega mraka. Kakor bi nekaj sumil. [...] Pa je visoko dvignil nogo in se izprehodil po veji s počasnim, tehtnim korakom. Tako stopa kralj. Nato je iztegnil vrat in prisluhnil na levo, na desno, upognil glavo nizko pod vejo in iskal po tleh, pa jo zopet dvignil ter pogledal kvišku in iskal po strmini. Molk. Kdo bi govoril, kadar ima besedo kralj? In vendar on želi govorice. Vznejevoljen potrese bujno perje in se zamišljen sprehaja po veji.

‘Kje ste kokoške – ljubice? Ali vaša glava še počiva pod kreljutjo na mehki pernici? Zori se, pa se ne ganete? Ne slišite, kako se razlega pesem o ljubezni? Ali – vam je moja pesem prestroga, premoška? Ha, ve norice, mladcev čakate? Mladcev sladkogolkih?’ [...] In je oprezoval z napetim vratom. Toda krog in krog grobni mir. Jeza je ugasnila, zopet je zaigralo srce, razprostrl je krasoto svoje obleke in zadonela je pesem (Finžgar 1969: 206–207).

Medtem ko je Tavčarjeva hvalnica ljubezni resignirana, pa Finžgar z rabo svetopisemskega ozadja himnično opeva njeno veličino in jo antropomorfično prenaša na plemenito žival:

Podobno kot Tavčar je nad »*kraljevo ptico naših gora*« (1969: 203) očaran Fran S. Finžgar; le da veličino njegovega ljubezenskega opoja poudarjeno kontrastira z njegovim siceršnjim molkom. Molči v bujni pomladi, ohlajenih nočeh in viharnih dneh poletja, jeseni, ko drugih živali skrbi za preživetje ob prihajajoči zimi in se v strahu pred lakoto selijo ptice. Kljub pomanjkanju molče vztraja v zimskem mrazu. Poje samo v slutnji pomladi v času dvorjenja:

Ko pa iznad vzhodnih gora prisveti v valovih prve pomladi okópána zarja, tedaj se dvigne on, kralj, in izpregovori kraljevsko besedo s trona mogočne bukve. In on, ki je molčal ob bogato pogrjnjeni mizi, in on, ki ni vzdihal, ko so ječala debela v burji, ki ni bežal, ko so bežali tisoči – zatisne oko in zakrkne uho ter prekipi v edini pesmi, katero zna in pozna, v pesmi ljubezni, ki je edina močna in mogočna, začetek in konec dejanj in nehanj (Finžgar 1969: 203–204).

[...]

Pozdravljena kraljeva ptica, ti simbol ljubezni, porodnice vseh velikih dejanj od konca do konca sveta!...

Tedaj pa se je zgodilo nekaj, da sva oba zatrepetala. Pod lovčevno nogo se je udrl sneg: *rèsk* - . Na bukvi pa: *štrof-štrof-štrof* - . Petelin se je prepeljal. Videla sva samó črno črto, ki je izginila nad gozdom (Finžgar 1969: 208).

Vztrajna lovca ga znova izsledita in strel ga zadene v njegovem najbolj zanosnem trenutku:

Prav v istem hipu se je pa dvignilo sonce izza obzorja. Bogati žarki so se razlili po lesketajočem perju. Petelin je razprostrl krila, našopiril rep v pahljačo in se z veličastno kretnjo obrnil proti soncu. Glavo je globoko priklonil dnevu v pozdrav, nato pa je iztegnil vrat in *zapel – pesem vzhajajočemu soncu*. [...] Dobrava je jeknila... (Finžgar 1969: 211).

Divji petelin je žrtev lovske strasti, ponosa in ugleda.

Janez Jalen zaznamuje sprelet divjega petelina: »*Frrrrr*... ki se konča s tleskom perutnic: »*Telop!*« (Jalen 2003: 31) in prav tako pozna več vrst njegovega oglašanja; za en primer rabita s Tavčarjem isti glagol: Petelin je malo *poklepal*, *na kratko podrobil*, *v škripanje* pa ni prešel (Jalen 2003: 33).

Lovce pri opreznanju za pomembno lovsko trofejo motijo druge gozdne živali. Med drugimi se mu odzivajo »kurec«: »*Gak, gak, gak*... [...] Petelin je spet zaškripal« (Jalen 2003: 34). Ta izraz je daleč od Tavčarjeve in Finžgarjeve poetične vznesenosti za znamenito petelinovo petje. Se pa Jalnova ustvarjalnost tokrat izkaže v okvirni kompoziciji. Celonočno zalezovanje divjega petelina se konča z enakim slušnim vtisom, kot se je začelo:

*Telop, telop... Frrrrr*. / Frfot perutnic je utihnil, isti trenutek pa je počila puška (Jalen 2003: 37).

Lovci iz Posočja obujajo spomine na svoje izkušnje z lova na divjega petelina v bovškem narečju<sup>128</sup> in pogovor se nadaljuje:

Ivan: Šie se ugłasi pa ru:šewęc.

Zoran: Ja. Šie pa prí:de. Čěšěęęęk. Šie se pø:rpelje.

Ivan: Čěšěęęęk.

Zoran: Tlię ȳ:re je ęn s'ter pęteløn, čę ȳa ní:so žię kú:ne pupáštele (Ivančič Kutin 2005: 125). [...]

Ivan: Najbùolj v à:žno je, kør pęteløn pørlè:ti, bit pør mięę. Tescàjt pørlèti – čšęęęęk! – ne...

Zoran: Tescà:jt k pørlèti.

Ivan: Tescà:jt k pørlèti, je nà:jbuolj v à:žno. Tejscà:jt nà:jbuolj pørylięda terè:n u'koų, ne

...

Zoran: Ká:bi.

Ivan: Pušlù:ša, ȳse pørylięda. Tescàjt najbùoljš, de s pørmiere. Šie kør se on spòje ęņk'ret, šie je pa... [...]

Barbara: Kaj cájta pa poje on? Kaj cà:jta ses ȳa ló:xko ȳliędem? (Ivančič Kutin 2005: 126).

<sup>128</sup> Lovci iz Posočja se strinjajo, da se navsezgodaj zjutraj prvi oglasi »*kùometer*« (komatar) z vtisom, kot da se slišijo »*weryelce*« (orglice, terenski podatek), nato »*táškica*« (taščica), za njo »*belka*« (snežna jerebica, terenski podatek) in končno »*kukuca*« (kukavica); (Ivančič Kutin 2005: 124, 125).



Ivan: Češeeeek, češeeeek, [...] pa prileti uharica: fəfəfəfə.

Zoran: Češeeek (Ivančič Kutin 2005: 103).

To ni petje v vsakdanjem pomenu besede in poznavalci ga razločujejo z glagolom: *klepati*, kar imenitno ponazarja onomatopeja bovških lovcev: »tiktiktik«; »'tik, 'tik, 'tik« (Ivančič Kutin 2005: 105; 112). Kleplje le veliki petelin, mali petelin, to je ruševce, pa »yruli«. <sup>129</sup>

## 5. Grlica

Medtem ko Tavčarjevi lovci na divjega petelina družno ugotavljajo: »ljubezen nam je vsem v pogubo« (1968, 111–262), Miško Kranjec, kljub vsej otožnosti novelo *Grlice* konča s prepričanjem: ljubezen nikoli ne umre (1973: 182–240). Grlice se pojavijo v noveli hkrati s potepuhom Drašem, ki zapuščenima zakoncema v kratkem prinese na njuno domačijo dvoje mladih kepic, da bi ju razveseljevale s petjem (Kranjec 1973: 197). Toda gospodar ga primora, da ju izpusti. Grlici se še cel mesec spreletavata okrog domačije, nato ju ne opazita več (Kranjec 1973: 211–212).

Naslednjo pomlad pa se iz bližnjega gozda zasliši »d/robna, enolična pesem, bolj otožna kakor vesela: *gru – gru – 'Grlice so tu'.* [...] Potem se je grlica, ki je pela, primaknila bliže k hiši, na samo staro hruško je sedla. – *Gru – gru [...]* In res, na suhi veji skoraj na vrhu sta sedeli grlici in ena je nenehno pela svoj *gru – gru*. Geder je segel v žep po pipo, pokimal in dejal. 'Naši sta, to je jasno.'« (Kranjec 1973: 216). Njun glas mu je obudil spomin na mladost, na v svetu izgubljeno hčer in grel »brezmejno vdano ljubezen« zrelih let:

Kakor otroka sta se držala za roke, ne da bi spregovorila besedico. Saj ni treba, človeško srce mnogo razume tudi brez besede '*Gru – gru*' (Kranjec 1973: 217–218, 220, 227).

*Grlice* so pele vso pomlad, vendar jih v bližini ni bilo, temveč zunaj v gozdovih, ki obkrožajo vas. Nežna in enolična je bila *grličja* pesem in je utonila v pesmi slavcev, kosov in še drugih (Kranjec 1973: 188).

## 6. Brinjevka

Nasproti bukolični pomladni idili je kruta življenjska realnost prekmurskih dečkov, ki so si služili denar s prodajo ujetih ptic: »Vsak je imel v roki ptičjo kletko. V njej so bile ptice vseh vrst: »*drozgi, grlice, škrjančki, slavčki, pastirice, ščinkavci, lastovke, penice, taščice*« Ali so jih ljudje kupovali za družbo ali za prostost, kakor gospa: »Dala je dečku s kletko denar, vzela kletko, odprla vratca in izpustila ujete ptice« (Smej 1992: 163).

Avgust Pavel je že leta 1942 v madžarščini, z odlomki v števanovskem porabskem narečju, opisal lov na brinjevke v Porabju kot »nekakšen ljudski poklic«. V razpravi je natančno opisal tehnike lova, trgovanje s pticami, prenašanje znanj na potomce, nepisana pravila in šege pri lovu. Porabski ptičarji, ki so brinjevke lovili večinoma za prodajo, so

<sup>129</sup> Za pojasnilo in dopolnilo se zahvaljujem Ivanu Ivančiču in Barbari Ivančič Kutin za posredovanje (10. 2. 2016).

se iz občutka moralne premoči socialno šibkih nad socialno močnejšimi posmehovali kupcem, češ, 'ka gospoda drek djej,' ker je cenila ptičje »klobasasto črevo, polno brinovih jagod« (Pavel 1942/2: 141–163).

Leksikalno sorodni izpisi navajajo k domnevi, da je *borovčica* narečno ime za brinovko ali za ptico na boru, ki so ga na Krasu začeli saditi sredi 19. stoletja. K temu jo spodbuja tudi primerjava Kosovelove baladne »*brinjevke*« in sobesedilo, ki upoveduje temno plat življenja: »Na lipo, ki jo je bil vsadil na trato pred cerkvijo pokojni gospod Stržaj, je priletela *borovčica* in zateglo žalostno zapela, kakor bi bila prišla objokovat pevca, ki je moral prezgodaj umolkniti« (Jalen 1944: 97).

Imenujejo jo tudi *smolnica* / *branjug* / *borovnjak*. Kadar išče par, kliče: *čak-čak-čak*. Jeseni prileti v naše kraje in najraje zoblje brinove jagode. Od njih dobi njeno meso prijeten okus, zato so jo včasih veliko lovili (Erjavec 1995: 379), v Prekmurju za prodajo.

Slovenski kulturi se je vtisnila v spomin zaradi Srečka Kosovela. Zdaj, ko vemo, da samo jeseni priletijo v naše kraje, kjer jih lovijo, postaneta njegovi dve pesmi veliko bolj realistični. Posebno *Brinjevka*, ki je bolj opisna:

Kadar na brinju  
jagode zazorijo,  
brinjevke  
na Kras priletijo.

Naši pašniki  
samotni, preprosti  
so zadovoljni  
s tihimi gosti –

Ali pod strelom  
brinjevka pade,  
ne bo letela  
več čez polja, čez ograde  
(Kosovel 2013: 17).

Veliko bolj znana je lirska *Balada*. Z védenjem o nekdanjem lovu na ptičje, ki se čez naše kraje odpravljajo na jug, postane prikrajšana za impresionistični poprh:

V jesenski tihi čas  
prileti brinjevka  
na Kras.

Na polju  
že nikogar več ni,  
le ona  
preko gmajne  
leti.

In samo lovec  
ji sledi ...  
strel v tišino;  
droben curek krvi;  
brinjevka  
obleži, obleži  
(Kosovel 2013: 19).

## 7. Sloka ali kljunač

V tujini tudi glas znane ptice poboža srce in potolaži domotožje: Slovenski vojak je zaznal njegov glas tam daleč v Egiptu.

Ves zamaknjen sem s ploščadi piramidine konice občudoval sončni zahod [...] Tedaj se je nenadoma v zraku nad menoj oglasil klic, [...] glas, ki je človeka z nadzvočno hitrostjo premaknil s Keopsove piramide naravnost na Gorjance, na ljubljansko polje, med akacijavo goščavo doberdobske gmajne in druge domače

kraje. [...] domači klic, globok, cmerikav: ‘*Kvar, kvar, kvar!*’ [...] Bil je kljunač, sloka, po domače tudi *šnef*, v goriški govorici *pičaca* (Rudolf 1998: 165–166).



*Angelček* je v začetku 20. stoletja objavil srčno zgodbico *Šola pod vrbo* (*Angelček* 1910: 85–92), kjer žabe in ptiči: sinica, kobilar, golob, divji golob, grlica, petelin spremljajo otroško igrano šolo s svojimi karakterističnimi glasovi in ustvarjalsko domiselnimi personificiranimi komentarji. Luciano Chiabudini (1993: 2) pa je še pred koncem istega stoletja v beneškem narečju objavil podobno metaforizirano, z rahlo ironijo začinjeno zgodbo zbranih ptic na češnji, ki je bogato obrodila. V resnici gre za živahno človeško družino z obzirnim namigom na jezikovne razmere v Beneški Sloveniji:

Zmisnu me je biu Fonso na adno čariešnjo to dujo, adno Viešnjo, ki tata jo je biu pustu za tajo. Lahko je mislu na mobiljo kajšnemu sinu, al hčeri, sa je viedu, kajšan liep je ardečaukast čariešnjo lies, kâr je polaščen. [...]

Lansko lieto san biu šu gor, kâr sad zazdrieva, sa san biu prepričan, de nobedan na vie za tisto čariešnjo to dujo, ki pa rodi zlo sladkuo majhano sadje. Zgrešiu san se.

Use puno jih je bluo gu drieve. Adan u čarnin obliečen je jedu an pieu prez meru.

‘*Kuo so sladke, kuo so sladke,*’ ponavlju le udno.

Adan buj siu mu je odgovarju: ‘*Dobre, dobre, dobre.*’

Med njimi je biu tudi an Lah, ki je šteu: ‘*Čink, čink, čink.*’ ki po laško če reč ‘*pet*’.<sup>130</sup>

‘*Na štej, na štej – jej, jej,*’ mu je oponašala adna ženjska, ki pa se nie lepuo zastopilo, od kode je.

Nad nje se parkaže adna čarna velika stvar: ‘*Krast, krast, krast,*’ je na glas pokrekala.

Usi so se prestrašili, kar pa so vidli, de je zamučala an je začela jest, so se pomerili.

Adan je spreguoriu pu po latinsko pu po niemško: ‘*Verget, vergečibit, moštupibit, herlink.*’

‘*U sriedo bojo postrove,*’ mu je odpoviedu adan po slovensko.

Če san biu meu peruota san biu spoletu an jest z njim gu drieu. Pa san ostu natašč ku Esopova lesica: ‘Ja, ja, viešnje pò! Nieso za nič!’ (Ponediščak 1993: 2).

<sup>130</sup> Po onomatopejskem petju sodeč bi bil to lahko ščinkavec (prim. prejšnje poglavje! in Goljevšček 1982, 85–92).

# GLASOVNI IZRAZI ČUSTEV IN ZVOKOV PRI DELU

Cassirerjeva analiza postopkov, s katerimi se oblikuje objektivni svet jezika, je pokazala, da se metodološko ni mogoče trdno držati postavljenih mej med objektom in subjektom. Četudi so bile v ospredju pomembne »objektivne« kategorije, se je vedno dotaknil subjektivne sfere; vsaka nova določitev, ki jo predmetni svet dobi v jeziku, se odzove v *jazu*. V resnici gre za korelativnost, ki vzajemno določa svoje meje. Vsak nov pojav objektivnega, npr. prostorsko, časovno ali številčno dojetje in podvajanje hkrati proizvede in izmenja sliko v subjektivni/ subjektivni stvarnosti in v tem »notranjem« svetu odkriva nove poteze (Kasirer 1985: 178–179).

Na osnovi te subjektivitete se razločujeta »jaz« od »ti«, »ti« od »on«. V vseh jezikih se opaža razločevanje med »eden« do »dva«; pomemben napredek je vključitev tretjega, »on«, nato sposobnost za razločevanje upade (Kasirer 1985: 172).

Prav pri indoevropskih jezikih je očitna povezanost med drugo osebo (»ti«) in številom 2.

Na tej podlagi je Scherer izpeljal sklep o skupnem jezikovnem izvoru psihologije, gramatike in matematike in koreninah tistega pradalizma, ki obstaja med možnostjo govora in mišljenja. Po Humboldtju se možnost za nastanek govora pogojuje z nagovarjanjem in odgovarjanjem, to je z razločevanjem med *jaz* in *ti*, da bi prišlo do umirjenja v tem načinu govora in se pojavlja kot resnično »posredovanje med eno in drugo močjo mišljenja« (Kasirer 1985: 174). Humboldtju je uspelo osvetliti uporabo te oblike in dvojini<sup>131</sup> je pripisal subjektivni in po drugi strani objektivni izvor in s tem delno čutni in delno duhovni prvobitni pomen (Kasirer 1985: 174).<sup>132</sup>

Vse dosedanje ugotovitve o prostoru in času kot izhodiščnih točkah v oblikovanju števila in množine, se še niso dotaknile najprvobitnejše in najgloblje plasti, v kateri korenini štetje. Diferenciacija med eno in več, se ne dogaja med objekti samimi. Treba se je obrniti k temeljnemu nasprotju, ki izhaja iz čiste subjektivitete. Številna znamenja kažejo, da se je tudi prva zavest o številu izpeljala iz njenega območja. Da ni šlo toliko za resnično zaporedno razvrščanje predmetov in dogajanj, kolikor za razločevanje med »jaz« in »ti«. V območju med *jaz* in *ti* je obstajala veliko večja preciznost v razlikovanju, občutljivost za nasprotje »nega« in »mnogega«, kakor v predstavah o stvareh samih. Razlikovanje števila se je bolj natančno razvilo, kadar je izhajalo iz upoštevanja posameznika, kakor če se je upoštevalo zgolj stvari (Kasirer 1985: 171–172).<sup>133</sup>

<sup>131</sup> V slovanskih jezikih se je »objektivni« dual izgubil veliko prej kot »subjektivni« Cassirer v opombi navaja Miklošiča: *Vergleichende Grammatik der slawischen Sprachen* (Kasirer 1985: 174).

<sup>132</sup> Če povzamemo cel postopek, ki ga upošteva jezik pri oblikovanju predstav o številu in številih, lahko ugotovimo, da je izpeljan iz enako eksaktne metodologije kot v čisti matematiki. Zelo dobro se vidi, kako mora logično-matematični *pojem* števila, preden postane to, kar je, iz-iti iz njegovega nasprotja (Kasirer 1985: 176).

<sup>133</sup> Pri številnih jezikih ni razvita prava oblika množine, se pa izraža pri osebnih zaimkih, pri drugih se uporabljajo različni znaki za zaimke in predmete.

Tu je posvečena pozornost samo najbolj rudimentarnim, marsikdaj neumljivim zlogom, pri katerih ni toliko pomemben pomen, temveč predvsem zvočna podoba glasu. To čemur rečejo v muzikologiji »vokal«. Najprej je z njimi predstavljen človek in njegovi stiki z okoljem. Sledijo razdelki z zvočnimi učinki, ki se pojavljajo pri človekovem delu in izdelkih njegovih rok.

## I. ČLOVEK KOT OSEBA

Gradivo za ta razdelek je zbrano spotoma, zato za marsikatero človekovo čustvo, ravnanje in dejavnost primeri manjkajo. Toda kljub temu je mogoče dobiti vtis o njihovi onomatopejski raznovrstnosti in stilni zakonitosti reduplikacije.

### 1. Pitje

Za človekov fizični obstoj je nujna voda: '*lok lok lok* je teklo iz steklenice' (Toporišič 2006: 510).

S pitjem se je to poglavje začelo, kot znamenjem vira življenja. S pitjem v tragični obliki se končuje:

'*Tresk, trrrrink ...* od kamina. Dva kozarca sta se razletela na tisoč koščkov.  
*Zacingljali* so po marmornih ploščicah pred pečjo. 'So že začeli, sem vedel, da se bo prej ali slej začelo. Meni ni...'  
'Za tako družčino? Pijano?'  
'Ja, ne le pijano, za tako, ki najde zabavo v banalnostih...'  
'Trušču, razbijanju...' (Ožbalt 2008: 94–95).

### 2. Uspavanje

»*Aja, tutaja, aja tutaja*,« je pripev ene od uspavank (ms). V drugi iz hudih časov oklepata bridko sporočilo o padlem očetu popolnoma enaki prva in zadnja kitica:

*Aja, ajaj, sinko zlati / mimo spi, nič se ne boj, / saj te čuva skrbna mati, / ajaj, ajaj, sinko moj* (Kozjek-Curk 1997: 150).

V naslednji medvojni uspavanki je karakterističen pripev »*nina, nana, no...*« na koncu vsake kitice.<sup>134</sup> Skoraj podoben pripev: »*Nina, nana*« – le brez zadnjega zloga – baladno končuje spomin na tragično smrt:

*Nina, nana / postelja postlana, / veter veje giblje, / vislice zaziblje...* (Stanek 1996: 462).

<sup>134</sup> »Spavaj sinko moj predragi, // Tiho sveti mesec blagi / v tvojo zibelko. / Pravila bom zgodbe čudne, / pela pesmico, / le zapri mi očke trudne, / *nina, nana no...* // [...] spavaj malček moj, spokojno, / *nina, nana, no...* // spi ljubezen moja mila, / *nina, nana, no...* // Ti junak boš po postavi, / v duši partizan, / zvesti sin ti očetnjavi / boš iz srca vdan. / Jaz pa bom točila v noči / solzo za solzo; / spavaj angel moj, ne joči, / *nina, nana, no.* // Sveto sliko dala tebi / bom tedaj s seboj, / da jo nosil boš pri sebi, / molil k njej pred boj, / da boš v gneči pred sovragi / pomnil mamico; / spavaj, sinko moj predragi, / *nina, nana, no...*« (Gorenjka 1996: 61).

### 3. Hoja

*Cap cap cap* posnema šume pri pri padcu ali počasni hoji: »*cap, cap, cap*, so se slišale stopinje (Toporišič 2006: 510).

### 4. Povezovanje

[...] na drugi strani grape, globoko zdolaj pa je le náráj en človek. Zaguka in glas se mu sliši prav čudno; še bolj pa odmev, ki ga za hip za tem prinese nazaj. Še enkrat, *gu, uu!* Ne nobenega ni! Sam je ... (Černigoj 2002: 155–156).

Náráj mama, Iza in Kristina Maticava. Le nesejo tedaj južno! In res se čez cajt zasliši dol z Babjega nuosa, *gu uu!* (Černigoj 2002: 160).

Kadar se soglasnik *h-* poveže s samoglasnikom *-o*, pri Jalnu izraža soglasje z nekom oz. odziv naklonjenosti do njega:

'*Hooohoooj.*' (Jalen 1958: 123). Na pastirjev rog se mu odzoveta sestri Rozalka in Manica: '*Hooohoooj!* [...] '*Hooj*' (Jalen 1958: 62). Dekleti sta izsuli kamenje iz neč in obstali tesno druga ob drugi. Bolj iz otroške preprostosti kakor zares je šinila v glavo Rozalki čudna misel: 'Tebe kliče: *Aančkaaa.*' '*Hooohoooooj!*' se je odzvala Ančka, se tisto jutro prvič nasmehnila in se tesno pritisnila k Rozalki, Markovi sestri. Marko je spoznal njen glas in še enkrat zatrobil: *Traa-taa! Aaan-čkaaaaa!*' (Jalen 1958: 62).

Potrkalno je na vrata: *tok, tok, tok* (Toporišič 2006: 510).

### 5. Smejanje

Podobno kot za priganjanje živali je tudi za človekov smeh karakterističen soglasnik *h-*, povezan s tremi samoglasniki: *-a, -i, -e*.

'*Ha! ha! ha!* // To bo smeha za dva meha, / *Ha! ha! ha!*' (Gregorčič 1996: 260). Lovska družčina ga dodobro izkoristi. Vsi: '*Hahaha...*' (Ivančič Kutin 2005: 105).

Tudi tu prednjači Jalnov onomatopejski dar, saj z izbranim samoglasnikom označuje vrsto smeha:

'*Hi, hi, hi!*' Pri tretji mizi ob strani se je oglasil priskuten ženski smeh (Jalen 1961: 294).

Vsiljevanje zlobnih misli v notranjem govoru karakterizira tretja različica: »*Hee – Tako pa –*

'Ti v zapor, on pa z drugo. *He, he, he –*' Čeprav je nihče ni videl, še manj pa je mogel samo slutiti njene misli, je Pavla zardela (Jalen 1961: 172).

Za verzijo z gromkim »Ho, ho!« v zbranem gradivu ni primera.

Onomatopejsko popolnoma izvirno je predstavljen hripavi smeh cenjenega ljubljanskega germanista:

V Križankah je zvonilo poldne. Visoko zravnani stari profesor je pomežiknil v sonce, ki je stalo zdaj tik nad zvonikom cerkvice: 'Križanec se je obesil!' Tako je vsakokrat zaključil enourno dopoldansko predavanje. '*Hrr; hrr; hrr*' (Ožbalt 2008: 86, 87).

## 6. Čudenje

Vzhičenost sta onomatopejsko prestregla dva. Prva je premalo upoštevana pisateljica: »'*Jejs, jejs*, kaj bo šele v nebesih, ko je že v tej cerkvi tako lepo,' so zdihovale naše dobre Notranjke« (Fatur 2015: 32). Drugi je bil za življenja zelo upoštevan, zdaj pa je že tudi malo pozabljen: »'*Jaj, jaj* – kako lepo mi popevlješ,' mi reče včasih. 'Če bi te bog hotel k sebi vzeti zdaj, ko si še nedolžno detece, bi te lahko bil zóseb vesel. Postal bi takle majhen anđel s kratkimi perutkami'« (Kranjec 1976:<sup>2</sup> 132–133).

## 7. Vriskanje

Posebno v slovenskih hribeh so nekdaj radi izražali vedro razpoloženje, veselje in srečo z vriskanjem, ker je daleč odmevalo. Ponekod juckajo, pri Jalnu »*jukajo*«. Vsi Jalnovi primeri zanj se začenjajo s soglasnikom *j*- in samoglasnik *-u*-. Lahko je bilo to pričakovanje prazničnega oddiha za največji Marijin praznik v letu.

*'Jujujuhuhu,*' je mlad Rovtar zavriskal za konec Marijine pesmi (Jalen 1940: 41).

Lahko gre za preprosto srečo življenja v naravi:

Mica se je zravnala z golido v roki in se obrnila po dolini navzdol. Oči so ji obstale na Bledu. [...] '*Jujujujujuhuhuhu!*' Pod Bukovo pečjo se je odzval Mežkov Joža (Jalen 1958: 115).

Fantje pod gorami so se pred dekleti radi postavljali z gorskim cvetjem; tako tudi ovčar Marko. »Skrbno je odtrgal očnico, si jo zataknil za klobuk in *zajukal*.« Prevzet od ljubezenskega opoja je na prijateljski odziv »*še bolj veselo zajukal*« (Jalen 1958: 123). Tega pa ni dovolil planinskemu sodelavcu, ki se ni mogel zadržati:

Moja Majda me bo vzela brez rož. Sva se že dogovorila. *Jujujuh!*' 'Tiho!' je ukazal Marko. 'Dokler vidiva mrliča, ne boš *jukal*' (Jalen 1958: 109).

## 8. Zmagoslavje

*'Haaaauuuuuuaaa!'*

Raz jezerce se je razlegel v poraščene in zasnežene hribe naokrog Ostrorogega Jelena zmagoslavni krik.

*'Haaaauuuuuuaaa!'* (Jalen 1942: 195).

Udarni Jan je bil izmed vseh najbolj razposajeno vesel. Mu je bila Sinjekoka povedala, da postane poletiče.

*Hej haj, hey haj, hey haj, hey haj, hey haj, hey haj, hey haj, hey haj!* [...]

*Hej haj, hey haj, hey haj, hey haj, hey haj, hey haj, hey haj, hey haj!* (Jalen 1942: 209, 210).

## 9. Nejevolja

Janez Jalen je res domiseln za ustvarjanje onomatopejskih izrazov, da nihče ne tako.

Kdo si, ki ti brada komaj poganja, pa si drzneš klicati na razgovor mogočnega kolišča glavarja? [...] Ljudi sem prišel reševat s svojimi mladci izpod volčjih zob, ko si jih sami ne upate, ali pa nočete. [...]

‘Mrrrhmm!’

‘Nič ne renčita,’ je zrasel Udarni. ‘Kar je res, je res.’ (Jalen 1942: 211).

‘Mrhm! [...] Kaj jaz vem, kdaj so zdoma’ (Jalen 1942: 237).

Karpu je pa kar sapo zaprlo. Šele čez čas je goltnil: ‘Ngakh!’ (Jalen 1942: 211).

## 10. Bolečina

Ko je bilo že boja konec, je šele prihitel na kolišče zaostali Navihanec. Zagledal je nezavestnega Karpa in mislil, da je mrtev [in] ga je krepko brnil.

‘Haaroom.’ Neokretni je zagrčal, široko zazijal in globoko zajel sapo (Jalen 1942: 250).

## 11. Molčanje

‘Pssst!’ je opozoril Premeteni Risa. Brat mu je samo prikimal, da že sam sliši. Obema je začelo srce naglo bítí (Jalen 1942: 194).

Zapovedi molka ni mogoče glasno izgovoriti, zato je potrebna dodatna kretnja.

Leopold [je] položil kazalec desne roke na ustnice, posvaril s ‘pssst’, in z očmi pokazal spečega brata Valentina. Tudi Frtajček je položil prst na ustnice, češ da je razumel (Jalen 1959: 39).

Ne gre le za tihoto vpricho rahlega spanja, temveč tudi za odkrivanje skrivnosti:

Brž ko je utegnila, je prihitela Minca. Bala se je za Pavlo. Začudila se je, ko jo je videla stati že pri oknu. Sošolka je pa dvignila prst na usta: ‘Pssst!’ In sta opazovali. Minco so od jeze spreminjale barve. Ni se mogla več premagati: ‘Da sem na tvojem mestu, bi šla in oklofutala dedca in babo,’ je siknila (Jalen 1961: 133).

## 12. Kaznovanje

Tudi v tukajšnjem poglavju je najbolj ustvarjal Janez Jalen, saj trde udarce metaforizira iz glagolov, ki so se bili uveljavili: nabunkati, lopniti koga.

Karp pa se je od togote krivil in škripal z zobmi: ‘Čakaj, čakaaj, čaaa –’  
Bunk! Karpu je priletel težek udarec za vrat (Jalen 1942: 181).

»Lop!

Navihanec se je opotekel in padel čez mrtvega ptiča, tako zaušnico mu je bil pripeljal oče. Mladec se je hitro pobral. Niti na misel mu ni prišlo, da bi zbežal. Mimo je obstal in čakal. Los, ki je imel pripravljen že drugi udarec, je osupnil. Zarezal je v sina: ‘Kje si se potepal?’



‘Nikjer.’

*Lop!*

Tokrat mladeč ni padel. Je bil pripravljen in je najmanj pol zamaha prestregel z dvignjeno laktjo (Jalen 1942: 240).

Slovensko dekle, ki jo v vrtu osvaja italijanski vojak, mu očita krajo. Za tukajšnji namen pa je pesmica dobrodošla zaradi pogovornega in onomatopejskega izraza za klofutanje:

‘A čakaj, kdo pa zadnjič mulo / je pasel tu in kdo čebulo / na gredi tej je vso populil?’

‘A? *Bi te poč’la, da boš tulil!* // *In čof! čof!* Prilete klofuti / od deklice v rdeči ruti.

/ Ko to stori, v hišo steče, / a Lah poparjen nič ne reče (M. K. 1996: 60).

Orcegrupenlajtar se je usajal nad duhovniki, nato čez Jude, končno čez slovanska imena. Pristno nemško ime je pač na končnico ‘er’. V razredu je bilo le malo takih imen. Potem se je visoki mož norčeval iz vseh krstnih imen, ki izvirajo iz slovenske strani, kot Stanislav, Venceslav, Boleslav ... Prizadeti so odreagirali in mož je zdivjal. Klofute so označene zvočno: *čof! čof! čof!* Udarci padajo z vseh strani (Polanšek 1981: 40).

## II. ČLOVEK PRI DELU

Snov v tukajšnjem razdelku sledi zvočnim vtisom pri delu na deželi od pomladi do zime. Razumljivo je, da je zato v ospredju delo na kmetiji in z njo povezane razne obrtne dejavnosti. Glede na letni čas se delo seli iz zunanjšega prostora v notranjost.

### 1. Kmetijstvo

- **Košnja**

*Klepanje kose*

Bo pa nemara res še najboljše, če možak, ki je za to pravi majster, kleplje kose tudi drugim. In že sede pod jelšo in zabija klepila v tla, preskušajoč, kje je zemlja bolj trda, da ne bojo odskakovala. Zaslišijo se prav polhni udarci, zandrugama v enakih razmikih, ki se lepo zlivajo z žaganjem škržadov in s klokotanjem vode v stružci (Černigoj 2002: 159).

Žito in travnik povezuje le klepanje. V prvem primeru so to srpi, v drugem kose.

Na koncu njive tam pod hrastom se oglašata enakomerno *klep, klep*.

Stari hlapec ... kleplje žanjicam in brusi srpe (Andr. Rapè, Na polju, *Vrtec* 31, 1. avg. 1901, št. 8, str. 150).

Za živino je treba preskrbeti krmo, ki jo je bilo nekdaj treba vso pokositi na roke. Za to je bilo treba sklepati koso, da je imela čim tanjše rezilo. Košnja je bila zmeraj čim zgodnejša, dokler je bila še rosa na travi: ‘*Tok, tok, tok* - - - Ni se še povsem zdanilo, je Klemen že klepal koso in zbudil oča. Marko se je pokrižal in rabsodil: ‘Saj fant ni napak, vé, kaj je delo.’ (Jalen 1959: 22).

Klepanje kose je od delovnih zvokov na vasi – dobesedno – najbolj odmevalo, saj se je slišalo daleč naokrog – in od vsake hiše drugače. Tudi glede na to, kako in kje se je klepalo. Pri veliko hišah so imeli klepalo nasajeno na poseben stol (ms), drugod je bilo zasajeno kar v zemljo, o čemer priča naslednji odlomek. Le-ta, umeščen v Beneško Slovenijo, daleč presega lokalni pomen, saj je odličen etnografski dokument, ki ga doslej slovenska strokovna etnološka literatura še ni premogla:

V grivi pod lipo je bil travnat sedež, ki ga je pripravil že oče. Na njem je sedel, ko je klepal kose. Pepac je iz navade zvil suknjič, ga položil na travo in sedel nanj. Noge je skoračeno stegnil predse in začel tipati po tleh. Otipal je star lesen zatič, s katerim so lahko zamašili luknjo za klepalo. Ker je bil preveč zarit v zemljo, ga je pustil, vzel v roke klepalo in ga z nekaj zamahljaji zasadil v zemljo, da je stalo trdno kot smreka. Kladivo je pomočil v skodelico, v katero je že prej natočil nekaj požirkov vode. Nekaj kapljic je kanil na koso in jih razvlekel po vsem reilu. Nato je vzel kladivo in udaril.

*Klep, klep, klip, klep* je odmevalo od hiše do hleva. Kos, ki je prej požvižgaval na lipi, je nenadoma utihnil in prisluhnil. Bobi je zalajal. Mati je pritekla na prag, nekoliko postala in sklenila roke od začudenja in veselja ter se spet izgubila v hišo.

*Klep, klep!*

[...] Od časa do časa je pomočil kladivo v skodelico. Rezilo se je ostrilo in svetlikalo. Vsak udarec je zapustil svojo sled. Ni vedel, kdaj je odplenkalo do konice kose. Odložil je kladivo, snel palico, ki je odpirala kosišče in dvignil koso. Z levim palcem je poškrta po rezilu, da se je prepričal, če je dovolj ostro. Sam sebi je pokimal. Sklepano koso je položil na levo stran (Kragelj 2007: 29–30).

*Fi-i-i ... fi-i-i* kose kosijo (Vrtec 1906: 109).

Sliši se strašen odmev mrtvaških udarcev: *'h r s t ! h r s t ! h r s t !'* (Vrtec 1885: 127).

*Košnja*

Z dobro sklepano koso je bilo užitek kositi. Primeri opisov so z Gorenjske, Beneške Slovenije in iz Porabja:

*Sk, sk, sk - - -* je mladostno sikalo na Markovi meji dvoje svetlih kos (Jalen 1959, 25). *Sek, ssek, sssek*, je sikalo dvoje kos po dolgi Markovi meji Pri stogu. Naprej je sekal [kosil] Klemen. Nič več ni hitel in široko zamahoval. Zavedel se je, da bi ata bolelo, če bi začutil, da ne zmore več tega kakor mlad (Jalen 1959: 23).

Za pas si je zataknil oselnik, vzel oslo in *šlek, šlek* je zapelo po kosi. Trava je bila rosna. Rezilo je zahrstalo po bilkah in kosa je odnašala travo v redi. V jutranjem hladu je bilo kar prijetno to delo (Kragelj 2007: 29–49).

Na sövernem bregëj vauske pa duge gorenjesinčarske doline v predpodnevnem sunci bliskečejo tri kosë. *Klößejo* kak na zapauved: En, dva, tri!... *Klös, klös, klös!* (Mukič 2005: 181).

Trije avtorji, troje slovenskih narečij in vsak drugače sliši oz. zapisuje slušni vtis košnje na roke, kar se danes doživi že izjemoma; tudi pri košnji na majhnih obronkih brnijo električni stroji.

Z Notranjske je znana navihana anekdota, kako tudi za košnjo velja: le čevlje sodi naj kopitar. Namreč, da je treba koso dobro sklepati, da se bo košnja dobro odsedala:

Ja, žjə néjkdej misli guospuóda, də se u use nərbúlše razume. Taku jə tudi lastnica Rávənskəga grada kontrolirala kuóscə pər dejli. Use tu se jə gudilu pret prvo svetouno uójsko, pa jə skuórej čudnu, də nejsuə guospuóda na suojuh košenínəh rabli kuójnškəh kosilənc, sej suə skuórej use na ravnini. U təm cajti se jə pər nəs šjə use kusilu na ruóke. Grufica se jə vječkrət sprehudila med kuósci in jə vidla án par nəh, kə suə sedėjli pud grmom in klepáli kuóse. Ani pa suə kər kusili in spruti brúslí z uóslami. Sigúrnu se ji jə zdelu, də suə úni, ku brúsjó in kuósjó, bəl prídni ku úni, kə kléplejo pud grmom. Pa jəh jə sklícala use ukəp in jəm jə rjekla / jə pa znala bəl slábu slovensku: / ‘Sámu *figuli fáguli, nəč pika pok!*’ Nu, du uətruók j’ pa bla duóbra, in zatu smuə jo uobrájta. Zmirej jə vrgla səs kučije bonbone, ku jə šla na štacjuón pu puəšto (Žele 1996: 103).

Četudi je kosa dobro sklepana, se pri košnji njeno rezilo skrha in ga je treba vsake toliko časa dobro nabrusiti. Koliko zaleže, je odvisno od dobrega brusa in znanja: ‘Vidiš, koso moraš prijeti zgoraj, brus pa tako v desno roko. Potem brusiš. Najprej zjutraj zelo na kratko, proti koncu pa je že treba dlje časa.’ Potem je brusil. ‘Ali slišiš kako lepo *poje brus?*’ ‘Ja, ja, lepo,’ sem odvrnil. ‘Pa vsega ne slišiš, dobro prisluhni, *kako govori brus.*’ Poslušal sem, pa nisem slišal, da bi brus kaj govoril. ‘Dobro poslušaj.’ ‘*Kosim, prdim, kosim, prdim, klobase jem. Kosim, prdim, kosim, prdim, klobase jem.*’ Oba sva se zasmejala. Pa sem res slišal. Meni je bilo pravzaprav najbolj všeč tisto zadnje. – klobase jem. ‘Pa še nekaj ti pokažem. Če si žejen, pa gospodar ne skrbi za to, *z brusom poteguješ gor in dol po istem mestu, da cvili, da gre v uho.* Pa boš videl, kako hitro bo priromala grča mošta’ (Tušek 1992: 39–40).

Tako je bilo na Koroškem, od drugod taka simbolika s prošnjo za pijačo pri delu zaenkrat še ni znana. Obe sfolklorizirani anekdoti sta tu vredni pozornosti zaradi uporabljenih izrazov za brušenje pri neslovenskih govorcih in držé tistih do njih, ki se na delo spoznajo.

## • Mlačev

Poletje zaznamuje mlačev, ki je bila nekdanj najbolj imenitno delo na kmetih, saj je bila od letine žita odvisno preživetje družine. Od štirih zjutraj do pozne noči so ob mlačvi po vasi odmevali udarci cepecev v čudovitem ritmu – *pika-poka, pika-poka...* (Toporišič 2006: 508). V pesmi iz beljaške okolice na Koroškem se je ohranila še trizložna glasovna figura:

*Pikəta, pokəta,  
Dosta po Rožə,  
Doklete po krajcarjə,  
Puebə po grošə!* (Štrekelj 1908–1923, 467).<sup>135</sup>

<sup>135</sup> Niko Kuret je brez pojasnila navedeno štirivrstično grafično posodobil in pravopisno (upravičeno?) popravil:

*Pikate, pokate, / dovta po Rože, / dekleta po krajcarje, / puebe po groše* (Kuret 1967: 173). Pavle Zablatnik mu je sledil, vendar s samostojno redakcijo, ne da bi (strokovnega) bralca o njej obvestil:

Da je izmenjajoči dvozložni pripev za mlačev postal nekako samoumeven, priča dolenski samorastnik Vid Ambrožič v pesmi o njej:

Že zjutraj od štirih do osmih zvečer  
s skednja razlega se ti venomer:  
*pik - pok!*  
Za kmeta je mlačev res praznik vesel  
mlatiči na podu kruh kujeje bel,  
*pik - pok!*  
Nad vrati jim pušeljc ogromen visi,  
pa kaj, saj so pušeljci lepši sami!  
*Pik - pok!*  
Marička in Janez najlepši sta par,  
pa Metka in Blaž, vaških fantov glavar.

Udrihata fanta, da deske ječe,  
*Pik - pok!*  
da drenovim cepcem drobe se glave,  
*pik - pok!*  
Marička je Janezu slab sekundant,  
pa on naj pritisne bolj, saj je njen fant!  
*Pik - pok!*  
In Janez pritiska, ne čuti težav,  
ve: da drevi pri svoji mlatički bo spal!  
*Pik - pok!*  
(Vid Ambrožič, Gorenja vas 14. VIII.  
1949)

V kostanjeviški okolici na Dolenskem so se včasih za šalo dogovorili, da bodo »‘babo udarili’: takrat so s cepci udarili vsi štirje hkrati« (Kuret 1967: 173).

Če sta mlatila dva, je bilo slišati: *‘Pika pok, pika pok, pika pok...’* Če so mlatili štirje, je bil ritem že drugačen: *‘Pika poka, pika poka, pika poka...’* (Kuret 1967: 172).

Z Gorenjske imamo dva vira o mlačvi:

Na kratko so *zapikapokali cepci* in brž so bila znošena žita po stopnicah navzgor v podstrešje in nasuta v kašče (Jalen 1961: 210.)

‘Pri mlatvi pač mora delat *pika poka poka*’: Če pa ni prau delalo *pika poka*, je mama gor po tistmu cepu udarila, se je streslo, mene je tole u laptu [laket?] zbolelo. Pol drugič sn pa kər znala. Al, pač mora delat *pika poka poka*. Sploh ne sme, da bi bla druga razlika, al. Je blo, pravzaprav, še kər je hecno, sámo men so tovk sovze tekle. Ko sn pa duəmu iz šole pəršla, pa spet. Včasih sn se mogoče kaj najedla, če je blo. Je pa rekla: ‘Zdaj se pa kər pərpraj, če boma še šle gor na parno, boma še na drugi strani omlatle.’ No, pa smo šle. Samo, pol sn se pa navadla, po je pa kər fajn šlo (Kotnik 2015: 247).

Najstarejše šaljive ponazoritve udarcev s cepci so s Kozjaka nad Mariborom. Če sta mlatila dva, se je slišalo:

*Cak, cak, jok, snop,*  
*Cak, cak, jok, snop!* (Štrekelj 1908–1923: 466).

Če so mlatili trije, se je ponavljalo:

*Krumpast pes, krumpast pes,*  
*Krumpast pes, krumpast pes!* (Štrekelj 1908–1923: 466).

---

*Pikəta, pokəta,*  
doūta po Rožə,  
daklete po krajcarjə,  
puebə po grošə (Zablatnik (1984: 188–189).

Josip Šašel je ohranil iz Roža naslednjo vrstico: '*Srāt je šow, zāt ha ni ...!*' [= nazaj ga ni], kadar je šel eden od štirih mlatičev na stran in so le trije mlatili naprej (Kuret 1970/IV: 430). To se je ohranilo vse do naših dni, kakor priča sporočilo s Pungerta med Škofjo Loko in Soro:

Krumpas pes, krumplast pes,  
Sret i šou, sret i šou (F. Benedik).

Pri štirih mlatičih je odmevalo:

*V vsakem koti snop na poti,*  
*V vsakem koti snop na poti!* (Štrekelj 1908–1923: 466).

Kjer bilo šest mlatičev, je bila pesem takale:

*Se kuha, se peče, se kuha, se peče,*  
*Se kuha, se peče, se kuha, se peče* (Štrekelj 1908–1923: 467).

V Istri fižola niso luščili, temveč mlatili. Na ustrezno pripravljeno suho podlago so položili suho fižolovo stročje in s cepcem ritmično udarjali po njem:

*klipe, klope, klipe klope* (Jakomin 2015: 20).

Ali je spomin uglednega tržaškega duhovnika zadel pravo? Ali pa gre za selitev besednih obrazcev, kar je zelo znana folklorna zakonitost (Kumer 1965: 1153–1158).

#### • **Mlinarstvo**

Ko še ni bilo mlinov ali je bilo daleč do njega, so trli žito z žrmljami. Kako so dojemali njihov zvočni odziv na delo z njimi, ni znano, ostal pa je spomin na lakoto, na strah, da ne bi bilo z njimi kaj početi. Če ni žita ...:

Jaz pa nekaj nov'ga man!  
Kaj pa takega?  
*Ene žrmlji!*  
Kak pa tiste pojejo?  
*Bog nas vari hujd'ga leta!*  
Tak pa pojejo žrmlji *moje!* (Š-8077).

Leta 1847 je bila huda lakota in Valentin Stanič je prvi klas, ki ga je našel, odnesel v cerkev, ga dal v monštranco in z njo blagoslovil navzoče vernike. Nobeno oko ni ostalo suho.<sup>136</sup>

Omlačeno žito pride v mlin in pravkar omenjena onomatopoetska formula, le da malce drugače zapisana, se tu dvakrat pojavi:

Stari mlin zapel je davi: / *klipe-klope, klipe-klope!* / Žito žanjemo v snope' (Šinkovec 1995: 454).

*Klipe klope, klipe klop,* / mlin pod goro gre v galop, / *klipe klope klop* (Gašperin 1998: 14).

Za Krautov mlin na Kozjaku nad Mariborom so že veliko prej zapisali, da klopoče:

---

<sup>136</sup> *Radio Ognjišče*, 10. 2. 2023.

*Še tako, še tako, še tako!*  
*Jo viiš, da ne morm!* (Štrekelj 1908–1923, 465).

## 2. Delo z lesom

- **Sajenje**

Ženske so sadile smrekice in macesnove mladike: »*Tok, tok, tok,*‘ so enakomerno udarjale *rovnice* nekaj korakov pred Tomažem in vrsta sadik se je pomikala navzgor« (Jalen 2003: 47).

V to rubriko je zajeto več vrst dela z lesom: zabijanje kolov v tla z debelimi bati, delo v gozdu.

- **Tesanje**

Počasno tesanje se sliši kot *tok, tok, tok* in hitrejšje *tek, tek, tek* (*Angelček* 1920: 55).

Delo v gozdu poteka celo leto, tudi poleti. Pri tem je treba uporabljati železne pripomočke, kot so razne sponke in vseh vrst sekire.

Taj je pa od naše hiše gāre ž ob triājeh en lies seku. Fajn se je čuvo, ko je s cimraki kvanfu vān zbiju.

- **Sekanje**

*Cin cin cin.* Je pa tut brat ču pa jəz. Ma, kdo pa ž tək zgoda siəka?! Jəz sn riəku: »Pač poleti morš dan izkoristit, pa jəsən. Pa kər ‘*pink pink*‘ je bovo (Gorinšek 2015: 148).<sup>137</sup>

- **Žaganje**

Zvok žage je tu izostal, vsebuje pa jo otroška pesmica *Naša četica koraka*, v kateri sta tudi verza: *žiga žaga poje žaga, rompompom* kladivo (ms).

- **Mostiščarjenje**

Mladci so zavrnsili, da se je razlegalo daleč prek zamrzlega jezera. Bati [bat = leseno kladivo] so pa še hitreje zapeli. *Bum, bum, bum, bum, bum, bum, bum* – Ob sončnem zahodu je bil pristajni most dograjen do vrha (Jalen 1942: 170).

- **Mizarjenje**

Za konec ostane mizar, ki pripoveduje, kako je za vsako krsto, ki so mu jo naročili, zaradi raznih znamenj in prisluhov že prej vedel, da bo kdo umrl.

Vsakobart mi je cahn davō. In što marsikdo ne vərjame. Pa sn pričē meu! Anbart so ati dile domo pərpeloli. So jih pa tək naložli gər na kup. Eno na drugo, štak visoko. Po je pa riəku brat: ‘Šəte dile se bojo pa podrle. So švoh.’ Jəz sn riəko: ‘Naj se podrejo! Ka pa tako.’ Ponoči ležima, tam u štiblni. Pa nardi ‘*pbbbb.*’ Zutra vstanem, so glih k fruštəku klicalī. Je pa prəšo sosed: ‘Truglo boš mərə devat, Tonč je umər.

---

<sup>137</sup> Zapisal Anton Ranc.

Madona sviät! Pa glih snoči me je strašivo.' Točno tæste dile sn vzeu, pa truglo devo (Gorinšek 2015: 148).<sup>138</sup>

### 3. Različne dejavnosti

- **Tkanje**

Nekdaj so na slovenskih tleh veliko sejali lan in iz njegovega prediva tkali lanene rjuhe ali bolj tanko blago za oblačila. Tkanje je bilo nekdanj na kmetih zimsko delo. V Beljaku na Koroškem so se hahljali njegovemu delu z oponašanjem zvoka pri statvah:

Tkavc, *trm, trm,*  
Ma gvavo k' an grm!  
Къ бъ gvale ne mov,  
Бъ še *trmat* ne znov! (Štrekelj 1908–1923: 467).

V Prekmurju statvam rečejo krosne in pisatelj sliši pri njih popolnoma drugačen zvok:

Stric – pozimi seve – tke in nama s svojimi krosni daje nekakšen takt: *vut-vu* [...] Stric pa tke in njegova krosna se zamolklo mešajo v najino pesem, ko da nama dajejo mero bobneče *vut-vut-vut* (Kranjec 1976:<sup>2</sup> 132–133).

- **Vožarjenje**

Ta razdelek je na eni strani tesno povezan s tradicionalnim kmečkim gospodarstvom, po drugi strani pa se že navezuje na sodobno življenje. Mimoidočim je predvsem šlo v ušesa škripanje vozov in so dolžili gospodarje, da slabo skrbijo za njihova težko obložena kolesa.

*Kurudibuc! Kurudibuc!* (Štrekelj 1908–1923: 465).

Čepejev voz je cvilil: '*Klafunc! Klafunc!*' (Štrekelj 1908–1923: 465).

'*Jurur, juur*' ... je škripalo počasi ob suhih oseh. '*Jur, jur, jur, urjur*' ... je zdrčal voziček dol po bregu (*Vrtec* 1906, 82).

Rodemu [= ?] kolesu, kadar počasi gre in škriplje, oponašajo: '*Masti ni! Masti ni!*' Kadar pa se naglo vrti: '*Nič ni kolinil! Nič ni kolinil!*' (Štrekelj 1908–1923: 465).

Žolnove kolabre<sup>139</sup> se izgovarjajo: '*Že deset let čisn kolino, / Že deset let čisn kolino. // Še letos ne bom / Še letos ne bom!*' (Štrekelj 1908–1923: 465).

Pripombe na račun neskrbnih gospodarjev so zavili v zgodbico s ponavljajočo se besedno zvezo:

[M]ed drugim pravijo, da škripajoča kolesa naznanjajo gospodarjevo uboštvo, ker milo vzdihujejo: '*Tri leta nismo klali – tri leta nismo klali – tri leta nismo klali ...*' S tem hočejo povedati, da nimajo sala ali druge maščobe pri hiši, da bi namazali kola (*Vrtec* 1905: 136).

---

<sup>138</sup> Zapisal Anton Ranc.

<sup>139</sup> Kolábre, kolaber, s. f. pl., nekaj voz, eine Art Wagen – Podstava *kola*« (Štrekelj 1894: 19).

Pri oranju navadno s počasnimi voli je bilo slišati nenamazana kolca, ki so cvilila: 'Seeedem-leet-žee-niiiiismo-kvaaal-pa-bəəəə-kvaaal-paa-naam-baba-nee-ee-pustiiii-tur-li-li-liiii-tur-li-li-liiii!' (Franc Hvale-Blekovski, Rožično).<sup>140</sup>

Kolesa kmeta Lukasa, ki ni nikoli mazal osi, so žalostno in počasi škripala: 'Letos nismo kla-li, letos ni-smo kla-li.' Kadar je pa hitel voz navzdol, so cvilila prav hitro: 'Še ne bomo sedem let, še ne bomo sedem let. Še ne bomo sedem let' (Vrtec 1940/41: 395).

Vsi sledeči najstarejši primeri so s Kozjaka nad Mariborom in se nanašajo na vozove, ki jih vleče vprežna živina. Krajevno zgodovino pisje in etnologija bi lahko odkrila, ali gre za konje ali vole. Kadar Kapeljanci v Lučane na kolabrah drva peljejo, cvilijo roda [=?] kolesa, počasi navkreber se premikajoča:

Kje so Lučane? Hudiču v rit! / Kje so Lučane? Hudiču v rit!  
Navzdol po klancu pa: 'Je že vidim! Je že vidim!' (Š-8111).  
Kako hinjska kôla pojejo?  
(V hrib): Marija Magdalena, pomagaj, po-o-omagaj!  
Navzdol: Pomagaj ali pa ne, pomagaj ali pa [ne].  
Ali veste, zakaj tako?<sup>141</sup>

Ti okrog 100 let stari zapisi so sicer šaljivi, a tudi rahlo očitajoči, z opomini, da je treba paziti na vozove, da bodo manj škripali.

'Romppom-pom' se je zresnil Klemen. 'Razmišljenec norčavi! Sram me je!' Klemenu se je pomračil obraz (Jalen 1959: 9).

Jaz pa imam neki noviga.  
Oh, kaj pa taciga?  
Ena luštna gajžlica.  
Ona tako poje?  
Pika, poka, pika, pok!<sup>142</sup>

## • Pošta

»Trara, trara, / pošto pelja!« (Brenkova 1971: 32) je otroška pesmica v spomin na poštni voz. Pozneje so v večjih krajih že imeli pošto in koder se je odvijala kakšna obrtna dejavnost, je imela veliko dela:

Po dolini ob vznožju Višnje Gore se vije železnica. V mestu je bilo nekdanje veliko obrtnikov, pošta in sodnija. Zato je bilo veliko poštni, ki je niso mogli prenašati s postaje v mesto in narobe. Imeli pa so poseben voziček, tako imenovano cizo, ki jo je prepeljeval poštni sluga. Kadar je bilo najbolj strmo, je ta ciza cvilila: 'Sveta Ana pomagaj, pomagaj...' Ko je postala cesta že bolj položna, je začela cviliti: 'Je že bolje, je že bolje!' V mestu je sluga cizo ustavil. Sedaj je ta močno zacvilila: 'Pomagaj hudir, ali pa ne!' (Zajc-Jarc 1993: 153–154).

<sup>140</sup> Iz gradiva Irene Kotnik za zbirko *Glasovi*.

<sup>141</sup> Veste, v Suhi krajini je ves voz lesen, le (osnik[?]) je drenov.

No, zdaj je železen, odkar je železo bolj poceni. (*Dolenjske novice* 1897, št. 16 (18 nečitljivo), pisano s svinčnikom, fotokopija).

<sup>142</sup> Jaz pa imam neki noviga. / Oh kaj pa taciga? / Ena luštna dekle. / Oh, ona poje: / Ti dreja, ti drom! (Š: 8079).



- **Promet**

Motiv vlaka je v literaturi marsikdaj zvočno tematiziran in ji morda daje celo nekaj romantičnega ali otožnega pridiha: »*Ta-ta-ti, ta-ta-ti, tolčejo kolesa vlaka*. Decembrska noč sremske ravnine« (Zavadlav 2010: 244).

Z avtomobili ni tako. Le kakšno hupanje bi kje zasledili, drugače vozila na bencin: ne avtomobili, ne avtobusi ne kamioni, traktorji in druga delovna vozila niso znana literarna snov.

### III. ZVOČILA

Glede na tematiko tega poglavja ni nenavadno, da je ta razdelek najbogatejši in pester. Trudila sem se, da bi bila kljub temu njihova razvrstitev sorazmerno logična in sprejemljiva.

#### 1. Piščalka

Onstran lese, koj za plotom je sedel na travi bosopet fantič. Pasel je krave in *si piskal na vrbovo piščal*.« Pred radovednim poslušalcem se je postavil, da jo je naredil sam: '*Pa tako, da tenko in debelo poje, kakor bolj ali manj potegnem klinček iz cevke. Koj spomladi se mi ni hotela posrečiti. Sedaj je pa vrba že tako muževna, da se tudi dolga cevka kar posmukne s palice.*'

'*Fiju, fi-juu, fi-juuu.*'

Nato je še zapel:

'Piščava, piščava,

Boš peva, boš peva

Do svet'ga Meševa' [Mihaela], (Jalen 2003: 78–79).

#### 2. Pastirski rog

*Traaa, traa, tra-ta-ta-ta-ta-ta-ta-taaa*. Na vasi je zatrobil Marko na kozji rog [...] *Traaa, traa, tra-ta-ta-ta-ta-ta-ta-taa* – je znova zatrobil Marko (Jalen 1958: 20, 21). Manica je tisto jutro zgodaj vstala, se oblekla za na pot in nestrno poslušala, kdaj bo v tretje zapel Markov rog. *Traaa, traa- - -* (Jalen 1958: 22). '*Traa-taaa!*' 'Trobi,' se je razveselila Manica. 'Slabo trobi,' se je vznejevoljil Jernej (Jalen 1958: 62).

Sestri sta bratovo prvo javno obveznost spremljali z veseljem, stari oče pa zaskrbljeno.

#### 3. Zvonec

Še zmeraj smo pri otrocih. Ali pa ne? Štirivrstičnica je res zašla v zbirko otroških pesmi, toda morda prva vrstica nakazuje, da je prodajalec bižuterije najavljal svojo navzočnost z zvončkom. Tudi njegova rdeča kapa lahko ni le otrokom v zabavo, temveč iz želje po prepoznavnosti, da si pri njem zdaj lahko preskrbijo, kar so že dolgo pogrešali. Treba se je živeti v čas, ko je bila dostopnost do trgovin in različnega blaga, tudi tega, kar je imel na razpolago bižuterist, neprimerljivo slabša.

*Cin cin cin,*  
je pršu škavacin

je jemu ruso kapo,  
se klicov Dalmatin<sup>143</sup> (Gašperin 1998: 56).<sup>144</sup>

Z enakim zvočnim signalom je zaznamovan hišni zvonec v zdravnikovi meščanski hiši in v župnišču:

*Cin, cin, cin.* Zacingljaj je zvonček nad vrati stanovanja. Pavla se je zdrznila in sunkoma vstala. Le kdo zvoni? Ali naj odpre, ali naj se potaji, kakor da je ni doma? (Jalen 1961: 199).

*Cin, cin, cin.*

Spet je zapel zvonček zunaj nad vrati. Tokrat se Pavla ni prav nič obotavljala. Naravnost stekla je odpirat. Prišla je Barbka. Pavla se je svoje služkinje razveselila (Jalen 1961: 202).

Na vratih farovža je visela vrstica z ročajem. Če si potegnil, je zazvonil zvonček v veži. [...] Tako radi so ga prijeli in potegnili, da je bilo slišati tisti *cin-cin-cin* v veži. In takrat so se odprla vrata. Zagledali so nasmejan obraz kaplana, ki je vedel, da je to cingljanje zanj največje veselje in jih ni kregal (Kragelj 2007: 39).

'*Cin, cin, cin,*' je pripel zvonček na dvor. Župnik Jože je prinesel k Cvetku sveto popotnico, voščil mir hiši in vsem, ki v njej prebivajo (Jalen 1944: 151).

V zadnjem primeru ne gre za hišni zvonec, temveč za zvonček izpred oltarja v cerkvi, s katerim je strežnik (ministrant) nekdanj spremljal duhovnika, ki je nesel posvečeno hostijo k hiši, kamor so ga v sili povabili.

V nekdanjih mlinih ob vodi je voda šumela po rakah in gnala stalo vrteča mlinska kolesa so drobila žito med njimi, kar vse je povzročalo precejšen hrup. Zato so zvonci v mlinu morali imeti krepkejši glas. Prekmurski pisatelj ga je označil z drugačno vokalno sliko:

*Ten-ten. Ten-ten.* To je vsakdanja pesem. Nič posebnega ni v tem. Zdi se ti, da zvonec mora biti, da mora nekaj za trenutek presekati to enoličnost, to ropotanje koles in kamnov, šumenje valov. Nato spet pesem zvonca: *Ten-ten. Ten-ten* (Kranjec 1973: 8).

Janez Jalen se na široko razpiše o ovčjih zvoncih, toda nikjer njihovega zvoka onomatopejsko ne ponazori. Zanj uporabi različne glagole, največkrat: »*peti*«.

In nato so bili vsi tiho, le zvonci so *zvonkljali* (Jalen 1958: 34.)

V Rebri in v Pečeh *je pozvanjalo* od jutra do večera, da se je razlegalo v polje, kakor bi vsak kamen in vsak grm pel. Vmes so *udarjali z basom zvončarji, vodniki* (Jalen 1958: 44).

<sup>143</sup> Škavacin = popotni trgovec. V Žireh so Dalmatince pravili človeku, ki je bil res iz Dalmacije in je prodajal bižuterijo, ki jo je imel pred seboj na krošnjah.

<sup>144</sup> Morda se na zvonček – prim.: *cin : čin* – nanaša anaforični pripev:

*Čin – čin – čin*

Drežnica,

kje so kozice?

Gori na skalici,

kjer ni vodice (Brenkova 1971: 90).

‘Le verjemita, da živina z dokaj večjim veseljem trga travo, če okrog nje lepo pozvanja. [...] In že je poskušal *zvonce*, kateri mu bo prav pel.

*Največ zvoncev je pelo* v Podlipnikovem tropu in v nobenem drugem se niso tako ujemali kakor v Podlipnikovem (Jalen 1958: 30).

#### 4. Klopotec

Klopotca ni mogoče uvrstiti drugam kot h glasbilom, čeprav gre za delovni pripomoček za odganjanje ptičev iz vinograda, da ne bi pozobali grozdja. Ali je to res? Saj jih na Primorskem, kjer je tudi veliko vinogradov, ne poznajo! Pač pa v vzhodni Sloveniji. Simbolično zaznamuje vinogradništvo nasploh, čeprav je štajerska posebnost. Na Kozjaku nad Mariborom pravijo, da klopotec z osmimi kiji poje:

Tenko janko lahko trga,  
Tenko janko lahko trga! (Š-8116).

Klopotec s 7 kiji se šali:

Kak je Hanza, tak sn jaz,  
Kak je Hanza, tak sn jaz! (Š-8116).

Ali

Kunka lunka hozenkak,  
Kunka lunka hozenkak! (Š-8116).

Vsa štiri besedilca na račun klopotcev je zapisal Svitoslav Hauptman s Kozjaka nad Mariborom in za enega od njih dodal podrobnost:

Habidov klopotec s 5 kiji (trije so mu izpali) je jeseni leta 1888 pravil: ‘*Habidov – suh kruh, / Habidov – suh kruh!*’ (Š-465).

Samorasla pesnica klopotcu pripisuje podobno oglašanje, kot se pojavlja pri mlačvi fižola in v mlinu:

V jesenskem vetru klopotci pojo:  
*Klip, klop, klip, klop...*  
Prisluhnimo, da nam kaj povedo:  
*Klip, klop, klip, klop...* (1. kitica)  
V goricah se pesem čričkov glasi,  
vmes pa naša mogočno doni –  
pesem klopotcev – grozdje zori –  
*klip, klop, klip, klop ...* (5. kitica)

Grozdje se joče, mošt v sodih kipi,  
trta obrana sameva vse dni,  
pesem klopotcev v slovo ji doni:  
*klip, klop, klip, klop...* (7. kitica)  
(Šumenjak b. l. : 48, 49).

Za njegovo izdelavo veljajo veliko zahtevnejša merila, kot si predstavljajo bežni opazovalci in lastniki počitniških hišic. »Tako se s klopotcem oglašajo neznana stoletja. In z njim se razkrivajo dobro prikrite ljubezni, očitna sovraštva ali navade in slabosti ljudi, ki ga postavljajo in poslušajo. Jožef Čuš s Slovenskih goric je vedno slišal v klopotčevi pesmi, da je »*gazda bil od babe bit*« (Milošič 1996: 8).

‘*Klop – klop – klop...*’ so zapeli kipci po zveneči deski. Množica je ostrmela, kakor bi slišala skrivnostne glasove ‘*klop – klop – klop ...*’

Čujte, kako pravi: *ded je babi kapo kupu! Ded je babi kapo kupu! Kapo kupu, kapo kupu! ...*

Ha – ha – ha – ha! so se moški zakrohotali in pokimavali proti ženskam.

'*Baba dedi hlače kupla! Baba dedi hlače kupla! Hlače kupla, hlače kupla!*' je zaregljala ena izmed žensk in vse so z otroki vred prasnile v smeh. ... Klopotec pa se je ob valu močnejšega vetra oglašal vmes s svojim '*klop! Klop – klop – klop!*' (Krivec 1942: 11–12).

## 5. Glasbila

Ni jasno, katero glasbilo daje takt temu rajanju oz. plesu, morda v kolu:

*Tomdidli daja, / Lipej pa raja / tamle pod lopo / z židano jopo* (Brenkova 1971: 76).

- **Boben**

*Rompompom*. Glas bobna pri udarjanju, trkanju, izraža tudi grožnjo, nejevoljo (Toporišič 2006: 510).

Še pred drugo svetovno vojno so kamniški godbeniki drug drugega dražili, kako je kdo piskal na svoj inštrument. Bobnarjem, ki so šli v parado, so nagajali, kako bobni pojejo:

*Nedeljo-za nedeljo-vsak-dan-krom-pir; nedeljo-za-nedeljo-vsak-dan-krom-pir!* (Podbrežnik/Kotnik 2009: št. 452).

- **Trobenta**

Zjutraj, ko se je *oglasila trobenta*, smo vsi kot eden skočili iz postelj, skoraj istočasno, slišali smo samo en zvok: '*bbrrrrmmm*'. Po obvezni telovadbi je bilo tudi umivanje, po umivanju pa zbor (Kokalj 2015: 111).

Ali je trobenta vojaško glasbilo? Verjetno je njen prodorni zvok vplival na njeno rabo, dokler v skupnih bivališčih po sobah še niso bili napeljšani zvočniki.

- **Violina (gosli, škant)**

Jaz pa nekaj nov'ga man!

Kaj pa takega?

*Ene gosli!*

Kak pa tiste pojejo?

*Cigo-migo, cigo-migo!*

Tak' pa pojejo *gosli moje* (Š-8077).

Jaz pa nekaj mam!

Kaj pa takega?

*Ene lepe gosli.*

Kok pa tiste *gosli* pojejo?

*Čiram, čaram!*

Tak mi pojejo *gosle moje!* (Š-8078).

Obe naslednji kitici sta iz daljših pesmi, v katerih se poleg njih predstavijo še ali citre ali harmonika, dekle in starka. Morda so se z njimi predstavljali godci na svatbah; saj včasih ni bilo drugih priložnosti za nastopanje.

V Posočju sta bili nekdanj svatbeni godali bas in violina, ki so ji rekli 'škant'. *Škant* je godel novici (nevesti): '*Bo pridna, bo brumna!*' [= pridna, pobožna]. Bas je bil previden: '*Bomo bidli potèn!*' [= Bomo videli potem], (Breginj) (Matičeto 1972: 49).

Okrog polnoči je prinesel še Mežkov Joža svoj škant in je tako dobro pomagal Bovčanom, da so ga s sabo med godce vabili in jih je zato Bajtnikova Mica ozmerjala. In ni hotelo biti konca: '*Drom póm na bás –*' (Jalen 1958: 173).

- **Bas**

Za pomembne praznike so Bovčane povabili na Gorenjsko, da so »godli in godli«:

‘Drom póm na *bas*,  
pa en jérbas klobás,  
pa vina en bokál,  
da se bo déklič smejál’ (Jalen 1958: 170).

‘Pa drom póm na bás –  
Pa hólala drí,  
fant dékle vrti’ (Jalen 1958: 171).

Ali je Jalen navedene verze prevzel iz spomina ali si jih je sam izmislil? To je prav gotovo storil v naslednjem primeru, ko zvočno ubeseduje poroko nekdanjega ovčarja Marka s Podlipnikovo Ančko: »*Flétno, flétno, flétno, flétno, flétno, flétno!* Na Podlipnikovem dvoru, na prostornih saneh, sta pela dva škanta, se skušala klarinet in trobenta in brenčal je bas. Najbolj veselo so plesali glasovi na strunah konjarja Joža, ki ni bil več gostač« (Jalen 1958: 203).

- **Harmonika**

Pri pojedini, povečerku po ličkanju je godec, harmonikar povabil na ples.  
‘*Stopi, stopi noga, jutri ne bo toga!*’ [jutri ne bo tega] je rekel najveselejši fant, skočil po svojo plesalko ter jo zavrtel v divjem diru po gumnu (Kuret 1970: 96).

Jaz pa imam neki noviga,  
Oh, kaj pa taciga?  
*Ene luštne harmonike.*  
One pojejo:  
*Kuaka, kuaka, kuaka, kuak* (Š-8079).

- **Citre**

Preden se je uveljavila harmonika kot tako rekoč splošno ljudsko glasbilo, so bile citre zelo priljubljene. Tu je troje kitic iz treh pesmi; vsaka z drugačno grafično predstavitevijo njihovega zvoka.

Jaz pa nekaj nov’ga man!  
Kaj pa takega?  
*Ene citre!*  
Kak pa tiste pojejo?  
*Cinrlincincin, cinrlincincin!*  
Tak pa pojejo *citre moje!* (Š-8077).

Jaz mam nekaj novega!  
*Ane nove citre.*  
*Tako lepo pojejo:*  
*Cicideja, cicideja!*  
Tako lepo pojejo (Š-8080).

Jaz pa nekaj mam!  
Kaj pa takega?  
*Ene lepe citre.*  
Ko pa tiste pojejo?  
*Din, din, din, din!*  
Tak mi pojejo *citre moje!* (Š-8078).

## 6. Orožje

Nič ne bi bilo narobe, če bi ta razdelek lahko izostal, toda resnici na ljubo ga ni mogoče spregledati. Zvočno je pester, toda kakor učinek tudi njegovi glasovi niso prijetni. Streljanje se pojavi celo v otroškem glasilu: »*pomf, pomf!*« (Vrtec 1906: 51).

- **Lov**

*Drrrnk*, je zazvenela tetiva. Puščica je ujela risa že skoraj v zraku. Namesto v drevak, je smrtno zadeta zver poskočila tik preden (Jalen 1942: 46).

Noben lov ni igrača, čeprav ga otroška pesmica skuša tako prikazati:

Lovec *poka pok pok pok*,  
zajec skače skok skok skok  
a le pazi, zajček ti,  
da te lovec ne ulovi (Gašperin 1998: 78).

Na lovskem pogonu imajo veliko vlogo psi:

'*Fii, fii, fi, fi, fi. To, to, to,*' je sklicaval Tomažin pse (Jalen 1940: 91).

'*Fiiiffi, fiiiii.*' Od vseh strani se je *oglašal žvižg*. Ni bil pisk gamsov. *Piščalke so brlizgale*; zgoraj in spodaj, spredaj in zadaj (Jalen 1940: 28).

Učinki streljanja so glasovno različno ubesedeni:

'*ziŋk ziŋk*'; '*Tiŋktiŋk*'; '*zikzik, pumf*'; '*ziŋk*'; '*ziŋk*'; '*zi:ŋk, puf*' (Ivančič Kutin 2005: 139).

Vendar je opaziti nekatere fonetične zakonitosti. S stilnega vidika pa je manj ponavljanja, kar je najbrž odvisno od izbrane puške:

'*Pok, pok, pok. Pok.*' Razlegli so se strelj. Tudi Balant je izpraznil obe cevi, zrna in kroglo. '*Pok. Pok.*' Obmolknile so puške in utihnili so psi. Prvi pogon se je iztekel (Jalen 1940: 88).

V Bukovi peči,' mu je zaupno pripovedoval Gašper, 'imam ogledanega čednega gamsa, pa mu ne morem do živega. Vselej se mi umakne tako v skalo, da ga od nobene strani ne morem s kroglo doseči. Ti, ki si za vse pripraven, bi splezal za njim, mi ga potisnil zgoraj ven in – *bumf*' (Jalen 1958: 73).

Sem djeu: Lej tmiš pride petelen, tembiš, se buo udpučiwu, tmiš nuotre buo pieu ... *tiktiktik* ... Saj je usak lieto glih. Kar dejmo. *Bumf!* (Ivančič Kutin 2005: 105).

Me je newadlo. Narava me je newadla. Sem znou ujete ... Lesico ... muoreš se dat prou tu njuo! Al pa kuno, lih tku: '*Cak! Puf!*' (Ivančič Kutin 2005: 112).

- **Boj**

Že naslov *Fašist na dopustu* kaže, da tu ne gre za imaginarni boj, temveč za gradivo iz druge svetovne vojne. Avtor se uživlja v vlogo okupacijskega vojaka, ki onomatopejsko nakazuje domačim, v kako nevarnem okolju se je znašel: »O, mama, u Slovenia je *bum-bum, viššš* – / Banditi parlare: 'Juriš!' / Partizan nas z Balkana tera, / pa vendar kričim: 'Evviva la guerra!' (Peče-Saša 1998: 538).

Na obeh straneh navzočnost orožja nakazujejo onomatopejski izrazi, ki se v nekaterih zlogih celo ujemajo. Kar je bilo tudi realno dejstvo:

Kaj nam bo le prinesla ta noč? / Še bolj nas bo stisnil obroč / [...] *Ta-ta-ta-bum, / ta-ta-ta-tam.* / Melodija brez not. / *Ta-ta-bum, / ta-ta-ta-tam* / odmeva povsod. [...] *Ta-ta-ta-bum, / ta-ta-ta-tam.* / Simfonija brez komponista. / *Ta-ta-ta-bum* / za padlega komunista!« (Vošnjak 1995: 180, 181).

Glede na to, da to poglavje sledi predvsem onomatopejskim izrazom v slovenskem jeziku, je snov tu razvrščena glede na vrsto v pesmih imenovanega orožja.<sup>145</sup>

Za mejo sope dolga vrsta. / Puško stiska roka čvrsta. // [...] A oči v ponosnem soju / plamene nasproti boju. // Na ovinku tam krdelce / je kot blisk planilo v strelce ... // *Rrrk, rrrk!* Brzostrelke zdajci / jeklo bruhnejo ... Kot zajci // rdeči v gozd se izgubijo, / v krvi mrtvih pet pustijo ...<sup>146</sup>

Isto orožje slišita dva avtorja popolnoma drugače? *Moj mitraljez* je ena najboljših pesmi v opusu zmagovalcev v II. svetovni vojni. Ker je tako bridko resnična:

saj nisi ti, sem jaz – mi vsi, / ni svinec, kar iz goba ti hrumi, / le naše maščevanje, gnev, ki tu mori. / Nôri, smej se in vihraj! / Za rafalom žanje naj rafal, / kako ti lep je glas, / *ta-ra-ta-ta-ta-ta* (Globočnik 1987: 236).

V naslednji pesmi se pojavlja več vrst orožja, tako da ni čisto jasno, kateremu od njih so pripisani posamezni glasovi. Ali en in isti kar več hkrati.

Ob tihi večerni uri / potrkal na bunker sem prvi; / začela je spet / ta *bredica*<sup>147</sup> *pet'*, / prav nizko smo glav'ce djali. / *Tipi-tipi-tipi-top-top* / *tipi-tipi-tipi-top-top.* / Kaj boš govorila, / *breda* moja mila, / čula boš odgovor naš. // Prav nizko se tja priplazi, / da te od zgoraj ne spazi, / zabriše bombaš pozdravček jim naš, / da se kar zemlja strese – *bum!* / *Tip-tipi-tipi-top-top* / *tip-tipi-tipi-top-top ...* / *Zbrojevka* se javi, / zdaj naš čas je pravi, / čuje sam se njen globoki *bas.* // Končane ljubavne so ure, / kaj zdaj se pa samo čuje / z daljave le *top* / pošilja obrok, / ki naj nas bi vse prestrašil. / *Tip-tipi-tipi-top-tip-top,* / *tip-tipi-tipi-top-top* / *breda* naša poje, / tolče brate svoje, / kot da nikdar / italijanska ne bi bila / *Fiuuuuuuuu-bum...* (Peče-Saša 1998: 537).

Nebo so z oglušujočim hrupom preletavala kakor za koga sovražna letala in če se je vnel še protiletalski ogenj:

Brž k orožju! Lok, puščice!  
Spet so v zraku ti hudiči!  
Podajač! In fičafaji –  
Ogenj! – Plavajo jekleni ptiči ...

*Šik! Pok! Pik!* Strahotna bitka  
Položaj je prevršela.  
Nič puščic več. Vsa letala  
k Bogecu so odletela.<sup>148</sup>

<sup>145</sup> Brez vsakega ideološkega predznaka.

<sup>146</sup> Vinko Žitnik, Srečanje, *Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek), tipkopis. Drugih podatkov ni.

<sup>147</sup> *Bredica* je tu pomanjševalnica za drugo vrsto orožja, *breda*.

<sup>148</sup> *Za blagor očetnjave*, glasilo novomeške domobranske skupine, št. 103, 29. III. 1944, [2]. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 7, tisk: Nasprotniki NOB.

Mladi koprski semeniščniki so v letih 1944 in 1945 prav po glasovih letal, ki so preletavala mesto in Istro, prepoznavali njihovo vrsto in velikost nevarnosti:

Letala so seveda pomenila nevarnost, čeprav so nas le preletela. Ko je nad nas priletela jata velikih letal, 'leteče trdnjave,' si slišal njihov značilni hrup *ouvuovu-ovuov*, spremljali so jih leteči lovci. [...] Hudo pa je bilo, ko si slišal drugi zvok *fiiiiii*; padale so bombe... (Jakomin 2015: 51).

»Na nevarnost prihoda letal je opozarjal alarm« (Jakomin 2015: 51). Njihovo nevarnost je sporočala sirena: »*U-u-u-u-u ... Zatuli v noč sirena zlobno...*«<sup>149</sup>

Ob koncu vojne so z Gradu grmeli topovi: »*Bum. Bum. Bum-bum. [...] bum, bum, bum-bumbum. Ves dan, vso noč*« (Ožbalt 2008: 49). Skušali so čim dlje zadržati prodor partizanov v mesto.

Čez nekaj časa – simbolično! – z enakim onomatopejskim izrazom: »*Bum, bum, bum!* po vratih« (Ožbalt 2008: 65) razreda v šoli. Njihova nekdanja sošolka, ki so jo bili pred dvema letoma »z učiteljšča izključili kot komunistko«, zdaj maščevalno išče svoje žrtve, toda profesor slovenščine se zavzame zanje (Ožbalt 2008: 66–67; 67–68).

In morda najbolj žalostni, tretji *bum bum*: »'Si slišala, mami? – / Pikapolonico ustrelil sem, več...'« // [...] »'Pa kako mucek, kako?' // '*Bum, bum, bum!* Takó! / Tako sem naredil s puško samó / in padla je božja icika / s sončne rože na tlà...'« (Stanek 1944: 52).

Tako se zgodba nadaljuje do današnjih dni. V spominih na vojno za obrambo samostojne Slovenije piše:

Podplati so me skeleli in krvavih žuljev je bilo vse več, toda Maribor je bil pred nami. Vsak od nas je šel na svoj konec mesta in bombe še niso padale. Ulice na našem koncu so bile prazne, rolete spuščene, na dvoriščih nikogar. Le tik pred domom sta me presenetila dva fantička, ki sta se že igrala vojno. Nikjer ju ni bilo videti, le izza žive meje sta 'streljala' name in slišala sem: '*Paf, paf, pafi*' (Peklar 2011: 394).

## 7. Tehnični aparati

To sicer niso človeški glasovi. Je pa človek odgovoren zanje.

- **Fotografski aparat**

Navdih naj raste! Zgrabim ga na višku! / Kot meteor, ki reže zrak višav. / Pričakam ga kot mucka svojo miško / in *škljoc, škljoc, škljoc*, ko je najbolj svetál (Debeljak 2015: 95).

- **Elektronske naprave**

*Pip pip pip* posnemanje zvoka elektronske naprave (Toporišič 2006: 510).

Na tej ravni se pojavljajo novi glasovi, povezani z elektroniko kot nekaj samoumevnega.

<sup>149</sup> Fantazija, *Žica*, 10. febr. 1945, 23.



## 8. Ura

Nadaljnji primeri te vrste so *tik tak* ali ura dela *tika taka* (tipično oglašanje pri uri) (Toporišič 2006: 508). Vsaka ura se izteče!

## IV. MUZIKALNOST POEZIJE

Nazorna in obtožujoča socialna pesem *Žebljarska* prikazuje garaško delo nekdanjih ročnih izdelovalcev žebļjev v Kamni gorici in Kropi. Tehnično je deloma vizualna (od dela zbiti žebļjarji) vidijo svoje izdelke tudi v zlatih po travnikih in zvezdah na nebu), predvsem pa muzikalna impresija; njeno muzikalnost sestavljajo amfibrahčni ritem (vanj je Župančič sprejel tudi po gorenjsko naglašeno besedo 'vodà'), ponavljalne figure in ekspresivni glasovi: »'pol treh, pol treh - / spet puha nam meh! / Žareči žebļji so nam v očeh...« (Mahnič 2009: 241).

Odlomek, ki se navezuje na trdo delo nekdanjih kroparskih kovačev, simbolično zastopa tisto slovensko poezijo, ki je posebno upoštevala in gojila zvočne zmožnosti našega jezika.

Ni mogoče prezreti, kako je France Prešeren (1962: 91–92) v treh (21–23) kiticah zvočno upodobil trušč in silovitost odločilnega boja med pogani in kristjani *Uvoda h Krstu pri Savici*. Dragotin Kette pa je zvočno odlično naslikal pretakanje vode v vodnjak na novomeškem trgu:

Vodice  
šumé  
In črosice  
pršé  
brez konca v broneno kotanjo;  
brezdanj je  
ta vir (Kette 1965: 20).



*Dadaizem* je iz otroške govorice »da da«;<sup>150</sup> gre za literarno »radikalno gibanje« ki ga je začela skupina emigrantov v Švici, kamor se je zatekla pred koncem prve svetovne vojne. Nasprotovali so meščanski družbi in njenim kulturno-umetnostnim tradicijam (*Literatura* 1974: 43). Kmalu se je gibanje razširilo drugam po Evropi in iz umetnosti prešlo v »zavestno propagiranje (skrajno levih, anarhokomunističnih) idej« (Vrečko 2011: 211).

Najboljši poznavalec Srečka Kosovela odkriva sledove v njegovi pesmi *Predmeti brez duše* Zadnje štiri vrstice *Smeh kralj Dade*<sup>151</sup> / *na lesenem konjičku*. / *Hi, hi*. / *Pum*<sup>152</sup> (Kosovel 2013: 942) razlaga kot pesem o otroški igrači, ki jo otrok požene z onomatopejskim

<sup>150</sup> Po nekaterih trditvah je ta izraz prvi uporabil Karl Marx, ko se je igral s svojimi otroki. (Vrečko 2011: 117).

<sup>151</sup> Ta verz postane naslov pesmi *Smeh kralja Dade* (Kosovel 2011: 961), v kateri se pesnik poslavlja tako od impresionizma kot dadaizma (Vrečko 2011: 118).

<sup>152</sup> V zadnji bi bil lahko otroški »bum«.

vzklikom »*Hi, hi*« kakor konja. Igračka pa se prevrne in od tod »bum« > »*Pum*« (Vrečko 2011: 217).

Podlaga za zanikanje impresionizma in dadaizma je bil Kosovelov politični prevrat, ki je izhajal iz vere, da bo treba do temeljev zamajati življenje in ga spremeniti (Vrečko 2011: 119). V pripisu *Lord Radić* po Vrečku (2011: 117) predzadnji dve vrstici *Tu, tu, tu. / Lu, lu, lu* (Kosovel 2013: 968) nista onomatopejski. Prvo bi se res dalo razumeti kot trojno ponovitev kazalnega zaimka. Kako pa naslednjo?

Po letu 1922 'dadaizem' in 'dadaist' nista več privlačevala literarnih strokovnjakov (Vrečko 2011: 116).

# TRPKA MILOZVOČNOST

To poglavje<sup>153</sup> je sprožilo nekaj zgodb iz slovstvene folklore, ki izkazujejo domiselno ustvarjalnost, tudi z verzi ozaljšano – od tok: milozvočnost – na račun prikrajšanosti za tako pomemben dar človeku, kakor je njegov sluh. Toda za prizadete je to bridko in trpko; še toliko bolj, če postanejo drugim zaradi te pomanjkljivosti predmet posmeha in zabave.

## I. PREGOVORI IN REKLA

Kar je pregovorov in rekel na temo ušes, se ne nanašajo na telesno pomanjkljivost, ampak na značajske lastnosti in je leksika uporabljena metaforično. *Za uho si zapiši* (Bojc 1974: 237) pomeni: *jih ima kdo za ušesi* (Bojc 1974: 238), mu priznamo, da je navihlan, nabrit, nameden, šegav. Če je vsega tega preveč, ga utegne kdo prijeti za ušesa ali mu primazati zausnico (Bojc 1974: 238).

Kako pomembna je za kakovosti stika med ljudmi sorodna notranja ubranost, hočejo povedati besede: *mutec mutca najbolj razume* (Bojc 1974: 160). Kadar pa tega ni, pride do *pogovora gluhih* (Bojc 1974: 160) ali resignirano ugotavljamo, da je govoriti gluhemu kot steni (Bojc 1974: 212)<sup>154</sup> brezupno. Blažje pripombe v tej zvezi so, *da komu gre skozi eno uho noter, skozi drugo pa ven* (ms) ali *da mu raste repa iz ušes*.

Zgodbo o drozгих in kosih, ki jo Slovenci poznamo že od Svetokriškega sem, pa pripovedovalec s Štajerske začne z besedami: »Pravijo, da je neki kralj rekel: 'V zakonu bo tedaj mir, če bo mož gluh, žena pa slepa.'« (Stanonik 1995: št. 11).

## II. PRAVLJICE

Pravljica ni pravljica, če se ne konča srečno. V naslednji pravljici imajo pomembno vlogo tudi ušesa. Po kraljevi smrti je kraljica nagovarjala sina edinca, naj se poroči. Sinu se je zdelo za to še prezgodaj in neučakana mati mu je oponesla: »Ben, pa bodi osel!« Kakor rečeno, tako storjeno. Kot osel ni hotel ostati doma in je odšel v svet. Sreča Sončevo mater in ta mu zaupa skrivnost: »Čuj, ko se češ spremenit nazat v mladička, moraš reč: 'Glava gor, uha dol!' Ko pa češ nazat ratat osel, moraš reč: 'Glava dol, uha gor!'« (Tomšič 1989: 116). Osel-človek je poslušal modro starko, se kot mladenič lahko poročil in vse se je lepo izteklo.

<sup>153</sup> Povod za to poglavje je bilo vabilo k sodelovanju pri reviji *Didakta* v Radovljici, ki je leta 1995 eno od aktualnih tem posvetila problematiki gluhih. Leta 2009 pa je izšel imeniten zbornik v spomin in čast duhovniku, gorniku, prosvetitelju Valentinu Staniču, velikemu dobrotniku »gluhomutnice« v Gorici, ki se je od ustanovitve leta 1840 do 1842 vzdrževala le z darovi (Stanonik 2009: 283).

<sup>154</sup> Bojc ima tudi pregovor: »Kar ne gre iz srca, gre do ušes, kar se razume v smislu: ... le do ušes!« Ne do srca drugega, torej se ga v globini ne dotakne.

Tej istrski pravljici dela družbo prekmurska, katere posebnost je, da je v njej navzoč »stari gluhi hlapec«, sicer pa je varianta znana splošno po Sloveniji. Ko sta gospod in gospodinja šla z doma, so tolovaji sklenili oropati domačijo: »*Pes je sicer hudo lajal in se trgal na verigi, a gluhega hlapca ni mogel prebuditi, da bi pregnal touvanje*« (Rešek 1994: 30–33). Tedaj prevzamejo pobudo domače živali: petelin, pes, mačka, krave, konji, svinje. Tako so povrnile dobroto vsem trem, ki so zanje lepo skrbeli. Gluhi hlapec torej v pravljici ne nastopa, je res samo navzoč.

Naslednja zgodba tudi govori o roparjih, vendar sodi med anekdotične ali novelistične povedke. Te, nasproti pravljicam, vedno spremlja tragična razsežnost življenja. Sicer pa ravno tu zvemo, kako pomembno je, da je človek priseben, zdrav, da dobro sliši: s sejma se vračata oče in hči, ki ji je oče, v strahu pred razbojniko izročil denar. Res ju prestrežejo, zajamejo očeta, hči ubeži. Po tavanju v gozdu se znajde pred neko hišo in prosi za prenočišče. Gospodinja jo odvede na podstrešje in ji odkaže mesto poleg domače hčerke.

Čez čas sliši spodaj dva prišleca in z grozo ugotovi, da je bila bežala ravno pred njima. Gospodinja jo ovadi: Zalika je slišala ženski glas: »K nam se je zateklo takšno dekle, gotovo je ona ... gor spi, na desni strani pograda.« Zaliko je spreletavala zona, glas v njej – gotovo angel varuh – ji je govoril, naj zamenja ležišče. Storila je tako. Na lestvi je nato slišala stopinje, prihajale so vedno bližje. Postava se je približala pograda, pograbila dekle 'na desni' jo z odejo vred dvignila v naročje in jo odnesla v noč ...«<sup>155</sup> Ona je nato skočila skozi okno in drugi dan srečno prišla do doma. Pohlepni ropar pa je ubil, ne vedoč, lastno hčer; ko pa je ugotovil to, še samega sebe. Zaliko so torej rešila tanka ušesa. Fani Svetina dogodek locira v Tremerje pri Celju, vendar so podobne pripovedi znane tudi od drugod.<sup>156</sup> In vsem je skupno, da bežeča osebna sliši, kaj ji preti.

Ljudi pogosto doleti karakterizacija glede na njihova čutila: »*Parovka je bla ane zlo stara ženska, ka je bla mal gluha. Živila pa je na današnjih Mrlakovških senožetih.*« In vendar je imela vsaj kolikor tolikšen sluh za stik s svetom: Vsak večer, ko se je pastir vračal s paše, je pred hlevom zavpil: »*Parovka, a si še živa? Pa se mu je oglasila: 'Še, še!*' Enkrat pa, ko je spet zavpil, pa ni bilo več odgovora...«<sup>157</sup>

Zgodba o Ajbi je po svoji poanti res razlagalna povedka, le da s tako močno fantazijo, da bi jo po pravici mogli šteti za pravljico, ko bi se tako hudomušno ne končala: »*Tisti dan niso Ajbi zavrtali uhe, da bi bolje slišala, ampak, da bi ji nataknili nove rčinje [= uhane], ki jih ji je kupila v Gorici nona Žefa.*« (Medvešček 1990: 199). A dekletce je pri tem tako jokalo, da so »sosedje v grapi pod hišo mislili, da koljejo prašiča«, njeno hlipanje je pregnalo mačka, pobral jo je tudi pes Turko, »kos, ki je bil edini zaprt v čajbi [= kletka], je ni mogel utolažiti, še miš je pobegnila, saj so Ajbine solze ne le premočile njeno krilo, napolnile so celo izbo in hišo, da se je podrla in solze so »začele teči v dolino kot močna reka.« Na tistem mestu, kjer so jo solze potegnile v brezno, izvira zdaj potok Ajba. Globlji poudarek zgodbe bi bil, da nečimrnost ne prinaša sreče in nedolžen otrok ne vidi smisla v njej.

<sup>155</sup> Fani Svati na, Arhiv slovenske slovstvene folklore, M. Stanonik, št. 682. ISN ZRC SAZU.

<sup>156</sup> Prim. Kmetova hči in tatova. Povedala Marija Dolenc, Lučine, zapisala Andreja Raztresen. *Med gorami*, glasilo učencev OŠ Ivana Tavčarja, Gorenja vas, 19, št. 1 letnice ni, 30.

<sup>157</sup> Pripovedovala Marinka Slabe, zapisala Lucija Dolinar, Arhiv SSF, M.S., ISN ZRC SAZU, št. 9258.

### III. POVEDKE

In zdaj k povedkam, ki so dale temu prispevku ime, ker prihaja med sobesedniki do različnih nesporazumov, kadar eden v odgovoru najbolje ne sliši. Razvrščene so kronološko in znotraj tega po motivni sorodnosti.

Ko so prišli Turki k nekemu starcu v našo vas, je rekel Turek:

*Ven, če ne vas razsekam.*

Ker je bil starec na pol gluha, je rekel:

*Le pojdite sekati drva. Lepo je to od vas. Nekateri pa govorijo, da ste tako krvoločni in hudobni!*<sup>158</sup>

Glede na uvodno snov je pričujoča najstarejša in že iz nje je lepo vidno struktura dialoga, vendar pa ima od primera do primera vsaka zgodba svojo fiziognomijo.

Kratkočasnica iz 19. stoletja blago okerca nerazumevanje med pripadniki dveh narodov, ki ju je zgodovina usodno prepletala med seboj.

Slovenec: (nekaj godrnja).

Nemec: Guten Morgen.

Slovenec: Maj bi nerumulil, ker mi je konj poginil.

Nemec: Bos?

Slovenec: O, ni bil bos: bil je podkovan na vseh štirih.

Nemec: Komstnikstajč?

Slovenec: O ne daljč, tam le za plotom leži.

Nemec: Dubistverfluchdumm?

Slovenec: O, ni Anton ne, konj je konj! (Cestnikov 1861: 314).

To je nemara priložnost spomniti na razlago – katera blede odmev je tudi pričujoči odgovor – da so naši predniki za Nemce krstili ljudi, katerih govor niso razumeli in so bili zanje tako rekoč *nemi*. Torej – nem – nemec – Nemec. Podrobneje o tem v Bezlajevem (1982: 219) etimološkem slovarju. Na podlagi glagola slawen v stari gotščini, ki pomeni molčati, Janko Jež podaja novo varianto razlage etnikuma Sloven. »Slovani so bili torej zanje [za Gote] ljudje, barabe, torej ljudje, ki jih niso razumeli. (Jež 1996)<sup>159</sup>

Po istem kopitu je narejena naslednja pripoved, razloček je le v tem, da gre za različni zvrsti v okviru enega jezika, za knjižni jezik in za narečje. Je pa vprašanje, ali gre s strani prizadete strani tudi za slabo slišnost ali zgolj neizobraženost. Od doslej znanih je to najstarejša zgodba, saj je bila zapisana že leta 1853.

Nekega dne pride žena od Kupe k zdravniku za svoj bol (bolezen) si leka (zdravila)

iskat. Med drugim spraševanjem jo lekar tudi to popraša: 'Ali tudi kaj kihate?'

'Me da zmerom ja küham.'

'Za boga, kaj zmerom kihate?'

'Kdo če drugi, ka sum sama?' – reče žena.

<sup>158</sup> Pripovedoval Mike Črnič, zapisal Igor Kuzma, Arhiv, SSF, M.S., ISN ZRC SAZU, št. 1152.

<sup>159</sup> Janko Jež, *Brižinski spomeniki*-povod politične polemike na narodnostno mešanem območju. Gradivo (tipkopis mi je ljubeznivo posredoval Jože Faganel).

Tu je šele zdravnik zvedel, da se ne razumeta, da on na kihanje, ona pa na kuhanje misli. Pričujoči so malodane pokali od smeha.<sup>160</sup>

Medtem ko v tej zgodbi lahko le ugibamo, kaj je bil vzrok nesporazumu v pogovoru, v naslednjih ni dvoma, ker je pojasnjeno v besedilu samem. Nastaja vtis, da je bilo izhodišče, ki je motiviralo ta prikaz, posebno produktivno v Beli Krajini, saj se bosta dvema iz njenega okolja pridružili še dve.

Mežnar i gospud so šli k bolniku, da bi ga obhajali. Gospud gre v hišo i reče:

‘Mir bodi v tej hiši.’

Mežnar pa je bil malo naglušen in je rekel: ‘Mene tudi še ni blo.’<sup>161</sup>

Ta je kratka, zgoščena na bistvo, drugo pa je, edina od pričujočih, dvodelna motivika. Takole gre:

Kuma iz Žužemberka je šla v Metliko prodat jajca.

‘Kuma, kam idete?’ jo nekdo vpraša.

Ona ni dobro čula, pa je rekla:

‘Jaja.’

‘Šta nosite?’

‘Metliku.’

‘Kuma, vi ste bedasti.’

‘Pet za groš.’

Pokle je šla kuma v gostilno in se napila. Damuh je jahala konja, ta da je gledala pruti konjevemu repu namesto proti njegovi glavi. Ker je videla pred sabo Metliko, je rekla: ‘Joj, majko, Metilka, ne idi za mano. Vse sam drago platila, kaj sem popila in pojela!’<sup>162</sup>

Najbolj vzvišena po eni strani, saj v njej nastopa sam Bog, na drugi strani pa je prizemeljska, saj skuša razložiti težave, s katerimi se srečujejo kmetje ob košnji, je naslednja belokranjska zgodba:

*Koko je Bug svetnikom delo talal:* Bug je svetnikom naračal: ‘Ti boš mesar, ti boš tesar, ti boš zidar!’ Pozabil je na Medarda (svetnik, 8. junij). Ta ga je vprašal: ‘kej bom pa ja?’

‘Ti, pa talej ljudem dež.’<sup>163</sup>

‘Kdej pa?’

‘Kdej bodo prosili.’

Medard pa je bil gluha, pa je razumel: Kdej bodo kosili. Zato je zmerom ob košnji dež.

Gorenjsko in Primorsko pa povezujejo naslednje variante, kakor se zdi, ene in iste zgodbe. Predstavimo jih, da bo analiza bolj nazorna.

Ankret je ane Promorka s Podbrda pršla k spide na Bistrico, pa slab je slišova. Pa še tremo j imeva prod fajmoštram.

Jo pa rekva. ‘V imenu Četa on sveteg Duha. Amen.’

Sin j pa spostiva.

<sup>160</sup> Pripovedovala Katarina Starešinič, zapisali Aleksandra Matjašič, Gordana Popovič, Arhiv SSF (ms), ISN ZRC SAZU, št. 440.

<sup>161</sup> Pripovedovala Katarina Starešinič, Arhiv SSF (ms), ISN ZRC SAZU, št. 440.

<sup>162</sup> Pripovedovala Katarina Starešinič, Arhiv SSF (ms), ISN ZRC SAZU, št. 438.

<sup>163</sup> Pripovedovala Katarina Starešinič, Arhiv SSF (ms), ISN ZRC SAZU, št. 441.

Fajmoštor pa na to reče: 'Žena, ti s gluha.'

Vona pa: 'Je prej jo bla rjuha, potlej som, pa zakelj nardila. K jo rjuha ukradla, jo pa žakolj z nje nardiva, da b dotičon na pogruntov, d j njogova.'

Fajmoštra j zvezovo, jo pa zabrusov:

'Žena pojd se solit!' Vona j pa mislova, da j jo odvezo dav, jo pa rekva: 'Na večne čase amon.'<sup>164</sup>

Tej iz Bohinja sledi pripoved iz Kranja:

Na križišče sta se srečala ena stara ženička pa en star možakar. On njo vpraša: 'Mat, ste gluha.' Ona pa prav: 'Ne to ni žakelj, to je rjuha!' On pa reče: 'U rit me piš, baba!' Ona pa: 'Na večne čase, amen!' (Cvetek 1993: 276).

Primorsko zastopata pripoved s Krasa in iz okolice Nove Gorice. Prva se glasi:

Je bla ena gluha žena. Je prala žaklje. Mimo pride en možakar in jo vpraša:

'Kam pelje ta pot?'

Žena pa: 'Žakelj perem.'

Mož: 'Starina, kaj ste gluha?'

Žena pa: 'Ne, ne, ni rjuha, žaklji so!'

Mož: 'Strina, kaj ste nora?'

Žena: 'Dva sta stara, dva sta nova.'

Mož: 'Strina, v rit me piš!'

Žena: 'Ne, ne tam dol pri uni hiši (Kocjan/Hadalin 1993: 206).

Medtem ko gre pri prejšnjih za slovstveno folkloro v čisti obliki, je zadnjo pripoved avtorica že osebno oblikovala, vendar je kljub temu folklorno jedro še dobro prepoznavno:

Pri potoku Ozeljanščeku je ženska prala žaklje (vreče). Ob potoku je pot, ki poteka v vas. Vsak, ki je šel mimo, jo je nagovoril. Ker je potok žuborel, ženska ni razumela, kaj ji kdo govori.

Najprej pride mimo neki moški, pri sebi je imel torbo. Ustavil se je in ji rekel: 'Perete, gospa, perete!' Ker je mislila, da ji ponuja knjige, mu je odgovorila: 'O, ne, ne ne berem knjig, nimam časa!' Mož se je smejal in odšel.

Nato pride mimo nek mladenič in se začudi: 'Joj, vi ste pa res prava perica!' 'Ne, ne,' pravi, 'nimam nobenega strica!' Tudi temu se je zdelo smešno, molčal je in jo mahnil proti vasi. Kmalu za njim se tam znajde neka mlada deklica, jo gleda in se začudi: 'Joj, tetka, kako so še zdrave vaše roke.' Deklica jo še naprej gleda in pravi: 'Žubori potok, žubori.' 'A počasi že operem, saj ne gori!' Deklica se smeje sama pri sebi in odide. Ko je že skoraj končala prati, pride mimo nek vaščan in jo pozdravi: 'Dober dan, Štefanca!' Možakar še tam stoji in jo nagovarja: 'Dere potok, dere!' 'Ja, žaklje perem.' 'A, vse se delat mora,' pravi on. 'Ja, dva sta stara, dva sta nova!' 'Oh, ženska, ti si pa res nora.'<sup>165</sup>

Če še enkrat pogledamo vse štiri zgodbe, ugotovimo, da je stalnica v njih motiv rjuhe in žaklja (vreča), to pa tako, da se vsakič znova rimata povedek »gluha« in predmet »rjuha«.

Poleg tega osrednjega motiva vseh štirih zgodb, kar daje slutiti, da izhajajo iz istega ustvarjalnega jedra, je še nekaj motivov, ki se ponavljajo le v nekaterih od vseh zgodb,

<sup>164</sup> Vir neznan.

<sup>165</sup> Ema Gruden, Arhiv SSF, M.S., ISN ZRC SAZU, št. 497.

ne pa nujno v vseh štirih. Tako na primer vzklik: »*V rit me piš, baba*« in »*Strina, v rit me piš*.« Ali odgovor na to: »*Na vse večne čase, amen*.« Razen žene, ki se spoveduje tatvine žakljeve, gre v dveh drugih primerih za motiv pranja le-teh. Vendar je Ema Gruden, ki je dialog ob tem polisindetično razvila v daljšo pripoved, dobro razkrila estetsko zakonitost, na kateri je v jedru zgrajena. Ne gre le za rimanje na koncu stavčnih enot, ampak tudi za notranje rimanje, ponavljanje in aliteracijo, skratka za miniaturno umetniško preizkušanje, kar lahko v daljšem besedilu postane manira.

Medtem ko folklorne pripovedi postajajo zmeraj bolj surove, saj tudi »*fajmošter*« ženi zabrusi: » ... *pojđ se solit!*« in tudi neusmiljeno odkritosrčne, saj ji vse oponesejo, da je gluha, oseben pristop k snovi ne prenese take motivacije za nesporazume v dialogih. Ema Gruden jih pojasnjuje s šumenjem potoka in ne s fiziološko prizadetostjo. Drugače pa vendarle še ostaja v okviru folklornega vzorca, saj žena kljub temu doživi očitek: »*Ti si pa res nora!*«

Iz vzhodne Slovenije, iz Prekmurja prihaja nekaj variant zgodb, kako coprnice tistemu, ki jih ponoči ali ob kaki drugi priložnosti prepozna »vzamejo glas« ali »besedo«. Težko je reči, ali je zgolj naključje ali gre kakšno še ne raziskano sorodnost, da tudi tu ostaja motiv pranja: »*Comprnice so vsak večer pri včasih mladi prale perilo. Če je tačas šel kdo mimo in govoril z njimi, so mu usta zaklenile z žabico, da jih ne bi izdal ...*« (Rešek 1995:184–185).

Ta motiv je na Slovenskem znan vsaj od protireformacije ali baroka sem. Ni še jasno, ali je zgolj metaforična ali v njem ohranjena sled kakega davnega pravnega reda. Pač so bile spet coprnice krive, kadar je *kdo* »*gratal ves zmešan, pa stepati se je začel. Potikal se je od vasi do vasi, od hiše do hiše in lajal kot pes vse do smrti*« (Rešek 1995: 230–231). In drugi primer:

»*Matjaš je od tedaj gučal tiho in mikalo vse do smrti. Cumprnice so mu vzele glas ...*« (Rešek 1995: 232–233). Pa je bilo vse prej kakor bolezen! Toda, racionalna razlaga takih primerov odpove, ko sinu zavda lastna mati. Presenečeno jo je namreč odkril, kjer je ne bi smel.

Ko ga je le–ta zagledala, je tako grdo zbrejčala, da se je ves stresel. Kanil ji je nekaj povedati, pa ni mogel spraviti iz sebe niti najmanjšega glasu. Mati mu je vzela besedo. Vse do njene smrti ni mogel več gučati. Zato, da drugim ne bi povedal, da je njegova mati coprnica. Spregovoril je tisti dan, ko je mati umrla (Rešek 1995: 234–235).

Morda gre za nekaj podzavestnega dogajanja, saj poprej zgodba pove, da je mati sinu tudi preprečevala, da bi si našel dekle in ustvaril lastno družino. In za konec še pripoved, ki otrokovo nesrečo, da ne more govoriti, jemlje z vso moralno odgovornostjo nase njegova mati. Sloni na uveri, da je otrok takšen, kakršna je med nosečnostjo njegova mati. Novejša spoznanja to tudi vedno bolj potrjujejo; in vendar se sprejemalec, poslušalec ali bralec prikloni materini bolečini.

V našem kraju je bil nem mož, za katerega je njegova mati rekla, da je sama kriva, da je nem. Takole je pripovedovala: S sosedo sva se prepirali, tako da si dolgo potlej nisva privoščili besede. Ko sem bila noseča, sva se srečali, ona me je pozdravila, jaz pa ji nisem



odgovorila Skoraj nahrulila me je: 'Vsaj antvert mi dej, da ne bo atrok mutast!' 'Kaj te briga, saj bo moj, ne tvoj!' sem odgovorila (Zajc-Jarc 1993: 90).

Tu bi bilo mogoče končati; morda z opozorilom, kako bridko lahko take zgodbe, ki so za večino ljudi le 'kratkočasnica', zabava za preganjanje dolgčasa, občutijo tisti, ki jim je odvet dar sluha, govora ali kar oboje. Ni namreč res, kar je nekdo zapisal: 'Posluh ima vsak človek, tako kot nogo ali roko ali glavo. S svobodno voljo ga lahko vklopi ali izklopi...' (Dobravec 1994: 7).

Kar precej jih je med nami, ki molče prenašajo svojo stisko, marsikdaj tudi zato, da se ne bi osmešili, kakor osebe v naših zgodbah. Le redki od njih se upajo izpostaviti, da jih metafora »pogovor gluhih« boli in žali.

Nekoč sta živela Ciril Bernik – Cotlnov Ciril in njegova žena Lojza. Pa še res je bilo. »Ciril je pomalo škilil, Lojza pa je bila gluha.« France Štukl ju opisuje kot posebneža. A kaj za to. Pomembno je, da sta bila eden drugemu v oporo. O Cirilu kroži več anekdot.

Manj znana pa je bila Lojza. Povedali smo že, da je bila gluha, pa še nadušljiva, zelo je smrčala. Ciril je pravil, da odkar se je poročil, ni več spal, tako je drgnila. Sicer pa je bila neopazna, razen kadar je šla po Cirila v gostilno. Vedela je za vse, kar se je v Logi dogajalo. Odgovarjati ji ni bilo treba, ker je rekla, da tako nič ne sliši. Kako pa je potem vse zvedela, mi še danes ni jasno. Ni pa nam znano, da je Lojza pesnila. Med letoma 1963 in 1967 je nastal poln zvezek poezij. Gre za prigodne pesmi, ki pa vendar izražajo neko ustvarjalno hotenje in osebni, navihano odzivanje na okolje, skratka radoživost (Štukl 1993: 242–244).

Kot najvišji zgled premagovanja samega sebe na način umetnosti je treba tu počastiti slavnega skladatelja Ludwiga van Beethovna, ki je, popolnoma gluh, ustvarjal nesmrtno glasbo.<sup>166</sup>

Zgodba mojega življenja (1975) Helen Keller je najžlahtnejše pričevanje o tem, kaj drugi, Drugi stori za nas. Madam Anne Sullivan je s čudovito nadarjenostjo in blago plemenitostjo pri svoji učenki, kljub njeni slepoti in gluhoti, do genialnosti razvila njene druge lastnosti.



Poglavje je namenjeno predvsem *posluhu ušesa*, nekaj malega se je dotaknilo *posluha duha*. Naučiti se neprestanega posluha *duše* (Dobravec 1994: 7) ostaja življenjska naloga. Ta razsežnost je kultivirani osebnosti pretkana v vse pore življenja:

Vsakogar lahko razumemo, če se vanj vživimo, tudi tujca, ki ne zna jezika, ali mutastega človeka. To smo tudi dolžni. Pri pogovarjanju je »poslušanje vrhunec umetnosti« (Ramovš 1990: 189). Zato je treba znati prisluhniti navznoter (Smej 1994: 19–20, 79, 94). Kdor se je pripravljen prav odpreti najglobljemu bistvu v sebi, bo znal in zmogel prisluhniti tudi bližnjemu, drugemu, Drugemu in našel zanj pravo besedo ob pravem času (Mr 7,31–37).

<sup>166</sup> Beethoven, simfonija št. 5 v C-molu, opus 67 (zbirka Mojstri klasične glasbe in njihova dela) Lj. 1994, str. 10-17.

# GOVORICA ZVONOV

## OPONAŠANJE ZVONOV – ZVONČICE

Nekdaj ko prometni hrup zvočno ni preplaval našega vsakdana, so zvonovi trikrat na dan – zjutraj in opoldne<sup>167</sup> in zvečer – zvočno prežemali prostor, do koder je segel njih glas. Poleg dnevnega je obstajal tudi tedenski ritem, ko se je v soboto popoldne ob krajevno določeni uri in pozimi eno uro prej zvonilo v znamenje, da se začenja »delopust«. (prim. Kovačič idr. 2017: 42). Tedaj so poleti na podeželju prenehali z delom na polju in se posvetili čiščenju dvorišč in hiš. Ni znano, ali je bilo splošno razširjeno ali omejeno le na posamezne fare tudi zvonjenje v petek ob 15. uri v spomin na uro Jezusove smrti na Kalvariji. Vse to se dogaja večinoma še dandanes, le da je v splošnem hrupu manj slišno. Ob nedeljah je tudi še v navadi, da zvon, odvisno od lokalne tradicije, ali opozarja pol ali četrt ure prej ali pa oznanja začetek svete maše v cerkvi, od koder se zvon oglašaja; ponekod zvonijo tudi ob povzdigovanju pri nedeljskih in prazničnih mašah.

Redno je tudi zvonjenje ob pripravah na velike cerkvene praznike in ob praznovanju farnega zavetnika ali posvetitve / blagoslovitve cerkve, kar pa je že lokalno pogojeno.

Včasih je bilo samoumevno, da so z zvonom oznanili smrt vsakogar v fari in gojili spoštljivo misel nanj vse do pogreba, ko so mu zvonili zadnjič. Zato je tudi to zvonjenje – v smislu šege – prištevati k rednemu zvonjenju.

Ali potemtakem obstaja tudi izredno zvonjenje? Včasih, ko še ni bilo sodobnih hitrih sredstev obveščanja, so bili ob požarih ali drugih hudih nesrečah ali nevihtah zvonovi ne le dobrodošlo, temveč najhitrejše sredstvo<sup>168</sup> za splošno sporočanje oz. klice na pomoč. Tedaj so bili plat zvona (Kovačič 2017: 84).

Porabski romanopisec Francek Mukič z njim uokvirja in naznanja zgodbo o prisilnih selitvah porabskih Slovencev daleč v notranjost Madžarske:

*Bom! Bom! Bom!...* 'Trnok čüdno,' je premišlavo. 'ka pa té cajt zvonijo, vejpa je gnes nej nedela, liki vendrak petek!' Velki zvon pa je samo nesmileno kovau svojo eno fele formo pesem:

<sup>167</sup> In nagovarjali kristjane k duhovnemu postanku, kar je bilo posebno očitno opoldne, ko so ob delu na polju, bodisi na njivi ali na travniku, obstali in skupaj zmolili angelovo češčenje. O tem pričajo ilustracije v starejši publicistiki.

<sup>168</sup> V Slovenski Istri zvonovi kličejo k službi božji, vabijo k molitvi, merijo čas, naznanjajo praznike, se oglašajo ob posebnih priložnostih (odhod fantov k vojakom, npr. v Pregari), se oglašajo ob nesrečah, npr. ob požaru ali pred nevihto. Temu pravijo *zgunek ne vblak*. Na Pučah še velja, da zvonjenje odganja točo in slabo vreme. Smrt in pogreb naznanja poseben način zvonjenja, *mrt zgun*. Za moškega zvoni na *tri šenje* (tri znake) po sedem minut z dvema presledkoma, za žensko na *dva šenja* z enim presledkom, za smrt otroka pa zvoni samo en *šenj*. Preden začne zvoniti za mrtve, se mežnar pokriža in moli za pokojnika, ravno tako ob koncu zvonjenja. Tudi v Kubedu zvoni veliki zvon za odrasle, mali za otroke (Špeh 1999: 93).

*bom-bom! Bom-bom!... 'Ži-ve zovém, bom-bom, mrt-ve žau-lüje, bom-bom- o-blis-ke ste-rem, bom-bom...'* se je spono, ka so se v gimnaziji včili, kà piše dijačkina zvonáj. Telkokrat je že čüu zvoniti, vej so pa sploh pauleg cerkve doma, zaka ma je spomin ranč gnes naprej prineso, kà zvonauvi spejvajo, če fejst táposlušamo? ... Ali pa samo zato, ka je zrankoma pamet bola čista, ranč tak, kak vnoči dúšna vejst? Nej, ne deje tak, kak če bi komi vözvonili... Z velikim zvonom nikder ne zvonijo mrtvecom... Hm, zavolo lejpora vrejmena obliske tó nej trbej strejti. Pa če je niškenej mrau, te pokojne tó nej trbej žalúvati. Takšo fele formo velki zvon leko zove samo žive, nej tak? ...

Depa zato ma je nika črnoga sejdlo na dúši, ka se je tak čüidno počüto (Mukič 2005: 18–19).

Izjemoma pa smo doživeli takšno zvonjenje tudi ob zamenjavi papežev, ustanovitvi slovenske države in ob kateri njenih okroglih obletnic.

Zvonovi se med seboj ločijo po velikosti, teži, osnovnem tonu in po tem, kje so nameščeni,<sup>169</sup> po številu v posameznih zvonikih. Farani so bili soglasno ponosni nanje (Špeh 1999: 93) in nanje ganljivo navezani. Dandanes pa jih sprejemajo različno (Ramovš 2017: 9), nekateri celo odklanjajo, tudi zato, ker se izgublja zavest o njihovem duhovnem pomenu.

Zvonovi nas ogovarjajo in nas nagovarjajo vsak na svoj način, vsak s svojo govorico, vsak s svojo zgodbo, budijo s svetim jutrom, razglašajo poldan in oddih in z avemarijo naznanjajo prihajajočo noč in potešitve v spanje.<sup>170</sup> Zvonovi vsake cerkve imajo svojo barvo, tako da, kdor jih pozna, takoj ve, od kod prihaja glas. In vsak zvon posebej poje svojo melodijo. V bronu je tudi ujet svojstven ton, višina tona, kar določijo že v livarni (Goljevšček 2007: 24).

»Preprostega naroda iznajdljivost razume ti. zvonjenje raznih zvonov [...] prelagati na besede,« je odobravajoče zapisal Luka Pintar (1898: 179). Neutrudni zbiralci slovenske slovstvene folklorne iz 19. stoletja niso prezrli kratkih, največkrat dvovrstičnih praviloma podvojenih obrazcev, umerjenih na melodijo enega ali dveh zvonov v vaškem zvoniku. Prav zaradi navezanosti nanj so večinoma ostali le v njegovem zvočnem dometu, nekaj pa se jih je tudi sfolkloriziralo, kar je najbrž zasluga velikih shodov ob posameznih cerkvah, h katerim so se nekajkrat na leto zgrinjale velike množice romarjev.

Joža Glonar je v zadnjem snopiču Štrekljevih *Slovenskih narodnih pesmi* objavil sedemindvajset zvončic pod naslovom »Kako pojo zvonovi o posebnih prilikah in pri nekaj cerkvah« (prim. od Š-8083 do Š-8110). Vsaj deset jih je na Krasu prestregel Milko Matičetov (2019: 135, 286–287). Morda je prav on iz uredništva v *Glasniku Slovenskega etnografskega društva* (1971: 34) povabil bralce, naj sporočijo, kako po posameznih slovenskih krajih »pojo zvonovi«, češ: »Tudi take drobnarije spadajo v naše izročilo«. Kakšen je bil odziv, ni znano. Ne glede na to jih je v polhograjskem okolišu veliko pozneje šest zapisala Barbara Ivančič Kutin (2009: 430–431). Vse druge, okrog osemdeset, ki so,

<sup>169</sup> V Istri in mogoče drugod v zahodni Sloveniji v značilnem odprtem presličastem zvoniku) na *škarjici*.

<sup>170</sup> Najbolj skrivnostno romantično so se oglašali za avemarijo, takrat, ko je bilo že vse mirno naokrog ob začetnem mraku, ki je že sam po sebi skrivnosten. Navadno se je prvi oglasil mariceljski zvon, njemu je sledil od Kodrmacov, od Čubcev, Svetega Miklavža, Svetega Ivana, zvon iz Gornjega Terbja, pa gor z Britofa in sem od Zapotoka. Ko je vlekel pravi veter, se je slišalo do Liga zvonjenje od Svetega Pavla, ki je tam za Svetim Ivanom (Goljevšček 2007: 24).

poleg navedenih upoštevani v tukajšnji obravnavi, je nanje spotoma, ob prebiranju in iskanju virov za druge raziskave, naletela nanje avtorica tukajšnjega poglavja in pri tem navedla prvotni vir. Tako je v tukajšnjo analizo vključenih skupaj okrog 120 folklornih obrazcev z imitacijo zvonjenja oz. z govorjenim posnemanjem zvonjenja, ki jih z eno besedo poimenujem: *zvončice*, da je takoj jasno, da gre zanje in samo zanje in za nobeno drugo vrsto folklornih obrazcev.

Po uvodni predstavitvi zgolj zvočnih vtisov oz. figur, so razvrščeni po motiviki, ker se na ta način najbolj izkaže njihova funkcija v vsakdanjem življenju.

## I. ZVONJENJE KOT MERJENJE ČASA

Že omenjeno zvonjenje, za katero so se na vrveh – kdo še to pomni! – vsakič znova trudili zvonarji, mežnarji, tj. cerkovniki in njihovi domači (žena in krepki otroci) iz številnih cerkva po slovenski zemlji trikrat na dan, tudi v mrazu in mraku do pred nekaj desetletji vlekli zvonove na roke, kar je bilo posebej naporno, in si prizadevali vnašati v delovni ritem pod milim nebom nekaj duhovne razsežnosti.

Ob zori zvonček poje  
*bim bom, bim, bom, bim bom.*  
Molitve molim svoje,  
na delo hitel bom.

Le kadar v cerkvo vabi  
*bim bom, bim bom, bim bom.*  
Opoldan pa ne zabi  
vabiti me na dom.

Že v čast Mariji plenka  
*bim bom, bim bom, bim bom,*  
Zdaj trud in delo mine,  
Spočil se jaz tud' bom.

Le kadar mrtvim plenka  
*bim bom, bim bom, bim bom,*  
Takrat je pesem grenka,  
nas kliče v večni dom  
(Ciril Prašnik iz Poč, 1998/1999).

Pesem *Zvonovi* na isto temo je na splošno današnjemu čutenju bližja, predvsem pa je tu dobrodošla zaradi primerjave karakterističnih medmetov. V prvi pesmi se v vseh štirih kiticah mehanično ponavljajo, Župančič pa z vsakič drugačno anaforično vrstico in njeno polovično epiforično ponovitvijo naredi drobno umetniško igralko za otroke:

*Bim-bim, bim-bim!*  
Jaz dan zvonim,  
na okna vsa trkam,  
zaspance budim,  
budim – *bim-bim!*

*Bam-bam, bam-bam!*  
Jaz sonca vam dam,  
en pehar za hram,  
ga dam – *bam-bam!*

*Bom-bom, bom-bom!*  
Kje tvoj je dom?  
Kdor pot si zgrešil,  
jaz vodil te bom,  
na dom – *bom-bom!*  
(Župančič 1970: 108).

Z zvonovi so bile vedno tesno povezane javne ali t. i. »turnske«, stolpne ure. Zanje je bila poseben ekspert rodbina Oblak iz Lučin (Bučič 1992: 19–26). Soseska, ki je kaj dala nase, si jo je omislila v cerkvenem zvoniku, številčnice zanje pa so bile zaznamovane

na njegovih zunanjih stenah. Toda najbrž je šele pozneje, ko so že tudi premožnejši imeli ročne ure, nastala bridka šala?

»Koliko je ura?« je bilo nič hudega misleče vprašanje. In odgovor? »Za reveže je na turnu«. <sup>171</sup>

V Novakih na Cerkljanskem ura bije četrte ure in ure v ritmu:

Čen-da, Čen-da, Čen-da, Tonšč, Tonšč, Tonšč. <sup>172</sup>

Podobno so ure merile čas na zvonikih večine cerkva v vseh slovenskih pokrajinah, saj so njihovi prebivalci do nedavna večinoma preživeli na prostem pri delu na polju, v gozdu ali v vinogradih:

Ko je zvonilo poldan, so hlapci in *najamni* (najeti delavci za težka dela) skupaj z gospodarjem in domačimi pokleknili na njivo ali na travnik in molili zahvalo za prejete darove.

Tudi gospodinje so zvonovi opozarjali na točnost. Ko je zvonilo poldne, je morala biti gospodinja s kosilom na njivi. Da je bila polenta res dobra, jo je treba v kotlu nad ognjem mešati najmanj eno uro, za pot do njive je potrebovala čas. Če gospodinja ni prišla s kosilom točno opoldne, se je lahko zgodilo, da ji je gospodar raztresel kosilo po njivi, kljub temu da so bili lačni. Naj si zapomni, *keda zguni pudan*:

Pudan zguni,

kusila ga ni.

Frencka ga nese,

je vmazena ku prese (Špeh 1999: 94).

Zvonovi so opozarjali dekleta in otroke, kdaj morajo biti zvečer doma:

Zdrava Marija zguni [= zvoni],

kliče demo [domov] lidi (Slovenska Istra, Špeh 1999: 93).

V Ponikvah na Krasu je bila (in je mogoče še) za Ponikve in Avber skupna sveta maša v cerkvi sv. Nikolaja: ob 10h. Za udeležbo na njej zvoni trikrat: ob 8h, ob 9h in ob 9.3/4 (Matičetov 2019: 287). Za vsako od njih je nastala samostojna trivrstična zvončica:

V prvo vabe za avberske babe,

v drugo vabe za ponikovske babe,

v tretje pozvoni, pokliče vse ljudi

(Matičetov 2019: 287).

V prvo vabe za avberske babe (ki pridejo najbolj pozno), <sup>173</sup>

v drugo vabe za ponikovske babe,

v tretje pozvoni za skupne <sup>174</sup> ljudi.

Tretja različica ima v primerjavi s prejšnjo zamenjano zaporedje vasi:

Prvikrat vabe

za ponikovske babe /ob 8h.

<sup>171</sup> Spomin iz otroštva (ms).

<sup>172</sup> Hišna imena: v Novakih Pri Čendavcu in pri Tonšču.

<sup>173</sup> Srečko Jazbec iz Ponikev pravi nekoliko drugače, kako zvoni v Ponikvah oziroma v Avberu.

<sup>174</sup> = za vernike iz obeh vasi Ponikve in Avber.

Drugokrat vabe  
za avberske babe. /ob 9h.  
Tretjikrat pozvoni  
za vse ljudi. /ob 9.3/4.

V četrti različici je prostorsko načelo zamenjano s časovnim:

Vabe za stare babe,  
zvoni za mlade ljudi (Matičeto 2019: 287).

Tudi na zvonjenje v draveljski cerkvi (Ljubljana) so nekateri znali recitirati določeno besedilo, vendar je zapis premalo čitljiv, da bi se ga dalo dešifrirati.<sup>175</sup>

Zvonovi niso le vabili v cerkev k molitvi in bogoslužnim obredom. Na poseben način so brez razlike povezovali prebivalce posamezne soseske, saj so vsem hkrati sporočali vesele in tudi žalostne dogodke. Vsako zvonjenje je imelo svoj pomen (Podbrežnik/Kotnik 2009: št. 434):

‘Klenk, klenk, pink, pink!’ ... plat zvoná. Nekje gori! (Finžgar 1893: 34).

## II. ZVOČNE GLASOVNE FIGURE BREZ POMENSKE ARTIKULACIJE

»*Bim bam bom*« je od tu navedenih najbolj udomačena besedna zveza za zvočno podobo zvonjenja: »glede na spremeno samoglasnikov *i a o* je kot svetlo, strnjeno, temno, medtem ko *bm* nosi pomenskost zvoná« (Toporišič 2006: 510).

»*Bingel bongel*« posnema ‘zvonjenje’, kar se občuti kot svetlo nasproti temnemu (Toporišič 2006: 508).

*Deng, – deng, – deng, – denga, denga, denga, denga, – deng* (Vrtec 1902: 139–140) zvočno res deluje kot odzvanjanje udarcev ob kovino.<sup>176</sup> Najbrž ni naključje, da se soglasniški sklop -ng- pojavi v kar treh ponazoritvah zvonjenja.

*Plinka plenká... / Dingl, dongl... / Tinka, tenka...* (Angelček 1923: 86). Majhne cerkve imajo majhne zvonove. Ti imajo seveda zelo kratek tek in se zato oglašajo:

*Pi-nu-ka-po-nu-ka-pi-nu-ka-po-nu-ka* (Podbrežnik/Kotnik 2009: 285/434). Četudi zlogi ne vsebujejo pomenov, se njihova zvočnost izraža zgolj in samo z zvenečimi soglasniki b, d, g ali še bolj v ritmični izmenjavi svetlih in temnih samoglasnikov.

Tudi v naslednji fazi, ko se semantična ravnina pojavi, se zvonjenje ponazarja z izmenjavo svetlih in temnih samoglasnikov v besedilu.

Dílinčí<sup>177</sup>  
dólinčí  
dájmo ga

z vílami  
z grábljami

<sup>175</sup> *Spem* [?] *špan*

*Mišč, Mišč, Zvoni* v Dravljah k maši (Mihaela Svetek, 23. 4. 1998).

<sup>176</sup> Kar se počne pri pritrkavanju, ki je povezano s trkanjem, torej udarjanjem.

<sup>177</sup> Opomba: *č* ne zaznamuje naglasa, temveč mehkost.

-UU  
-UU  
-UU  
-UU  
-UU

(Istra, Bert Pribac jan. 2007).

Kaj tu pomenijo ponovljene podvojitve temnega -u, ne znam razložiti. Glede na razlago, da ta samoglasnik vzbuja neprijetne, grozeče, žalostne občutke (Trdina 1965: 40), nič lepega.

### III. PRITRKAVANJE

Pritrkavanje je glasbena dejavnost, pri kateri zvoni le eden izmed zvonov, drugi pa mirujejo in pritrkovalci po dogovorjenih ritmičnih obrazcih s kemblji udarjajo nanje, natančneje: ali na notranjo stran udarnih obročev pri mirujočih zvonovih ali s kladivi na njihovo zunanjo stran (Kovačič & al. 2017: 92).

Pitrkovalci imajo svojo terminologijo, ki je zdaj tudi strokovno predstavljena (Kovačič & al. 2017), nekaj njihovih izjav je prišlo tudi v tukajšnje obzorje:

Ob žegnanjski nedelji pa pritrkavamo v en zvok in pri tem zvon govori

Debu bob (debel)  
debu bob (debel).<sup>178</sup>

Učaseh je bla pa u Luože za spremembo »tercetka«:

Fa–kin–ček, fa–kin,  
fa–kin–ček, fa–kin!<sup>179</sup>

To je zelo redka viža. Če pa se pritrkava v 2 zvoka, 3 zvoke ali v več, je to gosta viža, in zvon hitro drobi:

Drobu bobk  
drobu bobk (Irena Benda, Suhadole pri Komendi, 1994).

Nimen, nimen, nimen! (večji zvon)  
Lirice, lirice, lirice! (manjši zvon) (Korte, Slovenska Istra); Špeh 1999: 98).

Izjemno pomemben je dokument, da so pritrkovalci sami sestavljali takšne in drugačne zvončice na pritrkovalske melodije. Dva najstnika, ki sta si želela pozornosti vaščanov, sta zlezla v zvonik:

Roman je vlekel za vrv, jaz pa za tolkalo. Tako je izzvenela melodija, ki so jo ljudje radi slišali, in so prav dobro vedeli, da sva v zvoniku midva.

Zanjo sta pozneje zložila besedilo:

Pod Belo, pod Mrakom, / Pod črnim Tešnakom...

na račun vaščana, ki se je enemu od njiju zameril, a je odkritosrčno dopisal: 'Tešnak ni bil črn v vseh očeh, ampak samo v mojih' (Dolinar 2002: 51).

<sup>178</sup> Zapisano 20. 11. 2016, toda lokacija ni znana.

<sup>179</sup> Milena Ožbolt, Gradivo za zbirko *Glasovi*.

To ni edini znani primer osebnega ali skupinskega obračunavanja iz zvonika:

Zvonjenje je eno, nekaj drugega pa je nabijanje ali pritrkavanje. Pri nabijanju se rojevajo posebne podobe in prispodobe, posebne govornice in dovtipi. Ljudje so ob poslušanju, po zvoku in ritmu, na vsak klenk, kovali zlog za zlogom v duhovite večzložnice. Nekatere so se v spominu ohranile. Iz vsakega zvonika so slišali svojstveno sporočilo (Goljevšček 2007: 24).

Navedeni odlomek odkriva, da so nastajale vrstični ali celo kitični artikulirani medmeti, zvončice, na pritrkovaške melodije. Nekaj se jih je ohranilo iz župnije Marijino Celje nad Livkom:

Iz mariceljskega zvonika se je slišalo mariceljsko:

Peter, Peter Kamušču,  
Dreja, Dreja Mežnarju,  
Peter, Peter Kamušču,  
Dreja, Dreja Mežnarju ...<sup>180</sup>

Iz Britufa brituška:

Jəst an Marko, Jəst an Marko,  
jutre puojdmo h Stoprce,  
Jəst an Marko, Jəst an Marko,  
jutre puojdmo h Stoparce ...<sup>181</sup>

Od svetega Jakoba pa se je slišala:

Pitónk, Pitónk, Pitónk je mož,  
Pitónk, Pitónk, Pitónk je mož,  
Pitónk, Pitónk, Pitónk ...<sup>182</sup>

Pri Kodrmacih se je slišalo:

Tonca Busku, Tonca Busku,  
Bisse oprau, bisc oprau,  
prau, prau, prau ... (Goljevšček 2007: 26).

Sv. Peter,<sup>183</sup> Dvor pri Polhovem Gradcu:

Cpin, Klepc, Kalan, Cpin, Klepc, Kalan...  
Cipn, Plet, Hlip pa Kalan,  
Cipn, Plet, Hlip pa Kalan... (Ivančič Kutin 2009: 431).

V Rušah pri Mariboru pojejo:

Lingl, Riemer, Lingl, Riemer...

<sup>180</sup> Peter Kamušču [= Mežnarjev] je naš stric Peter, kar pomeni, da je bil med mojstri nabijanja že od davnih let, Dreja Mežnarju [= Mežnarjev] se je kasneje priženil k Martinovim pri Melinkih (Goljevšček 2007: 25).

<sup>181</sup> Markavi in Stoparji so vaščani Britofa (Goljevšček 2007: 25).

<sup>182</sup> Nabijači so govorili o kmetu Pitonku z domačije pod grebeni cerkve svetega Jakoba (Goljevšček 2007: 25).

<sup>183</sup> Omemba cerkve je tu smiselna, ker na drugi strani ceste stoji druga manjša in mlajša (Goljevšček 2007: 25).



Ali pa:

Od Lingla do Riemerja, tám ni dauč, tam ni dauč,  
Od Lingla do Riemerja, tám ni dauč, tam ni dauč... (Glazer 1995: 140, 155).

Posebnost teh zvončic je, da se nanašajo na vaške veljake, ki so bili morda zaslužni za nove zvonove. Tako se jim je ljudski glas oddolžil za novo zvočno pridobitev in tonsko barvo. Ni pa dokazano, da je tako tudi v naslednjih primerih:

Kanček, Namer, Duč,  
Kanček, Namer, Duč! (Dobrava, pri Kropi?), (*Glasnik* 1971: 34).

Kuharl, Bingol, Zalokar, Podlišček, Podlišček ... (Šahovec, Dobrnič); (Janja Grmovšek, 2010).

Francin, Paulin, Kubej<sup>184</sup> (Avber, Kras).

Pri Svetem Andreju je zvonilo »*Nan-de, Louv-re, Nan-de, Louv-re, Nan-de, Louv-re,*« ker sta tam enkrat bivala Nande in Lovre.<sup>185</sup>

Na Reki zvonit:

Škudnk, Škvarča, strgan Zajc, Zabriznkar ima pouhna škupa jajc (Prezelj 1992: 101).

Ma ima tude skoraj usak zgun u Doline suojo vesturjo in štimo.<sup>186</sup>

Tistu, de so ne Zduolajneh Polanah en cajt s kuošam zgonile, pa se zetu naj neč u Dolino slišalu, se žje vaj.<sup>187</sup>

Mogoče so zvonu, ki je podoben narobe obrnjenemu nahrbtnemu košu, kje tako pravili in to v zasmeh naprtili sosedom. Morda je ta hudomušna metafora povod za dvovrstičnico: »*Škundrca, cajncja, koš, koš, koš, koš, škundrca cajncja, koš, koš, koš, koš...*«,<sup>188</sup> ki se jo sliši, ko pritrkavajo na Setniku ali na Koreni.

Od tovrstnih folklornih obrazcev so imeli veliko več tisti, ki so poznali v njih imenovane osebe in okoliščine za njihov nastanek:

Znameniti kroparski umetni kovač Joža Bertoncelj se spominja:

Rad sem hodil tudi zvonit in pritrkavat. Prav takrat je kupil prošt [Tomo?] Zupan veliki zvon za farno cerkev. Potlej so pa Kamnogoričani dejali, da poje v linah  
'*pro-štov-sem, pro-štov-sem.*'

No Kroparji so tudi znali odgovoriti, pa so rekli, da njihovi zvonovi pojo:

'*mi smo pa To-ma-nov, mi smo pa To-ma-nov, mi smo pa To-ma-nov*« (Bertoncelj 1973:65).

Klobaški zvonovi menda prav dolgo niso bili plačani, zato še danes pojejo:

*Še nismo plačani, še nismo plačani* (Globasnica, Podjuna); (Jagodic 1954: 53).

<sup>184</sup> To so hišna imena pomembnejših avberskih družin (pripis B. Premrl; Matičetov 2019: 287).

<sup>185</sup> Milena Ožbolt, Gradivo za zbirko *Glasovi*.

<sup>186</sup> [vsak zvon v Loški dolini ima svojo zgodbo in glas]

<sup>187</sup> [Da so na Dolenjih Poljanah nekaj časa zvonili s košem, in se zato ni nič slišalo v Dolino, se že ve].

<sup>188</sup> (škundrca = majhna košara iz vrbja); (Ivančič Kutin 2009: 431).

## IV. MOTIVIKA ZVONČIC

Prebivalci s podeželja so do nedavna doživljali govorico zvonov zelo intimno. Naši rojaki po svetu so jih marsikdaj zelo pogrešali.<sup>189</sup>

Kdaj bom že zaslišal tvojo sladko pesem, o sveti Pavel, patron in varuh Vrhlike? Kdo je čul tvoj glas in je pozabil nanj? Ne o materi, ne po ljubici ni jokal Amerikanec, ko mu je bilo žalostno pri srcu; po tebi je zajokal:

O ti svetega Pavla zvon,  
ki te slišal več ne bom! ... (Cankar 1968: 159).

Danes takih sentimentalnih občutkov zvonovi več niso sposobni spodbuditi, le spomini nanje še obstajajo:

*Po večernem zvonjenju – Slovo  
(Narodna pesem)*

Na hribčku zvonček klenka  
*bim bom, bim bom, bim bom,*  
poslušga mlad potnik,  
ki pušča v dolu dom.

Za kruhom mora iti  
tja v daljni tuji svet,  
ne ve, če se še vrne,  
če dom kdaj vidi spet.

‘Oj zbogom, kraj domači,  
pozabil te ne bom,  
četudi morda najdem  
v tujini drugi dom.

In zadnjikrat ozre se  
v globel čez skalni rob  
z željo, da zvonček kdaj ga  
tu spremlja tudi v grob.<sup>190</sup>

Tukajšnji poglavje je osredotočeno predvsem na zvončice, tj. oblikovno različne obrazce z artikulirano vsebino, ki je motivno razčlenjena. Glede na to, da so zvonovi del cerkvene kulture in dediščine in so (bili) najprej namenjeni božjemu slavljenju in čaščenju, je prav, da je ta motivika najprej na vrsti.

### 1. Pobožnosti (ali pa ne)

Vsak zvon poje po svoje.<sup>191</sup>

<sup>189</sup> Z željo za raziskovanje slovenskih izseljencev sem, po etnološki »šegi«, pripravila vprašalnico s 195 vprašanji (1984); tj. metodološki pripomoček, na podlagi katerega bi pridobili zanesljive podatke o njihovem življenju z vidika materialne, družbene in duhovne kulture. Razposlala sem jo na več kot 50 naslovov rojakom, ki sami ali po prednikih izhajajo iz kraja Ž., da bi bili podatki lažje primerljivi. Spominjam se pisma Stanka Šubica, ki je pisal, kako v Avstraliji pogreša slovenske zvonove.

<sup>190</sup> AS, referat II, fasc. 11: Gorenjska 1943.

<sup>191</sup> Tako je zapisala Alojzija Šuštar iz Šmartna za zvonove na Šmarni gori, toda tukaj sem v zadregi, ali ne gre za napise na njih.

K Mariji kličem,  
Iz srca oznanjam sveto vest,  
da materi Mariji slovenski sin je zvest.  
Tretji zvon:  
V zvoniku šmarnogorskem  
bom pel čez hrib in plan,  
obvaruj nas nesreče svet Florjan (Šmartno. 2001: 24).

‘Ciiin, ciiin, ciiin...’

Cilka je razločno slišala iz cerkve na Otoku prošnji zvonček, ki je tožil in prosil. Zaželela si je ogledati jezero in ravno polje od blizu (Jalen 1944: 57).

Ta cerkveni zvon mora biti res majhen, da ga je pisatelj zvočno ovekovečil enako kot na drugih mestih hišni zvonec.<sup>192</sup> Za zvonjenje v kaznilniški kapeli isti pisatelj uporabi drugačno zvočno podobo, ki je izpeljana iz glagola klenkati.<sup>193</sup>

‘Klenk, klenk, klenk, klenk, klenk,’ [...]

Oglasil se je zvonec. Pavla je vstopila za par s ciganko Kati. Grede ji je na skrivaj stisnila velik kos potice in bedro piščanca. Daru se je ciganka razveselila kakor velikega bogastva (Jalen 1961: 93).

Ob tem odlomku še ne slutimo, da se napoveduje bližnja smrt. Kljub žalostnemu oglašanju zvona tudi v nadaljevanju ne, dokler ni dejstvo eksplicitno izrečeno:

Ciganka Kati je spet zatisnila oči. Še v spanju se je držala na smeh.

‘Klenk, klenk, klenk, klenk, klenk, klenk.’

Iz stolpiča nad kapelo kaznilnice se je presunljivo oglašal droben zvon in glušil veselo petje ptičev. Zunaj je v majsko jutro narahlo pršil dež. Na hodniku pred bolnišnico je molče stal oddelek kaznjenek okrog preproste krste. Ciganka Kati Debelarič je ponoči umrla (Jalen 1961: 93).

V Št. Jurju (Podjuna) so majhni zvonovi takole zvonili:

*Angelc varh, angelc varh, pic, pac, pac* (Jagodic 1954: 52).

Ponavljjanje je eno najpomembnejših zvočnih figur, ki zelo ustreza instituciji zvonjenja:

V [Velikih] Laščah si pripovedujejo, da pri njih zvoni:

Vse stvari	vsaki dán
Bogá časti:	tud' podgan; [pogan??]
jerebica,	še jaz ga bom – bom!
kukavica	(Levstik 1968: 195).

Navedena zvončica se začne pobožno in je v prvih dveh vrsticah, kot nekakšen zarotitveni obrazec, znan iz folklornih pripovedi, v katerih se ljudje iz onstranstva vračajo zaradi pregreškov v tem življenju.<sup>194</sup>

Ali štirizložni besedi v naslednjih dveh vrsticah samo zapolnjujeta zvočno podobo ali ima omemba dveh ptič mitično ozadje? In ali je res »podgan« v šesti

<sup>192</sup> Prim. poglavje spredaj.

<sup>193</sup> Ponekod sporoča, da nekdo v vasi umira ali je pravkar umrl. »H u' mirajn zvani = (k umiranju zvoni) me je podučila moja mama, ko sem jo vprašala, zakaj zvoni. Petdeseta ali šestdeseta leta 20. stoletja.

<sup>194</sup> Ta motiv je navzoč v nekaj knjigah iz knjižne zbirke slovenskih folklornih pripovedi *Glasovi* (ur. Marija Stanonik). Prim. tudi, kako je stari pastir poučil mladega ovčarja Marka, da bo odgnal domnevni strah iz domače hiše: 'In ti, Marko, Jok je govoril pridušeno, čeprav nihče ni mogel prisluškovati, 'ko bo pri kočah vse pospalo, se izmuzni z Volkunom [...] Če je res strah, se bo tudi pes tresel. Ti pa spregovori: 'Vsaka stvar Boga časti, zakaj ga pa ne ti?' In strah bo izginil in nikoli več ga ne bo.' (Jalen 1958: 94).

vrstici kitici, ali je iz hudomušnosti ali nevednosti zamenjal pogana, tj. vernika iz predkrščanskih časov? Zadnja vrstica s ponovitvijo glagola biti v prihodnjiku ima dvojni pomen, saj lahko pomeni tudi ponovitev, odmev zvona ob pojemajočem zvonjenju.

Od velikonočne maše so v nekaterih krajih hiteli domov v uveri, da bo tisti, ki bo tedaj prvi doma, vse leto tudi prvi na polju. Nekje v Brdih jih je pod cerkvijo spravljala v stisko prodajalka sladkih kolačev: »'Koláus, koláus!'« Na to skušnjavo (»tentávo«) meri hudomušno oponašanje pritrkavanja briških zvonov:

Tam na placi je tentáva... (Kuret 1965: 229).

Kadar je bilo v fari žegnanje, ni šlo le za cerkveno praznovanje, ljudje so se sprostili, srečali z znanci, si privoščili kakšen priboljšek, naredili veselje otrokom s kakim nakupom pri kramarju. Tedaj so zadoneli tudi zvonovi.

V eni od župnij v Zasavju je zvonilo v treh cerkvah: pri Fari, pri Sv. Roku in na Golem vrhu.

»Muziki klenkanja« so »dali razne muhaste pomene in razlage«:

Od Fare so se mešali glasovi manjših zvonov – hitrih, razigranih, porednih, mladih – z resnim, počasnim pritrjevanjem bronastega patriarha:

*Dau-za-liter, dau-za liter, dau-za-liter?*

*Booom, booo...*

*Z Golega vrha so drobni zvončki ugotavljali:*

*Če-dalje-več je pan-kr-tov, če-dalje-več je pan-kr-tov...*

*In Sv. Rok je svetoval:*

*Po-beri punkelj, bejži ž njim, po-beri punkelj, bejži ž njim... (Ožbalt 2008: 30).*

V Savinjski dolini strogi župnik v cerkvenih zadevah ni trpel nikakršnega veseljačenja, zato so »trjančili«, pritrkavali samo ob slovesnih praznikih, o božiču in veliki noči. In nobenih »pankrtov«! (Ožbalt 2008: 30).

Pač pa nekje na Dolenjskem:

*Kukr dážja, tuk je pankrtov, pankrtov,*

*Čim več je pankrtov, pankrtov, pankrtov (Janja Grmovšek, 2010).*

Na Zgornjem Brniku je žegnanje (semenj) na angelsko, prvo nedeljo v septembru. V ta namen so včasih pritrkavali prvič v soboto ob štirih popoldne, potem ob svitu dneva ob petih zjutraj in pred mašo ob desetih dopoldne. Zvonarji, pritrkovalci so v zvoniku »kembelj otvezli na štrik« [vrav], da so pognali zvon v tram in se je slišalo *bon brbon*, potem se je zaslišalo pravo pritrkavanje.<sup>195</sup>

V Višnji gori je bilo žegnanje v starih časih praznik, ki so ga naznanjali zvonovi vseh cerkva naokoli. Stari ljudje pripovedujejo, da so v Selih pritrkavali takole:

<sup>195</sup> Milka Jenko, Zgornji Brnik 50c, 4207, Cerklje, Brnik, 21. 2. 2001.

S trto zvezan,  
s klinom zbit,  
mežnar gre zvonit! (*Glasnik* 1971: 34).

Zdi se, da je to že nekoliko zglajena različica prvotne, ki se je ohranila še južneje na Dolenjskem. Kadar toplovški zvonar ni ob pravem času opravil svoje dolžnosti, je bil večkrat deležen ukora, ki ga je dobil na listku:

Kje si mežnar  
s trto zvezan,  
s klincem zbit,  
da ne znaš zvonit? (*Slapšak* 1998: 323).

Ali:

Le zakaj si žvenkelj mi privezal,  
da ni moč zvonit,  
kadar žeja te bo trla,  
ne bo nič za pit! (*Slapšak* 1998: 323).

Na Koroškem (Dob pri Pliberku) so mu zvonovi nagajali: »*Mežnar ma Lenkico*«, (*Jagodica* 1954: 53). Na Gorenjskem (Češnjavek, Trata) zvonit:

Mežnar je babo vbu,  
Kdo bo h pogrebu šu?  
Pijka, pajka,  
Zadaj je zajka (Štrekelj 1923: 8093).

Šele ob veliko mlajši varianti se je izvedelo, kakšen pomen so imeli navedene vrstice: »Kadar zvonjenje ni bilo preveč ubrano, so ljudje mežnarja dražili, da se njegovo zvonjenje sliši kot:

*Mež-nar-je-ba-bo ubou-ju-ter-po-dru-go-šov!* (*Podbrežnik/Kotnik* 2009: 285/434).

Matenski ali iz drugih vasi so se otroci posmehovali brškemu (ali matenskemu) mežnarju, da takole zvonit:

Brški (matenski) m <sup>e</sup> žnar	V zářeč <sup>ě</sup> čk st <sup>e</sup> ku,
S t <sup>a</sup> rta z <sup>v</sup> ezan,	Hlebč <sup>ě</sup> čk sp <sup>e</sup> ku,
V vuda skoču,	Na prah se je vsù [vsedel]
Hlače zmoču,	Pa ga je snù [snel]
V <sup>ě</sup> n pakukov,	(Matena pri Igu); (Š-8084).
Pa zaukov;	

Kar v treh različicah, vsakič v drugačnem besednem kontekstu, se poleg mežnarja pojavlja motiv »trtec«.<sup>196</sup>

Kilav mežner, pečen kostenj!  
Kilav mežner, pečen kostenj! (Sv. Peter, Slovenska Istra); (Špeh 1999: 96).

<sup>196</sup> To seveda ni vinska trta, temveč ime za vrh iz rastlinskih vlaken, menda je najboljša »dragovita« (*Dolenc* 1992: št. 30/15, prim. 19/4, 29/14).

Glede na cerkveno leto bi tale zvončica morala biti na prvem mestu, vendar je primerno, da je na koncu tega razdelka, ker se z zadnjo vrstico lepo naveže na naslednji razdelek, v katerem so zbrane vse zvončice na temo živil.

V Krkavčah v Slovenski Istri se sliši:

Tona, Juća! Tona, Juća! (veliki zvon)  
Prnese les brusnico, [= prinesi sem [?]]  
bruse ten z oslico. [= nato brusi z ?]  
Jutre so tri kraje, [sveti Trije Kralji]  
bomo jele žvingelco [bomo jedli [= ?]]; (Špeh 1999: 99).

## 2. Priboljški (ali pa ne)

Že številnost obrazcev o hrani v tem poglavju dokazuje, kako močno je zaposlovala naše prednike, da so jo obešali celo na »veliki zvon«. Danes se nam morda zdijo smešni,<sup>197</sup> včasih pa je bilo veliko stradanja in lakote in je bil užitek o dobrotah že govoriti kaj šele jih pokušati.

Vse kaže, da so zvončice nastajale le na pritrkovalske melodije, kar pomeni le za redke, primere zvonjenja, ki sicer ni izredno, je pa praznično. Takrat je bilo na mizi ali v culi tudi kaj drugega kot vsakdanja jed.

- **Kruh**

Nugolci, Pugolci  
kuhajo pentico,<sup>198</sup>  
nimajo mokice,  
doron don, doron don!<sup>199</sup> (Nova vas, Istra) Špeh 1999: 98).  
Cajner munjen,<sup>200</sup>  
dej mi moke (Predloka, Slovenska Istra), Špeh 1999: 97).

Gorenjska se ponša s čudno varianto. Moko menda imajo, a kako da razglašajo, da se je vanjo zalezla miš. Morda so se s tem zavarovali pred domačimi ali otroki, da je ne bi po nepotrebnem samovoljno jemali iz zaloge?

V Dvorjah zvoni:

Mъš je u mar!  
Vъn jo spod! (Š-8096).

To pa nad Mačami (Preddvor) zvoni:

<sup>197</sup> Darguč mi je pa še bøl všeč blo to, še večkrat zdej povem, se moj mož smeja, kako so v Zapogah pørtkaval, k so znal zelo dobør, pa so pørtkaval:

<sup>198</sup> Verjetno pølentico, to je polento.

<sup>199</sup> Nugolci = prebivalci Nove vasi. (Nova vas, Slovenska Istra); (Špeh 1999: 98).

<sup>200</sup> Zmešan, ne povsem normalen (na južnozahodni slovensko-hrvaški meji).

Məš je v umar, ubij jo ubij,  
Məš je v umar, ubij jo ubij,  
Məš je v umar, məš je v umar

Še j' živa, še jo udar.  
Məš je v umar, ubij jo ubij,  
Məš je v umar ...<sup>201</sup>

Na Suhi pri Predosljah slišijo zvonove peti:

Mъš pa v umar, moko jé:  
Vbí jo, vbí jo, vbí jo,  
Vbí jo, vbí jo vbí jo! (Š-8095).

Cerklje (Gorenjska):

Na Gabrou štal  
So mačka kuł;  
Brca, brca,  
Še ga vdar<sup>202</sup> (Š-8099).

A otrok končno pride do kruha. Da gre zanj, se da sklepati iz pomanjševalnice zanj.

Kruhka mavle... [mavle = jé]  
Kruhka mavle... [mavle = jé], (Sv. Martin, Setnik); (Ivančič Kutin, 2009, ni objavljeno).

- **Kostanj, polenta, krompir**

To so nadomestki za moko. Nekdaj je za hrano trda predla in je vsaka sprememba že bila priboljšek. Če je bil, glede na sobesedilo, v Istri kostanj manjvreden, pa je bil zelo cenjen v Benečiji, saj je bil eno najpomembnejših sredstev za preživljanje, ker se ga je dalo dobro prodajati:

V Zgornjem Trbju (Terbilj) na beneški strani so škampanjáli po trbjansko:

Pečen kosténj, pečen kosténj,  
vsi Trbjani, pridta gor,  
Pečen kosténj, pečen kosténj,  
vsi Trbjani, pridta gor ...<sup>203</sup>

V sredozemskem kulturnem krogu je bila doma polenta ali pa še te ni bilo. Tedaj jo je zamenjal krompir:

Palenta, palenta, palenta! (veliki zvon)  
Nimen moke, nimen moke« (srednji zvon)  
Ni ti, ni mi! Ni ti, ni mi! (mali zvon) (Špeh 1999: 100).

Od nedelje do nedelje  
vsak dan tri bote kemper<sup>204</sup> (manjši zvon). (Koštabona, Slovenska Istra), (Špeh 1999: 97).

<sup>201</sup> A pa to vəm je kər na misu pršvə, de tko v Mačah zvoni?  
Ja, to so pa še stara mama pravlə. Məš je vumar... sej to čis fajm, tuko klenka, klenka ja  
(Marica Klajšek, Tupaliče 2016).

<sup>202</sup> Maček je namreč cerkljanski vaški »patron«.

<sup>203</sup> V Zgornjem Trbilju je tradicionalno »čaščenje« kostanja. Tam poznajo že »od nimir« [= nekdam] praznik kostanja, ki ga imenujejo burjak (Goljevšček 2007: 25).

<sup>204</sup> Krompir.

- **Bob**

V Pliskovici na Krasu so zvonovi peli:

Bob je kuhan,

žlice ni ...

Pa s kúhanco,

pa s kú – hán – co (Matičetov 2019: 287).

Buob je kúhan

žlice nej!

S kúhavnco, s kúhavnco! (Goče na Vipavskem); (Kumer 1983: 42).

Tukaj prav gotovo gre za stročnico. Saj je bilo za ta bob treba žlice ali kuhalnice. To pomeni, da je ta tip zvončic tako star, da jedilni pribor (še) ni bil čisto samoumeven.

Bobe mamo,  
bobe mamo,  
benmo benmo  
nəč ne damo.

Bobe mamo,  
bobe mamo  
(Zapoge).<sup>205</sup>

Boba nima, boba nima,

boba nima, boba nima,

Boba nima, boba nima,

boba nima, boba nima

... (Ivančič Kutin 2009: 430).

Navedki navajajo, da gre za interferenco med staro(-davno) stročnico, ki se dolgo kuha, in bobe ponekod še danes imenujejo krofe. Tudi v naslednjih primerih ni popolnoma jasno, za katero vrsto boba gre. Do tega je najbrž prišlo, ko prenašalci obrazcev (zvončic) niso več poznali stročnice.

Mogoče sodi sem na videz nesmiselna zvončica. Morda gre za zastrto mitično zadevo, lahko pa za hudomušno, a ponesrečeno zamenjavo boba (v enem ali drugem pomenu) z babo.

M. Zavadlal iz Klanca na Krasu je Štreklju povedal, da na Voščici zvoni:

Tri kótle, tri póvne,

Tri bábe so bólné! (Š-8088).

V naslednjih dveh primerih boba ni več in ravno to, da ga nadomesti (stročji) fižol, namiguje, da nadomešča nekdanjo stročnico (trdi bob).

Pri fari sv. Tilna pa so peli zvonovi, da bodo jedli

Štrukeljne, nudeljne,

stročji fižol! (*Glasnik* 1971: 34).

Na Tanči gori zvoni:

Stári Klemen

Zájca dfl:

Kaj me bo za lón?

Rêpa i fažou! (Dragatuš) (Š-8105).

<sup>205</sup> »Kədərkol pərtrkava, zmerej mi je to v glav. Všeč mi je blo« (Zapoge) (Anica Černivec, Dravlje 2000), Zapisala Barbara Koritnik (2001).



Ivanjegrajski zvonovi pojo:

Buteláda  
Riepo kýha,  
Zièlje jèj! (Gorjansko na Krasu) (Š-8085).

V dveh obrazcih omenjena repa pa nakazujeta, da je bilo praznovanje pozno jeseni, ko je bila ta zdrava gomoljnica res že na razpolago.

- **Štruklji**

Z Vinskega vrha pa je odmeval strel in veselo pritrkavanje:

Štrukelj, nudelj, bob. – Štrukelj, nudelj, bob.  
Štrukelj, nudelj, bob, bob, bob ...

Takisto so jo delali v soboto popoldne gori pri sv. Ani na Vinskem vrhu.  
V Novi vasi so hoteli imeti:

Štrukelj, nudel, bob,  
štrukelj, nudel, bob! (*Glasnik* 1971: 34).

Nazadnje so se oglasili še v Kriški vasi in izstopili iz klasične poetike z dodano dvovrstičnico na račun kakega nečimrnega dekleta:

Štrukeljčki, nudelčki,  
moje življenje,  
Pankelčki, kravželčki,  
moje veselje! (*Glasnik* 1971: 34).

Briški pesnik je v sicer lastni poetiki prav tako uporabil z zvonovi povezan motiv štrukljev:

Na roženco ponese mo Marijo v zlatem tronu: / dekleta v belem vsa, v pozláčenem  
kordonu. / Zvonovi bodo se ubirali, / vabili, škantirali:  
Boter Tona, pojte sèm, / damo štrukljev tudi vèm [= vam] (*Zorzut* 1974: 34).

Na Gorenjskem (Rožično) se je na žegnanjsko nedeljo slišalo:

‘Štrukəl-nudəl-štrukəl-nu-dəl-žu-po-žu-po-pa-še-bob-bo-bob!’ (Podbrežnik/  
Kotnik 2009: št. 434),

medtem ko ne tako daleč stran »na podruženci Zakav[Zakal?] samo enkrat na leto zvoni:

Štrudl-nudl-bob  
štrudl-nudl-bob  
štrudl-nudl-bob (Podbrežnik/Kotnik 2009: št. 435).

Primerjava kaže daleč v preteklost, česa so se veselili naši predniki na praznične dni, »štrudl – nudl« sta verjetno v navezi iz čistega veselja za rimo. V naslednjem primeru pa gre najbrž za pozabo prve dobrote in se je informatorka z zamenjavo samostalnika smiselno znašla:

Najbrž je zavitek (»štrudl«) mlajša realna pridobitev in ne gre za zgolj nominalno zamenjavo:

din, din, don, don.  
Bobe imamo, bobe imamo,  
Nobenmu jih ne damo.  
Štrudel, knedel, bob (Brnik, 2001).

Informatorka priporoča: »Poskusite to po tiho zapeti, pa je kot lepa melodija« (Brnik, Milka Jenko, 2001).

Živila v teh vrsticah se lahko menjavajo zaradi letnih časov, v katerih se praznuje žegnanje, deloma tudi odvisno od pokrajine. Na razlike lahko vpliva tudi prenašanje iz besedila v besedilo, npr. štrudel – štrukel sta si zvočno dovolj blizu, da pride do zamenjave.

V Stranjah pri Kamniku pa zvoni:

Talar-nudl-bob, talar-nudl-bob, talar-nudl-bob (Podbrežnik/Kotnik 2009: št. 435).

Varianta je najbrž nastala s sodobnejšo asociacijo na krožnik juhe z rezanci, saj si je res težko misliti v istem obroku vse močnate jedi hkrati: štruk/d/elj, knedel, bob.

V več variantah se pojavlja tudi »nudl« / »nudel« / »nudelj«. Obstaja pa nekaj različic, ki so bolj razvile motiv (goveje) juhe. Šmarješki zvonovi pojo:

Logar je kravo ubel,  
Jutri bo župo mel... (Sv. Lovrenc na Gori); (Ivančič Kutin 2009: 430).

Župa nima tinka,  
Nima cinka (Podkrnos) (Š-8110).

Na kuhanje kot tako se nanaša primer s Krasa:

Pókri – pókri – pókrivača! (Klanec na Krasu); (Š-8086).

- **Polži**

V Motnik, na meji med Kranjsko in Štajersko zvoni:

Povža-piču-povža-piču, povža-piču-povža-piču, povža-piču-povža-piču  
(Podbrežnik, Kotnik 2009: 435).

V Slovenski Istri pa:

Dejte jo z vilemø, z grabljemø,  
v valo gre, v valo gre puže bret (Sv. Peter, Slovenska Istra); (Špeh 1999: 95).

Šluteva Banderca v valo gre,  
V valo gre puže bret, puže bret.

Besedilo je zabavljica Šupetrcem, ki so hodili v Padensko in Krkavško *valo* (dolino) nabirat polže in jih znali okusno pripraviti. Otroci Krkavč in Padne, kjer polžev ne jedo, so se z oponašanjem zvonov *šputeli* Šupetrcem. Tega je bila deležna tudi čudaška Marija Dugan pd. Juca Banmderca. Ta visokorasla *pupa* je imela fanta v Kaštelu. Njena mati jo je s tepežem prisilila, da je vzela bogatega Bandera, ki je bil manjši od nje (Sv. Peter, Slovenska Istra); (Špeh 1999: 95).

Tu se vidi, da šele kontekst naredi zvončico sočno.

Kakor se v Višnji gori ne sme vpraševati po polžu, slabo opravi, kdor draži Češnjevčane, ki imajo češnjo za patrona (Š-8089).

Češnjou drek,  
Vakounjek,  
Ni za burk,  
Piškov šurk (Češnjevек); (Š-8089).

Najbrž je taka besedilca šteti med vaške zmerljivke in jih prav razumejo le prebivalci danega okolja.

- **Sadje**

V Višnji gori so se hvalili:

Cibara, cibara,  
zdaj sem se uštimala! (*Glasnik* 1971: 34).

Frk, krojač in mežnar v Krajni vasi, je znal lepo zvonit. Z nogo je jugal večji zvon, z rokama pa druga dva. Z nogo je potresaval tako, da je zvonilo:  
Pet cimbor za 'n krajcar,  
tri hruške za 'n groš (Matičeto 2019: 287).

- **Mesnina**

O višjem, bolj gosposkem standardu na jedilniku pričajo novomeški kapiteljski zvonovi:

Vino, prata pa salata – vino prata pa salata (Trdina 1987: 671).  
Riži mesa, riži mesa... (Padna, Slovenska Istra); (Špeh 1999: 99).

Najbrž je tukajšnja zvončica najmlajša. Sodobno jo dela omemba riža.

Nesmiselno pa je, če veliki zvon v Komnu na Krasu poje:

Špéh na uólji cvít! (Š-8087).

- **Vino**

»Mälinčki« zvon se veseli:

Pind vina, pind vína! (Bratonci) (Š-8102).  
Črno vino, belo vmes!  
Črno vino, belo vmes (Koštabona, Slovenska Istra, veliki zvon) (Špeh 1999: 97).

Luoške [Lož] zgun je zgoniu prou ne druobnu [Loški zvon je zvonil prav na drobno]:

Čar-nu vi-nu pr' Špe-li-nu,  
Čar-nu vi-nu pr' Špe-li-nu!<sup>206</sup>

Ljudska šaljivost si je sposodila postni jedilnik Pilštajčanov, o katerem da pojo celo njihovi zvonovi:

Tri drenulje, en fižol, prišel stradelj, vse pojel! (Kuret 1965: 85).

---

<sup>206</sup> Milena Ožbolt, Gradivo za knjižno zbirko *Glasovi*.

### 3. Delo (ali pa ne)

Na splošno je malo zvončic o delu.

- **Kmečko delo**

Ćemo, ćemo, ćemo! (veliki zvon)

Z vilceme, z grabljeme

Dilića ćemo, ćemo ... (manjši zvon) (Koštabona, Slovenska Istra); (Špeh 1999: 96).

Dovolj krme seveda omogoča, da se dá kaj molzti.

V Labinjah na Cerkljanskem pojo:

Rsin, Limba, Klalous, vse krave pamous [= pomolzi]; (Prezelj 1992: 101).

Na kakšno opravilo se nanaša dvovrstična zvončica, ni jasno, preseneča pa v njej hlevska žival. Na srečo je izjemno povedna lahovška štirivrstičnica, ki meri na obdelovanje njive. Poetološko tu pride do izraza dvojina. Pri imenih je skoraj spregledana, poljski orodji pa jo dobro izpostavita:

Tovci Juri, tovcı Blaž,

Svinja serje, ti gonjaš (Ščedenj [danes Škedenj?]; (Š-8107).

Motika, rón̄nca,

Lahovška gnó̄jnca

Štrukle vk̄p

Tovčeta, tovčeta! (Š-8098).

Zaradi izgubljenega ali pozabljenega konteksta so navedene različice res lahko le otročja šala, dokler ne upoštevamo, da le trdo delo pripomore do okusne hrane kot metafore za spodobno življenje.

- **Kamnoseštvo**

Zvončici za pritrkavanje (narečno: »tenklanje«) v Koprivi na Krasu in v Škedenju imata ironično poanto:

Tovci Juri, tovcı Blaž,

Jest ne morem, ti ne znaš (Ščedenj [danes Škedenj?]; (Š-8107).

Touči, Tuone, touči, Blaž,

jast ne muorem, ti ne znaš (Matičeto 2019: 287).

Zaradi rime ostaja trdno drugo ime, medtem ko se prvo lahko svobodno zamenjuje. Ob tej dvovrstičnici se srečujejo Kraševci in Brici. Odprto ostaja, kdo je od koga kaj prevzel.

Za delopust k prazniku svetega Petra in Pavla so se pa še zvonovi vzradostili. Pri vseh cerkvah je potrkavalo. Češenj siti otroci so nagajivo oponašali farne pritrkovalce:

‘Tuci Tona, tuci Blaž,

Jaz ne morem, ti ne znaš.’ (Jalen 1961: 253).

Mogoče naslednja različica celo izhaja iz Jalnovega besedila:

Tuci, Tone, tuci Blaž, jest ne morem, ti ne znaš!

Tuci ben, tuci ben, per moj duš, de dobro gre! (Kumer 1975: 319).

Na kaj se nanaša trdo opravilo? Morda na kamnoseško garanje. Če to drži, je ta zvončica lahko nastala v istrskih kamnolomih v tržaškem zaledju.

- **Mlinarstvo**

Če so bili pri njem delavci beli od kamenega prahu, ki se zajeda v pljuča, so podobno beli mlinarji. »Ižakovski zvonôvjä« (Prekmurje) pojo:

Mlínar müntäo  
Sämli mäni füntäo,  
Mäjko, ka da mi läjko! (Š-8097).

U Varhenke [Vrhnika pri Ložu] je blu pounu malnu, pa je še zgun peu:

Bi-lem, ba-lem, nje-sem u ma-len,  
bi-lem, ba-lem, nje-sem u ma-len!<sup>207</sup>

Na Knježe njive [Knežna njiva?], kjer so delali doge za kadi, je bilo zvon takole slišati:

Dr-gel, dr-gel du-ga,Knje-ža ni-va stuo-ka!<sup>208</sup>

Razdelek se končuje s potrto ugotovitvijo:

Dilama, dilama, neč ne prdilama  
Šparama, šparama, neč na pršparama (Prezelj 1992: 101).

Njihova pasivnost je odpravljena v jernejevski<sup>209</sup> zahtevi po plačilu:

Uob praznekah [= ob praznikih] pa so v Jagrščah (najbrž delavci, hlapci in dekcle) slišali zvoniti:

Sou-de daj-te, sou-de daj-te,  
sou-de, sou-de, sou-de daj-te!<sup>210</sup>

#### 4. Družbeno življenje

Gradivo za ta razdelek je siromašno, kar tudi kaj pove.

- **Otroštvo**

Najprej je na vrsti življenjski cikel, od otroštva do odraslosti:

V soseščini Beneške Slovenije, pri Čupcih, so škampanjali, tj. pritrkovali:

Dva franka, dva franka,  
Dva bombona, dva bombona,  
Dva franka, dva franka,  
Dva bombona, dva bombona ... (Goljevšček 2007: 26).

<sup>207</sup> Milena Ožbolt, Gradivo za zbirko *Glasovi*.

<sup>208</sup> Milena Ožbolt, Gradivo za zbirko *Glasovi*.

<sup>209</sup> (prim. Ivan Cankar, *Hlapec Jernej in njegova pravica*, 1907).

<sup>210</sup> Milena Ožbolt, Gradivo za zbirko *Glasovi*.

- **Spogledovanje**

Seveda to meri na otroke; na franke v času, ko so Francozi zasedli naše kraje? V Momjanu je bilo dekle zaljubljeno v fanta, ki je bil grobijan. Neprimerno se je obnašal tudi do lastne matere. Dekletova mati je bila proti tej poroki. Dekle pa je mater prepričevalo, da se tudi zvon v cerkvi svetega Martina oglašja njej v korist.

*‘Vzemi ga, Vzemi ga! Čol te lo! Čol te lo!’* (Momjan, Slovenska Istra); (Špeh 1999: 100).

Ko je čez nekaj časa prišla mlada nevesta tožit materi, kakšen grobijan je njen mož, jo je mati zavrnila, češ da se mali zvon v cerkvi svetega Martina oglašja takole:

*‘Drži ga! Drži ga! Tien te lo! Tien te lo!’* (Špeh 1999: 100).

Na Cerkljanskem so šaljivo dobrohotni, saj v Trebienčah [Trebenče] pejejo:

Lub muj Pavše, pust me z mauše,  
lub muj Pavše, dej me z mauše,  
bom, bom, bom (Prezelj 1992: 101).

V Cierknam mrtelaje« [= pritrkavajo], da se je par pobotal, za drugega pa ni jasno, kako se je izšlo:

Cim, cim, cim Cimbala,  
pa sta se uštimala,  
Gupo guop gup Guopala,  
pa sta se spuokala (Prezelj 1992: 101).

V Zasavju in na Dolenjskem so neusmiljeni:

Če-dalje-več je pan-kr-tov, če-dalje-več je pan-kr-tov... (Ožbalt 2008: 30).

Po-beri punkelj, bejž iz njim, po-beri punkelj, bejž iz njim... (Ožbalt 2008: 30).

Punkl vzemi, bejž njim, punkl vzemi, bejži z njim ... (Janja Grmovšek, 2010).

- **Tatovi**

V Jagrščah so pritrkovalci iz zvonika menda opazovali moralne nagibe prihajajočih:

Prid’te som, prid’te som; že gremo, že gremo: čez polje, čez polje, vsakih pou,  
vsakih pou, pou tatov, pou tatou, pou gal’ufov, pou gal’ufov (Prezelj 1992: 101).

Od kod in zakaj taka ocena? Iz okolice Kamnika in v Tuhinju na račun rokovnjaških časov:

Pet-golufov-pet-tatov, pet-mekinskih-ravbarjov,  
Pet-golufov-pet-tatov, pet-mekinskih-ravbarjov (Podbrežnik/Kotnik 2009: št. 435).

‘Mejčkən-tuki, mejčkən-tam, mejčkən-pa-še-kəm-dərgam.’

Zato, k so po gmajn drva kradlə, po državnə gmajn (Podbrežnik/Kotnik 2009: št. 435).

Toda različica s krajo je obstajala tudi na Dolenjskem. Zaradi hudih zim in družbenih razmer, ko bajtarji niso imeli niti zemlje, kaj šele gozda, možnosti, da bi kupili drva pa tudi ne, je bila stiska zanje velika:

Pejmo krast, pejmo krast, u Trščev st'ewnak po drva! [Pojdimo krast v Trščev steljnik po drva] (Jurjevica, Ribnica na Dolenjskem), (Kumer 1975: 318).

Zato javni opomin:

Kušar, Mežnar pa Gregur,  
vsak naj svoja drva kur... (Podreber), (Ivančič Kutin, 2009; ni objavljeno).

Po drugi strani pa težava ni ostala prikrita tudi na Gorenjskem:  
V Veleselu (verjetno v Velesovem) zvoni:

Presnete t̂rske,	Predārte trské,
Kok rade gore:	Kok rade goré:
Use b̂ še bo,	Sam' to, sam' to,
Premou ĵh je bo! (Češnjevek).	Premal jih je blo! (Torovo).
(Š-8103).	(Š-8104).

- **Sosedje**

Pogostejše so hudomušne ali jedke zbadljivke na račun sosednjih vasi. Milko Matičetov je že leta 1933 zapisal, kaj pojo zvonovi<sup>211</sup> na Krasu. V Krepljah so oznanjali

Pinkelci pankelci,  
Krepeljci angelci [Kreplje],  
Štorci so fajn možje [Štorje]  
osla za rep drže (Matičetov 2019: 287).<sup>212</sup>

Morda je v izvirniku narečni tudi zapis Milka Matičetovega, kakor se je ohranil pri avtorju v doktorski disertaciji na padovanski slavistiki o enem od kraških narečij:

Pinyelcy, panyelcy  
Kazel'cy anyelcy [Kazlje]  
Štuorcy so fañ ledje [Štorje]  
Yrišcy pej sami tatje [Griže?]; (Serazin 1940–1941: 87).

V Koprivi so zvonovi nekdam razglašali tragično zgodbo in jo zavili v črni humor:

Tone Linken  
Žefo ubou.  
Žefa scala,  
Tone srou.<sup>213</sup>

<sup>211</sup> In jih sam tudi recital v oddaji *Slovenska zemlja v pesmi in besedi* na radiu Ljubljana, v narečju 13. 1. 1967.

<sup>212</sup> Pinyelcy, panyelcy  
Kazel'cy anyelcy [Kazlje]  
Štuorcy so fañ ledje [Štorje]  
Yrišcy pej sami tatje [Griže]; (G. Serazin 1940–1941: 87).

<sup>213</sup> Linkna hiša je stala, kjer sedaj Vrabcov hlev za konja. Ta Žefa je bila Tonetova žena, ki se je nekega dne popolnoma zgubila. Nikdar več je ni nihče videl. Iskali so jo v lokvi, po vodnjakih, po brezdnih, a je niso našli. Zamislili so si, da jo je Tone ubil, a ni verjetno. (Matičetov 2019: 286–287).

Zvonovi v Zadovljah pojo:

Šent-Ilovo, potenfano,<sup>214</sup>  
Šent-Ilovo, potenfano (Borovlje), (Š-8106).

Zvonovi v Humčah pojo:

Tri pare ror'čov,<sup>215</sup>  
Tri pare ror'čov! (Podkrmos), (Š-8108).

V Šmartnu za Kranjem zvoni:

Za rimъljnam, [= letvice]  
Za bangarjam, [= podboj]  
Za lerъm, belъm  
Falarjъm [steber] (Šmartin pri Kranju), (Š-8109).

Ni jasno, na kaj namiguje – če kaj?! – zvon v Jančah, na začetku Zasavja:

Konj je v ajd, konj je v ajd.<sup>216</sup>

#### 4. Zvonjenje ob mrličih

Smrt in pogreb naznanja ponekod poseben način zvonjenja, klenkanje (npr.) Pungert pri Škofji Loki, drugod *mrt zgun*.

In kot piše Rožana Špeh (1999: 93) zvoni za moškega na tri *šenje* (tri znake) po sedem minut z dvema presledkoma, za žensko na dva *šenja* z enim presledkom, za smrt otroka pa zvoni samo en *šenj*. Preden začne zvoniti za mrtve, se mežnar pokriža in moli za pokojnika, ravno tako ob koncu zvonjenja. Tudi v Kubedu zvoni veliki zvon za odrasle, mali za otroke.

Ta, zaradi omembe trajanja, izjemno dragocen podatek iz Slovenske Istre potrjuje drugi iz Bohinja in odpira vprašanje, od kdaj je tako zvonjenje ob umrlih postalo na naših tleh splošna navada.

Včash jə ba *šklendrca*, *mrtvašč zvonc*, zej ga majò pa samo še na Bistrcə. Mo pa *cəngletəlj* rečejo; to j tak drobən zvonc, navčk. Čə votrok umrje, ankrə pozvoni, dvakret za žensko, trikret pa za moškəga, zato da ldje vado, kdo j umərov (Cvetek 1993: št. 145).

Spomin pa ni več zanesljiv, zato je informacija o mrliškem zvonjenju v Tuhinjski dolini (Rožično) ohlapna: Odraslim so zvonili trije ali štirje zvonovi, kar se je slišalo:

Zdej-je-biv-zdej-ga-ni  
Zdej-je-biv-zdej-ga-ni! (Podbrežnik/Kotnik 2009: št. 434).

Na Žalah v Kamniku zvonovi oznanjajo:

Dedъc ma tolarje,  
Dedъc ma tolarje,

<sup>214</sup> Potenfan = zmečkan, potlačen, stisnjen (Ivančič Kutin 2007: 80).

<sup>215</sup> Glede na to, da gre za pare, to najbrž pomeni pare obutve, tj. čevljem dodane »rore« (Tominec 1964: 196), »kamašne«, da s kombinacijo obojega nastanejo škornji.

<sup>216</sup> Anon. Potopisna zabavica, *Slovenski narod* 11, 1878, št. 292, 1-3.



Le v jamo ž nim,  
Le v jamo ž nim (Kamnik), (Š-8090).

V Sori pri Medvodah smrt naznanja klenkanje (1 zvon), potem se pa 3x na dan zvoni (vsaj včasih je bilo tako). Ob zvonjenju mrliču se sliši:

Danes men, juter teb,  
danes men, juter teb.<sup>217</sup>

Sporočilo iz Benečije ne skriva trde stvarnosti ostalih, tj. tistih, ki so ostali živi; četudi so posvečeni predvsem za onostranstvo:

Par starin, tudi pogreb je biu parložnost za famuštra an za mežnaria zadobit zaslužek. Buj bogat, ki je biu marlič, guorš zaslužek sta dosegla. Adan med telih marliču je muoru bit Štonder gor z Ofijana, ku je ostalo do donas oponašanje, ki judje puojejo na uižo landarskih zuonovu. Beseide me jih je zapiecu Vigi Puller dol z Bijač, devetansedandeset liet star.

Šton-de-rja ko-pa-jo  
fa-mu-štar ža-lo-stan  
an-gel-ci jo-če-jo  
me-žna-ri sto-pne-jo  
go-re na dva ko-la

če-ne-sej buo-ze-ga  
mar ne vič dru-ze-ga  
če pa bo-ga-te-ga  
le usak dan ta-ke-ga...  
(Anonim: 1991<sup>218</sup>).

Ko so v Ljubljani še nosili krste z mrliči na nosilnicah na ramah, je pri sv. Krištofu zvonilo:

*Cingcingtinketonke, danes meni, jutri tebi, danes rdeč, jutri smrdeč, cing, cang, tink tonk.*<sup>219</sup>

Ko se je žalni spreved bližal Svetemu Krištofu, je pozvanjal zvonček:

*Cingel, cingangel v jamco zvoni, danes sem jaz, jutri boš ti* (Mara Tavčarjeva 1943: 2).

Že ta uvodna zvončica nakazuje, da tudi tako resna snov, kot je smrt, ne vpliva na ubeseditev zvonjenja. Večinoma so šaljive, ironične, sarkastične, surove, grobe. Nič sentimentalne ali otožne:

Umáru je – ni ga več!  
U nebesa je šou,  
je cokle pozábu,  
nazaj bo pršou (Matičetov 1984: 156).

Tako pojo zvonovi na Rakitni:

<sup>217</sup> Pismo Francke Benedik, marec 2023.

<sup>218</sup> Anonimno, *Dom*, proti koncu leta 1991. Napisano okrog 1. novembra. Drugih podatkov na izstrižku ni[mam].

<sup>219</sup> Bogataše pa je vozil Doberlet iz Frančiškanske ulice. Doberletovi vranci so bili vzgojeni za mrliške vozove. Na glavi so imeli nojeva peresa, hodili so po taktu, stresali z glavo z vso nobleso, kakor da se zavedajo, da vozijo petičnega zemljana k večnemu počitku. Kočijaži so bili opremljeni v pogrebno obleko in so se obnašali odlično. Na glavi so imeli uradne klobuke, spredaj in zado j podaljšane v neke dvokotne napoleonovce, obleka pa je bila našita s srebrnimi trakovi (Mara Tavčarjeva 1943: 2).

*Bingelebongele, zvonovi pojo, Srečeta nesejo, črvički ga bojo žrli, nazaj ga ne bo,*  
'Joj,' sem rekla, 'Ludve, bod' no tih.'  
'E,' je reku, '*nej ga kr črvički žrejo*'. [...] Kr nej sliši, da jest pojem tako grdo'  
(Rakiška planota).<sup>220</sup>

V Polhovem Gradcu je ob pogrebu njihov začetek podoben, nato se posnemovalni medmet izpelje v zvončico:

Bingale, bangale, jama zvoni,  
štirje ga nesejo, eden pa spi... (Ivančič Kutin 2009: 431).

Podgorci (Gorjani, Počani in Trebenčani) na Cerkljanskem so leta 1898 kupili 615 kg težak zvon za 830 forintov. Dan njegove blagoslovitve je bil za te vasi velik praznik. V bližnji gostilni so se za pridobitev zaslužni možje pomenkovali tudi o dotedanjem zvonjenju in presodili v domačem narečju:

Prit je pilu [= prej je pelo] '*cev – mev, cev – mev,*' zdej bo pa pilu [= pelo]:  
Boun nina, boun nana,  
nesima ga u jama,  
ta star'ga Jerama,  
boun, boun boun (Prezelj 1992: 101).

U Uošieke [Viševек - Stari trg pri Ložu], je od nekdaj pokopališče, zato je zvonilo bolj na tanko:

Le hit–ru u jam–co z nim,  
le hit–ru u jam–co z nim!<sup>221</sup>

Ali pa

A–den man–ka, a–den man–ka,  
a–den man–ka, a–den man–ka!<sup>222</sup>

Tudi v Pocrkve, [Podcerkev] pri Svetem Martinu ima pokopališki zvon svojo zvončico:

S kou–cam ze nim,  
Pa u jam–co ž nim!<sup>223</sup>

Na Kozjak nad Mariborom vrbanjski zvonovi pojo:

Minka vmrla, Minka vmrla! (Š-8094).  
Ne Škrilah pa bel žalastnu.<sup>224</sup>  
'Svete Marjete zvon zmeram žavostno poje. Včasih so rekle, da tokle<<  
Pet kranceljnov,  
Šest pankeljnov,  
Pet kranceljnov,  
Šest pankeljnov... (Cvetek 1993: št. 145).

<sup>220</sup> Jože Grum. Zapisala Ana Miklavčič, januar 2003.

<sup>221</sup> Milena Ožbolt, Gradivo za zbirko *Glasovi*.

<sup>222</sup> Milena Ožbolt, Gradivo za zbirko *Glasovi*.

<sup>223</sup> Milena Ožbolt, Gradivo za zbirko *Glasovi*.

<sup>224</sup> Žal, nadaljevanja ni.

Motiv rož povezuje Bohinj in Praproče na Polhograjskem:  
Pušlci, panglci,<sup>225</sup> gautraže, naglni,  
pušlci, panglci, gautraže, naglni... (Ivančič Kutin 2009: 431).

Prekmurske zvončice ohranjajo žlahtno panonsko patino naših slovanskih prednikov:

Bratonskiva zvoná:

Düšo v nébo, tēlo v zémlo,  
Düšo v nébo, tēlo v zémlo (Š-8091).

Števan Kūhar je zapisal:

Dokležovski zvonôvjä:  
Lēnka mřla, vřč potřla.  
Na prági sidēla  
Dētā mēla,  
Vö z lōnca kāšo jējla (Bratonci); (Š-8092).

V ospredje prihajajo otroci, živi in mrtvi. »Kedar mrtvecu zvoni, pojo«:

Bombilom, bombilom!  
Kdo je vmrv?  
Celovški črv.  
Kdo ga je pokopov?  
Celovški ropov (Podkrnos, Podjuna); (Š-8083).

V Žireh se je z Ledinice slišalo:

Bim bam bom,  
[Yx] je umrou  
nábæ več kruha žrou.<sup>226</sup>

Varianta je bila morda kdaj znana tudi drugod po Sloveniji, v Tuhinjski dolini vsekakor:  
Nekateri so malce hudobno trdili, da se to sliši:

Zdej-je-biv-pa-je-umə-ru-ne-bo-več-kruha-žru! (Podbrežnik/Kotnik 2009: št. 434).

Zvončica s Krasa (Križ) se v prvi vrstici dotika prekmurske, v drugi pa žirovske in tuhinjske:

Dete umrlo,  
močnik žrlo (Matičeto 2019: 135).

## • Otroci

Otrokom sta za slovo zvonila le mala dva zvona, kar so z Malega gradu (Kamnik) slišali kot:

Pet pintarčkov,  
Pet anglčkov,  
Pet pintarčkov,  
Pet anglčkov! (Š-8101).

<sup>225</sup> panglci = pisani trakovi iz krep papirja, s katerimi se okraši npr. mlaj, butara.

<sup>226</sup> Marjana Demšar, Zabrežnik. Ko smo sušili seno na travniku v Rantah in je zvonilo mrliču na Ledinici. 50. ali 60. leta 20. stoletja (ms, 30.1. 2022).

Ko pa je umrl otrok pred prvi sv. obhajilom, pa so zvonovi peli:

Pet angelčkov  
pet pušelčkov  
pet angelčkov  
pet pušelčkov (Brnik), (Milka Jenko, 2001).

Mrličkom je na Gorenjskem (Češnjevek) in na Koroškem (Šmihel, Podjuna) zvonilo:

Pet anglčkou, pet kranceljčkou,  
Le v jamco ž njim! (Š-8100).  
Pet angelčkov, pet parkeljčkov,  
le v jamco z njim... (Šmihel, Podjuna), (Jagodic 1954: 53).

Parkeljčki so tu najbrž omenjeni v jezikovni zadregi, z asociacijo na spremljevalce ob prazniku svetega Miklavža. Tudi to, da »pritrkavajo z vsemi zvonovi«, ni umestno reči za zvonjenje ob smrti. Vtis je, da je prišlo v informatorjevem spominu do interference med obema vrstama zvonjenja.

O tem, da je navedena zvončica zavzemala širši areal, priča objava v *Vrtcu* leta 1894; zvončica iz cerkve svetega Vida se je glasila:

Pet angeljev, pet angeljev, le v jamo ž njim le v jamo ž njim (*Vrtec* 1894: 105).  
Z leti se je drugi del izgubil, prvi pa zresnil, saj tudi pomanjševalnice ni več:  
Pet-an-gel-nov  
Pet-an-gel-nov! (Podbrežnik/Kotnik 2009: št. 434).

Zakaj ravno število pet? Pet je človekovo število. Saj ima pet čutil, pet prstov na roki. Petica je sveto število Afrodite, grške boginje ljubezni. Z njo je povezan pentagram ali peterokraka zvezda, ki je že v starih kulturah veljala za močno varovalno znamenje, simbol sreče, duhovne harmonije in notranje moči (Germ 2003: 40). Vsako mitično sredstvo pa vsebuje tudi svoje nasprotje.

Zelo dobro je opisal doživljanje zvonjenja, do kamor seže njegov glas, ob veselih in žalostnih dogodkih in v nesreči, v pesmi *Poslednji pozdrav* Rukli-Lojze Kmetič v času 1941–1943 v Starem selu v okolici Kobarida (Paternu 1996: 78):

Še en pozdrav zvoní, doní,  
 njih mili glas čez vas hití.  
 Otožno z lini *din, don* pojo,  
*din, don* zdaj naše je slovo.  
*Din, don, din, don* še glase te  
 naj vsak vtisne jih v srce,  
 poprej kot gremo v črni grob,  
 ti čuj nas zadnjič, narod – rob.  
 Let dvesto poje vam ta glas  
 in verno čula ga je vas.  
 pradedje, dedje in zdaj vi,  
 ste čuli verno nas vsi.  
 In če smo peli vam srčno,  
 ste z nami peli vi glasno.  
 In če smo jokali na glas,  
 je z nami jokala vsa vas.  
 A ko grozilo je nebo,  
 v skrbeh zašlo je k nam oko.  
 In glas naš, prošnja do neba,  
 je upe vlila vam v srca.

Naš glas v nesreči je glasnik,  
 glasnik in tudi tolažnik.  
 Do danes narod suženj – rob,  
 odpre se zapečaten grob,  
 in vstaneš kakor velikan,  
 ni daleč *din, dan, don* tvoj dan  
 in spet tu v linah pel bo glas  
*din, don, din don* ti srečna vas.  
 pozdrav poslednji, ti moj dom,  
 ti vas, ti narod, *don – don – don*.  
 Poslednji zvoki kot v glavo  
 so padali trdo, trdo...  
 In vsaki *don* kot meč v srce,  
 skrivaj je vsak otrl solze.  
 Skoz zastor tam na nebu žar  
 ublažil v dušah je vihar.  
 Čez vas pa njih odmev glasan  
 je klical vsem: na plan, na plan!  
 (Rukli-Kmetič 1996: 78)



Veliko presenečenje je, da so zvončice, zbrane na enem mestu, komaj kaj pobožne, čeprav so se nanašala na cerkveno zvočno sredstvo; medtem ko gre pri ptičjicah za številne različice, jih je pri zvončicah malo. Vtis je, da so si z njimi sestavljavci in potem uporabniki in nosilci, prenašalci dajali duška ob vaških težavah, tudi zdražah. Pravzaprav so na zvonove prenašali to, česar niso mogli povedati konkretno. Znotraj tega konteksta je moč razumeti besedno zvezo »*so obesili na veliki zvon*«. Na to kažeta dva primera:

Liza je šla župnika vprašati, ali naj vzame Janeza. Župnik ji pravi, naj posluša, kaj bodo zvonovi rekli. S temi je previdno namignil, naj posluša nasvete drugih; kaj ljudje govorijo o njem.

Liza je slišala: 'Le ga vzemi, le ga vzemi,' pa je Janeza vzela. A kmalu se je kesala. Nekoč je molila na materinem grobu. Oglasil se je mali zvon in zdelo se ji je, kot da bi jej klical: '*Pustila bi ga bila! Pustila bi ga bila*' (J. S. 1886: 14–15).

Na pokopališču ji mali zvon posreduje pravzaprav materin nasvet. Da so zvonovi nekdanj pravzaprav opravljali funkcijo javnega mnenja, potrjuje še en primer:

Pravili so tudi, da je Lucija jokala vsakokrat, kadar so fantje v krčmi zapeli na Svetu lepših fantov ni, kot so gorenjski furmani, o njeni možitvi pa so vedeli povedati, da se je odločila za enkrat starejšega moža Matijo, ker ji je baje otoški zvon vsak dan trikrat pel: '*Lu-ci-ja vze-mi Ma-ti-ja*' (Malenšek: 1988: 7).

V postnem času od velikega četrtega zvečer do velike sobote zvečer vsako leto »gredo zvonovi v Rim«, tedaj pridejo na vrsto raznovrstne raglje s prav nič prijetnimi zvoki.

Na takšni raglji je bil pritrjen jermen, da si je otrok ragljo obesil okoli vratu ali pa čez ramo. Vreteno so vrteli z roko. Ragljali so v taktu. *Dr; dr; drr* – je donelo tedaj daleč naokrog (Kuret 1965: 157).

Treba je bilo potrpeti, da se je z olajšanjem spet lahko zaslišalo domače zvonove. A kaj je bilo to v primerjavi z dogajanjem proti koncu prve svetovne vojne:

Pa je prišel vojaški ukaz, da morajo vse cerkve, kjer jih imajo, dati bronaste zvonove. Kar nobena prošnja ni bila uslišana! Vse je jokalo, ko se je zvedelo, kdaj se bo to začelo, pa ni nič pomagalo. Navadili smo se topov in v ponočnem svitu žarometov. Privadili smo se vsemu hudemu, ki nas je sproti zadevalo. Ali bo kdaj kaj boljše? Nič ni kazalo. Zvonove dati za vojsko, to je bilo najhuje! Ti božji klicarji, ki so nas dan za dnem vabili v božjo hišo in tako slovesno pritrkavali pri procesijah in ob drugih slovesnostih, zdaj ste namenjeni, da boste trosili smrt in uničenje! Kako strašno je to! Spominjam se, bilo je neko nedeljo. Lep zimski dan je bil, pa brez snega. V ponedeljek so začeli s to akcijo. Tisto nedeljo so še pustili, da so še smeli zvoniti zadnjikrat v slovo. Dobro se spominjam, ko je prišla prijateljica Marjanca k nam v Lavrovec, da bi poslušala še zadnjikrat. K nam se je od povsod slišalo. Še danes se spominjam, kako so zvonili in pritrkavali. Najlepše se je slišalo s Planine. Vsi ljudje so vedeli, da tako lepega in ubranega zvonjenja ni daleč naokrog. Še danes mi brni v ušesih, ko sem še kot pastirica poslušala te mogočno ubrane glasove: *Tine, Tone, Marko, Blaž – Peter, Pavle pa Tomaž*.

Marsikdo je rekel, zdaj pa ne bo dolgo trajala vojna, ko so se še nad zvonove spravili (Stanonik 1995: 28).

Na zmago že ni mislil nikdo več, samo na mir, mir za vsako ceno. Vsak dan so se opravljale nove zbirke in dajatve, za Rdeči križ, za begunce, za vojna posojila. Začeli so pobirati bakrene in medeninaste predmete: svečnike, kotle, korce in končno so morali pasti iz lin tudi zvonovi. Z žalostjo smo gledali, kako so odpeljali veliki zvon sv. Lenarta (Bertoncelj 1973: 33).<sup>227</sup>

---

<sup>227</sup> V času čakanja na korekturo sem v knjigi *Nadaljevanje prihodnjič* na več mestih naletela na zvončico "Pet krancelnov, pet panglcov, le v jamo ž njim, le v jamo ž njim" (Snoj 2021: 205 idr.).



## **B. VIZUALNA POETIKA**





# KATEGORIJA PROSTORA

Kategorija prostora je tako gibka, da je pristop do nje lahko zelo različen (prim. Čas 2006) in je v zadnjih desetletjih priljubljen predmet številnih znanstvenih razprav. Slovenska etnologija se jim je leta 2012 pridružila s posvetovanjem *Etnologija in slovenske pokrajine*.<sup>228</sup> Na njem je bil navzoč tudi folkloristični vidik problematike.<sup>229</sup> Toda zdaj se ta stroka lahko postavi že s tremi monografijami na to temo. Ledino vanjo je zaorala Katja Hrobat Virloget (2010) s posebnim pogledom na Kras, medtem ko je Katarina Šrimpf Vendramin s podobnimi izhodišči predstavila »pripovedno izročilo« na nasprotnem koncu Slovenije, v zgornjem Obsotelju (2021). V doktorski disertaciji Magdalene K. Kargul *Przestrzeń w polskich i słoweńskich legendach o wędrówce Chrystusa ze św. Piotrem* (2015), je poleg splošnih ugotovitev o gradivu z obeh strani za slovensko stran pomembna predvsem njuna primerjava glede na opozicijo *orbis interior* vs. *orbis exterior* (Kargul 2015: 214).<sup>230</sup>

Za vsako zgodovinsko utemeljeno vedo veljajo tri temeljna merila (Kremenšek 1976: 1):

- prostor (*topos*),
- čas (*kronos*),
- družbo (*demos*).

Na hierarhični lestvici se še vedno prisoja najvišje mesto prostorski razsežnosti, saj sta v primerjavi z njo kategoriji čas in družba veliko bolj odvisni spremenljivki. Najhujši spori med posamezniki ali številnimi med seboj tekmujočimi družbenimi skupinami se pojavljajo zaradi prostora. Kot omejena dobrina postaja vedno pomembnejši (Mlinar 1994: 31, 34).

## I. STATIČNI IN DINAMIČNI VIDIK PROSTORA

Prostor v konkretnem, fizičnem smislu, je dosledno element narave. Pojem pokrajine praviloma zaznamuje del posameznega ozemlja glede na njegovo »oblikovanost, obraslost, urejenost« (SSKJ II 1975: 466; III 1979: 748). Pokrajina je *conditio sine qua non* fizične geografije.

Od človeka oblikovana krajina je najzanesljivejši zgodovinski dokument (Urbanc 2002: 11). Antropogeni vidik prostora, vprašanje človekovega poseganja v prostor je v prvi vrsti geografsko téma (Ilešič 1979: 289), kako človek doživlja prostor na posameznih stopnjah razvoja.<sup>231</sup> S svojo odprtostjo v svet je spremenil evolucijo v zgodovino (Trstenjak 1985: 103).

Današnje zemljepisno okolje je že skoraj povsod močno drugačno od tistega, ki so ga »nemoteno ustvarili zares samo prirodni procesi.« (Ilešič 1989: 285–299). Človek, ki

<sup>228</sup> *Etnologija in slovenske pokrajine: Gorenjska* (Strokovni posvet), Dvorska vas pri Radovljici, 16. in 17. februar 2012, [Elektronski vir: CD in <http://www.sed-drustvo-si/>].

<sup>229</sup> Prim. naslednje poglavje v tukajšnji monografiji.

<sup>230</sup> Odloemek iz nje je dostopen tudi v slovenskem prevodu (Kargul 2022: 493–502).

<sup>231</sup> V tradicionalnih kulturah je obstajala 'participacijska zavest', da človek kot posameznik ni izločen iz sveta, ampak njegov del. O tem pričajo stari epi.

je bil na prvotnih stopnjah razvoja skoraj suženj okolja, je postal »v stalnem boju z njim čedalje aktivnejši in vedno uspešnejši partner.« Zaradi graditve novega cestnega omrežja smo priče številnim posegom v okolje, medtem ko se tistih iz prejšnjega stoletja, ko je k nam prihajala železnica, (skoraj) več ne zavedamo. Z njo se je začel odločilno tisti proces, ki ga sociologija imenuje 'časovna geografija' (Mlinar 1994: 20), geografi pa 'historična geografija'. Zastavlja si vprašanja o vlogi »stare agrarne pokrajine kot elementa podedovanega geografskega okolja v tistih področjih, ki jih je zajel val hitre in močne deagrarizacije in urbanizacije« (Ilešič 1989: 293). Gre za ustrezno priznanje geografskim zakonitostim na človeka v preteklosti in dandanašnji in ne za kakršen koli *geografski determinizem* ali '*prostorski fetišizem*', ki ju zavračajo tako geografi kot sociologi (Mlinar 1994: 32).

Sociologija sicer priznava, da njene teorije niso dovolj upoštevale prostorske razsežnosti družbenega dogajanja; želela je vnaprej odpraviti vsak očitek o njeni morebitni povezanosti z geografskim determinizmom ali »prostorskim fetišizmom«. Vstran je bila potisnjena utemeljitev, da je prostorskost inherentna lastnost družbenega življenja (Voigt 1995: 353–367).

Kaj ji pomeni prostor, pove pojem *oddaljenosti*. Krištof Kolumb je ob premagovanju medcelinske oddaljenosti skoraj izgubil življenje, danes pa nam na podlagi t.i. informacijsko-komunikacijske revolucije, ki krči prostor ali ga časovno zgoščuje, Kitajska in Amerika prihajata v sobo (Mlinar 1994: 76–77). Ko se osvobajamo »tiranije prostora«, prevzemamo »tiranijo komunikacije« (Mlinar 1994: 34–39).

Z novimi možnostmi transporta in komunikacij se povečuje »prostorska mobilnost« ljudi, materialnih dobrin, kapitala, sporočil. Vse to povzroča, da se rahljajo »nekdanje kolektivne in zlasti teritorialne identitete« (Mlinar 1994: 149–150). Odmiranje narečij in brisanje pokrajinskih posebnosti (je) poteka(lo) skoraj neopazno,<sup>232</sup> medtem ko podobni procesi na nacionalni ravni močno odmevajo (Mlinar 1994: 149–151). Kulturna raznovrstnost se ohranja pri življenju le še na ravni folklore (Stanonik 1994: 63–69) in folklorizma.

Danes smo soočeni z 'izgubo izolacijskega prostora'. Informacijska tehnologija omogoča nekontrolirano poseganje drugih v 'osebni prostor' posameznikov ali (glede na prepustnost mej) v identiteto skupine. Z zmanjšanjem 'upora prostora', ki se izraža celo v odpravi časovno-stroškovnih razdalj, prostor izgubi vlogo zaščite za družbene skupine in posameznike. Avtonomija posameznika se med drugim izraža v njegovi sposobnosti, koliko nadzoruje dostop drugih do sebe. S tega vidika fizični prostor zagotavlja varovanje določene identitete. »Za toliko, kot je zdaj prostor manjša ovira pri dostopu k drugim, je tudi izgubil svojo zaščitno vlogo« (Mlinar 1994: 86).

Sociologije razločuje *primarni*, *sekundarni* in *javni* teritorij; vendar niso vsi za vse kategorije prebivalstva enako dostopni. *Prostorska diferenciacija* vsekakor vsebuje tudi kategorijo primerjave, kar je slikovito prikazal Matija Majar-Ziljski:

<sup>232</sup> Depopulacija vasi je povzročila nekakšno paralizo podeželsko-kmečkih skupnosti, še posebno, ker so bili tokovi preseljevanja enosmerni.

Slovenski pisavec naj skrbi, da je slovenski (= slovansko – op. ms) izobražen, on ne sme, da bi gledal samo v svojo domači kot, samo v svojo domačo dolino, samo v svojo domačo deželico, kakor krt v svojo krtovino, na kvišku naj povzdigne svojo glavo, naj pogleda, kaj drugi naši slavjanski bratje lepiga in koristniga pišejo! (Majer 1844: 175).

## II. PROSTOR KOT KRITERIJ IDENTITETE

Poroštvo za identiteto vsakega naroda je poleg njegove zavesti o skupni zgodovinski usodi, njegovih živih kulturnih vrednotah in izročilih,<sup>233</sup> ki jih neprestano obnavlja, ozemlje, na katerem biva in je njegova last. Zgodovina naroda je nerazdružno povezana z njegovim ozemljem. Zavračanje *teritorialne avtonomnosti* posameznega naroda pomeni zavračanje realne možnosti za njegov obstoj. S trajno izgubo le-tega je, gledano dolgoročno, ob svojo identiteto.

Čeprav so teritorialne meje sorazmerno obstojne, narod zato še ni stabilen pojav. Noben narod si v procesu razvoja ne zadošča; absolutne suverenosti naroda ni. Eksistenčno so vsi narodi bolj ali manj odvisni eden od drugega. V ugodnih razmerah se med seboj zблиžujejo, sklepajo politične in druge z/a/veze (Mencin 1964, 203–205). Velikokrat se *politične / administrativne meje* ne ujemajo s *pokrajinskimi ali etničnimi in jezikovnimi mejami* (Kuret 1972/73: 210–219), saj obstajajo različne funkcije prostora in njegove razmejitve.

## III. ETNOLOŠKA KLASIFIKACIJA SLOVENSKEGA ETNIČNEGA OZEMLJA

Znotraj slovenskega prostora se etnološke klasifikacije nihče ni lotil do Matije Murka, ki je v razpravi o slovenski hiši zaznal troje kulturnih območij. Sledil mu je Josip Mantuani, še bolj odločno pa Stanko Vurnik, ki je v »študij ljudske kulture, v 'etnografijo', prenesel umetnostno zgodovinsko metodo in muzikološko znanje. Na podlagi slogovnih posebnosti na predmetih tvarne kulture in v glasbeni folklori je razmejil »vzhodno« in »zahodno« območje na naših tleh (Novak 1958: 5), kar se na podlagi etimoloških raziskav ujema z Bezlajevo teorijo poseljevanja tega prostora (Bezlaj 1967: 9).

Za Vurnikom se je v »strukturo slovenske kulture«, kakor je poimenoval svojo razpravo o njeni zgodovinski in zemljepisni diferenciaciji, poglobil Vilko Novak (1958: 3–30). Ob kompleksni etnološki problematiki ločuje naslednje tri geografske plasti.

**1. Sredozemska plast** je večinoma omejena na »geografsko primorsko področje, v katerem že geološke in rastlinske posebnosti utemeljujejo razvoj nekaterih materialnih lastnosti tega področja (rastline, živali, ribištvo itd.). Ni več mogoče ugotoviti, kaj vse so prvotni Slovenci prevzeli v novi domovini od Ilirov, Keltov, romanskega ali romaniziranega prebivalstva. V slovenskem folklornem pesništvu so sledovi o stikih z romanskim sredozemskim svetom, kamor so vodile slovenske božje poti, v pesmi o romanju k sv. Jakobu Komposteljskem (Španija). Pesem Mlada Zora pa ima za podlago pripoved o Salomonu in njegovi nezvesti ženi in je prišla k nam iz orientalsko-bizantinskega kulturnega kroga prek »mediteransko vplivanega Balkana«. Najznamenitejša pesem iz tega okolja je Lepa Vida, ki je dobila

<sup>233</sup> Sem šteje tudi slovstvena folklor.

slovensko obliko že v 11. stoletju. Romanski motivi so še v starejših pesmih Zarika in Sončica, španski kralj, poljska (= španska) kraljica, pesmi o Kralju Matjažu, ki reši svojo nevesto in nemara tudi baladna snov o Rošlinu in Verjanku. Iz Mediterana izvirajo metaforični pregovori in nekatere uganke in morda tudi nekateri verzni vzorci (Novak 1958: 9–18).

**2. Alpska plast** zajema veliko slovenskega etničnega ozemlja, ki je skoraj vse v geografskem območju Alp in njihovih izrastkov. Hkrati z geografsko povezanostjo z alpskimi deželami povezuje velik del Slovenije z njimi zgodovina, ki je iz alpskih kulturnih središč usmerjala civilizacijske in kulturne tokove, ki so opazni v likovni umetnosti in v ljudski duhovni kulturi [...] Nekatere od teh sestavin so splošno zahodnoevropske in nam jih je nemški alpski živelj *lepo posredoval*. Druge, izrecno nemško-avstrijske, a tudi italijanske alpske sestavine, so si bolj ali manj *prisvojili*. Tretji t. i. alpski pojavi so *nastali pod istimi pogoji tal in okolja pri nas samostojno*« (Novak 1958: 18–19). Tokrat ni slovstveni folklori posvečena nobena beseda, morda sodi sem vsaj »alpska poskočnica«?

**3. Panonska plast** se imensko nanaša na celo Panonsko nižino z obrobniimi pokrajinami in vso njeno kulturno-zgodovinsko dediščino, a dandanašnji nam »pomenijo panonski vplivi običajno najmanjšo – madžarsko plast kulture na tem območju; nadrobnejše raziskave pa bi pokazale tudi zgodnejše, predmadžarske sestavine (Novak 1958: 21). Tudi tokrat o slovstveni folklori ni rečeno nič.

Na podlagi »analitičnega in genetičnega pogleda« slovenske »ljudske kulture« Novak ugotavlja,

da je na etnično izoblikovanje ljudske kulture, vštveši k njej tudi ljudski jezik in vso duševnost, vplival geografski položaj, ki je ločil posamezne pokrajine od ostalega sveta in bil osnova posebnemu razvoju materialne in duhovne kulture; dalje je vplivala na etnični značaj posameznih pokrajin zgodovinska usoda – oboje pa je posredovalo geografsko in zgodovinsko najbližje kulture in jih priljučilo domači prvobitni osnovi. Zato so se na teh osnovah razvila v naši ljudski kulturi štiri glavna, značilna etnična območja (areali, regije): alpsko, sredozemsko, osrednje slovensko in panonsko območje. Mnoge kulturne prvine so zastopane v dveh, treh območjih: mnoge prehajajo daleč preko splošnih mejá svojega območja, tako da ostre meje v delitvi kulturnih prvin in značilnostih ni, kar nam jasno kaže tudi prelivanje slovenskih narečij. Prav to dejstvo ustvarja poleg drugega tudi bistveno enotnost slovenske ljudske kulture kot celote (Novak 1958: 24–26).

Kakor so zvečine dobrine in vrednote sredozemskega kulturnega območja last več narodov in značilnosti v enakem okolju in zgodovinskem razvoju živečih ljudstev, tako so tudi etnološke posebnosti alpskega sveta skupna last romanskih, germanskih in slovanskih ljudstev, živečih v njem že dolga stoletja pod istimi ali podobnimi pogoji in posredujoči si vzajemno predmete gmotne kulture in duhovne predstave ter pojave. Včasih moremo takemu etnološkemu pojavu določiti njegov krajevni in narodnostni izvor ter smer in način njegovega razširjanja, drugič pa moremo dognati le obseg in čas njegove razširjenosti (Novak 1958: 19).

Novak priporoča slovenski etnologiji dotlej nepoznano ji »*kartografsko metodo*«. Etnološkimi atlasi bi pomembno dopolnjevali »*zgodovinsko, psihološko in sociološko metodo*«. Genetski analizi kulturnih sestavin bi se pridružilo njih prostorsko prikazovanje (Novak 1958: 24–26). Zamisel o *Etnološki topografiji slovenskega etničnega ozemlja* (Kremenšek & al. 1992) je hote ali nehote upoštevala ta Novakov poziv.

Geografija je pozdravila topografsko usmeritev Kremenškove etnološke šole, kajti »pokrajina oz. prostor [je] tista materialna in proizvodna dobrina, ki ima s svojimi učinki nenavadno močan vpliv skoraj na vse oblike vsakdanjega sloga življenja« (Natek (1988, 27–44); tudi na jezik.

Slovenski jezik je danes razčlenjen na čez štirideset narečij in izrazitejših govorov. »V širšo enoto jih družijo podoben slušni vtis,«<sup>234</sup> po katerem so razvrščeni v *koroško, primorsko, rovtarsko, gorenjsko, dolensko, štajersko, panonsko* narečno skupino. Za narečno razmejevanje so bile po Tinetu Logarju manj pomembne reke in močvirja od vertikale slovenskega reliefa: »/V/isoke gore in hribovi so največkrat postali hkrati upravno-politična in dialektična meja, pri čemer je bil upravno-politični faktor za dialektološko diferenciacijo pomembnejši zato, ker je odločneje vplival na smeri gibanja in komuniciranja med ljudmi kot pa sama geografska razčlenjenost slovenskega teritorija« (Logar 1975: 5-6)

Sociologija opaža presenetljiv paradoks: v času, ko se znotraj političnih sistemov ljudje zavedajo vse večje medsebojne odvisnosti v svetovnem merilu, se krepi tudi regionalna zavest (Mlinar 1994: 118–119). Morda je tu tudi razlog razmahu slovenske narečne književnosti (Stanonik 2007).

#### IV. REGIONALIZEM, TUDI KOT ESTETSKO DEJSTVO

»Geografija je torej vse pre pogosto nadaljevanje politike z drugimi sredstvi« (Hobsbawm 1990: 87–88). Avtor na nekaj primerih z evropske celine slikovito in učinkovito ponazarja, kako posamezna geografska dejstva v političnih žongliranjih izgubljajo svojo nevtralnost in se spreminjajo v vrednostne kategorije. Meja med Evropo in Azijo po pogorju Urala, Kaspijskem jezeru in Kavkazu ni le to, ampak med dobrim in zlim, napredkom in zaostalostjo, kulturo in barbarstvom, med 'nami' in 'onimi' tam.

Subjektivnost geografskega imena Evropa je bila nedavno zelo pereča tudi na slovenskih tleh, saj je bilo kar naprej slišati, kako moramo v Evropo, s čimer se je neznosno zamegljevala prav naša temeljna, geografska identiteta – kot da nismo že od naselitve na teh tleh bili deležni njene usode v majhnem in velikem. To še toliko bolj velja za 'Srednjo Evropo', ki nima obstojne / priznane definicije. Bolj sodi v politiko, kakor v zemljepis, bolj k pragmatiki kakor k resničnosti. Ne označuje tistega, kar je, marveč tisto, kar naj bi bila (Hobsbawm 1990: 87).

»Evropa regij« ni zgolj geografsko vprašanje, ampak »izziv za oblikovanje evropske kulturne identitete«. Regionalizem je postal ključna beseda v politiki, ekonomiji in umetnostnem ustvarjanju, kar pomeni, da se skozenj kaže določena globalna težnja

<sup>234</sup> France Marolt in Janez Bitenc s posluhom glasbenika opozarjata na muzikalne različice slovenskih narečij.

sodobnega sveta. Toda različni avtorji ta pojem dojemajo različno (Pogačnik 1996: 34).

Regionalizem ni zgolj prostorski skupek različnosti in sorodnosti v razvoju dediščine in tradicije, temveč tudi svojevrstno prevratno gibalno v procesu združevanja, ki »od znotraj razbija centralizacijo in unifikacijo modernih nacionalnih držav« (Paić 1990: 685–686).

Na splošno se predstava o regionalizmu

najbolj povezuje s predstavo o oživljanju svojevrstne zgodovinske regresije, romantike, preprosto – provincializma, tj., da gre za iskanje izgubljene in zapostavljene identitete kultur, ki so bile zaradi modernizacije in tehnološkega razvoja zavržene v korist integracije in centralizacije kapitala. V resnici je regionalizem sodobna alternativa tistih narodov, ki so pri ustvarjanju lastne identitete doživeli kulturno asimilacijo in politično izkoreninjenost. Tisti, ki so potisnjeni na stranski tir, v njem vidijo možnost za preseganje meja državnih narodov bodisi z upiranjem jezikovni asimilaciji in z njim povezano slovstveno folkloro; to je lahko povezano z bojem za regionalno (kulturno) avtonomijo. Z upravnopolitičnega vidika avtor predstavlja šest vzorčnih oblik regionalizma in posebej poudari, da je kulturna identiteta hkrati tudi vprašanje o posebnem deležu k evropski kulturi. Regionalizem ima v času postmoderne izrecno kulturalizacijsko funkcijo pri odkrivanju poti, na kateri se prepletajo moderne vsebine funkcionalnega tehničnega okvira in zavarovani obrazci izročila in se mora pokazati za 'resnični prostor inovacije'.<sup>235</sup>

Kljub nekaterim zadregam »novi evropski regionalizem« postaja dejstvo. Njegove pozitivne razsežnosti dajejo priložnost za enakopravnejše vključevanje v vsaj delno, tj.

<sup>235</sup> »Vprašanje regionalizma je neposredno povezano z re/kontekstualizacijo ideje kulturne demokracije. Vendar obstala tudi terminološko razlikovanje med neenakim regionalnim razvojem, procesi regionalizacije in regionalizmom. Po mnenju M. Bassanda je to razlikovanje bistveno za načrtovanje okvirov dinamike sociokulturnih sprememb v evropskih regijah. Neenak regionalni razvoj terja vzajemno delovanje učinkov industrializacije in urbanizacije ter endogenega kulturnega razvoja regij, plansko usmerjenega in odvisnega od omejenih naravnih virov in kvalitete življenja. Regionalizacija pomeni sociopolitični odgovor na krizo državne blaginje in univerzalizacijo trgovine ter blagovne menjave. Je enakega pomena kot zahteve po lokalni in regionalni demokraciji. Gre za poskus premagovanja ovir pri regionalnem razvoju kot dejavniku ekonomske in kulturne stabilnosti nacionalne države. Vendar se regionalizem razlikuje od obeh omenjenih procesov v tem, da je tu glavni poudarek na kulturni identiteti, ki za vsako regionalno skupnost pomeni specifično zgodovino, jezik, vero, okolje, stil življenja in oblike ljudske umetnosti ter tradicije (M. Bassard), zato se socio-kulturna dinamika regionalnega razvoja bistvenih sestavin, ki omogočajo izvedbo koncepta kulturnega relativizma še posebej usmerja v spodbujanje kulturne ustvarjalnosti, kritičnega odpora proti psevdomodernim formam v arhitekturi, negovanju kulturne dediščine, diseminaciji in konzumaciji, skupaj s procesi komunikacije in znanstvene imaginacije. Ker je kultura v okviru koncepta kulturne demokracije začrtana dokaj široko in pokriva prostor elitne umetnosti ter sektor vsakdanjega življenja, je razvidno, da se socio-kulturna dinamika v kontekstu regionalnega razvoja ustvarja kot mozaik tradicije, raznolikih vrednot, simbolov, dediščine, izvedb in sprememb v kulturnem eko-sistemu skupnosti. Muzealiziranje in historiziranje regionalnih kultur nam kaže, da ni funkcija regionalizma samo v kompenziranju procesa civilizacije, ki ni v nobenem pogledu destrukcija, temveč tudi v emancipaciji postmoderne kulturne politike od vsesplošne pozabe zgodovinske dediščine ...« (Paić 1990: 686).

regionalno evropsko zavest tudi narodnim manjšinam in dvojezičnim območjem. »Zavest o manjšinski pripadnosti regionalni kulturi je verjetno tvornejša od občutka manjšinske odrezanosti od matičnega centra« (Jež 1990: 153–154).

V umetnosti in kulturi ga je prepoznati v težnji po poudarjanju posebnosti nekega kraja, npr. govor. Tudi v književnosti 20. stoletja se pojavljajo sestavine regionalizma, ki ni ovira za umetniško ustvarjanje. S svojo navzočnostjo pomembno dopolnjujejo njegovo estetsko vrednost. Med njimi so najbolj opazne [slovstvena] folklorja, narečje in jezik ožjih družbenih skupin (Pogačnik 1996: 34, 35–36), kakor nam na primeru »literarnega regionalizma« posreduje svoje raziskave celovški komparativist Janez Strutz (1990: 13–14). Na podlagi literarnih del Pasolinija, Handkeja in Tomizze je definiral »*regionalizem kot estetsko prvino*« (Strutz 1990: 80, 71).

Sta koroški Prežihov Voranc in prekmurski Miško Kranjec zato doživela tak sloves? Istro je pod tukajšnjim vidikom uvedel v literaturo Marjan Tomšič. Škoda, da Ivo Brnčič ni natančneje razložil, kaj mu pomeni »folkloristični regionalizem« (Brnčič 1935: 111). Bi mu bil pojem »triglavske folklore« v zvezi z Mirkom Kunčičem (Papež 1990: 15, 16) kategorialno enakovreden?

## V. »GENIUS LOCI IN GENIUS POPULI«

France Stele je sredi tridesetih let 20. stoletja v umetnostno zgodovino prestopil s folklorističnih tal (Stele 2013) in po nemškem vzoru v slovensko umetnostno zgodovino vpeljal umetnostno-geografski vidik (Šumi 1989: 177–180). Emilijan Cevc mu je sledil v posluhu za interdisciplinarno problematiko in poglobljajl ter prenavljal predhodnikovo »variantno umetnostno geografske metode«, zasidrano »v intenzivnem doživljanju pokrajinskih naravnih danosti in enkratnega ambientalnega sožitja z likovno ustvarjalnostjo kot izraza primarne kulturne volje – ta pa se v vsej elementarni prisotnosti razodeva že v ljudskem izročilu in v načinu življenja« (Cevc 1985: 123–127).

Emilijan Cevc je med redkimi raziskovalci, ki so upoštevali celo/s/tno gradivo svoje stroke in ne le njene vrhunske dosežke. V članku o razmerju med ljudsko in stilno umetnostjo ju želi ovrednotiti ravno glede na pogloblitve pokrajinske tipe: mediteranski, alpski in panonski, ki se stikajo v slovenskem delu Evrope. Pomenljivo poudarja, da bi umetnostno-zgodovinska dognanja lahko prenesli »na celotno umetnostno ustvarjalnost, le da jih je v arhitekturni in upodabljaljoči umetnosti lažje osvetliti, ker sta zaradi konkretne 'materialnosti' bolj povezani z življenjskim prostorom kot glasba in besedna umetnost« (Cevc 1968: 5–10).

Zavzema se za večje upoštevanje »genija loci in genija populi«, ker da šele tedaj »zaslutimo celotno kompleksnost kulturnogeografskih danosti in značilnosti, ki srednjeevropski prostor povezujejo ali ga dele na manjše enote« (Cevc 1968: 5). Po razlagi sodeč *genius loci* Cevcu pomeni ženski princip, drugače kakor to razume stara mitologija (Šašel Kos 1999: 240) in *genius populi* moški princip.<sup>236</sup>

<sup>236</sup> »/G/enij loci dominira nad genijem populi in da sta si v podobnem razmerju kot ljudska in stilna umetnost in ne izključuje, da bodo mejniki ugotovljeni na ravni ljudske umetnosti porabni tudi

Šele tako se bomo zavedali tiste globlje harmonije, ki se skriva v geniju loci in geniju populi – iz katere je pognala tudi ljudska umetnost. Računati moramo z njenim gradivom: s kamnom v Mediteranu, z lesom v alpskem svetu, z ilovico v panonski ravnini [...] s kamnito prakulturno ali s kulturno korčasto kritino v Mediteranu, s skodlami v Alpah, s slamo v Panoniji. Računati moramo s prakulturnimi geografskimi prostori [...] z morfološko strukturo tal in z njenim reliefom itd. [...] Za plodno raziskovanje ljudske arhitekture [...] bi se ne smeli opirati samo na etnične meje, ampak na širše meje kulturno-geografskih prostorov (Cevc 1968: 8).

Od tod od vseh humanističnih strok v umetnostni zgodovini najbolj živa zavest o regionalnih variantah umetnostnih pojavov. Nace Šumi jo je gojil najbolj refleksivno v »*varstvenih vidikih kulturne krajine*«, ko je imel pred očmi »*razčlenjenost Slovenije kot sistema majhnih deželic z različnimi geografskimi in kulturnimi profili, ki jih uteleša dediščina regionalnega stavbarstva in naselij*« (1982: 431–432). Za tukajšnjo obravnavo je simptomatična njegova ocena raziskave romanske arhitekture, saj da se uveljavlja na današnjem slovenskem ozemlju »v izrazitih regionalnih različicah, ki se naslanjajo tako na mediteransko kakor na severno in panonsko zaledje«. Z njo je Marjan Zadnikar vzpostavil 'model', ki je obveljal tja do baroka in še dlje (Šumi 1988: 320).<sup>237</sup>

Slovenski umetnostno-zgodovinski vedi sta pojma regionalno in nacionalno domača pojma. Vedno bolj očitno je tudi evropski vidik. Prva razsežnost vseh treh pojmov je zemljepisna: določa razširjenost pojavov, tipov, predstav. Pojem regionalnega zajema tudi lokalne pojave. Pojem nacionalnega zajema predvsem celoten slovenski nacionalni prostor in je prvi pogoj za iskanje odgovorov na vsakršna druga vprašanja. Pojem evropskega v slovenski umetnostni zgodovini se nanaša na sodelovanje evropskih mojstrov na slovenskih tleh, z evropskimi spomeniki smo povezani v širši prostor celine. Pojem evropskega je smiseln tudi kot odgovor na vprašanje, kaj so slovenski likovniki prispevali v evropsko likovno umetnost. Da so umetnostne uresničitve na vseh treh ravneh enakovredne, velja zgolj za geografsko znanost. Zanjso so umetnostni pojavi v stavbarstvu in naselbinski kulturi značilni kot dokument prostorske razčlenjenosti slovenskega ozemlja in se nanašajo na gradivo,<sup>238</sup> ki je na razpolago v posameznih regijah, do podnebnih razmer, ki narekujejo oblikovanje strešin itn. Specifično umetnostna merila pa ocenjujejo likovne stvaritve tudi glede na hierarhijo nalog v oblikovanju in kakovost izvedbe. »Množica spomenikov dobro ponazarja bogato razčlenjenost slovenskega ozemlja v zaokrožene regije od Mediterana do ravninske Panonije, od Alp do zadnjih izrastkov dinarskega gorstva na jugu« (Šumi 1988: 320).

---

pri geografskem razmejevanju stilnih. Določiti bi bilo treba večje kulturnogeografske prostore, v katerih se je prelival skupni ustvarjalni fluid (Cevc 1968: 9).

<sup>237</sup> Študija o gotski arhitekturi na primer prav tako govori o »pokrajinskih diferenciacijah« (Komelj 1973: 206 sl.)

<sup>238</sup> Največ uporablja lokalno gradivo regionalna (kmečka) arhitektura, najbolj pa se diktatu lokalnega in regionalnega izvijajo izbrani evropski spomeniki, ki so bili k nam presajeni po mednarodnih zvezah.



Prednost regionalnih razlik pred nacionalnimi v umetnostno zgodovinski problematiki priznava tudi Luc Menaše, le da govori o njih bolj abstraktno, saj jih niti ne označuje geografsko, ampak astronomsko, po smereh neba: »severno, srednje in južno« področje. Srečevanje različnih geografskih regij na slovenskih tleh nanj ne napravlja nobenega vtisa, to doživlja docela funkcionalno, prav tako slovensko »majhnost«:

To da so slovenske meje docela naključne, da razbijajo enotna in hkrati združujejo različna območja, pa ima vsaj s strokovnega stališča tudi dobro stran, saj se takšna Slovenija raziskovalcu kaže kot idealen, tako rekoč objektivno izbran prostor, v katerem se srečujejo in merijo najrazličnejše silnice. Še ena prednost Slovenije je, da je majhna, zato se ni potrebno omejiti samo na izbrane kvalitetne vrhunce, ampak je mogoč pregled večine gradiva (Menaše 1994: 16).

Iz teh izvajanj se lepo vidi, kako je likovna umetnost prostorska umetnost, medtem ko so besedna, glasbena, ples, gledališče časovne umetnosti.

## VI. ZVOČNA PROSTORSKA RAZMEJITEV SLOVENSKEGA PROSTORA

Kakor v likovni problematiki tvarne kulture je Vurnik podobno razmejitev med »vzhodom« in »zahodom« na naših tleh opazal tudi v glasbi na naših tleh (Novak 1984: 173–190). Že v tridesetih letih 20. stoletja je nemara prvi od raziskovalcev v teh dveh disciplinah odkrival daljnosežno kulturološko razmejitev ravno na naših tleh:

Meje ozemlja, v katerih se izživlja določen glasbeno-folklorni stil, se skoro vedno krijejo z mejami razširjenosti določenih noš, hiš, običajev itd. [...] Zapadnjaški Slovenec je močno naturalistično in čutno usmerjen, vzhodni pa je bolj abstraktno misleč in nagiba k idealizmu.<sup>239</sup>

Medtem ko so se dosedanja opažanja pokrajinskih razlik nanašala na slovenski prostor bolj ali manj vodoravno, Janez Bitenc pojasnjuje navpično os življenjskega prostora. Korošec in Gorenjec sta se prilagodila skopemu goratemu terenu:

Na svoji vsakdanji poti mora premagovati strmino, prav tako mu na strmih pobočjih leže gozdovi, travniki in njive. Hišice so razmetane daleč naokrog, težko je namreč

<sup>239</sup> Zdi se, da teče neka meja med evropskim zapadom in vzhodom ravno skozi slovensko zemljo. Medtem ko so namreč obalpski Slovenci, predvsem Korošci in Gorenjci, deloma alpski zahodni Štajerci po svojem mišljenju in estetskem hotenju odločno zapadnjaki, spadajo Prekmurci, vzhodni Štajerci in Belokranjci že na onstran meje zapadno-evropskih narodnih kultur, Dolenjci pa tvorijo tu prehod. To nam potrjuje pogled v stanje arhitekture, plastike, slikarstva, noš, vezenin, ornamentike, šeg, ver, poezije in tudi glasbe [...] En sam pogled na razliko med slovensko-alpsko pa belokranjsko vezeninsko ornamentiko nas takoj pouči o stilni različnosti in posebno različni estetski in sploh mišljenjski konstelaciji obeh tipov. Na vezenini z gorenjske peče so uvezeni čisto naturalistični motivi, kakor grozdje, nageljni, žitno klasje, vrtnice, šmarnice itd. Desna slika pa kaže tipično belokranjsko vezeninsko dekoracijo: polje razdeljeno v paralelne pasove, ki so izpolnjeni s popolnoma abstraktnimi geometričnimi motivi zvezd, križev, rombov itd. nanizanimi v neskončno ritmično vrsto po vzorcu evropskega vzhodnjaškega dekoraterja. Ista razlika se kaže v vseh panogah estetskega, pa tudi obrtnega udejstvovanja obeh tipov, naposled je ista razlika tudi v glasbi in njenem stilu (Vurnik 1930–1931: 167).

najti v gorah za zgradbo primeren raven prostor. Zaradi takšne krajevne oblikovitosti pa se je med razvojem gorjanec tudi fizično priljučil potrebam takšnega življenja. Način hoje, dela, skratka življenja je gorjancem vcepilo svojevrsten ritem, ki se kaže v njegovem govoru, pesmi in plesu (1949/50: 285).

Od tod razlike »v govoru, petju in plesu vseh naštetih pri nas v Sloveniji živečih krajinskih tipov«: »teža in neokretnost gibov v gorjanskih plesih«, »kačasta plesna vrsta hribovca, ki si utira pot po gričavih vzpetinicah svojega kraja«, »lahkotno kólo poljanca, ki na svojem terenu ne premaguje tako rekoč nobenih vzpetin, kaj celo strmin«. »Kakor na plese pa vpliva krajevni položaj tudi na ritmično razgibanost in tok melodije tako narečja kakor nazvočja« (Bitenc 1949/50: 285).<sup>240</sup>

Vilko Ovsenik je prav tako prepričan, da na glasbena izvirnost vpliva geografsko in fizično okolje: »Naš planinski človek v Alpah se povsem drugače izpoveduje kot, denimo, naš ravninski Prekmurec. Oba pa sta Slovenca in sta zmožna z glasbo izraziti svoje tihe želje, svoja veselja in tudi medsebojne odnose« (Šefic 1985: 5).

## VII. MEJA KOT FOLKLORISTIČNO VPRAŠANJE

Ob povečanem pritisku močnejših narodov na Slovence, je dobila slovenska

ljudska pesem, naša pripovedka še izrazitejši narodno-obrambni značaj. Tu se moramo spomniti naših Drabosnjakov na Koroškem, naših Vodovnikov na Štajerskem in še premnogih drugih ljudskih umetnikov na Slovenskem. Mož, ki so verno zidali hram naše narodne umetnosti, budili zavest ter s svojo preprosto rimo, s svojo pripovedko pripravljali ljudstvo k samoobrambi. Naše narodne meje bi bile danes na Koroškem, Štajerskem in Prekmurskem zatrdno povsem drugačne, ako bi ne bilo teh zidarjev (Koruza 1976: 83, 86).

Etnična ali jezikovna meja ni edini povod za težave med sosedi. Politična ali administrativna meja ni vedno resnično razločevalno sredstvo in se tudi (slovstvena) folklor za njo pogosto ne spremeni. V vzhodnih Alpah se srečujejo štiri različne jezikovne skupine iz štirih držav in vendar je mogoče govoriti o enotni vzhodnoalpski kulturi. Življenjski slog Slovencev v alpskem območju je v marsičem podoben drugim jezikovnim skupinam v istem območju. Etnične ali jezikovne skupine niso edini nosilci posameznih vrednot »ljudske kulture«, ampak praviloma bolj del določenega kulturno-geografskega prostora. Slovenski jezikovni prostor pripada več kulturno-geografskim prostorom: alpskemu, panonskemu, sredozemskemu (Kuret 1972/73: 210–219).

Vsako mejno območje ima lastno folkloristično problematiko. Dejstva so od primera do primera različna in pogojena največkrat politično. Kjer sta dve etnični skupini na enaki razvojni stopnji, svobodno razvijata svojo lastno kulturo in temu ustrezno sledi ohranjanje izročila na obeh straneh, ne prihaja do navzkrižij. Do napetosti pride, ko številčne, pogosto celo kulturno in gospodarsko manj razvite skupine pritiskajo na številčno manjše, celo bolj razvite skupine in jih vodijo v asimilacijo in skušajo

<sup>240</sup> France Marolt (1954: 9, 12, 16, 20) sledi J. Bitencu, ne da bi ga navajal.

akulturirati.<sup>241</sup> To seveda ni več le političen, ampak tudi izrecno folklorističen problem, ki ga znanstvenik ne sme prepustiti zgolj politikom in žurnalistom. Naj posamezne primere znanstveno obdelata in s tem akademsko pripomore k reševanju problemov. Temelj vsakega raziskovalnega dela je brezpogojno poznavanje gradiva raziskovanega področja, brez predsodkov do njegovih nosilcev.<sup>242</sup>

## 1. Karel Štrekelj

Karel Štrekelj se svoji *Prošnji za narodno blago* noče omejiti na kako posamezno deželo, kjer bivajo ljudje našega jezika, ampak »razprostrl je svoje mreže na vse kraje, koder živi narod slovenski. Oziral se bo na beneške, ogrske in hrvaške Slovence ravno tako, kakor na kranjske, štajerske, koroške in primorske«.

Nekaterim seveda ne bo po volji, da narodno blago kajkavsko porivam k blagu drugih Slovencev. Ali s tem še nikakor ne zahtevam, da bi opustili Kajkavci hrvaščino, katere so se danes več ali manj poprijeli in z njo pomešali tudi svojo domačo govorico. Saj je kljub velikemu vplivu kajkavski govor vendar ostal do današnjega dne v svoji strukturi še zmerom slovenski. To zadoščuje, da vemo, kako nam je ravnati v tem primeru. Ustnemu slovstvu hrvaških Slovencev ne smemo torej zapirati vrat v naše zbirke, posebno če še pomislimo, da se Hrvatje sami dandanes nekako izogibajo vsemu, kar je kajkavsko in bi se pri bodočih hrvaško-srbskih zbirkah narodnega blaga Kajkavcem utegnilo v tem oziru goditi tako, kakor se jim gode glede jezika pri velikem akademskem 'rečniku' (Štrekelj 1887: 628).

## 2. Pavle Zablatnik

V Pavletu Zablatniku se je našel človek, ki se je z znanstveno najvišje mogočo avtoriteto, z doktorsko disertacijo *Die geistige Volkskultur der Kärntner Slowenen* (1951) »s sintetičnim prikazom in podrobno analizo duhovne ljudske kulture koroških Slovencev z zgodovinskega, jezikoslovnega, filološkega, etnološkega in folklorističnega vidika« (Matl 1966/67: 84) uprl nevzdržnim Graberjevimi trditvam in nevzdržnim tezam.

Georg Graber je zaslovel po zajetnih zbirkah koroških pravljic in povedk, npr. *Sagen aus Kärnten* (1914) ali *Sagen und Märchen aus Kärnten* (1935), ki vsebujejo tudi veliko folklornih pripovedi koroških Slovencev. Z znanstvenega in s slovenskega stališča je

<sup>241</sup> Kuret tu govori popolnoma načelno, vendar je za poznavalca razmer jasno, da misli na Slovence v zamejstvu in v nekdanji Jugoslaviji.

<sup>242</sup> T. S. Maškina (1978: 534) iz nekdanje Sovjetske zveze pomembno dopolnjuje omenjeno problematiko, ko vanjo uvršča tudi razsežnost religije. Na primeru ruskega prebivalstva v Latviji ugotavlja, da v procesu etnične utrditve in etnične specifikke, ki jo najdemo v različnih etničnih in konfesionalnih skupinah, prihaja do izolacije, ki vodi k nekakšni konservativnosti. Tedaj se pri njih srečujemo s slovstveno folkloro in drugimi oblikami folklore. Skupna religija različnih narodnih skupnosti ima povezujočo vlogo, lajša povezavo različnih narodnih tradicij. Skupaj z drugimi temelji (politični, socialni) vodi k spremembi narodne zavesti. Pri tem ohranjata slovstvena folkloro in šege kot poglavitni sestavini, svojo temeljno tradicijo, ki je dopolnjena in obogatena z drugimi lokalnimi tradicijami.

najbolj sporna njegova obsežna knjiga *Volksleben in Kärnten* (1934), ki popolnoma potvarja narodopisno podobo Koroške, saj koroškim Slovincem popolnoma odreka kakršno koli lastno ljudsko kulturo in »brez dokazov popolnoma izmišljeno trdi, da na Koroškem vlada ena sama in to germanska, nemška ljudska kultura«.

Z njim sta polemizirala Pavle Zablatic (1951, 1982) in Vilko Novak (1973). Proti Graberjevemu stališču o enačenju slovenske in nemške ljudske kulture na Koroškem Pavle Zablatic že leta 1951 v svoji disertaciji podrobno dokazuje, da je »tisočletno sožitje Slovencev in Nemcev na Koroškem seveda zapustilo posebno močne sledove v medsebojni kulturni izmenjavi, pri kateri pa Slovenci niso samo prejeli, ampak vedno tudi dajali sosedu iz svojega, in da Slovenci kljub večstoletni politični odvisnosti od vladajočega nemškega sosedu nikakor niso izgubili svoje kulturne samobitnosti in narodne identitete« (Zablatic 1982: 5–6).

### 3. Francek Mukič in Marija Kozar Mukič

Obstoj porabskih Slovencev kot samostojnega osebka je življenjsko odvisen od njihovega jezika. Madžarska okupacijska oblast ni v prazno zahtevala od učencev kazni, ki je znana tudi iz drugih okupacijskih con: »*Za štraf pa morem eške staukrat dojspisati, ka 'Med vörami v šauli nemo več gučo vendski, liki sam vogrski!*'« (Mukič 2005: 77). V Mukičevi knjigi sta v tej zvezi zastopani obe možnosti. Od najbolj črne, »*ka porabska slovenska rejč nakraci vömrégé*« (Mukič 2005: 86) do upanja proti upanju, da preživi (Mukič 2005: 86, 87).

### 4. Maja Bošković–Stulli

Maja Bošković–Stulli (1959: 201–211) se ustavlja v Istri, kjer je za časa njenega pisanja (1957) po vaseh prevladovalo hrvaško in slovensko prebivalstvo, italijansko pa se je držalo predvsem po mest/ec/ih zahodne Istre. Avtorica z izrecnimi primeri dokazuje, da nekateri italijanski avtorji tajijo tako pisano narodnostno strukturo prebivalstva. Gradivo morda še navajajo kot gol dokument, toda »z načinom navajanja, izbire, komentarji, motnimi in nenatančnimi podatki nekateri uporabljajo metode, ki nepošteno prikazujejo folklorno podobo posameznega območja« (Bošković–Stulli 1959: 201–211). Medtem ko istrski Italijan Antonio Facchinetti zaradi svoje človeške in znanstvene poštenosti doživi pohvalo (Bošković–Stulli 1959: 205), Giuseppe Vidossi v eni od svojih knjig navaja obsežno bibliografijo o vseh drugih manjših skupinah prebivalcev v Julijski Krajini, temeljno skupino teh krajev Slovence in Hrvate pa odpravi z dvema nepomembnima člankoma iz nemškega in italijanskega prevoda, kot da ne bi imela niti lastnega jezika.

Poznavanje jezika in folklornih pojavov ne samo enega, ampak obeh ali več narodov mejnega ali mešanega področja je prvi pogoj za znanstveno folkloristiko. Absurd je, da se prav slovstvena folklorika pogosto izkorišča za skrajne nacionalizme. Njeno življenje v resnici pomeni stalno pretakanje in povezavo med narodi, razbija državne in jezikovne meje in s svojim širjenjem zanika prav te nacionalizme, ki se v njej napajajo. Toda prav v njenem stoletnem prestopanju mej in medsebojnem stikanju dveh sosednjih folklornih

tradicij se skriva tudi povod za narodnostne spore. Pripadniki enega naroda najdevajo v (slovstveni) folklori sosednjih narodov sestavine, ki so blizu njihovi lastni. Ne da bi raziskali raznolične, zapletene, vedno znova prežete sisteme teh v resnici skupnih tradicij, skušajo slovstveno folkloro sosednjega naroda prikazati kot del lastnega: še posebno, če je sosednji narod manjši in šibkejši. V slovstveni folklori vsakega posameznega naroda obstaja nacionalna specifika, četudi je oblikovana z ustvarjalnimi medsebojnimi vplivi in stiki. K folklorni snovi mejnih območij je treba pristopati brez političnih apriornih tez, zares znanstveno, upošteva je moč vsakega posebej in vse vplive, ki se v tej snovi prepletajo, ne da bi jih podcenjevali in tudi ne precenjevali (Bošković-Stulli 1959: 201–211).

## VIII. FOLKLORISTIČNE METODE S POUČENJEM NA PROSTORU (RAVNINA KONTEKSTA)

Zemljepisno-zgodovinska metoda je doživela prvi odmev v slovenski teoriji primerjalne literarne zgodovine, vendar Anton Ocvirk ne omenja avtorjev, ko povzema njen predmet: »Folklor<sup>243</sup> se ukvarja posebno s primerjalnim razpravljanjem o izvoru, razširjenosti in preobrazbah pripovedk, pravljic, bajk, legend, basni, pregovorov, izrekov, parabol, skratka, vsega anonimnega ljudskega blaga, ki se je stvarjalo v davni, nejasni preteklosti in se polagoma širilo med narodi« (Ocvirk 1936: 81). Slovstvena folkloristika se ima namreč za svoj razvoj zahvaliti najprej znanstvenikom iz severne Evrope.

### 1. Zemljepisno-zgodovinska metoda

Julius Krohn je pomembnost in upravičenost geografske opredelitve prav doumel ob študiju finskega narodnega epa Kalevala (1991); (Aarne 1913: 40). Pri raziskovanju njegovih pesmi je odkril, da se pesmi z zahoda na vzhod ali z juga na sever spreminjajo tudi po zemljepisnih zakonitostih. Seveda ima vsak ustvarjalec folklornega dogodka sebi lasten način podajanja, toda gre za to, da so različni ustvarjalni prijemi neposredno krajevno oz. pokrajinsko pogojeni. Krajevne posebnosti ob nastanku pesmi se z oddaljevanjem od njenega izhodišča vedno bolj izgubljajo, in to se dá razložiti zgolj z upoštevanjem geografske razširjenosti pesmi (Krohn 1926: 32–33, 53–54, 56).

Sprva se je njegov način – bistven je primerjalni postopek! – raziskovanja imenoval »finska metoda«. Ni naključje, da se je prvič pojavila na Finskem, toda sicer je popolnoma mednarodna in uporabna v vsaki deželi, zagotavlja Antti Aarne, ki jo je pri preučevanju čudežnih pravljic dodelal in pod imenom *zemljepisno-zgodovinska raziskovalna metoda* (Aarne 1913: 39–56) in za njeno uporabo predstavil temeljna izhodišča in metodične napotke (prim. tudi Stanonik (2008: 47–57).

Leta 1926 je v Oslu izšla knjiga *Die Folkloristische Arbeitsmethode*.<sup>244</sup> Kaarle Krohn je z njo dodobra poglobil »finsko folkloristično metodo«.

<sup>243</sup> Danes bi seveda dejali: Folkloristika. Tedaj je bilo še v praksi enako ime za stroko in njen predmet.

<sup>244</sup> Temeljit povzetek je v Stanonik 2004: 98–115.

Pri vprašanju potovanja folklornih pripovedi nasproti Benfeyevi trditvi, da so se prenašale pretežno po zaslugi literature, poudarja, da prav geografska razvrstitev variant dokazuje pristnost vseh izročil z naravnim tipom komunikacije. Daleč največji pomen ima sosedstvo. Do najnovejšega časa je bilo podeželsko evropsko prebivalstvo navezano na zemljo. Širjenje njegovih izročil je bilo v nepretrgani verigi sosedskih stikov navezano dobesedno na človekova usta: od kmetije do kmetije, od vasi do vasi, od župnije do župnije. Kot gre denar iz roke v roke, izročila od ust do ust. Izročilo zunaj kraja njegovega nastanka je lahko posledica selitve posameznih oseb, posebno s poroko, treba je upoštevati tudi premikanje lovcev, ribičev, rokodelcev, kupcev, trgovcev, mornarjev, vojakov, romarjev in drugih potnikov. Pri mednarodni pravlјici ni težko slediti geografski verigi variant. Čim daljša je pot nazaj, tem številnejši so sledovi na njej. Res se najde kakšna podobnost celo v variantah daleč med seboj oddaljenih narodov. Če ne pride v poštev razlaga o kaki skupni izgubljeni predstavi, ostaja le možnost o samostojni spremembi na različnih krajih, kar kaže na enakost človeške fantazije. Da je to mogoče, K. Krohn (1926) dokazuje s primeri enakozvočnosti in onomatopejskimi besedami pri popolnoma nesorodnih jezikih. Nasprotno tudi pri bližnjih, sorodnih narodih in v obmejnih območjih naletimo na variante ene in iste pravljice, ki so si zaradi šibkega spomina, močne fantazije in predvsem različnega spajanja s snovjo drugih pravljic med seboj zelo različne.

## 2. Milko Matičetov kot apologet zemljepisno-zgodovinske metode

Zemljepisno-zgodovinska metoda se je z nekaterimi modifikacijami obdržala celo dvajseto stoletje. Milko Matičetov ni spregledal njene primerjalne razsežnosti, ko jo slikovito poimenuje kot »folklorna [= folkloristična – op. ms] geografija« ali »primerjalna folkloristika« ali »folklorna [= folkloristična] komparativistika« (Stanonik 1989: 19). Ta metoda je najbolj koristna za rekonstrukcijo zgodovine kakega motiva ali teme. Če ni nobenega pisnega pričevanja, so prostorska merila največjega pomena. Na njihovi podlagi je mogoče najti in razložiti veliko podrobnosti in več »redakcij« posameznih zgodb (Matičetov 1955: 9). V skladu z zavezanostjo zemljepisno-zgodovinski metodi je lociral številna najdišča dišečih narcis, le da jih na različnih območjih slovenskega etničnega ozemlja različno poimenujejo (Matičetov 1976/77 (1979): 277–300).

Maja Bošković–Stulli (1967: 8–12) ne odreja omenjeni metodi<sup>245</sup> pozitivnih lastnosti, toda kljub pomislekom<sup>246</sup> priporoča njeno uporabo kot enega od mogočih pristopov v raziskovanju slovstvene folklore.

<sup>245</sup> Monografije na temelju podrobno izdelane tehnike dela, s primerjanjem vseh variant pripovednega sižeya in njihove zemljepisne razširitve, ugotavljajoč med seboj pglavitne poteze pokrajinskih redakcij istega sižeya, skušajo določiti prvotno obliko posamezne pravljice, kraj in čas njenega nastanka in poti širjenja. (Bošković–Stulli 1967: 8–12).

<sup>246</sup> Bošković–Stulli pravi: a) da se razvoj motivov po tej metodi obdeluje mehanično, neodvisno od družbeno zgodovinskih in narodnostnih razmer in njihove poetične oblike; b) zavrača trditve zastopnikov zgodovinsko-zemljepisne metode, da se pravljice prenašajo ustno, tj. s kulturnimi stiki od naroda do naroda. Nasprotno jih imajo za staro dediščino indoevropskih narodov in so se širile z njihovo migracijo; c) postavlja pod vprašaj praobliko (Urform, arhetip) posamezne

### 3. Funkcijsko-strukturalistična metoda

Piotr Bogatyrev rešuje vprašanje pokrajinske, prostorske razsežnosti etnoloških in folklornih pojavov s pomočjo *funkcijsko-strukturalistične metode*. Zemljepisne razmere pogosto vplivajo na gospodarstvo in človekovo psiho in pogojujejo tu in tam samostojen nastanek različnih etnoloških, folklornih in družbenih pojavov ali na preoblikovanje takih tujih pojavov. Premalo je samo ugotoviti dejstvo prevzema tega ali onega folklornega pojava; to celo pači resnico, če hkrati ni pojasnjeno, da je v novem okolju dobil novo funkcijo: »Forma pogojuje funkcijo in funkcija formo«. Fraza: »Das Volk produziert nicht, es reproduziert« izhaja ravno iz te napake, ker brez vrednotenja, kakšno vlogo je imelo dejstvo prej in kakšno ima sedaj, upošteva zgolj mehanično prenašanje dejstev iz enega v drug sistem: v višjih družbenih razredih pogosteje kot na podeželju nastajajo nove oblike družbenih dejstev, toda pri njih se redkeje in slabše spreminja njihova funkcija. Na deželi so nove oblike redkejše, toda funkcija novo sprejetih dejstev se spreminja pogosteje in močneje (Bogatyrev 1935: 550–558).

V posameznih geografsko različnih območjih obstajata različen tempo nastajanja samostojnih pojavov in ritem sprejemanja novih tujih. Tu vidi srž za obogatitev starejših metod v etnologiji in folkloristiki s svojo novo metodo. Od folklornih pesmi je ta ali druga mestna pesem navdušila podeželje, druge pa ne. To je mogoče razložiti s spremembo funkcije novo prevzetega dejstva v drugem okolju v primerjavi s funkcijami v prejšnjem okolju.

Po Bogatyrevu »*funkcijska metoda*« osvetljuje, zakaj v določeno zemljepisno območje prodre to ali ono etnološko, folklorno ali socialno dejstvo, v drugo pa ne more – zakaj folklorna pripoved ponekod živi, drugod ne. Analiza splošnih razmer slovstvene folklore hkrati z analizo vseh funkcij posamezne pripovedi na istem področju nam osvetljuje življenje pripovedi in njihovo propadanje. Raziskave pripovedništva hkrati z zasledovanjem širjenja pripovednih žanrov razložijo, zakaj posamezni žanr ali cikel sižejev ali en in isti siže v enem območju živi polno, v drugem pa izginja. Podobno, zakaj posamezne sestavine literature ponekod prodirajo v repertoar slovstvene folklore, drugod pa ne (Bogatyrev 1935: 557).

## IX. FOLKLORISTIČNA ANALIZA PROSTORA – V BESEDILIH (RAVNINA TEKSTA)

Če se je prejšnji razdelek zadrževal predvsem pri »zunanjih« vprašanjih, ki zadevajo slovstveno folkloro, to je pri odločitvah, kako se lotiti njenega zajetja na terenu, je tukajšnji razdelek namenjen izrecno besedilom samim, torej ravnini teksta v slovstveni folklori.

Milko Matičetov se zavestno ograjuje od družbenega konteksta slovstvene folklore

---

pravljice, kot skrajni cilj monografij, izdelanih po geografsko-zgodovinski metodi, ne le kot izraz skepse, da bi se praoblika danes še mogla rekonstruirati, ampak tudi kot zanikanje njegovega obstoja že od začetka, ker da nikdar ni obstajal zaokrožen arhetip kake pravljice, ampak le splošne izvirne teme, ki že od začetka na različnih krajih niso imele enake oblike; č) zanika obstoj posameznih tipov pravljic. Vladimir Propp je že leta 1928 poudaril, kako je pravljice napačno imeti za trdne organske celote. Sestavine ene pravljice se zlahka premeščajo v drugo, ki se pri tem vsebinsko ne spremeni (Bošković-Stulli 1967: 8–12).

in se osredotoča na »notranjefolkloristično« vprašanje zapisovanja slovstvene folklore na jezikovnih mejah. Iz lastne izkušnje opisuje primere s slovensko-furlanske, italijanske, madžarske, avstrijske in hrvaške meje, iz katerih je razbrati, kaj vse lahko prevara celo strokovnjaka in ga zavede, če ni seznanjen z vsemi okoliščinami, ki v njenem naravnem okolju (= kontekstu) ustvarjajo folklorno pripoved. Ne gre za snov – zadrega nastaja ob soočenju z ubeseditvijo snovi in njeno obliko.

Problemi so tudi etični. Kaj z zapisovalcem, ki ob dokumentiranju zataji, da pripoved izvira od drugo-jezičnega rojaka, jo pozneje prevede in to zamolči, ali ga diplomatsko pripravi do tega, da že pripoved poteka v večinskem jeziku.<sup>247</sup>

V nadaljevanju gre za prostor kot konkretno dejstvo. Ivan Gams (1986: 69–75) poudarja »multidisciplinarni pomen zbiranja ljudskega znanja o lokalnem okolju« in za dolgoročni načrt pristavlja metodične napotke:

V pretežno gorati Sloveniji je treba upoštevati, da enako ljudsko ime v raznih krajih ne pomeni iste kamnine. Pomembno je, da poleg ljudskega strokovnjak zapiše tudi strokovno ime, zato mora biti v tem primeru geograf. »Načrtno zbiranje ljudskega izrazja za vse navedene pojave bi pospešili, če bi izdelali skupni formular ter bi ga forsirano izvajali ne le pri lokalnem preučevanju raziskovalcev, ampak tudi pri seminarskih in diplomskih nalogah v okviru geografije, etnologije in jezikoslovja. Zbrano gradivo kot plod dolgoletnega načrtnega dela bi skupno objavili (Gams 1986: 70, 72).<sup>248</sup>

## 1. Meje

Ali bi mogli dobiti lepši primer za začetek tega razdelka kot je pripoved o krivičnem prestavljanju mejnika.

‘Kje bi dol djal?’ Vse je strah spreletel, pa se nikdo ni upal zinoti. Po sončnem zahodu spet... ko se ob enajstih zopet oglasi, se je pa vendar eden izmed koscev tako ohrabril, da mu je rekel: ‘Kjer si vzel, tam pa dol deni!’ Duh mu je rekel: ‘Hvala ti! Ko sem na svetu živel, sem mejača (tj. mejnik) prestavil in moral sem ga po smrti vedno v rokah nositi, ti si me sedaj rešil’ (Grafenauer 1956/57: 241–247).

Svetost občinskih in drugih javnopravnih mej sega globoko v predkrščanske čase. Rimski duhovniki so imeli nalog, da sakralno (svetostno) varujejo prehod čez Tiberio,

<sup>247</sup> Matičetov dokazuje: kdor je v praktičnem življenju dvojezičen, še ne pomeni, da lahko tudi pripovedi enakovredno posreduje v obeh jezikih. Načenja tudi vprašanje o izdajanju gradiva z jezikovno mešanih področij: čigava je v resnici pripoved, ki jo je zapisal Slovenec v slovenščini in je bila prvič objavljena v slovenskem časopisu, a gre za hrvaško, kot kaže podnaslov »liburnijska« povest? Da problema ne izkorišča za etnocentričnost, dokazuje ocena zbirke pripovedi s Korzike, kjer se prav tako zavzema, da bi morale biti objavljene v originalu in mu ni prav, da so le za vzorec zapisane v rodnem jeziku pripovedovalcev, ker jim je francoščina pravzaprav vsiljena (Matičetov 1961: 179–187).

<sup>248</sup> Gams (1986: 71) si je od takega početja obetal tudi praktične koristi (vrednosti). Ljudstvo sklepa na kraške podzemeljske vodne zveze po prirodnih pojavih, ko je nastop kalnosti ali visoke vode, po temperaturi. Podatki o tem, kje je prineslo na dan jarem ali kos obleke, dobrodošli tistim, ki preučujejo kraške vodne zveze, tako pomembne za gradnjo hidrocentral.



mejno reko na severu mesta. Podobno so bile meje svete drugim starim narodom, saj so tudi konservativni Rimljani ohranili to naziranje in čustvovanje še iz prejšnjih obdobij pastirske agrarne kulture. Duše kršiteljev svetih meja so morale brez pokoja begati po nočnih teminah kakor duše ljudi, ki jih svojci niso obredno pravilno pokopali. Krščanstvo je take nemirno blodeče duše (»pošasti«) dojemalo kot duše, ki se »vicajo«, dokler s popravo krivic, ki so jih storile, ne dobijo miru. V švicarskih in tirolskih planinskih krajih se je motiv posmrtno pokore zaradi krivično premaknjenih meja prenesel tudi na druge krivice, storjene v planinah (Grafenauer 1956/57: 241–247).

Najbolj očitno se navezanost slovstvene folklore na pokrajino, človekovo naravno okolje odraža v razlagalnih (»aitioloških«) povedkah, ki svojstveno odgovarjajo na človekovo radovednost ob kozmičnih ugankah (izvir vode, nastanek jezera, oblika skalne pečine, razlog za razvaline). Ob njih se glede na spoznavnost najbolj očitno stika človekov razvoj kot filogenetskega in ontogenetskega bitja. Za današnjega otroka je (le) v določenem obdobju sprejemljiva razlaga, s kakršno je bil naš davni prednik zadovoljen na neki stopnji njegovega razvoja v smislu največjega dometa njegove misli.

## 2. Karakteristika treh bistvenih slovenskih zemljepisnih enot

V naslednjih razdelkih so zastopane vse tri poglobitne geografske enote, na katerih stiku se je razvil slovenski etnos z njemu lastno kulturo (v etnološkem pomenu besede). Vsaka od njih je predstavljena z eno od njej lastnih prostorskih specifik.

### • Sredozemlje: podzemlje

Podobno vlogo kot jo ima na nekraškem slovenskem ozemlju v slovstveni folklori rudno bogastvo (Moser 1959: 91–98), ima na kraških tleh votlikavo *podzemlje*. Neprehodni, temni, skrivnostni podzemeljskimi prostori so vzbujali ljudsko domišljijo, da je bilo folklorno izročilo o njem nekdaj izredno bogato, a žal v slovenski folkloristiki premalo opaženo, čeprav ni tako hitro kopnelo pod vplivom modernega znanja in raziskovanja (Gams 1955: 151–152).

Številne povedke o njih so razširjene menda po vsem slovenskem krasu. Od kraja do kraja se menjava le gora ali jama, v kateri se je izvršil dogodek povedke. Med njimi je Gams opazil povedke z motiviko:

1. V notranjosti gore je jezero. Nekoč se bo odprla gora in jezero bo zalilo vasi (Podgora pod Gorjanci, Vrhnika)
2. V brezno je padel par volov. Volovski jarem je prinesla čez nekaj časa voda v tem ali drugem studentu.
3. V brezno so vrgli živega mačka / psa. Prišel je živ iz te ali one jame, ki da ima torej zvezo z breznom.
4. Valvazor že pisal o človeku, ki so ga na vrvi spustili v jamo. Ko so ga privlekli nazaj, je bil ob pamet.
5. V brezno padel človek. Njegov klobuk ali kak drug košček obleke je prinesla voda na dan v tem ali onem izvirku.

6. Polhar je padel v brezno<sup>249</sup> in se v njej dalj časa preživiljal s tem, da je lizal ti. polšji kamen. Ko je polhom privezal okrog vratu trakove, natrgane iz svoje obleke, so spoznali, da je še živ ter so ga rešili. Poleg Valvazorja (Slava III, 31) znane variante Logatec, Rožempah, Korinj, Gorenja vas pri Mokronogu, Korita pri Dobrniču.

»Ljudsko znanje in ljudsko poimenovanje o trebljenja (čiščenju) kraškega površja za kmetijske namene«: za košnjo je bilo treba ven štrleče kamenje odbiti v višini zemlje, za motično obdelovanje oz. lopatanje tudi pod površjem, za oranje do globine lemeža, za rigolanje za vinograd do globine 0,6 do 1 m. Odbito kamenje so odpeljali s parcele in uporabili za gradnjo stavb in cest, ga zmetali v brezna, veliko podkopali v prst, ki so jo enakomerneje razprostrli na spodnji strani škarp ali na travniku, drugo pa nagrmadili na kupe, ali z njim gradili enoredne, dvoredne suhe (kraške) »zidove«, ki jih je na primorskem in zlasti otoškem krasu toliko, da ustvarjajo škatlasti videz pokrajine... Opisana dejavnost je na slovenskem Krasu zamrla. Izumira tudi ljudsko védenje o njih ter ljudsko imenoslovje (na primer »delani svet« (Lokovec) v smislu melioriranega travnika z odbitim kamenjem na površju in podkopanim pod prstjo v uleglinah, delana dolina, krajna vas, za vrtačo, kjer so postrgali ilovico iz žepov na pobočju, odbito kamenje metali v luknjo na dnu in nato ilovico razprostrli po dnu, da so dobili širšo njivo. Avtor spet vabi:

Potrebno bi bilo zapisati imena za nakopičeno kamenje (...) načine trebljenja za saditev oljk, smokev, za vinsko trto, načine odbijanja kamnov prenašanja zemlje (ponekod, kjer ni zidov, s koši s spodnjega na zgornji rob njive – zadnji ostanki v 50 letih pri Otlici), o letnem času in nosilcih trebljenja. Tako zbiranje ima ne le znanstveno, ampak tudi naravovarstveno pomembnost. Mnogi zidovi se načrtno in nenačrtno rušijo, in to tam, kjer so ekološko pomembni (varujejo tla pred erozijo in vetrovnim odnašanjem, zmanjšujejo vetrovnost in s tem zvišujejo talne poletne temperature, v začetni fazi ovirajo razširjanje gozdnih požarov). Zakaj ne bi mogli imeti ti zidovi ponekod podobne vloge kot drugod električni pastirji. Z odpravljanjem zidov brišemo tisti pečat, ki ga je naše ljudstvo Krasu dalo s tisočletnim trudom v obsegu, s kakršnim so v Egiptu zrasle piramide (Gams 1986: 72).

Nato se avtor osredotoča na »pomen bajeslovnega gradiva o speleoloških in vodnih pojavih« za lokalno zgodovino in lokalno geografijo na Krasu. Kjer so najbližja jama, izvir ali ponor oddaljeni po več deset kilometrov, so razširjene povedke in pravljice o povezavah med njimi in gradom oz. cerkvijo ali kapelo. Nekatere od njih in samostani so domnevno nastali ob vodnih in jamskih objektih v času bajeslovne razlage kraških pojavov. Vanje je delno zajeto predkrščansko pojmovanje, da zlo obstaja v notranjosti zemlje in odloča o neurjih, izviranju ali poniranju kraških voda in povodnji v povezavi s hudournimi jamami, kar je opisal že J. V. Valvazor (Gams 1986: 72).

Gams ne dvomi, da do njega dni še »krepko med ljudstvom zasidrano naziranje, da je podzemlje kraljestvo hudiča«, izvira še iz srednjega veka, zato so se ljudem jame gnusile in jih je bilo strah, saj so jih jemali kot vhod v hudičevo podzemlje, o čemer se da razbrati iz Valvasorjevih opisov nekaterih jam in upodobitev kapnikov v obliki kač. Mitičnega izvora so imena jam, poimenovana po hudiču, vragu, peklju: Hudičeva jama,

<sup>249</sup> Brezna z manjšimi odprtini imenujejo na Dolenjskem 'polšne'.

Vražja jama, Hudičevo brezno, Hudičev gradič, Klemenškov Pekel, Streliški Pekel. Avtor ta imena natančno lokalizira na podlagi jamskega katastra.

Da so si pod zemljo predstavljali velikanske votline, izpričuje na Krasu povedka o zvezah med jamami na široke razdalje, in o zvezah med njimi ter gradovi in cerkvami. Od tod povedka, da se bo nekoč odprla gora in zalila podgorske vasi. S tega vidika laže razumemo imena za ponornice in kraške izvire po hudiču in peklju.<sup>250</sup> Prostor, kjer je na Krasu izginjala voda v podzemlje ali kjer je pritekala na dan, je imel bajčni pomen.

Zaradi prehajanja predkrščanskih verskih, bajčnih sestavin v zgodnjekrščansko ljudsko religijo, bi bilo mogoče z upoštevanjem tega vidika marsikje ugotoviti povezavo med nekaterimi kapelicami in cerkvami in vodnimi ponori ali izviri. Ali je cerkvice ob ponoru Zadnje Rinže pri Dolenjih Ložinah (Kočevo) res nastala samo zaradi nekaj okoliških hiš? Cerkev v Ponikvah ni sredi naselja, ampak je pomaknjena bliže ponoru Rašice. Sredi gozdnate okolice je stala na velikem naravnem mostu kapelica sv. Kancijana, po katerem ima ime Rakov Škocjan. Ponekod na Krasu je jama v povedki povezana s cerkvijo, drugod z gradom. Povedka lahko izvira iz časa, ko so postavljali kapelice, znamenja ali cerkvice ob ponorih in izviri na prehodu v votlo podzemlje.

Poleg hudiča so v jamah po srednjeveški mitologiji bivala tudi druga bajčna bitja. Od tod imena kot Vilenica za najstarejšo turistično jamo pri Lokvi. Druga Vilenica pri kmetu Bogu (!) pri Štjaku na matičnem Krasu, pri Cerknem jama Divjega moža, pri Idrijski Beli jama Divji možje. Podobno mitična utegnejo biti imena Divja jama, Divje jame, Ajdovske jame, Ajdovska luknja, Ajdovska peč, jama Kurent pri Bezuljaku.

Razen imen po hudiču, vragu, vilah, škrtih (jama in potok Škratovka pri Planini) so se ohranila tudi jamska imena, ki spominjajo na nekdanjo uporabo jam v bogoslužne namene. So ta imena in njihova raba starejša kot naziranje o domovanju hudiča v podzemlju, morda še iz antičnih, neolitskih ali celo starejših časov, iz katerih izvira nekaj jamskih kipov ali slik v tujih jamah? Ali so ta imena enako stara kot ime hudourni jama, ker so pač hoteli z bogoslužnimi dejanji izgnati hudiča iz preddverja podzemlja? Ali je k temu pripomoglo čaščenje kapnikov, v katerih so videli kipe ali podobe svetnikov, kar se je v Evropi ohranilo do nedavna z bogoslužjem vred na Kreti? Bogoslužne jame in tabori so v krajših jamah, ki so jim lahko prišli do konca. Ali so imele take jame različne funkcije v mitologiji zaradi dostopnosti, podobe in lege? Gams obžaluje, da odgovora na to vprašanje še dolgo ne bo, ker jamarjem navadno za ljudsko pripovedništvo ni mar, »etnografi pa slabo poznajo jame od znotraj«. Do danes so verske obrede ohranili v Landarski jami v Beneški Sloveniji. Verjetno izvira iz bogočastja jamsko ime Cerkev pri Poljšici (Poljšicka Cerkev). Pri Laškem je Divji Farovž (jama). V Prestranku je pri Cerkvi sv. Janeza jama sv. Janeza in vprašanje je, ali niso tam cerkve postavili zaradi jame.

Veliko je ostalo nezapisanega o bivanju raznih ubežnikov, roparjev, tatov, dezertarjev, menihov, samotarjev in drugih v jamah v novem veku, zlasti v nemirnih časih, ob turških vpadih (Hajduške jame), francoskih vojnah (Francoska jama), med NOB in po

<sup>250</sup> Pekel se imenuje požiralnik pri Kopanju na Radenskem polju, požiralnik pri Rajndalu, pritek Temenice, potok v Hudi luknji pri Doliču in potok v soteski Ponikvice v Ponikvi na Štajerskem. Pekel so ponekod imenovali tudi globoke kotanje in globače.

drugi svetovni vojni. V Strugah se nad vasjo odpira nekaj deset metrov dolg jamski hodnik – jama Tabor, v kateri so ostanki dveh zidov različne starosti. Jama je bila osrednji objekt tabora v obrambi pred turškimi napadi. Zraven izvirne jame Predjame v vasi Luče na Dolenjskem je jama z naravnim mostom, imenovan Stari grad, ali tudi Pod starim gradom. Tudi v njem so se po ljudskem pripovedovanju vaščani skrivali pred Turki. Ostanki obrambnega zidu pred vhodom v jamo so nad Ospom (kjer domačini jame ne imenujejo Tabor, temveč Grad). Od gradov, ki imajo ime po jami, je pri nas najbolj poznan Predjamski grad, pri Valvazorju imenovan tudi Luknja. Razširjene povedke, da ima ta ali ona jama zvezo z drugo ali z gradom ali cerkvijo, nam je ob nakazanih srednjeveških predstavah lažje razumljiva (Gams 1976–1977: 125–132).

- **Alpe: gore**

Tone Cevc predstavlja 50 aitioloških povedk (Sagen), ki razlagajo nastanek daleč naokrog vidnih skalnatih rogljev v slovenski alpski in kraški pokrajini. V našem gorskem in kraškem svetu naletimo pogosto na skale, čeri, griče, vršace, glave, kupe in druge posebno izrazito iz pečevja ali zelenja štrleče kamnite podobe raznih oblik, ki jih je ljudska domišljija vpletla v številne povedke, češ da so to kaznovana človeška bitja, ali pa je videla v njih neka mitična bitja, pogosto imenovana »baba« ali »mož« (dedec). Vzroke in pobude za nastanek v naravni obliki človeku podobnih skal (svatje, pastirji, ovce, grajska gospa, hči, kmet, nuna, stara žena, učenjak, tkalec, Turki), bo treba iskati ne le v naravi, ampak še drugod. Spremenitev povzročča nadnaravna sila ali Bog, včasih jo spremlja bliskanje, grmenje. Okamnijo živali, ki so blizu človeku, pa tudi predmeti, ki jih imajo kaznovani v rokah. Okamnili bodo največkrat odrešeni šele na sodni dan (Gams 1955: 151–152).

V gorski svet sodi tudi »pripovedno izročilo o gamsih z zlatimi parklji iz Kamniških Alp« (Cevc 1973: 79–96), torej o živalih. Čuden gozd, globoki prepadi. Divje koze lazijo po pečevju. Škratov gozd. Studenci zlate rude. Snov o belem gamsu z zlatimi parklji, ki naj bi ga lovci bili srečevali na Podih pod Skuto. Zlati studenec, voda iz studenca odteka la, zlati se posedalo na dno nanj nastavljene steklenice. Tu gre za pravljice. O ljudeh, ki iščejo zlato, govori izročilo iz skoraj iz vseh območij našega gorskega sveta in v drugih alpskih deželah. O tem obstajajo povedke o Benečanih, Lahih ali Vlahih, ki so iskali zlate zaklade v tistih odročnih krajih, kjer je bilo razvito rudarstvo. Že Oskar Moser je ugotovil, da se to izročilo večkrat prepleta z izročilom o bajčnih bitjih. Najbolj znana povedka te vrste je o Zlatorogu, belem gamsu z zlatimi rogovi iz triglavskega pogorja. Živali z zlatimi parklji v povedkah s kamniškega ozemlja so drugačne. Srečujemo jih v tropu, edino beli gams, ki živi pod Skuto, stopa osamljen po gorskem kraljestvu. V povedkah o živalih, ki so pripeljale človeka do zdravilnih vrecev v Julijskih in Kamniških Alpah so lovci in pastirji srečevali bele gamse s pozlato, v Triglavskem pogorju je vodil čredo bel kozel z zlatimi rogovi, v Grintovcih pa so plezale po skalovju divje koze z zlatimi parklji. Živali so dobile pozlato pri zlatem studencu, skritem globoko v gorah, kjer so bogastvo varovala bajčna bitja (Cevc 1973: 79–96).

Planota Komna in Zajezerska dolina sta bili nekdaj prebivališče belih žena; rojenice so dobrim ljudem, zlasti siromakom rade pomagale. Tudi lovec iz Trente je bil njihov

varovanec. Nihče izmed ljudi se ni smel približati višinam, na katerih so prebivale, in zakladu, ki je ležal v votlini pod Bogatinom. Kadar je kdo poskusil priti v njih bližino, je čreda belih koz sprožila z grebenov nadenj plaz kamenja in ga prisilila, da se je vrnil v dolino. Manj znana je pripoved o Bogatinu, sprva samostojno zgodbo so šele pozneje zliili s tisto o Zlatorogu. Pod vrhom Bogatina je votlina, v kateri je skrito toliko zlata, da ga ne bi moglo razpeljati sedem sto voz (Mahnič 1950: 126).

### • Panonija: voda

Slovstveni folklori Prekmurja daje svojstven pečat reka Mura. Njena omemba ni le znamenje zemljepisne umeščeni pokrajine, ampak vsebuje številne mitološke sestavine s preroškimi razsežnostmi, ki jih zaenkrat iz drugih slovenskih pokrajin ne poznamo. Skrivnostno, toda manj usodno delujejo prekmurske »šume« oziroma »logi«, ki jih ni mogoče docela enačiti z gozdovi po slovenskih pokrajinah zunaj panonskega kulturnega območja. Na podlagi naslednjih folklornih pripovedi ni mogoče dvomiti, da so tudi tam nekdanj iskali odgovore na vprašanja o svojem okolju. Nekateri odgovori se nam zdijo tudi danes zgodovinsko vredni premisleka, nekatere pa doživljamo predvsem zaradi njihove estetske vrednosti.

*Log* je ime veliko slovenskim krajem, toda malokdo ima še pravo predstavo, kakšna vrsta gozda je to. Kakšen razloček – če kakšen! – je med logom in šumo bi bilo treba povprašati domačine, ki pripovedujejo:

‘V stari časaj je bilo, kak so ljudje prpovidávali, v Prejkmurju več logouf. Tüdi zíjme so bile bóle mrzle. Dósta snegá je zapádnolo. Zmrzávale so ftice pa drújge stvarj, od mraza pa je cilou drévje v šúmi pokalo. Tiste čase so prejk zmrznjenega Balatouna odíli k nan sestradani vukouvje. Vnoči so tulili, klali živijno pa lidi sagali.«

Ta čas so bile po vaseh svatbe, tako tudi v Turnišču pri Kociprovih. ‘Zadnji večer so bili že vsi zmantrani, zato je pozvačin po stari navadi prinesel v hišo breme kukurišča, ga vrgel med svate in oznanil, da je gostüvanja konec.« Godci so pospravili instrumente in se odpravili domov. Pot jih je vodila skozi Črni log, veliko šumo, za katero so ljudje pravili, da je polna strahov in razbojnikov. Po snegu črne sence = volkovi. Sredi poti je spal velik volk. ‘*Ubiti ga ne moremo. Sešéron je šuma, pa še sneg do pasu. Nobeden se ga ni upal.*’ Končno mu je oče krnet (= klarinet) nastavil na uho in na vso sapo zatrobil vanj. Volk je skočil kvišku kot strela in pobegnil v šumo (Rešek 1995: št. 125).

Nesporni prebivalci prekmurskih gozdov so bile torej živali, pa tudi drugih ni manjkalo:

V Murski šumi je živela baba Torkla. Imela je veliko glavo z grdim, nagubanim obrazom, malo telo in jako dolge noge, s katerimi je lahko štorkljala po močvirju, da se ni pogreznila v blato. Oblečena je bila v črno obleko, na glavi je nosila zvezan velik robec, potegnjen na oči, da se je videl le njen dolg pükklavi nos. Ljudje so se je zelo bali, ker je najraje jedla samo surovo krvavo meso. Kradla je male prašiče, kokoši, teleta in še kakšno dete je odnesla iz korita, ki je služilo za zibelko, ko so starši delali na polju. Zato so se je še posebno bali otroci. Če so bili lågoji, so jih starši svarili: ‘Če ne boste pridni, pride baba Torkla po vas, vas potegne v mursko šumo in vas tam pohrusta!’ (Rešek 1995: 16).

Tako podrobnega opisa kakšnega bajčnega bitja (Zablatnik 1984: 81) zlepa ni najti v slovenski slovstveni folklori. Ali se ni omenjeno ime pritaknilo kakemu drugemu bitju, saj v drugih slovenskih pokrajinah Torklja / Torka praviloma domuje v notranjosti – na podstrešjih – in ne zunaj v naravi. Previdnost narekuje druga zgodba z e oslabljenim mitičnim ozadjem, predvsem pa ima žensko bitje drugo ime:

V ravenskom delu Prekmurja je največja šuma Čären lough. Starejši ljudje so znali povedati, da so se tamkaj vedno skrivali razbojniki, tolovaji, morilci in kaznjenci, ki so se hoteli izogniti roki pravice. Ponoči so se zato vsi ogibali Čarnoga lougha. ... V tem gozdu je živela tudi grda püklava stara baba Čamra. Ponoči se je klatila po okoliških vaseh. Kradla je kokoši in prašičke in tu in tam ugrabljala dojenčke iz korita. To so dobro vedele vse matere, zato so sàgale poredno deco: 'Le bodite lagoji, le! Pride stara baba Čamra po vas, vas odvleče v Čaren lough' in vas na žarečem ognju speče ter požre!' (Rešek 1995: 17).

Ali je v zgodbah o potopljenih cerkvah in vaseh ohranjen pradavni spomin na potopljeno bajčno Atlantido? *'Poleg Gred je edno malo jezero, štero nišče ne more zmeriti, kak globoko je. Tu je prej negda cerkev stala i se je vtonila. Gda je lepo vreme, te prej lejko vidi križec v vodi te vtonjene cerkvi* (Kühar 1988: 117).

Pravi vtis o Muri v duhovnem obzorju prekmurskega človeka, se najlepše vidi iz naslednje folklorne pripovedi. Zaradi natančne navedbe kraja dogajanja in imena žrtvovanega se zdi zgodba mlada. Števan Kühar jo je upravičeno naslovil Mälinčki mantrnik, toda s tem le na videz pokristjani, saj je njeno jedro mitološki motiv darovanja vodi:

Na Mälinci jä Müra anoga ipa jako potkapala pa sä prbližavala g vesi. Mälinčarjä so jo začäli büirati, pa jä zamam bilo sä. Müra jä li däla kopala pa žä štela notri vez vujti. Nato so si dogučali vaški poglavarjä, ka adnoga sädan let staroga dičaka živoga zaköpajo polak Müra pa s ten zabranijo, ka Müra nädä däla potkapala. To so tuj fčini. Blüzi Mürä so skopali malo vekšo jamo, f štäro jamo so mäd dve blanyi djali sädän let staroga Džurovega Števaka pa so ga živoga zakopali. Sirmačäk jä präj jako brečao, da jä pa smilenya ne bilo. S ten delon so Mälinčarjä zabranili, ka nyim Müra zaj väč nä potkaplä tak, kag jä potkápala prlé. – Od Džurovega Št`evaka sä pa prpovidävlä, ka sä präť kakšimi pedsätimi leti skazao anoj pobožnoj žänski f sne pa jo ja proso, naj naguči väško poglavarstvo, ka ga vö otkapajo. Poglavarstvo je to dovolilo, pa so ga ži začali otkapati. Komaj so parkrad zasekali zämlo, pa žä nastala välka dišava. Nato so pa prišli pandürjä pa so präpovedali otkapati toga mantrnika. Zaten jä dugo sä tuu bilo. Samo zágnya leta je pa čüti, ka sä prkažüvla svetlost na tistom mesti, de jä sirmag Džurof Števäg živ zaköpani (Kühar 1988: 189/43).

Spomin na enako ravnanje je ohranjen tudi pri Rešek, le da je darovanje vodi tu nakazano le simbolično in njegova izvedba pripisana ne več vaškim voditejem, ampak upravljičenemu beraču, kar deluje resnobno. Vsekakor pa sta varianti izredno pomemben vir o zgodovini naše duhovne kulture:

Edno leto je Müjra pa pokazala svoje zobe. Zamazana voda je naglo naraščala, trgala nasipe, se razlejvala prejk bregouf pa poplavlala njive, šume pa bližnje vesnice. V kapejlicaj so zaskrbleno zvonijli. Lidje so pa kak zmejšani bejžali na vse kraje pa iskali zavetje. Besna voda je nej poznala miloščine: podérala je drevje, odnašala je

prve veške iže, z njouf je šlo vse, ka njoj je bilou na pouti. Lidjé so brez močij lejtali kre vodé. Ženske so molile, stegávale roke k nebi, starci so napovedali konec svejta, deca so pa bréčala... Da je bilou najhújše, se je liden priblížao šterc s palicof. Včasi so pravili, ka šterc srečo nosi, zatou ga je včasi prosila edna ženska: 'Šterc, pomagaj nan! Múra nan šče odnesti vse iže!' Šterc je velo, naj moški prnesejo lopate z vesi pa skopajo globoko jamo. V njou so djali malo dejte. Vsi so v straji čakali, ka bou. Voda je šče itak naraščala, že se je začnola v jamo vlejvati, te pa – čüdeš! Naidnouk je začnola kapáti pa se vlejčti nazaj v strugo. Lidjé so bili jako veseli. Šteli so se šterci zaváliti, pa ga več nindri nej bilou, premijno je... Kesnej so pravili, ka ga je poslao san Boug, ka bi njín pomogeo (Rešek 1995: št. 39).

Mitično razmerje do Mure tako v naravoslovnem kot zgodovinskem pogledu je še bolj očiten iz naslednje folklorne pripovedi s preroškimi nadihom:

Múra, ki nas loči od našij štajarskih bratov, jako podkaple na našem kraji. Že dosta lepj gajov i njiv je spravila na nikoj i se posploj bole bliža k vesnicam. Stari ljudje pravijo, da de Múra vsigdar dale podkapala, dokeč ne pride do zadnje slovenske vesi, do Kóbilja. Gda pride do te vesnice i nas Slovence tak nazaj zdrúži, bo sodni den. To je: Múra bo tam do konca sveta stala in nede več ločila brate od bratov (Kúhar 1988: 116–117).

Namenoma je bila ta bajčna povedka prihranjena za konec prvega razdelka, ker najlepše upeljuje naslednjega.

Od kulturnih pridobitev se oči najprej ustavijo na arhitektonskih spomenikih. Navpična os vasi je praviloma cerkveni stolp. Števan Kúhar (1988:118) je ohranil pripovedi o zidanju beltinske (Kúhar 1988: 118) in bogojanske cerkve. Sem je mogoče uvrstiti tudi pripoved, ki estetsko deluje s tako imenovanim minus postopkom. To, česar ni, zbuja vprašanje in določeno otožnost:

V zdašnjem vremeni nemamo vu celoj slovenskoj krajini nobednoga redovniškoga samostana. V prejšnji časaj je prej bilo več. Tak pravijo, da so redovnicje bilij pri Gornjoj Lendavi i v Števanovci. Nadale pri Kobilji na ednom bregi je prej túdi velki samostan, gde je naše lüstvo zavetje najšlo vu bojnom vremeni. Te samostan je Törk z cerkvjoj vred razrúšo. Dnesden že samo ništeren cigeo, kak razvalina, kaže mesto, gde so negda slovenski redovnicje glásili reč božo (Kúhar 1988: 117–118).

Posamezne vasi ali določene točke v njih prebivalci doživljajo posebno intenzivno; vzbujajo negativna čustva, krivdo, nelagodje ali celo strah, da se jim prebivalci izognejo, če le morejo. Tukajšnji trije primeri nakazujejo, da v tem pogledu ni razlike, ali pogojuje takšno razpoloženje krščanski kulturni krog (Rešek 1995: 112).

Navedeno gradivo se vse nanaša na zunanji prostor (orbis exterior) (prim. Kargul 2015: 3 sl.) kakor tudi naslednje:

### **3. Rezija: mikrotoponimija**

Milko Matičetov je bil navdušen nad vsem, kar je našel novega v Reziji. Tako tudi nad mikrotoponimijo v njenih živalskih pravljicah, »ker so lepo lokalizirane, postavljene trdno v domačo pokrajino«: »Lokalizacija je včasih tako bogata, da sem v eni sami pravljici naštel kar 21 različnih toponimov« (Matičetov 1973: 13). Ob dobrem poznavanju

evropskega folklornega gradiva trdi, da »lokalizacija ni nikjer tako dosledno, včasih skoraj kapilarno izpeljana kakor v Reziji:

Rezijanskega volka, ki se zbaše skozi tesno okence žret ubitega prasca, v vsaki vasi pošiljajo drugam, v Bili visijo koline v Zbajančičevi hišici pod Morèševim, na Njivi imajo Mališnikovi shranjeno mesnino na Ladini, v Osojah je meso pri Kávcovih, na Solbici pri Jurinovih (ponavadi v vasi, v naši pravljici št. 35 na planini Tuje Bardo). Mikaven zgled, 'kako to gre', nam daje naša pravljica št. 32: lisica in volk se spravita krast volno k Tomadičevim na njivo: v prvi verziji, ki mi jo je pravljíčarka povedala pred osmimi leti na planini Njivica, pa sta kradla lakno (predivo) v Lipovcu, se pravi nad drugim, desnim bregom 'te velike vode«, Rezije (Matičeto 1973: 13–14).

Matičeto (1973: 14) je za take lokalne nadržbnosti od ene od pripovedovalk »zbezal celo neke vrste teoretično razlago«. Z (živalskimi) pravljicami so se namreč želee približati otrokom tudi z njim znanimi lokacijami.

V pravkar navedenem odlomku so že tudi sledovi »orbis interior«, zaprtega prostora. Bolj temeljito se je tej problematiki posvetila Magdalena Kargul v doktorski disertaciji o prostoru v poljskih in slovenskih legendah o potovanju Kristusa in svetega Petra (2015). Podrobno je obdelala topose gozda in potoka, ceste in križišča, krčme in peči (Kargul 2015: 103–198). V slovenščini ne poznam nobene take razprave.

## X. SLOVENSKE MITIČNE KRAJINE

Po razpadu Avstro-Ogrske je po plebiscitu leta 1920 večina Koroške pripadla Avstriji. Tako je – kot zibel slovenstva! – ostala za Slovence v prvi Jugoslaviji in je deloma še danes nekakšna mitična pokrajina.

Milko Matičeto je s svojimi izjemnimi odkritji, o katerih je obveščal javnost, dosegel, da je za njegovega življenja tako vlogo pridobila (tudi) Rezija. Z njo je celo zasenčil rodni Kras, čeprav je z raznimi objavami skrbel za njegovo popularnost. Najbrž je on nagovoril geografa Ivana Gamsa za nekaj tehtnih člankov o njem. Oba sta pri tem ravnala strokovno zanesljivo in korektno.

S svojimi knjižnimi objavami je nekaj časa uspešno pridobival tak ugled Slovenski Istri Marjan Tomšič.

Danes se Kras trudi za takšen ugled vse od objav Jasne Peršolja in drugih z vprašljivimi sredstvi, kot so društvo starovercev in nekaterih avtorjev. Kako se da opravičiti delo o prostoru in času v folklori na Krasu,<sup>251</sup> da ni ob množici tuje literature niti z besedo omenjeno niti eno od del Ivana Gamsa, geografa, ki je apriori zavezan prostoru.

<sup>251</sup> Katja Hrobat, *Ko Baba dvigne krilo* (2010). In tega niso opazili niti recenzenti.





Umetnostni zgodovinar Emilijan Cevc ugotavlja:

Ko sem primerjal mejo med mediteransko in alpsko vplivano arhitekturo in panonsko pogojenim stavbnim tipom, se mi je pokazalo, da se ta meja v glavnem sklada s črto, ki so jo na Slovenskem prvi zaslutili dialektologi – črto najmanjših jezikovnih zvez med slovenskimi dialekti. To pa spet dokazuje, da etnični značaj v umetnostnem življenju res ni tako odločujoč, kot smo mislili včeraj, ali z drugo besedo, da genij loci dominira nad genijem populi skupaj z zgodovinskimi danostmi in s strukturo reliefa je vplival celo na melodiko jezika (Cevc 1968: 8–9).

Pri vprašanju mej je treba imeti pred očmi, da so današnje meje drugačne in bolj goste kot so bile nekdanj. Če samo pomislimo na nekdanjo habsburško Avstro-Ogrsko, je bil v njenih okvirih prost pretok kulturnih pojavov, kar vse znotraj ene meje.

Maja Bošković-Stulli (1963: 83–93) strnjeno predstavlja vprašanja o razmerju med pokrajinskimi, narodnimi in mednarodnimi lastnostmi pravljič pri najpomembnejših evropskih folkloristih sredi druge polovice 20. stoletja. Na podlagi tudi lastnih izkušenj sklepa, da primerjalno raziskovanje posamezne pravljičice, njeno monografsko proučevanje ne pripomore k ugotovitvam o nacionalni redakciji posamezne zgodbe; prej pokaže, kako so nacionalne lastnosti kompleksne, neulovljive, skrite za številnimi zelo izrazitimi lokalnimi in širše regionalnimi potezami, ki v različnih navzkrižnih kombinacijah povezujejo tradicije nekaj narodov. Monografska raziskava lahko dokumentira prepletanje teh medsebojnih stikov. Če se pri več proučenih zgodbah enega naroda katerekoli lastnosti ponavljajo, je mogoče govoriti o nacionalnih posebnostih posameznega naroda in njegove kulture. Nacionalne lastnosti pravljič se oblikujejo na temelju izrazitih lokalnih in regionalnih in niso njihova mehanična zbirka. So fluidna in težko določljiva. Posebno zato se na mejnem območju mešajo in stapljajo tradicije sosednjih narodov, prav tako kot se mešajo tradicije sosednjih lokalnih območij znotraj istega naroda. Zato je trden nacionalni oklep, ki bi zapiral pripovedno tradicijo enega naroda, popolna iluzija (Bošković-Stulli 1963: 87, 90).

Tezo o nadrejenosti geografske soseščine nad etničnimi lastnostmi (rasa, nacionalnost) zastopajo Vatroslav Jagić, Jiří Polivka, Giulia Ortutay in Max Lüthi. Skupna lastnost, ki je ne razbijeta niti zgodovina niti geografski prostor, je jezikovna sorodnost. Le-ta lajša medsebojno prevzemanje tradicije in ohranja skupne poteze. Tako se lažje prenašajo sižeji pa tudi stilna sredstva so sorodna. Maja Bošković-Stulli (1963: 90) našteva, kaj vse bi bilo treba raziskati za ugotavljanje regionalnih karakteristike pravljič.

Pomembno je, kateri dejavniki vplivajo na lokalne in regionalne razlike med pravljičami. Ni mogoče zmeraj ugotoviti, zakaj je kaka pravljičica ponekod tako priljubljena, zakaj se je oblikovala tako ali drugače. Gre za staro dediščino, vpliv kake izrazite pripovedne osebnosti? Veliko vprašanj o specifičnem oblikovanju se lahko razjasni, če se obdela vsota dejstev, ki pravljičam kakega kraja dajo svoj kolorit: a) tradicije, ki jih je staro ali novo doseljeno prebivalstvo preneslo v sedanje okolje kot etnično dediščino v tradicijo prejšnjega prebivalstva, ki so ga dobili na naseljenem območju; b) vplivi soseščine in različnih drugih stikov; c) odmevi zgodovinskega dogajanja; č) posebnosti narave; d) način življenja in gospodarstva v danem območju; e) skupna jezikovna podlaga. Če se upošteva samo eno

navedeno dejstvo, da bi se z njimi raztolmačile specifične lastnosti pravljic posameznega kraja, se posamezni pojavi lahko pojasnijo, toda te razlage so lahko samo omejen in delen prispevek k njihovi skupni specifikici. Skupna slika ne more biti homogena in zaprta vase; nekatere karakteristične poteze tradicije se vlečejo v sosednja področja, ene v eno, druge v drugo smer.

Na vprašanje o razločevanju lokalnih, regionalnih, etničnih in nacionalnih posebnosti pravljic ni dokončnega odgovora.

Maja Bošković-Stulli ugotavlja, da so nacionalne karakteristike pravljic abstraktne, težko ulovljive, včasih ne tako jasne kot lokalne in regionalne posebnosti. Zato bi bilo treba raziskovanje začeti s temi drugimi in na podlagi rezultatov sklepati tudi o skupnih nacionalnih potezah. Pri tem etničnih črt kot globlji in zelo zapleten substrat ne bi bilo treba enačiti z nacionalnimi. Tudi pojma lokalno in regionalno nista jasno opredeljena. Zajemata lahko najožje, omejene na eno vas, zaselek, pa tudi družinski krog, do zelo obsežnih delov nekaj držav. Maja Bošković-Stulli se odreka definitivnim opredelitvam teh dveh pojavov.

# POETIKA PROSTORA V GORENJSKI KRAJINI

## NA PRIMERU POVEDK

Gaston Bachelard se je v nasprotju s Claude Levy-Straussom in Sigmundom Freudom, ki prodirata v človekove globine izza njegove individualne zavesti, torej v skupno in individualno nezavedno (Jung), uprl »psihologiji in antropologiji, ki ne bereta besed, ampak izza besed nezavedno, smisel neizrečenega« in »pobira cvetje na vrhovih kulture, kjer je človek izključno človek, zavedajoč se samega sebe«. (Marić 1969: XIII–XIV, XXIV). Ugotovil je, da stroga abstrakcija in matematizacija zanikata vse spontano, neposredno, 'naravno'. Toda pozneje je uvidel, da »znanstvena kozmologija ne more udušiti spontane kozmologije, da prvobitni človek živi v nas z nezmanjšano žilavostjo in je njen izraz poezija« (Marić 1969: XXVIII).

V poeziji je po Bachelardu kategorija prostora pomembnejša od kategorije časa: »Lokalizacija naše intimnosti v prostorih je pomembnejša za njeno poznavanje kot določitev datuma. Vsi prostori naših preteklih samot ostanejo neizbrisno v nas. Četudi ne obstajajo več, se vanje vračamo.«<sup>252</sup> – Nezavedno ni civilizirano – a ima stanovanje. Dobro stanovanje, v katerem je srečno. Je nastanjeno v prostoru svoje sreče. Normalno nezavedno se lahko povsod dobro namesti. Zato Bachelard želi psihoanalizo nadomestiti s topo-analizo. Psihoanaliza prihaja na pomoč (nezavednim!) dejstvom, ki so surovo vržena iz stanovanja. Notranje bitje poziva, da izstopi iz sebe – v avanturo življenja. Treba ga je povnanjiti. »Steze kakega brega ostajajo vpisane v muskularni zavesti, v mišicah. Dokaz tega je fraza, kako so noge same od sebe stopale po poti, ki smo jo bili že davno prehodili; ali pripovedi o volih in konjih, da so znali za pot, ne da bi jih voznik vodil po njej (Bachelard 1969: 36, 37, 38, 41, 44, 55).

Bachelard si zadaja nalogo obdelati zelo preproste podobe srečnih prostorov. To niso prostori z očmi geometra, temveč vedno hvaljeni, privlačni, doživljeni/doživeti prostori – ne le v njihovi realiteti, ampak tudi imaginaciji. Vsako bitje se želi s fizičnim ugodjem 'zavleči v svoj kotec'. Gnezdo, školjka idr. izzivajo z izredno primitivnostjo. Gnezdo je oblikovano po telesu ptice. Hiša je zanjo sama osebnost, oblika in njen najbolj neposreden napor. Kako da polž, ki je najmehkejše bitje, naredi svojo hišico kot kaj najbolj trd/n/ega.

Bachelardov nov pojem je tudi *topoflija*. Z njim želi poudariti, kako pomembno je za vsako bitje posedovanja prostora, ovrednotiti skuša prostor, ljubljene prostor, ki je zavarovan od nasprotujočih mu sil. Na prvi pogled je hiša predmet z geometričnimi lastnostmi, kar navaja k racionalni analizi. Taka geometrična oblika se upira metaforizaciji. Njena

<sup>252</sup> Tu lahko avtorju pritrdim z lastno izkušnjo (Zabrežnik, Stična, Slovanska knjižnica).

prvotna realnost se vidi in otipa. Toda prenos na človeško – antropomorfizacija – sledi, ko se dojame kot prostor intimnosti. S podobo *dóma* se človek psihološko integrira. Ali ni tudi najskromnejši dom lep?! Dom / hiša je naš kót v veselju, je v resnici kozmos. Nekaj zaprtega mora hraniti spomine. Hiša je ena od največjih sil za integracijo človekovih misli, občutkov in sanj. Hiša je telo in duša. Prvi svet človeškega bitja. Preden je človek ‘vržen v svet’,<sup>253</sup> je položen v zibel hiše / doma. Ta daje stabilnost, zamišljen/a je kot navpično bitje.<sup>254</sup> Je eden od apelow na našo zavest o navpičnosti in se sklicuje na našo zavest o središčnosti (Bachelard 1969: 130, 140, 159).<sup>255</sup>

Hiša nas je privedla do občutljive točke antropo-kozmologije (Bachelard 1969: 79).<sup>256</sup>

Kategoriji *znotraj* in *zunaj*, dialektiko *zunanjega* in *notranjega* Bachelard navezuje na motiv vrat. *Vrata* so včasih dobro zaprta, zaklenjena, drugač odprta, na stežaj odprta. To je cel kozmos odprtega. Celu življenje bi odkrili, če bi razlagali, katera vrata smo odprli, katera zaprli. Se odpirajo za ljudi ali za samoto. V vratih je inkarnirano neko majhno božanstvo praga. Prag pa je pomemben prostor tudi v slovenski duhovni kulturi, tako z etnološkega kot s folklorističnega vidika. Pomislimo na zakopane predmete, ki naj (praviloma) škodijo prebivalcem hiše.

Drug motiv, ki ga Bachelard vključuje v »*topo-analizo*« in se sorazmerno pogosto pojavlja tudi v slovenskih pravljicah, je *gozd*. »Neizmernost gozda«, je vsota impresij, ki nimajo veliko skupnega z geografskimi dejstvi. Ni treba biti dolgo v gozdu, da doživimo vtis, kako ‘padamo’ v svet brez meja... Če ne vemo, kam gremo, zelo hitro ne vemo, kje smo. Gozd je nek pred-jaz, pred-mi. Neizmernost je kategorija pesniške imaginacije, in ne samo splošna ideja, ustvarjena s kontemplacijo veličastnih prizorov.«<sup>257</sup>

Navedene prostorske kategorije, predstavljene za pokušino, so dobra iztočnica za boljše razumevanje in razlaganje posameznih motivov slovstvene folklorne, saj nam v njih odpirajo poglede, na katere doslej nismo bili pozorni ali pa nismo dojeli globin njihovega pomena.

Pričujoča tema bi upravičeno mogla biti vključena že v knjigo o interdisciplinarnosti slovstvene folklorne, vendar je v preobsežnem poglavju *Prostorski vidik slovstvene folklorne* prav ta pika na *i* morala izostati. Knjiga Gastona Bachelarda *Poetika prostora* (Beograd 1969) je res povod zanjo, komaj kaj pa izhodišče, saj empirično gradivo iz petih knjig z Gorenjske v širšem in današnjem<sup>258</sup> smislu v zbirki *Glavni dokazuje*, da je prostorska motivika v gorenjskih povedkah zelo drugačna od tiste, ki jo ima pred očmi omenjeni francoski avtor.

<sup>253</sup> Ali gre tu za nebesedno evokacijo na Jeana Paula Sartra?

<sup>254</sup> To je kot vemo, edino človek.

<sup>255</sup> Šele vpričo takšnega razmišljanja se lahko prav zavemo prikrajsanosti in osiromašenosti »*dóma*« v bloku.

<sup>256</sup> Potovanje z vlakom je lahko izredna vaja o funkcijah stanovanja v sanjani hiši. Kdor ima dvorec, sanja o koči, kdor je v koči, sanja o dvorcu (Bachelard 1969: 108).

<sup>257</sup> Preizkus z ravnino pokaže občutja raznih tipov neskončnosti. Nianse med sanjalci, ki jih ravnina pomirja in tistimi, ki jih vznemirja. Zakaj je sanjarjenje v gorah drugačno od sanjarjenja v ravnini? Na to avtor ne ve odgovora (Bachelard 1969: 233–237, 238–256, 258).

<sup>258</sup> *Jezerške štorije* Andreja Karničarja je komaj mogoče uvrstiti vanje, saj se stari Jezerjani še čutijo za Korošce.

»Krajina« je predvsem slikarski pojem, tu pa se opiram predvsem na poudarek, da »ni zgolj domoljubni sentiment, temveč postane fizična topografija (Kante 2009: 153) s posebnostmi, ki se vpišejo v spomin prebivalcev v njej.

## I. PROSTORSKI MOTIVI Z MITIČNO KONOTACIJO

Snov je razvrščena od splošnega in neopaznega do vedno bolj očitnega in konkretnega.

### 1. Imena bajčnih bitij

Odvisnost mitičnega doživljanja od prostora se najbolj vidi pri poimenovanju nekaterih bajčnih bitij: *perkmandəljc*, *povodni mož*, *gozdni mož* očitno nakazujejo geografsko okolje, po katerem so dobili ime. Manj očitno je to pri divjem možu / ženi, saj gre le za opozicijo natura : urbano.

- **Perkmandəljc**

Po so pa včasəh zapodval, da j na Rodənjc perkmandəljc, an tak məjhen škrat, da kljuba tistəm, k rudo kopljejo. Pa ga nismo nčer vidlə. Naš ata so pa zapodval, da j biv perkmandəljc le na Rudənmo poljo; tam so včasəh ta žəlezovo rudo kopalə. perkmandəljc jəm jə pa kljubov, čə so preubok notrə kopal. Na tak da j to njəgov svest, da nimaš ti kej tkuj ubok išatə (*Glasovi 5: 28*).

- **Povodni mož**

V Mostnic, v tistmo tumfo prəd Tinčkam, jə biv pa povodnə mož. K jə pršla ankrèt anə prat, jo j pa za sabo notrə potegnov (*Glasovi 5: 29*).

Včas so nas strašil, čə nis biv pridən, da te bo vzev povodən mož. Zato smo se tkuj tonfov bal, k so reklə, da te tam zagrab. To j bo zato, k so se bal, da b otrok na utonov (*Glasovi 5: 30*).

- **Divji mož in divja žena**

Divji mož in divja žena sta živela Podpurfelco v globoki luknji v hrib (*Glasovi 22: 21*).

### 2. Potoki

V potok, so nam govoril, de təm not so dojenčki. V tistəh mehurčkəh notər (*Glasovi 37: 316*).

### 3. Mesta za vedeževanje

Večkrat je to ris, ni pa nujno. Mogoče je bil nekdam ris res obvezen element pripovedi, a se je sčasoma to izgubilo. Vsaj v pripovedovanju. Ali pa je bilo to tako samoumevno, da se to pri prenašanju informacij niti ni poudarjalo.

K so ldje hodil k ponočənc, s vòhka šov tacajt poslušat na Bundrov kamən. tam s vohk zvedov, kdo bo umərov v vasə, k so bli təc cahnə.

Čer s slišov, da se zabija truga, v tistmo konco vasi j drug let adən umərov. Čer s pa slišov hørmonko, so se pa žənilə (*Glasovi* 5: 40).

To so tud mem mama pravlə. De morš jèt ha tak krej, k je križpot. De so šter poti, de j križ narjen pa de se zvon ne sliš. Pa morš tri leta staro leskovo šibo odrezat pa krog s tisto šibo nardit okol. Zdej pa ne vem, səm pozabla. ... Al de slišəš, kugá se bo tist let dugalij vse. Səm še jest rjekla, ké bi to marbit blo, de bi biv križpot pa de se zvona ne bi slišal. Pa səm se domislila – Mejačov grabən pa ənkjer drugje! Sam, kdo bo pa šu ob povnoč ke? To bi mogəl bit na svét večer (*Glasovi* 37: 399).

#### 4. Ris

Ris se imenuje krog, ki ga kdo zariše po natančno predpisanih pravilih. Pri njem je odločilen prav položaj, ali je kdo notri ali zunaj. Da učinkuje, se mora dogajati tudi v predpisanem času.

Za it v ris je treba tri šibe skrit za oltar v cerkvi tako, da nihče ne vidi. V risu od enajstih do polnoči vescajt bije ura, da bi to tistega v risu zmedlo. Pa ljudje hodijo mimo, kot da gredo že od polnočnice. Ko pa je ura zares polnoči in zares bije dvanajst, pa vse izgine (*Glasovi* 22: 151).

Ko je en fant iz Žetini hodil v ris, je vzel eno leto staro leskovo šibico, z njo naredil okrog sebe ris, pól so pa začele letet nanj gnojne vile, grde pošasti (*Glasovi* 22: 152).

Ta star Vresjak mi je pravil: V Žetini je včasi eden hodil v ris; mislim da je bil to Sokov. Hodil je na ono stran Blegoša, za Kalom, kjer so zvonjenje ne sliši. Dobival je denar in imel vsega dosti. Na sveti večer je enkrat še enega drugega gnal s seboj, šlo se jima je za dobit par volov. Ta drugi pa ni bil navajen na strašila in prikazni okrog risa in se je tako strašansko bal, da je hotel uit iz risa, kar bi ga pokončalo. Sokov ga je tako močno držal, da je bil ves čisto premočen (*Glasovi* 22: 153).

V Sokovi bajti v Žetini je živel en Jur, ki je imel veliko opravil s tem, da je na sveti večer hodil v ris. Ko je pa umrl, mu je pa zvonec pel pred hišo. Pravili so, da je hudoba prišla ponj (*Glasovi* 22: 154).

#### 5. Kolovoz

Kolovoz je vedno sestavina motivov o divji ali peklenski jagi. Kdor naleti nanjo in se ne ravna po pravilu, da se je ob pretečem srečanju z njo treba čim prej uleči v kolesnico kolovoza, pošteno nastrada. Nekateri poudarjajo še celo podrobnost, katera kolesnica, »glajžna« mora biti, leva ali desna.

[P]a tud moj rank ata b tudi povedov, jo j tud srečov na Polanah tisto divjo jago. B reku, ampak to j zəj mərbit osəndəsət let, a pa j že mav več, anə, misləm, in tud je vse povedov, j reku, da ga j bo toko strah, to so se tud ta druh əldje zgovarjal od divje jage. Pravjo, da se morəš u glájžno ulēšt, da te, b reku, da te divja jaga, da te na bi poževa, ampak to dons uben več na vərjame. (*Glasovi* 20: 17).

Učasəh so star əldje vervál u divjo jago, tista divja jaga al pa ta dóga jaga, so tud imenval ta dógo jago, tista jaga j pa pəršva prek hribov, pa nazaj naukol, pa če j

čoveka poževa, ga j poj noga boleva al pa roka al pa kej drugja. Čə j pa u ta levo, koko nej rečəm, glájžno [= kolesnico] glájžno, anə, to j od koles glájžno, legu, je pa šva tista divja jaga čezənga, pa mu nəč ni bo, čə pa ni dol legu, da ga j poževa, ga j pa noga boleva al pa roka al pa nekej ga j bolevo (*Glasovi* 20: 18).

Če slučajno divja jaga pride, se more ta dotičən jagər uležť na pot v eno kolesnico, de gre ta divja jaga prek nega naprej in na ta način zbegne nesreč (*Glasovi* 37: 121).

## 6. Nedostopne gore

Veliko je zgodb o nedostopnih krajih, kjer prebivajo vile ali katera druga bajčna bitja, ki varujejo kakšne skrivnosti. Človek – pogosto je to (divji) lovec, ki skuša ustreči svoji ljubi – se jim skuša približati in zato praviloma prej ali slej pade v nesrečo.

Ob dolgih zimskih večerih je mama pripovedovala Jerneju o dobrih in lepih vilah, ki živijo v votlinah strme in zelo krušljive Rjavce. [...] Mama ga je svarila in mu povedala, da ne dovolijo, da bi jih kdo motil v njihovih bivališčih. Zato tudi prebivajo na takem kraju, kjer ni niti najmanjše možnosti za kakršen koli dostop: stena, ki je ne more preplezati nihče, ker se vsak kamen, za katerega se kdo prime, odtrga. Zato je vsaka plezarija obsojena na neuspeh (*Glasovi* 16: 6).

## 7. Dva sosednja hriba z dolino vmes

Le kako je prišlo do zamisli o velikanski osebi, ki je razkoračena z eno nogo na enem hribu, z drugo na drugem. Ali gre za daljnji odmev mitiziranega motiva o kolosu iz Rodosa? (prim. Howatson 1998: 291) V nekaterih povedkah je dodano, da v potoku v dolini vmes pere, ne ve se kaj, štrene, plenice, pleničke. Gorenjske lokacije v tej zvezi so Malenski Vrh in Karlovec nad Poljansko dolino, Blegoš in Malenski Vrh, Gabrška Gora in Devniška grapa, Lovink in Drenovec nad Tuhinjsko dolino, Ajdovska skala in Menina planina, Ribnica in Rodnica v Bohinju.

Drug tip teh povedk je o dveh velikih možeh, ki stojita vsak na svojem hribu in si pri košnji podajata oslo, s katero brusita koso.

Ajdovska deklica je stala z eno nogo na Jelovci, z drugo pa na Malenskem Vrhu in prala v Karlovcu (*Glasovi* 22: 4).

Bila da je eno dekcle, ki je prala pleničke svojemu otroku, tako velika, da je stala z eno nogo v Lovinku, z en nogo pa v Drenovci (*Glasovi* 37: 43).

Ana žena j bva pa tud tkuj vəlika, gvišno da sestra vod təh dvejəh, da j v Ribənc imeva poh; z ano nogo j na Stədoro stava, z ano pa na Rodənjcə, pa prava je (*Glasovi* 5: 11).

Ajdovska deklica je z eno nogo stala na Jelovici [vasi na pobočju Blegoša, z drugo na Gori, v Karlovcu je pa štrene prala (*Glasovi* 22: 1).

Ajdovska deklica je z eno nogo stala na Gori, z drugo pa na Gabrški gori pa prala štrene v Devniški grapi (*Glasovi* 22: 2).

No, pol druga pripovedka pa prav, de je deklica bla tko velika, de je z eno nogo stala tle, k se reče Ajdovska skala, s ta drugo pa na Menin! Na Menini planini! U Tuhinščici je pa prala plenice (*Glasovi* 37: 44).

Mama m jə zapodvava, da sta bva tkuj dva moža vølika, da j adən na Stədoro stav, adən pa na Rodənjcə. Pa le ano vosló sta imeva, da sta s jo podajova, k sta kosó brusiva (*Glasovi* 5: 11).

## 8. Skalni osamelci

Še zmeraj ni zadovoljive geološke razlage, od kod in zakaj so iz zelenja ali tudi skalnatega okolja pokonci štrleče skale različnih oblik, ki jih aitiološke povedke antropomorfizirajo v razna človeška bitja in imajo mitično zaledje. Na to témo je napisal temeljito razpravo Tone Cevc že leta 1974. Ta motivika je ena najbolj sestavljenih, saj se z njo prepletajo socialni in razredni motivi. Vedno okameni surova brezsrčna ženska.

Na Polanah je tist kamən gore, so rekəl, da j biv grad gore, pa da j bva əna baba tok hdobna, da j reveže vse uničvava. In poj je pa tok deləč pəršva, da j okamneva. Tok se se zgovarjale. Zato j tista skava gor, pa kokər baba, pa ra'se ji roža z gvale vən (*Glasovi* 20: 40).

Na Polanah nad Kočno je učasəh stavu grad. Təm not je pa žveva əna taka brezsrčna grofična. Ənkət jesen, k je biv prov mrəz, pa dəž je šu dol, kar ga j mōgvo, je pəršva mem əna žena z mājhənmo otrokam naróče. Čist sta bva mokra, pa oba j prov fest zebvo. Ta ženska j na tistmo grado prosiva hrane pa prenočišča. Tista brezsrčna grofična jo tud poslušava ni do konca. hvapcəm je rekva, naj jo vəržejo z gradu. Premražena pa osvabeva ženska pa j sred noči zaklicava nazaj: 'Sərce maš s kam'na, zato se boš ənga dne spremeniva u ka'mən!' (*Glasovi* 20: 41).

Čez ən cajt so mel pər tistmo grado jago. Gonač so gonil ukəp žvali, da b jəh ble ta grajsk postrelle. Mvada grofična je stopiva na skavo, k je štorleva z gərmóla, da b čim bəl vidva to krvavo jago. Zravən né j biv pa stražar, k jo j merkov. Kar nan'kət pa zagledata, koko se j medved spravu nad nemočənga kmeta – gonača. Stražar mo j votu pomagat, pa grofična ni pstiva. Stražar jo pa ni poslušov, je šu če pa ustrelu medveda. Ranən gonač je pa proče grofičən zavpu: 'Nəj okameni ta baba!' K se j stražar obərnu, da b šu nazaj merkat grofično, je pa prov začuden pogledov, k je na istmo mesto, k je preh stava grofična, zagledovu okamnevo žensko, al pa kukər so poj rekəl, okamnevo babo, k je kše dons gore (*Glasovi* 20: 41).

Na gradovih so bili graščaki in plemiči. Pa so šli na lov. So morali kmetje s psi preganjati zver, kakor psi tudi. Pse so spustili, kmet pa je moral za njimi teči. Potem pa je videla (grajska hči) – takrat so še medvedi hodili pa volkovi, morebiti je še leopard bil, ne vem: zver je trgala starčka. Je pa videla grajska hči Veronika, da ga trga, starčka. Je pa stala na varnem kraju, bi lahko rešila ga, pa ni hotela. Je uživala, ko je zver trgala. Hipoma je okamnela, grajska hči. In še danes stoji skala gori, tam pod Malim gradom notri v bregu (*Glasovi* 37: 3).



## 9. Parobki

Stari gorenjski drvarji so bili prepričani, da se je pred coprnici in hudičem mogoče zavarovati s križi na parobkih.

Medja ta star jə zmeram zapodvov, da j naredov na vsak porofk križ, k jə səmrečo posekov, da b hudič na imov moči, da b hudiča vodgnov.

Moj ata j pa le, čə jbvā dəbeva brina, naredov križ na porofko (*Glasovi* 5: 151).

Holcarji, to so bili tist dərvarji, k so hodil po host not in so sekal razne drevesa, smreke, macesən, poj pa zadovžen biv usak, da j mogu tist drevo, k je ga posekov, nardit not križ, znamenje križa in to j blo, da se təm čarovənce niso mogle sedat gor, da niso mele moči, da bə ble al nagajale, a da b se biv kdo ponasreču al kaj družga, to j bla nekako vera v to, da so pač obvarvani holcarji pred təm. To so bli križi notər po hosti dovč časa in se še jest tega spominjam, da so križe notər not sekal, ker səm tud po hosti hodiva (*Glasovi* 20: 16).

## 10. Zamenjava lokacije za zidavo cerkve

Janez Jalen je v priljubljenih *Vozarjih* (Tri zaobljube, 1959) literariziral star spor faranov pod Stolom, kje naj bi stala nova cerkev. Menda se v tem pogledu še vse do danes niso med seboj popolnoma unesli. Gorenjska slovstvena folklore pa pozna kar nekaj variant, kako so to reševali zdavnaj prej. Kakor da gre za nekakšno parlamentarnost posamezne soseske. Ali se v te zadeve lokalna oblast (graščaki itn.) ni vpletala? Ali so tisti, ki se niso strinjali z določeno lokacijo za cerkev, od tam prenašali gradbeni material ali orodje, pri čemer se je razširil glas, da to počno angeli ali svetniki, praviloma predvideni ali še ne določeni zavetniki cerkva. Kadar so celó podirali že narejeno, je bil tega kriv hudobni duh /hudič.

Kaže, da se prerekanje, kje bo kakšno poslopje, ni nanašalo samo na cerkev, temveč tudi na kakšne druge imenitne stavbe, kakor priča prva tukajšnja povedka. Morda je motivno najstarejša:

Škratov grad je votlina v pečini Jamskega vrha, ki je delno obzidana. Zakaj se imenuje Škratov grad, mi pravmo Hudičov gradič. Kar so podnev zgradil, jim je hudobni duh ali hudič ponoč podoru (*Glasovi* 20: 23).

K' so se ukol leta 800 Jezerjan pa Dobərlovašk menihə menil, kje b' nej stava ta pərva cerkuca, ənkokər niso moglə ukəp pridət. Eni so bli za to, de jo postavjo na vərh Mahne peči, eni pa za to, de jo postavjo u Starin. Na konc so bli za to, de bo u Starin. Cimpermanə so začel tesat les. Pa so hmav pogruntal, de jəm usako noč zmanka precej tresk. Əldje, k' so hodil čez Mahno peč, so pa zamérkal, na vərh peči cev kəp tresk. Drug so pa vidlə ta velke černe tiče, koko nosjo treske iz Starine na rob Mahne peči. Menihə pa Jezerjan so bli prepričan, de j' božja vola, de se cerkuca postav na rob Mahne peči. Toko jəm je Bog pomagov əršit kər dve əerči nankət: kam nej postavjo cerkuco, pa še htermo svetnikə nej bo posvečena. Čərn uran se mava zravn svetga Ožbovtā. Toko j' svet Ožbovt gratov patron te hribovske doline pər Jezər (*Glasovi* 16: 23).

Za cerkov svetga Martina v Srenjo vsə j bo taprvo mišljčeno, da bo na Maləh Ramljah, to j nad Šoštarjem gor v Češənjcə. Koj to, k prideš na to rovən, so imel žə vorodje prpravljən, da do začel fondo kopatə.

Druj dan so pa vorodje dobil na snažetah, pa reklə so, da j božja volja takà, da bo tam cerkov. Da so angəljnə ponoč ta vorodje prəneslə. Potle so žə na snažeta začel matarjal vozitə, s celga Bohinja so pomagalə. So misləl, da b bva na snažetah fara za cev Bohənj. Aní so žə les təsalə. Anəm pa tud ni bo všeč, da b bva tam cerkov; pozim b bo prov narodno co tja hodit k mašə.

So pa spet vorodje v Srenjo vsə na Rovneh dobilə. Aní so spet reklə, da so vse angəljnə prəneslə s treskam vred səm, ta druj pa, da j svet Martən vəs vorodje z matarjalam vred ponoč s konjam zvozov tja, čer b rad imov cerkov (*Glasovi* 5: 140).

Svet Lovrenc je na tistmo skor nepərstopənmo krajo sam zbrav prostor za cerku. Zidat so mo jo začel na hribčko koj nad vasjo. Kar so čez dan nazidal, je ponoč zginvo. Zidarji so se zbal, əldje molil in se sprašval, kaj to pomen. Noben ni vedu odgovora. Takət je unešu pastirčək, k je plezov po pečinah in iskov zgəblene koze, na osamel ravníc začeto zidovje nove cerkuce. Zidarji so se prepričal, da je biv nihov zid prestavljen ponoč na ta kraj. To so mel za željo svetga Lovrenca in so klub težavam in naporom nazidal cerku na skor nepərstopənmo krajo (*Glasovi* 20: 52).

Cerkev svetemu Miklavžu so začeli gradit v Golici pod rebrom, kjer sedaj stoji znamenje. Pa kar so čez dan naredili, je bilo zjutraj vse na vrhu Miklavževe gore. To se je ponavljalo toliko časa, dokler niso začeli delat na vrhu gore. Gradili sta soseski Golica in Ostri Vrh (*Glasovi* 22: 106).

## II. PROSTORSKI MOTIVI Z REALISTIČNO KONOTACIJO

Druga skupina prostorskih motivov se nanaša na realni prostor. Merilo razvrščanja je od imaginarnega k realnemu.

### 1. Znotraj / zunaj

Lovska zgodba o ne/zakonitem lovu (raubšíc : poljski jager) vsebuje prav motiva interiera in eksteriera, vendar je ni mogoče brez pridržka interpretirati tako prepričljivo, kakor se to prepričljivo posreči Bachelardu.

Tomaževc je imel gostilno in jager je bil, 'poljsk jagər«. Trdinec je bil pa raubšíc. Nekega dne sta oba ustrelila srnjaka. Tomaževc ga je pred gostilno obesil, tam pod hlev. Tudi zato, da bi se malo pobahal. Trdinec ga pa ni smel pokazati, ga je pa v kleti, 'v čevdro'. Da se je skríl. Da bi mu bilo vseeno prijetno, je poslal sina 'po an vohtəljc šnopsa k Tomažovco'. Šimən je bil star okrog šest let in je šel mimo Tomaževca: 'Stric, a ga vi pa kar tò dərete? Naš ata ga pa v čevdro' (*Glasovi* 5: 184).

Čə j če puška počva, so že pršlə žəndarjə k nam, čə səm, k səm biv ta glavnə ravbšíc. [...] Ankrèt so pršlə žəndarjə k nam; potle so pa iskal še pričo, da do naredlə prəiskavo pər nas, k səm ustrelov anga srnjaka. Dolinarjo səm ga prədav. Dve pričə b moglə bitə, no pa da j bva saj anà. So šlə k Anžico, da b biv Anžəc za pričə. Ga pa ni bo damá. Potle so pa šlə glih k tistmo, k səm mo srnjaka prədav. Dolinar ga j pa na podstrešnə dərav (*Glasovi* 5: 182).

## 2. Svet nima konca

Naslednja izkušnja je (bila) domača marsikomu. Posebno otrok je presenečen, ko ugotovi, da se obzorje širi in se cesta ne konča za hribom, ki jo zastira z njemu obvladljive točke, temveč se v nedogled nadaljuje.<sup>259</sup>

Star ǣldje so reklǣ kar, da j šov gun po sveto, da b s mav svet ogle dov. Potle j šov ta Bohinjc peš skoz Štenje. Pa čǣ j dǣlj šov, dǣlj so mo kazalǣ. Pa nǣč ni bo konca. Potle j pa nazaj pršov, je pa ldem zapodvov: 'To j velǣk svet, pa kuj se ga j še napre vidlo! K sǣm šov v an breh deleč gorǣ, sǣm mislov, da j žǣ konc svǣta, da bom žǣ le dol padov, jǣ bva pa na vrho šǣ njiva. Pa pogledam dol, pa vidǣm, kuj jǣ šǣ svǣta. Pa to so se še napre doline vodperale!' (*Glasovi* 5: 190).

## 3. Na svoji zemlji

Motiv »stati na svoji zemlji« je hudomušen, toda tudi prebrisan in nikakor ni omejen samo na Gorenjsko. Gre za krivo prisego, ki pa to spet ni, saj priča zares stoji na svoji zemlji, ki jo je prej nabasala v čevlje.

Ankat so bli Pódhanc pa Zásplan u spor za gmajno u Hómo. Poj so se pa tožvál, da j pǣršva sodnija, so pa Zásplan doma 'u gartǣlnǣ nabasal prst u čevle, poj so pa, sodnija j votva, da so pǣrsegǣl, ane, a jǣ nǣh zemla a ni, so pa pǣrsegǣl, pǣrséga, da na soj zemǣl stojǣ, k so jo doma u čevle nabasal. Poj po tistǣm so pa pǣršle kobilce pa zǣsplansk pole so čist pojedle, podhamzga pa kokǣr biv kodrezov, ga pa niso. Zásplan so tožbo dobil, pa an kos podhamske hmajne so s tǣm, k so tok pǣrsegǣl, dobil (*Glasovi* 20: 82).

## 4. Pot

Geografsko določni fragmenti delujejo kot zanesljiv zgodovinski vir:

Čǣs Padkorǣn sta rajžava tud Ciril ǣn Mǣtod. Zapisano je, da sta nesva astantje papǣža Klǣména v Rim.

Pa túd Primož Trubar sǣ j vračav nazaj u domače kraje tle čǣz Padkorǣn. Rimska cesta j bva spǣljana čǣz Múčna gǣra nad Padkorǣnam (*Glasovi* 20: 80).

## 5. Križpotja

Na križpotjih nekda j bilo smerokazov, kakor so na današnjih križiščih. Zato je bilo res zahtevno ubrati pravo pot za želeni cilj. Povsod, kjer mora človek izbirati oz. se odločati med več možnostmi, mu preti nevarnost:

Tko pa tla pǣr nǣm, kjerkol so se pota križal, je skor povsod strašil. Tud moj oče, mislǣm, de glih ko hudo ni vsǣga verjev, ampak k je šu tǣmla, k smo včas pǣšpot imel, tǣmla pred Kúharjevo nivo, je tud vidu kǣr ene lučke, jih je vidu prǣd sabo. Pa

<sup>259</sup> Dlje čǣ greš, dlje ti kaže (ms)

tiste lučke so se stalno neki premikale. Tko de je biv vəs posran, rajtam, k je pəršu dam (*Glasovi* 37: 147).

## 6. Mesta, kjer (rado) straši

Druga mesta, za katera obstaja krajevna tradicija, da rado straši, so lahko ostala individualno zaznamovana, lahko pa se je strah ob določenem kraju prijel še drugih prebivalcev iz njegovega okoliša.

Strašl je pa samo tle Pod goró, de jest vem. Pod goró. Nekdaj ulica v smeri proti sotočju Nevljice in Kamniške Bistrice, ob vznožju Starega gradu. Hiše so bile porušene ob gradnji obvoznice (*Glasovi* 37: 149).

Ko so otroc iz šole hodil, velik je blo tega govorjenja, de je edən enkət srečov na Jeznikovmo rob, kə tam straši, de so štirje neslə enga u krst. Pa vsi so bili brez glavé (*Glasovi* 37: 115).

To se j zlo velik govoril, de j na Kozjak strašil. Ampak bəl zarad tega, k so tla razbojniki napadal pa to. Dərgač je blo pa rečen, de j tist fant, kə se j upov sam jèt čez Kozjak ponoč, so rjekəl, de j zlo korajžən, de j sposoben za na vojsko (*Glasovi* 37: 133).

Na dilah je strašil (*Glasovi* 37: 137).

## 7. Nevarna mesta

Ta strah se nanaša na realne nevarnosti na določenih lokacijah in je praviloma povezan s prometom in trgovsko dejavnostjo.

Na Dolgih travnikih ob cesti proti Loki je stala ena bajta, ki so ji rekli plašurnica. Tam so se shajali sami plašurji, gospodar je pa bil ta pravi ravbar. Furmani se ponoči niso upali furat tu mimo. Kdor je gnal vole prodal v Loko, so prežali nanj, ko se je vračal, da bi ga oravbali (*Glasovi* 22: 304).

Ənga večera sə j ən zmatran trgovc s kožam ustavu u ən oštarij néč med Podkornam pa Tržičam. Pot čez Karavanke j težka, pa tud noč ga j ujeva. K se j navečerjov, so ga zmetəl u ən cimər, da bo prespav. Zmatran je legu u postlo. Nekej mu ni dav spat, pa j pogledov skoz ən majhən vokən vən. Təm je pa zagledov hvapce, k so kril ən velək vogən. Vse ukəp se mo j čudən zdev. K je tok stavu, se j pa začeva postla počas spušat u ta spodən štuk. Čez ən cajt je pa prazna postla nazaj pəršva. Mislu s je: 'Zej k me niso doblə na postəl, gredo pa gotov pome!' Za pasam je mu nož, ga hitər potegne vən, pa stop za vrata. Po štengah je že slišov korake. Vrata so se odpərle, on je pa z nožam na hitər dva zaštihov, pa jo ucvəru, kukər so ga noge nesle. [...] Čez cajt je slišov, da so təm marskəšenga na postəl, k se j med spanam spetiva, zakval, mo pobral kone pa bvago, nega pa na vogno požgal, da ni bo ubenəh sledi za nemo (*Glasovi* 20: 66).

## 8. Podzemlje

Razen rudnika svinca in cinka v Črni na Koroškem in rudnika živega srebra v Idriji, ki sta bila opuščena v naših dneh, se je čisto pozabilo, da so nekdaj na današnjih slovenskih tleh kopali tudi rudo, največ železo. Na to spominjajo nekatera ledinska in krajevna imena, npr. Fužine na več krajih, Železniki, itn. Toda da bi kopali zlato? Kar nekaj gorenjskih povedk zagotavlja, da so ga odkrivali v nedrjih njenih gora. Njegova nahajališča niso domišljajska, temveč geografsko opredeljena: Bogatin, Begunjščica, Blegoš, Mahkova Kočna, Zlata jama. Praviloma to pripisujejo Benečanom / Italijanom / Furlanom. Sem in tja se poleg zlata ali namesto njega pojavi tudi manj ugledno srebro.

Kadar se govori o zakladih, narečno »šacih«, ne gre za rudo, temveč praviloma za bogastvo v denarju, na kar kaže že staro poimenovanje »zakladnice« (za (železne) blagajne. Gre za finančno ovrednoteno bogastvo, ki je bilo naknadno položeno v zemljo. O tem pričajo tudi povedke same.

Iz primerjave dveh povedk se vidi, da se motiva zlata in zakopanega zaklada med seboj alternirata ali prepletata..

Žanrsko so take povedke navadno opredeljene kot bajčne, toda po nekaterih sestavinah bi jih lahko uvrstili tudi med zgodovinske povedke.

Kljub temu, da Gorenjska ne sodi med kraške pokrajine, je v zbranem gradivu nekaj primerov z zgodbami, kako se pogreznejo v zemljo voli in dekla, ki jih vodi in njih ostanke prinese voda na drugem kraju.

### • Rudno bogastvo

Včas so star əldje zlo jəšal zlato po Bogatino. Pravjo, da so takret tam Bənəčan kopal zlato. K jə ta zadnjə vod njəh šov v jamo, so ga ldje čakal vodzuna (*Glasovi* 5: 7).

Pər pvanin Vševnək jə v góro ubok notrə vuknja, k jə pravjo Zlatarca al pa Zlata jama. Notrə šmi voda, čeznjo j pa spéljana bərov. Star əldje so zapodval, da j v tə jam zlato. Na guno stran brvi ga vahta an pəs (*Glasovi* 5: 130).

Že stari ljudje so vedeli povedati, da se v Begunjščici ki je sicer bogata z manganovo rudo, skriva tudi zlato. V tistih časih so možje v jamah kopali rudo in jo vozili v dolino Završnice (*Glasovi* 20: 4).

Tistala gora təm pər ciərkve se kliče Čeva. Spoda je pər starəh caitəh meva na stara žənica ena kajža, na hišca. Jə meva tud na krava. Blizu jə bva pa na jama, čier sa k nape kapále vən srébro al pa zvátó (*Glasovi* 20: 5).

Ke do druge svetovne vojske se j' po dolin hədo velik govornə od zvate uknje u Mahkov Kočnə: [...] 'Moj dedi Gregor Kaštrun, je 1861 pərpodvov, de j' hodu h Jezer že davnej preh, predən se j gun rodiv, en Lah na vsake nekej let u Mahkovo Kočno u eno uknjo po zvátó. Sevede pa Lah dga nobenmo ni őtu izdat. əldje so ga pač vidlə hodit, pa šele čez dovč cajta so pogruntal, ke ta uknja sploh je. [...] Lah je na Mahkovəm mənde še cvo sam pravu, koko not u uknjə zgleda. Od stropa dol kapla fest umazana voda. Poh tmo kaplanjam maš a gun nastavljen piskər. Voda gre čez piskər, bvat iz zvátam namešan gre pa na podnə. Ob cajt pa pride pa samo piskre zatavša. Toko de so pər Jezər že vse vedlə, samo še do uknje bə bo treba pridət (*Glasovi* 16: 21).

Včasì so pravili, da skozi Blegoš vodi srebrna, skozi Porezen pa zlata žila, debela kot najdebelejši hlod (*Glasovi* 22: 166).

- **Zakopani zakladi**

Včasòh jò ta stara mat prpodvava od Bogatina, kakšòn zaklad jò tam. Zato se mo pa prav Bogatin. Da ana beva kača tist zaklad vahta pròd ano vuknjo (*Glasovi* 5: 6).

Med Murnam pa ta Spodònmò Verònkam je en krej, k' se mo reče Pòr ta bogat jam. Mònde je že davnej enkòt en roparsk vitez zakopov tòm nakradene zvatnike pa srebèrnike. O tmo so učasòh velik govorlò. Zato se tud reče tmo kraj Pòr ta bogat jam (*Glasovi* 16: 20).

Včas so votlò, da j na Vrtovino zakopan šac. Tam jò biv ankrèt an grad, šò dons jò vidtò tam ano skavo (*Glasovi* 5: 77).

Na Vrtovino so kopal šac, pa ga niso dobilò. An Vrbčòv, k jò biv v Amerik, jò soj dnar t ja zakopov. Potle j pa umòrov al so ga šò ubilò. Na tmo gròbeno tja j biv zakopan, da se j vidlo tja od tistga kamna na Vrtovino. Od tam se j pa vidov glih turm od svetga Janeza. To vem, da so vèlik pròkopalò, pa niso prov nàč dobilò.

Pa j na Prévovo, tle k se gre na Vuskovèncò, tud šac zakopan, pa ga tud šò niso dobilò (*Glasovi* 5: 78).

Trjé so šlò na Vrtovin, da do šac skopalò (*Glasovi* 5: 79).

Šac u Kalškmo Greben. K' je oča Orin u Zgornò Kokrò med vojskò precej hòdo zbolu, je poklicov sojga unučka Francija, k' je biv takòt stòr dvanajst let. Fantòč je posod, še posebej pa po goš, zmerej hodu s starmò očam. Zato mo j' zej naroču, nej gre u Greben do èlsijòh ùkàn.

'Zboj uzem ta močno motiko pa pòr pòrumò gèrmò ta čòrènga tèrna koplò tolk cajta, devš do engà železènga piskra pòršu. Not u tmo piskrò bo pa ena plehnata škatva. To škatvo mò pa h dom pòrnes.' Že od drugòh èldi sòm pa slišòv, de ma star oča neč u Kalškmo Greben zakopan dnar. Vsò so ga poznal po njegov vohèrnij. Še seb ni ènčesar pòrvošu (*Glasovi* 16: 22).

Pri Črnem studencu v Blegòšu je zakopan en šac, zavit v volovjò kožo pa zapečaten. Tam notri je tudi ena zlata ura. Tam se pravi Za tratami ali pa Tratje pri Črnem studencu (*Glasovi* 22: 170).

Pri Mrkušu, kjer je bila včasì oštarija, so en večer prišli trije ali štirje tujci, naročili so večerjò in prosili za jeperge. Pri večerji so se pa začeli zgovarjat, da je pod debelo buko na Malem Blegòšu ena velika čerfa srebrnega denarja zakopanega. Rekli so tudi, da bodo šli zjutraj to srebrno izpod korenin izkopat (*Glasovi* 22: 182).

- **Pogreznjeni voli in ženska, ki jih je vodila**

Na Gojzd je globoka jama, k so ural in so padlò notòr. Krave, ta, k je vudila krave in iz plugam, vse skòp je padvò notòr. so pumrlò in so jòh potli dubil lase od te, kje... so pa pòršle Mòh Tèsnicam vèn. to je puvezan. Mòh Tèsnicam je pa cesta zravòn, kò gre u Tuhinsko dulino. No in tam so dubil en konc lase od né in en konc uh tega dròvesa (*Glasovi* 37: 290).

- **Pogreznjene oštarije**

K sva z atam hodiva s Kamne Gorice u Radolco na štacjon na vlak, naokol po cest skoz Lipenco pa skoz Lancov, pa j zmerej pærpodvov zgodbe od Pustga gradu pa od znamna, k je med Lipenco pa Lancovem. Za tist znamne j pærpodvov, da j tæm stava oštarija. Zarad pregrešonga obnašana u oštarij se j oštarija podërva, pa vse pod sabo pokopava. Jest to povezujem s potresam na Dobračo u Zilski dolini (*Glasovi* 20: 1).

Tæm dol pær cest je tist križ. Tæm dol so hodile plesat dekleta, pa tok'le sosedje. Pøj je bva pa ena Bošticova dekva, je pa meva nezakonskega otroka, je pa mogva otroka sabo uzet, ane, doma ga ni smeva pstit. Je pa plesava, je pa reku otrok mamic: 'S tmole pa ænka na pleš, k mo z ust vogæn gori. No, zutrej se j pa pogrezænva tista hiša. Zøj, na vem, a j bo to res, to pa na vem (*Glasovi* 20: 26).

## 9. Jezera

Tudi za motiv jezera v povedkah iz Poljanske doline po zatrjevanju geologov (Anton Ramovš) ni realne osnove. Ali gre torej za reminiscenco na pogoste povodnji?

Po Poljanski dolini je včasih stalo morje, dokler niso Podpečno prekopali (*Glasovi* 22: 192).

Mojega očeta mati je pravila, da je bilo včasih v Poljanski dolini jezero in da je še videla pod javorsko cerkvijo steber, na katerega so priklepali šife (*Glasovi* 22: 191).

Ko je bilo jezero v Poljanski dolini, se je iz Zavrata s čolnom vozil duhovni maševat (*Glasovi* 22: 189)

Včasih je bil pri Degerinu v Dolenjčah gank iz hrastovih plohov in ti naj bi bili iz tistega hrasta, ki je rasel v Drnešnici pod javorsko cerkvijo. Nanj naj bi priklepali čolne, kajti tedaj je bilo po Poljanski dolini jezero od Podpečne do Svetih treh kraljev (*Glasovi* 22: 188).

## 10. Skrivališča

Vsekakor pa povedke s človeškimi skrivališči sodijo med zgodovinske. Vendar ta niso tako tipična. Lahko so bila tudi na zemlji, sredi gozda, med težko dostopnimi skalami.

Kadar je prišlo obvestilo na rihto, da bo treba dat soldate, je ponavadi že kdo zvedel in povedal, da so se fantje skrili. Moj oče je imel štiri brate in vsi štirje so se skrivali pred soldačino. V Dolini pod Krivim Brdom so imeli pravo velbano skrivališče. Če bi prišli dol ponje, bi zanje ne bilo dobro, če bi notri tiščali, saj so imeli pušo, sulice in drugo orožje (*Glasovi* 22: 292).

## 11. Pokopališča

Pokopališče je že apriori kraj, ki se mu človek ne bliža rad. Še toliko manj, če verjame, da je to kraj strahov. Zato je nekdaj veljalo za posebno junaštvo, kdor si je upal iti nanj ponoči. To motiviko predstavljajo štiri gorenjske povedke o dekli, ki sprejme stavo, vendar svojo pre/drznost drago plača. V prvem primeru se hudo prestraši, v drugih dveh umre in

v četrtem primeru jo gotove smrti reši njen ljubimec. Ta zadnja povedka se loči od drugih dveh po tem, da prostor njenega preizkusa ni več pokopališče, temveč nedoločni prostor, kamor ne gre več dekla, ampak »ena punca«.

Tista je pa ponoč rože zalivala po pokopališču. En možakar je paršov skoz in je reku: 'Ti, ta mrtu hodjo po pokopališ, kə strašejo' (*Glasovi* 37: 110).

Nekje so stavili, kdo bi se upal it ponoči zabit žebelj v trugo, v kateri je bil mrlič v totenkamri na britofu. Skorajžila se je ena baba, dali so ji žebelj in kladivo. Ko je zabijala žebelj v trugo, ni videla, da je tudi svojo kitlo pribila k trugi. Ko je hotela it ven, je z grozo videla, da se je truga pomaknila za njo. Kmalu je ugotovila, zakaj, a se je vsa prestrašena in premražena vrnila. Stavo je pa le dobila (*Glasovi* 22: 318).

U starəh časəh so se zbiral po kmetijah, po hišah fantje. Pər en hiš so mel pa prov kurajžno deklo in so reklə, če stav iz nim, de se upa u povnoč na britof, pu domač puvedan.

Dekla prav: 'ja, seveda!' Prav: 'Grem!'

Sam ne vem, za kolk dnarja so stavla. Dekla res kurajžna gre. U turnu bije povnoč.

Dekla gre po štengah gor h grobu pa u rok dərži kuličək pa prav

'Dēla ga m zasadiva not u grob.'

In poklekne. Bla j pa u fērgahu. In je zasadiva kulčək naravnost u predpasnik. Sevede, kə pa hoče vstat, ni mogla vstat in se je tko prestrašla, k je misənla, de jo drži mrtvak.

Jo ni blo nazaj. So šlə gledat. Je bla pa mrtva, k se j tolk ustrašla, des jo je kap (*Glasovi* 37: 167).

Ad'no jə bva zvo karažna, pa rekva, da sə nəč na baji. No, sa rekle, čə s pa tak karažna, pa bēže aponači na britaf. Ampak, da boma pa vərjēle, da sə resən šva, morəš pa pərneste an križ z britafa. Pōle jə pa šva na britaf ən pərnesva križ. Ja, sa rekle, zej pa na kaže drujga, ka'kər da ga še nazaj nesəš, sej zej vərjeməma, da s resən karažna. Pōle ga j pa nesva nazaj. K ga jə tēva vtəkните nazaj, tjēr jə biv pred, jə pa zravən bertah pərpeva, pa ni mōgva prəč. Səj pa tak ustrašva, da jə ad tga ki tam umərva (*Glasovi* 20: 59).

Dela lih ne b vedva, ke smo bli, ampak ena j pərpudivala, kəko je bó, k so ličkal.

Pa so ən mav plesal pa tist. Edən je pa reku, kdo se upa itə na ta pa na ta kraj. To se prav prəcej deləč stran ud hiše, na samotən kraj. Pa sam, da ga ni strah, a ne!

In ena punca se j ugvasiva: 'Jest grem!' in je šva.

Ampak nubedən ni sməv iz no itə! Dukəz, de j bva təm, je bu pa treba tist kəv zabit u sneg.

In k je pa kəv zabijava, je pa še svojo kiklo zravən zabiva! Je misluva itə, pa ni mogva. In se j tolk ustrašva, tok jò j bó strah, da ni nikamər mogva, da j ke padva.

Tko, a je blo to rəsničnə a ni bvə, ne vem, čə ne b fənt za no šəv, so djal, b zmrznuva gor. Zato, kə se j sama sebe notər pərbiva. Una j hitrə kəv zabiva, je misluva, kəko bo hitrə nəzaj pəršva, je pa zravən sojo kiklo is kolam vred zabiva notər u zemlò (*Glasovi* 37: 168).

## 12. Nadzemlje

Od podzemlja prek zemlje se motivno dvigamo s tal. S pomočjo besedne igre – sinonimijo – in temu ustreznih motivov, ki sodijo k živini, nastane duhovita rustikalna



povedka o volu na cerkvenem zvoniku. V drugi povedki se na zvoniku znajde človek, ki ga, kakor so dejali včasih: »nosi luna«. Tisti, ki so naleteli nanje, so pogosto napačno ravnali, zato se tudi ta zgodba konča tragično, z njegovo smrtjo. V drugi razlagi so tako ravnanje interpretirali mitično.

- **Vol v zvoniku**

Z Bohinjcov se norca devajo, da so junca v turm vleklə, da b travo popasov, k jə gor zrasla. Potle se j žə davov, k so ga s štrikam gor vleklə, so mo pa sline z gobca tekle. So pa tist, k so ga gor vleklə, reklə: 'Jə že travo ugledov. Pa kuj se mo jo lušta, da mo kar sline z gobca təčejo!' [...] V rəsnic se pa le ta dəbelmo zvono v turmo svetga Martina reče vov. Ta zvon so vleklə v turm, ne pa junca (*Glasovi* 5: 139).

- **Mesečniki**

Družina s tremi otroki. Dvanajstletnega sina je nosila luna. Neko noč je mati opazila, da ga ni in ga iskala. »Se j pa ogvasov na turmo svetga Pava. Ən se j zbudov, k ga j kləcava, pa dol jə padov, da se j na mesto ubov. K bə bva mat tiho, b se pa na bo to naredlo. Luna b bva živga nazaj prnesla. T j biv rəsnichen slučaj (*Glasovi* 5: 34).

V starəh časəh so reklə, da so tač zvédanjə, k jəh luna nosə. Pohna luna jəh vzigne, pa nəč na vədo, kam jəh nese. Je biv slučaj v pvanin Dedən polje; tam jə pvanvòv an fant, vosnajst let star. Po ga j pa ponoč vzignova luna v stano pa v ljəft ga j neslo pod sleme. Ən se j zabasov v dilje, da se j zbudov. Potle j klicov májarje na pomoč; májarjə so vstal, da so ga ršil, k se sam ni mogov. K so ga na tla spravlə, se j vəs tresov, pa sam ni nəč vedov za to (*Glasovi* 5: 33).



Čeprav je gradivo lokalno, je mogoče načelno ugotovljene izsledke posplošiti na vse slovenske povedke. Estetska funkcija prostora je v vseh povedkah, tudi slovenskih, vsekakor bistvena sestavina. Analizirano gradivo (in primerjava z ugotovitvami Magdalene K. Kargul) dokazuje, da motiv prostora povedko neodtujljivo konstituira, naj gre za njeno katero koli vrsto.

V primerjavi s pravljičami, v katerih je prostor praviloma tipiziran in simboliziran, je v povedkah konkreten, poimenovan in s tem individualiziran.

# VIZUALIZACIJA BAJČNIH BITIJ

Izhodišče tega poglavja je popolnoma empirično, a utegnejo njegovi izsledki imeti tudi teoretično vrednost, ki jo v takem primeru daje primerjalna metoda. Postopoma, v treh korakih se zastavlja vprašanje, kakšne so možnosti vizualizacije takšnih folklornih motivov, ki so izkustveno nepreverljivi in očem in ušesom<sup>260</sup> v vsakdanjem življenju nedostopni. Kako take pojave ubeseduje slovenska slovstvena folklor. Kako upodablja, ilustrira razne prikazni in bajčna bitja ter kako si jih predstavlja slovenska likovna umetnost, in kakšne prednosti imajo v ta namen sodobna avdiovizualna sredstva.

Analiza gradiva je pokazala, da je naslov predvidene teme daleč preširok in prezahteven, saj bi ji ustregla le samostojna zadevna monografija. Zato je za tukajšnji namen analizirano le nekaj karakterističnih folklornih pojavov, bajčnih bitij, večinoma takih, ki se o njih še danes najde na terenu marsikakšno poročilo.

## I. KAKO SLOVENSKA SLOVSTVENA FOLKLORA UBESEDUJE NEBESNE POJAVE?

### 1. Mavrica

Mavrica ima močan simboličen pomen že v starodavni biblijski zgodovini (prim. 1 Mz 9, 12-17), a tudi slovenski slovstveni folklori ni tuja, le da ni še nič raziskana. V zbirki *Glasovi*<sup>261</sup> je morda dokumentirana ena najstarejših stopenj v procesu razmejevanja nebesnega pojava kot takega in njegovega pobožanstvenja, saj oba motiva nastopata eden ob drugem.

### 2. Škopnik

Škopnik je daleč najbolj znan nebesni pojav, ki še danes marsikoga preseneti v severnih krajih Slovenije in slovenskega etničnega ozemlja sploh. Da naj ne bi šlo za izmišljeno dejstvo, očitniki in pripovedovalci dokazujejo z navedbo kraja, časa in okoliščin. Kako ga opisujejo? Navedbe so razvrščene po načelu od nedoločnega k vedno bolj konkretnemu opisu in se iztečejo v domnevo o njegovi bajeslovnosti, tudi z moralistično potezo. To ne

<sup>260</sup> Slušni učinki so metodološki doslednosti na ljubo tu izpuščeni.

<sup>261</sup> »Mavra ni samo lepa reč, ki se jo nikoli ne štufiraš gledati, ampak je tudi poseben nebesni znak, ki ga danes verjetno nobeden več ne zna brati. ... so pripovedovali, da če se mavra pokaže maja v mlaju, da grejo po mavri Maure z enega hriba na drugega, iz ene doline v drugo. Kamor pridejo, prinesejo dobro letino. Bog ne daj, da se takrat zabliska ali udari grom. Maure se razbežijo in se vrnejo, od koder so prišle« (Medvešek 1991: št. 66).

pomeni, da si tudi kronološko sledijo po tem vrstnem redu. Mogoče je ugotoviti le čas zapisa nikakor pa ne časa nastanka predstave.

Kljub različnim asociacijam ostane konstantni vtis žareče svetlobe, vse drugo je drugotnega pomena:

- *nekaj žarečega* in obviselo na vrhu češnje (Glasečnik 1998: št. 73). 'A vete, kaj sem jaz videl?' – 'Da vidite, kak se je *nekaj žarečega* peljalo, tu noter za planino črez!' 'To je bil škopjenk.' (Gričnik 1994: št. 336), *nekaj* tak en pol metra dolgega pa *žarečega* (Gričnik 1994: št. 347).

- en tak *rahel šajn* se je videl (Gričnik 1994: št. 339) Mi smo vidle ... *ana svetloba* kər švigava (Repanšek 1995: št. 133). *Svetloba je bila rdeča, koj tak ko žarnica* notle, glih takale. *žareča svetloba* (Gričnik 1994: št. 339) en meter od zemlje. Gorsam pripelje tak naglo, *kot bi bil avto šel*, tu po cesti tak in tu gor mimo. In je blo fertik, pa tisto vgasne pa ničes več ni blo. Živina je v grabnu pila, se nič ni vstrašla, jaz tud ne. Je blo trenutno! Sem pa vprašal od hčere poba, ko tak televizijo gleda pa je učen, je pa rekel: 'Vete, tisto je bla tak ko ena suha strela, se je k dežju pripravljalo...' (Gričnik 1994: št. 354).

- Je pa pelavo se nad mēni, *ko ana žareča mǝgva* (Repanšek 1995: št. 134); pred i šroko, zadi pa – k<k bi rekva – tri, štir, pet metrov dovga svetloba (Repanšek 1995: št. 134).

- *Taka luč je pač bila*, dolga kakih trideset centimetrov (Piko 1996: št. 41).

- *Rpečnikova vučca*<sup>262</sup>

Tle j pa tudi hodiva po tǝlǝeh polǝh Rpéčnekova vučca, so včasǝh rekǝl. Jest sǝm tok slišǝv, da j doma ǝnga teleta néč pǝrgǝlfov, al koko, in poj j pa pǝ teleta hodiv s tako vučco. Zej pa hodu, čér je bo Rpéčnekovo. Na Polánah je ob, za Grégarco gor se reče, je hodiva tista vučca, poj je hodiva u Spodnǝh Gorjah, tǝm pod Rádolco j tudi hodiva tista vučca, pa še na večǝh krajǝh tude, čér je bo Rpéčnekovo, j to hodivo. In to – in to j vse dons dol pǝršvo, ampak jest mislǝm, da to ni bva bajka. Oretov pa Šercov sta šva večkrat vasvǝt h Rpéčnek, tǝm so mel bǝrščǝ deke. ǝnkǝt, ǝnga večera sta pa vidva vučco, koko j pǝrskaklava na vokǝn hiše. Takǝt sta se tok ustrašva, da sta jo ucvǝrva damu. Vasvǝt u tist konc pa tudi nista več hodiva (Zupan 1999: št. 10, 11).

Od Mežána se j ǝna hčerka h Melitnik poročiva. Nena mama je od cajta do cajta šva h né na Pošico. ǝnga večera je pa tǝm néč u grabno vidva vučco, k je skakava od mejnika do mejnika. K je mat šva čez Rpéčnikov svet, čér je šva pot, je pa vučca pǝrskakava h né. Ona pa reče: 'Fǝrtavčk, sǝt nǝč nočǝm! Poj'de, od kodǝr s pǝršva!' Bǝrž k je to rekva, je pa vučca odskakava na drug konc. Kadar se j tista ženska spet odpravva h soj hčér, joj bo tok strah, da j meva zmerej ǝn'ga sabo za spremstvo. Poj so pa tud govǝrǝl, da so to vučco u Pokluško vukno zagǝvǝrle (Zupan 1999: št. 12).

Na planin Klék zvečer pastir ni upov z dobravske u podhamrsko kočǝ, pa obratǝn. Pastirje so drug drugga strašil. K je pa za pastirja pǝršu Brégant s Padhama, je pa tǝm stvarem naredu konc. Velǝk je bi kukǝr gora, pa tud flinto je mu zmeram sabo, sǝ j biv ta'kǝt največ ravbšic tle okol. Zvečer je ǝne parkat ustrelu prot dobravsk

<sup>262</sup> Ni poudarjeno, da je škopnik.

koč na Kéko, poj je bo pa s strašenam konc. Prav tok so pa tud Rpéčnekovo vučco razbil, poj so pa mel gmøh pred skaklajočo vučco (Zupan 1999: št. 13).

- *tak ko bi gorelo* (Gričnik 1994: št. 348).

Prva skupina razlaga svetleči premikajoči zračni pojav s pojmi prvinskega stanja, ki še ni materializirano: žareče, goretí, svetloba, medtem ko naslednja skupina to svetlobo že predmetno omeji, kar je lahko še popolnoma abstraktno: »predmet«, »stvar«, na naslednji stopnji pa je že konkretizirano s »kroglo« / »kepo, vtis žarčenja pa seveda ostane, kot bistvena razsežnost, v vseh drugače med seboj tudi različnih interpretacijah pojava:

- *žareč predmet Bil je približno en meter dolg, žareč ter je tako letel po zraku. Bil je škopjenk. Ne bi verjel, če ne bi sam tega videl ...* (Gričnik 1994: št. 348).
- *Zadaj je bil tist rep (Gričnik 1994: št. 337) ana vejka žareča krogla (Repanšek 1995: št. 133) se mi je pa tøk ana špasna svøtva krogla zdeva, ko bi kør tøk švignava (Repanšek 1995: št. 134).*
- *žarečo kepo tam* (Glasenčnik 1998: št. 79).

V pregledanem gradivu so najštevilnejše predstave o nekakšni »žareči« / »goreči« »metli«, ki se premika po zraku in siplje od sebe svetleče iskre. Drugi pravijo, »kot bi jo nekdo prižigal«. Pomembno je dopolnilo, da gre za »brezovo« in ne sirkovo, metlo, kakršne so do nedavna uporabljale naše gospodinje. Kdor brezove metle več ne pozna, govori o »čudni« metli.

- Pa se pripelje škopjenk! Veš, kaj je škopjenk? Je bil cel graben ves žareč! Tak *ko ena žareča metla* je prišlo, veš, takle mimo mene šest metrov (Gričnik 1994: št. 354); *žareča metla* (Glasenčnik 1998: št. 78); je škopjenk letel črez, *tista žareča metla* (Gričnik 1994: št. 348); se je škopjenk peljal, *to je taka goreča metla* (Gričnik 1994: št. 355); *tako žareče kot ena metla*, ..no tako je blo, *tak žareče po luftu šlo* (Gričnik 1994: št. 338); *sn vidov žarečo metlo* (Repanšek 1995: št. 135), kot bi se pelala po zraku. Ja, oče so pravli, da so ga vidli, *da se vozi ena žareča metla* (Gričnik 1994: št. 351); *ko ana žareča mëtva* (Repanšek 1995: št. 136). 'Tistega sem pa jaz enkrat videl...je bila *taka prikazen, tako v eni metli, pa goreče je bilo*' (Repanšek 1995: št. 136). *Tak ko bi bil eden metlo vžgal. Je šlo iz goše vun, naredlo locen, pa spet not nazaj. Od tistega vstran so pa šle take drobne iskre* (Gričnik 1994: št. 339). Te pa vidim, da se tule vun iz sosedove zemlje *spusti ena žareča stvar, tak ko bi bil eno metlo prižgal. To je blo dva metra dolgo pa žareče...* (Gričnik 1994: št. 345); sva ponovno videla, tokrat iz očetove delavnice, kako je *žareča, kakor nekakšna metla, priletela iz sosedovega gozda in na drugi strani ponovno izginila...* (Glasenčnik 1998: št. 76). Naenkrat se pa prikaže vun *tak kot ena taka brezova metla, goreča, velika* (Gričnik 1994: št. 339); *velik predmet, podoben brezovi metli, ki je sipal na vse strani žareče iskre*. V trenutku se je vse spustilo na zemljo in ugasnilo (Gričnik 1994: št. 341). Tøk ko ana široka mëtva predi (Repanšek 1995: št. 134). Pa tisto je že večdko tud videl, da gre *tista čudna metla po luftu* (Gričnik 1994: št. 350).

Dandanes je očitvidcem tega pojava že bližja primerjava z metlo kot s snopom, po katerem je prvotno dobil ime, česar ni težko uganiti, kdor še ve, kaj je nekđaj pomenil škopnik za naše stavbarstvo, saj so bile s škopo krite strehe vsakdanja resničnost našega podeželja.

Glede na to, da večina prebivalstva ne pozna več niti žetve na roko in snopov, slamnate strehe pa so ostale le še nostalgichen spomin, se izginjanje te asociacije v tukajšnji zvezi ne zdi presenetljivo:

• Pa se pripelje gor čez *tako žareče, tak ko ena metla al pa snop, tak škop, ko je bil za strehe pokrivat*. Pa svetlo je blo, so pa oni rekli, da je škopnik (Gričnik 1994: št. 334). *Pa se peljalo glih tak ko en škop*. Pa se zasukalo pa vgasnilo (Gričnik 1994: št. 346). *Svetleči snop se je peljal. ... Pa svetloba je bla za njim...* Se je tud vidlo, da se je prilagodilo zemlji (Gričnik 1994: št. 343). *To j biv snop goreče svame, k s< j nekam skru* (Gričnik 1994: št. 344).

Glede na okoliščine videnja (ponoči, svetleče iskre) prav tako ni nenavadno, da si nekateri pojav tolmačijo kot utrinjanje zvezde, čeprav se zdi, da so take razlage že odmev razsvetljenskega racionalizma, ki ga je bilo polno slovensko časopisje v obdobju realizma v 19. stoletju. Po drugi strani gre za čisto preprosto domnevo, ki se giblje v obzorju povprečne izobrazbene strukture naših dni in ni okorelo zaprta, zato se konča z vprašanjem in nikakršno apodiktično trditvijo:

• Pa zagledam ... *eno svetlobo, tak ko bi en snop vlekel, žareč*, za par sekund. Pa kar svetlo šlo, ... So rekli, da so se dajda menli, da *se del zvezde utrga* (Gričnik 1994: št. 344), *menda take zvezde s takim repom, da so padle dol*. Tam se je menda pa zmeraj zgodila kaka nesreča. ... res za dimnikom notri svetila tista zvezda (Piko 1996: št. 44). *Lahko se je samo zvezda vtrnila al pa je repatica letela*, pa so tisto meli za škopnik (Gričnik 1994: št. 353). *Pa ko se je zvezda vtrnila, so rekli: Viš, škopjenk, škopjenk!* (Gričnik 1994: št. 349). No, si mislim, *ka sn pa jās dons zaano zvezdo vidva, al le luno al ka* (Repanšek 1995: št. 134).

Prvo srečanje s trditvijo, da gre za ptico, vzbudi v bralcu pomislek, ali ne gre za pomanjkanje fantazije; toda več takih primerov ga prepriča, da to ni zgolj posamično naključje. Še toliko bolj, ko se spet sooči s poskusom racionalne razlage pojava, v okviru možnosti, ki jih je še omogočalo tesno sožitje z naravo. Dokler zoomorfna predstava škopnika vztraja, da gre za ptico, je še mogoče sklepati, da se navezuje na škopnika, izmuzljiv zračni pojav, ki se definicijam izmika.

• *Škopnika sem jaz tudi vidla! Tisto ni nobena skrivnost! ... Naenkrat pa se pripelje nekaj tak en pol metra dolgega pa žarečega...* Nekateri pravjo, da je to ptica. Pa jaz ne vem, tisto ni zgedalo kot ptica (Gričnik 1994: št. 349). V resnici smo pol stvari dognali; to je *biv en vālek ptič* – jās ga sicer še nism vidov – *samo da ma perje take barve, ko bi iskre šle*. Tāk smo si go razlagali (Repanšek 1995: št. 135). To je bil škopnik (Gričnik 1994: št. 353). Pravjo, da so to ble *take ptice. Te ptice so ble v kakih pirovih štorih, pa ko so vun zletele, so ble polne tistega fluorescentnega praha, pol se je pa tisto po luftu raztresalo in se svetlo ponoči, se je tak bliskalo*. To so ljudje razlagali, da je škopnik. Na primer gabrov štor je gotovo fluorescenten; je trdo drevo, ki spirovi in potem ponoči sveti. Za bukve ne vem (Gričnik 1994: št. 353). *Po mojem je škopjenk kak ponočni ptič, da ma fosforno perje, da letijo iskre bek, ko leti*. Drugače jaz ne morem to sodit. Hudič se bo vozil takle, ha?! (Gričnik 1994: št. 355); pri Žaverju na Primožu, blizu cerkve, videl na *zloženih tršicah, kako je škopjenk gor sedel. Ko je pa prišel bliže, je škopjenk sfrčau dol*, tja proti njivam in gozdu (Glasenčnik 1998: št. 80).

Toda že v primeru »kure« je predstava o škopniku kot zračnem pojavu hudo oslABLJENA, kaj šele ko je prenesena na živali, ki nimajo peruti. V tej točki nastane odločilen premik v doživljanju škopnika kot bajčnega bitja, najprej v živalski preobleki in na naslednji stopnji v antropomorfni, ki ostane najprej na pol poti: »pol človek, pol konj«, nato pa preide v sovzprejetje (sinekdoho), ko del (»roka«, »glava«) simbolizira celoto (človeka):

- Škopjenk? Jaz ne vem, kaj je kaj. *Pravjo, da je baje vse sorte, da je bojde še vol pa kura pa mačka* (Gričnik 1994: št. 350);
- *Škopjenk so pravli, da je biu pou člavek, pou pa kuj* (Glasečnik 1998: št. 84).
- ... *je ravno tako kakor ena roka* (Piko 1996: št. 41).

Toda komaj smo prestopili prag antropomorfizacije, že se gibljemo v prostoru mitološkega pojmovanja nebesne prikazni. Škopnik tu postane »coprnik«, kar še ni dobesedno bajčno bitje, ampak le človek s posebnimi lastnostmi, vendar se tu izkaže, od kod presenetljivo dejstvo, da je metla atribut čarovništva:

- sva pa videla tako na vrhu gozda *takšno žarečo bradato glavo, pa neko metlo zraven. Pač neki moški se je po lufti pripeljal. tisti škopjenk tak nizko se začel spuščati, pa spuščati. Peljal se je po ledini dol, potem pa nisva nič več videla. Hitro sva vstala, pa takoj domov* (Glasečnik 1998: št. 77). Tak so včas pravli, *so rekli, da je škopjenk metlo zajahal, da je metlo vozil* (Gričnik 1994: št. 349); so laži pravli, da je biu noni jag. ... *Pa škopjenka sn tudi videu, ko mo tisto metlo pa ko je včosih blo.... Tak kot bi metlo zodi meu. Pa je šlo glih tak sam čries, ja, žarečo* (Glasečnik 1998: št. 81). Seveda je, saj je *hodil po luftu, tak ko bi en coprnik na metli sedel pa letel; pa žareče je blo, je ena metla* (Piko 1996: št. 42).

V končni fazi se izkaže, da je škopnik bajčno bitje, tu sicer imenovano zgolj z občnim imenom »vrag« / »hudič« / »tajfl«, kar postaja v zadnji fazi le skupno ime za celo vrsto bajčnih bitij, katerih pravo ali prvotno ime se je pozabilo, ostale so le njihova prikazen – dobesedno –, delovanje in funkcija. Iz zbranih virov pa je dognati tudi drug proces, da prebivalci prvotni postavi hudiča nadevajo ime škopnik, kar pomeni, da je to ime ponekod pravzaprav lokalno poimenovanje za hudiča. V besedilih slovstvene folklore ni nič nenavadnega, da se kdo upira prepričanju o njegovem obstoju, a potem na sebi bridko izkusi njegovo moč:

- *za škopjenka so pa rekali, da je vrag. Vidi, da se pelje tist hudič, je pa sam sebi rekel: 'Kaj je pa te to za en hudič?! Hahaja!'* (Gričnik 1994: št. 355). Nekateri pa *pravjo, da je tisto vrag, ko hodi okrog. Atej je pravil, da sta enkrat dva šla in sta vidla škopnika. Je pa eden zaklical 'auf', tak ko na dvoboj. In se je boj pripeljalo čist blizu. Te sta pol kar bežala* (Gričnik 1994: št. 347). En kmet je drve cepal, take dolge. S kajlami jih je cepal pa narazen kalal. Pa pride eden cu –eni *pravjo, da je vrag bil tisti. Je rekel: 'Kolkol si ti upaš scepit, jaz z nogami skup obdržim!'* Jel, ploh obdrži skupaj, da ne bo poknilo. Pa res, kmet kajla, vrag prime tak, da je mel ploh med nogami. Je pa mel take raztrgane hlače, da je pajtle mel zunaj, da so mu vun viseli. Nemu kajlo vun vrže, vragu pa pajtle noter v ploh, v cepanco prijel; za jajčka ga je prijel, a ne. Veda, ga je bolelo, da je začel letat pa letat. Zdaj pa eni *pravjo, da je škopnik tisti, ko vlači tist ploh po svetu. To ne vem, kje sem čul* (Gričnik 1994: št. 356).

Bila je kvatrna sobota. Takrat pa je rado strašilo. Tako se je podal na pot, .....Kar naenkrat *se je pred njim pojavil škopjenk*. Vrtel se je okrog njega in ga ni spustil nikamor. Pokleknil je in začel moliti ter rekel, da se bo takoj vrnil domov in ta dan ne bo šel več nikamor (Gričnik 1994: št. 348).

Velika sobota:<sup>263</sup> Pa on še vedel ni, kaj je to. Pol je mamu vprašal, je pa rekla: 'Vidiš ti, da straši! Kaj pa, če bi te bil pobasal pa nesel, tist škopjenk? *Ko škopjenk je vrag!*' (Gričnik 1994: št. 348).

*Če se je otrok rodil, pa ni bil krščen, so rekli, da je pogan, da ga bo škopjenk odnesel* (Gričnik 1994: št. 349).

Nekoč se je tat pri nekem kmetu zvečer skrtil v hlevu, da bi mu kasneje ponoči ukradel vole. Ko je bil že nekaj časa v hlevu, pa je *škopjenk kmetu ukradel majhnega otroka* ter ga nesel čez dvorišče. Na dvorišču je škopjenk trikrat kihnil, tat v hlevu pa mu je voščil: '*Bog pomagaj!*' *Škopjenk je pri teh besedah izpustil otroka...* (Glasenčnik 1998: št. 75) od moje mame brat .. pa fotar... Sta pa poleti, ko je toplo blo, sta pa zuna na troti ležova. Je fajn miesnc svieto. Nanokrat pa pərpela se gər na žareča metla, tak, dousa, pa ni šifər roba tu gəra bek odtrgavo, pa pərst gərta na jega vrglo, pa se pelalo vunta na Pernički vrh. Tej sta pa sama med sebo mienla, da *ni diri drugi, ko pa Lapovnikov vroh* [vrag] (Glasenčnik 1998: št. 78); so neke jame. Bolj male. V tiste jame notri, je *škopjenk škurje vozo*. ... Ker kar naprej so slišali tam nətər, kaj je diəlalo: Hoap, hoap, hoap. ... škurje notri noso (Glasenčnik 1998: št. 83).

- Moj oča na vraže ni biu nadarjen, ni korkaj verjeu. Se odpravi h oglarski kopi. ... vidi tisto žarečo kepo tam. Si je reko, hudič, jaz bi pa le rado vedo, ko je tej. Pa za jim, pa bi maro glih vdorit s palco, je ti *tajfl že zleto naprej*. ...*ga je škopjenk prignal notər mimo Sant Vincenta pod Golco* (Glasenčnik 1998: št. 79).

Naslednji korak v dojetanju škopnika je že v znamenju upadanja doživljanja o njegovi umeščenosti v slovenski tradicionalni mitološki strukturi (»slovenskega Olimpa«, bi dejal Milko Matičetov), saj ne pozna več niti občnega imena za njeno demonsko plat, ampak je v navedeni zvezi le še strukturno neobvezujoča »pošast«, ki je konotativno bližje pravljici kot bajki.

- mi je nekega večera pripovedoval eden gozdnih delavcev, ki je delal pri mojem očetu, o škopniku, *veliki goreči pošasti*, kako je letela ponoči med pohorskimi hribi, med Razborjem in Uršljo goro (Gričnik 1994: št. 342).

Vendar so novi premiki in pretresi tudi v duhovnem obzorju slovenskega človeka naredili svoje in poraja se dvom o obstoju specifičnega pojava, ki ga je toliko rodov dojemalo kot samostojno entiteto. Iz naslednje pripovedi ni več jasno, ali gre za tako dobro poznavanje okolja, da je bilo mogoče pojav napovedati, toda bolj prepričljiva se zdi razlaga, da gre za zabavno igro, ki priča o popolnem razkroju škopnika kot bajčne prikazni, čeprav spomin nanjo še ni zamrl:

<sup>263</sup> Pripovedovalka še pozna véliko soboto, verjetno pa ne več pojma kvatrna sobota in jo je zato nadomestila z omenjenim dnem iz pasijonskega tridnevja. Okoliščine in posledice dogajanja namreč govorijo za to, da gre za kvatarno soboto.

• Se dobro spominjam. Mama pravi: 'Tu vunta gledaj, zdaj bo pa škopnik šel!' ... smo šli tak vunta na most, pa še sosedje zraven. To je blo tak okrog enajste ure ponoči. Pa *se je tam vun iz tiste zemlje vzdignilo pa šlo v luft tak ko ena brezova metla. Šlo je v zrak in gorelo.* Pa ni blo več. To sem jaz videl na svoje oči (Gričnik 1994: št. 353).

• *Te so pa dobili tisto leseno kolo, naperli slamo, ga prižgali, pa so ga potočili dolta nad njihovo domačijo. Veda, oni so vidli tisto žareče kolo, da leti dolta čez njihove njive. So mislili, da se hudič pelje, so rekli, da je to škopnik. Pa to ni bil pravi škopnik; š'ti so samo oponašali škopnik. Škopnik je moralo biti nekaj drugega* (Gričnik 1994: št. 353).

Tukajšnja analiza je pokazala, da v slovenski slovstveni folklori obstaja kar dvajset možnosti, v kakšnih oblikah se lahko pojavlja v njej škopnik. Vsekakor postavlja likovnega ustvarjalca pred zahtevno odločitev, kateri obliki naj da prednost pri ilustriranju, saj izbira pomeni konserviranje ene same od njih in s tem neupravičeno dajanje prednosti pred drugimi. Enako velja za avdiovizualna sredstva, ki imajo v tej zvezi veliko prednost pred zgolj likovno upodobitvijo s tem, da omogočajo predstavitev pojava v njegovi gibljivosti, dinamičnosti, karj je tudi ena bistvenih potez škopnika.

## II. PREDSTAVE HUDIČA V SLOVENSKI SLOVSTVENI FOLKLORI

Na koncu dveh desetih predstav o škopniku, se je izkazalo, da utegne biti eno in isto s hudičem, ali da se je zgolj ime škopnik preneslo nanj. Naslednji razdelek sistemizira, kako si to bajčno bitje, ki nikakor ni zgolj svetopisemski diabolos, predstavlja naša folklorna tradicija. V njej nastopa v številnih pojavnih oblikah, v zbranem gradivu pa je mogoče zaznati troje temeljnih struktur.

### 1. Antropomorfizacija

Obleka res naredi človeka, toda po ohranjenih zadevnih folklornih pripovedih sodeč naši predniki niso preveč zaupali (pre)imenitno oblečenim moškim. Hitro so koga obsodili, da ima nečedne namene. Ali to pomeni, da je bilo lepo oblačilo nekdaj takšna izjema v materialni kulturi naših prednikov?

• Je živel en ubog mladenič in je iskal delo. ... Eno nedeljo po maši prosi tam pred cerkvijo, če kdo rabi hlapca. K njemu stopi *en lepo oblečen gospod* in ga vzame s sabo. Obljubi mu dobro plačilo. *Ta človek pa je bil preoblečen hudič.* Peljal je fanta v pekel. Tam mu je dal železne čizme in mu rekel: 'Kadar boš teve raztrgal, bo konec tvoje službe pri meni!' (Černigoj 1988: 191).

Je bila ena strašno hudobna mati in je imela tri hčere. Vse so jo mogle ubogat, vse narest in še ni bila nikoli zadovoljna. Stalno je zijala nanje: 'Hudič vas vzemi, nič niste vredne, ves moram sama narest!' In res je *prišel hudič, preoblečen v enega lepega človeka*, in je prosil za roko najstarejše hčere. 'Kar odpeljite jo, saj je doma samo v nadlego!' je rekla mati. In jo je odpeljal v pekel. Saj se ni imela slabo – kuhala je v pekla in nič ji ni manjkalo. Tam je bilo polno velikih sob, v vse je lahko šla, samo v eno ne. Samo, kaj češ, babe so radovedne. ....Ko je hudič zvečer prišel domov, je takoj vedel, da je pogledala v prepovedano sobo. Strašno se je razjezil in



še njo vrgel v ogenj. Zdaj je *hudič* šel po ta srednjo hčer. *Še bolj lepo se obleče*, da ga ne bi spoznali, in mati jo rade volje da (Černigoj 1988: 202).

- Nekdaj v starih časih je imel *hudič* veliko pravico. Če je kdo zaklel 'hudič', se je že prikazal. Bil je pohorski kmet, ki je imel veliko družino in je živel na veliki kmetiji. Ni pa imel volov za delo. Zaklel je: 'Nobenega *hudiča* ni, da bi mi pomagal!' Neke noči *se mu predstavi en fajn gospod. Bil je hudič...* (Gričnik 1994: št. 613).

## 2. Zoomorfizacija

Pojavne oblike *hudiča* v živalski koži prejkone tu niso vse zastopane, vendar toliko, da je mogoče zaslutiti njihovo raznoterost. Navadno je v »kroto« preobražena kakšna coprnica, tukajšnji viri pa kažejo, da je tradicijsko prepričanje o povezavi med coprnici in *hudičem* potrjena tudi z njuno enako enako transformacijo:

- v enem oknu je videl, da prodajajo v *takih flaškah eno čudno žival, kakor ena krota* ali nekaj takega da je bilo. Da stopi v trgovino in vpraša, kaj je tisto. 'Joj,' da je rekel trgovec, 'če to kupiš, ti bo naredilo, kar boš tel, in vsega boš imel zadosti.' ... Sosed: Odkrije pinjo in vidi, kako se noter drži za matučk kakor ena krota, in tisto je delalo mleko. In, seveda, da je šel in je vsem povedal, kaj je videl. Molkovemu to seveda ni bilo prav in je začel misliti, *kako bi se tistega onéga rešil*. Od tistikrat je *tisto onó* zavidel in enkrat je v jezi tja proti njemu vrgel eno trnjevo vejo. In ponoči mu je nanese polno hišo trnja. ...Molkov še pred soncem vstane in vrže tisto kroto v vodo: 'Na, spaka, tam bodi in ne hodi mi več nazaj!' Vesel gre domov, stopi v hišo in tisto je že sedelo za ognjiščem. 'Gospodar, jaz se že sušim,' da mu je reklo. (Černigoj 1988: 123–124).

En možakar tam z Otlice je na ta dan šel, da bi na semnju kupil malo vina. Res da ga je *kupil en flaškon* in da je počasi šel po rebri domov. Ko tako že en čas hodi, da zasliši en glas: 'Kupil, kupil, dušo zgubil!' Poslušaj in gleda, kdo govori, a nobenega ne vidi. In gre naprej. Spet zasliši: 'Kupil, kupil, dušo zgubil!' Možakar zagradi tisti flaškon in vse vkup vrže v Hubelj: '*Na, hudič, tam bodi!*' In da gre domov. Ko stopi v hišo, da zagleda tam pri ognjišču *kakor eno kroto* in to da mu reče: 'Gospodar, jaz se že sušim!' In pole *tega hudiča niso mogli odpraviti od hiše*. Vse so poskusili, a ni nič pomagalo....(Černigoj 1988: 127).

V naši zavesti živi *hudič* navadno kot (črn) kozel. V primeru 4 je kozel, manj nam je blizu v pasji podobi in le *hudičevi* naravi pretvarjanja lahko pripišemo, da ga kdo odkrije tudi v sicer pohlevni naravi volov:

- Enkrat je živel na Ljubinju šuštar Franc. ....Enkrat je šival v Melcih in je pozno zvečer šel domov. V Meljih mu je nasproti priletel *en kozlič. Hodil je za njim* – ker pa je bil mož dobrega srca in se mu je kozlič smilil, *ga je dal na rame in ga nesel* proti Ljubinju. *Kozlič je bil skoz le bolj težak*. Ko je šuštar bil že blizu cerkve, je kozlič ratal že kaj težak, da ga je mogel dat na tla. Kozlič je stekel nazaj po cesti in zavpil nazaj: 'Zahvaljen, Franc. A veš, da *si nosil samega hudiča?* O kako je bilo fajn na tvojem hrbtu!' (Dolenc 1992: št. 38).

- ... Te so pa vidli, da je glavo vun potisnilo zadaj za tistim štihtarjem, veliko *pešjo glavo, pa tak žareče gledalo, take velike oči pa gobec, tak široko zijalo*. So rekli:

‘Tak me je gledalo živo, da sem se tak vstrašil!’ ...So rekli: ‘*Je menda že vrag bil, ko mi je pomagal ribe lovit! Zdaj jih pa jaz na’ m več lovil!*’ (Gričnik 1994: št. 610).

• Zgodilo se je, da je nekdo prodajal mešetarju par volov. Ko jih je ta z vseh strani ogledoval, sta vola iz neznanega razloga zbežala, tako, da sta podrla leseno ograjo in se nato zaletela naravnost v grapo, kjer sta končala v bznju. Ker se noter ni nihče upal, je ostalo tam še meso, ko bi ga lahko ven dobili. Pa gre isti gospodar na semenj. Presenečen obstane, ko zagleda v *prodaji svoja vola*. Kaj bi jih ne poznal? Saj jih je sedem let redil in bil vsak dan z njima. Tudi jarem je spoznal, saj ga je sam izdelal. Ko se pozanima pri mešetarju, kje jih je dobil, mu ta odgovori, da jih je eden iz reke ven potegnil in nato njemu prodal. Ker pa je bilo tisti dan malo kupcev in vola *mršava in zanemarjena*, jih je kmet za majhne denarje nazaj dobil. ...Ko jih ob mraku domov pelje, *se mu zdi, da imata bolj kozje parklje in repe, ki niso nič volovski*. Bolj kot jih gleda, vse bolj se mu zdi, da z njima ni nekaj v redu. Na enem ovinku ga eden na rog nasadi in pod zid vrže. Komaj ven prileze. Še svojim očem ne more verjeti, ko *stojita namesto volov pred njim dva prava peklenščka*. Čeprav v strahu, je to prav dobro videl, da sta imela prav iste parklje in repe kot prej vola... (Medvešček 1991: št. 64).

### 3. Diabolizacija

Končno pridemo do naravne oblike hudiča, ki sam na sebi ni niti človek niti žival, toda kako predstaviti nevidno (človekovo!) senco. Na podlagi navedenih primerov se zdi, da je najbolj sporočilen postopek zastopanja dela s celoto:

• Je bil an sin, ki ni tel delat; ker je bil len, so ga zalovili od hiše in mu rekli, da naj gre služit za hlapca. Ta fant je šu po sveti. Hodi po cesti in naánbot *sreča ano prikazen, ki je bla napú človek, napú beštja*. Ta ga vpraša: ‘Ej ti, kam greš?’  
Uni fant pravi: ‘Grem služit za hlapca.’

‘Čuj, ko češ, hodi z mano,’ mu reče prikazen.

Ben, ta fant ni bil samo len, bil je tudi šturlast in je šu z un prikaznijo. Ko hodijo, mu ta pravi: ‘Jast ti čem dat ane postóle, in kadar jih boš znucal, ti bom dal za plačilo, kar boš tel. Si kontént?’ Ta fant pokima, da ja. Pole pridejo v pekel in ta fant je mogel kurit ogenj pod grešnimi dušami. Dobil je tudi težke, železne čevlje in vaje je znal, da će prej umret, ko jih znucat. In je bil žalosten. Una prikazen je bil *sam vrag* in je tega fanta lepo pnesu okúli (Tomšič 1989: št. 102).

• Mož in žena kopo kuhata ponoči. Lepo gori, vse mirno, temna noč. Pa pride gorta po kopi nekaj, *tak strašno kosmato, pa tak dolg rep je melo, pa smrdelo boj takde, da sta bla prepričana, da je sam vrag. Kaka žvad ni bla, ko žvad bi poznala*. Tisto, sta rekla, je moralo bit nekaj drugega. Seveda, bežat nista mogla, sta se pa križala pa modlila tak nekje, da je pol zginla tista prikazen (Gričnik 1994: št. 611).

• Enbot je bil en kmet, ki je imel tri hčere. Vse so bile lene in nezveste, ker jih je začaral vrag, ma tega niso znale. Bil je en lep sončen dan, bilo je vroče in te pupe so se šle kopat v reko Dragonjo. Naénbot se *pred njimi prikaže vrag. Imel je dva roga, lepo črno obleko in lepe postóle, bil je kosmat ko prč in oči so se mu svetile ko luna* (Tomšič 1989: št. 971).

In končno še primer folklornih pripovedi, v katerih je hudičeva pojavnost tako samoumevna, da njihovim nosilcem še na misel ne pride, da bi ga označili drugače kot z dejanjem:

• *Pride iz brezna in s šibo udarja pastirico*, ki ga je bila dražila, z vsakim udarcem ji odleti kos obleke, da jo 'nago in zmešano' najdejo sovaščani v gozdu (Černigoj 1988: 62) *pobere pridelek korenja*, ki ga je plel namesto lene dekle in zaradi gospodarjeve nejevoljnosti odnese še njo (Černigoj 1988: 64). Pripovedovalec z Gore ga predstavi kot človeka, ki je *pripravljen skopemu požeti njivo in si za plačilo izgovori 'samo toliko, kolikor bom mogel naenkrat nest na hrbtu'* (Černigoj 1988: 65).

Tudi v tako omejenem številu primerov je kar deset pojavnih oblik hudobca, kar je naša likovna umetnost že s pridom izrabila, ko je praviloma sledila ravno folklorni ubeseditvi. Kako v takem primeru ravna avdiovizualna tehnika, še ni dognano.



Presenetljivo spoznanje tukajšnjega premisleka je, da se zastavljena naloga o tem, kako pripovedovalec v slovstveni folklori upodablja razne prikazni in bajčna bitja, izkaže za smiselno samo pri enem, specifičnem, folklornem žanru, bajki, ki vsebuje dve oz. obe: dogajalni ravnini: realno in domišljjsko (Kordigel 1999/2000: 72). Isto velja še za povedke le, če so vanje vpleteni ustrezni bajčni motivi. V pošteve seveda lahko pridejo tudi verzificirani motivi, namreč bajčne pesmi.

Gotovo se komu poraja vprašanje, ali ni mogoče vključiti v naš okvir tudi pravljice? Pravzaprav ne, ker se pri njej vse dogaja samo na ravni domišljije in so njeni oblikovalci, tako na ravni besede kot na ravni podobe/slike v popolnoma drugačnem položaju in prav tako vanjo u/po/vedene osebe. Pri njej je vse na ravni fikcije, tudi vse na videz realistične osebe, a realne zgolj na ravni fikcije. Zato nastop fantazijskega pojava v njej ni zanjo nobena posebnost in tudi za njenega sprejemalca ne. Pač pa takšen, tako imenovani nadnaravni pojav doseže ontološki in estetski učinek v bajki (in še v bajčni povedki), ki ju žanrsko definira ravno njima imanenten kontrast med naravnim in nadnaravnim, nevidnim.

Tukajšnja analiza ponuja premislek o percepciji in domišljiji homo sapiensa na prvotni stopnji v procesu njegovega človekovanja, kar po etnološki definiciji v njegovem duhovnem razvoju označujemo kot stopnjo animizma. Danes je ta razvoj prišel do stopnje, ko je vse močnejša težnja po vizualni fantaziji, ki tudi abstraktne motive konkretizira, a sicer konkretne motive prikazuje abstraktno.

# POETIKA BARV

Paleontološka in antropološka odkritja nakazujejo, da so bile ob magično-religioznem dožemanju sveta barve simbolično upoštrevane že 90 000 pr. Kr. (Ries 2020; Muhovič 2015: 692). Za krščansko liturgijo je posebno odredbo o simboliki barv izdal papež Inocenc III. (1160–1216) in je ostala v veljavi do današnjih dni. Simbolika barv se prostorsko spreminja od kulture do kulture, časovno pa tudi znotraj iste kulture (Muhovič 2015: 693; Rupnik 2003).

Barve imajo svoj pomen in sporočilo: npr. v podarjenem šopku cvetja, pri oblačilih posameznika in ob njegovih javnih nastopih, zapovedanih oblačilih v nekaterih poklicih (zdravniki, medicinske sestre, gasilci, komunalni delavci, vojaki itn., duhovniki ob liturgičnih dogodkih).<sup>264</sup>

V slovenski znanosti se je v barve najbolj poglobil Anton Trstenjak in z empiričnimi psihološkimi raziskavami o njih doživel svetovni sloves. Barve so lahko psihodiagnostično sredstvo za prepoznavanje človeške osebnosti (Trstenjak 1978: 140). Seveda je prezrl Goethejevo *Teorijo o barvah* (1810), pri kateri se je slavni nemški pesnik »zmotil tako kapitalno, da se mu ni upal nihče ugovarjati« (Capuder 2015: 197). Nikakor ni bil pripravljen sprejeti fizikalnega odkritja Isaaca Newtona, da je izvor barv v lomljenju svetlobe ([eucbeniki.sio.si/lum/3176/index.html](http://eucbeniki.sio.si/lum/3176/index.html)).

Na podlagi navedenega odkritja skuša njegov sogovornik približati »slepemu muzikantu« sicer nedostopno barvno skalo: »Ker imata zvok in svetloba lastnost gibanja, [...] morata imeti mnogo skupnih svojstev (Korolenko 1946: 132). Kot otroku mu je mati skušala pojasniti barve z zvoki, v prepričanju, da so barvni in zvočni vtisi v dnu duše istovrstni.<sup>265</sup> Avtorju se to najboj posreči dokazati ob rdeči barvi.<sup>266</sup> Pri modri<sup>267</sup>

<sup>264</sup> V cerkvenem letu se vrstijo vijolična bogoslužna barva v adventu in postu, bela na Gospodove in Marijine praznike, rdeča na praznike Gospodovega trpljenja in mučencev, zelena barva upanja in rasti med letom.

<sup>265</sup> Saj govorimo: on vidi vse v rožnati luči (prim. Korolenko 1946: 132).

<sup>266</sup> V človeku vzbuja »nemiren občutek prožnega valovanja (Korolenko 1946: 131).

Mar je naključje, ka-li, da je naša kri rdeča? Glej, ko se ti v glavi rodi misel, ali ko se po živih sanjah prebudiš jokaje in trepetaje, ali ko človek vzkipi od strasti, tedaj se kri hitreje pretaka od srca k možganom v škrlatnordečem curku. In rdeča je... [...] To se pravi, rdeča in gorka. In rdeča barva kakor tudi »rdeči zvoki« zbuja v naši duši svetle misli in predstave o strasteh, ki jim tudi nadevamo imena 'vroče, kipeče, žgoče'. [...] tudi umetniki pravijo rdečkastim tonom, da so topli (Korolenko 1946: 133).

Plod je bolj rdeč na tisti strani, kjer je več svetlobe, v njem je nekako zbrana vsa življenjska sila, vsa strast rastlinske narave. Torej je tudi tukaj rdeča barva barva strasti, je simbol strasti. To je barva opojnosti, greha, besa, srda in maščevanja. Ob časih velikih ljudskih vstaj dobe občča čustva svoj izraz v rdeči zastavi, ki se vije nad množico kakor plamen... (Korolenko 1946: 134).

<sup>267</sup> Če zamahneš z roko nad glavo, začrtaš nad njo polkrog. Sedaj si predstavljaš, da bi bila tvoja roka neskončno dolga. Če bi mogel tako zamahnuti, bi začrtal polkrog v neskončni daljavi...

in beli barvi<sup>268</sup> se primerjavi z zvočnimi vtisi izogne, saj ju lažje razloži z vremenskimi spremembami in mirnim morjem. Ko se opaja ob razkošju zelenega<sup>269</sup> in bogatiji rumenega,<sup>270</sup> avtor kot da je pozabil na prvotni namen, da bi posamezni barvi poiskal zvočno vzporednico. Šele pri črni barvi<sup>271</sup> se spet vrne k zvokom.

## I. BARVNA PALETA V SLOVENSKI BESEDNI UMETNOSTI

Če barve vplivajo na našo bit samo (Trstenjak 1978: 141), so pomenljive tudi v besedni umetnosti. Od slovenskih avtorjev, ki so si med prvimi prizadevali barve ustvarjalno vključiti vanjo, je Matevž Ravnikar-Požnenčan v revolucionarnem letu 1848 pod skritim naslovom *Naše barve* v resnici opeval slovensko zastavo. Vsaki barvi v njej daje svoj pomen: beli čistost namena oz. nedolžnost, modri stanovitnost oz. zanesljivost, rdeči junaštvo.



---

Tako daleč vidimo nad seboj polkrožni nebesni obok; nebo je gladko, neskončno in sinje... Ko ga vidimo takega, nas prevzema čustvo miru in vedrosti. Ko pa zakrijejo nebo oblaki v valovitih in motnih obrisih, tedaj se tudi naša duševna vedrina skali od neke nedoločne vznemirjenosti. Saj vendar tudi ti čutiš, ko se bliža hudourni oblak...

- Da čutim, nekaj me vznemirja v duši...

- Tako je. Mi čakamo, kdaj se izza oblakov zopet prikaže globoka modrina. Nevihta preide, a nebo nad njo ostane vedno isto; mi to vemo, zato mirno počakamo, da nevihta mine. Tako je torej sinje nebo... Tudi morje je sinje, kadar je mirno; tvoja mati ima sinje oči, Evelina tudi. [...] O modrih očeh pravijo, da so znak jasne duše. (Korolenko 1946: 133).

<sup>268</sup> Seme pade v zemljo, a nad zemljo vzhaja nizko, že hladno sonce, hladen veter veje, po nebu pohajajo hladni oblaki. [...] In pride dan, ko začno padati na osirotelo zemljo milijoni snežink, in zemlja je tedaj enolična, enobarvna, mrzla in ... bela. Bela barva je barva mrzlega snega, barva najvišjih oblakov, ki plovejo v silnem mrazu podnebesnih višin, barva veličastnih in nerodovitnih gorskih višav... Belina je znak brezstrastja in hladne, visoke svetlosti, znak bodočega, breztelesnega življenja (Korolenko 1946: 135).

<sup>269</sup> Za zelenje sta potrebni svetloba in toplota, toda ne sme biti ne preveč svetlobe, ne toplote. Zato je zelenje tako prijetno očem. Zelenje predstavlja tako rekoč gorkoto, ki je pomešana z vlažnim hladom: v nas zbujajo predstave tihe zadovoljnosti in zdravja. Nikakor pa ne predstave strasti in ne tistega, kar imenujejo ljudje srečo... (Korolenko 1946: 134).

<sup>270</sup> Pozna jesen nastopa. Plod je orumenel in težak; utrga se in pade na zemljo... umre, toda v njem živi seme in v tem semenu živi možnost razvoja celotne bodoče rastline z njenim bodočim razkošjem listja in z njenim bodočim plodom (Korolenko 1946: 134–135).

<sup>271</sup> V njej ni zvokov, ni gibanja... sama noč je.... Da, in zato je ta barva znak žalovanja in smrti... (Korolenko 1946: 135).

Rojaki! zdaj zavriskajmo,  
Zmotnjave so vse preč;  
Domače se olišpajmo,  
Nihče se ne prepira več!

Preljube naše barve tri,  
naj prva barva b e l a je,  
Tak kakor svit srebrá,  
In to je pravo znamenje  
Nedolžniga sercá.

In druga m o d r a kot nebó  
Ovije nej sercé  
Vsim krepko stanovitnostjó,  
Tak kot možakom gré.

Z njo se mi ne prestrašimo,  
Nej treska bojni grom;  
Viharjem se ne ganemo,  
Ko gré za ljubi dóm.

In tretja zraven kakor kri,  
R u d e č a barva je,  
Junaški duh iz nje gori,  
Ki slavo nam daje.  
Zato te naše barve tri

Najlepši nam stojé;  
Brez višiga poména ni,  
Kar one govore  
(1848: 176).

Romantiki so cenili sinjo barvo, pripadnikom dekadence je bila v nasprotju z njo »rumena barva simbol upornišstva, vzbujala je vtis izumetničenosti in obenem pregrešnosti, razbrzdanosti in nekonformizma (Ocvirk 1967: 389).

V slovenski poeziji je po barvni ekspresiji najbolj prepoznaven Vladimir Truhlar. Karakteristična barva njegove poezije je rdeča, ki jo je v njenih številnih odtenkih metafizično poglobljal in je v kar treh pesniških zbirkah (*Rdeče bivanje*, *Kri*, *Motnordeči glas*) celo v naslovu.

Najbolj se to vidi v zbirki *Motnordeči glas*. »Prabeseda«, odtenki rdeče barve in »dno« v zelo premišljenih genitivnih metaforah je troje nezamenljivih karakterističnih znamenj Truhlarjeve mistične poetike. V drugem ciklu Truhlarjevih pesmi se sinestetična besedna zveza »*motnordeči glas*« od morja preseli v cerkev, v obeh pomenih. Najprej pisano z véliko začetnico kot Kristusovo telo (prim. pesem *Cerkev*) in nato za svetišče, v katerem se opravlja evharistija. Truhlar doseže izjemen premik k neposrednejšemu učinku nekaterih metafor tako, da jih uporabi v novi slovnični vezljivosti:<sup>272</sup> *V apsidi / slika Pantokratorja / Tebe govori. / Tvoj motnordeči glas, / Tvoje gibe / v mojih globinah / budi. / Motnordeči glas* tu postane evharistija: kruh in vino, evharistična kri. Avtorjeva podložnost liturgičnim predpisom in s tem svetopisemskemu sporočilu ni deklarativna nujna, temveč popolnoma svobodna privolitev (*Evharistično slavlje*, 1979a: 98–99). V zadnji pesmi iz zbirke *Motnordeči glas* se Truhlar zbliža s Pavlovo visokostjo ubesedovanja svetih reči. Odločilno srečanje s Kristusom scensko ponazarjata samotno drevo sredi kamenite pokrajine in njeno sivo »*brezbarvje*«, v katero »*rdeče završi*« Kristusov glas. Spet sinestezija! Najdaljša pesem njegovega ustvarjanja strne apostolovo življenjsko pot od nenavadnega srečanja s Kristusom na poti v Damask do krvave smrti v Rimu (*Sveti Pavel*, 1979a: 109–112). Ta (*kri*) je dala naslov naslednji Truhlarjevi zbirki. Težko je verjeti, da je naslovu botrovala zgolj estetska odločitev.

Naslov pesniške zbirke *Kri* rdeče barve ne imenuje, a jo zanesljivo vsebuje. Nasprotno od prejšnjih treh zbirk so njene pesmi kratke, včasih samo iz treh ali nekaj več besed

<sup>272</sup> Ne vem, ali je to v skladu s slovensko slovnico, je pa vsekakor učinkovito.

v kar se le dá tudi kratkih verzih, da so kot kaplje krvi. Čeprav avtor pojasnjuje rdečo barvo metafizično,<sup>273</sup> je vprašanje, ali je značilna barva tiste nazorske opredeljenosti (tj. komunizma), zaradi katere je Truhlar zapustil domovino, res mogoče jemati zgolj poduhovljeno?<sup>274</sup> Kajetan Kovič je s ciklom *Zelena pesem, Rumena pesem, Rdeča pesem, Bela pesem* (Paternu 1967: 143–145) barvno subtilno okarakteriziral, štiri letne čase v našem podnebnem pasu, ko je bila zima še zares zima; zato je njegova *Bela pravljica* (Paternu 1967: 139) lahko v snegu zaznavala sledove večnosti.

V prozi ima močno barvno konotacijo Dominika Smoleta pripovedna proza *Črni dnevi in beli dan* (1958).

## II. BARVE V SLOVENSKI SLOVSTVENI FOLKLORI

Na vizualno metaforiko v slovenskih folklornih pesmih je prvi opozoril Boris Merhar in poudaril njihov »belo-zelen« »barvni aspekt« (Merhar 1956: 54; 1961: 146).

Razdelek želi preveriti navzočnost in pogostnost barvnih stilemov v slovenski slovstveni folklori, njihovo simbolično vrednost, stereotipno interpretacijo ali interpretativno ustvarjalnost.

Zaradi boljše preglednosti je snov razvrščena po barvah. Eno od meril za njihovo zaporedje bi bila lahko, kako pogosto se posamezna barva pojavlja v posameznih folklornih žanrih. Vendar si sledijo po kolikor mogoče smiselni barvni usklajenosti, znotraj njih pa po standardnih folklorističnih merilih: kakšen pomen imajo barve

- a) v folklornih obrazcih,
- b) v folklornih pesmih,
- c) folklornih pripovedih.

Najpomembnejši vir za barvno metaforiko pri folklornih obrazcih je *Slovar slovenskih frazemov* (Keber 2011), predvsem v pesmih, saj je v njih največ možnosti za metaforično izražanje. Poglavitni vir zanje v tukajšnji razpravi so *Štrekljeve narodne pesmi* (1895–1898)<sup>275</sup> s poudarkom na prvem zvezku, nekaj pa jih je tudi iz drugih virov. Najbolj temeljite folkloristične analize so bile deležne barve v slovenskih folklornih ugankah (Babič 2018: 43–52; 2019: 71–79). Za zglede iz proze, ki je bila s tega vidika doslej popolnoma prezrta, ni bilo mogoče uporabiti enega samega reprezentativnega vira.

<sup>273</sup> F. Pibernik, Vladimir Truhlar in njegova poezija, *Vladimir Truhlar; Temni karmin*, 162. : »Z naslovom 'Rdeče bivanje' sem hotel opozoriti na eno izmed značilnosti v mojem formalnem prijemu in izrazu doživetja. Čisto nadkategorialne resničnosti (bit, bivanje, ...) prejemajo v moji poeziji čutno obarvanost (bivanje je rdeče, bit je pretkana z žametom perunik...)«

<sup>274</sup> Slikanje z besedami je zagotovo ena od posebnosti Truhlarjeve poezije. Ali se je tudi ob njej navdihoval Stane Kregar?

<sup>275</sup> Namen je bil pregledati celotno zbirko, toda že evidentirana količina primerov je preseгла vsa pričakovanja.

## 1. Obarvanost

Na začetku zgolj prvi vtisi o prizadevnosti – razumljivo, da predvsem v pesmih, saj je v njih največ možnosti za metaforično izražanje – za estetsko izjemnost predmeta na način poslikave, ne da bi bila barva že sploh določena. Pojem obarvanosti je mogoče najti samo v slovenskih folklornih pesmih, in še to ne s slovenskim izrazom, temveč kakor pričajo navedeni primeri, s prevzetima besedama, da je kaj *po/malano* ali *po/farbano*:

Ta lépa, béla cirkuca, / Vsa s svečami prepasana, / od zuni lépo rajhana, / Od zoter lépo *malana* (Š-459).

Stoji 'na lepa cerkev *malana* (Š-594).

V klop ko scer, se daj usesti, / Notri v' klop *pomalano* (Š-732).

Tamkej se v' klop vsede, / Notri v klop *omalano* (Š-732).

Iz navedenih primerov ni pomembno, za kakšno barvo gre, bistveno je, da vtis stavbe ali opreme ni enoličen in dolgočasen, da pritegne oči. Ni naključje, da se estetski vtis začenja s stavbami in opremo, ki se nanaša na bogoslužje, saj je bil to nekdanje prebivalstvo nižjih stanov edina priložnost za srečevanje z lepoto, ki je izstopala iz vsakdanjega življenja. Likovna, glasbena, besedna in z nekaj domišljije celo gledališka umetnost so bile nedeljo za nedeljo zbrane na enem mestu.

Le malo jih je imelo srečo, da bi bilo to njihovo vsakdanje življenjsko okolje:

Stoji tam hiša *malana* (Š-358).

Pod lipkoj stoja mizica, / Oj *mizica je malana* (Š-795).

Še je šel v skrinjo *malano* (Š-129-a).

Pod mizo mi stojido / Štir' *stolčki farbani* (Š-799).

## 2. Pisanost

Pisanost pomeni večbarvnost. Zelo dobro jo pojasnjujejo naslednji trije primeri, pri čemer prvi po pomenu pravzaprav sodi še v prejšnji razdelek, saj barva ni določena, v drugem primeru pa so navedene kar štiri in cela scena v vrtu daje slikovit vtis. V tretjem primeru je vse rešeno z enim samim »pisanim« pridevnikom:

In je rožic pregledvala, / Ktera lepši je cvetu. / Saj so plave, so rudéče, / So tudi' bele, rumene, / Farbe žive in goreče, / Duh prijeten imajo vse. [...] Jezus ž' njo pogovor 'ma, / 'Kaj ti rožic pregledavaš, / Gospodična ajdovska? / *Farbo* imajo vsaka svojo, / Vsaka prelepo diši: (Š-513).

Tam na grobu rastle rož'ce, / Lepe *rožce pisane* (Š-597).

Ravno zaradi »*rožc pisanih*« so postale »pisane« tudi skrinje in morda izjemoma res celo miza:

Kaj je strila Marjética? / Šla je v *skrinjo pisano* (Š-626).

Pod zeleno lipico / Stoji *miza pisana*. / *Okoli mize pisane* / Pa dvanajst lepih pobov je (Š-771).

V isti pesmi, kot »*mizica je pisana*«, je tudi ptič »*lep pisan*« (Š-708), kar bi se dalo razumeti kot avtorjevo lagodnost v izražanju, a cela pesem se vrti prav okrog



»pisanega ptiča«, četudi mu izpulijo perje (Š-707, Š-708). Da pa to ni nobena izjema, potrjujejo primeri, ki nakazujejo, da se je znotraj folklorne poetike odvijala specialna standardizacija, ki je zajela dva kontrastna prostora: obnebe in vodo. Za prvo so značilni »ptiči« in za drugo »barke«:

Priletel je *en pisan ptič* (Š-797).

Če mi glih perje spiplate, / ... / Jaz še'm enkrat *en pisan ptič* (Š-796).

Po vert šprancira /.../ Eni mladi jagerček. /.../ Eni lepi *pisan ptič* (Š-939).

Jena ptica perletela, / Lepa *vtica pisana*, hoje, hoje! (Š-925).

Godci mili ptički – / *Ptički pisani* (Š-997).

Teče, teče bistra voda, / ... / Tenka *ladja pisana* (Š-489).

Ker se po morji vozi / *V'en' pisan barčici* / in prav lepo poje (Š-551).

*V pisan bark'* se je vozila / Ena pomorska deklica (Š-552).

Jezus se po morju vozi, / V lepi *barki pisani* (Š-486).

Bistra voda Donava. / V njej se vozi lepa barka, / Lepa *barka pisana* (Š-490).

Pisanost pa nima zgolj pozitivnega pomena. Nihče ob navzočnosti živih barv v sanjah Mlade Brede ne pomisli na nevarnost, ki se ji je napovedovala:

Sanje so se mi sanjale /Da tri solnca s vshajale: / Pervo bilo je rumeno, / Drugo bilo je zeleno, / Tretje bilo je rudeče, / Kaj pomenijo tri solnca? (Š-102).

To pomenijo tri solnca, / Da boš suknje tri imela: / Perva suknja bo rumena, / Druga suknja bo zelena, / Tretja suknja bo rudeča (Š-102).

Medtem ko mati nesrečni nevesti prikriva njeno baladno usodo, jo [Božja mati] Marija svari zelo nazorno:

... nikar ne hōdi pred spat, /De si boš sama posteljo prestlala: / Notri boš našla *pisan'ga gada*, / ... / *V' pisanim povojci* povitiga (Š-108).

Men oči zavežejo, / vun čez mesto peljejo, / *Na stol pisan* so me djal (Š-701).

Da je pridevnik »pisan« konotiran kot nekaj skrajno nevarnega, priča tretji primer, ki se nanaša na smrtno obsodbo.<sup>276</sup>

### 3. Bela barva

Bela barva pomeni popolnost.<sup>277</sup> Po Jožefu Muhoviču simbolizira absolutno izhodišče, začetek, rojstvo, čistost, nedolžnost, veselje, ugodje, lepoto (2015: 693).

<sup>276</sup> »No so našli pismo, / Eno pismo *pisano*« (Š-586). To bi lahko pomenilo tudi napisano pismo in ne slikovito.

<sup>277</sup> Albert Bačar, v pridigi 1. 11. 2021.

- **Simbolika**

Pri folklornih obrazcih se bela barva, tako kot v pesmih, pojavlja pogosto, toda v zelo različnih pomenih, kar je odvisno od samostalnika oz. slovničnega predmeta, s katerim se povezuje, npr. v primerjalnih reklih. Prim. »bel kot kreda« / »... stena« »... zid«, »... smrt« ipd. (Keber 2011: 61, 404).

»Bel kot lilija« je lahko malce ironična opazka o ljudeh, ki si ne dovolijo o sebi nobene kritične pripombe (Keber 2011, 61, 468). Na videz evfemistična, saj gre za posredno sporočilo, v resnici pa kruta besedna zveza »bela kuga« (Keber 2011: 61, 435) se pojavlja v okoljih, ki nasprotujejo splavu. Zdravnikov kot dozdevno nedostopnih, se je zaradi belih oblačil prijel vzdevek »bogovi v belem« (Keber 2011: 62, 655).

Danes že pozabljena uvera je bila, da »bel konj« prinaša srečo; morda kot ostanek besedne zveze o »princu na belem konju«, ki ga čaka dekle. Ali pa se celo navezuje na svetopisemski odlomek, v katerem bel konj nosi Božjo besedo (Raz 19,11–13). Sintagma »bela vrana« (Keber 2011: 1063) izhaja iz dejstva, da jih ni, zato se nanaša na kaj izjemnega, dragocenega.

»Bela suknja« je metaforizirala vojaško službo (Keber 2011: 929) v času Avstro-Ogrske (Keber 2011: 61, 929–930), medtem ko je »bela zastava« mednarodni znak za predajo oz. pripravljenost za pogajanja s sovražnikom (Keber 2011: 61, 1088). Med drugo svetovno vojno so bili »beli«<sup>278</sup> v očeh partizanov njihovi sovražniki, z manjšalnico »belčki« pa so hoteli pokazati prezir do njih in zmanjšati njihov objektivni javni pomen.

»Bela lisa« (Keber 2011: 61, 471) je prazen prostor na zemljevidu, ker zanj manjkajo ustrezni podatki.

»Trgovina z belim blagom« se nanaša na dekleta, ki jih s pretvezo ali prisilo silijo v prostitucijo. V času velikega pritiska v Evropo se je besedna zveza prenesla na migrante, ki v rokah »tihotapcev z belim blagom« nemalokrat postanejo njihove žrtve: poberejo jim zadnje beliče in jih prepustijo njihovi usodi (Keber 2011: 991).

- **Okolje**

Sistematičen pregled barvne palete v slovenskih folklornih pesmih se simbolično začenja s pesmijo Lepa Vida: »Po pisanem ganjku je hodila, / Na *belo luno* je gledala« in želela od nje dobiti odgovor, kaj je z otrokom, ki ga je zapustila (Š-75).

Nov dan se napoveduje v prihodnjiku, pogosto s ponovitvami, z upanjem na srečno prihodnost:

*Jutri bo beli dan, / Jutri bo beli dan* (Š-689).

Čakaj, dete moje, / Da se *beli dan* stori (Š-325; Š-333).

Mowči, mowči, dite máje! / Se ta *bili dan* nardi (Š-334).

Molči, molči, moje dete, / *Ka'r se beli dan* nar'di (Š-335).

Že kmalu bode *beli dan* (Š-70).

---

<sup>278</sup> Prim. Aleksander Peče-Saša, Tazadnja od tabejlih (Paternu 1998: 541).

Skoro bo *beli dan* (Š-680).

Toda naslednji primeri izražajo zadrego, stisko, nemoč in smrt:

Zadě še grę *běli dan* / Če ga je on viděl kdě tan (Š-371).

Tam leži *pri belem dnevi* Kralj Matjaž, bolnik kraljevi (Š-12).

Ne vidim ne mesca, zvezd, / Net sonca *net belga dne!* (Š-698).

Vergla sem ga noter v' morje: '*Da ně vidlo dneva bělega, / Ker ne vidlo bělega dne!*' (Š-188).

Zato je detomorilka obsojena na smrt.

Le tri besedne zveze se navezujejo na naravo; prvi dve na vremenske razmere. »/B/ *ela megllica*« kot metafora za Božjo naklonjenost vodi v nebesa nesrečno pastorko (Š-611), v sicer tako opevano topli Indiji pa grešnikov obisk pokvari njeno podnebje: »V jutro uže na stréhi / Naidejō *běli mraz*« (Š-574). »*Bela Sava*« v baladi o nesrečnem lovcu najbrž pomeni, da je deroča, razpenjena« (Š-240).

Z belo barvo so okarakterizirane markantne zidane stavbe, ki so nekdaj vpricho lesenih s slamo kritih hiš in zato temnih barv, močno izstopale iz okolja. Ljudstvu so bile najbližje cerkve:

Tam se bo cirkva puvala / ... / *Z belim je apnom bajsana* (Š-444).

*Z bělim je apnom umazana. / Z bělim je apnom umazana* (Š-445).

Kděr se bō cěrkva stavila / Ljubě děvice Marije. / ... / *Z belim apnom běljena* (Š-443).

*Na polji lěpa běla cerkev, / S rumeno sěčo opasena, / S bělo kafro pobělena* (Š-404).

Stoji tam *cerkuca na bel'h* [= belih] *stebreh, / zunaj bela* ... (Stanonik 2013: 60).

Na hribčeki je cirkû, / *Ta běla cirkuca* (Š-560).

Stoji, stoji tam cirkû, / *Ta běla cirkuca* (Š-561).

Kar že daleč prijezdita, / *H ani beli cerkovci* (Š-63).

Manjšalnice ne namigujejo toliko na konkretne mere stavb, prej so izraz ljubkovanja, saj so bile dostopne brez razlike<sup>279</sup> vsem; vanje so lahko odhajali po svoji prosti volji, medtem ko je bil vstop v grad marsikdaj povezan z neprijetnimi opravki. Do njega so smeli priti le, kadar so bili poklicani, zato do njega njegovi podložniki niso imeli takih čustev kakor pri cerkvah. En sam primer manjšalnice obstaja: Stoji, stoji *beli gradič* (Š-599) in na drugem mestu drobna stavbarska posebnost: »Jaz sēm kralič tam doma, / K so v *bělām hradi line tri*« (Š-17).

V variantah o *Desetnici* »beli grad« metonimično zamenjuje njegove prebivalce, tj. njene domače, ki je po sedmih letih, ko se želi srečati z njimi, ne prepoznajo.

Stoji, stoji *beli grad* / *V bělim grādu mlád gospod, / Mláda gospa. //... //*

Čez sédem lét je šla nazáj / Je prišla spét u *béli grad //...//* (Š-310).

<sup>279</sup> Le izjemoma sta ponekod le za streljaj narazen dve cerkvi, od katerih je bila ena namenjena gosposki in druga tlačanom. Do danes se je to seveda že čisto pozabilo. Prim. Šentjošt, Dvor pri Polhovem Gradcu itn.

Bog te obvári, *béli grad*, / Saj te več vídila ne bom!« //

Čez sédem let je nazaj prišla, / V dom svoj, vèlik, *béli grad* /... Bog te obvári *béli grad*! /  
Saj sim te siróta vidila (Š-311).

Ena od pesmi se začne z vrstico: »Stoji stoji polje široko«, drugo uvaja: »Stoji mi, stoji poljece«, drugi verz pa je v obeh pesmih popolnoma enak: Na polji stoji *beli grad* (Š-645; Š-773). V tretjem primeru sta prva in druga vrstica skrčeni v eno: »Stoji na polji *beli grad*« (Š-45), kar je morda posledica izgubljenega spomina na pesem, saj ni dokončana. Na drugi strani jo je domiselni ustvarjalec razširil z novim motivom: »Leži, leži mi ravno polje, / Prek polja mi leži cestica, / Za cestó mi stoji *beli grad*« (Š-643).

Največkrat je naveden »*beli grad*« v številnih ubeseditvenih variantah,<sup>280</sup> včasih tudi dobessedno ponovljenih. Drugič je prikazana njihova podrobnejša lega:

Stoji, stoji *beli grad* (Š142; Š-634).

Oj stoji, stoji *beli grad* (Š-90).

Tu mi stoji, stoji *béli grad* /.../ De se poderel je ves *bél grad* (Š-626).

Na konc vasi *beli grad* (Š-627).

Večjo dinamiko dosežejo pesmi z gibanjem oseb ob gradu:

Svet Štefan [...] Zasedel je bel'ga konjiča, / Jezdel ga je *pred beli grad* (Š-634).

[Sveta Marjeta je ukrotila zmaja]: Perpeljala ga je *pod beli grad* (Š-628).

'O gôri, gori, vrátar mlad! / Pojdi nama odperat *beli grad*' (Š-95).

Kraljič gleda *iz belega gradu* (Š-67).

Seveda je bilo zelo pomembno lastništvo: najprej obljuba, nato dokaz njegovega obstoja, končno izročitev:

Jez ti bom dal svoj *beli grad* (Š-69).

Je peloł jo v svoj *béli hrad* (Š-3).

To je tvoj *grad belo zidan* (Š-102).

Iz sobesedila je jasno, da je »*beli dom*« sopomenka za grad. V prvem primeru »Do svojga doma *béli ga*« jezdi Kralj Matjaž, v drugem kraljeviča nagovarja Mlada Zora: »Kako me neki bodeš vjel, / Kako na *béli dom* me vzel (Š-114).

Za grajske delavce je bila sezidana še »*bela pristava*« oz. »*bela pristavica*« (Š-128, Š-123), kjer domuje majerca, v katero se je zagledal grajski gospod, zdaj pa umira: »V *beloj kamrici* leži, / V njenem teli več duše ne« (Š-128). Nežca pa se pred zapeljivcem še pravočasno zateče »oj hitro / Oj v *belo kambrco*« (Š-763). Prebrisana »Marget'ca šla je v *bélo klét*« (Š-9) in napojila Turke, da sta jim z Matjažem ušla.

<sup>280</sup> Beli gradovi tudi v prozi niso neznani, prim.: »Oče umrje in sinovi so šli po svetu službe iskat. *Pridejo do belega gradu* [...] Dolgo in dolgo je živel vseh šest srečno skupaj na *belem gradu* – in še zdaj žive, če niso že pomrli« (Bolhar 1965: 56, 61).

Od fevdalnega stavbarstva se bela barva prek kmetске »bele vesi«: »*V tistoj beloј vesi*« (Š-357) in »*bēle hišice*« (Š-453)<sup>281</sup> prenese v urbano okolje, ki se končno konkretno poimenuje: Ljubljana, Dunaj in Beograd so počaščeno z njo. Če je z njo počaščeno cesarsko mesto, bela barva pride še bolj do izraza v mestu, ki je dejansko poimenovano po njej – Beli Grad = Beograd:

Stoji, stoji *mesto belo* (Š-12).

*De v' beli sim Ljubljani bil* (Š-131).

Ptíči so se ženili, / Próti *béli Ljubljáni* (Š-974).

Jaz sem le iz *bele Ljubljanice*<sup>282</sup> (Š-251).

Tam *beli Dunej* mi stoji (Š-13).

*Beli Grad* (Š-24 do Š-31).

Do cilja vodi »bela cesta«, kar pomeni, da se je že po barvi ločila od zelenih površin okrog nje in na njej se je dogajalo marsikaj

*Belà cestà oglajena* (Š-692).

Stoji, stoji hrastov gojzd, / Pod gojzdom *bela cesta* leži (Š-623).

Leží, leží ravno poljé, / Čes polje pa *bele cesté* (Š-649).

[Anzelj z lepo ženó, ki jo otme dvema popotnikoma] *Po beli cesti* zaderči (Š-142).

Lavdon zbira silno vojsko, / Bog vč, kam pojde ž njo: / Al pojde *na bēle ceste*, / Al pojde v ravno polje (Š-29).

Doslej je bila bela barva poudarjena zaradi belih kamnin in posredno je to nasledek tudi pri razbeljeni peči: »Zakuri, zakuri zdaj *bēlo peč*« (Š-519). Toda vse, kar je povezano s kruhom, je izbrane, bele barve: »*beli mlin*«, »*moka belica*«, »*bel kruh*« (Š-133; Š-747). »*Beli kruh* so jedli« (Š-990), kjer ni bilo pomanjkanja in se veselili: »*Belga kruha*, zrelga vinca, / To bomo večerjali.«

## • Človek

»*Tri prebele žene*« (Š-159) delujejo kot mitična bitja. Prvi vtis je, da se opis telesa in njegovih udov opira na izgled belopolte človeške vrste:

Škoda mi za glavo, škoda / No za mojo *belo telo* (Š-828).

Debele solze takala / ... / ... / *Po svojih belih zizekih* (Š-713).

To je lahko res, še bolj verjetno pa je, da je bela barva sopomenka na splošno za lépo: »Prijel ga je za *belo glavo* / In ga vrgel v ječo temno« (Š-67). Z roparjem omožena je videla, da »V en' roc je prinesel *belo* [= mrtvečevo] *glavo*.« V veri, da gre na ohcet svojega

<sup>281</sup> Ob poti bo stala *bela hišica*, pred njo bo sedel majhen deček, ne bo govoriti znal, / bo s prstom za menoj kazal. (Stanonik 2013: 51). Iz primerjave se vidi, da je bilo na založbo Družina poslano besedilo zgolj poknjžena različica Štrekļeve objave.

<sup>282</sup> To ni reka Ljubljana, temveč pomanjševalnica za Ljubljano.

brata, je prišla na njegovo pogreb: »Ko prideta v *beli grad*, / je vidla svoj'ga bratica / *Brez lepe bele glavice*, / *Tudi brez lepe bele rokice*« (Š-160). Tu je izrecno poudarjena »*lepa bela glavica*« in »*lepe bele rokice*.« Marjetica, ki »si češe *bele lasé*« (Š-145), je najbrž svetlolaso dekle.

Prijel jo je za *beli vrat*, / Poljubil jo čez tavžentkrat (Š-789).

Prijela ga za *beli vrat*, / Vergla ga je na postljo znak (Š-361).

V zgornjih dveh zgledih se lepo vidi, kako se isti verzi prenašajo iz pesmi v pesem, a jim sobesedilo prisodi popolnoma nasprotno funkcijo. V prvem primeru gre za ravnanje fanta, ki se je vrnil z vojske in ga je dekle čakalo sedem let. V drugem je smrt kruto ravnala z mlinarjem, ki se ji je upiral, a je seveda dosegla svoje. Čez eno leto se je vrnila: »Prijela ga za *belo roko*, / Peljala ga v sveto nebo« (Š-361).

»*Bele roke*« so bile nekdanj zelo opažene, znamenje gosposkosti, nedelavnosti (bolezni), saj so bile pri delovnih garaških ženah in možeh vedno raskave od dela, zagorele od sonca ali pordele od prezebanja:

Mladi gospod no mlada gospa. / *Z belimi rokami se objemljeta* (Š-645).

Žlahtni gospod, žlahtna gospa / *Se za bele roke vodita* (Š-95).

Žlahtni gospod, žlahtna gospa / ... / *Za bele roke se vodita* (Š-312).

Žlahtni gospod, žlahtna gospá / ... / *No bel'mi rokami prjimleta* (Š-281).

Prijel za *bele jo roké*, / Popeljal jo v cimré svojé (Š-789).

Prijel jo je za *belo roko* / »Nežka, zdaj pojdeš ti z' mano: (Š-90).

*Prejel jô je za bělô røkô* / No jô je pelal za soboj (Š-498).

*Prejêla jô je z bělô røkô*, / Peljala jô gor v nebó (Š-371).

Matjaž pa prime Lenčico / *Za njeno bělo rokico* (Š-3).

Nja je pa prijela / *Za njo bělo rôko* (Š-192).

Sdej mata *béle rokice*, / Gor pa zlate rinčice (Š-280).

Ga primite za *belo roko*, / Ga v izbo mojo popeljite / Kjer jaz na parah bom ležala (Š-225).

Daj da m', ljuba, *bélo rókó* / Naj vzemem od tebe slovo! (Š-717, Š-718).

*Bélo rókó* podavala / Njim piti, jesti davala (Š-45).

Navedeni primeri nakazujejo srečen par ali grenko smrt, le zadnja dva primera se končata s prevaro. Namesto roke dekle ponudi bivšemu fantu mačjo belo tačko, ki jo ta maščevalno odseka in za to doživi od nezvestega dekleta še porog. V drugem primeru dekle postreže Turkom: njen brat pa jih pokonča. V vseh primerih gre za srečno ali nesrečno razmerje med osebama v paru, v naslednjem, ko dekle ostane samo, imajo ne le roke ampak celo noge priložnost za delo:

Po vsi Lublani luči nej / Per moji Špélici sta pa dvej: *Z bélimi rokámi šiva drobna šiv*, / *z bejlo nogo zible síneka* (Š-79).

Motiv nog se pojavi še samo enkrat: »Jezus je zgodaj zjutraj vstal, stopu na svoje *bele nožice*« (Stanonik 2013: 48).

Motiv umivanja, posebej rok in obraza, potrjuje vtis, da belo pomeni tudi lepo, čisto, zato prinaša srečo:

Sveta Nedelja je zgodaj vstala, / ... / *Si bele roke umila* (Š-460).

De si bom umival *bele roké*, / *Z' belmi rokami* lice dve (Š-80).

Marko je v jutro zgodaj vstal, / ... No se je *lepo bělo umil* (Š-130).

Mlad ženin je le v jutro zgodaj vstal / No *se je lepo bělo umil* (Š-214).

Svet Šenklavž je zgoda ustal, / Prav *lepo belo se je umí* [umil] (Š-606).

Svet Šnklauš je zgudo ustal, / Se je *lepo belo umu* [umil] (Š-607).

Jezus je v nedeljo zjutraj zgodaj vstal, / se v mrzli vodi umil, *belo ruto* obrisal (Stanonik 2013: 50).

»Bela ruta« tu ni naključno. Belo je v folklorni pesmi prihranjeno samo Zanj. Le on je »*belem oblačil'*« (Š-447) in »*mladenič / Venem belem klajdrči / klajderči*« (Š-498, Š-499).

V vsesplošnih delovniških barvah je že bela barva papirja sporočala nekaj izjemnega:

*Beli list* Lublanci brali (Š-19).

*List bél* tud Koróšci brali (Š-19).

Turk je pisov *beli list* (Š-26).

Prelepa mlada junfrava [...] Pobira *béle listeke* (Š-773).

Bqm zapisala *en běli cedelček* (Š-497).

Dajte mi črno tinto, // Pero, *bél papir* (Š-823).

Taka izjema je bil tudi različno poimenovani denar:

V zbranih primerih se ga pojavi kar sedem vrst: »*béli tolarji*« (Š-2, Š-5, Š-47), »*beli ventini*« (Š-524), »*beli zeksarji*« (Š-526, 528), »*beli krajcarji*« (Š-532), »*béli groš*, /... / *Jaz ti'm dala sto bělih kron!*« (Š-527).

Od hišne opreme so »*Prelépa béla miza /... / Prelépi běli stolci*« (Š-462) izjeme; tudi posteljna oprema ni pogosto omenjena:

*Dvě versti bělih plaht* (Š-172).

*Bela plahta* in mušlin (Š-774).

*Belo rjuhe so oprane* (Š-33).

Marijina »*bela postelja*« ima drugačno konotacijo kot bolniška postelja drugih oseb:

[Marija] *na bel' postlj' leži*, / Trdo zaspi / Sam Jezus k nje pride (Š-460).

Tam je *ena bela postlca*, / notri je Mati božja (Stanonik 2013: 54).

[Ko ji je angel sporočil, naj se pripravi za nebesa], Marija je stekla *pred belo posteljo* (Stanonik 2013: 64).

*Na postljo belo legel je /.../ Na beli postlji /.../ Je rajtengo Bogu šel dat* (Š-393).

Doma mi je ulegla / v svojo bělo posteljō (Š-627).

Ljubi zbeteža / ... / Na běloj postelji (Š-722).

*Pelj me na belo postljo, / De si malo bom počila* (Š-164).

[Ženin, ki je našel nevesto mrtvo] *Vèrgel sę je v bělo posteljō* (Š-285).

[Mož je takoj po poroki legel] *v le-tō bělo posteljō* (Š-723).

[in ležal] cęlih sedem lęt, / Da sę je uže męšo ločilo / Od njegovih *bęlih kosti* (Š-723).

Poderite turen tāmân, / *Poberite bele kosti*, / Se je že segnila moja hči (Š-605).  
*same bele kosti* (Š-327).

Objestni mlinar le za leto in dan odlaga smrt. Dramatični so prizori, ko namesto poroke nastopi nenadna smrt, kot pri Mladi Bredi in ženin presunjen ostane sam ali ko nekdanja ljubica privošči poročenemu, da ga je zadela bolezen.

Bele kosti so stvarnost. Oče je bil do hčere, svete Barbare, odurno trd. Gosposka je vrgla v ječo kmetiča zaradi enega groša.

Alternacije z manjšalnico so pravzaprav evfemizmi, ki skušajo ublažiti nelagodno ali celo tragično situacijo. Dekle, ki na lastna ušesa sliši, kako jo njen ljubi obravnava, »Je šitrò k dũmi zad tekũa, / ... / Je v *bęũo postelco legũa*« (Š-687) in ga ni več pustila blizu. Nevesta, po katero prihaja španski kralj, slutí tragični konec, kar se začne uresničevati že na poti v njegovo deželó. Tašča jo roga je sprašuje: »Kje je svetla kamrica / *Ino bela posteljca*«. Za njo pride ženin, gre v' kamrico, / *Vidi belo postljico*, / Gospodično v' nji mrtvo« (Š-173). Na poročno noč pride [Kralju] Matjažu »šribanje [pisanje] / *Na njega běla postelca* (Š-12) in se takoj odpravi v boj. »Koj mi kramarca gavari, / *Ki v bęlej postelci leži* / *Ki na bielej postalci sadí*« (Š-292), noče iti z možem na pot.

Bela oblačila so prihranjena le za Jezusa, medtem ko so za njegove neveste dopustna, ko so na parah. Od tod (duhovno) veselje umirajočih deklet:

*Kaj ne bom vesela, ko imam v hiši žnidarja: Ki mi dela in mi šiva / Lepo belo srajčico: / Ne predolgo, ne prekratko, / Saj ne bom plesala v nji, / Bom le mirno počivala / Na mrtvaški postelji!* (Š-730).

*Mertvaški gvant je rezsvačijo, / Oj belega ji oblačijo* (Š-728).

*Mrtváški gvant i sláčijo / In bélega obláčijo* (Š-729).

Pesemsko gradivo ne razlaga, zakaj je smrt bela, soočeni smo samo z dejstvom:

Čakaj, čakaj *bela smert* (Š-396).

*Prišla pa k nji je bela smert* (Š-391).

*Pršwa je h birt'njb bewa smrt* (Š-392).

Pošli mi, Süovencla [Slovenka], zdravje, / *Běl mi pošli běũo smert* (Š-720).



- **Živali**

Desetnice domači niso bili pripravljene sprejeti v njen rojstni grad, ker je imela »ubóžica, béle uší« (Š-353). Preseneča, da so na belih konjih prišli po dekleta ne le Turki, tudi hudiči:

Na *bélih konjih* so sedéli (Š-218).

Prišli so po njo z *bel'mi konjiči* / 'Še so na konjiče sédli' (Š-258).

Na domačiji ali celo v hlevu se lahko srečata, zakaj pa ne, bel konj in kokošja jata, v kateri je kaka bela piška, prva poimenovana štajersko in druga po vipavsko:

Petelinček se j' oženil / *Pri lépi béli pišici* (Š-985).

Petelin se je oženil / *S to belo putiko* (Š-986).

Od ptic se največkrat pojavi sraka s poudarkom na njeni beli lisi, ki je štirikrat v narečju poimenovana predpasnik:

*Sraka* je pa vajvoda; / ... / *Ko lépo bélo krilo* imá (Š-976).

*Sraka* je pa kelnarca; / ... / *Ki tak bel bertih* ma (Š-977).

*Sraka* je pa kuharica; / *Lepi beli firtoh má* / De neb se zamazala (Š-978).

*Sraka* kranceljjunfrava; / ... / *Lepi beli furtuh* ma (Š-979).

*Sraka* mu je kuharica; / ... / *Lépi béli furtun ma* (Š-980).

Bele ptice, praviloma golobi, so sli iz onostranstva. Grešniku so bili odpuščeni grehi po dvajsetih letih pokore. Drugi je doživel podobno milost že po šestih letih:

Na glavi mu léta *lépa béla ptičica* (Š-929).

Perletela sta *dva bela golobčka*; / Dva nebeska angelna; / Sta vzela mlado detece (Š-323).<sup>283</sup>

V nébo zletel bel golobec (Š-486).

*En bev gvbiček ven zletí* / Na Jezusovej ramci obsedí (Š-485).

*Štirje bel' golobci* oz. *Štirje golobci* so v nagajivi pesmi celo »godci« (Š-495; Š-496).

- **Prikazni**

Antropomorfizirano se pojavljajo prikazni, ki želijo pomagati upovedenim ljudem v stiski:

»mož beloglavec« revnemu ženinu, ki so ga »poročili z bogato nevesto« (Bolhar 1965: 80, 81), »belo, lepo dekle« pastorki, ki ji mačeha ukaže oprati črno volno do belega in res postane bela »kakor mladi sneg« (Bolhar 1965: 13–14); »bela ženska«, ki namiguje na smrt (Verdinek 2002: 92–93/115). Realnost in irealnost se prepletata z etično in socialno konotacijo:

»Uboga sestra, ki je prišla mlet k bogati sestri in ji ta ni hotela zvečer dati peščico moke, jo je na sebi imela toliko, da ji je nikoli več ni zmanjkalo. Vsak od njenih dvanajstih

<sup>283</sup> Namesto belega golobčka: »Duša je šla svetla v nebesa *kakor zvezda*« (Š-487).

otrok je dobil »za doto vrečo *bele moke* in še prodajali so jo« (Brenkova 1984: 43).

Posebno močan vtis naredi »bela kača«, ki preganjalca praviloma pokonča (Bolhar 1965: 175–176), kdor jo pa sprejme, ga bogato nagradi:

Materi se je čudno zdelo, da otroci pripovedujejo z lepem belem ptičku. [...] Kmalu se je privila izpod mize bela kača z lepo krono na glavi ter se zvila najmlajšemu v naročje. Ko se je najedla, je stresla kronico z glave in se izgubila v luknjo. mati kronico pobrala in nič jim ni manjkalo, dokler je živel rod, ki je lepo ravnal s kačo (Brenkova 1984: 99).

V naslednji pripovedi se paradokсно zgodi ravno to, čemur se je skrbni oče, ki pride s sinom v mesto, hotel izogniti: Ko sta prišla do zabavišnega prostora, »je stala na odru v belo oblečena deklica in vabila ljudi na predstavo. Sin jo zagleda in pogoltne slino. Hitro očeta vpraša. 'Kaj pa je to?' Oče mu odgovori: 'To je bel hudič.'<sup>284</sup> prišel je čas za domov, vpraša ga, kaj naj mu kupi. Sin pa je komaj zjecljal očetu: 'Kupite mi belega hudiča!'« (Stanonik 1995: 16).

## 2. Zelena barva

Zelena barva ustreza človeku, ki je zadovoljen s samim seboj in ne pretirava z velikimi načrti, a prav zato tudi nikoli ne obupa in napoveduje možnost za novo rast (Trstenjak 1978: 142). Zaradi svoje uravnovešenosti posreduje med ekstravertiranim in introvertiranim, toplim in hladnim, žarečim in zastrtim, visokim in nizkim. Je barva narave, nezrelosti, mladosti, upanja in prebujanja novega življenja. Izraža pa tudi bolečino in zlobo (Muhovič 2015: 694).<sup>285</sup>

- **Bitja**

Vsekakor je omeniti *Zelenega Jurija* kot bajčno bitje in po njegovem vzoru je v slovenskih bajčnih povedkah hudič oblečen v zeleno (lovsko) obleko (Šmitek 2004: 177). Morda sta res s tem povezana vzklik ali kletvica »zelen hudič«. Po nagnjenju k slabemu mu je podoben, kdor je »*zelen od zavisti*«. A zelena barva ne označuje le moralne slabosti; ko ob hudi telesne slabosti kdo postane zelo bled, pravijo, da je postal / bil »*čisto zelen*«.<sup>286</sup>

Veliko lepšo asociacijo vzbujajo rekla »*splezati, priti na zeleno vejo*« v pomenu rešiti se iz stiske, »*sesti za zeleno mizo*« = pogovarjati, pogajati se. »*Zelena zlato*« kot metaforo za hmelj in »*zelena luč*« v smislu privoljenje, dovoljenje (Keber 2011: 1092) sta še tako sveža, da ju ni težko izslediti. Prva zaznamuje izkupiček za do nedavna bogato gospodarsko dejavnost hmeljarstvo v Spodnji Savinjski dolini, druga pa izvira iz prometne signalizacije. Ko se prižge »*zelena luč*«, se skozi križišče promet sprosti.

<sup>284</sup> V drugem primeru oče odgovori, da je »spakca« (Stanonik 2013: 17).

<sup>285</sup> Zaradi mirnosti in pasivnosti zelena barva kontrastira rdeče, ki pomeni skrajni nemir in aktivnost; (Trstenjak 1978: 142). Če se zeleno rastlinje obarva rdeče, pomeni motnjo v fotosintezi (Wohlleben 2016: 162).

<sup>286</sup> Marija Stanonik, Arhiv slovenske slovstvene folklore, ISN, ZRC SAZU, sign. 13779.

Zelena barva se v pesmih nanaša na naravo. Le izjemoma na ljudi, na njihova oblačila. Nemške vojake so med drugo svetovno vojno zaradi njihovih zelenih ali rjavih uniform »zeleni«, »zelenci«. Taka nošnja obstaja že v starih pesmih:

Moj šocli je en zelen jager (Š-242).

Kadar je mati preč odšla, / Se hitro je napravil bil / V obleko svojo zeleno. / Pojde na gore visoke, / Bo streljal divje jêlene (Š-239).

- **Narava**

Tokrat ima v tej rubriki veliko prednost narava. Najbolj znamenita je bajčna oz. legendna pesem o rajski ptici, ki jo menih posluša 300 let, on pa je mislil, da je preteklo le tri ure. Poanta je v variantah enaka, prostor, kamor ga petje zvabi, pa je različno ubeseden: »V zeleni gozd« (Š-306; Š-307); »Daleč notar v lep zelen gojzd« (Š-308); »V le ta zeleni gozd / Pod tu zelenu lipicu« (Š-307).

Naslednje sintagme slikovito prikazujejo narečne glasoslovne in oblikoslovne posebnosti, ki s pomanjševalnicami prehajajo na področje poetike, prav tako prestavljanje karakterističnega barvnega pridevnika pred samostalnik ali za njim, gozd, reber, log, travnik, gora, trata, gmajna, gmajnica:

Prišli so krez gozd zeleni / K nekemu gradu bîlemu (Š-472).

Pojdi tjekaj v gojzd zelén (Š-486).

Romar se vzigne in mi gre / Gor po zaljenam gozdi (Š-191).

Pojdem čé v zeleni gozd (Š-661).

Pride té v en zeleni gojzd (Š-606).

Peljite ga v zelén gojzd (Š-632; Š-633).

Stoji, stoji, gozdič, / Gozdič zeleni (Š-635).

Marija rajža in mi gre / Oj po zaljenim gozdiči (Š-522).

Kozarčik kozice pase / V zelenim gojzdiki (Š-174).

Tič'ca je letela / Po zelenim gojzdovji (Š-551).

Ljubi otročiči, / Pojdemo na svate – / V šumo zeleno (Š-997).

Za planinco je pa boškič, / Je ta boškič zeleni (Š-559).

Reber tu najbrž pomeni breg, položno sončno pobočje.

Jérica! / Vstani, ženi vole past / Tjekaj v reber zeleno! (2 x) (Š-350).

Jerica ustala je, / Past voličke gnala je / Tjekaj v reber zeleno (Š-350).

Log je lahko sinonim za gozd ali pomeni močvirni travnik, posajen z drevesi (SSKJ II 1975: 631), tu je primer z ontinomno stavo pridevnikov:

Odišel je z doma vu zelene loge (Š-152).

Travnik je poleg gozda zanesljivo naravno zelen. Pridevnik je samo spredaj:

Marija rajža ino gre / *Po tem zelenem travniku* (Š-525).

Bom v'zelen travnik gledala (Š-800).

Lani mi je slana padla / *Na zelene travnike* (Š-826) na strani 725.

Ljuba moja mati, / *V zelenem travniku* (Š-163).

Pastirček je ovčice pasu / *Po tem zelenem travnici* (Š-172).

Po razlagi Vlada Nartnika je nekdanj gora pomenila to, kar danes gozd. Tudi tu obstaja alternacija med pridevnikom pred samostalnikom ali za njim:

*Kviško po zeleni gori!* (Š-637).

*V'zeleno poletim goró* (Š-800).

Hagada, starojudovska pesemska oblika, pri kateri zaradi ponavljanja vseh prejšnjih vrstic, vsaka kitica naraste, se vsaka od osmih kitic konča z verzom: »Pod goró, pod to góro zéleno« (Š-964).

Pri »trati« smo tudi pričre standardnemu postopku pomanjševanja, trata nam danes deluje pesniško pridvignjeno, pridevnik je zmeraj spredaj pred samostalnikom:

Zlato kupo Vli jo na sivno skalo / *ino na zeleno trato* (Š-110).

Vsej si je selo izbrala, / *Na zeleni tratici* (Š-445).

Daleč na plano poljano, / *Tje na zeleno tratico* (Š-138).

Svetega Izidorja /.../ so pokopali / *Na lędinę zeleno, / ... / Na zelenę traticę* (Š-586).

Zaenkrat kaže, da je »gmajna« zmeraj pomanjšana in s karakterističnim pridevnikom spredaj:

[...] Kamur predeleč pridejo, / *Na eno zeleno gmajnico, / Na eno lepo tratico* (Š-582).

Sveti Andrej »se je od njih pobral / *Tje na zeleno gmajnico* (Š-582).

Jezusa izda junfrauca: »*Tam je na zeleni gmajinci, [sic!]* / Pod eno brinjevo vejico (Š-449).

Jerca, ženi volka past / *na zeleno gmajnico* (Š-351).

Pod Prajsam pa ni drujiga, / *Kakor zelēna gmajnica* (Š-714).

*Planina* gotovo ni bila brez drevja, a zanjo so bistveni pašniki. Poleg gozda je z zeleno barvo najbolj učinkovala, kakor kaže pogostnost navedkov. Tu se pridevnik oz. prilastek zamenjuje pred samostalnikom ali za njim, samostalnik tudi v manjšalni obliki, novo pa je njegovo ponavljanje:

Kaj si tí tako lépo poješ / *V zeleni planini, / V zeleni planini* (Š-639).

Zvežite mi mladga Štefanka, / *Pelite ga v planino zeleno* (Š-634).

Naš Jezus je razdélil / Te štiri učence: / ... / Svetega Andreja / *U planinę zelenę* (Š-574).

Oj planinca, oj planinca, / *Oj planinca zelena!* (Š-562; Š-563; Š-565).

Stojí, stojí plĕninca, / *Plĕninca zĕlena* (Š-558).

Kósek si poje in žvergoli, / *Gore v zeleni planinici, / ... // Gore v zeleni planinici* (Š-940).

Le to mesto je planinca, / *Je planinca zelena* (Š-559).

Izjemoma se pojavita »*goščava zelena* (Š-938) »*Le ta skalca zelena*« (Š-559).

## • Drevje

Drevo na splošno in različne vrste drevja: lovor, bukev, bor, smreka, breza, lipa deloma in jablana kot edino gojeno drevo.

Na sredi vrta stoji eno drevó, / *K'že sedem let zeleno ni b'ló* (Š-435).

Po hribčku je lepa raván; / *Gor stoji suho drevo, / Že sedem let zelen'ni b'lo. // Marija se nizko prikloni, / drevo se prec ozeleni* (Š-662).

Idi, idi, velki grešnik, / *Ta k suhemi drevčeci. / Tam pa kleči ino moli, / Da se drevce zelení* (Š-489).

Dol poklekni in moli / *Pri ti drevi zeleni!* (Š-490).

Na polji pa mi stoji / *Lepo drevce zeleno* (Š-646).

Pojd' gor' na Limbarsko goro! / *Gor' ne boš družga najšel, / Kot en' drevce lorbarjov'. / Pod tistim drevčkam kléč' sedem let!« // Kadar je sedem let pretek! / Prišel je Jezus k njemu: /*

'Grešnik, zdaj pa le gor' poglej, / *Boš videl, de je drevce lorbarjov zelen'!*' (Š-487).

Kak lepo poje černi kjus, / *Oj černi kjus! / Tam v zelenom bukovji* (Š-941).

Bom zletao na planinico, / *Na no zeleno bukvico* (Š-795).

Svoj kozarič kože pase / *Tam v bukovju zélenem* (Š-179).

K' je eno dete jokalo / *V'te bukvi zeleni. / Kozar je šal gledat / v'to bukev zeleno* (Š-174).

Pojej mi, pojej, černi kos, / *Tam v zelenim bukovji. /.../ Tam v zelenim smerečji* (Š-945).<sup>287</sup>

Kozareč kozice pase / *Tan v zelènem borovji* (Š-175).

Lesičica /.../ *Vzela petelinčka, / Nesla ga v zeleno brezjiče* (Š-963).

Besedna zveza z lipo je gotovo najbolj pogosta, tu so naštetih le nekateri primeri:

Marija zaspala *pod lipo zeleno* (Š-398).

Marija je zaspala / *Pod lipoj zelenoj* (Š-477).

Leži, leži polje, / *Polje široko; / Na polju stoji lipa, / Lipa zelena* (Š-365).

*Prišla sta do lipje zélene, / do ne hladne sèncine* (Š-472).

Na polji zrasla lipica, / *Prelepa lipa zelena* (Š-807).

Pri cesti stoji lipica, / *Oj lipica zelena* (Š-456).

<sup>287</sup> Glede na to, da je ena od variant iz goriške okolice, se utrinja misel, da je Ivan Pregelj iz narečja prevzel znameniti uvod v novelo *Matkova Tina*.

Pri cesti stoji lipica, / *Oj lipica zelena* (Š-679).  
 Na polji pa mi je zrasla / *Lipica zelena* (Š-462).  
 Pradaleč je ha jezdo!, / *Oj pod lipco zalano* (Š-192).  
*Stoji lipica zelena* (Š-135).  
*Tam stoji lipa zelena* (Š-82).  
 Turek odpeljal Lenko daleč notri v Turčijo »Pod ta lipą zeleną (Š-4).  
*V' Celji lipica zelena* (Š-12).  
 Na sréd Turčie globoke / *Stoje tri lipe zelene* (Š-1).  
*Ka pad lipa zélana / Z mlada Lenka plesaja* (Š-2).  
 Pela jo pod lipico, / *Pod lipico pod zalano* (Š-3).  
 Na sred' Ljubljan' ce stóji / *'Na lipka zélana // ... // Za lipko zéleno* (Š-755).  
 Na sred vasi lipka, / *Oj lipka zelena* (Š-756).  
 Stoj' mi, stoj' mi lipika, / *Lepa lipa zelena* (Š-799).  
 Za cestoj stojaj lipika, / *Oj lipika je zelena* (Š-795).  
 Predrobna tica šinkovka. / *Usede se na lipico* (Š-800).

Edina od sadnega drevja se tu pojavi jablana. Kaj bi tu pomenilo »*zeleni vrh*«, kamor mornar vrže svoje gosli. Podoba se stopnjuje v pesmi o treh palicah, ki vse ozelenijo in vsaka požene tri vrhe, kar pomeni, da jih je devet. Ta besedna zveza je najbolj zapletena, saj je razvezana in pomeni zeleni vrh jablane.

Stoji, stoji jablan, / *Aj jablan zelena* (Š-822).

Na bregu jablana stoji, / Na njo mornar upre oči, / In glasne gosli z javora<sup>288</sup> / *Jej vrže tja v zeleni verh* (Š-70).

*Paljce so obzelenele vsé, / Vsaka pognala tri vrhé* (Š-191).

- **Kulturna krajina**

Ta je veliko bolj strukturirana kot neobdelana narava. Že omenjeno sadno drevo je njen del. Že iz naslovov naslednjih rubrik je razvidno, za kakšno kulturno krajino gre. Odlomki pričajo o okolju, v katerem so pesmi nastale in kažejo geografsko in agrarno raznoterost slovenskega podeželja. Polje in njiva se nanašata na poljedelstvo. Kljub vsakdanjosti besedne zveze je vsaka zase od štirih navedenih morfološko unikatna. V prvem je obarvan levi prilastek, v drugem je desni prilastek dodan samostalnemu v manjšalni obliki, v tretjem povedkovo določilo, v četrtem je pa sploh zamenjan.

Daleč pelje ž\* njim se dvica / *Sred zeleniga polja* (Š-227).

*Po poljci oj zelenim, / Kak bote sinke zibale* (Š-795).

*Lepo polje je zéleno / Tamkaj mladi fantič gré* (Š-670).

---

<sup>288</sup> Gosli narejene iz javorovega lesa.

[Obdelano polje je njiva] / *Njiva zelena* (Š-315).

- **Vinograd**

Čeprav le dva navedena primera, se nanašata na pomemben del slovenskega gospodarstva tako v preteklosti kot dandanes, ko vinogradi še zmeraj pomembno oblikujejo velik del slovenske kulturne krajine:

Konjca bom osedlo!, / ... / Daleč ha pojěždim / *Po zalěnah brajdicah* (Š-192).

Rase, rase vinska rozga, / *Rozga zelena*, / Na njoj rase sladko vince, / *Vince rómeno* (Š-915).

- **Vrt**

je intimna zadeva lastnikov hiš, saj je marsikdaj še bolj zaželen in skrbno obdelan pri malih lastnikih kakor pri velikih domačijah. Tudi tu sta navzoča tako levi kot desni »zeleni« prilastek, razgibanost pa je dosežena tudi z variantami samostalnika, tako dve manjšalnici kot nemška izposojenka za vrt:

Nesi jih v *zelen vrt*, / Le v to črno, suho prst! (Š-191).

*Turčin je šal v' vert zeleni* (Š-94).

Gospodična [...] / Se po vert sprehajala, / *Tam po vert' zelenimu* (Š-513).

Otroci so šli tergat rožice / *V' ta vertec zeleni* (Š-95).

Stoji, stoji vertič, / *Oj vertič zeleni* (Š-817).

Stoji, stoji vèrtec lep, / *Z zelenim protjam zapletén* (Š-780).

Marija se vzdigne ino gre / *Noter v ta pungrad zeleni* (Š-444).

- **Zelenje**

Najbolj simbolično ga zastopata rožmarin in [najbrž tudi iz njega narejen ] šopek. »Kranclj« tu seveda ni pogrebni venec, ampak simbol za varanje javnosti z navidezno poštenostjo. In to očitajo nesojenim materam od njih odklonjeni otroci in sam Jezus, ki to pojasnjuje Mariji:

Prek praga je stopila / *Z zelenim rožmarinom* (Š-205).

Daj ti meni, deklica, / *Pušliček zeleni* (Š-194).

*Kranclj je liép, zelen*, / *Zyorej je pozlećen* (Š-682).

Še taista dnes moža jemlje, / *Pa zeléni krancl ima!* / *Če si zeleni krancl ima* / Pa je mati moja! (Š-179).

Moja mati pa so tista, / ki so v *zelenem kranclnu* (Š-180).

Lih ta je moja mamica, / *Katera zelen šapu imá* (Š-172).

Preljuba moja mati, / Vsem drugim sem sicer odpustil, / Trijim pa ne morem, / Ker so sinke zapravile, / *Zelene kranclne so nosile* (Š-463).

Metaforično se zeleni venček pojavi v knjižni pomanjševalnici zgolj v zabavni pesmici o medvedovi svatbi: Za tovarša je bil *jelen*, / On je imel venček *zelen* (Š-972).

Travica je uporabljena v simboličnem poduku, kako se Božje in narava odzivata na človeško zlobo: ravno narobe, kot od nje pričakuje hudobnež. Zelena odeja [< kouter; odeja] je eno najlepših izvirnih metafor v tem poglavju.

Marija podučuje siroto: Ko bo tašča prinesla »polno kupo želča« žolča, strupa:

Zli[j] ga v *zeléno travo*, / Zli ga na trdo skalo / *Trava se je posušila* (Š-109-a).

Zli ga na *zeléno trávo*, / Zli ga če na trdo skawo /.../ Zliwa ga j\* v *zeléno travo*, / Zliwa ga j\* na trdo skawo: / *Trava se je požščiwa* (Š-109-b).

Po grob' je začela travca rasti, / *Lepa travca zelena*. // Zvečer so jo pokosili, / Zjutraj je še lepši bla (Š-591).

Na njegovmu grobu clo / *Je rasla ta zelena travica* / Zvečer je bila pokošena / Zjutraj še le lepši bla (Š-595).

Tam na grobu rastla travca, / *Lepa trav'ca zelena*, / Zvečer bila pokošena, / *Zjutraj še le lepš' zelena* (Š-597). (Še več variant.

Je že minulo sedem let, odkar je bil na vojski ubit. / Na gmajni bil je zakopán, / *Zelen kolter* bil čez-nj djan (Š-714).

Iz naslednjih primerov postane jasno, da se »zeleni grobek« ne nanaša na pokopanega otroka, temveč na grob, v katerem leži njegova mlada mati, ki jo tako ljubkuje mladi vdovec:

Lani se je oženil, letos mu je umrla in pustila »*Eno dete maličko*«, »jedno mlado detece«. Ne more še jesti kruha, niti dojeti ga nima kdo.

Jez pa pojdem tje na britof. / ... / ... / *Na ta grobek zeleni* (Š-331).

Jas pa grem zdaj na ti brútiv, / Na ti brútiv žegnani, / Tam si hitro doj poklekнем / *Na ti grobek zeleni* (Š-320).

## • **Morje**

Morje ne more biti grobek. Zelena barva je v tem kontekstu najbolj realna. Voda je res lahko zelena, če ima globoko strugo:

Oj morje, morje široko. [...] *ti bodeš moj zeleni grob* (Š-70).

Po polji teče bistra voda, / *Bistra voda zelena Sava* (Š-647).

... Ker si sinka umorila, / V Ljubljancico si vrgla ga. / Ljubljanca pa ga je odnesla / V to *zeleno Savico* (Š-183).

## • **Zeleno v prozi**

Sin edinec revne matere se odpravi po svetu. Dolgo hodi deček v spremstvu psa in mačke, ko pride do zelenega pašnika. Na pašniku, tik poti, zagleda pastirja, ki vihti dolgo palico in ubija *pisano* kačo (Bolhar 1965: 27).

»Zelen pašnik« v tem odlomku ni znamenje sočnosti in vedrine, temveč zlovesčega pastirjevega ravnanja:



Koroški otroci so si »pehtrno« predstavljali kot starko z [...] *zelenimi* [...] *očmi*, režočih se ust, [...] Beneškoslovenske krivopjete so bile ženske z dolgimi *zelenimi lasmi*, nazaj obrnjenimi stopali in dlanmi (Šmitek 2004: 192). »Povodne in »morske dekllice [...] spletajo in češejo si zlate ali pa *zelene vlase*, pa pojó tako lepo in mično, da človeka kar opanjajo in omamijo (Stanonik 1984: 156).

Povodni mož je pogosto, kakor ta iz Kamensčaka, opisan kot zelen:

*Zelen je bil po vsem telesu, ker je bil obdan z mahom in lišaji.* Povodni mož so mu rekli, ker so ga videli prihajati iz bližnje reke Drave. Na plano je prišel v mraku in taval po okolici samo v temni noči. Po govoricah je bil dober in zelo sposoben mož. Znal je ozdraviti vsako žival in tudi ljudem, ki so mu zaupali, je rad pomagal. Hudobnim in ničvrednim pa se je grdo maščeval, zato so se ga v glavnem vsi bali in z njim ustrahevali otroke, da so bili bolj pridni.<sup>289</sup> Pravili so, da je *Zelen mož* v jami Zvonica (Verdinek 2002: 36/15).

Zelena barva pri prozernih folklornih likih ne obeta kaj dobrega. Na Slovenskem se je pod vplivom krščanstva kurjenje kresov v čast Kresniku postopno spremenilo v praznik podobno imenovanega Janeza Krstnika, solarni miti so dobili novo razlago, poganska božanstva pa so bila pogosto tudi izenačena s hudičem. Po vzoru Kresnika in Zelenega Jurija je na Slovenskem hudič nastopal v zeleni (lovski) obleki (Šmitek 2004: 177). Prim.: »Iz nje [ladje] stopi *zelen možiček* in mu pravi: »če mi daš tisto, kar še nimaš doma, bom storil, da boš ujel danes vse tri cente rib in stavo dobil« (Stanonik 1995: 133). Ribič se da speljati tujcu in zapade v še veliko hujšo stisko.

### 3. Rumena barva

Zaznavamo jo ob soncu in sploh ob vsaki luči, ob zrelem sadju in listju, ki dozoreva ob sončni svetlobi. Psihološko označuje povnanjenost, površno bližino, vsiljivost, ki zaradi pomanjkanja obzirnosti lahko prehaja v zoprnost in zavist. Rumena lahko pomeni tudi tovariško, so-delavsko vzajemnost, kričavost (»kričeca« barva«), neotesanost, zarobljenost in strastnost, poudarjeno aktivnost in domišljavost. Trstenjak (1978: 141, 142) o njej piše, da raztresa, pozunanja ali vznemirja.

#### • Sonce

Rumena je barva narave. Sonce je vir življenja v njej. Pesem, iz katere je vzet navedeni anaforični pripev, je starodavna mitična pesem na čast Soncu:

Oj sijaj, sijaj solnce / *Oj solnce romeno* (Š-501).

Sej ti, sej ti, solnce / *ti solnce rumeno!* (Š-502).

Oj sijaj, sijaj solnce / *Oj solnce rumeno* (Š-503).

*Sijaj, sijaj, solnce, / Oj solnce rumeno* (Š-516).

O sijaj, sijaj, sonce, / *O sonce rómeno!* (Š-518).

<sup>289</sup> Pripovedovalec: Ignac Harb, Malečnik pri Mariboru, rojstna letnica manjka. Zapisovalka: Nika Vizjak, PF, Mrb, kraj in čas zapisa nista navedena, 2004. prepisala Iva Potočnik, sign. 11446.

Sijaj, sijaj, solnce, / *Oj solnce rumeno*, / Razsvěti našo pamet / No serce razžaljeno!  
(Š-516).

Neznani avtor je v starodavno besedilo vnesel individualno refleksijo in jo izkoristil za enkratno primerjalno reklo za etični podvig:

*Kdor hoče v nebeso priti*  
*Mora meti čisto srce,*  
*Mora meti čisto srce,*  
*Kakor rumeno sončice* (Š-514).  
*Kakor solnce rumeno* (Š-517).

Dušica majcena, zvečer rójena, opolnoči krščena in s svitom s sveta šla, ni mogla prejši v nebesa, dokler se ni pokorila za dva lastna brata in pri tem prosila za pomoč tudi sonce:

*Zadě še grę solnce rúmeno* (Š-371).  
*Srečalo jo je solnce rúmeno* (Š-371).  
*Ne vidim solnca rómenega* (Š-186),

v ječi vzdihuje dekle, ki se je odpovedalo sadu svoje ljubezni.

Pšenico spremlja v vseh njenih fazah, od setve, rasti, žetve do mletve in celo do prehranjevanja semena:

- **Pšenica**

‘Kaj bo to ravno polje?’ / *Tod bodo rastle [p]šenice rumene* (Stanonik 2013: 48).

Na njivi je uže usějana / *Pšenica rúmena* (Š-315).

Marija, ko boš po ravnem polju hodila, / *bodo rasle pšenice rumene* (Stanonik 2013: 49).

Po dolah mi je vzrastla / *Pšenička rumena* (Š-455).

*Jerca žela pšenico rumeno* / Jokala je močno (Š-94).

Mi družega ne meljejo, / *Kakor pšenico rumeno* (Š-359).

Mi družiga ne meljejo, / *Kakor pšenico rumeno* (Š-361).

Piti ji je dal sladke rebulce, / *Zobat pšenice rumene* (Š-67).

Snédla je miška *pšeničo rumeno* (Š-966).

Gospod jo je djal v’ foglovž zlat, / Dal ji *rumene pšenice zobat* (Š-68).

Z mojega groba bo priraslo / *pšenično zrno, preljuba rumena pšeničica* (Stanonik 2013: 52).

Anzel /.../ *Rumeno pšenico je sejal* (Š-273).

*Poidi na polje rumenó /.../ No je šla na polje rúmeno* (Š-371).

V vseh primerih desni prilastek deluje zvočno veliko bolj všečno kot levi. Od kod »*polje rumeno*«? Ni nujno, da je metafora za njive s pšenico, lahko tudi travniki s prevladujočim rumenim cvetjem. Prim. : Koder svet Šenklaž gre, / *Rumene rožce raseje* (Š-606).

- **Cerkev**

Rumeni pas krasi zunanost cerkve, medtem ko rumena barva »cerkvice« velja za njeno notranjost:

Na polji lěpa běla cerkev, / *S* [sic!] *rumeno svěčo opasena* (Š-404).

*Cerkvica rumena* / z virhom<sup>290</sup> pokajena (Stanonik 2013: 62).

V roke bom vzel *rumeni kelih*<sup>291</sup> in merzlo vodo, da bom lepo jogram noge vmival (Š-453).

V roke bom vzel rumeni kelih in mrzlo vodo, / lepo bom učencem noge umival (Stanonik 2013: 51).<sup>292</sup>

Ta primer se nanaša na veliki četrtek, prvi dan pasijonskega tridnevja in izvira iz Svetega pisma, ko Jezus daje apostolom zgled ponižnosti. Nebeščane pa podučuje, kako naj sprejmejo njegovo mater: »Jedni vža[i]gajte *rumene svěče*« (Š-404). Nekdaj so bile sveče rumene, ker so bile narejene iz čebeljega voska.<sup>293</sup>

Gre kralj Matjaš na senjen lěp, / Si kupi *žolte goslice* (Š-64).

Kos mi je ženin / *Lepi žolti kljunek ma* (Š-978).

Kos je lahko ženin / *Lepi žolti kljunec ma* (Š-979).

Žena mu je zaročnica; / ... / *Lěpi žoti menten ma* (Š-980).

Po logu hodi / *Ena žuta žunica* (Š-928).

Žolto je starinsko ime za rumeno barvo. Žuta je najbrž narečno ime zanjo.

- **Človek**

Pravzaprav sta od njega rumeno obarvana le obraz in lasje. Marjetica si je privoščila izsiljevati Trdoglava:

Jez ne grem popred domu, / De mi perneseš glavnik zlat / bom kampljala *rumene lasé* (Š-86).

Pernesel ji je glavnik zlat, / De je kampljala *rumene lasé* (Š-86).

Mačoha jo prime zdaj / *Prime za 'rmene lasé* (Š-351).

Oče pa popade Barbico / *Za nje rumena lasiče* (Š-641).

Debele solze takala / *Po svem rómenem ličeci*, / *Po svem rómenem ličeci* (Š-807).

Debele suze takala / *Po rmenem ličeci* (Š-808).

Ravnanje mačeha in očeta sta kot atribut nekdanjih družinskih razmer, a jih blaži lepota svetlih las. Solze pa pretaka zapeljana deklica.

<sup>290</sup> Virh – zelišče, ki ga dajejo v cvetnonedeljsko butaro in ob božiču služi za kadilo.

<sup>291</sup> »Rumeni kelih« tu ni posoda za posvečene hostije, temveč navaden umivalnik.

<sup>292</sup> Zdaj se je odkrilo, da je ta objava zgolj nekoliko poknjižena verzija tukajšnjega besedila iz Štrekljeve zbirke.

<sup>293</sup> Bele so danes iz parafina.

- **Miza**

Značilno je, da je od hišne opreme omenjena le miza zunaj, menda nikoli v notranjosti:

*Kralič pri mizi rúmeni* (Š-1).

*Pod séncó miza rúmena* (Š-13).

*Za rumeno mizo jih posad* (Š-39).

*K rumeni miz jih posadi* (Š-40).

Denar se navadno prešteva na mizi, zato je tu zadnji na vrsti. Da se besedne zveze dá prav razbrati, je treba zlate razumeti kot zlatnike. Ti niso bili samo rumeni, temveč tudi beli in z odtenkom rdeče:

*Preštevaj zlate [zlatnike] rúmene* (Š-1).

Jih je po *zlatu rumenmu*, / Jih tud po *zlatu bélimu* (Š-1).

Po čem leti raje plačujete? /.../ Ali jih po *zlatih rumenih* (Š-5).

Jest vòzъm le za tólarje, / Ъm pa za *zvate rúmene* (Š-530).

Ti pa frišen si junak / Boš pa dal nam *romen zlat!* (Š-3).

Vozil bom za bele ventine, / Jenu za *rumene cekine* (Š-524).

Kral séže v' aržet žídani / Po *zlat rudeče-rúmeni* (Š-1).

Ni znano, da bi bila v folklornih pripovedih kje upoštevana rumena barva. Najbrž jo povsod nadomešča zlata.

#### 4. Rjava barva

Rjava je barva Zemlje in pomeni neposredno nekaj zemeljskega, trdnega. Je otipljiva, stabilna, trda, robata, neposredna, 'individualna', del vsakdanjega življenja, zato tudi 'zdrava'. Rjava barva je prozaična, praktična, uporabna, trpežna, se zlepa ne umaže, ker je že sama na sebi vse prej ko 'snažna' (Trstenjak 1978: 143). Koder hudoba plava, / *Za njó je vse rujava* (Š-606). Rjava barva simbolizira snovnost, konkretnost, trdnost, robatost; skromnost, ponižnost, zdravje (Muhovič 2015: 694).

Rjava barva oblačil, npr. »rjave srajce«, »rjavosračniki« je bilo navadno slabšalno ime za nacionalsocialiste (Keber 2011: 895), zelo pogosto se pojavlja v spominih iz druge svetovne vojne in v leposlovju o njej.

V folklornem gradivu sta le dve pesmi, obe povezani z lisico:

*Lisica ta rujava* / Je roženkranc brala: / ... / Jagra več ne bo! (Š-970).

[Medved] Vzel je majhino ženico, / *Eno rujavo lesico* (Š-972).

#### 5. Rdeča barva

Rdeča barva je prva, ki jo je registriral človeški prednik. Apnenčast kamenček iz arheološkega najdišča Isernia la Pineta v Italiji je star 700.000 let. Na kamenčku so oker rdeči

sledovi, kar priča o starosti uporabe te barve vse do mlajšega paleolitika. Redna uporaba rdeče oker barve, ki je simbol krvi in življenja, poleg drugega v grobovih iz mlajšega paleolitika, kaže na nov razvoj zavesti o posmrtnem življenju pri *homo sapiens sapiens*. V odkritih grobovih izpred 90.000 let blizu Nazareta so okostja spremljali sledovi oker barve (Ries 2020: 69, 78, 80). Rdeče pobarvan obraz glinenega kipa iz Jerihe<sup>294</sup> (Palestina) in del umetne površine iz rdeče zemlje v »hiši mrtvih« v Biblosu (Ries 2020: 120, 123) in sledovi rdeče oker barve v drugih arheoloških najdiščih (Lepenski Vir, Srbija) pričajo o njeni kontinuiteti pri pogrebih v davni preteklosti. Jamska skalna umetnost priča, da so jo že v obdobju paleolitika z magičnim namenom cenili tudi v lovski kulturi.<sup>295</sup>

Rdeča barva je v naravi najmočnejša. Hkrati je božja, saj je barva krvi, ki je vir življenja. V katoliški cerkveni liturgiji je barva mučeništva, v pravoslavni ikonografiji zaznamuje Božje, Boga. On je začetnik in varuh življenja, zato se krvi ne sme prelivati ne uživati (3 Mz 17,10-14).

Kristjani iz prvega tisočletja so v rdeči prepoznavali Božje in v modri človeško. V renesansi je prevladalo racionalno načelo in so pomen teh dveh barv zamenjali. Modro barvo neba so pripisali Bogu, ker je v nebesih, medtem ko je kri človeška, torej rdeča pripada človeštvu. Danes nas kri res spominja na nesreče, vojne in smrt. Rdeča barva je torej najprej označevala drugo Božjo osebo, potem človeka, nazadnje smrt... (Rupnik 2015: 263).

Rdeča je barva krvi in ognja, zato simbol življenja in ljubezni. Izraža moč, toplino in gibanje! Vzbuja občutek nemira, strast, napadalnost, razdiralnost, vitalnost prizadevnost in voljo po premagovanju ovir (Trstenjak 1978: 141–142; Muhovič 2015: 694).

## • Dekle

Rdeča barva. Zadnji primer iz prejšnjega razdelka daje lepo iztočnico za tukajšnji razdelek. Njeno bistvo v tukajšnji obravnavi je kras, okras.

Barbica pa v turne [= stolp] sedi, / *Lěpa, rudeča kakor kri* (Š-641).

Zakaj, Vida! *Nisi tak rudeča*, / *Tak rudeča nisi*, tak cveteča, / Kakor ti si perve léta bila? (Š-73).

Lepa Vida in sveta Barbara sta tu zgled za rdečelična dekleta, ki so bila nekdaj višek lepote.

Ob prehodnih časih, kar so tudi poroke, je bila od nekdaj zelo pomembna rdeča barva, za katero so verjeli, da ima apotropejski učinek, to je da varuje pred zli silami.<sup>296</sup> Do danes se je rdeča barva s tem pomenom ohranila le še uvezena na starih tkaninah, kot so krstni prtji ali poročnih rjuhah, kar zbuja začudenje; ker se je vednost o tem izgubila in se rdečo barvo jemlje zgolj za okras. Naslednji primeri dajejo v premislek, ali niso bili venci

<sup>294</sup> Najstarejše mesto na svetu. Zgradili so ga veliko pred odkritjem keramike in sistematičnega poljedelstva.

<sup>295</sup> O tem pričajo rdeča znamenja iz treh črt na bizonovem telesu in velik rdeč bik iz Anatolije v današnji Turčiji iz okrog 6. tisočletja pr. Kr. (Ries 2020: 102, 108, 126, 127).

<sup>296</sup> Mogoče je bilo ravno to vzrok, da si je sveti Tomaž omislil rdeče gosli, saj je bilo iti v pekel zelo nevarno, da se ne bi opekeli, dobesedno in v prenesenem pomenu besede: Sveti Tomaž se je zgoda vstal /... / No je šel na senjem lěp, / Tam si je kupil goslice, / Lepe *ěrdeče goslice* (Š-419).

in nevestina oprava na svatbi prav zato okrašene rdeče. Tudi pri čevlji rdeč sukanec ni naključno, saj čevljarjeva ljubica ta čas umira:

Jaz pa sem vidâ ljubico / Na senjmi na Jurjov dan, / V lépih djundjanih particach, / v  
*lépih rdečih kiticah* (Š-113).

Črevljar šiva črevlja dva, / Obá nová, obá lepá, / Z eno dreto šivana, / Z *rudečo svilo*  
*štepána* (Š-222).

Una [= nevesta] je ta prava mati mojâ, / Ki za mizo v krancelnih sedi, / Z *rudečimi*  
*pankelci mrmoli* (Š-171).

Pohvalen bodi Bog vam vsem, / Samo mojej materi né, / Kera za mizoj sedi / V *lepih,*  
*erdečih panteljnih!* (Š-178).

### • **Oprava vojakov**

Zastopnika obeh nasprotnih strani v bojih s Turki imata vpadljivo rdeče pokrivalo, enake barve je dodatek pri sablji. Ta je pač namenjena bojevanju. Tako se razdelek konča z namigom na kri, čeprav v razdelku ni konkretno omenjena. Le kot primera na začetku, dialog med Alenčico in slugo, ki za njenega brata Gregca pove, da:

*Rudečo kapo jmá na glav'* (Š-95).

in da je verjetno v strašnem boju padel. Alenčica se odpravi v boj z enako opravo kot njen brat: *Rudečo kapo na se dé* (Š-53).

V pesmih opravo Turkov opišejo:

*/.../ Turkeci, / Imajo erdeče kapice / Ino zelene suknice* (Š-44).

*Pripaše svetlo sábligo, Na sabli vózo rudečo* (Š-1).

V naslednjih dveh primerih sta oblačili pri ščinkavcu in obadu seveda le metaforična zaznamka. Pri prvem za njegovo perje, pri obadu pa pekoči pik, po katerem človeku koža pordí.

*Šinkovc* je biv za ženina; */... / K 'ma tako rdečo sukenjco* (Š-975).

Obadova snubitev: *Ki mam rdeče janjke / Kuplene za banjke!* (Š-1000).

Ali gre zgolj za naključje, da Marija poduči nevesto daleč, v deveto deželo omoženo: »Nikar ne hōdi pred spat, / De si boš sama posteljo prestlala: / Notri boš našla pisan'ga gada, / *V' rudeči kapici* pokritiga / *V' pisanim povojci povitiga*« (Š-174). Morda je to »brlišč« (Černigoj 1988: 104–115), ki ga na Trnovski planoti opisujejo z rdečo rožo na glavi. Zaradi vtisa, da gre za udomačeni mitološki bazilisk, ga rišejo z nekakšno krono,<sup>297</sup> ki je v navedeni pesmi postala kapica.

### • **Konotacije rdeče barve**

Rdeča barva ima že od zdavnaj bogato konotacijo, kar je lahko razumeti, če se opremo na primerjalno reklo »rdeč kot kri«, kri pa je metafora za življenje. Za veliko besednih zvez ni mogoče takoj prepoznati, od kod njihov prvotni pomen. Npr. »spustiti / ukrotiti rdečega

<sup>297</sup> Najboljšo predstavo o njem je na ilustraciji Silve Karim (Černigoj 1988: 105).

petelina« v smislu omejiti, pogasiti ogenj je zato, ker je pri več skupinah narodov petelin simbol ognja in sonca (Keber 2011: 692). »Rdeč kot puran« prav razumejo le njegovi poznavalci, ker vedo, da se puranov vrat, ko se razjezi oz. šopiri, obarva rdeče (Keber 2011: 780–781). Že besedna zveza »rdeč kot kuhan rak« sama pove, na kaj se navezuje.<sup>298</sup>

»Rdeča nit« v smislu vodilne ideje, zamisli ipd. naj bi se pojavila v 18. stoletju in je povezana z ladjarstvom, v slovenskih besedilih pa več šele po drugi svetovni vojni (Keber 2011: 582).

Za »rdeče številke« vedo poslovne bilance, v katerih se po tradiciji izgube zapisujejo z rdečimi številkami (Keber 2011: 954); »rdeči križ« so včasih poimenovali reševalno vozilo (Keber 2011: 422), ime humanitarne organizacije pa je »Rdeči križ« (Keber 2011: 422).

Ni dvoma, da se »rdeča zvezda« navezuje na komunistično revolucijo, slovenskih partizanov se je zaradi nje in zvezd na kapah titovkah prijel vzdevek »rdeči«, slabšalno: »rdečkarji«.<sup>299</sup>

Priljubljena »Rdeča kapica« v tej luči sploh ni tako nedolžna, kot smo jo vajeni podajati otrokom.

Pri Vrbcu v Golišah je bila pred več kot sto leti gostilna. V njo je prišel Flerkov fant. Ko se je pozno ponoči vračal domov, je blizu poti videl rdečega – žarečega kozla. ...<sup>300</sup> Namesto njega se v folklornih pripovedih kot prikazen hudiča lahko pojavi konj.<sup>301</sup>

Ganljiva je pripoved o materini ljubezni do punčke, za katero je slutila, da jo bo morala kmalu pustiti sámo, a ji je skušala vtisniti v spomin globok vtis nanjo za celo življenje:

Samo moja piška nese rdeče jajce

Moja mladost je bla še kər vesela, ker sámo jáz sm mela tako piško, ko je nesla rdeče jajce. In sm trdno vərjela, ker sm dobla vsaki den rahko kuhano al pa trdo kuhano jajce v kurjem gnejzdu ... ko je kura se krejgala. Če je nism sama pərčakala, me je mama poklicala: 'Piška ti je znesla rdeče jajce!' In tega mi ni mogou nobedn prapričat, da bi to ne blo rásnica, da moja piška ne znese rdeče jajce.

Sámo, ko je bila pa vólka noč, sm vidla, ko je mama barvala jajce. Sm pa rekla: 'Ja, kək pa jajce nardite tək rdeče?' 'Ja, ' je rekla, 'jáz jih mørem pa pobarvat, ko nimam take piške, kot je tvoja.' In sm trdno vərjela, da sámo moja piška je na svəto taka, ko nese rdeče jajce. In ta piška je nesla tək dolgo rdeče jajce, dokler je bla še mama pa da je mama žavela, ko je pa mama umrla, pa ni blo ne več ne belih pa ne rdečih jajčk. Tudi piška ni bla več moja. Piško je abuh' [jastreb] vzeu, jáz sm pa ostala nepreskrblena, boga ... posvøjenka še dve letu pa pou – tam pər tæsti hiši.

Pa še zdaj ne vem, a je kje na svəto taka piška, ko nese otrokom v resnici rdeče jajce (Verdinek 2002: 169/261).

<sup>298</sup> Pri kuhanju se njegova rjava barva razpusti, rdeča barva pa ostane (razlaga Fran Erjavec) (Keber 2011: 790).

<sup>299</sup> Kaj so »čičke« v štirivrstičnici: 'Ljubljana! / Ti še boš enkrat predana / Za tri erdeče čičke, / Za tri toware dnarjov!' (Š-244), zaenkrat ni jasno.

<sup>300</sup> Pripovedovalec: Franc Kirn – Vrbčev (Goliše, danes Golišče 1932). Zapisovalka Eva Kovič, ni navedeno. Kraj in leto zapisa: Jesenice 2001.sign. 10906.

<sup>301</sup> Avtopsija. Ne morem postreči s konkretnimi viri, se pa tega spominjam pri pregledovanju gradiva za zbirko  *Glasovi* (ms).

## 6. Višnjeva, plava, modra, sinja barva

Gre za odtenke ene in iste barve, pri čemer se je težko odločiti, kateri od njih naj bi bila nosilna in upravičena do naslova v razdelku. Zato so navedene vse, po zaporedju barvne lestvice. Na prvem mestu tista z najmočnejšim in nato z vedno bolj rahlim, bledim tonom.

S tega vidika prednost pripada višnjevi, vsaj v 19. stoletju še znana in uporabljena. Plava<sup>302</sup> je navzoča v vsakdanji govorici, medtem ko v tukajšnji strokovni literaturi ni omenjena, niti ni pojasnjeno, zakaj ne.

V upoštevanih virih sta obravnavani le modra in sinja barva. Anton Trstenjak, v svojem času svetovno uveljavljeni psihološki specialist za barve, posebno naklonjeno obravnava sinjo oz. modro barvo.

Sinjo modrino neba, globino voda in višine gora, ki nas obdajajo, prenašamo na sinje modro barvo samo, da nam predstavlja in pomeni neskončnost, globino in vzvišenost. Z njimi so povezane tudi zadržanost, spoštljivost do ljudi, ubranost in stremljenje kvišku. V sinji modrini se združujejo mehkost in vedrina z žalostjo in otožnostjo (melanholijsko), ki se hkrati povezuje z mističnim razpoloženjem, in vdanostjo (pasivnostjo) občutja, ki se potaplja v nejasne globine, a ostaja žlahtna, da ji je tuja vsaka banalnost. Modrina zbira, ponotranja, pomirja. Nebesna sinjina je neoprijemljiva, prozorna in za človekovo občutje kar 'nerealna'. To velja za svetlejšo tone: želja po neskončnosti, čistosti, nadnaravnem (Trstenjak 1978: 141, 142).

Njene temnejše različice<sup>303</sup> delujejo na človeka introvertirano, pomirjevalno, kontemplativno: odličnost, razumnost, čast, ki pripada vladarjem (Muhovič 2015: 694).

### • Simbolika

Prvi vtis, da odtenki modre barve v tukajšnjem kontekstu niso dobile kakšne tipične vloge, ne drži popolnoma, saj se zatakne pri »plavi barvi«: »plava kri«, »plavi ponedeljek«, »plava kuverta« so besedne zveze s priokusom. »Plava kri« je (bila) vzdevek za ljudi višjega stanu, navadno plemičev oz. aristokracijo s strani tistih, ki so ji ta položaj zavidali ali se ji posmehovali.

V slovarju frazemov je naveden le »plavi ponedeljek« (Keber 2011: 727), kot dan, ko je delavec neupravičeno izostal z dela. To se je ob ponedeljkih dogajalo prav zato, ker so se ob nedeljah predolgo zadrževali v gostilnah in zaspali ali prestajali »mačka«.<sup>304</sup> »Plava kuverta« je izraz iz naših dni za način podkupovanja pri raznih uslugah, na katere je treba dolgo čakati v vrsti.

### • Oblačila

Višnjeva barva je bila, po gradivu sodeč, v preteklosti primerno upoštevana; tu se pojavlja izrecno pri oblačilih, in to pri moških in ženskih. Danes se te barve ne omenja.

*Oblekla j' sukno višnjevo, / Opasala je ketno srebrno (Š-99).*

*Oblekla sukno višnjevo, / Opaše pasico zlató (Š-626).*

<sup>302</sup> Treba jo je ločevati od pomena svetlolas, blond (Snoj 2016: 547).

<sup>303</sup> Tu je odkriti pogrešano plavo barvo.

<sup>304</sup> Avtopsija ob raziskovanju življenja čevljarjev v Žireh.



*Jez imam suktnjo višnjovo, / Komu pa bom pustila to? (Š-233).*

Marjeta je grôzno žalostna, / Vender se sprelepo oblekla je / *V' svojo suktnjo višnjevo (Š-628).*

Čez postljo leži *višnjev plajš* / Pod plajšem je pa moj tovarš (Š-721).

Gor čez noge leži *višnjev plajš* / Pri tebi leži pa moj pajdaš (Š-722).

Na rožancu visi slamniček, / Na njem pa *višnjev panteljček* (Š-721).

Na rožancu visi slamniček, / Pa na njem je *višnjev pangeljček* (Š-722).

Plava barva, kot kaže, že v preteklosti ni bila prezrta, splošno uporabna, celo za modro nebo. Še bolj pa za današnji barvni okus preseneča »sinja skala«:

Še le višji sem zletala, / *Pod te plave nebesa* (Š-567).

*Gor se odpre sinja skala, / V nji do smrt' je prebivala* (Š-610).

Prelepa Vida je pelnice prala, / *Pri krāju mórja na sinji skáli* (Š-74).

Toda vsaj sredi 19. stoletja je bila besedna zveza »sinja skala« še dovolj domača, saj jo v epski pesmi *Cerkvica sv. Cecilije* uporabi tudi Anton Žakelj Rodoljub Ledinski (1816–1868).

Tak, kar Bog v nebésa jêmlje, sêrca čistost in krepost,  
Mójster v zgled neprídne zêmlje, v čédnosti spodbôd in óst  
Vliva v *sinje*, mêrzle *skale*, de se ob ênim veselé (6. kitica).<sup>305</sup>

Sopostavljeni pridevnik »mrzel«: »*sinje, mrzle kale*« pojasnjuje nekdanji pomen pridevnika »sinji«, pomeni pa nekaj drugega kot »siv«, sive skale. Finesa nekega drugečnega doživljanja skal se je z njegovo odsotnostjo izgubila.

## 7. Siva barva

Siva barva je najbolj nevtralna barva. To je barva pepela, megle, enoličnosti, dolgočasja, duhovne bolečine. (Muhovič 2015: 693–695), ponižnosti (Čuk, 2023).

V beli megli gre devica Marija z Jezusom v naročju, »siva megla« prinaša nesrečo.

Sem grę na *siva męgla*, / V męgli grę gromska stręla (Š-639).

Čez se vleče *sivni oblak*, / Oblak je povhen hudiga (Š-604).

V vsakdanjem pogovoru na deželi sta nekdam »oblak« in »megla« alternirala<sup>306</sup> in tu se ob podobnih samostalnikih / predmetih pojavlja pridevnik »siven« ali »silen« z enakim pomenom kot v navedenem primeru velja za barvni pridevnik. Obiskovalce sinjega Jadrana lahko preseneča, da je v zbranem gradivu morje vedno »sivo«. Zdi se, da je bilo tudi tukaj prvotno »sinje« ali pa »silno« v pomenu »mogočno« ali »nevarno«. V narečju obstajata namreč tudi taki varianti:

<sup>305</sup> Nadškofijski arhiv Ljubljana, NŠAL 468, Viktor Steska, šk. 2.

<sup>306</sup> Avtopsija, Žiri.

Ena tica perlateüa / *Od siüneha mürja* (Š-568).

So me pa v mürje verhli, / *Oj dro noter v siüno mürje* (Š-568).

Sčasoma je zaradi slabe izgovorjave pripovedovalca ali slabega posluha zapisovalca »silno«, sivno prešlo v sivo. Iz starosti pesmi bi se dalo ugotoviti, kateri pridevnik od navedenih treh je bil uporabljen prej in kako pogosto.

Marija je po svētu hodila, / *Do sivega morja* je prihodila (Š-527).

Marija së šeče / *Po lõpem sivem morju / po lõpem sivem morju* (Š-428).

Marija se vzhne in mi hre / *Oj le v sivno murje* (Š-523).

Marija svët križ storila / *Čreze morje sivo* (Š-527).

Čern zamorc *po sivim morji* pride (Š-73).

Deklé pere srajci dve / *Na sivem morju* na prodé (Š-712).

Vsej sta prišle *k sivemu morju*, / *Tudë k deklici morski* (Š-544).

Gruntaj da ti *sivo morje!* / 'Jaz bi gruntal *sivo morje*, / pa ga gruntati ne morem! (Š-203).

Mati méla čerke tri /... / *Eno omožila*: / *Daleč k sivem morji* (Š-209).

Jel je tebi dobro / *Pri tem sivem morji*, / *Pri glóbokem morji?* (Š-209).

Enega si vergla v morje, / *V sivo, globoko morjé* (Š-178).

Raziskovalce spravlja v zadrego podobna alternacija na suhem. Kamenje je sivo ali tudi silno, skala pa tudi. Mogoče pa je bilo tudi oboje v resnici v uporabi.

Goré v zeleni planini, / *V sivem kameni* (Š-583).

[Berač] Kolna so m' vkam'nele / *V to sivo kamenje*, / ... (Š-491).

[Cerkev] *Ze sivim kamenjem je zidana*, // *S' sivim kamnom zidana* (Š-445).

[Cèrkva] *Ze sivega kamna je zlagana*, / *Z drobnim peskom obsipana* (Š-443).

*Stoji sívna skala*, beli grad (Š-39).

Vzemi ti v roke zlato kupo / *Vli[j]jo na sivno skalo* (Š-110).

Nazadnje še trije primeri iz čiste realnosti, ki ponujajo poetološki premislek. Nasproti stereotipni formuli o »belem konjiču« je »*siv konj*« veliko bolj prizemljen, vendar ali ni tak le zaradi zlovešče prihodnosti, ki se napoveduje nevesti, po katero so prišli. Drugi primer je bolj igriv in »bel konjič« postane »siv« najbrž zaradi ženske rime. In na koncu zver, ki se je tudi konji bojé:

Polno dvoriše je *sivih konj*, / polna hiša černih mož (Š-197).

Ljubi je imél *konjička sivega*, / Ko je bil sèrdca lažnivega (Š-711).

[K sv. Tomažu] *Prišla siva volka dva* (Š—581).

## 8. Črna barva

pomeni predzačetek, skrivnostno temo pa tudi mirovanje, ravnodušnost, duhovno moč, duhovno dostojanstvo in posebno eleganco in nazadnje žalost, pesimizem, smrt, nezakonitost, pekel, hudiča (Muhovič 2015: 693). Označuje otožnost, turobnost, žalost, smrt, skratka molovsko razpoloženje, ki se prenaša v zunanje okolje. Zato so bile nekdam že zaradi njihovih črnih oblačil posamezne osebe potisnjene na stran.<sup>307</sup>

Marko Rupnik se tudi navezuje na tradicionalno razlago, da črna barva simbolizira noč, toda ključni dogodki svetopisemske zgodovine – v smislu odrešenja kot svetlobe! – se zgodijo ponoči, v črnem:

- ponoči Bog sklene zavezo z Abrahamom;
- ponoči se Jakob bojuje z Bogom;
- ponoči Mojzes izpelje Izraelsko ljudstvo iz Egipta;
- sredi noči se Beseda spusti z neba na zemljo;
- ponoči je Kristus rojen v Betlehemu;
- ponoči zaužije zadnjo večerjo s svojimi učenci in je izdan;
- sredi noči vstane od mrtvih... (Rupnik 2015: 264).

### • Naravni pojavi

*Stori se kmalu črna noč, / Se čudno skaže božja moč (Š-616).* Krčmarica, ki je zavrnila prošnjo za prenočišče dvema popotnikoma, ju ponoči že kliče na pomoč.

*Že se je st'čila černa meglica (Š-611),* kar pomeni napoved hudega.

Prav tako vzbuja neprijetno asociacijo »Černo morje« (Š-96), ki v enem primeru pomeni nesrečo zaradi dekleta, ki ga je uplenil Turek.

### • Prostor

»Swieta Jiédert« se »žalastna« poda pod »črna skāla« (Š-609). Menihi niso hoteli spovedati grešnika, zato mu Jezus naroči, naj na Kalvariji pri suhi lipi poklekne na »čeren kamen«. Ko se bo ta »vbelil« in bo lipa zacvetela, mu bo odpuščeno. Po dolgem času ga angel povabi, naj vstane: »Viš, da cvete lipa / In beli se kamen!« Grešnik se »razsuje v popelič« in »tičice« ga odnesejo »Gor v nebo presveto« (Š-484).

Neugodni prostori, označeni s črno, so »črni gojzd«, kamor pride sveta družina (Š-521), »černa gora« (Š-139; Š-140), kjer mati načrtuje smrt sina »Vrjankota«, sestra zastupi brata (Š-156) in dekle zavda njenemu »ljubimu«, / Da bode nocoj prešal / *Tri černe goré« (Š-822).*

### • Človek

»Čern zamorc« ali »črni zamurček« (Š-73; Š-75) sta znana iz balade Lepa Vida. Od svetih treh kraljev pravijo, da je bil tretji, Boltežar črn. // ... dete naše, dete milo. / *Ne boji se črnih lic, / črnih se boji dušic* (Stanonik 2013: 38). Od telesne lepote najprej pridejo do izraza oči, nato lasje:

<sup>307</sup> Marija Stanonik, Arhiv slovenske slovstvene folklore, ISN ZRC SAZU, sign. 13070, 13078.

V lini gospoda vid'ta stat' / *Briše si černe oči* (Š-158). Na parah vidi Nežico. / *Se prime za černe lasé* (Š-97).

Ali so lasje res črni ali so taki kot znamenje žalosti.

O oblačilih ni veliko podatkov. Ko se je najmlajša hči v družini kot desetnica odpravljala od doma, je vedela, v kaj se podaja:

Kaj vam pravim, mati vi! / Naredite meni zdaj / *Černo romarsk' oblačil'*: / *dajte m' černo kapico*, / Romarsko tud palčico, / Kot se romarju spodob' (Š-312-a).

Črna barva tu pomeni sprijaznjenje s smrtno nevarnostjo. Črna barva lahko pomeni tudi dostojanstvo, visokost. Ob prihodu v Jeruzalem so bogati »trgovine odpirali, / *črne suknje in zamet pobirali* / in na pot polagali« (Stanonik 2013: 50). »Vkypla bon črn yvânt, / Ta je teh bŕozih stan« (Š-682), se predaja mislim dekle, ki si želi iti »w klojster«.

Druga, navihanka, si pa »*černi gvant*« že obleče (Š-112) in s tem z ljubimcem, ki se je naredil mrtvega, prevarata očeta. Tretja pa je »*S črno nitko*« povijala (Š-62) žalni šopek v slutnji, da njen Anzelj ne živi več.

Ob smrti Marija prosi Jezusa, da bi ne videla satana. Pa ji ni prizanešeno:

Usak ga je vidil, vsak ga bo, / Tud vi ga bote videli, /... / K vam bo prišel v *černi štavtvi*, / ... / Pa se ga vam ni treba nič bat! (Š-405). Na 'zglavniki *črn klobuk*' pa izdaja, da pri ljubici spi nekdo drug (Š-719).

Od stavbnih prostorov je omenjena le črna kuhinja.

*Pojdi dól v černo kúhinjo* / Gospe prosit, da imajo te čez noč (Š-310).

*Dól' je šla v černo kúhinjo*, /.../ (Š-310).

*Peršlá sta v černo kúhinjo* / Tam dekle že vse večejo (Š-97).

## • **Zemlja**

»Črna zemlja« se pojavlja v različnih stavčnih zvezah, ki nakazujejo čustveno stanje izjavnega osebkca: »*Se verže tje na černe tle* (Š-97). V Marijinih sanjah gre za simbolno nasprotje med nebom in zemljo: »Korenjiče pogvalo / *Dol v černo zemljo*, / Vrhóneec je pogvalo / gor v sveto nebo (Š-477). V drugem primeru se zavrnjeni duši očita lahkomiselnost: »Tam si razlivala / *Vino po černi zemlji* (Š-374). Ravnodušnost je očitna v primerih, ko gre za smrt, ki je že zdavnaj mimo, npr. pri svetnikih, kot sta sv. Izidor in sv. Urban ali dekleta, ki jim pokojnega ni bilo mar. Več melanholije je pri umirajoči nevesti, ko si za godce izbira zvonove.

Pod tem kraljam Benečanam / *V černo zemljo* je bil djan (Š-591).

Pod tem kraljem Benečanam / *V černo zemljo* pokopan (Š-599).

Grob so gori odkopali / *In to černo zemljo* (Š-591).

Pod tega kralja Benečana / *Je v črno zemljo* pokopan (Š-600).

Imela je šest spletenk, / Da so jo spletale / *V črno zemljo* (Š-834).

Že sedem let ... moj pubič pokopan, / *Noter v černo zemlo djan!* (Š-725).

Tretjo mi bodo godli, / Kda uže v čèrni zemlji bom, / Kda uže v čèrni zemlji bom  
(Š-228).

Trekò pa mi bojò godli, / Kda uže v čèrni zemlji bom (Š-230).

Jezusu naroči angelu Gabrijelu, naj gre vprašat mater, kdaj bi hotela v nebesa. Angel pa se upre, ker se boji človeške hudobije. V pogovoru se omenjena besedna zveza večkrat ponovi:

*Pojdi na černo zemljo v bělo cerkov  
Jaz na černo zemljo dol ne grem...  
Al na černo zemljo dol ne greš,  
Rajši na černo zemljo dol zletim.  
Letel je dol na černo zemljo (Š-404).*

Da je Zemlja grešni prostor oz. prostor grešnikov, je zaznati iz pesmi o srečanju Jezusa z angeli, ki nesejo k pogrebu njegovo mater Marijo. Starost naslednje pesmi najlepše zaznamujeta primera, v katerih Jezus mater celó onika in v drugem vika:

Moja mati si neso zaslužili, / Da bī v čèrni zemlji gnili (Š-406).

Saj vi niste zaslužili, / Da bi v čèrni zemlji gnili (Š-407).

Tega niste zaslužili, / De bi v čèrni zemlji gnjili (Š-409-I).

T'ga vi niste zasžil'ь, / De b' u čèrn'ь zemlj'ь gnjil'ь (Š-409-II).

Toljko ni zaslužila, / Dè bi v čèrni zemlji gnjila (Š-410).

Povabi jo v nebesa, kjer se pogovarjata: »Jaz pojdem na črno zemljo, / Le na to črno zemljo« (Š-482). Zemlja je dvakrat črna, najprej kot nebesno telo in drugič v pomenu prsti. Čeprav je na slovenskem ozemlju prst zelo različnih barvnih odtenkov, se v vseh pesmih obravnava kot črna. Tak izrecen primer sta vrstici:

»Oj Nežco že k pogrebu nesó, / Jo v černo perst pokoplejo« (Š-97). To pomeni, da je »črna zemlja« stereotipna metafora za vsak dramatičen položaj. Turki se še niso zavedali nevarnosti, ko jih je močno opijala Matjaževa nevesta, »De so trdo zaspavali, / Na črno zemljo padali« (Š-9). Na Jezusove besede Judom »Oni so se ga močno vstrašili, / So zad na černo zemlo padli« (Š-451).

Najbolj pretresljiva – ali je resnična? – je pesem, ko živa pokopana rodi dete:

Grobič so odperli,  
No sinka od nje vzeli.  
Tri dni še je živěla,  
Na četverti den je umerla.  
Le so jo drugoč pokopali  
Nòter v čèrnò zemljò (Š-340).

Pravkar umrlo ženo njen mladi mož, prosi, naj se vrne podojiti dete, ona pa mu ne more ustreči. Sinko si želi njenih prsi, toda ona odgovarja:

*Mene černa zemlja dol tiši (Š-328).*

*Me črna zemlja dol' tišči (Š-330).*

Pusti mene tu ležati, / *V črnoj zemlji prhneti, / ... / V črnoj zemlji prahneti* (Š-343).

Ko je Kristina prosila za frišno vodico, je dobila »*črno gnojnico*« (Š-612) in namesto kruha »*črniga ila*« (Š-613). Siroti Jerici se ne godi nič boljše,<sup>308</sup> zato otroci, ki so že bili okusili materino ljubezen, kot pastorki in pastorka rotijo zemlja, naj se odpre:

*Odpiraj se, černa zemlja! / Vstajaj se mati moja!* (Š-348).

*Zaperla se černa zemlja / Pokrila se mati mèrtva* (Š-348).

*Črna zemlja, odpri se, / Črna zemlja, matern' grob!  
Zemlja se odperla je, / Črna zemlja, matern grob* (Š-350).

*Odpri se, črna zemlja ti!* (Š-345)

*Preljuba černa zemlja, / Le zdaj se ti mi odpri* (Š-344).

Posebno polnost daje »črni zemlji« samostalniški prilastek »mati«. To spregovorijo trije izjavni osebki: mati, ki steče domov pogledat, ali njeno dete ne strada zaradi pomanjkanja doma, dekle, ki vdano sprejema bližajočo se smrt in Jezus, ko zaustavi pogreb božje matere:

*O le černa mati zemlja, / Ino se nič več mi ne odpri!* (Š-344).

*Vsi drobni čeriviči, / Bojò moji tovaršiči, / Bojò mene raznosili / Po materi čèrni zemlji* (Š-832).

*Doli jo postavte mi, / Dol' na mater črno zemljo* (Š-409).

*Doli so postavili jo, / Dol na mater črno zemljo* (Š-410).

V obliki manjšalnice »črna zemljica« se ost izgubi, zdi se kot da se ji izjavni osebek dobrika:

*Solzice svitle točila, / Zemljico černo močila* (Š-97).

*Odpri se, črna zemljica, / No pregovori, mati mâ!* (Š-347).

*Odpri se, črna zemlica, / No pregovori, mati moja!* (Š-347-II).

[Ko bi starša vedela, da je Jezus vzel Reginico, bi je ne iskala] *Po ti černi zemljici!* (Š-498).

## • Živali

Od njih uživajo naklonjenost jezdni konji, pa ne za boj, temveč za obisk ljubic

*Vanek krmi konjiča, / Lépga konja črnega* (Š-724).

*Vanč podbistrâ konjiča, / Lépga konja črnega* (Š-724).

*Sem si obsedlâ konjiča, / Tak črnega kak žužovka* (Š-717).

Prijazno je sprejet »černi kos« (Š-957), ob poroki ljubkovalno pomanjšan, sinica nevesta in celo vran v dobrohotni vlogi:

<sup>308</sup> Mačeha Jerico tako trdo češe, da ji »teče črna kri« (Š-350), Kristina je bolj precizna: »De je od lascov černa kri tekla« (Š-611).

Črni kosek sad se ženi; /... / *Lěpu, černi suknju ma* (Š-980).

Sinica je lahko nevesta, / ... / *Lepi črni tiehelč ima* (Š-979); stran 806.

Vran je lahko protfürar, / ... / *Lepo črno suknjo ma* (Š-979).

Medtem so »črni kavrani« (Š-698), »čeren« ali »črni vran« (Š-142), »černe tič uranov« [črni ptiči vranovi] (Š-34), »črni orli« (Š-283) odbijajoče nevarni. Komaj zapuščena Micka izreče usodne besede: »*De b' me skljuvav črn vran, / De b' me skljuvav črne oči, / Črne oči, franjdlih srcé!*« že zraven nje stoji: »*Skljuvav ji je črne oči, / Črne oči, franjdlih srce*« (Š-170) in jo odnesel v pekel.

Prav tako se je zgodilo lovcu, ki ni spoštoval kvatrne nedelje in je šel vseeno na lov. Kljub temu da ga je na njegovo prošnjo mati skušala rešiti, sta jo prehitela »*dva černa psa, / Po sredi ga pretergala, / Sta nesla ga na dno pekla*« (Š-239-a). Da se ni enako zgodilo z malim sv. Lovrencem, je zaslužna »murska deklica«: »*Zagledla je ona enga črnega psa*« (Š-585) in hitela h kapucinom po pomoč.

Po cesti gręta študenta dva, / Ka sta *ize černe šole* šla (Š-472). Zaradi njihove črne obleke so nekdanj tako imenovali bogoslovce. Veliko od njih šolanja ni končalo in so se izpridili. Zato so jih ljudje gledali postrani ali se jih celo bali, kar so ti marsikdaj izkoriščali.

Pekel je vedno poudarjen s črno barvo:

*Deveti kralj je šal v črni pekel* (Š-65).

[...] bom že veselo od smerti vstal, pojdem *pred črn pekel*.

[...] *Zpred černa pekla* jih popeljem k očetu nebeškemu (Š-453).

[...] težko čakajo, / *da pridem in jih odrešim od črnega pekla* (Stanonik 2013: 53).

Po smert pa duši *črni pekel* (Š-467).

Po smert' pa nji duši *črni pekev* (Š-468).

Po smert' pa duši *črni pekel* (Š-469).

Obvari me, kralič ti, / Ko bôjo po me peršli /*Oj drô črni tati* (Š-192).

Godec je »črn lok« kupil najbrž zato, da je lažje prišel pred pekel.

Pa kup' ene gosli pa *čern lok* (Š-65).

Je kupil ene gosli pa *čern lok* (Š-65).

Kupil je gosli in *čern lok* / šel je pred peklena vrata gost (Š-66).

»Črna hudôba« je lahko preštela, koliko je kapljic v morju, peska v morju, drevja na zemlji, listja, trave, koliko je zvezdic na nebu, pa ni mogla. »*Zemlja se je razklenila, / Požerla černo hudôbo*« (Š-192).

Majdalenka se ga reši zadnji hip. Ni se hotela poročiti in v jezi ji je stara mati zabrusila, naj pa hudôba pride ponjo. »Komaj mat' je 'zgovorila, / *Polni vert je černih svatov*. Majdalenka zvijačno preprosi žénina: »*Naj stopim na černo zémľjo, / Zavpíjem v svéte nebésa!*« Starešina ni verjel, da bi ji to kaj pomagalo. »*Stopila na černo zemľjo, / Zavpila v svéte nebésa*« (Š-196) in angeli so prišli ponjo in jo spremljali v nebesa.

Po smrti ostaneta le še »črna truga« in »črn grob:  
*Truge so črno malane: / Materno srce žaluje* (Š-358-a).

Trujъ sta črnъ mawane //...// Pr grobъ matъ opstoji, miwъ se joka пъn ječi, / Pa pade dol na *črnъ grof* [= grob] (Š-358-b).

Odpri, odpri, grob se ti, / *Grob se černi ti odpri!* (Š-351).

En grob se tamkaj razdeli, / Anzelj se v njega položi, / ... / *Na črni grob se j' zgreznila* (Š-62).

- **Konotacije črne barve**

Črna barva je najbolj obstojna na »črnem kamnu«, kakor so domačini nekdanj poimenovali premog, kjer so ga odkrili.<sup>309</sup> *Slovar slovenskih frazemov* (Keber 2011: 141)<sup>310</sup> navaja karakteristične besedne zveze: *črna lista, črn dan, črna celina črna kuga, črna luknja, črna ovca, črna pika, črna srajca, črni fond, črni kontinent, črni madež, črni oblaki, črni petek, črno zlato* idr. Vmes so pomešana nekatera primerjalna rekla: *črn kot noč / cigan / hudič / oglje / zamorec*.

Ta barva kaže na pomembnost tistega, ki jo nosi. »Črna suknja« so Indijanci imenovali slovenskega misijonarja Friderika Ireneja Barago (1997: 16). Zato so v nekdanjem pavlinskem samostanu v Olimju črni oltarji. Ker kažejo, da je treba častiti samo Boga.<sup>311</sup>

Sem bi lahko uvrstili le v pogovornem jeziku, torej v vsakdanji govorici po barvah njihovih oblačil imenovane pripadnike posameznih vojaških enot med drugo svetovno vojno (1941–1945): italijanske fašiste ali italijanske fašistične vojake »črnosrajčnike« ali »črne srajce« (Keber 2011: 894). »Črna pika« (Keber 2011: 696) v pomenu slaba ocena, referenca.

- **V folklornih pripovedih**

V folklornem pripovedništvu črna barva ni tako zelo karakteristična, a vzbuja nelagodje in napoveduje nesrečo: »*Črno oblečena ženska*« (Verdinek 2002 119/166) zbuja strah. Prav tako »*valki črni močak*« (Verdinek 2002: 59–60/55). Zato obstaja še danes uvera, da ni dobro srečati črne mačke, na Pohorju celo, da priklíče dež, če se jo vrže v (Ribniško) jezero (Verdinek 2002: 102). V pravljici o zlatih jabolkih v podobi »črnega ptiča« ga človek v bistvu prisili, da izpolni dano obljubo.

»Mladenič je imel sedaj tri lepe gradove, razen tega čudodelni prstan, s katerim je dobil vse, kar koli si je želel« (Bolhar 1965: 24). Hudobna mačeha dá svoji hčeri prat belo volno, medtem ko od pastorka zahteva: »Če mi te črne volne tako bele ne opereš, kakor jo bo moja hči, mi ne hodi več domov« (Bolhar 1965: 13).

Včasih so zbujaile radovednost in strah hkrati t. i. »črne bukve«, katerih uporaba je zmeraj zbujała vsaj nelagodje, če ne še kaj hujšega vse do očitne hudičeve navzočnosti,<sup>312</sup>

<sup>309</sup> Marija Stanonik, Arhiv slovenske slovstvene folklore, ISN, ZRC SAZU, sign. 11361. O tem je pisal že Janez V. Valvazor, vendar tokrat vira ne najdem.

<sup>310</sup> Zgolj kolikor toliko po abecedi, toda premalo kategorialno sistematično.

<sup>311</sup> Ob črni in zlati barvi oltarjev v Olimju. P. Jože, zadnji pavlinec v samostanu v Olimju, 28. 8. 2021.

<sup>312</sup> Marija Stanonik, Arhiv slovenske slovstvene folklore, ISN ZRC SAZU, sign. 12819, 13483.



za katerega je črna barva karakteristična, kar atribut.<sup>313</sup> Ta se po človekovi uveri največkrat pojavlja v »črnem mačku«<sup>314</sup> pa tudi v »črnem psu«.<sup>315</sup>

Ledinski imeni »Črna mlaka«<sup>316</sup> za jezerce, ki ga tudi Porabski Slovenci dobro poznajo in si o njem pripovedujejo marsikaj bajčnega, in o »Črni jami«,<sup>317</sup> od koder da je škrt strašil otroke, že nakazujeta pomen karakterističnega pridevnika, medtem ko »Črno goro«, kot prvotno ime za današnjo Ptujsko goro, povezujejo s tako gosto meglo, da je odvrnila napad Turkov nanjo.

## 9. Srebrna barva

Srebrna barva je žlahtni odtенок bele ali sive, siva s sijajem. Strokovna folkloristična literatura ji ne pripisuje posebne teže.

Pojavi se le pri poimenovanju vrsti denarja kot »srebrniki« ali še kako drugače: »Lepo si mi zagodel, je rekla mati Pavlihi. »Za kup črepinj si dal svojo doto. Dvesto *srebrnih tolarjev* ti je unesel Ribničan (Brenkova 1984: 143). Upoštevana je ob 25-letnici mašništva ali zakonske zveze.

Izjemoma nastopa z bakreno barvo,<sup>318</sup> praviloma pa le z zlato (Šmitek 2004: 53). Navadno je nekakšen predstopnja ali privesek zlate barve:

Na polji lépa běla cerkev, / ... / Notri so oltarji trije: Jeden zlat, *jeden srebern* (Š-404).

Vzemite jedni zlate, *jedni sreberne*, / Jedni medene trobente (Š-404).

Prinesi, prinesi mi ... / Skledčkȳ zlatȳ *no sreberni nož* (Š-519).

Prinesla, prinesla je skledčko zlatȳ, / ... *no sreberni nož* (Š-519).

Noter Marija Jezusa ziblje: / *Srebrna zib'ca*, zlat tečaj (Š-432).

Marija ziblje Jezusa / *Zib'ca je sreberna*, locanj je zlat (Š-433).

Zlata, *srebrna ketina* [= veriga] (Š-116).

Marjeta je grȳzno žalostna, / ... / *Pripasala sreberen pas* (Š-628).

Oblekla j' suknjo višnjevo, / *Opasala je ketno srebrno* (Š-99).

Pod lipicȳ stoji miza, / *Oj mizica sreberna* (Š-679).

Podobno sožitje srebrne in zlate barve se pojavlja tudi v folklornem pripovedništvu, npr. o povodnem možu, ki je v vodo padlega dečka odnesel najprej v stekleno posteljo.

<sup>313</sup> Marija Stanonik, Arhiv slovenske slovstvene folklore, ISN, ZRC SAZU, sign. 13873.

<sup>314</sup> Prim. Marija Stanonik, Arhiv slovenske slovstvene folklore, ISN, ZRC SAZU, sign. 11419, 12819, 13475.

<sup>315</sup> Marija Stanonik, Arhiv slovenske slovstvene folklore, ISN, ZRC SAZU, sign. 13483.

<sup>316</sup> Marija Stanonik, Arhiv slovenske slovstvene folklore, ISN, ZRC SAZU, sign. 12980.

<sup>317</sup> Marija Stanonik, Arhiv slovenske slovstvene folklore, ISN, ZRC SAZU, sign. 13733.

<sup>318</sup> Ta mu obljudi najprej »lep grad, z bakrom pokrit«, nato »še en grad – s srebrom pokrit«, »še en grad – z zlatom pokrit, če mi ne storiš žalega« (Bolhar 1965: 24).

Drugič ga je posadil v srebrno posteljo sredi sobe s srebrnimi stenami, srebrnim stropom in srebrnim podom, tudi igrače, vse je bilo iz svetlega srebra. (Brenkova 1984: 110)<sup>319</sup>

## 10. Zlata barva

Zlata je najžlahtnejša barva, barva Božje svetosti in Božje vizije o človeku (Rupnik 2015: 265–266). Prihranjena je za izražanje najvišjih religioznih čustev in najglobljih mističnih izkušenj. Zlato velja za najsvetejšo skrivnost zemlje, povezujejo ga s soncem in je sinonim za nebeško svetlobo, od nekdaj velja za simbol spoznanja in ljubezni hkrati, nespremenljivosti, večnosti<sup>320</sup> in popolnosti (Grün 2015: 89–90).

### • Zlato tele

Zlato tele sodi med najstarejše besedne zveze, saj je malikovalski, ceneni nadomestek za svetopisemskega živega Boga (prim. 2 Mz 32,8). Lokalne folklorne pripovedi o zakopanem »zlatem teletu«<sup>321</sup> ali kakem zlatem predmetu, zakladu) so za arheologe indic, namig, da so tam blizu arheološka najdišča (Ciglencečki 1992: 35). »Zlata jama« je metafora za kaj, kar prinaša velik dobiček (Keber 2011: 296, 297, 1100). Zmernost kot duševno vrlino, po drugi strani pa malce dolgočasno povprečje, označuje »zlata sredina« (Keber 2011: 904, 1100–1101). »Zlata duša« opredeljuje za zelo dobrega človeka (Keber 2011: 192). Imamo tudi zelo pomenljiv pregovor: »Rana ura – zlata ura.« »Zlati časi« je tu pesniška prisposodba za idealizacijo preteklih časov. Zaman je bila prošnja Ančike Dominkove: »Pusti mene k' mater vas, / Storil boš mi zlati čas!« (Š-90).

Po kakšnem pravilu so se uveljavili pomembni jubileji: »zlata maša«, »zlata poroka«<sup>322</sup> Zakaj za petdesetletnico prav zlato? Nobena rja mu ne pride do živega. Zato zlatimo oltarje, kipe in pravoslavni slikajo svetnike na zlato ozadje. Tu na zemlji seveda ni nič večno. Vendarle pa je imelo nekaj, kar traja petdeset let, to je krepko polovico povprečnega življenja, v človeških očeh že poteze večnosti, trajnosti in dokončnosti. Zlata maša torej govori o odločitvi pred petdesetimi ali več leti, ki je bila dokončna, tako rekoč za vso večnost (Dolenc 1999: 367–368).

»Romarji gredo na visoko goro, / Na goro Kalvarijo, / Kjer sin moj zlato mešo ima (Š-460). Če to izgovarja Jezusova mati Marija, je tu »zlata maša« metafora za Jezusovo kalvarijsko daritev in nikakor ne jubilejna, obletna maša po petdesetih letih duhovništva, ampak prva, prototip vseh liturgičnih maš. Tu gre za teološko formulacijo.

<sup>319</sup> Tudi zlata oprema ga ni potolažila, beremo v nadaljevanju.

<sup>320</sup> Zlata ni le barva večnosti, ampak tudi sonca, sončne svetlobe. Tudi mašništvo prinaša ljudem sonce, luč na življenjsko pot, luč upanja, smisla, saj jim prinaša Kristusa, ki je luč sveta in Sonce pravičnosti. Pri vseh zakramentih ima pomembno mesto luč. Celotno bogoslužje in vse duhovniško delovanje je povezano z lučjo, s premagovanjem zla, hudobij, nevednosti, zmote (Dolenc 1999: 368–369).

Pater Jože, pavlinec v samostanu v Olimju, 28. 8. 2021: Podariti zlato, pomeni ljubezen. To je bil v naši mladosti zakon. Patri smo se trudili za vedno večjo ljubezen do Boga.

<sup>321</sup> Marija Stanonik, Arhiv slovenske slovstvene folklore, ISN, ZRC SAZU, sign. 11197.

<sup>322</sup> In po istem ključu »srebrna maša«, »biserna maša« ali »biserna poroka«.

## • Mitična snov

Tukajšnje gradivo kaže, da je na zlato barvo navezana predvsem mitična snov. Najbrž je najstarejša bajčna pesem *Trdoglav in Marjetica*, ki jo skuša rešiti španski kraljevič iz gradu, ki je »Znotraj z'zlatam pozlačen« in od ugrabitelja hoče imeti »zlato šet«. Cerkevni blagoslov jo reši pred njim. V prvi in tretji varianti ima »zlata ketna« bajčno vlogo sla, sporočevalca:

Tako Glav govori: /... / Meni se domu mudi: / Marjeti se sila godi, / Ker zlata ketina zvenči (Š-86).

V drugi varianti je zgolj tehnični pripomoček: »Marjeta se dol' po zlati ketini spusti« (Š-87).<sup>323</sup> V tretji varianti množica zlatih predmetov: »zlata šetičica«, »zlati pergeljni«, »zlata ketna«, »zlati talarji«, »zlate žličice«, »zlata kokljica«, »zlata pišeta«, »zlata zibelka« (Š-87; Š-88) niso dovolj, da bi Trdoglav lahko odkupil Marjetico.<sup>324</sup>

Najbolj znana pesem te vrste je balada *Desetnica*. Najmlajše od desetih hčera, ki ji »zlat prstan« napove, da mora s sedmimi leti<sup>325</sup> v svet in ko po dolgih letih želi obiskati domači grad, njeni ne prepoznajo več.

Angel 'z neba perleti, / *Perstan* je pernesel zlat (Š-312-a).

Kaj vam pravim, mat moja, / Spec'te zdaj popotnico, / V' sredo notri *perstan zlat* (Š-312-a).

Spec'te zdaj popotnico, / V' sredo dénte *perstan zlat* (Š-57).

Kter' bo *perstan zlat* prišel, / V desetino ji bo it' (Š-312-a).

Kter' bo *perstan zlat* prišal, / V' desetino ji bo iti (Š-312-b).

Spekla mat' popotnico, / V' srédo djala *perstan zlat* (Š-312-a).

Spekla mat popotnico / V' sredo djala *perstan zlat* (Š-312-b).

Potlej jih je vprašala, / Ktera *perstan zlat* ima (Š-312-a).

Sama mlajši hčer molči, / *Perstan zlat v'* rok' derži (Š-312-a).

»Vzēla je svoj *perstan zlat*: / Tu 'maš, tu 'maš, Margetica, / Ti boš pa z menoj rajžala! (Š-314) govori Marija v rahlo krščansko obarvani varianti omenjene balade, kar priča o njeni mlajši predelavi.

Tretja skupina pesmi so apokrifne molitve z zvenečim imenom *Zlati očenaš* (Š-453), ki je bil nekdan zaradi pasijonske snovi z veliko mitičnih sestavin v njem nekdan zelo priljubljen, teološko podkovani duhovniki pa so ga seveda zavračali.<sup>326</sup>

<sup>323</sup> In spominja na Pavlov pobeg iz Damaska (Apd 9,25).

<sup>324</sup> Glede na to, da je v vseh treh različicah zaznamovano razmerje brat, sestra in njen ugrabitelj, morda sodijo v obzorje kozmičnega boja, kako si si slovanski predniki razlagali spreminjanje letnih časov.

Trdoglav opominja Marjetičinega rešitelja, da je njen brat.

<sup>325</sup> Ko se steče sedmo leto, / Angelček z nebá spusti se, / *Persten* mu v rokáh blišči se (Š-313). Tu ni rečeno naravnost, da je prstan zlat, ker gre za opisno metaforo.

<sup>326</sup> Ahac Steržinar je v knjigi *Katolish kershanskiga vuka peissme ...* (1729) odločno odklonil *Zlati*

V našo vas ob Savi je zahajala pogostoma priletna beračica. Bila je iz soške kranjske. Ljudje so jo radi tega nazivali samo 'Kranjica'. Kadar je prišla v vas, zbralo se je precej vse okoli nje. Deklamovala je dolge pesmi nabožne vsebine, vaščanje pa so dejali, da '*poje zlati očenaš*'. [...] Govorila jih je v svoji 'zamaknenosti' oduševljeno. Vneti poslušalci so bili solznih očij, kadar jim je 'Kranjica *zlati očenaš pela*'. [...] Takih '*zlatih očenašev*', kokeršni so bili njeni, imamo pa po Slovenskem dovolj. Narod jih sila čisla in 'srečen je' – pravi – 'kdor jih zna peti'.<sup>327</sup>

Da gre za mitično ozadje besedil, dokazuje v njih zlata barva. Darila za molitev *Zlatega očenaša* so zlata, notranja oprema: mizica in stoli, zibka, in Marijina oprava; krona, pas, plašč; pokrivala: krancelj, krona, avba; molek: pripomoček za molitev rožnega venca.

*Ti sveti zlati očenaš* /Ki ga je molio san Bognaš (Š-402).

Danes je sobota večer, Marija sedi pri zlati mizi. Začne se Jezusova kalvarija in Marija reče:

ko bi grešna duša to molitvico [zlati očenaš] vsak večer trikrat zmolila, bi prišla v nebesa, tam *pri zlati mizi* sedela na večne čase (Stanonik 2013: 46).

Kdor bo to molitev molil [zlati očenaš] *zlati krono mu prinesem* / in popeljem v sveti raj! (Stanonik 2013: 53).

Kdor bo to molitev molil, mu bo Jezus rešil: Jaz čem mu dati rešit duše tri. / Očeno, materno, sam svojo /... / *Zlati krono mu pernesem* (Š-404).

Tam stoj svet tempelj, / V svetem tempeljnu *ena zlata miz'ca* (Š-391).

K' nima oken, nima vrat: / *Znotraj z' zlatam pozlačen* (Š-86).

Pod belim grad *vrtec zlat*: / Noter rase rožmarin (Š-791).

Tam stoji svet tempelj, / V svetem tempeljnu *ena zlata miz'ca*, / *Okol' zvate miz'cce stoji zvat' stol'* (Š-391).

Sredi vertiča stoji stolec, / *Oj stolec ves zlat*, / *Na stolecu sédi Marija* (Š-443).

V senci stoji *stolec zlat* / Ljube device Marije (Š-444).

*Per vodi je en zlati stou*, / *Na stoli kleči Marija* (Š-454).

*Tam stoji ena zvata posteljca*, / Not leži sama d'vica Marija (Š-439).

Angelci grejo doli z nebes, / *Mariji prinesejo žecel* [sedež] *zlat*, / *Žecelj zlat* in židani plajš (Š-420).

*Prinesli so ji žecel zlat*, /... / 'tu gor sédi, Marija ti (Š-421).

Jezus pravi (Mariji): Glej, mati, na sred' nebeškega kraljestva imaš *zlat stol*, na njem boš sedela in za grešnike prosila (Š-403).

---

*očenaš* (SNP III, op. k št. 6572, str. 735). Ivanu Grafenauerju se to zdi razumljivo, ker je pravi dvočlenski zagovor starega sloga, odet v obleko pesmi o trpljenju Jezusovem (Grafenauer 1980: 146).

<sup>327</sup> Ante Goričljan, 'Zlati očenaš', *Ljubljanski zvon* 9, Ljubljana 1889, 120–121.

Noter Marija Jezusa ziblje: / Srebrna zib'ca, *zlat tečaj* (Š-432).

Marija ziblje Jezusa / Zib'ca je sreberna, *locanj je zlat* (Š-433).

Marija gre iz zagreža,<sup>328</sup> / *Na glavi nese krancelj*<sup>329</sup> *zlat* (Š-665).

Kdor bo to molitev molil: *Zlato krono mu pernesem* (Š-453).

*Kom boš zašafala svoje zlate aube?* (Š-827).

*Z zlatim je pasom prepasana* (Š-444).

*Kom boš zašafala svoje zlate pasi?* (Š-827). stran 725

Marija je s trona stopila, / *Zlati plajšč razgrnola* (Š-347).

[Marija]: *Vse duše se primite moj'ga zlat'ga plajša*, danes je moj šmarijn dan, grem v nebesa (Š-403).

*Vse duše so se prijele njenega zlatega plajša* (Š-403).

Meni se je nocoj senjalo, / Da je Marija umèrta / *V zlatem plašu je ogernjena* (Š-406).<sup>330</sup>

V roke bom vzel svojo palco romarsko, vzel *zlat paternošter*<sup>331</sup> (Š-453).

Ti 'maš od sam'ga Jezusa Kristusa / *Zvat patrnošček* (Š-391).

*Zlato jabolko* se tu pojavi le enkrat v izjemnem kontekstu. Berača v vasi vsi odslavljajo, zato gre prenočevat na pokopališče. Tam sreča tri žene. Prva in druga, ki nista nič dali ubogajme, postaneta krota in vrana; tretja prejme »'no *zlato jabolko*«<sup>332</sup> (Š-366).<sup>333</sup>

Legendna cerkvena snov se opaja ob cerkveni opremi: zlati oltarji in kelih ter upodobitve na njihovih slikah.

Na polji lèpa běla cerkev, /.../ Notri so oltarji trije: *Jeden zlat, ... / Treći je pozlačen* (Š-404).

Cerkva lepo cirana, *z zlatom krijena* / not stoji pa *zlati križ* (Stanonik 2013: 64).

Sveti kralji, trije kralji, / Gašper v *zlati halji* (Stanonik 2013: 38).

Jezus Kristus, ... glav'co nagne, / angel božji ... / *zlati kelih* v rokah drži (Stanonik 2013: 43).

Svetinja<sup>334</sup> sveta Barbara. /V rokah nese pa *kelh zlat* (Š-648).

V rokàh nese lèp *čél'bh zvat* (Š-649).

<sup>328</sup> Kaj bi to bilo?

<sup>329</sup> V tem primeru najbrž krona.

<sup>330</sup> Devet kitic in v drugem delu se to o plašču naprej vsakič znova ponovi.

<sup>331</sup> (3x se ponovi)

<sup>332</sup> Kotali, »koľuca«.

<sup>333</sup> Po nèb priplava tíčica, / Neznana drobna pévčica. / Matjaž jo gleda, ostermí, / Mu trikrat šotor obletí, / *Na zlatmu jabku obsedi* (Š-1-a). *Zlato jabolko* v vrstici iz prve pesmi Štrekljeve znamenite zbirke tu najbrž pomeni kroglo vrh zvonika.

<sup>334</sup> svetinja = svetnica.

Svetinja sveta Barbara: / V rokah nese lep *kelih zlat* (Š-650).

Vzemite jedni *zlate*, ... / Jedni medene trobente (Š-404).

Ga jelen srečal je strašan: /... / Na čelu imel je *kelih zlat* (Š-239-a).

Na rôc'i iméla *prstan zlát*, / Na gláv pa *króno lè 'z zlatá* (Š-831).

V zadnjem primeru ni jasno, ali ima prstan in krono Marija ali dekle, ki se je spokorilo, zavrnilo zapeljivca ter umrlo.

Zlat prstan se pojavi še enkrat v zelo stvarnem kontekstu. Vojak, ki se je po dolgoletni službi vrnil, preizkuša dekle, ali je držala besedo. Zlat prstan je nagrada za preizkušane dekleta, ki je ostalo zvesto in veselje pri obeh je neizmerno.

'*Pustu m' je pû [= pol] zlate rinčice* (Š-790).

Kaj mi stori pa mlad vojak, /... / *Zlat perstan kaže déklici!* (Š-787).

*Jaz pa mam zlati prstanj tvoj*, / Ki si mi, ljuba, dala ga (Š-773).

Enaka moralna veličina se pokaže v primerih, ko dekle na smrt zboli in pred smrtjo vrne prstan nekdanjemu ljubimcu, da bo z drugo sklenil zakon. Fant pa ji ostane zvest do konca in umre tako rekoč hkrati z njo:

'Nat ti, na ti *zlati pèrstan*,  
*Zlati pèrstan* teb' nazaj:  
Ker si bôš drugo ljubico izbiral,  
*Zlati pèrstan* ji bôš dal!'

*Malo še ja živa sem,*  
*Al že smrti proti grem.*  
*To maš prstan svoj nazaj,*  
*No ga drugoj lubi daj. //*

'Jaz si ne hočem druge ljubice izbirat,  
Tudě *zlatega pèrstana* nê,  
Jaz pa hočem s teboj umrêti,  
Jaz pa hočem s teboj umrêti!' (Š-667).

*Ja pa nečem druge imeti,*  
*Rajši očem s teboj vmreti*  
(Š-744).

Zlat prstan pa lahko izda dekletovo prevaro. Fantu, ki želi priti k njej, se dekle izgovori, da ima na obisku brata, v resnici pa je ljubimčev konkurent:

*Na prsti pa ma prstan zlat*, / kaj po vsaj kamrici je blesk (Š-717).  
*Na ne vratca bom potrkal / S svojem zlatim perstanam* (Š-738).

Še bolj je razočaran drugi fant, ki je zaradi dekleta prelomil obljubo staršem, da bo pel novo mašo, ko pa pride k njej, se mu na trkanje odzove v nemščini, kar pomeni, da mu jo je prevzel nekdo s tem jezikom. Zdaj mu preostane le vojaška služba.

Duša »z zlatim prstanom« želi vstopiti v nebesa, a ji prstan nič ne pomaga, saj je prej znamenje spogledljivosti, grešnosti. Variante so opazne na glasoslovni ravni:

Poterkaj mi na vrata / *S tim zlatim perstanom* (Š-378).

Na vrata tam potrka / *S tem zlatim prstanom* (Š-379).

Po vratih mi potrka / *S tem zlatim prstenom* (Š-381).

Še ona mi potrka / *S tem zlatim prstenom* (Š-382).

Na vrata si potrkaj / *S tem/tim zlatim perstanom* (Š-383).<sup>335</sup>

Zlata barva se izjemoma pojavi tudi v profani kulturi. Zlata barva je metafora za rumeno in kakovostno pšenico. Res je zlata, ker daje kruh in se pri spremenjenju spremeni v Božji kruh. Hostijo strašno skrunita »mladi zamorčič« in dekle. Za kakšno posodo gre, v katero fantje »nalivajo« »sladko vince«.

Grofov paž izgubi »zlato ketino« [= najbrž verižica], saj mu pade izza nedrja in ker noče izdati grofove hčere, izgubi glavo. Ona pa umre za njim.

[Konjič] *Zlato zoblè pšenijčico* (Š-13-b).

*Prinesi, prinesi mi skledčko zlato, / Skledčkò zlato* (Š-519).

*Prinesla, prinesla je skledčko zlato, / Skledčkò zlato* (Š-519).

Tam sladko vince píjejo, / *V zláto posódo nalivajo* (Š-801).

*Iz nedrija mu padala ketina, / Zlata, srebrna ketina* (Š-116).

## • Bitja

Moč je ugotoviti, da je bila v filoloških analizah doslej popolnoma spregledana zlata barva čudodelnih predmetov in bitij v slovenskih folklornih pripovedih. Najbolj poetične so prav pravljice, v katerih je navzoča njihova motivika. Med njimi je deklica, ki ima od devetih edina »zlate lase« (Bolhar 1965: 72–73). Druga z enakimi lasmi dobi po njih ime: »Zlatolaska« (Bolhar 1965: 75, 76).

Najmlajša od treh kmetovih hčera grofu obljubi, da mu bo rodila sina »z zlatimi lasmi«. Še preden se je to lahko zgodilo, je moral grof na vojsko in ta čas so njegovo ženo odpravili z gradu, ker je bila zanje prenzkega stanu. Po vrnitvi se je njen mož že hotel poročiti drugič, ko se mu bister sinek da spoznati s ponovitvijo maminih besed: »Rodila bi ti sina z zlatimi lasmi!« (Stanonik 1995: 66, 68).

»Krona iz čistega zlata« (Bolhar 1965: 62) je darilo drugega od treh kraljevih sinov očetu.

Navedeni dve pravljici sta realistični, tretja (Stanonik 1995: 96–98) bi bila lahko šaljiva, če ne bi bila v njej »zlat nakit« in »zlat prstan« obdana s prav naturalističnim kontekstom.

Sledijo čiste čudežne pravljice. V eni od njih odčarana žena podari kar »tri zlate krone« najmlajšemu od treh bratov, ki so skušali potolažiti grofa, kateremu je neznana žena odnašala »zlata jabolka«. Žalosten grof pripoveduje trem bratom o jablani, ki vsak dan rodi zlato jabolko. Pa nobenega še ni odtrgal, ker ga prehiti neznana žena, ki se dvigne iz tal in vdre v zemljo. Sklenejo mu pomagati. Starejšima dvema se ne posreči, mlajši pa ji sledi v podzemlje in naprej na drugi svet, kjer jo odkrije. Zgodba se odvija naprej in konča s porokami vseh treh bratov, ne da bi bilo o zlateg jabolku še kaj slišati (Bolhar 1965: 56–61). »Zlato jabolko« lahko trem hčeram prinese nesrečo (Bolhar 1965: 53–54), toda najmlajša od njih prebrisa ukani samega vraga in se ga rešijo. V drugi pravljici »pet zlatih sadežev« (Bolhar 1965: 72) ni identificiranih. Pač pa so, najbrž z

<sup>335</sup> Več variant.

asociacijo na zlata jabolka«, »*tri zlate pomaranče*« (Stanonik 1995: 100). Čeprav je pravljica mlada, ohranja klasično pravljичno strukturo in kompozicijo.

V naslednji pravljici so »*zlata jabolka*« zgolj izhodišče dokaz, kako prva dva brata nista uspešna, medtem ko tretji zgodbo požene naprej. Tudi on na nočni straži (zlatega) jabolka ne ohrani, pač pa sled za tatom. Črna ptiča hoče pokončati, in ta mu v zameno za življenje obljubi najprej »*z bakrom*«, »*s srebrom* in končno »*zlatom pokritega*«. A mladenič ne popusti, mu prepusti še »*zlat prstan*«, »*zlato kočijo*, *zlato konjsko vprego in konje*« (Bolhar 1965: 24). Po že znanem stopnjevanju dobi najmlajši sin, ki so ga imeli za omejenega, najprej »*lepega*«, nato »*srebrnega*« in končno »*zlatega konja*« v stavi za kraljevo hčer (Bolhar 1965: 68).

V teh pravljicah imajo posebno vlogo živali. V eni od pravljic pomagajo najmlajšemu od treh bratov po velikih peripetijah dobiti nazaj »*zlata ptico*« (Bolhar 5–12), ki sta mu jo bila starejša dva izmaknila.

Kralj je imel na svojem vrtu neizrečeno lepo jablano, ki je rodila zlata jabolka, a jih nikoli niso mogli dobiti. Kljub straži je vsako jutro eno zmanjkalo. Njegovemu najmlajšemu sinu se je posrečilo prvo noč ptiču, ki je priletel neslišno, odstreliti tri peresa »*iz čistega zlata*«. »Kako lep mora biti šele ptič, ki ima taka peresa! Prvima dvema se, po že znani pravljичni shemi zaradi hudobije do živali ne posreči nič, medtem ko tretji dobi v roke »*najlepšega zlatega ptiča v najlepši zlati kletki*«, a kaj ko ne prepozna svaril, naj se varuje starejših dveh. Res ga iz zavisti ubijeta in prideta k očetu z ukradeta »*zlato ptico*«. Ali namenoma ali naključno odslej ni več »ptič«, ampak »ptica«. Medved oživi mrtvega brata in ta se vrne domov. Prej žalostna zlata ptica začne čudovito prepevati. Ko kralj izve vso resnico, brata dobita zasluženno kazen, najmlajši pa se oženi z morskou deklico (Bolhar 1965: 10–12).

Pes, mačka, kača in »*zlata riba*« pomagajo revnemu sinu edincu do bogastva, sreče in pravice (Bolhar 1965: 26–32). V čisti fantazijski pravljici od začetka do konca (Bolhar 1965: 63–65) se »*bedastemu pastorku*« dobro godi, ker je »*zlati ribici*« podaril življenje.<sup>336</sup>

Povodni mož se je veselil družbe dečka, ki ga je prestregel v povodnji. Skušal ga je pridobiti s steklenimi, srebrnimi, bisernimi, zlatimi igračkami in opremo: »*s posteljico iz suhega zlata, ki je stala sredi sobe, zidane tudi iz samega zlata. Vse, kar je bilo v njej, je bilo iz najčistejšega zlata: mizica, stoli in igračke*« (Brenkova 1984: 112). A nič ni pomagalo. Dražji so mu bili bratec in sestra, oče in mati, dražji kot ves svet.

Štirje godci so zaigrali podoknico nekdanjim grajskim prebivalcem ob grajskih razvalinah. Iz njih je star možiček ponudil vsakemu orehovo vejico za njihove otroke. Godci so zabavljali nad starcem in vejice zavrgli. Samo eden ga je poslušal. Drugo jutro so njegovi otroci in njihov oče presenečeni občudovali na vejici »*vse polno zlatih orehov*«. Hitel je o tem pripovedovati svojim tovarišem. Cel dan so zaman iskali zavržene vejice. Človek ne sme nikdar zavreči še tako majhnega daru (Bolhar 1965: 33–34).

<sup>336</sup> V razlagalni povedki o nastanku Ribnice na Dolenjskem ima največjo vlogo tragična zgodba o *zlati ribici* (Brenkova 1984: 39). Najbrž je novejšega datuma.



## 11. Barvne kombinacije

Pravzaprav so se ti pojavljali že v spredaj navedenih rubrikah ob predstavitvi posameznih barv; toda enostransko bi bilo prezreti njihovo ubrano ali neuskklajeno sestavljanje.

- **Črno-bela**

Da je tu najbogatejša *črno-bela* kombinacija, je vzrok ne le barvno, temveč tudi vsebinsko nasprotje obeh barv.

Dajte mi pa *bélo pere* [= pero] / *Ino černoq tinto sem* (Š-187).

[Kukavica] Po kresi jo bodo jeli beli črvi; / Na unem svet pa *črn pekel!* (Š-448).

*Zvečer obeta beli grad, / Al' zjutrej černe kajže ni* (Š-800).

*Zvečér obéta béli grad, / Zjutráj še černe kájže ni!* (Š-801).

Devičice, noričice, / Če fantom vse verjamete! / *Vam beli grad obetajo, / Pa črne kože nimajo* (Š-802).

K spovedi, pokoro: Kakor sam paternošter dolg / *Od belih rók do črnih tál* (Š-829).

Vanč podbistrâ konjiča, / *Lepga konja črnega, / ... No je jaha v béli mlin* (Š-724).

Žlahtni gospod, žlahtna gospá / Se s črnimi očeci gledata / *No bel'mi rokami prjimleta* (Š-281).

Prelepa mlada junfrava: Pobira *béle listeke, / Si briše črne okice* (Š-773).

*Kaj bereš béle listeke. / No brišeš črne okece?* (Š-773).

Boš otrokom *kruha* rezal, / svojim *beliga* dajál boš, / Iz reži ga mojim dájaj: / *Črniga ne bodo jedli, / Ker se niso naučili* (Š-33).

- **Rdeče-črna**

V pesmih o vojakih na bojišču se večkrat ponovi *rdeče-črn* motiv ran:

Ves obezan, ves kervavi

Kralj Matjaž sestrici pravi:

'Rane mi poglej skeleče,

*Al'so černe, al' rudeče.*

Ak' rudeče so' ji reče,

'Naj kdo po zdravnika teče,

De mi grenko smert odverne;

Če so moje *rane černe,*

Sestra! Več ne bo mi bolje,

Pošlji mi po sveto olje.'

'Oh, do serca so skopane,

*Černe, bratec, tvoje rane!*' (Š-12).

'Če so moje *rane črne,*

Pojdeš meni jamo kopat;

Če so *rane* mi *rudeče,*

Pojdeš meni zelša kuhat' (Š-33).

Padar bô pušal *èrdečo kri, /*

Žnidar bô delal *černi gvant* (Š-832).

Od dolgoletne vojaške službe vračajoči fant preizkuša dekle, ki pleve na njivi:

*Rudeče krilo t' čem kupiti, / Parsteno moraš tu nositi;*

Ti bom kupil *bele rokovice*, / Persteno nosiš tu ročice. /.../  
*Po belih placih* boš hodila, / *Po črni parsti* ne brodila! (Š-784).

Ona trdno zavrača vse njegove ponudbe. Potem pa se ji da prepoznati z dogovorjenim prstanom in njuno veselje je neizmerno.

- **Rdeče-zelena**

Tistim, ki so oblečeni v rdeče-zelena barvno kombinacijo, je prisojena nevarnost. Lahko so to Turki, ki »imajo *erdęče* kapice / Ino *zelene suknice* (Š-44) ali duhovno nevarna bitja, kakršnih eno je srečal hlapec, zaljubljen v sosedovo dekle, h kateri se mu je tako mudilo, da ni mogel počakati, da bi po večerji odmolili. »Për Slinkarvi kapeli pa je srečau možakara v *zelenih hlačah pa rdečem jopiču*.« Tako ga je premikastil, da hlapec ni nikoli več hitel iz hiše.<sup>337</sup> Nenavadnim svatom »se ogenj krog glave svet' / Vsi *rdeče kape* imajo, / Sam *ženin ima plavo*« (Š-197).

## 12. Cvetje v barvah

Rdečo barvo cvetja danes samoumevno povezujemo z nageljni. Pa se tu pojavijo samo enkrat, in to v slovenski različici znamenite Lenore, tj. *Mrtvec pride po ljubico*, drugi odlomki pa se navezujejo na slovo deklet od fantov, ki za dolgo obdobje, sedem let, kakor piše v pesmih, odhajajo v vojsko:

Je rožice naberala / De bode pušeljc delala [...] Iz rožmarina nemškiga / iz *nageljna rudečiga* (Š-61).

Ja sem ti dala pušlec lep, / Da sem bla stara štirnajst let, / Z rožmarina zelenoga, / Z *fajdelna*<sup>338</sup> *erdečoga* (Š-775).

Sem mu dala pušeljc lep. / Oj dala sem mu *plaviga, oj plaviga*, / Iz mojga srca ta praviga. //

Oj dala sem mu *belega, oj belega*, / Iz mojga srca veselega, veselega, oja. //

Oj dala sem mu *rudečega* / Iz mojga srca gorečega, oja. //

Oj dala sem *rmenega, rmenega*, / Iz mojga srca poštenega, poštenega. //

Oj dala sem *zelenega, zelenega*, / Iz mojga srca sprem'nenega, sprem'nenega (Š-781).

Najlepše je rastoče, živo cvetje v vrtovih. Vanje se zatekajo po tolažbo dekleta, katerih fantje so morali v vojsko in jih zvesto čakajo. Vsak od treh navedenih primerov je daljši in bolj natančno popisuje njena čustva s pomočjo barv. Najprej so »*rumene*«, nato so »*plave, rdeče in višnjeve*«, in nazadnje »*plave, rdeče, rumene*«. Za zgodovinsko etnologijo pomemben podatek je, da je šopek, ki ga je izročila fantu v slovo, ovila z rdečo in črno svilo. S črno zato, ker je bila žalostna, z rdečo mu je dala vedeti, da ga bo (samska!) čakala.

<sup>337</sup> Pripovedovalka: Ivanka Vomer, Remšnik, 1959). Zapisovalka: Tamara Vomer, PF, Maribor, kraj in čas zapisa: Janževski Vrh, 2005. prepisala Iva Potočnik. Sign. 11451.

<sup>338</sup> Fajdelj = najbrž fajgelj, to so stare slovenske rože, ki se jih danes že zelo redko vidi.

Stoji tam, vertič zagrajen,  
Z rumen' mi rožci zasajen.  
U njem pa raste rožmarin  
In druge rožice tud ž njim.  
[...]  
Je že minulo sedem lēt,  
Ko sim nar' dila pušele lép,  
Enmal rudeč, enmal pa bél,  
Ko je moj pubič v vojsko šel.  
Te pušel je že oblētél (Š-793).

Tam stoji vertič ograjen,  
Polhen rožic nasajen:  
Plav' h, rudeč' h in višnjevih.  
Notre je mlada deklica.  
Govori s tem' rožicam',  
Plav' h, rudečim', višnjevim' (Š-792).

Stoji vertic ograjen,  
Polen rožec nasajen.  
Minca v njemu se sprehaja,  
Z rož' cami se pogovarja:

'Rožce, rasite al ne,  
Plave, r' deče, rumene!  
Je minilo sedem let,  
Kar sim pletla pušeljc lep;

S' černo žido ovijala,  
Ker sim močno žalvala,  
Z' rudečo sim ga spenjala,  
Ker sim samska deklica! (Š-782)

Vsa tri dekleta dočakajo svoje ljube in se jim sedemletna zvestoba do njih poplača. Toda fantje jih ob vrnitvi resno preizkusijo v živo, ali smejo še računati nanje. Veselje parov je neizmerno, ko se jim dajo prepoznati.

Simbolno za slovenske razmere je, da je vmes kakšen vrt, kjer cvetijo rože Mariji v čast: Zdolej je en vrtec ograjen, / Poln in z rožcami nasajén: / *Noter so bele in plave* (Š-435).

Gospodična ajdovska  
Se po vert sprehajala,  
Tam po vert zelenimu,  
In je rožic pregledvala,  
Ktera lepši je cvetu.  
Saj so plave, so rudéče,  
So tudi' bele, rumene,  
Farbe žive in goreče,  
Duh prijeten imajo vse.

[...]  
Jezus ž' njo pogovor 'ma,  
'Kaj ti rožic pregledavaš,  
Gospodična ajdovska?

Farbo jmajo vsaka svojo,  
Vsaka prelepo diši  
Ti podaj na pot se mojo!  
... (Š-513).

Jezus jo pripelje pred »klošter«, nato pa izgine. »Gospodična ajdovska« zbegano potrka na vrata in pojasni, koga išče. Vratarica jo povabi, naj vstopi, saj prebiva pri njih »Kakor vertnar sredi rož« (Š-513).

Frajla Urška je šla trgat rožice: »Lepe bele, lepe bele, / Pa tud' rudeče so b'le vmes.« Sama se gre obtožit frajmonu (rablju), da je kot nezakonska mati lastnemu novorojenčku vzela življenje. On jo hoče podkupiti, da bi postala njegova. Ko ga zavrne, mu ne preostane drugega, kot da jo obglavi. »Glavca se je potočila / In ga tak' nagovorila: / 'Ko bi bla jaz tvoja žena, / Bi bla večno ferdamana; / Zdaj bom pa nocoj in jutri / S Kristusom večerjala.'« (Š-182). Zdaj se da razumeti, kaj pomenijo bele in rdeče rože na začetku.



Zgodovinski oris je pokazal, da ima od davnine že na splošno največjo veljavo rdeča barva in njeni sledovi z mitičnim pomenom, da je obrambna proti zlim silam, so se ohranili v tudi v slovenskih uverah<sup>339</sup> in likovni folklori.<sup>340</sup> Ob upoštevanju takšnega konteksta se Desetnica v odličnem slovenskem romanu ni trudila zanjo le zaradi lepšega, ampak tudi iz starodavnega verovanja, čeprav roman tega ne omenja:

*Barvala volno v soku rdeče pese in hrastove skorje, kakor jo je že pred leti naučila starka pod goro Peco. Zdaj je lahko med pletenjem tu in tam vpletala rdečo volno, tako da so jo sicer molčeče domačinke kar na glas občudovale (Simčič 2012: 341).*

Barbari, za kakršna so stari Grki imeli ljudstva, ki se niso ujemala z njihovo kulturo, niso nič manj resno obravnavali rdečo barvo kakor Sokrat, ki trdo vzgojo vojakov v Platonovi *Državi* primerja z barvanjem volne:

*Če hočejo barvarji volno škrlatno obarvati, potem si med raznimi vrstami najprej izberejo, kakor veš, belo volno, to s čim skrbnejšo obdelavo pripravijo na kar najboljši sprejem barve in se šele nato lotijo samega barvanja. Kar je tako obarvano, ohrani barvo; bleska mu ne more odvzeti nobeno pranje, ne z lugom ne brez njega (Platon 1995: 117).*

Že naslov pove: članek o potujočih verzih sledi seljenju posameznih vrstic ali stalnih besednih zvez iz variante v varianto, iz pesmi v pesem (Kumer 1965: 1153–1159). Za stil ljudske pesmi je značilno, da uporablja za nekatere stalne pojme tudi stalne besedne zveze.

Prehajanje verzov iz ene pesmi v drugo je stilna značilnost slovenske ljudske pesmi. Očitno, da se ljudska pesem po zgradbi bistveno razlikuje od umetne. Medtem ko so videti umetne pesmi kakor izcela vlite, je marsikatera ljudska sestavljena iz delcev, ki je vsakega posebej mogoče uporabiti tudi v drugačni zvezi. To ne pomeni, da je nekakšen konglomerat, zmes brez reda. Saj ima vsaka pesem neko vsebino, pripada določeni tematiki in jo je navadno mogoče opredeliti z enim jednatim stavkom kot naslovom. Če je torej v ljudski poeziji dopustno, da ista rečenica verz, formula služi v raznih zvezah, v različnih pesmih, da verzi potujejo iz ene pesmi v drugo, to ni pomanjkljivost, ampak le poseben način oblikovanja besedila. Taki verzi so kakor kamenčki v mozaiku, ki so drug od drugega različni, vsak zase je samostojen, pa se vendar drug drugemu prilegajo in morejo vsi skupaj dati enotno podobo. Pogoj za to, da bi se mogli ujemati, je isti ritem tiste pesmi, ki daje, in one, ki sprejema, ali pa se mora rečenica spremeniti in prilagoditi novemu ritmu (Kumer 1965: 1157).

Med primeri za seljenje verzov avtorica navaja prav barvne kategorije: *rumeno sonce, črna prst, beli dan*. Vzrok za prehajanje verzov je včasih asociacija; če se v besedilu pojavi okoliščina, ki je podobna neki drugi iz kakšne znane pesmi, bo pevec nehote in nevede

<sup>339</sup> Novorojenčka so za krst pokrili sicer z belim prtom, ki je bil praviloma rdeče obrobljen. Rdeča barva je namreč obrambna – apotropajska (Novak 1960: 178). Ko v eni od pravljič tretja grofova hči najmlajšemu sinu »podari v spomin bel robček, v katerem je bilo z rdečimi nitmi všito njeno ime« (Bolhar 1965: 58), res prinese rešitev.

<sup>340</sup> Danes se rdeče obarvani predmeti doživljajo zgolj kot okrasek, ker se je prvotni pomen in namen pozabil.

prevzel tam uporabljene verze. Za asociacijo zadostuje že posamezna beseda ali verz in pevec uporabi od drugod znano besedno zvezo (Kumer 1965: 1158). To se pri barvah zelo lepo vidi.

Pridevnik »zlati« v številnih različicah *Zlatega očenaša* želi poudariti dragocenost nekdanj popularne molitve in se nikakor ne nanaša na vrsto barve.

# POETIKA POMANJŠEVANJA

Vsakdanja predstava o slovstveni folklori se rada povezuje s pomanjšanimi predmeti, češ da so zanjo značilne ptičice in rožice, okenca itn. Kritični odjemalci jo na tej podlagi povezujejo z otrokom, otroštvom, če ne celo otročjostjo.

»Miniatura« prihaja iz likovne umetnosti in med drugim pomeni majhno fino izdelano risbo. To se je figurativno preneslo na vse pomanjšano, narejeno v majhnem merilu (Verbinc 1968: 455), kar se lepo ujema z uvrstitvijo tukajšnjega poglavja k drugim o vizualizaciji. Saj to, kar je majhno, manjše od drugih, hitro zbode in pritegne pozornost.

## I. MANJŠALNICE V FOLKLORNIH PESMIH

Predvsem pri folklornih pesmih jih ni mogoče prezreti. Boris Merhar (1956: 54–55; 1961: 146) jih imenuje še »pomanjševalnice« in jih po funkciji v folklorni poetiki deli v tri vrste:

- konvencionalna raba: prim.: *visoko drevce*;
- za izravnavo števila zlogov v vrstici: *stoji mi, stoji poljece / prelepo polje široko*;
- z njimi se izraža prisrčnost do narave, človeka, živali in stvari: *zemljica, vodica, meglica, gmajnica planinica; bratec, sestrice, hčerkica, mamica: lasci, očesce, glavca, rokica, solzice; kravica, konjiček, ovčice, živinica, ribica; stalca, okence, vinčece, mlečece, kruhek, uzdica* itn. (Merhar 1961: 146).

Naključni primeri:

Že se je strila bela *meglica*, / Polna je b'la nebeških angelcov (Š-577).

Tretjo *štren 'co* ljuba prala (Š-295).

Pod *lipico* stoji miza (Š-627).

Temu ni mogoče dodati kaj bistveno novega, le primere bi lahko nizali v nedogled.

## II. POMANJŠEVANJE V FOLKLORNIH PRIPOVEDIH

Precej bolj stilno učinkovita je poetika pomanjševanja, manjšanja, majhnega v slovenskih folklornih pripovedih. Nadvse očitno se je to pokazalo pri tukajšnji povedki *Ena majhna, majhna pravca*. Toda sistematika zahteva, da je najprej na vrsti

## 1. Pomanjšano pravljico bitje: Pavček / palček

Kaj je bilo prej? palček ptiček<sup>341</sup> ali pravljico bitje, za katero že ime pove, da ne more biti večji kot palec. Dostopnih je vsaj šest različic<sup>342</sup> z razlago, od kod in zakaj palček *Palček*: Par zaman pričakuje otroka in ženi se končno uresniči vsaj želja, da dobi majcenega kakor palec. Mezinček (Dolenc 1989: 181–183) je najbrž novo, po zakonu hiperkorektnosti ustvarjeno ime. Tudi določena gostobesednost in sentimentalnost, ki za slovstveno folkloro nikakor nista značilni, dajeta vtis, da je pravljica *Mezinček* nekoliko literarizirana.

## 2. Majhne živali; živalice: mravlja, muha, psiček, piška

V drugo kategorijo miniaturne poetike se uvrščajo živali majhnih izmer, tu so navedene po velikosti: mravlja, muha, čebela, polž, kokoš,<sup>343</sup> psiček.

### • Mravlja

Mravlja, mravelj in mravljinček so k čebeli v vas hiteli po stopnicah gladkih belih. Jooooo, mravljinček se pristraši, očka, mati, zdaj smo v kaši, Ker polž rogati vstrijc kolovrati (Arhiv ISN, Stanonik: sign. 13467).

### Ena majhna, majhna pravca

En bot je bila ena majhna, majhna tetka. In ta majhna, majhna tetka je imela eno še bolj majhno majho cibko. Ta majhna majhna cibka je znesla majhno majhno, mičkeno jajčke. Mejhna tetka je naredila iz tega jajčka eno majhno, majhno fertalčko. Jo je dala hladit na okno, ma v tem je prišla ena majhna majhna muha, je bila prav muha in je pojedla to majhno, majhno fertalčko.

Pa se je majhna tetka razjezila in je šla k sodniku, ta ni bil prav tako majhen, ma si je vseeno vzel en malček časa. Tetka mu je vse povedala; kako je imela majhno majhno cibko in ta majhna, majhna cibka je... Sodniku se je zdelo, da bo to en prav mičken problem, je mislil, da ga bo takoj rešil. Dal je tej majhni tetki eno majhno, majhno palčko in ji rekel, da mora z njo ubiti vsako muho, muhco, mušico, ki jo bo videla. In prav v tistem je sedla ena majhna, majhna muha sodniku na nos in majhna tetka je vzela majhno, majhno palčko in je na vso moč šopnila. Sodnik se je mičkeno razjezil in je rekel:

‘Bejžte v maloro vi tetka in vaša majhna fertalčka.’

Tako se je en mičkeno žalostno končala ta majhna, majhna pravca, pravčka (Kocjan-Hadalin 1993: 15).<sup>344</sup>

<sup>341</sup> Drobnega palčka pozna vsak otrok, vse ga ima rado. Pa je res vesel in kratkočasen ptiček; v najhujšem mrazu, v največjem pomanjkanju ga ne zapusti dobra volja. Sredi snega in ledu, ko vrabci in strnad trepečejo od mraza in lačni čivkajo, se v palčku že zbuja upanje na prihodnjo pomlad in to upanje mu navdihuje najmilejše pesmice. Že meseca prosinca in svečana boš zgodaj zjutraj slišal njegovo pesem, ki je tako ljubezniva, da ti mora omečiti srce. (Erjavec 1995: 363–364)

<sup>342</sup> Njihovo podrobno analizo prim. v poglavju Poetika variant.

<sup>343</sup> Poleg nje tudi njena jajčka.

<sup>344</sup> Taka majhna cibka je najbrž nosila tudi drobna jajčka. Na podlagi miniaturne tehnike je nastala šaljiva povedka, kako se je enemu od istrskih preprodajalcev posrečilo prodati (tudi) drobna jajca: Piëro Dogánčić ja hòdu u hrvácko Jístro pobírat jêjca inu tášne stvarí, da jih je puá nêsu u Tríst,

V zadnjem delu se »ta majhna, majhna pravca, pravčeka« motivno srečuje z naslednjo, ki je prav tako popolnoma zaokrožena dobra folklorna pripoved, vendar brez tistega poetičnega poprha, ki ga je pravkar »pravčki« dala poetika pomanjševanja.

- **Kako je neki mož tožil muho**

Nekoč je živel neki človek. Temu človeku pa je vedno nagajala muha. Ko se je človek naveličal sitnobe, je odšel k sodniku, da jo toži. Sodnik mu je svetoval, da ko jo prvič spet vidi, naj jo tako udari, da bo obležala. Ravno ta čas je muha priletela na sodnikov nos. Ta človek je udaril po sodnikovem nosu. Sodnik se je razjezil. Človek mu je odgovoril: 'Saj ste mi rekli, naj jo udarim, kjer jo prvič spet vidim!'

Sodnikov nos je bil razbit in tako je pravljice konec (Stanonik 1995: 269).

Pravljica o repku prav tako gradi na poetiki miniature. Majhen je pesek, majhen njegov repek, majhna, kratka je pravljica:

- **Repek**

Tedaj se je primerilo, da je bil mož, ki je imel majhnega peska, tako majhnega peska, da ga ni bilo moč niti videti. In ta pesek je imel majhen majhen majhen repek, tak repek, da mu ga ni bilo moč niti prijeti!

In tedaj nazadnje, tedaj nazadnje, tedaj, tedaj nazadnje...

[Glas iz poslušalstva:] 'In tedaj?'

In tedaj nazadnje, če bi bil tisti pesek imel daljši repek, bi tudi pravljica bila daljša. In ker je imel tako majhen repek, pravljica ni mogla biti daljša – se je končala (Matičeto 1973: 208).

- **Kratko pripovedovanje**

Neki Vogrin je nekoč šel čez neki potok. Na sebi je imel plašč s kratkimi rokavi. Kakor dolga sta bila plaščeva rokava, tako dolgo je tudi tole pripovedovanje. Če bi bila rokava daljša, pa bi bila daljša tudi pripoved (Valjavec 2002: 329/ št. 157).<sup>345</sup>

Čprav sta si prostorsko daleč narazen, je utemeljitev, zakaj sta zgodbici kratki, tako v sto petdeset let starem prekmurskem kot v sto let mlajšem rezijanskem besedilu izpeljana po/v enakem miselnem vzorcu:

- če bi bila rokava daljša, bi bila daljša tudi pripoved (Valjavec)
- ker je imel tako majhen repek, pravljica ni mogla biti daljša (Matičeto).

---

u Kúpar na plác prodájat. Ínu je nábrau ánka stú, dvèstu, tristu jêjc. Ma jêjca so različna: ána so vác dabêla, ána so vác drôbna ... inu kámar so mi zêmali nárvac jêjc – u úni híši – ja réku, da ná pobírat úne míkine; pobárta sámó úna vác valíke – ki úne míkine bo nêsu u drúge famêje, da ki jímajo vác šuštánc, da ki so vác drôbna, ki so znášane od mládih kukuší.

»Ooo«, ja rákla ta šinjôra, »na na, cón jás pôbrat úne míkine!« In ôndi sa ja rêšu. Vse, kar je jêmu míkinih jêjc, so mi zéli u tej híše in ni blo probléma poá za jih prôdat. E, já, se je znêjdu ta móz, se je znêjdu! (Stanonik: sign. 12491)

Pogojno bi sodila sem tudi povedka *O eni črni pitki*, vendar le motivno, ker gre za kokoško, drugače je njena zgodba čisto drugačna. (Arhiv ISN, Stanonik: sign. 13591)

<sup>345</sup> Prva objava: *Slovenski narod*, št. 67, 24. 3. 1874. 5. (Noršinci).



O njuni ustvarjalni individualnosti pa priča njuna poiskana analogija za miniaturni obseg. Posebno druga bi upravičeno lahko prisodili v naslednjo rubriko:

### 3. Minimalen obseg

V naslednji skupini je miniaturnost izražena s kratkostjo besedil. Tu jih zastopa šest karakterističnih primerov, v eni sapi, tako rekoč v en povedi. Nenavadno je, da so kljub temu poimenovani za pravljice.

Če bi bili brez zgodbe (siže), bi jih lahko uvrstili k formulativnim obrazcem, s katerimi se navadno res končujejo žanrsko opredeljene pravljice. V skladnji gre za besedno igro s samostalnikoma »lonec« in »zvonec«, ki se rimata s samostalnikom »konec« in se tako ali drugače navezujeta na kravo – kot da je to daljna sled pravljice o palčku.

- **Vem za eno pravco**

Vem za eno pravco, ki ima rep in glavco; bil je možek s sivo glavo in je pestval kravo. (Matičetov/ Štefan 2019: 130, 269<sup>346</sup>).

- **Pravljica za konec**

Nekoč je živela babica. Imela je majhen hlevček, v hlevčku pa kravo. Krava je imela tele, tele je imelo zvonec – pa je te pravljice konec (Matičetov/Štefan 2019: 236).

- **Mož in žena**

Nekoč v davnih časih sta živela mož in žena. Žena je imela lonec, mož pa zvonec. Tako je povesti konec (Arhiv ISN, Stanonik: sign. 11890).

- **Najkrajša pravljica**

Nekoč sta živela mož in žena. Šla sta na sejem. Žena je kupila skledo, mož pa lonec – pa je te pravljice konec (Stanonik 1995: 65).

- **Edina pravljica,**

ki ji je ostala v spominu, je zelo preprosta, gre pa tako:

En diečk ən ena babca sta prodajala cinaste lončke, a poviem še ..., en diečk ən ena babca sta prodajala cinaste lončke, a poviem še ...<sup>347</sup>

Ta pravljica se obnavlja po principu »perpetuum mobile« (Verbinc 1968: 540), ki se stalno ponavlja, toda brez haska, saj se zmeraj vrača na isto pozicijo. Njen princip je enak kot pri *Pravljici o steklem polžu in jari kači*, ki se sicer pojavlja v nebistvenih različicah le v kontekstu:

‘Ali veš, kakšna je pravljica o jari kači?’

‘Ne, kakšna?’

<sup>346</sup> Zapisal Milko Matičetov (1958). Iz rokopisa razbrala, v knjižni jezik prenesla in priredila Anja Štefan. Vir: tipkopis iz Matičetovega zapuščine.

<sup>347</sup> Lokve, zapisala Zdravka Kante, roj. Makuc (1951). Gradivo za zbirko *Glasovi Banjšice* (Irena Doljak).

‘Takšna, kot tista o steklem polžu.’

‘Kakšna pa je ta?’

‘Takšna kot tista o jari kači.’

Pa spet od začetka, tako da še danes ne vem, kakšna je pravljica o jari kači ali o steklem polžu. Zdi se mi, da tudi stari oče ni vedel, da se je le zabaval. (Stanonik 1995: 272)

Ko smo bli otroc mjhni, nm je mama pred spanjem, predusm zato da bi hitrej zaspal, prpovedvala praulico brez konca. Praulica je šla prbližno tko: ‘Otroc, kero pravlco naj vm povem? Tisto o steklem použu ali tisto o jari kači?’

Mi smo rekl: ‘Tisto o jari kači.’

Ona pa: ‘Ampak tista o steklem použu je lepša.’

Mi pa: ‘No potem pa tisto o steklem použu.’

Ona pa spet: ‘Ampak o jari kači je lepša.’

Mi pa: ‘No potem pa o jari kači.’

Ona nato: ‘Ampak o jari kači je lepša...’

Mi smo bli pa tko jezni. (Arhiv ISN, Stanonik: sign. 13294).



To miniaturno, s snovjo skladno poglavje je tematiziralo in uzavestilo funkcijo pomanjševalnic v folklornih pesmih; in predvsem odkrilo je miniaturo kot stilno sredstvo in postopek v (nekaj) slovenskih pravljicah, v katerih je miniatura izražena predvsem z njihovo kračino/kratkostjo.

Najbrž bi bilo treba razmisliti o poetiki miniaturnosti kot kompozicijski zakonitosti (ali le slovenske?) slovstvene folklore tudi v folklornih obrazcih, ki so že sami na sebi miniaturre.

# POETIKA ŠTEVIL

Števila (3, 7, 9, 12 ...) spadajo med tista izrazna sredstva v ljudski pesmi, na katera se nikoli ne pozabi opozoriti. Zakaj so v rabi prav nekatera števila in ali ima to kakšen poseben pomen, še ni bilo dognano (Kumer 1975: 78). Res jih noben komentar ne zgreši, vendar se jim kot stilnemu sredstvu nobena folkloristična panoga ni posvetila.

## I. TERMINOLOŠKO POJASNILO

Zmaga Kumer se ne pomudi niti pri opredelitvi števil.<sup>348</sup> Morda to izhaja iz zadrege, ker se je zanje nekdam rabil pridevnik »sveti«, »sveta števila« (Germ 2003: 11). Besedna zveza »pravljlična števila« (Germ 2003: 28, 52; Bernjak 2007: 247–270) je logična samo pri pravljicah, zato za folklorne pesmi že formalno ni primerna. Od tod odločitev<sup>349</sup> za poimenovanje »stalna števila«, saj je pridevnik sprejemljiv za celotno slovstveno folkloro – folklorne obrazce, pesmi in prozo.

## II. IZVOR ŠTEVILA KOT PRINCIP UREJANJA

»Po primitivni predstavi se človek razločuje od živali predvsem po tem, da zna šteti« (Kalan 1995: 383). V tem kontekstu ima besedna zveza: »ne zna šteti do tri,« zelo globoke korenine (Kalan 1995: 383).

Opredelitev števila se od začetka povezuje z opredelitvijo prostora in časa. V 19. stoletju se je krepila težnja po logično-avtonomni definiciji pojma, češ: »Kraljestvo števil ni osnovano na prostoru in času, ampak narobe.« Šele s pojmom števila kot »neposredno emanacijo [izlivom] čistih zakonov mišljenja« dobimo zares jasne in natančne pojme o prostorskem in časovnem. Prvi pogoj za razumevanje števila je spoznanje, da gre pri številu za čiste zakone mišljenja: vzpostavljanje razmerij (Kasirer 1985: 157). Toda četudi se čisto znanstveno mišljenje naslanja samo nase, je v oblikovanju pojma povezano z *jezikom*. Ravno pri logičnem in jezikovnem razvoju pojmov števil prihaja morda najbolj do izraza vzajemna povezava mišljenja in govora. Šele ubesedenje števila v *znak* odpira pot razumevanju njegove čisto pojmovne narave (Kasirer 1985: 158).

Casirer nato sledi razvoju pojma število v jeziku, hkrati z razvojem jezika. Med njima ugotavlja sorazmerno povezanost, kakršna obstaja v jezikovnem dojemanju najpreprostejših prostorskih odnosov. Enako kot pri njih tudi razločevanje števil izhaja iz človeškega telesa in njegovih udov in se od tam širi na celotni svet, ki ga dojemajo čutila. V vseh jezikih že lastno telo daje osnovni model za prva »primitivna« štetja.<sup>350</sup> Vsi številčni pojmi, preden

<sup>348</sup> Ker je v preteklih desetletjih to koga motilo, se je avtorica temu odpovedala.

<sup>349</sup> Še toliko bolj, ker sledi utečeni folkloristični tradiciji (Grafenauer 1974: 8).

<sup>350</sup> Pogosto se podcenjuje duhovna vrednost teh primitivnih metod štetja. Casirer je bil celo v stiku z ljudmi, ki ne znajo šteti. A če manjka v tropu 400-500 goved le eno, lastnik to zazna, ne

postanejo verbalni pojmi, so čisto mimetično preštevanje rok ali drugih delov telesa.<sup>351</sup> Razlikovanje števil je bolj napredovalo, kadar je izhajalo iz samega sebe, tj. subjekta, upoštevanja individua, kot če se je nanašalo na zunanji objekt. Cela vrsta znamenj<sup>352</sup> govori, da je obstajala veliko večja natančnost v razlikovanju na območju med »jaz« in »ti« in se večala občutljivost za nasprotje med »eno« in »mno«, kot pri predstavah le o stvareh (Kasirer 1985: 171–172).

Povsod se je pokazalo, da se prve štete oznake v jeziku izvajajo iz popolnoma konkretnih števil, ki se nanašajo na osebo in ne na stvari poleg nje. Tedaj se število ne pojavlja kot splošni idejni princip in postopek, ki se lahko nadaljuje v nedogled, ampak od začetka ostaja v krogu, katerega meje so jasne ne le z objektivnim opažanjem, ampak še bolj natanko in jasno čisto subjektivno. Na osnovi subjektivitete se razločujeta »jaz« od »ti«, »ti« od »on«. V vseh jezikih je razločevanje med »eden« do »dva« nedvomno, pomemben napredek je vključitev tretjega (»on«), potem pa sposobnost za razločevanje upade (Kasirer 1985: 172).<sup>353</sup>

Kaotično množico pojavov pomaga urediti število, ki je eno prvih dejavnikov reda. Če se v skupini predmetov vsakemu posameznemu odvzamejo vse njegove lastnosti, na koncu še zmeraj ostane njihovo število, zaradi česar se mu pripiše neprecenljiva veličina.<sup>354</sup> Človeku se nikdar ni posrečilo popolnoma obvladati njegovega numinoznega sijaja. Štetje od nekdanj pomaga ugotavljati smiselne, tj. sprejemljive skladnosti, ujemanja. Zato je preštevanje ustrezna metoda za obravnavo naključij.<sup>355</sup> Število je instrument vzpostavljanja reda ali razumevanja že obstoječe ali še neznanе pravilnosti, tj. določenosti. Je najosnovnejši in najprvotnejši element urejanja človekovega duha, pri čemer največja pogostnost in splošna razširjenost pripada številom od ena do štiri (1–4). Število je vedno služilo ugotavljanju skrivnosti objekta. Vsa števila od ena do devet so sveta. Poseben pomen se pripisuje številom 10, 12, 13, 14, 28, 32 in 40. Carl G. Jung število definira kot zavestno nastali *arhetip urejanja*. Prepričan je, da nezavedno uporablja število kot dejavnik reda (Jung 1984: 160–161).

Pitagora je prvi spoznal vse skrivnosti števil (Kres 1881:130). Vsako število od 1 do 10 mu je pomenilo posebno lastnost vesoljstva. Za najpomembnejše številke je imel 1, 2, 3, 4, saj je njihova vsota število 10, ki je po njegovem pomenila skladnost kozmosa (Sovre 2002: 157).

---

da bi štel. (Kasirer 1985: 162–163). V indijanskih jezikih obstaja drugačne vrste štetje za npr. živa bitja ali nežive predmete (Kasirer 1985: 163–164).

<sup>351</sup> Avtor daje pri tem za zgled primere iz različnih afriških plemen (Kasirer 1985: 159–161).

<sup>352</sup> Pri številnih jezikih ni razvita prava oblika množine, se pa izraža pri osebnih zaimkih, pri drugih se uporabljajo različni znaki za zaimke in predmete. Avtor pri tem navaja številne raziskave med afriškimi plesemi in pri ameriških Indijancih.

<sup>353</sup> Pri primitivnih narodih imata števili 1 in 2 specifične duhovne nianse, s katerimi se izločajo iz enolične in homogene vrste števil. Tudi v jezikih, ki imajo zelo razvit in homogen sistem števil, velja posebna pozornost številom 1, 2, ponekod tudi 1 do 3 ali 1 do 4 (Kasirer 1985: 173).

<sup>354</sup> Avtor pravi, da mu tu ne gre za logiko matematičnih argumentov, temveč za njeno psihologijo!

<sup>355</sup> Število in štetje /preštevanje je povezano s sinhroniciteto in obema pripada numinoznost in skrivnostnost kot skupna lastnost.

Številčna simbolika se je oblikovala v zlivanju filozofskih, mitoloških, verskih, magičnih, literarnih in številnih drugih vsebin« (Germ 2003: 5).<sup>356</sup>

Platon je nauk o številah vpeljal v pravo filozofijo, saj da je to nekaj, česar se morajo naučiti vse umetnosti, raziskave in znanosti« in znati razločevati številke ena, dva, tri (Platon 1995: 214). Po njegovem »števila niso samo matematični znaki, temveč tudi simboli, ki raziskujočega duha vodijo k spoznavi najvišje modrosti« (Germ 2003: 7).

Klasični vzor za judovsko in krščansko tolmačenje števil je Filon Aleksandrijski. Za svetega Avguščina so števila načela reda, lepote in popolnosti, idealni oblikovni principi, ki vladajo stvarstvu in zagotavljajo skladnost, urejenost, uravnoveženost in zakonitost (Bernjak 2007: 250–251): Bog je absolutno Merilo vseh ustvarjenih bitij: z zanašanjem nanj so enovita, resnična, dobra, lepa ... [...] »Ti si vse razporedil po meri, številu in teži (Mdr 11,20). Bog je Mera brez mere, po kateri se meri vse, kar je od nje in od nikoder drugod; Število brez števila, po katerem so vse stvari oblikovane, a on se ne oblikuje« (Pojavnik 2008: 44).

### III. KATEGORIZIRANJE STALNIH ŠTEVIL V SLOVENSKI SLOVSTVENI FOLKLORI

Literarna umetnina in združene variante slovstvenega folklornega dela (Stanonik 2001: 124–127) sta si med seboj kot slavnostni govornik in množica. V navezavi na to metaforo bi lahko govorili o *poetiki ednine nasproti poetiki množine*. Razmerje med umetniškimi delom iz literature in slovstvene folklorne je mogoče metaforizirati s cvetom gojene vrtnice, orhideje ali drugim uglednim cvetom nasproti šopku travniškega, gorskega ali gozdnega cvetja. Ali je mogoče reči, kaj je lepše? Absolutnega merila ni! Kakor za koga kakor kdaj in kakor kje! Tu učinkuje številčnost in kategorija števil oz. količine dobiva moč kakovosti.

Zgledi za uporabo števil v slovenski slovstveni folklori so pri pesmih iz antologije *Pesem slovenske dežele* (Kumer 1975), za prozo pa večinoma iz *Kračmanovih pravljic* (2002).

#### 1. Število ena

V politeističnih religijah in v večini mitologij »enica« navadno simbolizira najvišjega med bogovi in je skoraj vedno vpletena v mite o nastanku sveta, rojstvu bogov in prvih ljudi

<sup>356</sup> Marsikdaj se je z njimi tudi pretiravalo.

*Uvere o številah*

Jenkov *Jeprški učitelj* je iz realistične slovenske literature bridko posmehljiva figura, ki propade zaradi pretiranega zaupanja v številke. *Varite se vraž!* Namesto da bi žena bolnemu stregla, se je zatekla k vraži, »da ji bo mrtvi, čigar kosti in deske je žgala«, sporočil, katere številke bodo na loteriji zadele. Nastal je požar, v katerem z možem umre. »Zapustila sta dvoje otročičev, katero so usmiljeni ljudje v rejo vzeli ...« (*Vedež* 1848: 186). Nekateri porežejo razpelo ob poti roke in noge, misleč da po tej poti odkrijejo številke, ki se bodo zadele na loteriji (*Besednik* 1871: 149–150). Da to ni bil osamljen primer, pričajo opomini iz publicistike v 19. stoletju, npr. *Vraže starih in novih časov o številkah* (1879); *Praznovrske misli o nekterih številkah* (1885). V času, ko je bilo težko za denar, je bila loterija dražljiva vaba zanj.

(Germ 2003: 17). V antiki in srednjem veku so jo dojemali kot izvir ali 'seme števil'.<sup>357</sup> Pitagorejci so v njej »videli podobo neizčrpne in nepremeljive božanske moči, ki ohranja svetovni red in mu vlada v duhu enovitosti in popolne skladnosti« (Germ 2003: 16). Izjemno prodorno je oblikoval koncept Enega oz. enosti neoplatonistični filozof Plotin. *Eno* je zanj »najvišje, večno, nespremenljivo, vseobsegajoče načelo slehernega bivanja« (Germ 2003: 16). Plotinovo umevanje Enega je vplivalo na krščansko pojmovanje enega, edinega in vsemogočnega Boga in s tem trajno zaznamovalo simboliko števila ena v krščanski ikonografiji. Kot v vseh monoteističnih religijah je »eno« v njej simbol Boga (Germ 2003: 17), Boga Očeta. Do absolutno prvega bitja človek nima neposrednega dostopa. Najvišji ga presega, njegove spoznavne možnosti ga z vidika njegovih učinkov, skušajo doseči, a ga ne razumejo (Hadjadj 2013: 142). »Samo Gospod je absolutno Eden. Stvarjenje je torej na strani tistega, kar izhaja iz absolutne Enosti« (Hadjadj 2013: 142).

Sirah govori o *delih Najvišjega* in o njegovi *slavi*. To pomeni, da je tisto, kar združuje v različnosti, prav tisti, ki je poosebljena skrivnost: Duh stvarnik in odrešenik vesolja. Vendar ta skrivnost ne dovoljuje, da ostanemo samo pri spoznavanju. Zahteva, da preidemo k prepoznavanju, se pravi k temu, kar izhaja iz ponovnega snidenja in zahvaljevanja. Poslednji razlog stvari ni razum, ampak ljubezen. Bitja svoj obstoj in občestvo prejemajo kot popolnoma zastojni dar, ki nima drugega smotra kot samega sebe (Hadjadj 2013: 144).

Besedne zveze s številom ena so v *Slovarju slovenskih frazemov* (Keber 2011: 197) najbolj številne. Ali je mogoče sem prišteti tudi pridevnik »edin« (Keber 2011: 196).

## 2. Število dve / dva

*Sveto pismo* se začne po hebrejsko z Berešit. To pomeni, da je prva črka *Svetega pisma* v hebrejščini črka Bet, ki je druga črka v njeni abecedi, število dve. Začne se torej s tem, kar je drugo. Do Boga, do absolutno prvega bitja, nimamo neposrednega dostopa. Do njega moramo po drugih bitjih in po tori. Aristotel in rabini opozarjajo, da bi z zaporedjem v skladu z našim pogledom, kaj je prvo za nas, in ne na to, kaj je prvo samo po sebi, izgubili smisel za transcendenco. Kar je za nas na prvem mestu, je samo po sebi na drugem. Grafija črke *Bet* to tudi nakazuje (Hadjadj 2013: 142).

*Bet* v hebrejščini pomeni tudi hiša. Dve je naše bivališče. Stvarjenje se začne s številom dve, kjer smo vedno na drugem mestu. Naše bivališče je dvojno: minljivo in večno. »Razdalja med enim in drugim je čas podarjene milosti. Hoteti vse takoj zdaj ali odložiti vse na prihodnost, biti preveč prepričan v svojo rešitev ali v svojo pogubo pomeni želeti enost, ki ni naša. Odklanjati presenečenje Tistega, ki pride, je znamenje domišljavosti ali obupa, ki zamrzneta izvir« (Hadjadj 2013: 143).

*Pridigar* (Prid 3,1-3 sl.) dojemata dvojnost časa: »*Vse ima svojo uro, vsako veselje ima svoj čas pod nebom: Je čas rojevanja in čas umiranja, čas sajenja in čas ravnanja nasada. Je čas pobijanja in čas zdravljenja...*« Človekov položaj se spreminja glede na njegovo življenjsko obdobje. Ves čas ena in ista drža ne zadošča za bivanje. Sedanjost je

<sup>357</sup> S prehodom na arabski zapis števil je velik del eniške simbolike prevzela ničla (Germ 2003: 16).

vedno odprta za skrajno prihodnost, v kateri lahko pride do nepredstavljivega padca ali nepričakovane pomilostitve.<sup>358</sup>

*Sirah* (Sir 33,14-15) nakazuje dvojni pomen števila. Ne zamešajmo resnično nasprotnih si stvari: »*Nasproti zlu je dobro, nasproti smrti življenje, tako je nasproti pobožnemu grešnik.*« Ne ločujmo, kar je resnično povezano, na primer pravičnost in usmiljenje. Ena stvar ne gre brez druge: »*Tako glej na vsa dela Najvišjega: po dve in dve, eno nasproti drugemu. Vse stvari so po dvoje, druga drugi ustrezajo in nobene ni ustvaril nepopolne. Ena stvar podpira dobre lastnosti druge* (Sir 42,24-25). Število dva tako označuje preizkušnjo (Hadjadj 2013: 144).

Neznani B. B. (1881: 131) misli na šolsko oceno, ko se ironično pošali: »Dvojko poznajo le dijaki.«

Število dve v besednih zvezah »biti med dvema ognjema«, »obsedeti med dvéma stôloma«, »imeti dve železi v ognju« itn. nakazuje negotovost pri odločitvi (Keber 2011: 193–194).

V folklornih pesmih število dve / dva služi za oporo eden drugemu v dobrem ali slabem: Vinski bratec prigovarja drugemu: »Nič drugim ne daj, / kakor meni nazaj: / to vince popila ma / *Mîdva oba*;« (Š-5966). »Marija je rajžala / je rajžala po svet, / srečala / *oj cimprmana dva / tkalca dva / kovača dva / kamnoseka dva*« (Kumer 1975: 293). Vtis je, da se v navedeni pesmi število »dva« v vlogi epifore ponavlja najbolj zaradi ritma. Večjo težo ima – dobesedno! – število (»dva«) zaradi stiske, v katero je dekleta zapeljala fantova prebrisanost: Nista minila *meseca dva*, / ljuba zanosila *sineka dva* (Kumer 1975: 223). Otroško izpremetanje molitev se ne ustraši niti najodličnejših, najsvetejših oseb. Najbrž se je v veselju nad rimanjem besed, posebno k leksemom z vzvišeno semantiko, skrnil za otroški hrbet kdo od odraslih: »V imeni – pri Klemeni / Boga očeta – sta *dva hleba kruha načeta*; / Ino sina – *dva firklja vina*, / no sv. Duha – sta *dva deda gluha*, / Amen – kamen!« (Š-7431). (Stanonik 1999: 207–208). Število dva izhaja tudi iz realnosti vsakdanjega življenja, bodisi da gre za obzirnost pri prošnji: »Mamca, oj dajte *dva krajcarja*, / da si bom drumëlco kupu (Kumer 1975: 198) ali z mislijo na dekle za gospodarno naložbo: »Bom pa kupil *dva konja*; Moj očka imá *konjička dva*« (Kumer 1975: 181).

Specifično vprašanje je, kaj druží ali razločuje znane dvojice v antičnih mitih, krščanskih legendah, literaturi<sup>359</sup> in nenazadnje v slovstveni folklori. Čeprav so glede na zemljepisne širine in zgodovinska obdobja take dvojice navzven različne, interpretacija odkrije v njihovih zgodbah presenetljive skupne poteze in sporočila.

Po sodobni razlagi gre v zgodbah o mačehi, ki grdo ravna s pastorko, medtem ko lastno hčer neprimerno razvaja, za različna stanja ene in iste osebe. Vtis, da je mati prikazana kot hudobna (= mačeha), oče pa slaboten, je povezan z otrokovimi različnimi pričakovanji do

<sup>358</sup> Odklanjati presenečenje Tistega, ki pride, je znamenje domišljavosti ali obupa, ki zamrzneta izvir. Ali ni prav to angelov greh? Raje, kot da bi po času preizkušnje prejel božanski blagoslov, se mahoma preda takoj dostopni sreči, ki je nujno nižja (Hadjadj 2013: 143).

<sup>359</sup> Najbolj znane dvojice v antičnih mitih so Kastor in Polideukes, Zevs in Hermes, Jupiter in Merkur; v krščanskih legendah škof Mohor in diakon Fortunat, brata zdravnika Kozma in Damijan, v literaturi nesrečno zaljubljeni par Romeo in Julija, Don Kihot in Sančo Pansa.

staršev (Bettelheim (2002: 287). Vsaka zgodba odkriva določeno obdobje človekovega notranjega razvoja. Spolni *par* v pravljici *Janko in Metka* psihoanaliza razlaga kot fizično in duhovno plat človekove osebnosti, ki se ločita, a se morata združiti, če hoče biti človek srečen (Bettelheim 2002: 208–209, 421).

Motiv *Kristusa in sv. Petra* je znan celi Evropi. Peter je predstavnik povprečnega človeka z negativnimi vzorci (Kargul 2015: 57, 101). Pomembna argumenta za tezo, da je njuno potovanje umeščeno na začetek sveta, sta mitični čas in nastanek novih sestavin (gobe, ribe), najpomembnejši pa Petrova ambivalentnost: tako se v mitu obnašajo demoni.

Legende vsebujejo vrednostni sistem dveh junakov. Kristusa označuje Božja pravičnost in modrost, s katero poučuje sv. Petra, ki se obnaša zemeljsko.

Glede na bogato gradivo o potovanju Kristusa in sv. Petra se ponuja imenitna priložnost za primerjavo o potovanju svetih bratov Cirila in Metoda po slovenskem ozemlju.

Najbrž sta Ciril in Metod zamenjala oz. prekrila nekdanj zelo popularna sv. Mohorja in Fortunata. Dokaz za interferenco med dvema svetniškima dvojicama je poročilo v Danici: »'nekdanj, ko še orgelj ni bilo, je domači stari pevec po dokončani službi božji vselej še verne opominjal v pesmi, naj se priporoče še sv. Cirilu in Metodu, vendar nekteri pravijo sv. Hermogoru in Fortunatu'« (Levičnik 1863: 35). Prvo je verjetneje, kajti pravljica pripoveduje, da sta v tej kapelici maševala sv. Mohor in Fortunat (druga pravljica pripoveduje o sv. Cirilu in Metodu), ki sta prišla od juga mimo sedanjega Trebelnega (Šašelj 1881: 28).

Cerkvico sv. *Mohorja in Fortunata* na Kupčinjem Vrhu so posvetili svetima *Mohorju in Fortunatu*, ker sta baje v letih 70 do 80 po Kristusu oglejski škof in njegov pomočnik misijonarila tudi po tistih krajih. Na tem obmejnem območju naj bi se ustavila, maševala in tudi prenočila sveta *brata Ciril in Metod*, ko sta potovala iz Rima na Moravsko (Gričnik 1998: 278–279/647).

### 3. Število tri

Da je »tri« sveto število, izhaja iz spoštovanja do trojstva v številnih verstvih na svetu. V njih so pglavitni bogovi navadno trije. V najstarejšem indijskem verstvu predstavljajo 'ogelj, zrak in nebo'. Pri starih Grkih so zastopali nebo, morje in podzemlje. Tudi pri severnih narodih nastopajo trije. Obstajajo tri boginje človeške usode – moire pri Grkih, parke pri Rimljanih, norme pri severnih narodih, tri device (sestre), tri povodne deklice (nimfe). – V preročišču v Delfih je vélika duhovnica Pythia sedela na trinožniku, prav tako nekdanj slovenske kmetice pri molži, trinožni so bili nekdanj čevljarski stoli – oboji »gotovo ne brez prazne vere. Posejdon, grški bog morja, drži v roki trizob, pravzor poznejših gnojnih vil. Trije križci na durih ali oknih, prav tako tri luči varujejo proti čarovnicam in hudobnim duhovom. Trije križci veljajo tudi za podpis. Čarovne besede se morajo po trikrat izgovarjati, drugače ne zaležejo. Vsako čarovno opravilo se mora ponoviti trikrat (Ravnikar 1885: št. 57).

»Trojnost pomeni dovršenost, popolnost« in ima osrednjo vlogo v vseh svetovnih mitologijah od Egipta do Skandinavije (Germ 2003: 28).



Platonovo pojmovanje števila tri je navzoče v krščanski simboliki (Germ 2003: 30). Jezusa so obiskali »sveti *trije kralji*« (Kumer 1975: 1286). Nam najbližje je krščanstvo s »Sveto Trojico«, katere skrivnosti se slovenski vernik globoko zaveda: »*Bôga no svéte Trojice / Nišče ne more zgrüntati, / Niti srcon, ne z jezikon, / Niti s peron spísati*« (Stanonik 1999: 206) Slovenske pobožne hagade pojejo pri številu tri: »*Tri peršone božje so*« (Š-6662), »*Tri so pršone božje*« (Š-6670), »*Tri so božje pršone*« (Š-6671), »*Tri osebe božje so*« (Š-6663), »*Tri so osebe bože*« (Š-6667), »*Tri so osebe božje*« (Š-6669).

Stvarnik je pustil svojo sled, prav sled božje Enote in Trojice v svojih stvareh, v vsem svetu [...] Vse stvarstvo je eno in trojno. Materialno vesolje ima tri razsežnosti: »dolžino, širino in globino. [...]« Srednjeveški umetniki so pogosto predstavili Kristusa, Božji stvariteljski Logos kot nebeškega »geometra«, s šestilom v roki, ki z neskončno modrostjo in natančnostjo ureja vesolje« (Pojavnik 2008: 43).

Število tri je *Slovarju slovenskih frazemov* najbolj prizadevno obdelano, posebno besedna zveza »delati za tri« in govorjenje v prazno: »govoriti tja v tri dni«, v tri krasne«, »v tri pirovske, ne znati šteti do tri« (Keber 2011: 992).

Število »tri« navadno pomeni mnogo, številno, neopredeljujoče veliko, lahko pa pomeni ravno nasprotno. V pesmi *Marijino vnebovzetje* vse druge duše lahko pripelje pred nebeška vrata, »samo *tri* duše so tam same ostale« (Kumer 1975: 361). Največ kar more nebeškega in zemeljskega, kar je zajeto v število »tri«, želi ženin dati dekletu:

Pa *tri* rožce z nebes,  
pa *tri* jabke z dreves,  
ih nevesti podam,  
kjer je stopla u drug stan (Kumer 1975: 276).

Iz vrstic, ko fant zadene na glavo zelen klobuček in se postavi, da na njem: »*tri* krive pere imam / da te diečle knie bo sram (Kumer 1975: 166), a je potem razočaran, se zdi, da je utegnilo biti v določenem okolju ali času kdaj znamenje, da je zveza z dekletom zagotovljena. Podobno kot je bilo nekdanj pri ženski noši avba dovoljena samo poročenim ženam, medtem ko so neporočena (neoddana, nedolžna) dekleta dala na glavo skromnejše oglavnico.

Užaljeno dekle se kuja, ker jo je ljubi pustil čakati: Jaz ne bodem guor ustajala / si *tri* lučke prižigala, / ker meni se dolgo zdi, ko te, ko te ni bilo *tri* noči (Kumer 1975: 167). »*Tri* lučke« so tu lahko zgolj shematične, lahko pa vsebujejo uvero o varovanju pred hudimi duhovi.

Naslednja pesem je prvi hip smiselno nerazumljiva, po drugi strani pa deluje kot pesniška igračka prav zaradi števila »tri«. V sredi so *tri* ljubice; na začetku in na koncu pa barke. Najprej »tri«, na koncu pa le »tretja«:

Šla bom na goro visoko /.../ Da bom na morje gledala, / Na morju so pa barke *tri*. / Na prvi bark moj fant stoji. / Na drugi bark so ljubce *tri*. / Na *tretji* bark nobenga ni (Kumer 1975: 174).

Število tri je odločilno: Daj mi *tri* kaplje vode (Valjavec 2002: 60).

Krščanska duša, daj mi kapljo vode! [...] Daj mi še dve kaplji, saj več za navado, da vsakdo pije *trikrat* (Valjavec 2002: 75).

Sinoči je bil na enem kraju: Tam sem vidow *tri* lepé / *ena* se mi dopadva je (Kumer 1975: 169).

Pojdmo na Štajersko, /gledat kaj delajo, / ljubice *tri*:

Prva je kuharica, / druga je kelnarca, / *tretja* je ljubica /mojga srca.

Prva mi jesti da, / druga mi piti da, / *tretja* me u kamrico /svojo pelja //

K jeni bom hodiw jest, / k drugi bom hodiw pit, / *k tretji* bom hodiw si / srce hladit (Kumer 1975: 180).

Kakor kažejo primeri, število »tri« omogoča že tudi izločanje, izbiranje. V smislu stopnjevanja je tretji osebek tisti, ki je izbran, v pesmih gre za ljubice, v pravljicah za sinove oz. brate.

Besedna zveza »*tri dni in tri noči*« v pomenu dolgo, presenetljivo dolgo, čudežno se pojavlja v prozi:

Kij : ... ko mu ga je izročil, ga je vrgel tako visoko v zrak, da je bil *tri dni in tri noči* v zraku (Valjavec 2002: 65–73).

V prozi se ponavlja klasična besedna zveza s številom tri z različnimi osebkami, ki se ločujejo po statusu (kralj, grof) ali stanu (oče, mož in žena, bratje):

Nekoč je živel kralj, *ki je imel tri sinove* (Valjavec 2002: 87, 100).

Živel je grof, *ki je imel tri sinove* (Valjavec 2002: 93).

Nekoč je bil neki oče, *ki je imel tri sinove* (Valjavec 2002: 221).

Nekoč sta živela mož in žena, ki sta *imela tri sinove* (Valjavec 2002: 58).

Nekoč so bili *trije bratje*. Nekoč so živeli *trije bratje* (Valjavec 2002: 94, 146).

Število »tri« je odločilno za kompozicijo, ker požene dejanje naprej: *tretji sin, tretji dan*.

Prišel je *tretji dan* ... (Valjavec 2002: 76). Gre in hodi in čez *tri mesece, tri tedne in tri dni* (Valjavec 2002: 16); *Tretjo noč* (Valjavec 2002: 58).

Ko bo šel *tretjič* lovit ribe, naj ga deček poprosi, da bi šel zraven ter da naj mu ribič dá prvo ribo, ki jo bo ujel (Valjavec 2002: 82–83).

Kakor hitro je ovca pojedla te *tri* vršiče, je takoj zanosila in dobila *tri* mlade dečke (Valjavec 2002: 84).

Pojdi in prosi zame *tri dni* zobanja, zase pa za *tri dni* živeža, potem greva [po dekle z zlatimi lasmi] (Valjavec 2002: 79).

Karakteristična lastnost pravljic je trikratno ponavljanje. Dvakrat gre za paralelizem membrorum, tj. povračanje oz. ponavljanje enakega zaporedja dogodkov, tretjič se v izhodišču prav tako ponovi, toda tretja pravljicična oseba ravna drugače kot prvi dve v smislu kontrasta in s tem daje v premislek sporočilo zgodbe. Prim.:

Jablano z zlatimi jabolki na kraljevem vrtu je zmeraj oplenila ptica, ki ji nista mogla do živega starejša brata. Šele najmlajšemu od treh sinov se je posrečilo že prvo noč ptiču, ki je neslišno priletel, odstreliti tri peresa 'iz čistega zlata'. Ko jih prinese očetu, ta odloči: 'Kdor mi prinese ptiča, bo kralj.' Starejših dveh ni nazaj, zato oče

brani oditi še tretjemu. Ta se kljub temu odpravi in ker je ravnal drugače kot starejša dva, pride do prostora, kjer so visele zlate kletke z zlatimi ptiči in izbral najlepšega. Po novih peripetijah zaradi zavisti obeh bratov se z izpolnjeno prošnjo srečno vrne k očetu (Bolhar 1965: 5–12).

V pravljici *Čudno drevo je v tretjem gradu* deklica z zlatimi lasmi, ki odločilno vpliva na nadaljnji potek zgodbe (Bolhar 1965: 70–76).

Lojze Zupanc (2011) si je pri poustvarjanju folklornih pripovedi rad pomagal s stalnimi števili. Najbolj klišejski je pri številu tri:

*Trije bratje* (67–70); *Trije prstani, tri hčerke* (49–53); Nič čudnega, če pri takšem zdrgnjencu in preklinjavcu noben pastir ni vzdržal dlje ko *tri dni* (133); Skopuh mu je očital celo kruh, ki ga je fant pojedel, pa čeprav je delal za *tri* (121); *Za triletno zvesto službovanje* pa si je izgovoril osla (144). Le pazi, da te *triglavi zmaj* ne bo požrl (95).

Le Zupanc namiguje na najvišjo slovensko goro, drugače o *Triglavu* ni nikakršne folklorne tradicije.

#### 4. Število štiri

Pitagorejci so posebej priporočali modrost v iskanju sorazmerja pravih števil in pravilno poimenovanje stvarnosti.<sup>360</sup> Število »štiri« (4) simbolizira uravnoteženost in skladnost sveta. Stari Grki so bili prepričani, da je ves svet urejen v znamenju štirice, saj da je svet sestavljen iz štirih osnovnih prvin (ogenj, voda, zemlja, zrak) in sega na štiri strani: sever, jug, vzhod, zahod in ima štiri razsežnosti: višino, globino, dolžino, širino (Germ 2003: 34 sl.). Štirikratno menjavo v letu zaznamujejo letni časi: pomlad, poletje, jesen in zima. Simboliko stvarstva je krščanstvo dopolnilo s štiridelno duhovno urejenostjo. Božič (Jezusovo rojstvo), pasijon (pasha: križ in vstajenje), vnebohod in binkošti so *štirje* stebri, na katerih obstaja Cerkev. Kristjan celovito podoživlja Kristusovo odrešenjsko skrivnost tako, da obhaja te praznike v liturgičnem letu in živi iz njih na zemeljskem romanju do nebeškega Jeruzalema (Pojavnik 2008: 38–39).

Sveto pismo omenja štiri vetrove. Evangelij se je širil na štiri strani neba: to je prav katoliška Cerkev, ki se razteza po štirih delih zemeljske oble (citat po svetem Avguštinu). V semitskem svetu imajo števila simboličen pomen: dvanajst je vsota pomnožitve popolnega števila tri s štiri, ki nas kot število napoti k štirim stranem neba in torej k celotnemu svetu (Benedikt XVI. v: Pojavnik 2008: 40). Potemtakem je razumljivo, da ima številka štiri tako veljavo! Vendar ne v slovstveni folklori! Razen če ne vključimo v ta razdelek motivike križa (Stanonik 1999: 143–187), »v katerem se stikajo vse vidnejše krščanske vsebine, ki so kakor koli povezane s simbolizmom štirice (prim. Germ 2003: 37).

V upoštevanem viru v pesmih najdemo le »četverno vince«, to je štirih vrst vina. Vsak ima svojo ceno (Kumer 1975: 368). Pač se v slovstveni folklori večkrat pojavi »kvatna

<sup>360</sup> Ciceronov spis *O starosti* predlaga četvero zdravil kot odgovor na četrto tegob, ki tarejo starega človeka: 1. Potisnjen je na rob dejavnega življenja; 2. Telo mu peša; 3. Oropan je (skoraj) vseh užitkov; 4. Znajde se v senci groba (Capuder 2015: 246).

nedelja«, tj. so štiri nedelje v letu, ki zaznamujejo poseben cerkveni čas. Prva je na prvo postno nedeljo, druga na nedeljo po binkoštih, tretja po prazniku povišanja sv. križa (15. 9.) in četrta na tretjo nedeljo v adventu. V tednu po kvatni nedelji so ljudem nevarna zla bitja *Kvatrnica*, *Kvatra*, *Torka*, če se niso vzdržali preje, pranja ali veseljačenja na vasi (SEL 275).

## 5. Število pet

V časih, ko je bila nepismenost splošna, so bile likovne upodobitve dobrodošle vsem, saj so likovne simbole hitro prepoznali in jih razumeli vsi. Pitagorejci so petico razglasili za simbol plodne združitve moškega in ženskega počela. Od tod je v antiki veljala za število boginje ljubezni in simbol stanovitnosti.<sup>361</sup> Pitagorejska tradicija razlaga število »pet« kot most med človeškim in Božjim. Z njo je povezan pentagram kot varovalno znamenje proti zlim silam (Germ 2003: 40).<sup>362</sup> Prostožidarji so plamenečo zvezdo prevzeli iz pitagorejskega pentagrama, češ da predstavlja mistično središče razširjajočega se univerzuma. Petokraka zvezda že od nekdaj simbolično spremlja človeštvo kot število »pet« (5), ki predstavlja prerojenega človeka sredi nepopolnega sveta. Zvezda danica je bila od zdavnaj simbol Device Marije (Petaros 2018: 69). V Svetem pismu ima število pet pomembno vlogo (Rozman 1997: 416). Peteroknjižje (Pentatevh) simbolizira celotno Staro zavezo in postavlo. Pet je število hlebov, ki jih je Jezus pomnožil, da jih je iz njih naredil pet tisoč (Mt 16,9; Lk 6,9.13). V njem nastopata dva para petih devic (Mt 25,2), pet talentov (Mt 25,15-20). Pri človeku obstaja pet čutil za dobro ali slabo (Germ 2003: 44), pet prstov na vsaki roki in nogi.

To je tudi število, ki ustreza povračilu, ki ga bo prejelo ljudstvo, ki bo upoštevalo Božje zapovedi: *Podili boste sovražnike in padali bodo pred vami pod mečem. Pet izmed vas jih bo podilo sto...* (3 Mz 26,7-8); (Hadjadj 2013: 121).

Čprav število pet simbolično povezuje, in je v preteklosti pentagram v uverah varoval pred zlim, je v 20. stoletju peterokraka zvezda,<sup>363</sup> postala ambivalentni znak: na eni strani si jo je v rdeči barvi prisvojila ena od političnih ideologij za svoj simbol, na drugi je v zlati / rumeni barvi simbol Evropske zveze/unije.

V besednih zvezah se število pet največ navezuje na časovne kategorije, npr. »pet minut slave«, »pet minut pred dvanajsto« (Keber 2011: 688–689).

Pri pesmih se število »pet« pojavi le v hagadi, v kateri je od ena do trinajst ob vsakem številu navedena kaka nova stvar iz *Svetega pisma* in vse prejšnje vrstice se ponavljajo v obliki stalnega refrena in s tem naraščajo. Pri številu pet je navedeno: *»pet je knjig Thora«* (Stanonik 1999: 18). Druga vrsta pesmi po vzorcu hagade je pesem o svatbi v Kani Galilejski. V njej števila naraščajo. Število pet je rezervirano za Jezusove rane:

Marija je barava Ježiša: / 'Koj je pet najbulšega?' / Ježiš je reku Mariji: 'Pet je ranic Ježišavah, / Ki so mu je judi dali, / Ki niso Boga poznali' (Š-6661).

<sup>361</sup> Saj se pomnoženo s katerikoli lihimi številom redno ponavlja kot cifra na koncu zmnožka.

<sup>362</sup> Kar je bilo še pred desetletji videti na starih zibkah ali vhodih v hlev itn.

<sup>363</sup> Sploh v rdeči barvi.

Bratec od Lublane, / Povej da nam to peto! / 'Pet je Jezusovih ran' (Š-6662, Š-6663, Š-6665, Š-6670, Š-6671, Š-6678).

'Pet je Jezusovih kèrvavih ran' (Š-6666).

'Pet ja Љž'šuh krvavŭh ran;' (Š-6668); Bratec od Ljubljane, / Še peto mi povej, / Kaj zlasti ti je znano, /Razloži meni zdaj! / 'Pet je Jezusovih kervavih ran!' (Š-6672).

Bratec prelubljeni, /Povejte mi to peto! / 'Pet je Kristusovih ran' (Š-6664, 6676).

Bratec od L'bljance, / Peto mi povej: /Kok se te peti pravi, / Oj pravi? / 'Pet je Kristusovih ran' (Š-6667).

Dragi bratec preljubljeni, / Povej mi to peto! / 'Kako bom povedal, / Ker jest sam ne vem: / Pet je krvavih ran (Š-6673).

Bratec v Ljubljani, / Povedi ti meni: / Kako se peti pravi? / 'Pet je, pet krvavih ran' (Š-6674).

Ena edina, s Primorske, pravi: »*Pet je ran gospod Boga*«; (Š-6680). Tri pa popolnoma izstopijo iz svetopisemskega konteksta in se navežejo na cerkvenega:

Bratec iz Ljubljance, / Ta peto mi povej! / 'Pet je cerkvenih zapovdá' (Š-6669).

'Pet je cerkvenih zapoved božjih; (Š-6675).

Prjatu, kaj prašam te! / 'Prjatu, kaj prašal me?' Kolko je pet? / 'Pet cerkvenih zapoved' (Š-6677).

V devetnajstih variantah je upoštevanih šest možnosti.

- Pet Jezusovih ran;
- Pet Jezusovih krvavih ran;
- Pet Kristusovih ran;
- Pet ran;
- Pet cerkvenih zapovedi;
- Pet cerkvenih zapovedi božjih.

Že iz tega drobnega preizkusa se vidi, da folklorna ustvarjalnost nikakor ni enolično posnemanje; če upoštevamo še glasoslovno ravnino narečij, pa še toliko manj.

Iz pravljic je znan en primer, kjer je število pet vključeno bolj ob strani. Zlatolaska naroča pravljíčnemu junaku, naj z drevesa, do katerega je že več dni plezal in je na njem pet zlatih sadežev - dva na levi in trije na desni - tri desne odstriže s tremi škarjami« (Bolhar 1965: 72–73).

## 6. Število šest

Je omembe vredno zaradi šestih vrčev na svatbi v Kani Galilejski (Jn 2,1-11), kar je še posebno godilo našim prednikom, saj je bila »ohcet« ena redkih priložnosti, kjer so se lahko dobro ali vsaj do sitega najedli in tudi napili,<sup>364</sup> zato je seveda zanesljivo navzoče

<sup>364</sup> O tem podrobneje v Stanonik 1999: 140–143.

le v že omenjenih slovenskih hagadah. *Slovar slovenskih frazemov* ga komaj zaznava (Keber 2011: 944).

## 7. Število sedem

»Sedem je magično število in ima včasih še večjo veljavo kot tri« (B. B. 1881: 131). Vzrok temu so bili sedmeri, že v starem veku znani planeti. Sedem je število »popolnosti, celovitosti kozmosa, zaokrožene skladnosti časa in prostora (Germ 2003: 52). Da je bila številčna simbolika privlačna tema slovenskega časopisja v drugi polovici 19. stoletja, se vidi iz naslednjih primerov:

Teden ima *sedem dni*. Pri Judih je *vsak sedmi dan* praznik – sobota. Vsako *sedmo leto* je sveto leto (sobotno leto): takrat se polja ne obdelajo in sužnji oprostite. Vsako *sedemkrat sedmo leto* nastopi veselo leto (nekako sveto leto), v katerem se poleg omenjenega izbrišejo še zaostali dolgovi. Razne veselice trajajo po *sedem dni*. *Sedmina* [za umrlim] iz poganskih časov je pri nas še zdaj v navadi. Imamo knjige s '*sedmimi pečati*', *sedem naglavnih grehov*, za obdobje *sedmih let* kdo zapiše svojo dušo hudiču. Za veljavno rabsodbo je treba *sedem sodnikov*, *sedem prič* za resničen dokaz. Skriti zakladi se *vsako sedmo leto* za 1/4 metra dvignejo. S *sedmim letom* se nehajo otroška leta. *Pri boleznih velja sedmi dan za odločilnega*, ali se izboljša ali poslabša (Ravninar 1885: 2). V 19. stoletju je vznemirjala ljudi '*sedmvrha smreka*'.<sup>365</sup>

Nekateri od njih morda celo koreninijo v starodavni babilonski kulturi (prim. Germ 2003: 52). Pitagora je število sedem razglasil za »najsvetejše matematično število«, »ki je nedotakljiv prafaktor in taka naj bo nedotakljivost čiste mladosti« (Kastelic 1998: 400). V pitagorejski številčni mistiki je sedem število popolnosti in celovitosti tudi zato, ker sta v njem simbolično združena zemlja in nebo (4 + 3), (Germ 52–53). Zunaj nje je v grški mitologiji sedem sveto število Apolona, boga duha, modrosti in umetnosti v antičnem svetu, s sedmiško simboliko je povezanih »sedem svetovnih čudes«, sedem slavnih grških modrecev (le da so njihovi sezname različni), na sedmih gričih je zgrajeno večno mesto Rim (Germ 2003: 53).

Kako skrivnostno je starozavezni prerok vpletel število sedem v svoje videnje, ilustrira naslednji odlomek:

Kajti glejte, kamen, ki sem ga položil pred Ješúa, na tem kamnu je *sedem očes*, glejte, vanj bom vdolbel napis, govori GOSPOD nad vojskami, v enem dnevu bom odstranil krivdo te dežele (Zah 3,9).

Rekel mi je: 'Kaj vidiš?' Rekel sem: 'Vidim, glej, svečnik, ves iz zlata, na njegovem vrhu je oljnica in na njej *sedem svetilk*, *sedem in sedem cev* imajo svetilke, ki so na njegovem vrhu (Zah 4,2). [...] Teh *sedem svetilk* so Gospodove oči, ki preiskujejo zemljo' (Zah 4,10).

V naši kulturi so bolj očitni sledovi svetopisemske sedmice. Stvarjenje sveta je trajalo *sedem dni*, *sedem* je darov Svetega Duha, *sedem* angelov s *sedmimi* trombami (Germ 2003: 54–57).

<sup>365</sup> Sedmvrha smreka (Po narodnem sporočilu), Zložil F. Levec. *Slovenski glasnik* 10 (1867), 225.

Na duhovnem področju je našlo prostor *sedem* kreposti, *sedem* pregeh, *sedem* zakramentov, *sedem* naglavnih grehov, *sedem* teoloških ved, *sedem* svobodnih umetnosti, *sedem* del usmiljenja, *sedem* Marijinih žalosti.

Presenetljivo, da kljub slovesu sedmica v zajetem folklornem gradivu ni pogosta. Od besednih zvez so registrirana le »sedma nebesa« (Keber 2011: 851). Kljub temu se dá iz primerov zaznati karakteristika števila sedem kot popolnega v smislu polnega, celo presežnega. Marija je žalostna, da ne more biti bolj:

Lepa roža mati božja, *Marija sedem žalosti* [se ponavlja], (Kumer 1975: 298).

Že *sedem let* je zdaj, kar je odšel moj ljubi (Valjavec 2002: 91).

*Sedem let* sim čakala, / *Sedem ga bom* žalvala (Š-698).

Po sedmih letih je njeno čakanje dopolnjeno, dovolj ga je. Zdaj priznava, da je mrtev in bo še toliko časa, celo večnost v tem smislu mislila nanj. Sedem je namreč tudi število večnosti (Germ 2003: 54). V naslednjih primerih, časovno gledano, število sedem ilustrira dopolnitev:

*Sedem let* je bil volčji pastir (Valjavec 2002: 136).

Ko pa je minilo *sedem let*, je prišel (Valjavec 2002: 136).

Ura *sedem* je odbila /sonce je za goro šlo (Kumer 1975: 233).

Abraham ma *sedem* sinu [se ponavlja] (Kumer 1975: 279).

Nekoč je živelo *sedem* bratov, sinov ene matere. Ko so zrasli, so se hoteli oženiti, pa so se dogovorili tako da hočejo poiskati prav takšno mater, ki pa bo imela *sedem hčera* (Valjavec 2002: 77).

## 8. Število osem

Številčna simbolika se tudi spreminja: »sedem, ki je praviloma simbol večnosti, je v odnosu do osmice mera minljivega sveta in življenja človeka, osem pa nedvoumno zaznamuje večnost« (Germ 2003: 60). Pitagorejci so poudarjali njegovo kozmično razsežnost. Osmica je število odrešitve, srečne izpolnitve (Germ 58, 59). Krščanska ikonografija je prevzela veliko starejše številčne simbolike. Kristusovo vstajenje na osmi dan je povezano z zapovedjo obrezovanja judovskih dečkov osmega dne po rojstvu in velja za predpodobo krsta kot začetek novega življenja v krščanstvu (Germ 60–61). Osem je število nebeškega kraljestva zaradi osmih blagrov iz Jezusove pridige na gori (Mt 5,3-9). Osmica v krščanstvu ohranja simboliko uravnoveženosti in stanovitnosti, vendar daje prednost dejanjem prerojenja, očiščenja in srečnega življenja (Germ 2003: 63).

Število osem v slovenski slovstveni folklori ne vzbuja pozornosti. Dosledno se pojavlja le v hagadah. V nasprotju s primeru pri številu pet tu skoraj ni podvojenih ubeseditve. Drobne razlike, najbrž zaradi slabega po/sluha tistega, ki je pel-a, ali zapisoval-a, se pojavljajo predvsem v sklonih:

Marija je barava Ježiša: / 'Kaj je *osen* najboljšega?' / Ježiš je reku Mariji: '*Osen* je veselje Marije, / Naše prelube matere (Š-6661).

*Osmo* mi povej! / '*Osem* Marija vesela (Š-6671).

Враѣ vad Ibláncе, / Ta *vasmo* mi povej! / '*Vosъm* Marija véseva (Š-6668).

To *osmo* mi povej! / *Osm*a je Marija vesela (Š-6675).

*Vosmo* mi povej! / *Vos*'m je Marija vesela (Š-6676).

[Tu vprašanje manjka.] *Osm*a je Marija veselja (Š-6662).

Povej ti men'ta *osmo*! / '*Osem* Marij je veseljâ (Š-6670).

Kaj je ta *osma*? / *Osem* Marije veselja (Š-6678).

*Osmo* mi povej; / Kok se te *osmi* pravi, / '*Osem* je Marije veselja (Š-6667).

Povej, kaj je *osmo*! / *Osmo* je Marije veselje (Š-6666).

Še *osmo* mi povej, /... /... / *Osmo* je Marije vèselje (Š-6672).

[Vprašanja ni] *Osem* Mariji veselja (Š-6680).

Povej da nam to *osmo*! / '*Osmer* je Marijino véselje (Š-6665).

Pevci so težko prenesli pretresljivo Marijino žalost, zato so skušali uravnotežiti njeno razpoloženje z njenim veseljem v osmi kitici. Tako bi se dalo razložiti presenečenje, da se pojavi Marija tudi v osmi kitici, ko pa bi bilo veliko bolj v skladu s svetopisemsko ikonografijo, da bi tu prišlo na vrsto osem Jezusovih blagrov. Pa se pojavijo le dvakrat.

Ta *osmo* uro mi povej! / *Osem* je blagrov Kriščevih (Š-6669).

Kolko je *osem*? / '*Osem* je blagrov Kristusa (Š-6677).

*Osem* darov svet'ga Duha (Š-6679).

Drugi so se znašli naključno, eden pa celo pošteno prizna, da ne ve, kako bi vrstico izpeljal.

Povej da nam to *osmo*! / *Osem* zveličanjskih (Š-6663).

Kako se *osmi* pravi? / '*Osem* je zveličanih (Š-6674).

Povejte mi to *osmo*! / *Osem* Marije milosti (Š-6664).

Povej mi to *osmo*! / 'Kako bom povedal, / ker jest sam ne vem: / *Osem* delov zvoljenih (Š-6673).

Povedala je, da je sama takšna, saj ima *osem* hčera (Valjavec 2002: 77).

Ženska je bila čarovnica, imela je *osem* hčera (Valjavec 2002: 78).

V pravljici o vilinskem konju število osem ne pride prav do izraza, saj gre v resnici za števili 7 + 1 (Valjavec 2002: 77–82). Prav tako ni v *Slovarju slovenskih frazemov* (2011) nobene besedne zveze, ki bi vsebovala število osem.



## 9. Število devet

V starodavnih predstavah devetica zastopa duhovno popolnost, saj je pomnožena trojka s podobno vsebino. Egipčanom in pozneje pitagorejcem je simbolizirala božanski red. Živo navzoča je bila v starogrški mitologiji in po zaslugi Platonovih učencev je močno zaznamovala krščansko simboliko (Germ 2003: 64–67).

Besedne zveze z vrstilnim številnikom devet zaznamujejo na eni strani nekaj, kar presega vse drugo: »deveta nebesa«, »deveta dežela«, »za deveto goro«, na drugi strani pa brezbriznost: »devêta briga« (Keber 2011: 161, 163).

Z njeno tradicijo se pri številki devet v slovenskih hagadah stalno ponavlja vrstica: *devet je korov angelov* (Š-6661–6680) z eno samo izjemo: »*Devet je glavnih grehov*!« (Š-6677), kar pa se ujema s tistimi interpretacijami, ki so v pričo »odličnosti desetice« devetico dojemali kot nepopolno število (Germ 2003: 67).

S simboliko števila devet so v 19. stoletju seznanili iz tedanjih časopisov: *Vertec* (1871: 192), *Jezičnik* (1891: 49)<sup>366</sup> in se z njenim pomenom lahko srečevali vsak dan. Devet je število sveta: *devet mesecev* je otrok pod materinim srcem (Sila 1885: 212, 213).

Število devet slovensko ljudstvo uporablja v pregovorih in rekih, npr.: dober glas seže v *deveto vas*. Če pride huda toča, pravijo, da je *devet* far pobila, in če kje slovi lepo dekle, vsi govorijo, da tako zálega dekleta *devet far* ne premore. In kdo ne pozna naše devete dežele, in narodne pesmi, kjer se poje: imate *devet belih gradov / Devet gradov, devet hčera. Jaz bom gostivala devet hčera / Bog vas obvari devet sestra* (B. B. 1881: 131–132).

Splošna karakteristika števila devet je nadvse pozitivna, a podrobna analiza slovenskega folklornega gradiva ne potrjuje tega vtisa. Slovenska na videz bajna »deveta dežela« je nadvse tragična: Hčerko, »omoženo v deveto deželo« (Š-97, 98), ob porajajočem se novem življenju doleti smrt. Ko to izve njena mati, ob njenem pokopu izdihne še ona. V bistvu gre za smrt treh rodov, le da se tretja zanemarja – kako naj preživi komaj rojeni otrok brez mame! Hči pred porodom povprašuje po slu, ki »*bi mi nesel šribanje, / Mojmu očú moj materi / Daleč v deveto deželo / Da mi na čase pridejo!*« Čeprav si sel zelo prizadeva, sta prepózna in mati samokritično ugotovi: »*Norčave tiste matere, / Ki daleč hčere vdajo, / sim jes vdala Nežco / Preljubo mojo hčerkico, / Daleč v deveto deželo!*« (Š-97). Zakaj je ta tako nevarna, se dá ugotoviti iz druge pesmi.

Marija nagovori ob studencu objokano deklico:

‘K’ so mati mene možili,  
Svêta me niso vprašali,  
Le-tmu devetmu kralju  
V’ le-to deveto deželo,  
K’ jih je devet umoril,  
Mene bo to deseto.’

<sup>366</sup> Devet sestavlja številka 3, zato ima enako veljavo. *Devetero zelišč* ima v sebi mnoge zdravilne moči. *Devet jedil* zelo tekne. Brahminec prižiga ogenj z *devetero različnih lesov*, v Švici pri nalezljivih boleznih nekak čistilni ogenj z *deveterim lesom*. Čarovna dejanja itd. se po *devetkrat* ponavljajo (Ravnikar 1885: 1).

Marija jo podučí, kako naj ravna, da se bo ognila smrti pri vseh ugodjih: jedi, pitju in spanju.

K te bodo tje peljali,  
Nikar ne pij, nikar ne jej,  
De ne boš jútrine zapíla,  
Ne jutrine zajedla.  
Ko ti bodo napíjali,  
Se okoli zaberni,  
Pa vénar v' bokal verzi.  
K' te bodo spat peljali,  
Nikar ne hôdi pred spat,  
De si boš sama posteljjo prestlala:  
Notri boš našla pisan'ga gada, /.../

'Devetkrat sim per altarji stal,  
Pa nisim per nobeni spal!  
Hvala bodi zdaj Bogu  
Ino tud' Marij' zato,  
Ko te je lepo podučila! (Š-108).

Tako je ostala živa, kar tašči<sup>367</sup> ni všeč.

Zato ima ta pesem upravičeno naslov *Srečna nevesta* (Š-108). Obe pesmi pa imata najbrž starodavno zgodovinsko ali mitično zaledje. Vprašanje je namreč, ali sta po nastanku ti dve pesmi starejši ali tiste, v katerih je Indija »deveta dežela« (prim. Š-577, 578).<sup>368</sup>

O tem, kako se je na slovenskih tleh razvijala predstava o Indiji<sup>369</sup> kot bajni<sup>370</sup> deveti deželi, je prvi razglabljal Matija Murko (1940: 21), ki dopušča možnost, da je marsikaj od »teh slovenskih posebnosti« prevzeto iz katere od sosednjih literatur, npr. nemške ali italijanske.

Medtem ko je število devet v dveh pravljičah (»V votlini je bil *devet let*;« »devet deklic« v nekem gradu), (Valjavec 2002: 93; Bolhar 1965: 72–73) brez posebnega simbolnega učinka, negativno konotacijo števila devet doživlja pastir, ki »v strahu spet pričakuje, da bo sonce prišlo *na deveto*« (Valjavec 2002: 10), »*Deveti mož*« pa je nesrečen, saj zaradi njene zavisti ni mogel rešiti iz pekla materine duše (Valjavec 2002: 55). Tu se pokaže smiselna zveza med *deveto deželo in devetim kraljem, devetim možem*, ki sta sorodna

<sup>367</sup> V pesmi je sicer omenjena mati, namreč ženinova mati!

<sup>368</sup> Tj. ki predstavljajo slovensko verzijo Epistole presbitera Joannesa o tej čarobni deželi (ruski literaturi »Skazanie o Indijskom carsve«), Lenoro (Mrtvec pride po ljubico) itd. (Murko 1937: 303).

<sup>369</sup> Prim. K.[arol] Glaser, Nekoliko indijskega bajeslovja, *Dom in svet* 4, Ljubljana 1891, 80–83, 133–138.

<sup>370</sup> Naši pesniki iz ljudstva in med ljudstvom ter pevci in pevke, ki so pesmi spreminjali, niso bili tako skromni, da bi bili zadovoljni z rdečimi jagodami, imeli so višje cilje in si želeli tudi bolj domačih dobrin. Med pesniki so bili nadarjeni ljudje iz preprostega naroda, posebno muzikanti, ki so skrbeli tudi za besedno zabavo, kakor še dandanes na svatbah, in veseli vinski bratci, ki so kratkočasili sebe in svojo družbo, v srednjem veku potujoči študenti (vaganti), v poznejših stoletjih izgubljeni študenti, organisti ali tudi duhovniki in drugi izobraženci so lahko peli v duhu svojega ljudstva, ali mu vsaj posredovali višjo literaturo v pripovedovanjih in pridigah. Tako so naši pesniki in pevci postavili apostole po domače ali pesniški v naše polje, na visoko goro in vinske gorice, na naše vodé, sv. Tomaža v Indiji pa tolažijo s čudovitostmi, katerih si želi naš kmet v deželi, kjer ne kopljejo in ne orjejo, pa vsako leto trikrat ali dvakrat žanjejo (v večini pesmi pšenico), kjer ni dežja, snega in toče, ali dovolj rose (Murko 1940: 26).

godcu pred peklom in Orfeju. Dolenjski pravljicar Vid Ambrožič v nadaljevanju pravljice *V deveti deželi* dosledno govori o »rajski deželi« (Stanonik 1995: 133–138), kar pomeni onostranstvo, v krščanskem kulturnem krogu raj, vrh pozitivne idealitete.

*Deveta dežela?! Le kdaj in kje je?* In vendar, vsak rod jo sanja po svoje. Za dolga desetletja sanj prikrajšane narode je danes Evropa postala sinonim za Eldorado, za Indijo Koromandijo, za Obljubljeno deželo, za deveto deželo torej!

Avstrijski pisatelj Peter Handke, slovenske matere sin, si jo je – glede na pisanje – (Knep 1994: 108) zamišljal na naših tleh; tedaj ko so nam bile sanje o njej dovoljene le s plašnicami na očeh. Odziv Draga Jančarja (1991: 170–178) nanj je rezka diagnoza naših lastnih sanj in tehtna analiza, kako nas sanjajo drugi. Josip Stritar<sup>371</sup> je že vedel, zakaj je svojo *Deveto deželo* umaknil na samotni otok.<sup>372</sup>

Idealna slovenska in katera koli dežela lahko obstaja le, kot »uresničevanje skupne solidarnosti«, le kot u-topos, na ravni ubeseditve. A kako jo navdihniti, ko elektronska občila vodijo do izvolitve umetnosti pripovedovanja zgodb po eni strani s tem, da razprave v občilih prenašajo 'nove informacije s takšno hitrostjo, da se zdijo naše zgodbe zastarele, še preden najdemo čas, da bi jih pripovedovali, in o drugi strani z zastraševanjem laičnih pripovedovalcev z oblikovno popolnimi medijskimi oddajami. »Vendar nobena kultura ne more preživeti, če njeni člani izgubijo veselje do zgodb...« (Staudenmaier 1994: 51). Dokaz neznanske lakote po živem osebnem stiku te vrste so podatki iz strokovne literature, da v Ameriki pripovedovalec zgodb privabi na tisoče ljudi. Seveda je to druga skrajnost, nepodkupljivo ogledalo duhovno osiromašene družbe.

## 10. Število deset

V desetiškem sistemu je število deset hkrati merilo vsega štetega in merjenega in zato simbol urejenosti pojavnega sveta. V pitagorejski mistiki število deset simbolično združuje vsa prejšnja. »/D/ekada združuje vsa temeljna načela pitagorejske kozmogonije: monado, ki pomeni počelo, diado, ki je začetek stvarjenja, triado, ki pomeni oblikovanje vesolja in tetrado, v kateri je zaobjeto njegovo snovno uobličanje« (Germ 2003: 70). Njen nauk so prevzeli antika (tudi Aristotel), judovstvo (prim. dekalog) in v krščanstvu sveti Avguštin (Germ 2003: 70–71). V njegovi ikonografiji je desetica simbol večnosti (Germ 2003: 73).

*Institucija desetine* pri živalih in poljedelskih pridelkih in desetništva temelji na starodavni veri, da »vse deseto« od tega, kar človek pridelja, priredi ali upleni, kakor tudi deseti mladič - pripada bogovom (bogu), (Ludvik 1960: 79–90. Da je bilo število deset

<sup>371</sup> Ko smo se prvič učili zemljepisja, sem težko čakal, kdaj pride na vrsto deveta dežela! Če prehodim križem svet, saj imam čas, prej ne mirujem, da jo najdem, če je le na tem svetu, in zakaj bi ne bila? In nisem se varal. Bil sem v deveti deželi, čudovita dežela! ... (Stritar 1878: 12). Negoda se zbudi v deveti deželi. Čudi se, kako se bode čudil bralec, njih jeziku, lepa slovenščina, ki se govori v deveti deželi. (Stritar 1878: 45). Upira se temu, naj ostane slovenščina le za hlapce in dekle (Stritar 1878: 381–384).

<sup>372</sup> Negoda [= Josip Stritar], *Deveta dežela?* Josip Stritar, [*Dunajski*] *Zvon* 4, Dunaj 1878, 105.

izjemno, sveto, število, priča deset Božjih zapovedi (2 Mz,1-17), »deset besed«, ki jih je Jahve napisal »na dve kamniti plošči« (5 Mz 4,13).

- **Desetnik, desetnica**

Fran Milčinski je preliv v prozo »narodne pesmi«, npr. Desetnico, o čemer Oton Župančič piše:

»Tako čista je, da je v tem slučaju pridobila. Z bistrooko intuicijo se je zazrl Milčinski v zamišljeno sočutje našega naroda, ki vidi v bednem brezdomcu zaveznika skrivnostnih prirodnih sil, vidca in vedeža in pomočnika navadnim ljudem. Najstarejši dokument, v katerem je izrazil slovenski narod, da ume delo svojih umetnikov in globlji moralni pomen njihovega trpljenja.«<sup>373</sup> (Župančič 1911: 205–206).

Zorko Simčič je roman *Poslednji deseti bratje* s sodobno snovjo z zgodbo iz davnine dopolnil moški pol desetništva tako po spolu kot časovno s podromanom *Desetnica Marjetica*.<sup>374</sup> Da gre za roman v romanu s samostojno kompozicijo, se vidi tudi iz drugačne grafične oblike besedila, v katerem dogajanje poteka prav na robu dveh civilizacij – med agrafično in grafično kulturo, ki je popolnoma spremenila svet. V podobnem procesu smo danes, ko grafično kulturo izriva digitalizacija, s katero se oblikuje nov človekov miselni ustroj in nova družbena razmerja.

- **Primerjalni oris Desetnice Marjetice v folklorni pesmi in v Simčičevem romanu *Poslednji deseti bratje***

Karel Štrekelj (1895–1898: 352–359) je *Desetnico* uvrstil med pripovedne pesmi in navedel šest njenih različic. Pri dveh (Š-310, 311) zapisovalec ni znan, eno (Š-312) je v dveh redakcijah zapisal Matevž Ravnikar-Poženčan in eno (Š-313) Matija Valjavec, dve (Š 314, 315) pa Oroslav Caf. Uredniški odbor pri *Slovenskih ljudskih pesmih* (1970) je pripovedne pesmi podrobneje razčlenil in *Desetnico* prisodil razdelku bajeslovnih in pravljinih pesmi (SLP 1970: 291–300). Poleg navedenih so v novo zbirko uvrščene še ena iz Štrekljeve zapuščine (SLP 1970: 296) in tri, ki jih je odkril Glasbenonarodopisni inštitut (SLP 1970: 296–299). Tako je doslej znanih skupaj deset različic pesmi *Desetnica*.

Boris Merhar je v zbirki *Slovenske ljudske pesmi* (1961: 5–7) na častno prvo mesto postavil različico neznanega zapisovalca s Prešernovimi popravki (Merhar 1961: 159). Balada ima 75 vrstic; v zapisu so razporejene v devet osemvrstičnih kitic, ki sta ji v poanti dodani še dve. V njej govorijo le tri osebe, toda tudi troje dreves, kar pomeni, da balada izhaja iz obdobja animizma, ko so ljudje verovali, da imajo vse stvari v naravi dušo. »Mlad gospod« nastopi le na začetku, ko prosi Boga za »enga sinka«. A žena mu tudi pri desetem porodu povije hčerko, Marjetico. Mati se je zmeraj jokala, kadar ji je dajala kruha, hči pa njo in sebe tolaži, da jo bo morda zamenjala »kaka druga«. Le sedem let je bila stara, ko »ptičica prinese »zlat pèrstan« in naroči, naj se dene v testo »popotnice«. Pečena naj se

<sup>373</sup> »Tudi Birolla je pojmlil Desetnico globoko, njegova risba je pobožna, kakor slika svetnice.« O. Župančič, (ocena). Razveseljiva razlika nasproti Glonarju, ki je ilustracije trdo kritiziral.

<sup>374</sup> S štirimi poglavji (50–59, 135–173, 270–364, 667–701), ki skupaj nanesejo 172 strani, kar je od celotnega romana (719 strani) okroglo ena četrtnina besedila, natančno 23,95%.

razreže na deset koscev in katera od sester ga bo dobila, »bo môgla v desetino it'!« Marjetica zadene nanj že ob prvem ugrizu. Brez obotavljanja se poslovi od matere, devetih sestric in »belega gradu« in želi prenočiti pod drevsom. Toda prvo in drugo jo posvarita, naj se raje umakne od njiju, kajti: »Nocój bo strašno tréskalo«; »Nocój hudó bo tréskalo« in prvič bo treščilo v prvo in drugič v drugo drevo. Tretje pa jo povabi, naj pod njim prespi. Čez sedem let pride nazaj na nekdanji dom in prosi za prenočišče. Ko jo »žlahtná gospá« zavrne, jo skuša omečiti s pravim imenom: »Prenočíte me, máti moja!« da bi bila tudi ona navzoča na svatbi njene devete hčere. Ko mati ostane trdna, se dá prepoznati.

‘Nazáj, nazáj, Marjética!’

‘Jez ne grem nikdar več nazáj!’

Máti na tlà páde, omedli.

Pri ti pričí dúšo spustí (Š-355).

Primerjava Simčičevega besedila s pesmijo pokaže, da je od nje prevzel le ime. Materina žalost nad desetničino usodo iz pesmi je v romanu prenešena na njenega očeta. V pesmi prstan prinese ptička, v romanu pa ljudje s posebnimi lastnostmi (»sveti mož«, »vrač«) in soseska sploh terjajo izpolnitev starodavnih pravil. Morda je motiv animistične vere v pesmi vplival na posebno motiviko dreves pri Simčiču. V pesmi pride desetnica na rojstni grad že pri sedmih letih. Število sedem je sveto in tu lahko simbolično.

»Na nekdanjo številnost otrok spominja v ljudski zavesti ohranjena usodnost desetega otroka (*deseti brat*), ki je danes ohranjena zgolj kot folklorni motiv« (Stramljič Breznik 2007: 264).

Najbolj znan slovenski »deseti brat« je Martinek Spak,<sup>375</sup> za katerega se pozneje izkaže, da v resnici sploh ni bil deseti brat, ampak si je ta status privzel iz življenjske stiske (Jurčič 1962: 149). Ta mestoma obešenjaška zgodba morda botruje vtisu, da so bile usode desetnikov manj tragične od usod njihovih dekliških vrstnic.<sup>376</sup>

Zorko Simčič ne sledi temu zgledu, kakor priča njegov roman o slovenskih beguncih po drugi svetovni vojni in *deseti brat Desetnici Marjetici* odpira oči za njuno poslanstvo.

Vse do konca se z bratom po usodi, *Desetim bratom*, sprašujeta, kakšen je višji namen in pomen njunega tavanja. Iskanje odgovora na smisel življenja je v skritem središču obeh romanov. Sodobni intelektualec utemeljuje svoje stalno prestavljanje z zakonitostmi v naravi, medtem ko desetnica in deseti brat izpolnjujeta neko mitu zavezano poslanstvo, ki je zanju sicer skrivnost.

Romaneski pisatelj si oddahne, ko naredi zadnjo piko v dokončanem romanu *Desetnica Marjetica* in z njegovo snovjo elegantno prestopi v véliki roman o slovenskem eksodusu, v katerem tudi ženskam ni bilo prizanešeno.

V Simčičevem romanu *Poslednji deseti bratje* je skriti roman *Desetnica Marjetica* zvest baladni strukturi pesmi *Desetnica*, se pa od nje tudi daleč razlikuje z motivom večnega

<sup>375</sup> Josip Jurčič, *Deseti brat* (1866–1867), prvi slovenski roman.

<sup>376</sup> Manj žalostna je bila po našem ljudskem izročilu usoda desetnika – desetega brata, ki naj bi bil »s čudovitimi lastnostmi in zmožnostmi obdarovan, po božji namembi preganjan, od hiše do hiše po širokem svetu hodil, za srečo povedoval, zaklade pokazoval, pesmi pel in pravljice pravil kakor nihče drug. Ljudje so ga častili, radi videli in mu dali živeti in spati.« SLP 1970: 300.

popotnika Ahasverja. »Pravijo, da je človeku šele tik pred smrtjo dano videti, zakaj in čemu ga je Bog poslal na svet« (Simčič 2012: 648–649).

Kot skrivnost dojemajo svojo življenjsko pot tisti Simčičevi begunci in izgnanci, ki želijo ostati zvesti koreninam. Nekateri se strinjajo, da so »del žrtvovane generacije«. Ne morejo pa »združiti pregnanstva s potrebo po zadoščevanju – zato da bi obvarovali »sebe in narod pred še hujšo nesrečo?« (Simčič 2012: 133). Nihče od desetnikov se ne čuti kot *hircus emissarius*, kot grešni kozel. Ne gre za nobene stare mite, res pa je v ozadju, 'božanstvo', ki zahteva zase 'neko žrtev, da se zadosti neredu' (Simčič 2012: 133).<sup>377</sup> Vpričo desetnice in desetega brata so drugi primeri števila deset komaj vredni omembe.<sup>378</sup>

## 11. Število enajst

Strokovnjaki dojemajo število enajst večinoma z negativno konotacijo (Germ 2003: 76–81), toda Cankarjeva »enajsta šola« pod mostom je dajala vrhniškim dečkom znanje, ki ga nikjer drugje niso mogli pridobiti. Obstajala je pod mostom čez Ljubljano s cesto od Vrhnike v Borovnico.

Ob vročih poletnih dneh, ko Močilnik usahne, ko je temno Retovje skoraj prazno in ko mila zelena Ljubija sanja svoje tihe sanje globoko pod vrbami, upade Ljubljana za cel sežanj in ošabna Vrhničanka [= Ljubljana] je samo še potok. Ves levi del struge je sam bel prod, od sonca spaljen. Takrat se prične enajsta šola pod mostom ter se neha ob prvih jesenskih nalivih. Mnogokraj sem preštudiral v svojem življenju, ali tako bogate in koristne učenosti, kakor jo daje svojim učencem enajsta šola pod mostom, nisem zadobil nikjer in nikoli. Kakšna čuda prečudna hrani ta goli, posušeni prod! Očem, ki jih iščejo, srcem, ki verujejo vanje, se kažejo čuda ob vsakem pogledu, ob vsakem koraku. Polomljen, star lijak, obroč kolesa, preluknjana ponev, počeni lonci [...] Čudés največje so bili kapeljni, ki so se skrivali pod mokrim kamenjem kraj zadnjih rahlo pljuskajočih valčkov vode. Lovili smo jih z vilicami, z žebli ali pa z golo roko ter jih pekli na žerjavici kar tam v šoli, ki je bila skrita neumnim očem. Zgodilo se je včasih, da je bila glava osmojena, repek pa še moker; toda bili so dobri in sočni, kakor na sosedovem vrtu pobrana jabolka. [...]

*Enajsta šola*, Bog s teboj! Milo se mi stori, kadar se spomnim nate, zibel življenja in spoznanja (Cankar 1975: 9–10).

<sup>377</sup> Lirična pesnica Vida Jeraj (1875–1932) in avtorica prikupnih pesmi za otroke je po vrnitvi z Dunaja po prvi svetovni vojni ustvarila otroško igrico v verzih *Desetnica*, ki jo je uglasbil njen mož (Šelih & al. 2007: 148).

Tone Seliškar je leta 1942 motiv desetega brata vpletel v pesem *Jesenska*: Kadar veter listje raznaša / in tuli – ko volka oponaša / je misel kakor deseti brat, / povsod gre svoje gnezdo iskat //... // Kadar veter megle seje / se le sovražnik smeje! / Naše misli so zbežale, / v sive megle se pomešale... / Joj misel, deseti brat, / povsod gre slovenske grobove iskat (Paternu III 1996: 447). Leta 1969 (in 1993) je izšel roman Igorja Torkarja *Deseti bratje*. Tone Pavček, *Domu in rodu*, Cankarjeva založba 2015, 39.

<sup>378</sup> Marko skače /.../ V rokaj nosi, / v rokaj nosi / sedem žuti zlati //dal jih bo nevesti. Zdaj smo išli, zdaj smo išli / daleč po devojko. // Preik deveti, preik deseti / preik deseti mostov (Kumer 1975: 278). Jaz mam eno pridno ženko /.../ Ob desetih je ustala... /ob desetih šla na polje (Kumer 1975: 288).

Enajst tu pravzaprav ni število, temveč metafora za otroško sproščenost, naivnost, nedoraslost. Menda je bil ta izraz na Vrhniki res sfolkloriziran že za časa Cankarjevega življenja. (Vodička na Vrhniki).

## 12. Število dvanajst

Dvanajst je nebeško število, simbol božanske popolnosti in idealna mera univerzuma v krogotoku časa. Simbolizira večno življenje, neminljivo rajsko lepoto, angelsko srečo in duhovno odličnost.

Stari Grki so se strinjali, da je dvanajst olimpijskih bogov, le da so se v različnih delih antičnega sveta razhajali, kateri bogovi spadajo mednje. V krščanstvu je dvanajst predvsem »število nebeškega reda in simbol duhovnega sveta« (Germ 2003: 83). »Nebeški Jeruzalem«, vizija raja je vseskozi zaznamovana »z dvanajstimi simboli«. Dvanajst je sinov očaka Jakoba, iz katerih izvira dvanajst Izraelovih rodov, ki so predpodebe dvanajstih Jezusovih apostolov. Sveti Avguštin ugotavlja: štirje evangeliji v imenu Svete Trojice ves svet združujejo v Cerkvi. Beda Častitljivi ga potrjuje: štirikrat po trije apostoli so bili poslani na vse štiri strani neba med pogane v imenu Očeta in Sina in Svetega Duha (Germ 2003: 83).

Število dvanajst je v *Slovarju slovenskih frazemov* komaj omembe vredno (Keber 2011: 194).

V pravljicah Vrag naroči ugrabljeni najstarejši hčeri: »Drugega opravila nimaš, kot da nosiš iz sobe v sobo tole zlato jabolko, le v dvanajsto sobo ne smeš pogledati!« Vsaka soba je lepša od prejšnje, zakaj bi ne smela v dvanajsto? Skušnjava jo premaga, a pred njo se odpre pekel. Zlato jabolko ji pade vanj, zato vrag še njo pahne v brezno. Enako se zgodi z drugo hčerjo. Tretja hči ga zvito ukani in reši vse tri izpod vragove oblasti (Bolhar 1965: 53–54). Ni jasno, kakšen poseben pomen bi imelo število dvanajst v tej pravljici, razen da je nevarno. Enako bi se dalo razumeti kot nedosegljiva, torej nevarna teža vojaškega kija, za katerega kraljevič Marko naroči kovaču, naj tehta *dvanajst stotov* (Valjavec 2003: 67). Morda ima enak pomen tudi čas, ob katerem se najmlajši brat iz pravljice sreča z vilami: »Naenkrat, ob *dvanajsti uri ponoči*, je priletelo devet vil« in »Ob *dvanajsti uri*« jih vidi pastir, da »se pridejo vsak dan sem kopat« (Valjavec 2003: 93). To je čas prehoda, zato zmeraj nevaren čas. Iz tega se vidi, da se, vsaj v slovenski slovstveni folklori, interpretacija števila dvanajst ne ujema s spredaj tolmačenim nebeškim časom sreče in popolnosti.



»Stalno število« je nadrejen termin doslej splošno nepremišljeno rabljenim »pravljичnim številom, ki so jim v določeni rabi enakovredna »sveta števila«.

Slovensko folklorno gradivo se je sorazmerno ujemalo s splošnimi ugotovitvami o številih od 1 do 8, število 9 pa se uvodni opredelitvi izmika. *Deveta dežela* ni konkretno območje, temveč metafora za nedosežno.

Stalna števila (3, 7, 9) so pogostna v baladah in pravljicah. 'Desetnica' je nesrečna, ker gre prek svetega števila 9 (Grafenauer 1974: 8).

Lahko bi nadaljevali še z drugimi števili. Še do danes se nismo otresli nelagodja ob številu trinajst, čeprav je že Navratilov *Vedež* (1848: 168) za »smešnico« označil zgodbo, v kateri žena »z *babjo vero*« / »s *prazno vero*« verjame: če jih trinajst pri mizi sedi, eden izmed njih čez leto in dan umrje. Izmed trinajstih pri mizi sedečih gostov mora po mnenju vseh eden umreti še v tekočem letu tisti, ki se pri imenovanju ustraši številke ali tisti, ki sedi pod zrcalom ali v kotu ali tisti, ki gre zadnji od mize. Ta prazna vera izhaja od trinajstih oseb pri Kristusovi zadnji večerji z dvanajsterimi apostoli, od katerih se je Judež Iškarijot še v istem letu obesil. Drugi iščejo vzrok v trinajsterih bogovih v Valhali, izmed katerih so Baldira darovali smrti. Številka trinajst je priznana tudi za srečno, kajti ljudstvo meni, da je treba dati kokoši valiti trinajst jajc (J. Ravnikar, *Praznoverske misli o nekterih številkah*, št. 57, 2).

V hagadi ima vsako število do 14 svojo kitico ali vrstico. Vendar so bili za zgled tu navedeni le za število 5 in 8, ker ni bilo drugega gradiva. V celoti je bila pesem od števila 1 do 12 predstavljena na različnih mestih pri interpretaciji svetopisemskih motivov v slovenski slovstveni folklori (Stanonik 1999).<sup>379</sup>

---

<sup>379</sup> Še zmeraj je na temo števil smiselno prebrati navdušujočo knjigo *Križem po matematiki* slovenskega avtorja Franceta Križaniča (1960).





## **C. KOMPOZICIJA**



# KATEGORIJA ČASA

Čas je poleg kategorij prostora in števila edinstvena kategorija, ki omogoča vzpostavljati razmerja v resničnosti. Grška mitologija ga je pobožanstvila (*Kronos, Eon*) (SRL 2007: 208; Verbinc 1968: 187, 391).

Skozi zgodovino sta se razvili dve pojmovanji časa: v panteističnih religijah *ciklično*, v monoteističnih religijah pa *linearno* (premočrtno) pojmovanje časa. Glede na to, da obe smeri priznavata tudi večnost, večni čas, filozofija razlikuje tri časovne načine in sicer krožni (ciklični, kozmični), razvojni (linearni, zgodovinski, eshatološki) in večni (mistični) čas. Staremu svetu je bil bližji krožni, ki se je obnavljal v mitih in obredih, v zahodni civilizaciji in novoveški znanosti pa se je uveljavil drugi, razvojni. *Sveto pismo* posebej poudarja izjemne trenutke, *kairos*, milostni čas (SRL 2007: 208). Verjetno ga je mogoče enačiti s tretjim (*večni, mistični čas*), ki da od antike do danes zaznamuje mistike, vidce in pesnike, ki ga primerjajo s točko sredi kroga ali premice (Uršič 2000: 295–304, Vidmar Mandič 2014: 170).

V slovenski etnologiji je dojemanje časa pri delu na terenu prvi reflektiral Jurij Fikfak (2000) na primerih biografskih pripovedi.

Breda Vidmar Mandič je posebej analizirala kategorijo časa v slovenskih povedkah v slovstveni folklori z zahodnega dela Južne Štajerske (2014: 170–189), upošteva koncept linearnega oz. historičnega časa, čeprav je dotlej veljalo, da je za slovstveno folkloro bolj značilen ciklični čas. Tukajšnje poglavje se ujema z njenimi ugotovitvami tudi po žanrski plati. Medtem ko se je njena analiza že vnaprej osredotočila na zgodovinske povedke, so se te vrste znašle v njem prav izrecno zaradi predstavljenih časovnih kategorij. Zbrane primere bi žanrsko najlažje uvrstili k zgodovinskim povedkam ali pa so na poti vanje. Veliko od njih jih vsebuje opazen socialni pečat.

## I. ČASOVNA KONTEKSTUALIZACIJA

V prvi skupini so primeri, ko pripovedovalci koledarsko označijo čas dogodka ali dogajanja; zaradi navajanja po spominu je včasih opaziti večjo ali manjšo zadrego, nemalokdaj pa letnico opremijo s kako dodatno omembo dejstva, ki naj zagotovi njeno pravilnost.

### 1. Leta ...

Moj oče so leta 1912 kupili visoko na Pohorju samotno kmetijo (Gričnik 1994: št. 198). Vete, moj dedek je iz Vuzenice hodil, stari oče. *Katerega leta je to blo? Verjetno je blo štirinajstega, al je blo petnajstega* (Gričnik 1994: št. 194). *Bilo je okrog pusta leta tisoč devetsto petindvajset*. Moj praded in prababica sta bila povabljeni na veliko kmečko ohcet (Gričnik 1995: št. 192). *Bilo je leta 1930*, ko sem bil že dve leti vajenec v trgovini Kurnik v Čadramu. Nekega dne mi je rekel šef (Gričnik 1994: št. 184). *Leta 1932* je bila največja beda v Jugoslaviji in po

celi Evropi (Gričnik 1994: št. 235). *Što je bvo okoli dvaintridesetega leta*, ko so se pojavl/ prvi radii v Mežici (Repanšek 1995: št. 172). *Leta osemintridesetega sem služila in gospodar, kjer sem delala, je umrl. Vahtali smo ga [...]* Bila sem vsa prestrašena (Glasečnik 1997: št. 62). ... *Bilo je silvestrovo večer leta 1939* v majhni oglarski bajti, visoko gori v planini (Gričnik 1994: št. 173). *To j bo leta trištardasot*, k jə naš voča majárov na Goreljeko (Cvetek 1993: št. 178). *Što je bvo enanpedesetega leta*. Je prpelava ana moja dalna sorodnica sina u bolnico (Repanšek 1995: št. 184).

## 2. Meseca ...

*Septembra 1961* so v oboro [zagrajen prostor za divjad] na Smolniku naselili navadna jelenja teleta (Gričnik 1994: št. 176). *Bvo je 16. septembra*. Takrat ma moja d/čva god. Ljudmila, ta starejši (Repanšek 1995: št. 34).

## 3. Ko je ...; Za časa ...

*Ko je Filip Janez Kobencelj dobil v last štanjelski grad*, so bila vrata, ki gledajo na kobdiljsko stran, lesena (Kocjan/ Hadalin 1993: št. 5). *Ko je bil v Tomaju za župnika dekan Sila*, je eden iz samostanskega vrta pokradel fige in breskve (Kocjan/ Hadalin 1993: št. 249). *To j blo k jə vlak v prvo prpelov na Bistrco* (Cvetek 1993: št. 163). *Za časa Italije* je bil v Miramaru v Štanjelu dosti botov ples. Nismo marali fašistov, ma ponavadi je šlo vseeno lišo. *Tisti bot* pa ne (Kocjan/Hadalin 1993: št. 175).

Iz navedenih primerov ni težko razbrati, da je pripovedovalcem najbližja letnica, navedba meseca je izjemna; če pa že, se letnica menda rada pozabi. Omenjeno »dodatno dejstvo«, ki krepi kronološki habitus gradiva, je prostor, kar opažajo tudi drugi raziskovalci (prim. Fikfak 2000; Vidmar Mandič 2014: 171).

V zadnjem razdelku so zbrani primeri, daleč od kronološke določnosti, toda faktografsko pomembni in izrazno slikoviti, kar vse je znamenje folklorizacije.

## II. ZGODOVINSKA PRELOMNICA

Medtem ko se v prvi skupini letnice opirajo na osebno zgodovino pripovedovalca, se primeri, zbrani v tem poglavju, nanašajo na zunanje zgodovinske dogodke, ki so bistveno zaznamovali predvsem dvajseto stoletje.. Morda se tudi iz naslednjih rubrik dá zaslutiti, kako kruto je bilo iztekajoče se stoletje, saj pripovedovalci razmejujejo časovna obdobja praviloma kot »ante«, »in« ali »post« guerre (vojna). Gre za prvo in drugo svetovno vojno in vojno za Slovenijo leta 1991. Seveda je takšno opredeljevanje časa tudi generacijsko pogojeno, saj je vedno manj tistih, ki lahko na tak način označujejo posamezne pomembne pojave iz svojega življenja ali spomina.

## 1. V času pred Habsburžani

*Po Atilovi smrti so se vojščaki med seboj bojevali, kdo bo več zakladov naložil in domov odpeljal (Medvešček 1990: št. 78).*

## 2. Pod staro Avstrijo

*Tam u sred osəmnaajstga stoletja je bo u Kortah pər enmo pavrə tok deču, de so djal, de b' uhka uso mərvo z vasvác na vilah not spravu (Karničar 1997: št. 31).*

*Pod staro Avstrijo so mogli vsi otroci hodi h nauki (Tomšič 1989: št. 179). V stari Avstriji so naši ljudje dosti hodili krošnjarit po vsej državi, da so kaj zaslužili (Dolenc 1992: št. 190). To je bilo še za časa rajnke Avstrije, še prej ko je vladal cesar Franc Jožef (Černigoj 1988: 45). Kadar je bla avstrijska vojska premagana, so vojaki bežali in so krali po vaseh in ropali po cerkvah (Tomšič 1989: št. 104).*

Divjo jago so čuli v tem kraju Šentilja, v Vovkarjah in po Dovžah kar dvakrat. Enkrat, *še pred prvo vojsko, leta 1898*, in drugokrat *po vojski, leta 1926* (Gričnik 1994: št. 269). *Še pred pərvo svetovno vojno* je hodu h Jezər več let en možičək s Primorske vezat piskre, pa šarklovke (Karničar 1997: št. 2). K' se j' Skubrov Štefan *mav pred pərvo svetovno vojno ukol leta 1910* hodu žent u Spodən krej h Mahlarjə, se ni mogu zmásat, de b' na kvatərno zboto doma ustov. Že kuj k' je dobər na cesto stopu, je eden nēc toko hədo na pərste zažvižgov, de se j' Štefan kər ustavu. K' ni mogu pogruntat, od kod je žvižganje, k' je toko malək letu z Mlinarjove peči pa nazaj u Starino, pa žvižganja ni bo konc, je pa reku Štefan sam pər seb: 'Ja pa žvižgejte, jest nimam nəc preke tmo,' pa gre naprej preke Šenkovmo znamnə. Uštric znamna je pa za cestənmno potam vidu enga hədo veličga čoveka, čist čərənga, k' je na pot zrav'n znamna dol sédu. Štefan ta pəru mav počaka, poj gre pa mav bəl počas preke njemo, de b' ga vidu, kuga je to za 'n velikan. Pride Štefan že čist bliz, komaj na ene tri šrete, pa možakar samo hədo teško zasòpe, pa ənkér več ga ni bo. Štefan se j' samo počas ukol ubarnú, pa šu nazaj h dom u sojo kamro. Pa mənde tist večer ni mogu nəc zaspāt (Karničar 1997: št. 11). *Bilo je poleti pred prvo svetovno vojsko*. Grozna suša je bila. Takrat ni imela vsaka hiša svoje štirne (Kocjan/Hadalin 1993: št. 251).

## 3. V prvi svetovni vojni in po njej

*U pərvi svetovni vojski* jə skuzi naše kraje šlu duosti tujəh vojsk (Žele 1996: št. 39).

*Məd ta prvo vojskó* so gvišno v Bohinjo v prvo vidlə zrakoplove (Cvetek 1993: št. 173).

To se je zgodilo za časa Italije, *po prvi svetovni vojni* (Kocjan/Hadalin 1993: št. 219). *Takoj po prvi svetovni vojski* je prišla ena skupina italijanskih izletnikov v Križ (Kocjan/Hadalin 1993: št. 190). *Po prvi vojski* je bila pri nas ena sama revščina (Kocjan/Hadalin 1993: št. 174). *Bvo je po vojski*, ko so še Nemce lovilo (Repanšek 1995: št. 87).

*Bilo je med prvo in drugo vojsko*, kadar so nosili iz Buzeta prodat sir v Trst. ... Ben, énbot je šu v Trst anka Pjero, prvi bot je šu prodajat sir od svojih ovác in koz (Tomšič 1989: št. 159).

*To je blo še v stari Jugoslaviji.* Te sem bil star enih sedemnajst let (Gričnik 1995: št. 205). Dva iz naše vasi sta šla za časa stare Jugoslavije kosit k morju (Primc 1997: št. 45). *Što je bvo še v stari Jugoslaviji,* ko so se pobə shajalə u gostilnə pər Drofelniko (Repanšek 1995: št. 96).

*Prəd vojsko* jə hodov an bərač okol (Cvetek 1993: št. 224). *Pred vojsko,* ko oš ni bilo toliko avtomobilov, so mogli ljudje hodit h nogam (Tomšič 1989: št. 57). *Pred vojno* smo veselo praznovali pusta (Gričnik 1994: št. 211). *Što je blo pa pred vojsko.* Vsako vòčer so babica sedelə v štiblco na postlə, pa modlə. Videli nekaj večerov zapored neke luči v lipi... *Čist pred vojsko je pač blo, štərdesetega leta,* na jəsen (Repanšek 1995: št. 58). *Enanštərdesetga leta,* k so mogol use grobənce u cerkvah zasúte, k je bvo navarno, da b se partizan pa tak na skrivov not in so tud u Kransk Gor grobnico zasule (Zupan 1999: št. 106).

*Med vojsko* smo mogəl u Gorje, to j bo tist, k so Nemci pregledval rasno čistost (Zupan 1999: št. 110). *Med vojsko* so mogəl tudi inštrument u gošo med partizane (Zupan 1999: št. 111). To se je zgodilo *med drugo vojsko.* An dan so šli štiri moži na Kuk, da bi vidli, ko so Nemci kje blizu (Tomšič 1989: št. 145). *Blo je štərnštərdesetega al v začetku petnštərdesetega leta,* ko so šli vermani iz Luč proti Solčavi (Repanšek 1995: št. 105). Ja, *ko je vojna bla,* te je tud blo strašno, samo te so bili čist drugačni strahi! (Gričnik 1995: št. 59).

#### 4. V Jugoslaviji

*Po osvoboditvi* je Trst varovalo polno partizanov iz cele Jugoslavije (Kocjan/Hadalin 1993: št. 199). *Vaje po vojski* je bila poli naše vasi meja med Jugoslavijo in Zono B .... En dan je moj barba kosil na ti njivi (Tomšič 1989: 147). *To je bvo petinštiridesetega leta,* ko sn na jami dévu. Sn pa šov na šiht, na nočno smeno. Svabo vreme, jəs grem od doma... Luč ni skor nač svetva, da sn u popolni tami šov dovta. Sram me je dons račť. Samo – mvad pob sn biv, neskušən. ..Tam so pa təkaltək prajlə, da straši. Pa začne sova skovikat. Štak cajť je mərvo bət, ko začnejo skovikat. Pa take male lučke sn vidu, ko so se sovi oči svetle. Tam je bvo čudno gosto bukovje. Jəs sn samo ču, kək je frfotavo. Zgleda, da me je po drevju spremlava [...] *To je bvo pač po vojni.* Povni smo blə ene žalosti, stiske in si pač na narbol črno študiru (Repanšek 1995: št. 32). *Po vojski* so pa tok napelavalə gorta okolo po kmetijah (Repanšek 1995: št. 173). *Po vojski* so bli v mod mitingə (Cvetek 1993: št. 179). *Ankrèt po vojšč* so imel miting Fəžnárjə, pa šə Miha Marinko j pršov (Cvetek 1993: št. 176). *Pu vojsk* sma blij pa hudou lačn (Krejan 1999: št. 173). *Takrat pu vojsk* sm bla pa čist shirana. Jenkrat u jesen sma kureje pukal pa je blou marzl (Krejan 1999: št. 189).

*Osnštiridesetega leta* je od brata sin šov črez mejo kər črez Peco. Pa še adn je biv zdravno. Što je bvo – ne vem točno – *ednajstega ali trinajstega novembra.* Je bvo pa čudno grdo vreme, snežni metež tak čudn, ča mrzvo. In onadva sta zmrznva təsti den. *Nasledne leto, štrnajstega julija,* sn pa jəs šov na Peco gledat za ovcam. Našel njune ostanke. Cevo pot, ko sn šov, sn ču neko lomastenje [...] Məne je blo tək grozno strah. Mislu sn, da me vojaki skoz sledijo, ko bom do meje prəšu, me bojo pa ubəli. Ko pa jəs pridem blizo, ko je pob ləžav, sn pa štifl našu. Taj je pa vse vkop potihnvu. Kər vsega je blo konc (Repanšek 1995: št. 63).

## 5. V Sloveniji

*V četrtek zjutraj, dne 17. junija 1991, se je začela desetdnevna vojna za Slovenijo. Nastopila je takšna psihična stiska, da je prišlo vse, kar se je takrat dogajalo, človeku nekako posebej do zavesti, kot da se mu je vžgalo, vklesalo v dušo. Tisti petek popoldne v naglici spakiramo (Gričnik 1995: št. 164).*

Čeprav gre za stereotipne časovne prelomnice, zbuja način njihovega podajanja pozornost najprej z glasoslovnega vidika, saj je na tej podlagi hitro mogoče ugotoviti vsaj, kateri narečni bazi pripada posamezna izjava. Že iz označenih primerov je mogoče opaziti utrjene oblikoslovne vzorce: pred vojsko, med vojsko, po vojski. Katera jezikovna sredstva in kakšni jezikovni postopki so ob teh izraznih klišejih uporabljeni glede na individualno doživljanje in razmejevanje dvajsetega stoletja? To vprašanje je utemeljeno v enem najpomembnejših poglavij v teoriji slovstvene folklorne, namreč v razmerju med tradicijo in improvizacijo v njej. Zbrano gradivo daje lepo priložnost za raziskave s področja skladnje, še posebej narečne, kakor tudi za poetiko slovstvene folklorne sploti.

## III. STARI LJUDJE

Poseben način označevanja preteklosti v slovenski slovstveni folklori je semantične narave, s pomočjo pridevnika »star«, ki se tu ne navezuje na čas dogajanja in le izjemoma na zgodbo samo, nekaj več na kakšen motiv v njej, temveč večinoma na člene v verigi tradicije, na nosilce slovstvene folklorne.

### 1. Po starem

*Ta j že stara; to j bo koj po vojščə, k so bli sami səstančə (Cvetek 1993: št. 180).*

*Po starem, ko še ni bilo britofa na Livku, so nosili mrličə k svetemu Lovrencu pod Libušnje (Dolenc 1992: št. 122). Po starem so se tu v Breginju vsi mladi fantje namačkarali in šli okrog čeč koledo pobirat (Dolenc 1992: št. 122).*

### 2. Stari ljudje

*Že stari ljudje so vedeli povedati, da se v Begunjščici, ki je sicer bogata z manganovo rudo, skriva tudi zlato (Zupan 1999: št. 4). Stari ljudje so znali praviti, da je nekoč na Gredāj, kjer je dandanes jezero, stala kapelica (Rešek 1995: št. 36). Stari ljudje so verjeli v čarovnice, mi pa ne več (Primc 1997: št. 191). Stari ljudje pripovedujejo, da je pri stari cerkvi na Grahovem zakopan zaklad (Dolenc 1992: št. 20). Stari ljudje pravijo, da je pred dosti leti nazaj bilo tu, kjer je naša vas, jezero (Dolenc 1992: št. 106). Stari ljudje pripovedujejo, da je pred sto leti živela v majhni koči Zarakovcem stara Šenbilja, ki je ljudem prerokovala. Še do danes so se ohranile nekatere njene prerokbe: 'Prišli bodo cajti, ko bo brat brata ubijal in bo sovraštvu po vsem svetu (Dolenc 1992: št. 114). ... Toda odkar pomnijo stari ljudje, so pri Čotarjevih, ki so bili v vasi najmočnejša rodbina, vsi moški čotali na levo nogo (Medvešček 1989: št. 87).*

*Star əldje so reklə* kar, da j šov gun po sveto, da b s mav svet ogledov. Potle j šov ta Bohinjc peš skoz Štenje (Cvetek 1993: št. 190).

To so *star lidi* marnvali, jaz səm pa pušušu [To so pravili stari ljudje, jaz sem [jih] pa poslušal] (Piko 1996: št. 117).

*Stori ladi so mə prauli tak ...* (Glasenčnik 1998: št. 197).

Jest səm le *slišov od starəh əldi*, d čə j zlo star môdras, da žvizda (Cvetek 1993: št. 5).

*Stari Trentarji pripovedujejo*, da je enkrat po tej dolini šel velik gospod (Dolenc 1992: št. 124).

### 3. Stara mati; stari oče

*Stara mati* mi je *pripovedovala*, da so nekoč, ko je bila še majhna, čakali, da bo prišel na svet teliček ... (Primc 1997: št. 191).

Ja, tou sa muoja *stara mama prpuđval*. Vete, tele pr Loknari je blou, tega je že aneh stou let. Pa j bla ana punca Nežka, z muoja stara mamuo, sa blij pr Jančum, sa se hudou zastople (Krejan 1999: št. 127). *Stara mama mi je pripovedovala* tako: ... (Primc 1997: št. 79). *Stara mama* mi je stokrat *pravila*, kaj je doživela njena sestra, ko je bila še majhna (Primc 1997: št. 57).

Pripovedovala mi je *rajna Krajnčeva bica*, Alojzija Krajnc iz Ožbalta, ki je bila rojena okrog prve svetovne vojne, kako je nastalo ime Turška peč.... (Glasenčnik 1998: št. 196).

Navedeni primeri bralca najprej nagovorijo zaradi stilne zaznamovanosti, to je učinkovanja narečnih besedil, postavljenih v knjižni kontekst. Ko se govorec sklicuje na »stare ljudi«, si pri poslušalcu na eni strani zagotovi resničnost povedanega, na drugi pa sklic na dve, tri generacije nazaj priča o njegovi ukoreninjenosti v prostor. Posledica te komunikacije je metaforizacija (starega) izročila. (jf)

Kar daje poseben čar omenjeni formulativni besedni zvezi, je bogastvo glagolov rekanja: »povedati«, »verjeti«, »pripovedovati«, »praviti«, »pomniti«, »reči«, »marnvati«. S tem je odstranjena nevarnost enoličnosti na ravni ubeseditve in spet smo pri odkritju sinteze med tradicijo in improvizacijo na govorni, stavčni ravni besedila.

Vendar zgled »stari Trentarji« zastopa že bolj konkretizirane nosilce izročila, primeri s »staro mamoo« pa mimogrede dokazujejo, da gre v tej zvezi praviloma za pripovedovanje znotraj družine. Omenjena besedna zveza je danes standardna, medtem ko je »mati« znana le še iz starejših knjig. Nepreklicno je preteklost zaznamovana z »rajno« osebo. Če je poimenovana, gre še za toliko bolj trden člen v prenašanju zgodbe od ust do ust.



## IV. OTROŠTVO, MLADOST

### 1. Ko sem bil otrok

*Bla sem še otrok od dveh letu in pu [...] Ánbót sem šla v kantíno. Tam sem videla nonota, ki je pil vino ... (Tomšič 1989: št. 133).*

*Ko sem bila še majhna, smo obdelovali nograd v Mavri, ki je bil last skopeljske cerkve (Kocjan/Hadalin 1993: št. 39).*

### 2. Ko sem bil mlad

*Nisem bla več otrok, bolj velika sem bla, deklina že /.../ Pa čujem, ko se vrata odprejo, tak rukne ... (Gričnik 1995: št. 15).*

*Bila sem stara nekako dvanajst let. ...Videla sva... bil je originalen človek, kosti originalne in tisto koso je nosil v desni roki. Bilo je vse belo, bela obleka, bela kosa. ...To se je zgodilo okrog leta 1958, ko so začeli elektrarno graditi v Ožbaltu. Bilo je tisto jutro, ko sva midva smrt videla (Glasečnik 1998: št. 36). *Ane petnajst let sm bla stara*, k sma blij u Nemčiji. Pr ani žensk sm bla, k je mela mejhniga sina, njen mož je biv pa na front... Punuoč je blou. In je samou an šum biv in sa se vrata adprla... Na puol sma ugutovil, de j umaru takrat, k je biv tist cahn. J pøršu damov pu slavo (Krejan 1999: št. 153). *Šesnajst al osnajst let sn biv star*, ko sn biv dôma. Nisn služi več. Je ana soseda umərva. Ožep se je pisava. Je dôma bva naparana. Po je bvo trəba pogrebce vkop dôbit, ko bojo ure vən, da jo bojo vohko pokopalo (Repanšek 1995: št. 91). *Sednajst let sn biv star*, pa sn šov devat u jamo (Repanšek 1995: št. 203). To je blo še pred prvo svetovno vojno, nekje leta desetega. Naš ata je bil takrat osemnajst al devetnajst let star pubec, tu doma (Gričnik 1995: št. 115).*

*Ko sem bil mlad, je več ljudi govorilo, da vidijo ponoči, kako luči krožijo okoli leske (Primc 1997: št. 188). *Ko sem bila še mlada*, sem videla coprnice, ki so letale. Ponoči me je večkrat poklicala k sebi moja starejša sestra in mi pokazala lučke, ki so letale sem in tja. Frk, frk, je šlo po zraku. To se je dogajalo poleti in pozimi, vse leto... (Primc 1997: št. 190). *Ko sem bila še mlada*, smo se otroci zbirali pri Goršetovih. Starši pa so nam pravili v glavnem od strahov (Primc 1997: št. 10).*

*Ko smo bili še mladi, smo od starejših ljudi slišali tudi o urokih. Vanje so ljudje kar precej verjeli (Glasečnik 1998: št. 162).*

*Ko smo bli mladi, je tota naša generacija mela tu svoje društvo (Gričnik 1995: št. 161).*

*U moji mladosti je bvo. Smo pa včas po nedelah h Križánu u Podgoro hodlə. *Ambərt* sma pa šle dve, moja kolegica pa jəs. Po sma pa čisto same ponoč dômo hodle [...] Məne ni bvo strah. Ko sn prəšva črez [...] nive pa zagledam pəsa, črniga, kosmatiga, glih tam, ko se Potočka niva začne (Repanšek 1995: št. 24).*

*Ko sem služila pri enem kmetu, sem pa en večer vidla, da se je škopnik peljal mimo hiše ... (Gričnik 1995: št. 59).*

Posebnost te skupine izjav je, da so, z le eno izjemo, vse v prvi osebi, več v ednini kot v množini, kar pomeni, da pripovedovalci s svojo lastno osebo jamčijo za resničnost doživetja in tega, kar pripovedujejo. Njihovo detinstvo, otroštvo in mladost ali produktivno obdobje dela so odločilni časovni okvir posamezne zgodbe, ki pa – presenetljivo – sploh niso več zgodovinske povedke, ampak prej bajčne narave, saj govorijo o videnjih, »spominih«, prikaznih ipd. Navedeni primeri so o tem dovolj zgovorni. Navedba starosti naj prispeva k še večji zanesljivosti pričevanja! Vsekakor tudi tu ni mogoče prezreti določenega modeliranja, strukturnega ogrodja pri upovedovanju časovnih kategorij tudi na sporočilni ravni.

Vsak slovstveni folklorist bo ob nekaterih modelih predstavljenih časovnih kategorij hitro lahko ugotovil, kateremu žanru pripadajo, in presodil ali so žanrotvorni ali pa so žanrsko nezaznamovani, saj se dá njihova funkcija ugotoviti šele iz širšega besedilnega konteksta.



Milko Matičetov (1977: 221–226) je še v sedemdesetih letih 20. stoletja seznanil strokovno javnost, da je odkril v Reziji »pripoved s *Časom* kot bajnim bitjem«, a se ni usodil reči o njem kaj več, ker se mu je zdel primer preveč osamljen; na drugi strani pa je Godovčičace (1973: 309–320) razložil kot poseebljenje letnih časov/mesecev ali česa podobnega.

# FORMULATIVNI ZAČETKI SLOVENSkih FOLKLORNIH PRIPOVEDI

Medtem ko je v prejšnjem poglavju pozornost posvečena karakterističnim oznakam časa, ki so praviloma navedene po kronološkem zaporedju, je tu gradivo hierarhično razvrščeno po pogostnosti posameznih časovnih prislovov.

V ta namen je bilo pregledanih dvajset knjig iz zbirke *Glasovi* s čez 5000 folklornimi pripovedmi, ki so bile objavljene v obdobju od leta 1988–1999 in v tistem času večinoma tudi zapisane.<sup>380</sup>

Zaradi tega, ker je čas ubesedenega dogajanja s slikovitimi opisi – pač s pomočjo svetopisemske metaforike – postavljen tako rekoč na sam začetek človeškega obstoja, so na uvodnem mestu primeri iz knjige, ki prinaša gradivo z meje med Beneško Slovenijo in Tolminskim. Zastavlja se vprašanje, ali je bilo takšno izražanje časovnih opredelitev res v krvi ljudem tega okolja, saj viri kažejo, da ne gre za individualno last, a tudi zapisovalcu jo je težko pripisati.

*Takrat* je bilo, ko tega več nihče ne pomni. Če bi bilo tudi vklesano, bi do danes kamen izginil. A bilo je na začetku, še pred potopom. Na veliki stari oljki so se zbrale vse ptice tega sveta (Medvešček 1991: št. 48). V času, *ko je Stvarnik še hodil med ljudmi*, je Soča tekla tako visoko, da je bila dolina za polovico nižja (Medvešček 1991: št. 21). *Ko je Stvarnik peti dan po zemlji okrog hodil* in rastline razdeljeval, se *proti večeru* tega dne utrujen in lačen pri treh ubogih kmetih ustavi (Medvešček 1991: št. 38). *Ob vesoljnem potopu* se je na vejah Čampona rešilo veliko ljudi in živali (Medvešček 1990: št. 36). *Po vesoljnem potopu* je bila tudi naša dolina prazna. Zato je Stvarnik od juga poslal v dolino velikansko ribo (Medvešček 1991: št. 94). *Po štiridesetdnevnem vesoljnem potopu* so počasi v te kraje prišli tudi ljudje (Medvešček 1991: št. 32).

## I. KONKRETIZACIJE FORMUL ZA IZRAŽANJE PRETEKLOSTI V SLOVENSkih FOLKLORNIH PRIPOVEDIH

Pozornost je posvečena absolutnim začetkom slovenskih folklornih pripovedi, večinoma so to povedke najrazličnejših vrst. Vendar so upoštevani tudi tisti primeri, ki časovno označujejo posamezno pripoved šele sredi besedila.<sup>381</sup>

### 1. Enkrat

*Enkrat* je prislov, ki izraža nedoločen čas, v katerem se je kaj zgodilo (SSKJ 1970: 586). Takih izpisanih primerov je za tukajšnji namen blizu sto štirideset. »Izraža ne natančneje

<sup>380</sup> Zgodnejše gradivo vsebujejo le nekatere knjige; prim.: *Glasovi* 3, 13, deloma 4, 5.

<sup>381</sup> Taki primeri so tu ponekod označeni s tremi pikicami pred začetkom povedi.

določen čas, v katerem se kaj zgodi« in že Slovar slovenskega knjižnega jezika navaja, da zamenjuje v pravljicah prislov: *nekoč* (SSKJ I: 1970: 586), kar gotovo sloni na številčno opaženem gradivu. Tukajšnji pregled gradiva to samo potrjuje, saj se slovenske folklorne pripovedi – vsaj po pregledanem gradivu sodeč – najpogosteje začenjajo z nedoločnim časovnim prislovom *enkrat*, ki pa ima seveda glede na sobesedilo tudi svoj pomenski odtenek; tu so razvrščeni v posamezne skupine najprej glede na knjižni zapis in nato na narečno podobo leksema, v skladu s prepričanjem, da je slovstvena folklorna umetnost govornjenga jezika, predvsem narečij.

• ***Enkrat*** je živel star mož (Dolenc 1992: št. 58). *Enkrat* so živeli trije bratje in ena sestra (Kocjan/Hadalin 1993: št. 88). *Enkrat* je šu Šuštar, k ga je zvo rəd piv, ni pa mu tolk dnarja, pa je do pjače pøršu tko, da je ldi okol pørnašov (Zupan 1999: št. 186). *Enkrat* pa je zjutraj povedau, da ponoči ni mogel spat, ker ga je ena cuprnica tlačua. [...] So pa takrat usi vedli, da če te cuprnica ponoči tlačí, ji moraš reč, naj pride k tebi po šilo al pa po sou (sol). (Primc 1997: št. 225). *Enkrat*, dolgo dolgo je že od tega, je ena punčka pasla živino (Kocjan/Hadalin 1993: št. 93). *Enkrat* sta prišla na Veliki Dol dva čudna popotnika (Kocjan/Hadalin 1993: št. 76). V Skopem je bil *enkrat* grad. Ma v tistih cajtih je bilo vse drugače. Vas je bila prav na drugem kraji (Kocjan/Hadalin 1993: št. 99). *Enkrat* je bilo na današnjem Stopškem polju mesto Moreja (Dolenc 1992: št. 110). *Enkrat* je ena žena podstavila štar pod žleb in odšla k polnočnici (Dolenc 1992: št. 83). *Enkrat* so bile v Križu velike družine, zato so otroke še majhne dajali za hlapce, dekcle, pastirje (Kocjan/Hadalin 1993: št. 228). Je *enkrat* en fant služil pri bogatem kmetu (Kocjan/Hadalin 1993: št. 231). *Enkrat* so v eni vasi živeli trije fantje, so bili korajžni (Kocjan/Hadalin 1993: št. 235). *Enkrat*, dolgo dolgo je že od tega, je ena punčka pasla živino (Kocjan/Hadalin 1993: št. 93). *Enkrat* so živeli trije bratje in ena sestra (Kocjan/Hadalin 1993: št. 88). V Pliskovici na Reni je bila *enkrat* mitnica (Kocjan/Hadalin 1993: št. 124). Nad Kazljami je majhna vzpetinica, ki ji pravimo Gornja Vahta. Po starem izročilu je bila tu trdnjava, okoli pa je bilo mogočno obzidje, narejeno za obrambo pred Turki. [...] *Enkrat* so Turki napadli Kazeljce (Kocjan/Hadalin 1993: št. 117). Živela sta mlada mož in žena, zelo prijatla. Moža je *enkrat* poslala v trgovino (Zajc-Jarc 1993: št. 120). *Enkrat* je šel en pob z Loma v Špile z volom vlačit drva iz ene kotline (Dolenc 1992: št. 98). *Enkrat* so bili na Ozidju v Arnejkovi hiši ljudje, ki so jim pravili Mulčkarji (Dolenc 1992: št. 164). *Enkrat* je v Bovcu živel velikan (Dolenc 1992: št. 140). *Enkrat* v *davnih cajtih* sta Kristus in sveti Peter hodila po svetu iz kraja v kraj (Dolenc 1992: št. 141). *Enkrat* so v eni tolminski oštariji stavili za pet kron, kdo se upa it opolnoči k svetemu Urhu, na britof (Dolenc 1992: št. 145). *Enkrat* so bili trije pobi (Dolenc 1992: št. 146). *Enkrat* je umrla ena žena (Dolenc 1992: št. 147). *Enkrat* so se volčanski pobi zbrali v oštariji pri Lomnjanu (Dolenc 1992: št. 148). *Enkrat* je ena dekla z Ljubinja se zbudila ponoči. Bilo je tako svetlo, da je mislila, da se dela že dan. Hitro vstane in gre k maši v ljubinjso cerkev. Pride v cerkev, cerkev je polna ljudi [...] Potlej pa le pride tja h njej njena rajnca mama in ji pove, da je ura šele polnoči, da imajo sedaj mrtvi mašo (Dolenc 1992: št. 152). *Enkrat* sta prišla na Veliki Dol dva čudna popotnika (Kocjan/Hadalin 1993: št. 76). V Skopem je bil *enkrat* grad. Ma v tistih cajtih je bilo vse drugače. Vas je bila prav na drugem kraji... (Kocjan/Hadalin 1993: št. 99). *Enkrat* sta bila mož in žena (Dolenc 1992: št. 168). *Enkrat* mati ni utegnila v mesto, zato je poklcala sina in mu lepo razložila: 'Opravit moraš tri reči' (Dolenc 1992: št. 172). *Enkrat* je gospod Bog kaznoval te hudobne ljudi tako, da je poslal veliko vode dol na zemljo. ((Dolenc

1992: št. 131). *Enkrat* je v bašku živel oglar in žgal oglje (Dolenc 1992: št. 175). *Enkrat* se je klatil volk po polju in bašku (Dolenc 1992: št. 176). *Enkrat* je bil zaprt en hud ravbar (Dolenc 1992: št. 176). *Enkrat* je bil en tata, ki je imel pobiča (Dolenc 1992: št. 179). *Enkrat* so bile hodile škinje šivat od hiše do hiše, od vasi do vasi. *Enkrat* je šla ena od Zalaza v Čadrg (Dolenc 1992: št. 181). *Enkrat* je bil en šuštar, ki je imel dom blizu gradu (Dolenc 1992: št. 187). *Enkrat* je v naši vasi živel velik skopuh, ki je prodajal les v Italijo in si pridobil veliko bogastvo (Dolenc 1992: št. 188). *Enkrat* so se zbrali čadrski pobi pri Jakeljnu in Jakeljnov stric jim je del: 'A, ga pokličemo, hudiča?' (Dolenc 1992: št. 40). *Enkrat* so trije moški orali z junci eno njivo (Dolenc 1992: št. 14). *Enkrat* je z Mengor gledala naokoli duja baba (Dolenc 1992: št. 15). *Enkrat* pa je eni – imela jih je poln oprtnik – utekel petelin in se izgubil v Zalaško jamo (Dolenc 1992: št. 36). *Enkrat* je živela hudoba pri enem kmetu. Ta kmet bi jo rad spravil od hiše, a ni hotela it proč (Dolenc 1992: št. 41). *Enkrat* se je nakuhalo šnopca. Ma vse na skrito (Kocjan/Hadalin 1993: št. 141). So pravli, da je *bila enkrat* ena teta tam s Poljubinja (Dolenc 1992: št. 43). *Enkrat* je na pepelnico prišel v prejnico slabo oblečen petler. Del je plesalcem, naj gejnajo plesat, ker se v postu to ne sme. Oni pa so se mu smejali. Potlej je še dvakrat prišel in jih lepo prosil, naj ga ubogajo, dokler je še cajt (Dolenc 1992: št. 1). *Enkrat*, kdo ve kdaj je to bilo, so imeli tudi Ližani svojega prsmuknjeneža župana, sicer ne bi zaukazal posekati vse macesne v dolini (Medvešček 1991: 1). *Enkrat* da je bil en pastir. In da je pasel ovce tam v Bratinovem griču. Lepo da si je netil ogenj in si pekel krompir (Černigoj 1988: 163). *Enkrat*, dolgo je že od tistikrat, so se na svetu godile še čudne reči. Je bil en ubog žnidar. Dostikrat, ko je tako šival še kasno v noč, si je mislil, kako bi bilo lepo, če bi imel en žakelj denarja (Černigoj 1988: 173). *Enkrat* smo tam v Cingalci v eni strmadi metali dol stare trše (Černigoj 1988: 22). *Enkrat* pod večer je en mož proti Vodicam peljal poln voz drv (Černigoj 1988: 26). Smo *enkrat* tam na Rovni grabili seno in ga stavili v ograbke. Pride tak vrtnec in nam pobere cel ograbek sena (Černigoj 1988: 53). *Enkrat pod noč* gre hudič dol ven iz Trnovskega gozda. Pride do roba in se začne spuščat po rebri v Deželo (Černigoj 1988: 138). No, *enkrat* je bil en oče in je imel eno punco in pole se je poročil in je imel še s to ženo ta drugo punco, kajneda (Černigoj 1988: 252). *Enkrat* je bil en tak človek, če se je le dalo, ni nič delal, samo okoli po svetu je hodil in živel na račun neumnih ljudi. ... In tako pride *enkrat* do ene kmetije, kasno popoldne je že bilo in tisti dan ni še nič jedel (Černigoj 1988: 249). *Enkrat* je bil v eni vasi na Krasu en grozno požrešen gospodar (Kocjan/Hadalin 1993: št. 151). *Enkrat* se je nakuhalo šnopca. Ma vse na skrito (Kocjan/Hadalin 1993: št. 141). *Enkrat* je živel reven kovač, ki je zelo rad popival. Enga dne pride k njemu lepo oblečen gospod in mu ukaže skovat tri podkve (Dolenc 1992: št. 46). *Enkrat* je na Kalu živela ena pastirica (Dolenc 1992: št. 50). *Enkrat* je zmaj s sedmimi glavami lovil sveto Margeto (Dolenc 1992: št. 52). *Enkrat* je živela ena čeča, ki je hodila vsako nedeljo k maši. Gospod nunc je pri spovedi vprašal, če ima kakšnega ljubega. Dela [= dejala] je, da ga ima, a pride samo ponoči, čez dan ga nikoli ne vidi (Dolenc 1992: št. 55). *Enkrat* so jagri imeli takšno mast, da so mogli ustrelit gamsa iz hriba v hrib (Dolenc 1992: št. 57). *Enkrat* je živel en pastir (Dolenc 1992: št. 60). *Enkrat* je živel mlad pastir, ki je pasel ovce na Bogatinu (Dolenc 1992: št. 80). *Enkrat* sta bila dva fanta, dva reveža. Dela je bilo polno, ma doma brez plačila (Kocjan/Hadalin 1993: št. 2). *Enkrat* je stal en grad, lepo zidan, trden. Ma kaj, ko je v njem strašilo, da se ni dalo prestajati (Kocjan/Hadalin 1993: št. 8). *Enkrat* je bila naša kriška gmajna strašno lepa (Kocjan/Hadalin 1993: št. 12). V Pliskovici na Reni je *bila enkrat* mitnica (Kocjan/Hadalin 1993: št. 124). *Enkrat* je ves zasopihan priletel sosed, češ da je

videl medveda (Gričnik 1995: št. 212). *Enkrat* so pa tud pravli, da so šli pozno gorta v planino, ko so iz Oplotnice prišli (Gričnik 1995: št. 200). Pa *enkrat*, ne vem, kaj je moral jit gorta mlajši brat (Gričnik 1995: št. 215). *Enkrat* sem pa tud zajca čakal, tamle v goši blizu sosedu, pozimi v mesečini. Je pa prišel prot meni tist divji jager – (Gričnik 1995: št. 261). Divjo jago so čuli v tem kraju Šentilja, v Vovkarjah in po Dovžah kar dvakrat. *Enkrat*, še pred prvo vojsko, leta 1898, in drugokrat po vojski, leta 1926 (Gričnik 1995: št. 269). Tam v okolici sedanje cerkve na Duhu se je baje *enkrat* v *preteklosti* spuščal beli golob in sedel na skalo. Večkrat so ga videli na tisti skali sedet. S kljunom je odkrušil kamenček in ga nesel na vrh. Dolgo je delal tako, dokler ljudje niso razumeli, kaj hoče povedati. Da morajo na vrhu zgraditi cerkev in jo posvetiti svetemu Duhu (Glasenčnik 1998: št. 178).

- *Enkat* je pršlu u gastilna ne Fabrk prav velik, dost fantov, ana nedela. Fabrčan je bil zgorej u gorejmu štuk. Je začel rapatat in sa upil, da se je vse razlegal. Tu je trajal en čas, neenkrate je pa vse utihnlu (Zajc-Jarc 1993: 104).

- *Ankrat* so moja pokojna mati pravili, da je vrag sede u Mahovnem hribu na križišču in da so tam dukati, cekini pa i da se cuprnice tam sestajajo (Glasenčnik 1998: št. 178).

- *Ankrèt* sta naša ranca mat pa še anà cevo noč špegale, koko se j an tak ujedenc sprøhajov gor pa dol co pod našo hišo. Potle so se pa voča napravlò pa vøn so šlò do nje, jò pa zginva. Pravjo, da j to bva anà z Bleda, k jò vicova. Da j zato tok nazaj hodiva, k jò ta prva v petk mæso kuhova (Cvetek 1993: št. 31). *Ankrèt* jò biv smønij pør cerkovcø na Pozabljenøm (Cvetek 1993: št. 134). *Ankrèt* so šlò od znamlja dolò, da se j pa začev vsøh sort darenje, vsøh sort glasova so se slišalò: [...] Potle j pa tist, k jò to slišov, legov v kolesnico za sv. Pavam... Potle so pa reklò, da so duhovnò leta pánalò, da so zamorlò vse coprnijeø (Cvetek 1993: št. 111).

- *Ankæt*, k smo tač fantin, na va'se potòve podéral, je pa a'døn reku: 'Podrimo še næš pót, da novdo misël, da søm biv jest zravøn (Zupan 1999: 201). *Ankæt* so pa, tle so bli u gostilnò, ane, po so pa tøm pil, pa lumpal so (Zupan 1999: 153). *Ankæt* je øn fant z druge vasi vasvov pør ønmo dekličo u Podhamo (Zupan 1999: 156). *Ankæt* je bva pør nas ana dekva, k søm bva jest še møjhna (Zupan 1999: 157). *Ankæt* j pa ana imeva nekøj pør sodnij za upravt, zaradi ønga otroka j šva na sodnijo (Zupan 1999: 169). *Ankæt* j meva, ana ženska j meva moža, j pa prov smørčov ponoč (Zupan 1999: 170).

- *Énbot* je bil en kmet, ki je imel tri hčere. Vse so bile lene in nezveste, ker jih je začaral vrag, ma tega niso znale (Tomšič 1989: št. 97). *Énbot* jo je moja mama gnala past [kravo Rumenko] in je tam poli kope zagledala eno grdo babo, ki je tam skakala, mahala z rokami in govorila čudne besede (Tomšič 1989: št. 21). Blizu naše vasi je mogočna jama Škratljevica. Ma ni bila od zmeraj tam. *En bot* je bila na tistem kraju rovna. Že takrat so ljudje raje naredili ovinek, saj so pravili, da se tam zbirajo škratje (Kocjan/Hadalin 1993: št. 8).

- *Ánbot* je ano ženo tokálo, da vsaki bot, ko je šla spat, jo je nekaj mastílo (Tomšič 1989: št. 37). *Ánbot* je blo v Istri vse polno štrigónov in štrig (Tomšič 1989: št. 44). *Ánbot* so tam v globoki Istri živeli kralj in kraljica, ki so imeli štiri hčere (Tomšič 1989: št. 85). Alora, to je *blo ánbot* pred drugo vojsko, kadar sem hodila domov iz Trsta. Moglo je bit anih devet ali deset ur zvečer [...] Alora, ta ogenj in to žalostno vekanje je dorálo an lep cejt, pole pa je ogenj ugasnil in vekanje finilo. Drugi dan smo šli na ta senožét gledat, ma tam ni blo nobenega pepela, nič, nánka trava ni

bla ožgana na nobenem kraju (Tomšič 1989: št. 45). Nad našo vasjo *je bila ánbót* cerkva s cimitérjem (Tomšič 1989: št. 49). *Ánbót* je šu župnik v ano vas, nesel je bolanemu kmetu sveto olje. To je videl ta Ilija, in kadar je bil župnik v hiši, mu je on ubil konja, na katerem se je prignal. Ma konj je bil *tábót* veliko bogastvo in ta župnik je šu h žandarmom in vse povedal (Tomšič 1989: št. 96). Bil je dan, ko smo se s Karmelo zmenle, da gremo v Trst. [...] Viš, tako *je blo ánbót*. Smo vervali in zato je blo. Ma danes, kdu še kaj verjame? (Tomšič 1989: št. 118). *Ánbót* je bla v Istri malokatera hiša brez osla (Tomšič 1989: št. 135). *Ánbót* se je četa slovenskih partizanov ustavla v hrvaški vasi tam blizu Buzeta (Tomšič 1989: št. 180). Ilija je bil *ánbót* vojak, ma je pobegnul, bil je dezertar, ker ni dovolil, da bi mu kdo komandiral (Tomšič 1989: št. 96).

• **Ambart** je bovə u storeh cajteh [= Enkrat je bilo v starih časih]. (Piko 1996: št. 10). Lukejev očej je napuviədov, ku je nətre sužu u Kupriəvni, da *je ambart* bova čudnu ana svoba letina in pa strašno vejkə snjaga pva navrh [= Lukejev oče je pripovedoval, ko je služil notri v Koprivni, da *je bila enkrat* ena zelo slaba letina in pa strašno veliko snega še potem navrh] (Piko 1996: št. 46).

• **Ednóuk** je živel kmet, ki je skrbno obdelal vsak faláček zemlje (Rešek 1995: št. 52). *Ednóuk* je kmet Vogrin z Ivanec s konjami orao na Ižiči. Na ton mesti je zemla nej bijla glij najboukša [= na em mestu zemljani bila ravno najboljša]. [...] Pravili so, ka je v davni časaj tū bilou velko naselje s cerkvijof pa samostanon, zatou so tomi kraji pravli Ižiče (Rešek 1995: št. 111). *Ednóuk* se je Jóuzi spóumlo, ka móre stesāti níkelko tramóuf [Enkrat se je Jože spomnil, da mora stesati nekaj tramov] (Rešek 1995: št. 9). *Ednóuk* je prišeo v mali varaš, v šteron je bio tūdi grad, ge sta živela grof pa grofica z dvema sinouvoma, eden starec v raztrganoj róbači [Enkrat je prišel v mestece, v katerem je bil grad, kjer sta živela grof in grofica in en starec v raztrgani srajci] (Rešek 1995: št. 115). Cigan pa soldak sta *ednok* telko penez našla, ka sta nej znala, kak bi si je razdelila [= Cigan in vojak sta *nekoč* našla toliko penez, da nista vedela, kako bi si jih razdelila] (Krajczar 1996: št. 22). *Ednok* je bil eden cigan, ka je ribe lovil [= *Nekoč* je cigan lovil ribe]. (Krajczar 1996: št. 24).

• **Idnóuk** je živělja stára Bájzarica. Ker je redila debele prašiče, so jo obsodili za cumprnico (Rešek 1995: št. 59). *Idnóuk* sva z očon šla s Šalovec v Selovec k našomi strijci. Pri potoki sva vidla ogen, prejk šteroga je nikak skako (Rešek 1995: št. 88). *Idnóuk* je tej moški krave paso na travniki (Rešek 1995: št. 108).

• **Gnauk** so bilej trgje bratje, vsi so tak enoformo bilej, ka je kraj od enoga drügoga nej mogo spoznati [*Nekoč* so živeli trije bratje, ki so si bili tako podobni, da jih niso mogli razločiti.] (Krajczar 1996: št. 2). *Gnauk* je živo kral, ka me je eno okau sigdar gjaukalo, drügo pa smejalo [*Nekoč* je živel kralj, ki se mu je eno oko vselej jokalo, drugo pa smejalo]. (Krajczar 1996: št. 3). *Gnauk* je eden pavar bijo, ka je trij siné emo [*Nekoč* je živel kmet, ki je imel tri sinove]. (Krajczar 1996: št. 5). *Gnauk* je bijo eden grof pa je staroga vancara držo [*Nekoč* je živel grof, ki je imel zaposlenega starega viničarja]. (Krajczar 1996: št. 6). *Gnauk* je živela mati, ka je tri sine mejla [*Nekoč* je živela mati, ki je imela tri sinove]. (Krajczar 1996: št. 7). Živela je *gnauk* ena stara žena, stera je meila trej sine pa eno čer [*Nekoč* je živela ženska, ki je imela tri sine in eno hčer]. (Krajczar 1996: št. 8). *Gnauk* je ena kralica stela meti tistoga čleka, ka je na sveita najlepši. Lepi Miklavž se je zval [*Nekoč* je kraljica hotela imeti moškega, ki je bil najlepši na svetu. Imenoval se je lepi Miklavž]. (Krajczar 1996: št. 9). *Gnauk* je živoe eden kralič [*Nekoč* je živel kraljevič]. (Krajczar 1996: št. 10). Mati je imela sina, on je vedo tolmačiti, ka se ji je v noči senjalo. *Gnauk* pa eden

zranjak nej sto, zato ga je pošteno naklala [Mati je imela sina, ki je znal razložiti, kar se ji je ponoči sanjalo. *Nekega zranjka* pa tega ni hotel, zato ga je pošteno natepla]. (Krajczar 1996: št. 13). *Gnauk* je bijo eden Janči, ka je sedem let mater cecal [*Nekoč* je živel Janči, ki je sedem let sesal mater]. (Krajczar 1996: št. 14). *Gnauk* je bijo eden bautoša pa je émo enoga sina [*Nekoč* je živel trgovec, ki je imel enega sina]. (Krajczar 1996: št. 15). *Gnauk* je eden mlinar bijo. *Sveto noč* so svetili, pa so vsi k meša šli, samo njegva čej doma ostala [*Nekoč* je živel mlinar. Praznovali so sveto noč, pa so vsi šli k maši, le njegove hči je ostala doma]. (Krajczar 1996: št. 16). *Gnauk* je živo eden Marko [*Nekoč* je živel Marko]. (Krajczar 1996: št. 17). *Gnauk* je eden sodak domov ušo, ka je vözaslüzio. Pride v eno gouščo. *Že večer bijo*. *Gnauk* sreča eno staro babo [*Nekoč* se je vračal domov vojak, ki je odslužil cesarja. Pride v gozd. Bil je že večer. Naenkrat sreča staro babo]. (Krajczar 1996: št. 18). *Gnauk* je eden pešak ušo domov, ka je sodaka vözaslüzio [*Nekoč* se je vračal domov pojap, ki je odslužil vojake]. (Krajczar 1996: št. 20). *Gnauk* je bijo eden sodak, ušo je po poti, ka je vözaslüzio [*Nekoč* je šel po poti vojak, ki je odslužil vojsko]. (Krajczar 1996: št. 21). *Gnauk* je ciganj emo enoga zavca pa ga je neso varaš na odajo [*Nekoč* je cigan imel zajca, pa ga je nesel prodajat v mesto]. (Krajczar 1996: št. 25). *Gnauk* je eden ciganj bijo pa je trno dosta mlajšov emo [*Nekoč* je živel cigan, ki je imel zelo veliko otrok]. (Krajczar 1996: št. 26). *Gnauk* je bijo eden mlin zakunjani. V noči so vrazgje mleli, voden pa lüstvo [*Nekoč* je stal ob potoku zakleti mlin. Ponoči so mleli v njem vragovi, podnevi pa ljudje] (Krajczar 1996: št. 30). *Gnauk* je živo eden sarmačtji pojap pa je pravo, ka da on zdaj tá po sveita seba ženo iskat [*Nekoč* je živel ubog mladenič pa je rekel, da si bo šel po svetu iskat ženo]. (Krajczar 1996: št. 31). *Gnauk* je eden pojap odo za eno deklo [*Nekoč* je mladenič hodil k dekletu]. (Krajczar 1996: št. 33). *Gnauk* je prej eden lavec slöižo par eno rama [*Nekoč* je služil pri hiši hlapec]. (Krajczar 1996: št. 37). *Gnauk* je eden človek emo konje. [...] Zdaj pa té v noči, kak je spal, ena žena prišla k njema. Tisto je pa smrt bila [*Nekoč* je neki človek imel konje. [...] *Nekoč* ponoči ko je spal, je prišla k njemu ženska. To je bila smrt]. (Krajczar 1996: št. 38). *Gnauk* pa črne šole dijak v Štavanovce k Petivini prišo [*Nekoč* pa je črnošolec prišel k Petivinim v Števanovcih]. (Krajczar 1996: št. 40). *Gnauk* je tü ušo eden kočiš pa se me je črne šole dijak na koula proso [*Nekoč* se je neki kočijaž peljal po poti in se mu je črnošolec pridružil na vozu]. (Krajczar 1996: št. 41). *Gnauk* sta živila dedek pa babica [*Nekoč* sta živila dedek in babica]. (Krajczar 1996: št. 48).

Tudi pozornost do zgolj zunanje, narečne oblike leksema se izkaže za smiselno, saj pokaže pisano paletu možnosti za njegovo ubeseditve; še več, že po tem prislovu lahko spoznamo, od kod prihaja določeno besedilo. Prislov »en bot/an bot« pokrajinsko zaznamujeta Primorsko in ambart Koroško. Vsekakor so upravičeno vključene v ta razdelek tudi variante »ednouk«/ »idnouk« in »gnauk«, čeprav sta v citiranih primerih poknjženi s šolsko navajenim *nekoč*, vendar bi bil ustreznejši dobesedni prevod: »enkrat«. To potrjuje tudi poknjženje besede v narečnem slovarju (Novak: 1985: 30). Varianti *ednouk* / *idnouk* karakterizirata Prekmurje in le izjemoma njegov nekdanji del, to je Porabje, ki je ostalo pod Madžarsko, medtem ko se v knjigi s porabskimi pravljicami praviloma pojavlja *gnauk*, skrčena in z akanjem zaznamovana oblika vzhodnoslovenske narečne različice obravnavanega prislova. Tem, kar dvanajstim naštetim izraznim možnostim zgolj po glasoslovni plati, je mogoče dodati še trinajsto – izjemoma je imaginarni pretekli čas predstavljen z na videz števniško zvezo, ki pa ima prislovno funkcijo časovne nedoločenosti:



• *Eno leto* je bila grozna lakota (Kocjan/Hadalin 1993: št. 237). *Eden lepi dan* se je črne šole dijak pelo v Andovce (Krajczar 1996: št. 42).

## 2. Včasih

Drugi po pogostnosti je prislov včasih. Slovarska razlaga zanj je podobna kot za prvouvrščeni prislov enkrat, vendar z bistveno razliko, da je ta pomen tu obravnavanemu prislovu prisojen šele na drugem mestu: izraža ne natančneje določen čas, v katerem se je dejanje zgodilo (SSKJ V 1991: 372). Vendar daleč zaostaja za najpogosteje rabljenim prislovom enkrat, saj je naštetih le slabih šestdeset primerov.

• Svet da je bil *včasih* drugačen, kot je dandanes. Seveda to ni bilo včeraj, tudi lani ne, bogvekdaj je to bilo. Takrat da je bil Čaven prav gol, brez drevja, trave in vode. Sam kamen, kamor si pogledal (Černigoj 1988: 137). Ja, *včasih* je bilo v Čadrgu grozno zverine, medvedov in volkov (Černigoj 1988: 180). *Včasih* je bilo od Mosta do Tolmina jezero (Černigoj 1988: 99). *Včasih* smo pogosto videvali tiste luči, ki so letale okoli in za katere so nam starejši pravili, da so coprnice. Ni pa rečeno, da teh lučk – coprnic ni več. Zdaj ponoči ne hodimo okoli. Smo doma in nič ne vidimo, tudi če bi kaj bilo (Primc 1997: 137). *Včasih* je mora peštala ljudi (Dolenc 1992: št. 13). *Včasih* so pastirji žrebali, kdo bo pomiril vidunce, ko se bodo tolkli na križpotjih (Dolenc 1992: št. 21). *Včasih* je bil živinski semenj tod okoli samo v Vipavi. In če si tel kakšno žival prodat ali kupit, si mogel v Vipavo (Černigoj 1988: 113). *Včasih* otroci niso tak vedli, kak pride človek na svet al pa kaka žvad (Gričnik 1995: št. 182). *Včasih* so otroke radi strašilo (Repaňšek 1995: št. 18). *Včasih* je bilo življenje trdo (Kocjan/Hadalin 1993: št. 185). *Včasih* so poznali mnogo krajev, kjer je ponoči strašilo (Dolenc 1992: št. 155).

• No, *včasih* smo meli molo dragočne šporherte, jaz rečem šporherte, ne pa štedilnike. (Glšenčnik 1998: št. 2).

• To so nam *včasəh* ata votrokam tok zapodvalə, da b nas podvučlə. So zapodval, koko sta šla Kristus pa svet Peter po sveto (Cvetek 1993: št. 146). *Včasəh* so imel to grdo navado, pa zde j tudi šə kerə, da so kermo prsodil, da ga j Boh štrafov (Cvetek 1993: št. 152). *Včasəh* so se zlo tokle zvəčer zgovarjal vod hudiča pa coprnc pa tačè stare vraže. Votroc so pa na ušesa vleklə, potle jəh jə bo pa strah (Cvetek 1993: št. 83). *Včasəh* od Bleda səm za v Bohənj ni bo ceste (Cvetek 1993: št. 135). *Včasəh* so nas strašil: 'Te bo Pehta, čə naš pametən!' (Cvetek 1993: št. 16). *Včasəh* čə j imov ker dəkəljijč prəobbevnə vase, so koj reklə: 'Ma tkuj bele vase k ana vila' (Cvetek 1993: št. 22). *Včasəh* so morsko taco narisal na zbevo, da b mōra votroka na ssava (Cvetek 1993: št. 26). *Včasəh* v Bohinjə ni bo britofa, so mrliče na Prəmorsko pokopvalə; v Voljčah je bva fara (Cvetek 1993: št. 158). *Včasəh*, k šə ni blo koprivənske fare, so hodili na Bitnje k mašə (Cvetek 1993: št. 159). *Včasəh* so varjel, da čə povrnjə črnga mačka skuhaš na svet včer, pa kost mo s hrbita vzameš pa v varžat jo deš, vohka rataš navidən (Cvetek 1993: št. 52). *Učasəh* sma drāžəl (Zupan 1999: št. 197). *Učasəh* so str əldje vervəl u divjo jago (Zupan 1999: št. 18). Ata j prpodvovo, k mo j njəgov ata *včasəh* prpodvov (Cvetek 1993: št. 12).

• *Vcash* v Bohinjə niso dirje pokpval kət na Bitnjah, še pred pa na Sorcə, ta prvo pa na Prəmorskəm. Čəz Bačo so jəh nosilə (Cvetek 1993: št. 136). Naš ata so *vcash* zapodval, koko j bo, k so v Sakraboljto goljcvələ (Cvetek 1993: št. 8). *Vcash* so peš hodil v Radoljco skoz Štenje (Cvetek 1993: št. 73).

• *Učasi*, ku jə zrasla uətruóki bərdavíca, m`əni jə zrasla na ruóki ... suə ble žjənske, kə suə véjdle, kaku se tu uotpravi (Žele 1996: št. 29). *Učasi* suə duosti bolezní lədje kər sami uozdrauli (Žele 1996: št. 35). *Učasi* se jə u vesjəli vaški družbi najdu kəšən šəsən mužičək, kə jə pustaulou taka uprašanja, na katera nej znou nubjeden uodgovuort (Žele 1996: št. 29). *Učasi* suə tudi višje mlaje pustáulali ku dənəs (Žele 1996: št. 114).

• *Včas* sn rad poslušav, ko so se stari knapi vkop dobli, pa se vsesorte prauhali (Repanšek (1995: 201). *Včas* je dojst bol strašivo. Ko *so blə fajrantnə večerə – je bvo u tork, četrtək pa soboto* – če si tada *po večnem zvonənu* kaj devu, təste ni mevo mira. Ne! Če vem, ko je tək sekávo tam u uti, da smo ornđi čolə nətr. (Repanšek 1995: 2). *Včas* so tokle kermo reklə, čə j biv histeričən: ‘Š mogov k Svet Krvə!’ (Repanšek 1995: 154). *Včas* so reklə, da na smeš praveč dojenčka gledatə, da ga vohk urečeš (Repanšek 1995: 45). *Včas* so hudobo zganjal s človeka, čə j biv obseden. Ta obsedenə so vozil k Svet Krvə (Repanšek 1995: 155). *Včas* so votlə, da j na Vrtovino zakopan šac. Tam jə biv ankrət an grad; šə dōns jə vidtə ano skavo (Cvetek 1993: 77). *Včas* so star əldje zlo jəšal zlatno po Bogatino (Cvetek 1993: 7). *Včas* so se star əldje bal, da b se na svet vəčer na prəbərnil. Zato k so imel vero, da čə na svet vəčer paděš, da š druj let umərov (Cvetek 1993: 41). ... *Včas* so tud misləl, da na sme vtroka prəd letam dəž dobitə, čə ne j pikast, to se prav pegast. *Star əldje so tudi reklə*, da čə j imeva kera vtroka, da j mogva tapro v cerkov, k jə prəstopiva prah (Cvetek 1993: 45). *Včas* so nas strašil, če nis biv pridən, da te bo vzev povodən mož (Cvetek 1993: 30). *Včas* so se tačə vučce vozile gor pa dol na Bvato v močvirjo, potlej j pa vse vkəp zginvo (Cvetek 1993: 31). *Včas* je blo dost naravnih pojavov, ki si jih človek ni znal tolmačit (Repanšek (1995: 104). *Včas* so tk v tiste strahə verovali. Tule v Zrečah je blo včasih, tu, ko so zdaj toti bloki, tako močvirje. Tam so se ponoči take lučke vžigale. In to so strašno ljudje verovali, da to copnice hodijo po tistem polju, da tam ni za hodit (Gričnik 1995: št. 491). *Včas* je blou trinajst pobu pr nas u hiš (Krejan 1999: št. 36). *Včas* mi kdo prav, jou, k je tjeb loušn! (Krejan 1999: št. 54). *Včas* jə vsaka gora imeva sojga duha pa sojga lintverna, k sta se vojskvava məd sabo (Cvetek 1993: št. 154). Moj voča so *včas* zapodval vod rancga Kronfičovga voča , da j znov točo narditə (Cvetek 1993: št. 104). *Včas* so zapodval, koko so deval Hudičov most. Do včera so deval, potle j bo pa zjutra vse podrtο. Jə pa rekov ad`ən: ‘Hudič nej deva ta most, jəst ga na bom.’ Potle ga j pa res hudič začev devatə. So ga pa baral, kogá voče za von. Jə pa rekov: ‘Ta prva duša, k bo šla čəz most, tisto dušo m te dalə.’ Potle so pa zvəčer prəmišljeval kdo bo tkuj nasrečən. Jə pršlo pa anmo kmeto na misov, k jə imov psa. Jə rekov: ‘Jest bəm pa vzev ano fanj təlečjo kost pa psa s sabo.’ Jo j pa čəz most vrgov, pəs j šov pa za njo. Hudič jə pa dobiv pasjo dušo. Potle j biv pa tkuj jezən, da j tkuj z repam mahov, da j vso vograjo podərov (Cvetek 1993: št. 127). *Včas* je bila tud loterija (Repanšek 1995: št. 169).

• *Učas* so tle okol potekale razne trgovske poti na Koroško (Zupan 1999: št. 66). *Učas* so mrliče nosil s Kamne Gorice čez Polica [...] prot Radolc (Zupan 1999: št. 70). *Učas* smo fantin čikle nosil [fantiči krila nosili], ta mejhne, da s šu na stran, da ni bo treba uselej mame zravən (Zupan 1999: št. 190). *Učas* so učitəlne nekej velal (Zupan 1999: št. 191).

• *Čosi* tək čvaveka je tək u prseh primuvə [*Včasih* je človeka prijelo, tiščalo tako v prsij] (Piko 1996: št. 45).

Tu obstaja poleg knjižne besede »včasih« še sedem njenih narečnih in pogovornih

različic, ki so tokrat pokrajinsko manj diferencirane; toda zbrane na enem mestu omogočajo doživeti slutnjo o prefinjenih jezikovnih odtenkih slovenščine. Še posebej priča o tem alternacija »včasəh« : »včash« iz Bohinja, kar verjetno lahko zazna le zares tanko uho. Vprašanje, ali gre za isto zakonitost pri dvojici »včas« : »učas«, je mogoče hitro zavrniti z dejstvom o različni izgovorjavi fonema »v« v vzhodnoin zahodnoslovenskih govorih. Sicer se pri razvrstitvi primerov v posamezne skupine dá lepo slediti narečnemu brušenju besedne pripone, le v zadnjem zgledu se to zgodi tudi s predpono v-.

Glede na to, da se prislov »svoječas« v Slovarju pojasnjuje s prislovom »včasih« (SSKJ V 1991: 372) sta tu navedena tudi primera te vrste, ki sta zanimiva ne toliko zaradi knjižne in narečne različice, ampak bolj zaradi možnosti uporabe v ednini in množini ter pisanja skupaj in narazen:

- **Svoječas** je bil pri ravbarjih – razbojnikih oziroma roparjih neki Albin Marš (Gričnik 1995: št. 447). *Svoječas* je bilo baje tu na Orlici jezero, kot je še večjke na Pohorju (Gričnik 1995: št. 316).
- **Svoje cajte**, ko je bil Kras še pokrit z velikimi gozdovi, je živel en velik siromak (Kocjan/Hadalín 1993: št. 44). Po Kobdilju in okolici se je ljudem *svoje cajte* prikazoval en pes (Kocjan/Hadalín 1993: št. 58). *Svoje cajte* so s Kota hodili golcat dol na Hrvaško. *Enkrat* so po delu trudni šli v eno oštarijo in tam je bila ena ženska, ena kelnarca (Dolenc 1992: št. 82).

### 3. Prej. Pred... [časom]... Od tega

Prislov »prej« izraža »predhodnost dejanja« (SSKJ III 1979: 1033). Skupaj z zvezami, ki to predhodnost dejanja bolj konkretizirajo (predlogom »pred« + ustrezno časovno določilo) in »izražajo čas, trenutek, do katerega dejanje sega ali se uresniči« (SSKJ III 1979: 990), je v pregledanem gradivu po pogostnosti na tretjem mestu. Skupaj sodi sem okrog petintrideset primerov, ki presenečajo s svojo izrazno gibkostjo, ki je pri prislovju »prej« pogojena narečno, v zvezi s predlogom »pred« pa besediloslovno in stavčno. V okviru prepoznavnega formulativnega izražanja gre za sintagme s svojsko stilno funkcijo.

- **Prej** so ljudje radi rekli, da župnik lahko vse napravi, ker je za to šolan (Gričnik 1998: št. 228) *Prej* sa ldjé dost žensk krvil, de sa cupnrce (Zajc-Jarc 1993: št. 17). So pa *prej* pər žovnrirah bli, so pa na vahtə bli tudə [So pa *včasih* bili pri vojakih, so pa bili tudi na straži]. (Piko 1996: št. 18).
- **Prejk** so ledi gavarile ko be se v kiro šišo prišlo da se treba tri pute zakucat na vrata, da be se cuprnica pripraveua. Tak je šua ankrat ana baba u štalo i nej pakucaua, i nješua je raskomadano kravo. Da je ta baba pakucala, cuprnica be suožiuu kravo nazaj (Primc 1997: št. 225). [Prej so ljudje govorili, kadar se pride v katero hišo, da je treba trikrat potrkati na vrata, da se ima coprnica čas pripraviti. Tako je šla enkrat ena ženska v hlev in ni potrkala in je našla razkosano kravo. Ko bi bila potrkala, bi coprnica ta čas kravo sestavila nazaj].
- **Puprej** je blou večkrat takou, de sa se zvečer lde puguvarjal ad mrliču al pa ad drugjeh takjeh stvarij, de nas je blou puol strah (Krejan 1999: št. 159).

- Tole so stari ljudje pravili, je blo **kdaj prej**. Sta bla mož pa žena. In mož je bil tak malo duševno zaostal, žena je bla tak bolj brihtna (Gričnik 1995: št. 708).
  - **Pred kdà** so star òldje zapodval, da pòklenska jaga pride k hudmo vremeo (Cvetek 1993: št. 70).
  - Oče sa mi pavedal, de sa **prejšnje čase** pa pusti, ne pepevnična sreda, hadil ldjé u kazuce paslušat, tam je škripal in cvilil in jamral pa sa slišal, kaku cupniki babe žagaja. Ta star stric Bos je pa vidu, de se je nad Borštkam u Kosci uzdignu cev gnojni koš cupnc pod nebú (Zajc-Jarc 1993: št. 14). Kò sa **prejšje čase** na Dabrav u jesen šnopc – štapic gajst – kuhal, so se mažjé zbiral ab večerih, kjer sa kuhal, pa sa ad hiše do hiše vse spot spravli. Ldjé pa so rekli: ‘Na Dabrav imaja spet misjon!’ Možém je pa polej med letam pa mankv en kapsl za zjutraj! (Zajc-Jarc 1993: št. 129).
  - **V prejšnjih časih** ni bilo televizije in radia, zato smo v zimskih večerih sedeli okrog peči, babica je pripovedovala, me pa smo od strahu vlekli noge pod kikle (Gričnik 1998: št. 470). Enkat je šla ana ženska *u prejšjih časih* k maši (Zajc-Jarc 1993: št. 130).
  - **U prejšnjami stuletji** pa na začjətki təga jə blu u našəh krajə zelu málu študjentu (Žele 1996: št. 113).
  - **Pred časom** je v teh krajih živel ena stara baba, ki so ji pravili Potovka. Pravili so, da je zapisana v Hudičevo družbo (Černigoj 1988: 57). Tam, kjer je za našo hišo zbiralnik za vodo, je bil *pred časom* studenec (Černigoj 1988: 75).
  - Bilo je **pred dosti leti**. Eno noč je šel domov s svatbe star mož (Kocjan/Hadalin 1993: št. 21).
  - **Pred dougu lejt**, acput velikega brejga je bua ana hiša u kire je ževejla lepa punca (Primc 1997: št. 146).
  - **Pred puno leti** je živel strašni Ilija (Tomšič 1989: št. 96). To se je zgodilo *pred puno leti* v vasi Abitánti. Tam je živel en fant, ki se je zaljubo v lepo in bogato pupo. Anka ona ga je imela rada, ma ti njeni starši, oba, oče in mati, so bili proti, zatu ki on je bil siromašen (Tomšič 1989: št. 3). To se je dogodilo *pred puno leti* v vasi Grádinje (Tomšič 1989: št. 16).
- Pred puno leti*, ko si na vsakem kantóni srečal petjájca, ki je prosil za bakón kruha, se je dogajala ta štorija (Tomšič 1989: št. 38).
- To se je dogodilo **pred puno, puno leti** (Tomšič 1989: št. 156).
  - **Pred mijar leti** so šli vsi bogovi pobirat rbéto. Kadar so to delali, so si pravili štorije in se puno smejali (Tomšič 1989: št. 93).
  - **Pred dva tisoč leti** je bilo na Krasu ves drugače (Kocjan/Hadalin 1993: št. 75). Že moj ta stari oče mi je pravil, da je *pred več sto leti* živel v Zalaški jami dugá baba [...] V tistih cajtih je nesla enkrat Modrijanova dekla iz Zalaza meh moke in počivala glih pod jamo (Dolenc 1992: št. 10). Pravijo, da je bil **pred sto in več leti** iz cerkve v Črničah ukraden en strašno lep in drag kelih. (Černigoj 1988: 69). **Pred sto petdesetimi leti** so se što okol/ skrivalə pobə, ko niso notlə k vojakam (Repanšek 1995: št. 165). **Pred dvajsetimi leti**, ko je živel moja mama še v vasi, kamor se je rodila, so tam imeli (Tomšič 1989: št. 21). Bilo je **približno pred dvajsetimi leti**, v

jeseni, ko se je ličkala koruza (Glaserčnik 1998: št. 65). *Pred leti* je bil v eni župniji star župnik (Dolenc 1992: št. 189).

- *Pred skoron stou lejtami* je v našoj vejsi bio možak, ka je za comprnjaka valao (Rešek 1995: št. 103).
- To je bilo pa *že strašno dolgo od tega* (Kocjan/Hadalin 1993: št. 123). V Kasovljah še danes stoji star zapuščen mlin. *Dolgo je že od tega*, kar je v njem živel mlinar Milan (Černigoj 1989: 129). En dan, *ni prav dolgo od tega*, sva se z nonotom menila od čarovnic in takih reči (Kocjan/Hadalin 1993: št. 23).
- Comprnice so *šče nej dugo toga* bilé tüdi okouli Grada na Goričkon. Šče gnesden lidge pravijo (Rešek 1995: št. 83).
- *Valik let nazaj* jə ana Štøfletova spod Stødora nesla za Grasc južno (Cvetek 1993: št. 3). *Dosti, dosti let nazaj* so tüdi v Šepuljah sejali lan (Kocjan/Hadalin: št. 109). Blo je *morda stopetdeset, dvesto let nazaj* [...] ko je en rudar ču neko tovčenje tam gor. [Na Pecnkem]. Večkrat. Enkrat. eno nedelo je biv sam gor, je pa šov in začev neki iskat. In mogu je neki najđət. [Saj] je kupil veliko posestvo v dolini (Repanšek 1995: št. 140). To j pa šøle *par let nazaj* (Cvetek 1993: št. 68).

Prislov »prej« kljub knjižno neoporečni obliki deluje starinsko. Zato je njegova uporaba v narečnem besedilu poknjžena s prislovom »včasih« (SSKJ IV 1985: 1041). Vse druge navedene oblike pričajo o ustvarjalni živahnosti slovenskih narečij. Predložne zveze, ki imajo enako funkcijo, kot prislov »prej«, na miniaturnih primerih dokazujejo, da je slovstvena folklor a zares umetnost besed, da je besedna umetnost! To še posebej omogočajo na besedni ravni zveze s konkretizacijo časovnega obdobja (»pred dva tisoč leti« itd.), izražanje modalnosti v tej zvezi (»morda stopetdeset, dvesto let nazaj« itd.), stilemi ponavljanja (»pred puno puno leti«) in drugi funkcionalno in umetnostno utemeljeni jezikovni postopki.

Tukajšnji vzorec za izražanje preteklosti se izkaže kot oblikoslovno in besediloslovno posebno produktiven, saj omogoča številne variante uresničevanja, brez nevarnosti za enoličnost. Iz navedenih primerov morda bralec najbolj pristno doživi ustvarjalni zamah naših narečij, pokrajinskih variant govorenega jezika, pa tüdi že pešanje jezikovnega čuta za slovensko izražanje, lahko pa bi to razumeli tüdi kot pogumno posvajanje tujih modelov.<sup>382</sup>

#### 4. V starih časih

Sintagma »v starih časih« po pogostnosti le malo zaostaja za prejšnjim razdelkom, je pa kot formula veliko bolj trdna. Pridevnik »stari« nedvoumno označuje (praviloma daljno) preteklost.

- *V starih časih* je bilo tako, da je mogel iz vsake hiše eden bit vojak. Drugače je bilo treba grozno dosti plačat (Černigoj 1988: 262). *V starih časih* so pri vsaki hiši imeli krušno peč, kjer so ženske pekly kruh (Rešek 1995: št. 31). *V starih časih* so hodile po naših krajih razne vojske, vse križem so šle, enkrat so norely skoz Turki,

<sup>382</sup> Spomnim se, da je Josip Vidmar je že pred leti kritiziral zvezo »xy let nazaj«, ker da gre za vpliv angleščine: »xy years ago«.

enkrat Francozi, še prej da so šle čez rimske in hunske vojske (Černigoj 1989: 112). *V starih časih* je živela pupa, ki je imela enega lepega maróžica (Tomšič 1989: št. 7). *V starih časih* pa so ljudje pogosto videvali mrkucine, ki so prihajali iz gozda na polje. Ko so prišli, so naredili veliko škodo, ker so mnogokrat uničili vse posevke (Medvešček 1990: št. 4.) *V starih časih* je živela revna mati, ki je imela pet sinov (Medvešček 1990: št. 7). Bile pa so *v starih časih* na Pohorju tudi coprnice (Gričnik 1995: št. 316). *V starih časih* je bil Remšnik še slabo obljuden in hribi so bili poraščeni z gozdovi (Glasečnik 1998: št. 181). To da se je godilo *v starih časih*, ko so bile avstrijsko-beneške vojske. Saj boš ti bolj vedel, kdaj so bile, kakor jaz (Černigoj 1988: 123). V Prčkovih pečinah na Radelci je precej velika podzemna jama, v kateri so *v starih časih* prebivale žalik žene (Glasečnik 1998: št. 151).

- Star Višjan mi je povedal, zakaj se reče Pr Lazari. Tam na hribu je živu ***u starih časah*** grajski askrbnik, ključar in je zmeraj lazu v Stari grad, pa so ljudje rekli Pr Lazari (Zajc-Jarc, 1993: št. 63).

- ***V stari časaj*** je bilo, kak so lidje prpovidavali, v Prejkmurji več logouf. Tudi zijme so bile bole mrzle (Rešek 1995: št. 125).

- ***V starih cajtih*** so naši nonoti delali lesene karjole in jih hodili prodajat po semnjih in v Trst (Tomšič 1989: št. 127). *V starih cajtih* so žene zlo predle in tu v Kobaridu pri Mohreidu so imele prejnico (Dolenc 1992: št. 1). *V starih cajtih* so v Rutu živele divje čeece (Dolenc 1992: št. 17). Gor na Kamnem so *v starih cajtih* živele duje babe (Dolenc, 1992: št. 23). *V starih cajtih* so ljudje zvečer, ko se je naredila noč, zlokrat videli dve luči, kako sta letali tja po luftu (Dolenc 1992: št. 24). *V starih cajtih* so bila čudna bitja, ki so imela glave človeške, trup pa konjski (Dolenc 1992: št. 33). *V starih cajtih* so krošne hodile po vaseh kupavat jajca, maslo in piščance in jih nosile prodajati gospodi v mesto (Dolenc 1992: št. 36). *V starih cajtih* so v Podbrdu imeli tri malne (Dolenc 1992: št. 48). Tudi v Podbrdu so *v starih cajtih* pridrli Turki (Dolenc 1992: št. 102). *V starih cajtih* je živel na gradu Dvor v Tolminu bogat grof (Dolenc 1992: št. 107). *V starih cajtih* je bil Rombon še ves zarašččen (Dolenc 1992: št. 137). *V starih cajtih*, ko se je še zlodej klatil po svetu, je v Trenti živel star šuštar (Dolenc 1992: št. 129).

*V ta starih cajtih* so se ljudje preživljali največ s krompirjem, oblicami, s sirotko in kislim mlekom (Dolenc 1991: št. 100). *V starih cajtih* so si ljudje svetli s svečami in petrólkami (Tomšič 1989: št. 14). *V starih cajtih* so ljudje znali, kako se odganja nevihto in točo (Tomšič 1989: št. 123). *V starih cajtih*, ko še ni bilo pri Peršetu mostu čez Sočo, so se ljudje v barki vozili čez za v Tolmin ali iz Tolmina. [...] Je bilo eno noč, ko je lilo kot iz škafa, treskalo in buskalo se je pa še močan veter je pihal, da ni bilo za it ven. Tisto noč je Malnarja zbudilo klicanje in šel je pogledat ven, kdo ga kliče (Dolenc 1992: št. 61). V Vilniku so se *v starih cajtih* zbirale vile in prirejale veselice (Kocjan/Hadalin 1993: št. 19).

- ***U stareh cajteh*** sa tod žvel hudou velik lde, velikani (Krejan 1999: št. 1).

- ***U starih cajtah*** so bali ravbarji [*V starih časih* so bili roparji] (Piko 1996: št 1).

Narečnih variant je tu komaj za sol. Očitna posebnost v tej skupini je le poknjizenje oziroma slovenjenje izposojenke »cajt« s »časom«.

## 5. V tistih časih

Ta besedna zveza ne konkurira »starim časom« le številčno, saj jih je naštetih komaj kaj manj kot le-teh, pač pa predvsem po izrazni mnogoterosti, ki izhajajo predvsem iz številnih oblikoslovnih možnosti slovenskega jezika, tu konkretno iz sklanjatvenega vzorca in dejstva, da se (lahko) uporablja v ednini ali množini. Taka raba nima le nevtralne jezikovne funkcije, ampak ima tudi močno stilno vlogo. Sintagma »v tistih časih« največkrat potrebuje še dodatno kontekstualizacijo; tipičen obrazec je: »V tistih časih, ko ... «

- Cerkevica svetega Gregorja tam na žegnu med Kobdiljem in Štanjelom ni tako strašno stara, je bila narejena **enkrat tiste čase**, ko so pri nas ropali Turki (Kocjan/Hadalin 1993: št. 84).
- Na gmajni pri Križu je vse polno vrtač in jam. V njih so živeli škrtatje. Ja, **tiste cajte** so se godile čudne reči (Kocjan/Hadalin 1993: št. 84). *Tiste cajte*, ko še ni bilo avtov, so ljudje zmeraj hodili iz Raše v Griže peš. Ma to ni razadalja, kot da bi pljunil, je kaj za hoditi. In še strmo je (Kocjan/Hadalin 1993: št. 81).
- To je bilo v **tistih časih**, ko sta Kristus in Sveti Peter hodila po svetu (Černigoj 1988: 141). *V tistih časih*, ko ljudje še niso poznali sovraštva, je v teh krajih živel hostnar, ki je celo leto le pasel koze na komunski lesi (Medvešček 1990: št. 41). *V tistih časih* so možje v jamah kopali rudo in jo vozili v dolino Završnice (Zupan 1999: št. 4). To je bilo v *tistih časih*, ko je Bog delal ta naš košček sveta tolé okoli (Černigoj 1989: 144). *V tistih časih*, ko je Napoleonova vojska prišla prvič v Nemško Idrijo, je poleg ostalega plena dobila tudi dosti mrkurja (Medvešček 1990: št. 83).
- **V tistih cajtih**, ko so Turki razsajali po naših tleh, je bilo zelo hudo (Dolenc 1992: št. 104). To je bilo v *tistih cajtih*, ko so fante klicali k vojakom kar za štirinajst let (Kocjan/Hadalin 1993: št. 172). *V tistih cajtih*, ko so bili še grofi, je tu na Čiginju živel kmetič, ki je bil velik siromak (Dolenc 1992: št. 183).
- Zato so se ljudje zmeraj ustavili in se odpočili pri kamnu, ki je stal prav na sredi. Imel je obliko stola in je stal tam že *od tistih cajtov*, ko je po svetu še hodila Mati božja s svojim sinom (Kocjan/Hadalin 1993: št. 81).
- **V tistih hudih časih**, ko je šla skozi našo dolino turška vojska, ki je kradla in požigala, sta se pri nas ustavila dva ubežnika (Medvešček 1990: št. 75).
- **V tistih hudih cajtih**, ko so okoli po boških hodile še puhnoglave zveri, ki so pojedle vse, kar jim je blizu prišlo, je na Krnu živel velik bel medved s tremi glavami (Medvešček 1990: št. 60). *V tistih lepih, veselih in bogatih cajtih*, ko so klobase in pršut rasli na drevju, gobance pa pod grmi in ko so bila vsa hišna vrata brez ključavnic in vsem na široko odprta, so živeli cufulini, pol zajci, pol ptiči (Medvešček 1990: št. 8).
- **V tistih davnih cajtih** so ljudje živeli še brezbožno, zato so jih tlačile različne bolezni in lakota (Medvešček 1990: št. 112).
- **Tisti cajt** je bilo, ko je bila pri nas huda lakota in ko so se tu okoli klatili razbojniki in ravbarji (Medvešček 1992: št. 63).
- **Tistoga reda** bilou, da so ašče nemešnjactje bilej [= Bilo je takrat, ko so še živeli plemiči] (Krajczar 191996: št. 19).

- **Dosti, dosti cajta je že minilo** od takrat, ko je bil pri Debeli Peči še kamnolom. Zdaj je samo še luknja (Kocjan/Hadalin 1993: št. 42).
- **Dolgo, dolgo je že od tistih cajtov**, ko je še hudič hodil po svetu (Kocjan/Hadalin 1993: št. 51).
- **Za cajta** tolminskih grofov je imel v Čadrgu svojo kočo tudi njihov lovski čuvaj (Dolenc 1992: št. 97). *Za cajta*, k je biv še Kacon za kapelnika pār ta gorjanšč plehmusk, je ɔnkɔt zakomandirov godbenikam, k so čakal na sprejemo krala Aleksandra (Zupan 1999 št. 284).
- To je blo tábot, kadar so bli ljudje še tako revni, da so bli več lačni ko siti. **V unih cajtih** je anemu kmetu zbežala njegova muša (Tomšič 1989: št. 176).

Od sklanjatvenega vzorca so s pomočjo različnih predlogov, ki odločilno določajo pomen besedne zveze, aktualizirani roditeljski, tožilniški, mestniški. Kot že v prejšnjem razdelku je tudi tu opazno alterniranje izposojenke »cajt« in knjižnega »časa«, nevarnost klišeiziranja zveze pa se premaguje z dodajanjem čustveno obarvanih pridevnikov kazalnemu pridevniku »tisti«. Varianta »v unih cajtih« je pomensko enaka drugim v tej skupini, le da je lektorsko nezaželena. Posebnega premisleka je vredna zveza »v tistih davnih cajtih«, ker spodbuja sklep, da je tukajšnja karakteristična zveza nastala ravno z eliptično izločitvijo prilastka »davni« zaradi ekonomičnosti izražanja. Formula torej: »v tistih davnih cajtih« > »v tistih [davnih] cajtih« > »v tistih cajtih«. Empirična analiza bi pokazala, ali ta hipoteza drži.

## 6. Nekoč

Glede na pogostnost v pregledanem gradivu šele zdaj pride na vrsto prislov »nekoč«, saj se je nabralo vsega le petnajst primerov in jih je torej za polovico manj od prislovov v obeh pravkar obravnavanih skupinah. Značilno je, da za ta leksem ni narečnih zapisov.

- **Nekoč** je živel mož po imenu Povše (Primc 1997: št. 406). Tudi neki majhen pastirček bi skoraj dobil zaklad. *Nekoč* je pripasal ovce do kleti gostilne pod cerkvijo sv. Urbana, tam pa je zagledal dečka, ki se mu je približal in ga ogovoril: 'Pojd dol k cerkvi sv. Janeza in prinesi tri poliče blagoslovljene vode /... / Glej, ko bi ne pokusil vode, bi lahko bil ves zaklad tvoj!' (Primc 1997: št. 406). *Nekoč* se je v čredo priklatil sosedov koštrun (Gričnik 1995: št. 188). *Nekoč* je šel naš sosed s svojo devojko od Turkov proti Zakrajcu po spodnji poti ob Kolpi (Primc 1997: št. 183). *Nekoč* so imeli koline, zaklali so namreč svinjo (Rešek 1995: št. 4). Živela je *nekoč* v mestu stara Zgončkovka in njena hči Micl (Zajc-Jarc 1993: št. 106). Živela sta *nekoč* v mestu Višnja Gora Tonka in Črnologar (Zajc-Jarc 1993: št. 111). V Bohinju so *nekoč* obsodili na smrt tri tlačane, njihove žene pa naj bi se izselile in vzele s seboj le toliko, kolikor bi mogle same nest (Dolenc 1992: št. 97). *Nekoč* se je en kmet hotel rešiti mrkucina tako, da mu je na stezo, kjer je hodil, nastavil lc (Medvešček 1990: št. 4). *Nekoč* so ljudje veliko dali na sanje (Medvešček 1990: št. 20) *Nekoč* živel kragulj na Koradi (Medvešček 1990: št. 52). Uodet-Uo iz Vrtače, ki je bil cuksfirer, je bil daleč naokoli najboljši iskalec vode. [...] Govorilo se je, da je *nekoč* šel na obisk k strnični na Banjšice. Ker so veliko popili in pojedli, je Uodet-Uo hotel tudi tam pokazati, kaj zmore (Medvešček 1990: št. 102). *Nekoč* sem šel od dekleta, popoldne, pri belem dnevu, sonce je sijalo. Pa pridem do nekega grabna, pa čez cesto do potoka. Tam me je pa postalo nenadoma neskončno strah. Nezadržljiv občutek sem imel, kot da je nekdo v bližini, nekaj strašnega, kakšna



zver ali vrag. Kar znoj me je oblival. Ko sem pa prišel čez potok, na neko jaso, kjer je bil tudi križ, sem sedel pod panj. In tedaj je začelo kar teči od mene; pač občutek je bil, kot da teče, nastopilo je silno olajšanje. Zdelo se je, kot da je strah iztekel iz mene. In vse je bilo spet dobro. Še danes si ne znam razložiti tistega strahu (Gričnik 1995: št. 97). *Nekoč* sta na Smolniku nad Rušami dva dečka pasla živino (Gričnik 1995: št. 471).

Tu je mogoče govoriti o alternacijah le glede na stavčno umestitev časovnega prislova, ali je na začetku ali sredi povedi.

## 7. Davno

Na vrsti je leksem v zvezi s členkom »že«, ki »poudarja pomen besede, na katero se nanaša, (SSKJ V 1991: 372), torej tu na prislov »davno«. Ob njegovi pridevniški obliki lahko govorimo o alternaciji s pridevnikom »star« le v zvezi s samostalnikom »čas«. Nabralo se je ravno za ducat posameznih zgledov!

- Toda, to je *že davno*. Nihče se več tega ne spomni. Bilo je tako, kot pravijo nonoti (Medvešček 1990: št. 54).
- Pehta j *žə davno vən*, naša mat nas niso strašil, so samo z lepo vzgajal (Cvetek 1993: št. 20).
- *Što je bvo že davno, davno* ... (Repanšek 1995: št. 139).
- Ma to je bilo *vre davno*, tábot nanka moj bižnóno ni še živel (Tomšič 1989: št. 88).
- Babica mi je pripovedovala, da se je *v davnih časih* potikalo po vaseh mnogo živinskih tatov (Gričnik 1995: št. 692). ... kakor v vsaki dolini tako je tudi v naši *v tistih davnih časih* živel požrešen in hudoben zmaj (Medvešček 1990: št. 59).
- *V davnih cajtih* je na devinskem gradi živel en grof (Kocjan/Hadalin 1993: št. 100). *V davnih cajtih* je na Zagradu nad Kobaridom stal grad, od katerega je še danes videt ostanke fonde (Dolenc 1992: št. 120). *V davnih cajtih* je v Zalaški jami živela dugá baba (Dolenc 1992: št. 6). Pravijo, da sta *v davnih cajtih* prišla v Bovec dva romarja in se tu naselila (Dolenc 1992: št. 138).
- *Pred davnimi časi*, okrog leta tisoč osemsto, so ljudje živeli precej drugače kot danes (Gričnik 1995: št. 469).
- Zgodilo se je *pred davnimi leti* (Dolenc 1992: št. 136).

Kot se dá hitro razbrati, leksem sam v navedenih primerih ostaja nespremenjen, spreminja se le njegova stavčna funkcija in sobesedilo. Tu pride do izraza knjižni (»že davno«; »davni časi«) in narečni (»žə davno«, »vre davno«; »davni cajti«) sistem slovenskega jezika, omogoča tudi pesniško podvajanje (»že davno, davno«). V pridevniški rabi »davni« časi / cajti enakovredno nadomeščajo »stare« čase / cajte, medtem ko enak preizkus s samostalnikom »leto« : »*pred starimi leti*« za zamenjavo ni sprejemljiv.

## 8. Nekdaj

Slovaropisno se prislov »nekdaj« po definiciji (SSKJ III 1979: 39) ujema s prislovoma »enkrat« in »včasih«.

Čeprav se je nabralo le za peščico primerov, zaslužijo pozornost zaradi nenavadno lepo razvidne redukcije predpone v vzhodnoslovenskih narečjih.

- *Nekdaj* je slovel vedež iz Cerknice (Primc 1997: št. 46). *Nekdaj* so se potikali taki lenuhi ali ubežniki od vojakov ali kakega drugega dela ali od graščakov (Zupan 1999: št. 67). *Nekdaj* je tam na meji višenske fare neka mat že zgodej zjutraj apazila, de se dómu približujejo snubači (Zajc-Jarc 1993: št. 116).
- *Négda* sta v Gànčani živéla zákonca Jóuži pa Órša (Rešek 1995: št. 9).
- *Kdà* se j vse prkazvavo, k niso bli pánan leta (Cvetek 1993: št. 111).
- *Da smo bli deca*, je blo težko živleje. Več smo bli lôčni ko pa siti (Gričnik 1998: št. 14).
- V jami na gori je *od nekđaj* živel z materjo reven pastir Bušpan (Medvešček 1990: št. 30).
- Murve so pri nas rasle *od nimr*. Vedno so obilno rodile sladke murvice (Medvešček 1990: št. 56).

Razen prislovne oblike obstaja tudi predložna zveza, kakor kažeta zadnja dva primera, zadnjega pa bi bilo škoda prezreti tudi zaradi korenske samostojnosti izraza.



Sistematika zadevnega gradiva in njegova prva analiza, ki se pač še ni mogla docela poglobiti v vse jezikovne strukture in njihove stilne funkcije ob upovedovanju časa v slovenski slovstveni folklori, je vendarle opozorila na izredno izrazno bogastvo v primarni veji slovenske besedne umetnosti, izrecno v folklornih pripovedih. Analiza kar kliče po novih in temeljitih obravnavah te vrste, saj ga zbrano gradivo v zbirki *Glasovi* zdaj že omogoča. Pozornost zbuja različna namestitvev obravnavanih leksemov: prislovov in prislovnih izrazov praviloma v prvem stavku določenega besedila glede na njegovo različno skladijsko funkcijo in stilno vrednost. Tudi ta prva v nekem smislu vendarle minuciozna analiza je pokazala toliko izraznih možnosti in ustvarjalnih uresničitvev, da se bo treba posloviti od nekaterih stereotipov v zvezi z naslovno problematiko. Ena takih je trditev, češ da se slovenske folklorne pripovedi praviloma začenjajo s časovnim prislovom: *Nekoč...* Seveda se lahko začenjajo tudi z njim, vendar nikakor ni edini in ne prevladuje. Praviloma je omejen na poknjžene ali zgolj knjižne različice.

# FORMULATIVNO KONČEVANJE SLOVENSКИH PRAVLJIC

## NA PRIMERU KRAČMANOVIH PRAVLJIC IN PRIMERJALNIH ZBIRK

Leposlovno, folkloristično in jezikoslovno delo Matije Valjavca še zmeraj čaka na vsestransko analizo. Slovstveni folkloristiki manjka njegovo zbrano gradivo na enem mestu, da bi se lahko lotila številnih tem,<sup>383</sup> ki jih ponuja. *Kračmanove pravljice*, ki jih je požrtvovalno zbral Ilja Popit, so vsekakor dobrodošle za njegovo popularizacijo pri slovenskih bralcih, za zanesljivost strokovne analize pa bo treba njegove prevode preveriti v originalu.

### I. NASTAVITEV PROBLEMA

Praviloma se vse pravljice po raznovrstnih zapletih končajo srečno, s poroko, ki je bila nekdanj cilj za dekle visokega stanu še toliko bolj, da si je zagotovila nadaljnjo eksistenco.

Nato pa se je z dekletom **zaročil in poročil**. In tako sta mnoga leta **živela skupaj** (Kp II 54/235).

Čez tri dni sta se **oženila** in bilo je **veliko ženitovanje** (Kp 375/185).

... tako sta pobegnila ter prišla domov, kjer sta **se poročila ter srečno živela** (Kp 92/28).

No, ženin je odšel z dolgim nosom, onadva pa sta **srečno živela** skupaj (Kp 369/182).

Sezidali so si novo hišo in v njej **živeli srečni** do konca svojih dni (Vdd 91/26).

Kraljevič in vila pa **sta dobro živela**. Ves čas sta pila in jedla, druge vile pa so jima stregle (Kp 77/22).

In potem se je **oženil** s tisto žensko. Tako sta **živela skupaj**, dokler nista umrla (Kp 365/181).

Poba sta vzela celo bogastvo in **starši so bili srečni** (Vdd 1995: 175/57).

<sup>383</sup> Tudi mitoloških, kakor je videti iz njegove pripombe, zakaj se je tudi on uvrstil med zbiralce folklorne gradiva: »*Da se pa ta del slovenske mitologije bolj in bolj dožene, donšajo domoljubni možje lahko časa do časa iz raznih strani slovenske dežele prineske. Na te tedaj še nekoliko pripovedje iz varaždinske okolice, kar sem znova o ti stvari zvedil, in to tako kakor narod pripoveduje v horvaško-slovenskem narečji, kakor je treba, da se narodne stvari zbirajo.*« [Matija Valjavec] Kračmanov, O Rojenicah, *Kmetijske in rokodelske novice* 16, 1858, 13–14.

... kjer sta poslej skupaj v miru in zadovoljno živela (Kp 63/19).

Nato sta živela še dolgo, in kraljica mu je rodila sina (Kp 91/27).

To poglavje pa želi opozoriti na poseben način končevanja pravljic, s katerim pripovedovalec izstopi iz njihovega fiktivnega dogajanja in prestopi v vsakdanjo resničnost. K temu pripomore *zaklep*, (< zaklep-ati), ki je lahko ena sama beseda, karakteristične besedne zveze, povedi, vrstice ali celo dvovrstičnice, ki se selijo iz pravljice v pravljico. Zaradi poetičnega vtisa, ki ga dajeta metaforika in rimanje, se zdi, da gre zgolj za površinski stilni okrask; še toliko bolj, ker se ponavljajo in bi jih zato lahko prišteli k potujočim verzom.<sup>384</sup> V nekaterih primerih funkcijo zaklepa izpolnjuje ugotovitev z nekim splošnim spoznanjem, kar je na splošno značilno za basni.

Osnova za tukajšnjo analizo so štiri zbirke slovenskih pravljic, za katere je mogoče kolikor toliko zanesljivo ugotoviti, kdaj so bile zapisane. Za *Poženčanove*,<sup>385</sup> najstarejše, stare so skoraj dvesto let, velja, da so nastajale v tridesetih letih 19. stoletja, v krajih, kjer je služboval duhovnik Matevž Ravnikar; nekatere od njih je tudi objavil.

Druge po starosti so *Kračmanove pravljice*,<sup>386</sup> ki jih je Matija Valjavec s pomočjo dijakov zbiral in zapisoval le nekaj desetletij pozneje in veliko njih objavil v različnih časopisih njegovega časa, s podmeno, da so slovenske.<sup>387</sup> Čeprav danes pripadajo hrvaškemu kulturnemu krogu, so po zaslugi Ilje Popita na voljo v slovenski knjižni obliki. Tu navedeni kajkavski zgledi so dobrodošlo primerjalno gradivo z mejnega območja.

Ne vemo, kaj je malega kmeta Franca Senekoviča spodbudilo, da je na svojem domu na prelomu iz 19. v 20. stoletje v Slovenskih goricah zapisal 100 pravljic. Na srečo so se ohranile v dveh zvezkih in pod naslovom *Janezkove pravljice*<sup>388</sup> izšle po sto letih.

*Pravljice za odrasle*<sup>389</sup> iz srede 20. stoletja so nam dostopne po zaslugi Vida Ambrožiča in njegovega posinovljenca Gordana.

Iz okrog devet tisoč enot folklornega gradiva, ki je na pobudo in pod vodstvom podpisane z različnimi akcijami v osemdesetih letih 20. stoletja prihajalo na Inštitut za slovensko narodopisje pri (ZRC) SAZU, je bilo še komaj mogoče dobiti 100 pravljic za zbirko *V deveti deželi*.<sup>390</sup>

Zaradi njihove lažje evidence virov sledijo njihove okrajšave:

– Matevž Ravnikar, *Poženčanove pravljice* (= Pp)

<sup>384</sup> Zmaga Kumer, Potujoči verzi, *Narodno stvaralaštvo- Folklor* 4, Beograd 1965, zvezek 1/16, 1153–1159.

<sup>385</sup> Matevž Ravnikar, *Poženčanove pravljice*, Didakta, Radovljica 2005.

<sup>386</sup> Matija Valjavec, *Kračmanove pravljice*, Didakta, Radovljica, 2002; Matija Valjavec, *Kračmanove pravljice* drugi del, Didakta, Radovljica, 2007.

<sup>387</sup> [Matija Valjavec] Kračmanov, O Rojenicah, Kmetijske in rokodelske novice 16, Ljubljana 1858, 13–14.

<sup>388</sup> Franc Senekovič, *Janezkove pravljice: pravljice za odrasle*, Pokrajinski muzej, Murska Sobota 2011.

<sup>389</sup> Vid Ambrožič, *Pravljice za odrasle*, Samozaložba Gordan Ambrožič, 26. junij 1991.

<sup>390</sup> Marija Stanonik, *V deveti deželi: Sto slovenskih pravljic iz naših dni (Zlata ptica)*, Mladinska knjiga Ljubljana 1995.

- Matija Valjavec, *Kračmanove pravljice* = (Kp); *Kračmanove pravljice, drugi del* (= Kp II)
- Franc Senekovič, *Janezkove pravljice* = (Jp)
- Vid Ambrožič, *Pravljice za odrasle* (= Pzo)
- Marija Stanonik, *V deveti deželi* (= Vdd)

Iz vseh petih zbirk je bilo za tukajšnji namen pregledanih 1291 enot slovsvene folklore, od tega je pravljič zanesljivo 275, od njih je vsaj 111 takih z zaklepi. S tem izrazom poimenujem nadstandard, ki si ga pripovedovalec, pravljničar privošči ob koncu pravljice.

## II. KARAKTERISTIČNI ZAKLEPI S STANDARDNIMI JEZIKOVNIMI POMENI

Pravljičnih zakleпов s standardnimi jezikovnimi pomeni je več tipov. Prvi, ki je najbolj izrazit, je lahko najbolj kratek in odsekan. Drugi se navadno zdijo priložnostni, a zbrani na enem mestu, pričajo o določeni strukturi in zakonitosti pravljničnega žanra. V ta namen preseneča velika uporabnost prislovo.

### 1. Konec

Kdove, ali ni vrstica: »*telu je en ubit lonec: duše ni nigdar konec*«<sup>391</sup> iz ene njegovih romarskih pesmi<sup>392</sup> križnogorskega<sup>393</sup> pesmarja Jakoba F. Repeža<sup>394</sup> ob pripovedovanju pravljic vplivala na nastanek sklepne formule, ki se knjižno glasi: *potlej je bil pa tam en lonec / pa je pravljice konec* in narečno: »*Pal je bil pa tam an lanc pa j pravlice kanc*« (Dobračeva, Žiri).<sup>395</sup>

Naslednji trije primeri pričajo, da je bila povezava med »loncem« in »konce« razširjena na Štajerskem in pri Slovencih okrog Varaždina, kot bi dejal Matija Valjavec. »B/abji konec« v zadnjem primeru dovoljuje sklepanje o jezikovni interferenci med njimi.

Stilemi z leksemom *konec* se pojavljajo v številnih variacijah:

Povesti je **konec**, a meni medu **lonec** (Jp 2011: 128/41).

Končano, **konec, baba** je v kuhinji **razbila star lonec!** (Kp 83).

Končano! **Konec!** V kuhinji je **baba strla lonec!** (Kp II 227).

Pa je štorje **konec**, kaj je žaba skočila **u lonc** (Popit 2021: 310/579).

Takšen je bil **babji konec** (Kp 160).

In tam na travniku je **bil en zvonček in je te pravce konček...** (Vdd 1995: 157/50).

<sup>391</sup> F. J. Repež, Od potrpljenja v nadlugah inu kdu je ta, kir je trpov inu kdu smo pak mi, kier nečemo trpejti (Gspan 1978:142). Cela 8. kitica se glasi:

O ti moj lubi kristjan! / Kaj boš prosu le-ta dan? / Morebit le za telu, / na dušo boš pozabu; / telu je en ubit lonec, / duše ni nigdar konec. / Telu črvjé snedo, / duša je, dokler Buh bo.

<sup>392</sup> *Od potrpljenja v nadlugah inu kdu je ta, kir je trpov inu kdu smo pak mi, kier nečemo trpejti*

<sup>393</sup> Križna gora na Notranjskem je bila nekda j priljubljena romarska pot.

<sup>394</sup> V zbirki *Romarsku drugu blagu*, 1770.

<sup>395</sup> Tako je moj starejši brat Ciril Stanonik v našem otroštvu končeval troje pravljic, ki jih je pripovedoval na našo prošnjo ob lupljenju krompirja. Žal se vseh treh spomnim le fragmentarno.

Sodnikov nos je bil razbit in tako je **pravljice konec** (Vdd 1995: 269/96).

In tako je **te pravljice konec** (Vdd 1995: 122/41).

**To je konec** (Kp II 141/298).

In **te zgodbe je konec in kraj**, // nam pa, bog, daj ta sveti raj (Kp 211/86).

**Tu je konec in kraj** (Kp II 68/248).

**Končam**; kajti vsaka nadaljnja beseda bi bila tukaj odveč! (Vdd 1995: 127/42).

Zjutraj se je mlinar razveselil ter dal napraviti lepo veselico, koder je igral **godec**, jaz pa sem tako plesal, da bi še zdaj rad (Kp II 183/330).

Zadnji poskus, ki želi ohraniti asociacijo na »konec« in »lonec«, je *godec*, ki se z njima lepo rima, ima šaljiv domet.

V štajerski pravljici je »medu lonec« pričakovano plačilo za pripovedovalca, v primorski pa je lonec zamenjan z »zvoncem«, ki sta pomanjšana v paru s »koncec« edini primer estetske prizadevnosti. Na koncu od celotne asociativne verige z »loncem« ostane le še »konec«, ki postaja v vsaki povedi vedno bolj sobesedilno ubog in ostane še samo preprost prosti stavek:

V nasprotju z njim se zaklep znova opomore v rimani dvovrstičnici, v kateri je v prvem verzu sinonimni binom.

Kot vidimo, v drugi varianti vse drugo izostane in ostane samo še ta gol sinonimni binom.

In na koncu še samo: *Konec*.

Zanesljivo slovenski pripovedovalec se rezko vrne v realnost izjemoma z glagolom v prvi osebi ednine.

Prva, vabljava teza, da se zaklepi krajšajo s krajšanjem in upadanjem pravljic, ne vzdrži kritike, ker je ravno pri najstarejši tukaj upoštevanii zbirki dosledno upoštevan samo enobesedni zaklep.

Pri enaindvajsetih Poženčanovih pravljicah le štirikrat manjka, pri vseh drugih (okroglo 81%) je dodan karakteristični: **Konec** (1, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19).<sup>396</sup> Pri vseh naštetih pravljicah konec pomeni piko na i.

Prav tako pogosto (15%) dopiše svojim pravljicam **Konec** Franc Senekovič (3, 4, 15, 18, 22, 31, 34, 48, 52, 57, 58, 65, 83, 85, 88),<sup>397</sup> ki pa uporabi tudi druge oblike zaklepa.

V enem primeru se pojavi brezvezje: **Konec Amen** (Jp 51), kar dokazuje, da je avtor zavestno dodajal zaklep; le da ga je na nekaj mestih zamenjal z judovskim **Amen** (Jp 27, 28, 44, 67, 70, 83, 93, 94), ki ga je poznal iz krščanske molitve *Očenaš* (Mt 6,9-13; Lk 11,1-4).

Ravnikar in Senekovič ravnata najbolj enotno, saj se oba najbolj dosledno držita istega in enega samega leksema: »*Konec*«, medtem ko je v drugih zbirkah institucija zaklepa veliko bolj raznovrstna.

<sup>396</sup> V oklepaju so navedene številke pravljic.

<sup>397</sup> V oklepaju so navedene številke pravljic.

## 2. Zaklepi s prislovom, ki povzame poprejšnje dogajanje

Prepoznajo se po karakterističnem (kazalnem) prislovu »tako«, s katerim se praviloma začne poved, ki končuje, zaklepa pravljico s kakršno koli snovjo. Bistvena je zadnja ugotovitev, ki se nanaša na celotno dogajanje pred njo:

**Tako** je zopet Jožek zmagal, Brdavska pa ni več in ljudem se ga ni treba več bati (Vdd 207/70).

**Tako** je dekle odrešilo grad, s fantom sta se poročila in bile so gostije (Kp II 146/301).

**Tako** se je izpolnilo, kar so mu bile ob rojstvu prisodile sojenice (Kp II 51/233).

... **tako** je deklica, ko je toliko trpela, zdaj z očetom srečno živela (Vdd 120/40).

**Tako** si je ustvaril lep dom, v katerem so vsi srečno živeli (Vdd 225/71).

No, bo že kako; saj je zmeraj **tako** kakor drugi hočejo! (Vdd 138/45).

Vsi vojaki so se raztepli, **in tako je tega boja konec** (Kp 393/199).

**In tako** se je izpolnilo, kar so mu bile sodile sojenice (Kp 133/54).

**Tako** se je zgodilo, kakor so bile dosodile sojenice (Kp II 56/237).

**In tako** je ta mali krojač premagal tega velikana (Vdd 229/72).

**Tu se vidi**, da je stara baba hujša od vraga (Kp 287/132).

No, **in tako** sta spet živela skupaj (Kp 364/180).

**Teko** je kovač Koren prišel v luno (Jp 174/82).

**Tako** sta končala pogovor (Kp 372/184).

**Tako** je bilo (Jp 109/25).

Kot se vidi iz navedenih primerov, se zaklep lahko pojavi sredi povedi; sem in tja se mu pritakne tudi veznik »in«, s čimer se izrečena ugotovitev okrepi.

## 3. Zaklepi s pristavkom: »Tudi jaz sem bil na gostiji...«

Valjavec je opazil tudi tretji način zaklepanja pravljic: '*i napravili su velike gosti kaj je bilo? 'sem za dosti*'.<sup>398</sup> Med njimi je nekaj ironičnih ali se naravnost dá iz njih prepoznati črni humor.

Prislov »tudi« v teh primerih krepi dojem resničnosti pravljичnega dogajanja s trditvijo o lastni udeležbi v gostiji, s katero se konča pravljica.

Namenoma je tu grafično prikazano, kako kopni gostobesednost tega tipa izjav. Njihova posebnost je, da se vedno pojavlja v prvi osebi ednine s stalno besedno zvezo, kar se zelo lepo vidi iz pričujočih navedkov. Morda je s tem pripovedovalec posredno prosil navzoče poslušalce, naj se oddolžijo za njegovo pravljičarsko umetelnost in res kaj

<sup>398</sup> [Matija Valjavec] Kračmanov, O Rojenicah, Kmetijske in rokodelske novice 16, Ljubljana 1858, 13–14.

postrežejo. Po drugi strani je jasno, da pravljíčar vstopa k upovedenim osebam v pravljíci lahko samo domišljíjsko, skozi igro in mu navzoči, ki so morda prav tako ali malo manj lačni, ne morejo zameriti, če jim ironično govori o namišljeni gostíji.

**Tudi jaz sem bil pri gostijah.** Pil sem in tako jedel, da sem odtlej neprestano žejen in lačen. In tudi zdajle bi jedel in pil (Kp II 46/230).

**Tudi jaz** sem bil na tem lovu, imel sem obute škornje in nataknjene rokavice: škornje na rokah, rokavice pa na nogah (Kp 303/142).

Potem je bila gostíja. **Tudi sam sem tam bil**, in vino sem pil, da se mi še dandanes takega hoče (Kp II 116/283).

**Tudi jaz sem bil na gostíji**, a mi niso ničesar dali, pa sem sedel na konjíča, ki me je sem prinesel (Kp 107/36).

**Tudi jaz sem bil na ženitovanju** in še dandanes se rad gostim, če se le morem kje (Kp 232/97).

**Tudi jaz sem tam bil**, jedel sem in pil in tudi danes bom jedel in pil (Kp 165/70).

**Tudi jaz sem bil tam**, in še zdaj grem rad tja, kjer imajo gostíjo (Kp 152/66).

**Tudi jaz sem bil na gostíji**, in sem dobro jedel in pil (Kp II 182/329).

**Tudi jaz sem bil tam zraven**, in dobro sem se gostil (Kp 182/77).

**Tudi jaz sem bil na gostíji** in sem bil dobre volje (Kp 194/80).

**Tudi jaz sem bil zraven**, sem tudi jedel in pil (Kp 36/12).

**Tudi jaz sem bil tam** v gosteh ter se gostil (Kp 123/44).

**Tudi sam sem bil tam** v gosteh (Kp II 148/302).

**Tudi jaz sem bil zraven** (Kp 259/112).

**Tudi jaz sem pil** sladko vino (Kp 378/188).

Iz navedenega seznama se lepo vidi ekonomičnost izražanja, še posebno v zadnjem navedku.

Dva primera sta oblikovana v štirivrstični kitici, pri čemer v drugi pravljíčar lastno navzočnost na gostíji ubesedi v tretji osebi, in to z opisom:

**Tudi jaz** sem na tisti svatbi bil,  
vino sem pil ter takole pel:

*'Jaz sem najmlajši,  
pijem ga najrajši'* (Kp 236/99).

Tisti, ki je to povedal,  
**je tudi zraven** gledal:  
je jedel in pil,  
vesel je res bil (Kp 102/34).



#### 4. Časovni prislovi trajanja, nedovršnosti: danes / dandanes / dandanašnji

Pojavljajo se v treh variantah, predvidevam, da časovno po naslednjem zaporedju:

**Še dandanes** je smrt pijana, kosi s svojo smrtonosno koso kar od kraja, ne glede kje je in kdaj se pojavi (Vdd 245/82).

Tako se kovač ni pustil izgnati iz nebes in **še dandanes** sedi gori (Kp II 70/249).

Nenadoma pa so okamneli in **še dandanes** so tam naslikani, da jih lahko vsakdo vidi (Kp 85/24).

In od tega časa se **še dandanes** imenuje petek (Kp II 80/257).

Zato se **še dandanašnji** reče: »Beži vrag baba gre!« (Kp II 192/336).

**In še dandanašnji** bi bil doktor živel, če bi ga šele na dogovorjeni rok vzdignil (Kp 124/124).

Tistega dekleta pa **še dandanašnji** ni nazaj (Kp II 34/223).

In zato sem tista senožet **še dandanašnji** imenuje Edini dol. Leži pa med dolinama Povico in Gašperko (Kp II 11/208).

No, in sem **še zdaj** na zemlji (Vdd 173/56).

**Še zdaj** hodi mož na polje delat, žena pa doma kuha, če ima kaj (Jp 112/29).

... **še zdaj** se poznajo stopinje njegovega konja (Kp 73/21).

#### 5. Časovni prislovi in odvisniki s pogojnim šaljivim pristavkom

Posebnost tukajšnjih zakleпов je, da se, sicer šaljivo, navezujejo na smrt. V prvih dveh primerih je časovnost izražena z veznikom in je trajnost logično izražena. V drugih treh primerih je konkretizirana s časovnim prislovom »danes«, ki ima pomen neomejenega trajanja, smrt pa je pogojena.

Največkrat se pojavi prislov »zdaj«, ki je časovno manj opredeljen, le da zdaj ne gre samo za smrt, ampak tudi za druge dejavnosti.

- **Dokler**

Ko ga je [brata kralja] našel, je živel pri njem, **dokler nista umrla** (Kp II 140/297).

Potem sta z ženo lepo živela skupaj, **dokler nista umrla** (Kp II 168/318).

- **Še (zdaj) živi, če ni že umrl**

Druga varianta se opira na shemo »še (živi), če ni že« umrl.

Podala sta si roke [...] potem se je pričelo tudi pri Florjanovi hiši drugo, lepše življenje. **Še danes, če nista umerla** (Jp 115/30).

In **še danes** živi, če **še ni umrl** (Jp 90/12).

Srečno živita lahko **še danes, če nista že umrla** (Pzo 29).

**Če** [brat kralj] **še ni umerl, še zdaj** živi (Jp 141/47).

**Zdaj** pa zadovolno živita, **če še nista umerla** (Jp 100/19).

Ženin in nevesta **še zdaj** živita v sreči in veselju, **če morda že nista umrla** (Pzo 54).

In so potem dolgo in **srečno živeli**. **In še zdaj živijo**, če še se **niso naveličali** (Jp 122/35).

Jedli so in pili, in se **še zdaj goste**, jedó, in pijó, **če že niso** vsega pojedli in popili (Kp 21/2).

Morebiti [fant] **še zdaj** sedi, **če ni odšel** (Kp 135/56).

Morda [škrjanec in pes] **še zdaj hodita**, **če ne** stojita ali kje ležita (Kp II 163/315).

## 6. Časovni prislovi z jasno določenim začetkom in neopredeljenim koncem, kot premica

**Odtlej** je zdravilcu vsakdo verjel, da zna dobro zdraviti. Tako se zgodi, če kdo skuša Smrt (Kp II 65/247).

**Od tistega časa** Starocestanske ženske ne predejo več (Kp 397/202).

**Od takrat** naprej pa je fantič znal pozdraviti (Vdd 236/77).

**Odtlej** so živeli zelo lepo (Kp II 109/280).

## II. KARAKTERISTIČNE BESEDNE FIGURE

V primerjavi s prejšnjim razdelkom pride v tem razdelku veliko bolj do izraza ustvarjalna tradicija. Takoj začutimo, da gre za slikovito izražanje, hkrati pa tudi, da so navedene besedne zveze pripete na kdove kako dolgo verigo sporočanja iz roda v rod. Matija Valjavec sam je to med prvimi, če ne prvi, opazil:

»Tudi to se mi ne zdi odveč, da povem, da nekoliko razločka se mora delati med narodnimi povestmi med Slovenci na Kranjskem in med temi na Horvaškem. Sklep storij na Kranjskem je res večidel:

*'men' so pa dal' iz fingrata [= naprstnika] jest', z rešeta pit', pa z lopato po rit.'*

Pri Slovencih okoli Varaždina tega sklepa nisem dozdej še slišal. Naj navadniši sklep je: *'i pil sem iz pisanega vrčka, da mi i dendenes rit frčka' [...]* *'ta naj ide v koš gde', 'jih ima još' i.t.d.*<sup>399</sup>

### 1. Bistroumni nesmisel: Iz naprstnika jesti, iz rešeta piti

Na spredaj navedeni Valjavčev bistroumni nesmisel ali oksimoron je mogoče navezati sicer poknjženo, a dopolnjeno obliko iz Ambrožičevih *Pravljic za odrasle*: »*Povabili so tudi mene (seveda Milana); dali so mi iz naprstnika jesti, iz rešeta piti in z burklami po riti, da imam tam še danes greben za spomin!*« (Pzo 34).

<sup>399</sup> [Matija Valjavec] Kračmanov, O Rojenicah, Kmetijske in rokodelske novice 16, Ljubljana 1858, 13–14.

V štajerski varianti o Poldrugem Martinu sta se slovenska in kajkavska različica sprijeli: »Mati mu je potem nalila **juho v rešeto** in mu **iz pisanega vrčka** dala piti« (Kp 395/200).

Da pri motivu rešeta ne gre zgolj za komično domiselnost, temveč za neko dolgotrajno mitološko tradicijo, ki je ostala v pravljicah še zgolj kot relikv, priča »zlata ribica« (Bolhar 1965: 63–65), ki človeka rešuje in mu prinaša srečo: »Mačeha nažene bedastega pastorka po vodo z rešetom. Seveda na rešetu ostane le ribica. Da ne bi poginila, prosi mladeniča, naj jo vrže nazaj v vodo. V zahvalo mu najprej izpolni željo: »Zlata ribica – da bi rešeto vodo držalo!« (Bolhar 1965: 65). Zato je obsojen čarovništva in mačeha ga spodi od doma.

Bajčne povedke z Notranjske, kjer dekla molze mleko v rešeto, se prav tako drži motiv čarovništva, le da ni izrecno ekspliciran:

Ena j'pa u rejšetu mouzla. Mejnde je blu tud kle u vasə, pər Ogradarji. Ana dejkla, in je mouzla u rešetu. Je dəržou mlejk u rešeti. Nej u žehtar, je u rešetu, de je pokazala, da zna. Pa'j pəršu, aj biu hlapac al. Vejm, de je blu u vasə, al pər Ogradarji, al že prejd. Pa j'pəršu u štalo. Je šu pucat [čistiti; kidati gnoj izpod živine]. Una pa pod kravo sedejla, pa u rešetu mouzla. On je tu vidu: 'Jojs, jes bum pa povejdu, kaj dejlaš, de u rešetu kravo mouzəš.' 'E, če znam naredət, de jes u rešetu kravo mouzəm, bom tud znala narédit, da nouš ti povejdu.' Nej mogu povejdat, dokler je živejla (Zavrh 1984), (Popit 2021: 59/53).

## 2. Okrasni pridevek in pomanjševalnica: Iz pisanega vrčka piti

Naslednje variante so iz Varaždina ali njegove okolice in v vseh je pripovedovalec v 1. osebi ednine. Prvi del zaklepa v pomenu bistrumnega nesmisla (oksimoron) se je že do Valjavčevega časa popolnoma izgubil, ostal je le drugi del s slikovito besedno zvezo s samostalnikom v pomanjševalnici **pisan vrček**. Kadar je ta v družbi z *vincem*, pride še toliko bolj do izraza.

Pil sem **iz pisanega vrčka**, zato mi še danes ritka frčka (Kp 108/37).

Tudi jaz sem bil na njej, in **iz pisanega vrčka sem vince pil** (Kp 147/65).

Tudi sam sem tam bil,  
**iz pisanega vrčka vince pil**,  
da sem pijan bil (Kp 140/61).

Tudi jaz sem v gosteh bil,  
in sem tam jedel in pil,  
**iz pisanega vrčka** vse dni,  
da mi še danes brenči (Kp 245/103).

*Pisanega* enkrat zamenja *rdeči vrček*, kar z »*rdečim vinom*« privede do etimološke figure. V zadnjem primeru pa pridevnik zbledi v zgolj »*lep*« vrček, ker se ustvarjalnost prenese na žensko rimo v drugi vzporedni pomanjševalnici.

Pil sem rdeče vino **iz rdečega vrčka** ter sem slišal to tam pripovedovati (Kp II 261).

Tudi jaz sem bil tam. **Pil sem iz lepega vrčka**, veselega srčka (Kp 241/100).

### 3. Namig ali aluzija: Imam še dandanes moker jezik

Tukajšnjega pridevnika »moker« kategorialno ni mogoče enačiti s prejšnjim, saj ni prav nič okrasen, prej namiguje na pretirano zauživanje vina. To je lahko res, lahko pa je zgolj ironično! Od vse hvale morda ni bilo nič:

Gostovanje pa je bilo v tistem gradu tri dni in tri noči. In so dobro jeli in pili jaz sem tudi pija, **imam še zdaj** od tistega pitja **jezik moker** (Jp 98/17).

Potem sta se poročila, in bila je velika gostija. Tudi jaz sem bil zraven, in tako sem pil, da **imam še dandanes moker jezik** (Kp II 135/293).

Tudi mene je povabil na ženitovanje, in sem pil tako sladko vince, da **imam še dandanes moker jezik** (Kp 175/74).

Priredil je ženitovanje. Tudi jaz sem tam pil in jedel in **še zdaj** imam **moker jezik** (Kp 128/49).

Skupaj sva se veselila in s sladkim zagorskim vincem tako močila grlo, da **imava**, moj dedek in jaz, **še zdaj moker jezik** (Kp II 33/221).

Ko so bile gostije, **sem bil sam ves čas zraven**. In **še dandanes imam** od tistega vina **moker jezik**.<sup>400</sup>

Jaz sem tudi bil v svatih. Tako smo jedli in pili, da **imam še danes usta mokre** (Kp 53/16).

Od sedmih primerov sta dva zaklepa popolnoma enaka, pri drugih se stalna besedna zveza *moker jezik* le enkrat spremeni z zamenjanim položajem samostalnika in pridevnika. Od ustaljene besedne zveze odstopi zadnji primer z novim samostalnikom, ki deluje nekako bolj civilizirano. Več dinamičnosti je pri izmenjavi časovnih prislovov *dandanes* in *zdaj*.

### 4. Paradoks: Mastno jesti

Nekaj variant je opremljenih še s hvalo o mastni hrani, ki je bila nekdanj sinonim za njeno obilje. To je le prvi vtis, v resnici gre za njegovo nasprotje, spretno izražen paradoks, da v resnici ni bilo kaj dati v usta:

**Iz pisanega vrčka sem pil rumeno vince** in pol pujsa sem pojedel (Kp II 136/294).

In bile so tako velike gostije, da me še zdaj **zobje bolijo**, ker sem moral pojesti toliko pečenke (Kp II 88/263).

**Pil sem iz pisanega vrčka** in še dandanes imam **zobe mastne**.

Ta naj gre noter v **koš**, kjer dobil jih še boš (Kp 290/135).

---

<sup>400</sup> Še zdaj od tiste noči  
imam solzne oči,  
ko je tisti grof umrl,  
saj je bil človek vrl (Kp 190/79).

Dodana kitica deluje precej umetelno in je nastala pozneje. V njej omenjenega grofa pa ni mogoče povezati z zaklepom, ki se rima na »knof«, ker je ena od glavnih oseb v pravljici.

Ta naj gre v **koš**, kjer našel jih še boš (Kp 100/33).

Kaj bi tukaj s košem, ni čisto jasno. Najbrž to ni koš za smeti, kakršna je danes ob njem prva asociacija, temveč koš kot sinonim za bogastvo, bogastvo berača, ki je nekdam nosil v košu vse, kar je imel. Tu torej pomeni zalogo pravljic, ki jih ima pripovedovalec na razpolago in bo – glede na obljubo – poslušalcem drugič postregel z njimi.

## 5. Ironija: Ni bilo kam vilic zabosti

Šele pri motivu vilic se izkaže, da so pomanjševalnice v službi ironije. Pravljice so bile res na zalogi, pijače je mogoče še bilo kaj, manjkalo pa je hrane, kakor dokazujejo naslednji primeri:

Potem so se gostili in pili in jedli, da **ni bilo kam vilic zabosti**, in jaz sem letel domov, ker se mi nič nej dopadlo (Jp 96/16).

Gostovanje pa je tako bilo, **da ni bilo kamor vilic zabosti**. Z Bogom, gostuvanjšaki, ta čas. Sami nemate kaj jesti (Jp 119/33).

Bila je taka gostija, **da ni bilo kaj nabosti na vilice** (Kp 118/II 284).

Tako so se gostili,  
pili, gnetli in čudili,  
**kam bi vilice zložili** (Kp II 37/225).

## 6. Pretiravanje: kanon in možnar

Gre za možko razvedrilo: Vsi primeri v tem razdelku poudarjajo pripovedovalčevo individualnost, lahkoživost, ki so si jo privoščili možki ob praznovanju na prostem, ko so bili pri kanonih in možnarjih. Že to dvoje lahko pomaga ugotoviti starost teh zaklepov pri pravljicah in s tem tudi samih pravljic.

**Streljali so iz štukov. Tudi mene so nabili v enega in izstrelili**. In letel sem tako daleč, da sem prišel sem in vam to povedal (Kp II 88/262).

Nato pa smo šli streljat. Nabili smo strahovito velik možnar, pa smo ustrelili. **Ta štuk je počil, jaz pa sem sèm skočil** (Kp 340/164).

Tudi jaz sem takrat tamkaj bil. Streljali so s kanoni. **Kanon je počil, jaz pa sem skočil** (Kp 227/94).

Iz navedenih primerov se lepo vidi, kako prvotna napetost plahni. V tretjem ni več nobenega znamenja, kako daleč je neslo dozdevno prvoosebna pripovedovalca.

## 7. Notranja rima

Več pravljic umetelno zaklepajo verzi, največ do štirivrstičnice. V pravljici o poldrugem Martinu je zadnjem stavku skoraj neopazna notranja rima:

Le ena dekle se je obotavljala, se mu nasmihala in ga pred cerkvijo čakala. **Ta je bila taka, njemu enaka** (Vdd 107/33).

Ljubi moj, ti veš, da bog pomaga zaljubljenecem. Jaz bi te vzela tudi, če ne bi bil tako bogat, še rajši kot zdaj, saj veš, da:

**Zaklad nista srebro in zlato,  
ampak tisto, kar je srcu ljubó (Kp 278/126).**

#### **IV. KARAKTERISTIČNE POANTE**

Čeprav je opaziti določene zakonitosti tudi v ubeseditvi, za zaklepe v tem razdelku ni bistvena figurativnost, temveč sporočilo z dolgotrajno veljavo:

##### **1. Žanrsko poimenovanje**

Na formalno plat povedanega se navezuje sklicevanje na žanrsko (povest) ali fabulativno, tj. upovedovalsko tehniko (zgodba) ali ohlapno poimenovanje (govorice) do zadnje, poljubne, pravzaprav izraza iz zadrege:

**To je stara črnomska povest (Vdd 103/32).**

**Kdor v zgodbo to** verjame, namesto možgane ima glavo polno slame (Vdd 204/69).

**O tej zgodbi** še danes priča votlina (Vdd 72/21).

Škundra in Škundre sicer ni več, vendar **govorice o njima ostajajo (Vdd 57/16).**

Velikokrat sem že slišal **takšne homatije** o peslajnarijih, pa mi ne pridejo vse na misel (Kp II 8/206).

##### **2. Pregovorni zaklepi**

Morda tu prihaja do žanrske interference. Kot da gre za basni, se pravljice zaklepajo z neko splošno trditvijo, ki izhaja iz pravljice, v kakšnem primeru pa je morda naknadno prilepljena.

Kruh nobeden ni tak ojster, da bi lakote bil mojster (Kp II 105/275).

Kdor mi ne verjame, pa naj gre gledat, ter se prepriča, da je vrana res črnobela, krokar pa čisto črn (Kp 157/68).

Kdor to verje, nikdar medu ne serje (Kp II 162/314).

Kdor išče zvijače, se vanje zaplete in se konča (Kp II 157/308).

Ne, ljubi človek! Jaz ti ne verjamem, kajti kadar se ti spomniš na grob svojega otroka in kadar se jaz spomnim na svoj rep, tedaj ni med nama nikakršnega prijateljstva (Kp II 175/325).

To je bila zanjo božja štrafa (Vdd 130/43).

Zato svetega Matija še dandanašnji v pratiki slikajo s sekiro (Kp 23/3).

Čudo je res veselo to, da sveti Andrej spet rojen bo! (Kp 54/17)

Čuvati jih bom moral, dokler ne pride rešilec brez krivde na svet. Ta človek pa še ni rojen, drevo še ni rodilo semena, iz kateriga bo zrastle deblo za njegovo zibko (Jp 103/21).

### 3. Nagovorni zaklepi

**Preljubi moj bralec**, to je gola resnica, da je volk večji kakor lisica. (Jp 82/5)

To pravljico mi je povedal **krovec Milan, o katerem sem vam že pravil** in ki je še bolj kunšten kot ta brat-črnošolec, in ki ima mene za največjega buteljna, kar jih je na svetu. Ker je še nisem nikjer natisnjene bral, sem jo zapisal v slovo in čast našemu Milanu, ki pravi, da ima visok poklic, kar je tudi res. Saj ga opravlja vedno visoko na strehah. (Vdd 167/54)

In tako je sedaj kovač na Luni n se vsak mesec znova pomladi. Kadar je ščip, **si ga pa oglejte**; če le niste slepi, **ga boste prav lahko videli!** (Pzo 24)

O molitvi in snežnem plazu: **Kadar slišiš zvoniti angelsko česčenje, se odkrij.** Tega se ti ni treba sramovati. Ne odlašaj z molitvijo. Ne reci: 'ta se ne odkrije in ne moli, oni tudi ne, za kaj bi potem jaz.' Ne glej drugih! Če so drugi tako malo bogaboječi, kar se žal zlasti pogosto vidi po velikih mestih, misliš, da moraš biti tudi ti tak. Tega nikar! (Kp II 12/209)

### 4. Zaklep z moralnim stališčem

Franc Senekovič pa zaklene dve pravljici s karakterističnim stavkom, s katerim izrazi osebno stališče do kazni, ki sta je deležni obe hudobni pravljici osebi:

**Prav** se njima zgodi (Jp 126/39).

**Prav** se jima je zgodilo (Jp 152/55).

### 5. Zaklep kot samostojna šaljiva pravljica

V svetovljanski roman *Deseti bratje* je Zorko Simčič vpletel zaklep:

*Nekoč je živel grof, ki je imel na trebuhu knof. Trebušček pa je počil, in knof mu je odskočil in padel je v lonec in je povesti konec* (Simčič 2011: 373).

Malo ga je predelal in polepšal. Starejša varianta iz Žirov se glasi:

*Jə pa živu àn grof, k je jəmu sàm en knàf, pa j pa štejnəgh lētu, pa mu j še tist adletu.*<sup>401</sup>

---

<sup>401</sup> Ciril Stanonik, Dobračeva, Žiri.



Praviloma se vse pravljice po raznovrstnih zapletih končajo s poroko, s katero si je lahko dekle (visokega stanu) zagotovila nadaljnjo existenco. Matija Valjavec je prvi opazil formulativni način končevanja pravljic in njegove razlike pri Slovencih in Hrvatih. Prispevek iz petih (5) zbirk slovenskih pravljic evidentira 111 primerov z *zaklepom*.

Z njihovo pomočjo pripovedovalec izstopi iz fiktivnega dogajanja pravljice v vsakdanjo resničnost. K temu pripomore *zaklep*, (< zaklep-ati), ki je lahko iz ene same besede, karakteristične besedne zveze, povedi, vrstice ali celo dvovrstičnice, ki se selijo iz pravljice v pravljico.

- *Pravljičnih zaklepov s standardnimi jezikovnimi pomeni* je več tipov. Stilemi z leksemom *konec* se pojavljajo v številnih variacijah. Zbrani na enem mestu dokazujejo, da sledijo določeni strukturi in zakonitosti pravljичnega žanra. V ta namen preseneča velika uporabnost časovnih prislovov in stereotipnih šaljivih pristavkov.
- *Karakteristične besedne figure že želijo estetsko učinkovati*. Presenetljivo je, koliko stilnih možnosti se razkrije v slikovitem formulativnem izražanju. bistroumni nesmisel, okrasni pridevek in pomanjševalnica, aluzija ali namig, paradoks, ironija, pretiravanje, notranja rima.
- Pri *karakterističnih poantah* ubeseditvene formule niso več v prvem planu, čeprav so (lahko) zaznavne, ker je zanje bistveno sporočilo z dolgotrajno veljavo. Od tod žanrsko poimenovanje, nagovorni zaklepi, pregovorni zaklepi, zaklepi z moralnim stališčem.



# INDIVIDUALNA POETIKA

## IZ ARHIVSKE ZBIRKE GAŠPERJA KRIŽNIKA

V naravnem okolju slovstvena folklorica funkcioniira v govorjenem jeziku posamezne, največkrat vaše skupnosti. Poljski jezikoslovec Jerzy Bartmiński v svoji monografiji *O jeziku folkloru* ugotavlja, da je razmerje med narečjem in slovstveno folklorico mogoče raziskovati z vidika treh jezikoslovnih disciplin: narečjeslovja, zgodovine jezika in stilistike. Sam izhaja iz podmene, da je jezik slovstvene folklorice strukturalno in funkcionalno drugačen od vsakdanje govorice.

V čem se jezik posameznih folkloricnih žanrov (prozni in pesemski žanri in folkloricne obrazci) razločuje od govorjenega jezika (narečje, pogovorni jezik)? Če je merilo jezikovne sposobnosti in bogastva njegova stilna raznoterost, ki zmora najti ustrezen izraz za različno govoreče osebe o enem in istem predmetu pogovora, enako to velja za jezik slovstvene folklorice. Jerzy Bartmiński želi utemeljiti to sposobnost notranjega členjenja v omenjenem jeziku in jo prikazati na gradivu določenega območja. Pri tem so mu veliko pomagale lastne terenske izkušnje, ko je lahko opazoval različne tipe govora pri enem in istem govorniku, in pripovedovanje neposrednih nosilcev slovstvene folklorice, kako besedilo živi v stiku z glasbo, mimiko, kretnjami, ki so vpletene v določen folkloricni dogodek in šego.

Pred začetkom diferencialne stilne analize med narečjem in jezikom slovstvene folklorice je treba ugotoviti, koliko sta si med sabo primerljiva in sorodna. Primerjava je smiselna le, če gre za enakovrstne pojave, ki imajo skupen temelj in sodijo v isti razred. Na vprašanje o virih ni mogoče odgovoriti enopomensko, toda ni toliko pomembno, ali o folkloricnosti dela odločajo njegov nastanek (geneza), vloga (funkcija) ali ustroj (struktura). Res so njegove sestavine: govorjena oblika jezika, narečnost v glasoslovju, oblikoslovju, besedišču in skladnji. Avtor opozarja na šibkosti takega primerjalnega študija v primeru skladnje, ker da so gradivo za raziskavo narečij začeli zbirati pozneje kot slovstveno folklorico in tako ni enakovrednega (= istočasnega) gradiva. Bolje je z besediščem, fonetiko in morfologijo.

### I. SLOVSTVENA FOLKLORICA – UMETNOST GOVORJENEGA JEZIKA

Razločke med jezikom in slovstveno folklorico je po Bartmińskem iskati globlje, v splošnejših lastnostih, ki jih imajo različni idiomi – tudi jezik slovstvene folklorice kot del žive, ustne, nepisane govorice. Od nje je narečje najbolj tipično, najčistejše in slovstvena folklorica je njegova posebna, artistična oblika. Cilj Bartmińskega je dokazati tezo o slovstveni folklorici kot umetnosti govorjenega jezika. V ta namen analizira elipso, kontaminacijo, formulativnost, ponavljanje, dialog. Avtorjev namen je podati splošna načela, ki naj opravičijo pravilnost njegove metodološke usmeritve za primerjavo in pripravijo instrumentarij zanjo.

Izvajanje poetične variante živega, govornega jezika, to je jezik slovstvene folklorne se izvaja po dveh pravilih: a) z izbiro; b) s posplošitvijo izbranih govornih sestavin tako, da je njihovo delovanje očitno na vseh štirih ravneh jezikovne strukture. Ne da bi avtorju sledili v vsem, omenimo vsaj nekaj njegovih opažanj:

- Elipsa ali izpust omogoča skrajševanje, fragmentarnost.
- Kontaminacija ali strnitev poistočasi dva ali več procesov.
- Ponavljanje je dober primer za zasledovanje mehanizma o izdelavi formul tako v jeziku kot slovstveni folklori. Še vrsta imenitnih misli o ponavljanju je, posebno glede na funkcijo, ki jo ima v tekstu ali kontekstu.
- Formule so nekakšni standardi. Na semantični ravni je to frazeologija, t. i. drobna folklor: sentence, pregovori. Ti so ravno na meji jezika in slovstvene folklorne. So največja enota, ki še najde pot v jezikovne slovarje in hkrati najmanjša, ki jo upošteva slovstvena folkloristika. Veliko takih konstrukcij, na pol s frazeologiziranih, na pol leksikalno spremenjenih, se pojavlja v vsakem naravno sproščenem govorjenju. V opažanju, da je napetost stilemov odvisna od konvencije posameznih žanrov ali od tradicije danega okolja, se J. Bartmiński strinja z ugotovitvami literarne vede. Z vidika prizadevanja za emancipacijo slovstvene folkloristike je pomembno, da razmejuje folklorno besedilo od literarnega. Folklorno besedilo ima za veliko bolj linearno kot je literarno besedilo. V le-tem (lahko) bralec poljubno izbere vrstni red razdelkov; v govornem besedilu to ni mogoče. Še začetek je v njih navadno desemantiziran. Navadno se rabijo stereotipne, konvencionalne formule: Kako se imaš? Zdravje? ipd. pogovor je treba nekako začeti, ne glede na njegov nadaljnji potek, ki je lahko zelo pomemben.
- Dialog je najbolj naravna oblika pogovora. Z njim se začne razvoj otroškega govora. Dialoške sestavine prav tako prepletajo slovstveno folkloro in prav ta lastnost je eno od znamenj, ki priča o njeni pripadnosti živi zvrsti jezika (parole). Ne gre le za 'notranji dialog', ampak 'zunanji', ko je celo delo oblikovano tako, da je nekomu namenjeno.

Rezultati primerjalne analize J. Bartmiškega kažejo, da gre v slovstveni folklori za drugačno hierarhijo jezikovnih funkcij kot v narečju. Jezikovno gradivo, ki je v svojem okolju pasivno, postaja v drugem aktivno. Na danem govornem območju se kot stilem rabi, kar je pri sosedih vsakdanje. Folklorne sistemi izhajajo iz zemljepisne, kronološke ali kakšne druge razmejitev. V vseh štirih ravninah jezika (fonetika, leksika, morfologija, sintaksa) z metodo konfrontacije odkriva njihovo poetičnost tako z vidika kakovosti kot količine. Opisane lastnosti jezika v slovstveni folklori Bartmiški razvršča v tri izofunkcionalne skupine: 1. melodične, 2. metrične, 3. poetične v ožjem smislu.

Iz treh vrst jezikovnih sredstev: a) znanih in rabljenih v pogovoru, b) znanih, a ne rabljenih, c) ne rabljenih in neznanih, rabi slovstvena folklor za stileme sestavine iz razdelka b): Jezikovna sredstva, ki funkcionirajo le v folklornih besedilih – kot stilemi v širokem pomenu besede – niso nekaj absolutno novega in nenavadnega. Vaščan jih pozna pasivno, razume jih kot njegov bližji ali daljni sosed. Njihova kakovost in bogastvo sta odvisna od trdnosti kulturnih stikov (in ne samo), kako se dana vaška skupnost loči od

drugih. Veliko stilemov se rodi na stiku dveh zemljepisnih govornih sistemov (= narečij). Avtor razločuje še stalne in spremenljive stileme in v ta okvir pritegne tudi arhaizme, izposojenke in neologizme.

Besedila slovstvene folklore so na razne načine povezana s konsituacijo: kontekstom. Na tematske prispevke, repertoar izvajalca in njegovo izvedbo (tekstura) vpliva, ali je bil avtor na terenu sam, z ženo, s kolegi ali v krogu dobrih znancev. Vse to je pomembno za študij konteksta. Od tod pomembno zbirateljsko–tekstološko–izdajateljsko vprašanje: kako ohraniti svojskost slovstvene folklore, njeno funkcioniranje v njenih najbolj naravnih okoliščinah? Stroka si že veliko razbija glave s tem: nemara je najbolj primerna digresijska reportaža.

Avtor na koncu svoje monografije povzema svoja opažanja o jeziku folklornih žanrov (Bartmiňsky 1973, 273–275). V seznamu strokovne literature Andréé Jolles sicer ni naveden, toda marsikatera njunih ugotovitev se med seboj dopolnjuje, z drugimi pa malodane prekriva. To daje obema lepo spričevalo, saj pomeni, da sta si za svoj cilj izbrala sicer različni, a znanstveno zanesljivi poti.

André Jolles v knjigi *Preproste oblike* obravnava predvsem razmerje: jezik – besedna umetnost (Dichtung). Ločuje jezik kot tak in njegovo drugo agregatno stanje, ki so preproste oblike (= žanri):<sup>402</sup> pravljica, bajka, legenda, povedka, spominka (memorat), šala, uganka, reklo, primera.<sup>403</sup> Jolles jih pojmuje kot sistem, v katerem je vsaka omenjena oblika posebej rezultat posameznih jezikov(n)ih (vz)gibov, ki nastanejo kot posledica človekove duhovne držé, ko oblikuje svoja razmerja s svetom.<sup>404</sup> Avtor se sprašuje, koliko vsota vseh znanih in razločujočih se po njegovo pojmovanih preprostih oblik (= žanrov) ustvarja enotno, urejeno, med seboj notranje odvisno in členjeno celoto – sistem.

Z odstranitvijo vsega, kar je časovno (zgodovinsko) ali individualno pogojeno (lepota), se lahko tudi pri slovstveni folklori govori o žanrih, »preprostih oblikah«. Jolles skuša očrtati zakonitosti, katerim je podrejeno nastajanje folklornih žanrov. S tem namenom zasleduje proces preoblikovanja od skladenjskih oblik jezika do njegove umetniške kompozicije in od standardiziranega besednega pomena (semantike) k pomenu tropov. Pri tem metodično izhaja od enot in členov jezika, kot jih posredujejo slovnica, skladnja in pomenoslovje, in se jim sistematično približuje s pomočjo stilistike, retorike in poetike. Opazuje, kako pogosto se en in isti pojav ponavlja na vedno višjih stopnjah in se ista oblikotvorna, formalno-omejevalna sila vsakokrat okrepi in obvladuje sistem kot celoto. Sodi v estetiko, toda še ne postane umetniško delo.

## II. POETIKA FOLKLORNIH PRIPVEDI V ZAPISIH GAŠPERJA KRIŽNIKA

Tukajšnja obravnava skuša torej folklorne pripovedi v zapisu Gašperja Križnika<sup>405</sup> predstaviti po nakazanem modelu Jerzyja Bartmiňskega in Andréa Jollesa. pri čemer bo v ospredju, jezikoslovno gledano, skladnja, medtem ko gre z vidika poetike za kompozicijo.

<sup>402</sup> Jezik sam je prvo agregatno stanje (kakor zrak, plin), slovstveno folkloro kot drugo agregatno stanje primerja z vodo in tretje, trdna snov, je literatura.

<sup>403</sup> Vrstni red naštetih žanrov je njegov.

<sup>404</sup> W. Kayser to nazorno in preprosto razloži na primeru šale. (N. d. 415).

<sup>405</sup> Križnikovo gradivo se hrani največ v PFARAN = Peterburška filiala [oddelek] Arhiva Ruske

Čprav tu ne bo v ospredju narečje kot tako, pač pa njegov estetski proizvod, to je slovstvena folklor, za pokušino dokaz, kako tanka ušesa je imel Gašper Križnik zanje, ko je na nekaj primerih glasoslovno in leksikološko prikazal razlike med Kranjci in Štajerci. Razlike med Štajerci in Kranjci slikovito ilustrira z njihovo govorico:

Kranjci korenje, repo in turšk [?] rujejo, Štajarc' pa pipelejo. Korenje na Kranjskem obrezavajo, na Štajarskem obtrgavajo. Na Kranjskem imamo za plet pralce, Štajarc pa prelce. Kranjci drobimo nastu, Štajarc' pa steljo sekajo. Kranjci imamo fante, Štajarc pa pobe in tudi peibe. Dekletam pravijo po celjski okolici pezre, Kranjci pravijo: kje noter, Štajarc pa: tej nater, Vrhovci u Gornem Motniku: ta nater. Ko Kranjc pride k žnidarji po gvont, prav': 'Je že narejen?', Štajarc pa: 'Je že naret?' (Križnik 1900: 153). Kranjci imenujejo svojo špraho kranjsko, Štajarc' pa pravjo, da slovensko govoriijo.<sup>406</sup>

### 1. Pavček (ŠZ 3/109; Križnik 2020, št. 126)

Kratka folklorna pripoved prvi hip daje vtis, da gre za pravljico. Res nima za pravljice značilnega začetka in je v prvem stavku glagol po načelu členjenja po aktualnosti postavljen na prvo mesto, medtem ko se tretji stavek konča z glagolom. Tako je prva, napovedna poved oblikovana okvirno:

*Je ležov [na cesti v prahu ko so ravbari mem šli] jim reče.*

Poetološko je v nadaljevanju zgrajena na samih ponavljanjih. Pavček reče ravbarjem: *počas stopajte de me ne pomandrate, / počas stopajte de me ne poteptate.*

Ko ga ravbarji najdejo, ga prinesejo v hišo, začne klicati: *ustanite ravbari so! / Ustanite ravbari so!*

Po zapletu – krava ga pojé s senom vred – njegov klic dekli:

*Le movz, le movz, pa mjen an mal pust, / le movz, le movz, pa mjen an mal pust!*

Zato so kravo zaklali in Pavček se ob pranju njenih črev izmuzne v vodo. Volk je tam pil iz potoka in Pavček se mu pridruži. Volk gre ropat, toda ko Pavček zagleda ovce, začne vpiti:

*Ovce, bejšite, Vovk gre! / Ovce, bejšite vovk gre!*

Volk ga pokara, da mora vpiti drugače, pa drugič vpije:

*Pastirji bejšite vovk gre! Pasteri bejšite vovk gre!*

Cela pripoved je prepletena z jezikovno figuro paralelizma membrorum. To je povračanja oz. ponavljanja istega zaporedja besed, enako ali podobno zgrajenih stavčnih delov, celih stavkov. Podrobna analiza pokaže, da je z izjemo prvega primera ponavljanje dobesedno, tako da je cela pravljica zgrajena kakor iz slavaloka s petimi vzporednimi stebri, ki jih zida Pavček, ko kakor v cikcaku poskakuje s skednja v kravo, iz krave v vodo, iz vode v volka. Saj v dialogu dosledno samo on odgovarja z jezikovno figuro ponavljanja. S tem zaživi tudi ritem in pravljica s tem pridobi dodatno estetsko funkcijo. Toda to še ni vsa drobna umetelnost. Tretje ponavljanje po vrsti je dvostopenjsko. Kakor se ruske babuške

---

Akademije nauk (= znanosti).

<sup>406</sup> Arhiv Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti, Zagreb. Kopija v ISN, ZRC SAZU, Ljubljana.

vlagajo ena v drugo, obstaja še znotraj vsake ponovljene enote figura ponavljanja. Tako dobi pripoved piramidalno strukturo.

$$\begin{array}{ccc} & + c + & \\ a + b & & b + a. \end{array}$$

Kakor začetek pripovedi ni tipičen za pravljico, prav tako nima pravljичnega konca: *Pasteri pa vovka v derve veržejo in se oba obijeta* (= ubijeta). Ta formalna posebnost ima tudi semantično funkcijo. Pripoved se začne s Pavčkom v prahu in po vsej njegovi živahnosti se konča prav tako na tleh. Leksikalno gre za semantično varianto: »v drveh«. Torej spet figura ponavljanja. Z zadnjim glagolom v pripovedi »se oba ubijeta«, dobi prvi glagol nenavadno povratno težo: *Je ležov...* Kompozicijski lok zunanje zgradbe se nenavadno dosledno ujema s sporočeno vsebino. Tako se preprosta folklorna pripoved v Križnikovem zapisu izkaže za drobno kompozicijsko in semantično umetnino.

Kam torej žanrsko uvrstiti to folklorno pripoved. Glede na konec je ni mogoče imeti za pravljico. Kvečjemu je antipravljica. K zanesljivejši opredelitvi nam pomaga Križnikovo pojasnilo:

*Pavček bojo ljudje ko bojo za nami pršli, ti ne bojo neč več ko je naš pavc. Jenkert so bili pa taki ljudje de so imel take pavce kakor je sedaj celo naše truplo. Ti ljudje so djali: za nami bojo tako mejhni ljudje kakor naš pavc, močni ne bojo, bojo pa kunštni...*

Kljub temu da v njej ni prepoznati krajevne navezanosti, ki so značilne za povedke, jim je bližja, saj je zanjo med drugim značilen baladni konec (Lüthi 1961: 22–48).

## 2. Od zakletih deklet (ŠZ 3/50; Križnik 2020: št. 88 - Zakleta dekleta).

Pravljica je dolga štiri tipkane strani. Križniku jo je – po njegovi navedbi – povedal 20-letni Motničan Lovrenc Sajovic, v Braslovčah izučen za usnjarskega pomočnika. Torej nikak starec! Dolžini ustrežno je njena kompozicija veliko bolj zapletena. V njenem prvem delu ima poetično funkcijo sveto število dvanajst. Nehote se porodi vprašanje, kako se bo ob tolikšnem številu oseb dogajanje razvijalo naprej. Izhodišče zapleta pravljice je, kdo bi si mislil, socialističnemu obdobju dobro znana uravnilovka. Vseh dvanajst sinov nekega očeta so postali soldati in zmenili so se, *de ne sme nobeden več bit ko drug, če ne ga bojo kar vmoril. Nar ta mlajši je biw bel šikan ko te drugi*, je kmalu napredoval, zato so se njegovi bratje že dogovarjali, da uresničijo dogovor. On pa jih je povabil, da bi skupaj dezertirali. Tu se pripovedovalec tako poenači s pripovedovalcem, da nenadoma preskoči v prvoosebno pripoved, prejkone po zaslugi kontaminacije:

*Vzamejo iz saboj orožje in usaksvojga kvojna pa razenterajmo, pjtlej pa bomo usi glih; na bom jas več kaprol bomo vsi razenteri; in smo šli djeleč po [t?]e gmajn in smo paršli v eno dolino, to smo se mogl počit, in kvojne nafutrat.*

Tu se zgodba zaustavi ne le semantično z glagolom počiti, temveč tudi formalno. Na novo jo požene ponovitev formule: *Nar ta mlajši je biw bel šikan ko te drugi* ...

V hribu je zagledal neka vrata in predlagal, naj vsi vstopijo skoznje. Dejanje se požene naprej po načelu svetega števila tri in stopnjevanju žlahtnosti kovine. Najprej si naberejo *kufrastiga dnarja*, v prostoru za drugimi vrati le-tega zamenjajo s *srebrnim* in tega nato z

*zlatom*. Toda tu so še četrta vrata in tu šele nastopi usodni zaplet. Za njimi se spet po nasvetu najmlajšega vseh dvanajst usede za pogrnjeno mizo in kmalu jim črna ženska postreže, kar so slovenski kmetje največ naročali v krčmah: *župo pa mesa pa kruha pa vina*. Bila je vljudna. Šele ko so pojedli, pride nazaj in jim sporoči, kako hud je oče, da so vdrli k njim: *če ne pojdete von vas bo vse ferderbou*. Najmlajši se ne dá zмести in hoče izvedeti, kaj se je pravzaprav zgodilo in ali se dá kaj pomagati. Tu pravljica izstopi iz svoje fikcije v čisto vsakdanjost. *Mu je odgovorila: da smo izdan*. Tedaj v zgodbi nastopi veličasten paralelizem membrorum. Sogovornica z onikanjem pove:

*voče so pripovedval: de more an voče met dvanajst sinov, pa morjo bit vsi soldati, pa morjo vsi razenterat; ko nas je dvanajst sjester, bi mogu usak usak per jen ležat in to tako: naj ta stari, pri najstari; naj ta mlaj pa per naj ta mlaj in tako vsi po verst; in to bi mogli an let ležat; pjol bi pa bli rešen voče in sjestre.*

Najmlajši je ugotovil, da prav on s svojimi izpolnjuje te pogoje in je sprejel izziv. Toda njegovo bistvo je bilo v tem, *da nobeden ne sme neč grešit, z nobeno an let...* Podnevi ni nobeden nobene videl, *so jem kvojne futrale*. Spomnimo se, da so se bratje zato ustavili v tej dolini. Presenetljivo je, da se v ključnem trenutku naenkrat pojavi nosni ę, kajti:

*Ko je pertekel an mesenc, so začele na nogah bel gratvat, čez pow leta so bile že napow bele.*

To je pomenilo, da njih odreševanje učinkuje.

*Ta sredn*<sup>407</sup> *brat*, – zgodba ne pove, kateri, natanko šesti? – *ki je biw bel hudim nagnen ko drug*, je podlegel skušnjavi. Enajst sester je umorilo enajst bratov in njihove konje. Le najmlajša prizanese svojemu paru. Pusti mu konja in dá zlatá. Tako se prizorišče izprazni in na njem ostane en sam.

[Primerjalna zastranitev: Podoben motiv na pol odrešenega bitja pozna Janez Trdina, le da gre pri njem za kačo, ki do pasu že postane dekcle. Brezgrajen fant bi moral počakati še samo eno noč in bi bila odrešena in potem njegova, toda lastna narava ga premaga.

*Srečko, zakaj tako so klicali drvarja zaradi njegove sreče, se drži besede prvo in drugo noč, toda tretjo ga premaga, češ: 'Kače nisem še nikoli prijel v roke niti je ne bom nocej. Ali to mi pa ne more škoditi, da jo pogledam in se prepričam, če se je do pasa že res podekličila, saj mi pogleda kača ni prepovedala.' Tako govori sam s sabo in se ozre po tovarišici. Čudo božje, kako lepa devica mu spi na srcu! Srečko se kar strese od veselja, v glavi se mu zavrti, pozabivši svarilo, zgubivši pamet, objame kraljično in pritisne k sebi. Kraljična pa zajoka milo, da bi kamen omečilo, in tisti hip smukne Srečku izpod rok grda kača in šine v goščavo. Drvar prekolne sebe in svojo pohotnost, ali mu ne pomaga nobeno kesanje in obupavanje. Kače je hodil iskat slednji dan, ali je ni več našel (Trdina 1957: 287–289).*

Ob tej pripovedi se zastavi vprašanje, ali je motiv pol dekleta pol kače avtohtoni dolenjski motiv ali je z njo Trdina prenesel na Dolenjsko motiv Veronike iz kamniškega mestnega grba (Podbrežnik & al., 1999, 9–11).

Odtlej ga zgodba ne imenuje več brat ampak *fant*. Je to posledica elipse? Kljub temu je še pripravljen rešiti vseh dvanajst sester. Najmlajša od njih mu pojasni, da bodo odšle

<sup>407</sup> V Križnikovem zapisu je nad *-n* črtica. Njenega pomena ne prepoznam.

v *glaževnato gvoro* in njegovo ponudbo za pomoč preprosto presliši. Brez slovesa gresta vsak po svoje. Ali je tudi tu mogoče misliti na elipso ali izpust. Fant pride do *jeniga kvojna, ko je ležou na tleh cerknem*; zanj so se trgali lev, orel in miš. Pomagal jim dobiti vsak svoj kos in miš se mu oddolži z dlako, orel pero z glavo in lev prav tako z dlako. Tu se lepo vidi drobna figura vzporedja ali paralelizma, saj drobna miška in kralj živali fantu podarita dlako iz svoje kože. Na delu pa je tudi fantova dobrota, saj je omenjenim živalim razrezal še svojega konja.

Verjetno je to vzrok, da je sicer po dolgem času, toda brez ovir prišel do *glaževnate gore*. S pomočjo orlovega peresa je prišel na goro, s pomočjo mišje dlake pa v goro.

*Je pa glih ta mlajš djekle, – ne sestral! – kosil kuhala; je jo oprášal hitro: če ste še zarezš, jas vas rešem.*

Oče ji je po dolgem moledovanju zaupal, kaj bi bilo treba storiti v ta namen:

*Še smo za rešt, pa ni človeka na svet, da bi nas rešu; tam dvol u te devet grašin je an lintver, pa ma tri glave, vte trek glav je pa an golop, tist golop ima pa ano jajce, tisto jajce se pa more na mojem čjel ubit, potlej bomo pa rešeni.*

Dekle to posreduje fantu, toda z besedami: *sej ti ne moreš to striti.*

Še za elipso ni časa:

Je hiter na meš spovnu in je zlezju skuz rajfenk van; se spoumnu na orla, in je gratov oru in puol je hitro letu preke tisti grašin.

Tu pa res očitno gre za elipso, saj se sprejemalec kar naenkrat znajde pred gospodom, kot da bi zanj že poprej slišal:

*je šew noter v grašino h gospodu, je reku: če imajo kerga takega hlapca, de bi se mene ne baw ne, ko bom jas tega lintverja ferderbov, bni nuco jenga hlapca, de bi men stregu.*

V tej povedi je zaznati okvirni paralelizem:

*de bi se mene na baw ne [ko bom jas tega lintverja ferderbov, bi nuco jenga hlapca], de bi men stregu.*

Sledi stopnjevanje s pomočjo svetega števila tri. Šele tretji hlapec prestane preizkušnjo, češ: *jas se ne bojim ne hudiča ne lintverja.*

Tretji del te pravljice, kjer se med seboj bojujeta fant, spremenjen v leva in *lintver*, je poetološko nabit. V nenavadni pravljичni matematiki mrgoli ponavljanja in paralelizmov.

Gospod je hotel prisostvovati znamenitemu boju, toda ko je zagledal groznega leva, bi omedlel, če ga ne bi hlapca zadržala. Tedaj se med groznima bitjema začne dvogovor z izmenjavo formul:

*Je reku lintver: ko bi jas jemu sedem prašičov, pa pet hlepcov kruha; jas bi tebe usega zdrodu;*

*Je reku drugič lintver: ko bi jas jemu le pet prešičov, in tri hlebe kruha, jas bi tebe zdrodu dob' te neč ne b' lo.*

*Je spet reku lintver: kob' jas jemu le tri debele prešiče, pa dva hlepca kruha, jas bi tebe zdrobiw deb' te neč ne b' lo;*

:

*Lev je pa reku: kob' jas jemu sedem firkllov vina, pa tri hlebe kruha, jas bi tebe usega zdrobu,*

*Lev je pa reku: kob' jas jemu pet firkllov vina, no pa dva hleba kruha, jas bi tebe zdrobiw, deb'te neč ne b'lo.*

*lev je pa reku: kob' jas jemu le tri firklce vina pa an hlep kruha.*

Dvakrat se tretji, pogumni hlapec, ki bi moral biti levu za pomoč, ni zganil:

1.] *hlapec se je pa tedaj silnn zamislu de seni brihtov kaj ima zastrit;*

2.] *Hlapec je pa še kar debel gledov, ko se je sila prestrašu.*

3.] *Tedej se je šale hlapec spownu kaj de ima za strit, je hiter zmetov mo vas tist kruh in vin noter v gobec.*

*Puol je lev hiter lintverju začev glave preč metat in targat.*

Tretjo mu je, pripovedovalec to podá onomatopejsko, *razseksek raztergav*. Iz nje je zletel golob. Fant se je iz leva spremenil v orla, da mu je vzel jajce in nadaljeval let proti glaževnati gori. Vanjo se je spustil kot miš,

*za seboj je pa jajco teklov [= trkljal]. Od spodej je pa že čakal tista ta mlajš princezina mu je firtah nastovla da je jajco nater padel de se ni obilo. Mu je rekla: hiter se skri tale noter v darve da te ker ne bo vidu, puol mu je pa rekla: skri se men noter u kikelne havde, de te voče ne bojo vidili. Ko je prišla h očet, se mu je zlo šmehlala in on se je storu u človeka, je hiter tisto jajce vočet na čjel obew. Tedaj se je gwora razgernila, pa so gratali kakor pret lepi ulde.*

Pravljica nima tipičnega pravljničnega konca, končni odlomek pa vsebuje izredno dinamično in dogajanje in hiter tempo. Od tod sestra, nato dekle brez vsakega pojasnila, – elipsa ali izpust! – kar naenkrat postane *princezina*. Pozornosti vreden je tudi zaradi drobnih sestavin iz realnega življenja, kot so *kikelne havde*, to je gube v krilu, ki nakazuje tedanjo nošo v pripovedovalčevem okolju. Edini lirični vtis v celi pravljici je glagol smehljati: *se mu je zlo šmehlala*. V primerjavi s prejšnjo je narečno ta pravljica veliko bolj štajersko obarvana.

O mitološkem sporočilu pravljice bi bilo mogoče razpredati na široko in globoko. Tokrat v premislek njen etični vidik: Prej ali slej je dobrotla poplačana. V nam nedoumljiva obzorja pa sega spoznanje: najšibkejši spreminjajo svet. Seveda ne z lastno močjo.

Tu se nam Križnik že razkriva po lastnostih, zaradi katerih kot zapisovalec v slovstveni folkloristiki uživa nesporen ugled. Ohranja narečje na glasoslovni, leksikalni in skladenjski ravni in poetiko; ohranja pa tudi motiviko, ki so jo drugi sramežljivo izpuščali.

### **3. Od zaklete kače ali dekelce (ŠZ 3/26; Križnik 2020: št. 73 - O zakleti kači ali dekllici)**

Folklorno pripoved je Križnik zapisal po pripovedovanju 18-letne Alojzije Avbel,<sup>408</sup> ni povedano, od kod; morda ravno to pomeni, da je domačinka. Začetek pripovedi je netipičen; kajti tu ne požene dogajanja le oče, ki navadno pošlje enega ali tri sinove v svet, ampak

<sup>408</sup> Kaj pomeni Pr. spredaj? Prodajalka?



zakonski par: *mož in žena*, ki silita v edinca, naj se poroči. Sin se pred njima umakne v gozd in obsedi pri nekem studencu. Druga posebnost ali netipičnost. Navadno se kača pojavi na kakih razvalinah, tu pa pride iz vode. Tretja posebnost. Ponavadi se ugotavlja, da je slovstvena folkloro očiščena psiholoških razsežnosti. Tu pa začne kača pogovor ravno na to témo: *Kaj des' tako žalosten?* Ko ji mladenič taji svoje razpoloženje, kača ne odneha: *sej se ti na obrazu pozna*. Nato ji prizna, kaj ga muči. Od tu se zgodba načelno nadaljuje po za ta tip utečenih zakonitostih (Ferdinand de Saussure: *ravnina langue*), toda njihova izpeljava na ravnini parole se ne pridružuje številnim znanim različicam, ampak je spet nekaj posebnega. Kača mladeniču zaupa, da je bila ukleta kot sedemnajstletna. Ali je navedena starost zgolj naključje, glede na to, da ima pripovedovalka 18 let? Da gre za dekle, pravzaprav nakazuje le slovnični spol pri navedbi starosti, medtem ko ustrezni samostalnik manjka, kar pomeni, da se spet srečujemo z izpustom ali elipso. Namenoma? To ostaja tu odprto, vsekakor pa je elipsa načrtna, ko kača naroča mladeniču, naj jo pred domačimi ne imenuje, kajti z njimi se je hotel posvetovati, kaj storiti. *Puol je pa šew damu, jo pa ni neč omisl ozew, kar to je povedow de je za nevesto zvedu*. Doma mu brez vsakega poizvedovanja o njej priporočijo, naj se le oženi. Zato se spet na istem mestu sreča s kačo, ki mu dá novih napotkov in zdaj že grozi, *boš kar nesrečen, če me beš kej vmisl ozew*, sicer pa naroča, kako naj on in svatje ravnajo z njo pri poroki in ohceti:

*Ko rjuho sem perneseš, jo pred tale studen pogernite, pa morte usi naprej glejtat (= gledati) stopine ne sme nobedn nezaj stopit bote usi nesrečni. Puotlej bom pa jas van perlejzla, se bom pa kar na rjuha zvila, vi me pa kar urjuha zavite, in h poroki u cerkev neste.*

Toda iz zahteve, da mora na ohceti sedeti poleg njega, *pa ne smete me neč omisl ozet, pa mi morte jest dajat koker enim drugim svatu.*, se zdi, da bi besedna zveza *ne smete me neč omisl ozet* utegnila pomeniti, da se ne smejo nad njo spotikati, zgražati. Vse se je tako zgodilo, kakor je bila kača naročila in predvidela. Pripovedovalka tega ne povzame v enem zamahu, ampak s ponovitvijo, tako da nastane parataktična kompozicijska struktura stavkov, kar se lepo vidi iz njihove primerjave:

1. 1.] *Ti dobod' rjuho, jo sam pernes;*
2. 1.] *muškram pa rec prov lep gvant nardit*  
2.] *moškre je dabiw de so nevest gvont delale; svate je povabu, in ohcet pripraviv.*
3. 1.] *in ga ucimer den ker [= kjer] bova me dva ležala, de ga bom ublejkla.*  
2.] *[zdej mi pa le dej gvont sem, če si ga dal napravit, bilo je že vse pripravleno,] kar dal ji ga je de ga je oblejkla.*<sup>409</sup>
4. 1.] *Ke rjuho sem perneseš, jo pred tale studen pogernite, ....*  
2.] *[Tist dan ko je poroka bla, gredo svatje z ženinam h studenc]; pogernejo rjuho pred stodenc;*
5. 1.] *Puotlej bom pa jas van perlejzla, se bom pa kar na rjuho zvila,*  
2.] *kača prilejza van in se na rjuho zvije,*
6. 1.] *vi me pa kar urjuha zavite, in h poroki u crkev neste.*

<sup>409</sup> Ta poved izstopa iz danega zapovrstja, saj je zadnja v primerjalnem bloku.

- 2.] *in jo iz svatam v rku njese.*
7. 1.] *V crkvi pa perstan ko bi ga ti menil ni na perst djati, ga pa u rjuha spusti.*  
2.] *Ko bi menil nevesti prstan na perst djati ga je pa kar v rjuho spustil.*
8. 1.] *Potlej pa v hišo nes ker [= kjer] boste ohcet mel,*  
2.] *Puotlej nezaj vhišo ker je b'la ohcer perpravlena.*
9. 1.] *me zraven sebe položi na klop,*  
2.] *Ženin kače u rjuhi za mizo zraven sebe dene,*
10. 1.] *pa ne smete me neč omisl ozet,*
11. 1.] *pa mi morte jest dajat koker enim drugim svatu.*  
2.] *in so ji jesti dajali kokor enim drugim svatu.*
12. 1.] *Zvečer ko ohcet mine, me pa mene vsvoj cimer nes,*  
2.] *Ko je ohcet m'nila, ženin kačo v svoj cimer nese.*
13. 1.] *in den upostelo de bom per tjeb ležala.*  
2.] *[Kača mu pa reče; zdej se pa le na postlo dvol ulez,]  
mene pa zraven sebe den ....*

Nov psihološki preblisk je v motivu, da se ženin obotavlja uleči se, tako da ga je morala kača opomniti: *ura že preteka*. Spet sledi nov paket napotkov, vendar po korakih. Trikrat zaporedoma vsako uro od desete zvečer naprej kača vedno grozljiveje zazeva proti njemu, kakor da bi ga hotela požreti. Prvič pri tem postane človek do kolen, drugič do prsi in tretjič *tako strašno zavrojove in proti njemu zine de ni za izreč. Zdej je pa vsa človek postala*. Tu je le po drugem koraku mimogrede omenjena enoletna šiba, katere udarec je kačo umiril. Vendar ni poudarjeno, da gre za leskovo šibo, kakor je znano iz drugih pravljič te vrste in ima po starem verovanju čarodejno moč. Zato je tudi tu mogoče misliti na izpust ali elipso. Opazke o njih moremo šteti za dokaz, da res gre za zapis živega ustvarjalnega pripovedovanja. V nasprotju z drugimi takimi različicami se tu kača levi v človeško telo od spodaj navzgor in ne ravno narobe, kakor je na primer kamniška Veronika ostala spodaj riba.

Že na začetku je sin edinec prikazan kot mencav in pasiven ostane do konca. Vendar ravno s tem kačo (od)reši. To dokazuje, da ima lahko tudi pasivnost izreden socialni pomen. Taka njegova drža pomaga tudi k pregledni kompoziciji zgodbe in njenemu enakomernemu tempu.

Vso pripoved od njunega srečanja naprej ima aktivno, glavno vlogo v njej kača in tako ostane tudi po njeni transformaciji. Zjutraj nevesta pretkano predlaga ženinu, naj se jima ne mudi iz postelje, *češ bojo mis'l kaj je*. Spet psihološki motiv. Razumljivo je, da je svate lahko skrbelo za ženina. *Ob devetih so ga pa začel klicat*. Psihološko zelo premišljen stavek. Klicali so le njega, ne dveh!! Po končani ohceti je nevesta *šenkala očetu, materi, kuharc, godcem in drugem*; S tem dobi cela pripoved okvir. Saj se še spomnimo, da sta oče in mati sina naganjala k ženitvi.

Za repek pa je tipični konec, s katerim se pripovedovalka poslovi:

*v mene pa je zapodila in mi dala z loparjem po rit, z fingreta jest z rešeta pit, puol sem pa šla damu.*

Edino konec je torej tipičen pri tej pripovedi, vse drugo je zgneteno skupaj zelo ustvarjalno in domiselno.

#### 4. Od izdanga gradu (ŠZ 3/64; Križnik 2020: št. 100 - Ukleta graščina)<sup>410</sup>

Pravljica je dolga šest strani. Križniku jo je povedala *gospodina* Jozefa Pečnik, ne da bi vedeli od kod. Pravljica je umetelno zgrajena, vendar ne docela po zanj klasičnih pravilih. Ali motiv Juda nakazuje njeno poreklo ali socialno kritičnost? Zgodba se začne klasično s sinom, ki postane hlapec pri Judu. Dve leti se celó dobro drži, da se oče že veseli njegovega zaslužka. Zaplete se tretje leto, ko Jud povabi hlapca na videz na sejem. Da se Jud ~ gospodar vmes v neki cerkvi udeleži maše, češ, *de bo bolj sréča*, hoče le zakriti svojo pravo naravo. Za pravljico presenetljivo je, da ga pripovedovalka tu psihološko okarakterizira. Ko je stopil iz cerkve, je že bël žalosten biw, *on je tûd za hlapca smartn*<sup>411</sup> list vzev. Toda ko ga hlapec vpraša po vzroku njegove potrnosti, se gospodar izgovori in sprejemalcu (poslušalcu, bralcu) kmalu postane jasno, zakaj.

Pot postane steza, ki se nazadnje izgubi med pečinami; vidi se le še nebo. Gospodar dá hlapcu žakelj in sabljo z naročilom, da jo mora obdržati, drugače ga bo ptič, ki prihaja ponj, raztrgal. Odnese ga je visoko v skalovje, od koder je moral gospodarju nabrati žlahtnih kamnov in mu jih v žaklju vreči navzdol. Toda sam ni mogel nazaj iz tega skalovja. Zdaj je razumel, zakaj od Juda ni bilo pred njim nazaj nobenega hlapca. Tudi njemu je to pretilo. Pred ptiči, ki so ga hoteli kljuvati, se je ognil v neko tesno luknjo. Toda prostor se je vedno bolj širil. Vrne se na plan po drago kamenje, da si je v podzemlju z njim svetil. Pride do zelene planote in drevesa, ki je bilo od daleč kot smreka, ko pride bližje, ugotovi, da je lipa. Gre tu za droben narodnostni poudarek? Puščavniku, ki je tam bival že tristo let, je zaupal, kaj se mu je zgodilo in ta mu je navrgel, da bi on lahko rešil *izdano grešino* [= zakleto graščino] zunaj v skalovju. Razloži mu, kaj mora storiti. K vodi priletijo tri race, se spremenijo v ženske in najmlajši, ki mu je bila najbolj všeč, vzame srajco in jo krije po puščavnikovem navodilu. Puščavnik ju poroči in sin se vrne z ženó domov k očetu.

*Ko damu prideta, voče mo pa ni otu odprét, je mislu de je spomin, ko je jemu mertvâšk list; puol mo pa le odpre ko pove de ni sam, de sta dva.*

Pripoved se tu vrne na čisto realna tla. Opravka imamo z izpustom ali elipso, saj iz tukajšnjega motiva sledi, da je sicer kruti Jud izročil očetu mrtvaški list kakor tudi vsem drugim. S tem je vendar priznaval neke civilizacijske norme.<sup>412</sup>

*Zdej se zgovorijo koko je blò, koko ga je po tist žlahtn kamne poslov; tûd' drug so zvedl ko so mël hlapce per nêm usložb in so zdej mël smêrtne pisme od neh.*

Svojci nesrečno preminulih hlapcev so se spravili nad surovega gospodarja in ga ubili. Srečno vrnjeni fant je dobil njegovo premoženje in postal zelo bogat. Le konja in kočije še ni imel. Odpravil se je ponju na sejem, trdno prepričan, da žena ne bo našla svojega oblačila, ki ji ga je moral skriti, da bi ostala njegova. Zdaj pravljica namreč spet prestopa

<sup>410</sup> Z naslovom O izdani graščini objavljena v *Ljubljanskem zvonu* XVI (1896), št. 9 in 10 na platnicah.

<sup>411</sup> Pri tem besedilu ne morem označiti vseh črk tako, kakor jih je Gašper Križnik v svojem zapisu, ker jih računalnik nima.

<sup>412</sup> V premislek oblastem bivšega režima v Sloveniji in Jugoslaviji!

v irealno sfero. Toda *hùdóbã* v podobi beračice ji razkrije skrivnost in ko je žena vzela srajco iz železne skrinje, je izginila.

*Un* [= mož] jo vsekakor hoče dobiti nazaj in gre na posvet k že prej omenjenemu puščavniku, ki pa mu da' malo upanja. Od tu se ponovi struktura prejšnje pravljice. Tudi ta iskalec svoje ljube naleti na *cerknenga kvojna*, ob katerem se prav tako tri živali, čeprav druge vrste: mravlja, vrana in pes prepirajo, kaj od njega jim pripada. Tako kot pri prejšnji pravljici pride tu do drobne retardacije. Popotni se najprej ne zmeni za prepirajoče živali, pa se premisli in vrne. Tukajšnja razlaga, zakaj katera kaj dobi, je logično preiščljena in hkrati fantazijsko ustvarjalna. Mravlji da konjsko glavo, češ:

*v glav je velk lukn, jo boš mela lohka za cimre:*

Vrani je določil čeve in pa vâmp,

*...ko nimaš zob, boš pa kar lohka čeve van ulejkla; ta drug žvot je pa psò dau, prav. ti 'maš pa to, ko 'maš zobê, boš pa lohka ubêrov.*

Živali se mu oddolžijo enako kot tiste iz prejšnje pravljice. Od tu naprej se ta pravljica s prejšnjo razhaja motivno, ne pa strukturalno. Tu ni nič omenjena glaževnata gora, pač pa grad. Ta pravljica se odlikuje po realističnih motivih, ki se v presledkih pojavijo v njej. Zdaj smo kar naenkrat priča žanrskemu prizoru:

*Zdej se je spovnu na urana in je gratov teč in letu kje gvo prekmò tistmo grãd, ko je prencezna čez vòkn glédala, se je usêdu na vòkn, princezna ga odpre in ga spusti nater, nôt pa grata človk.*

Pripovedovalka naenkrat poimenuje dvojico *mladen'č* in *princezna*. Pogovorita se, kaj bi bilo treba storiti, da bi jo dobil nazaj za ženó? Ona najmlajša ni vedela. Nato gre po hierarhiji. Srednja sestra ne in najstarejša tudi ne, zato se ta odloči vprašat očeta. Mladenič se s pomočjo mravljinega daru spremeni v mravljo in zleze v blazino, da je lahko neopazno prisostvoval pogovoru. Tri hčere so očeta izzivale, da bi izdal skrivnost, kajti tu se jasno izda, da je coprnik, češ: *muoja dva brata sta še pou huj coprnka koker sm jas.*

V tej pravljici je število tri nekakšen spremljevalni motiv: najprej tri race, troje živali, tri sestre (< race), tu trije bratje, eden večji coprnik kot drugi. Zgodba se strukturalno nadaljuje podobno prejšnji, vendar je obložena z drugačnimi motivi. Tam rabi junak, prenarejen v leva, mogočno hrano, tu se mladenič dvoboju izogne tako, da se spremeni v mravljo in nasprotniku zleze na ramo. Tu se zgodba spet sooči z realnim motivom iz vsakdanjika. *Krôta uscana* je psovka, ki jo je deležen mladenič od drugega coprnika, še preden ga razčesne. Tedaj se je vsulo pastirjev in ovac, ki si jih je ta coprnik podredil. Drug dan se podobno spopade s še hujšim coprnikom in od tod je *še pov več l'dij in žvine ustal in so šli damu*. Še naprej se obe pravljici strukturalno prekrivata, le da je tu za en člen daljša, saj je motiv zajca, ki ga osrednji pravljичni junak lovi kot pes, pred motivom goloba in jajca. Ko se z junakovim preoblikovanjem in s prebrisanostjo najmlajše *prencezni* posreči, da ubijeta na očetovem čelu jajce, je tudi ta coprnik ob svojo coprnštvo. Tedaj sta nevesta in mesto rešena.

## 5. Mavrca (ŠZ 3/19; Križnik 2020: št. 66 - Mavrca)

Rustikalna *Pepelka* Gašperja Križnika iz druge polovice 19. stoletja vsebuje vsega skupaj sedem vrstic. Povedati mu jo je moral kakšen berač, zakaj bi jo sicer podnaslovil naslov Beraška iz Šentgoterta pri Trajanjah. Hudobna mačeha zmeša svoji pastorki sol in pepel in ji potem ukaže na paši izbirati sol iz pepela. Tu ima zgodba vsej trdoti življenja navkljub droben poetični okrasek iz dveh pomanjševalnic: *kravica mavrica*, s katero je opredeljena živina, ki jo sirota žene na pašo. Pravljica sestoji iz paralelizmov, katerih različnost sloni zgolj na različnih naklonih in časih. V jedru pripovedi je žalostna pastorka.

- *Pasterka se je jokala*
- *Zakaj se jokaš?*
- *Mavrca ji reče: neč se ne jokaj, ...*

To jedro uokvirjata povedi z glagolom izbirati.

... *de je mogla na paš [i]zberati.*

:

*Mavrca pa reče: ... dej sem, bom pa jas [i]zbrala! ... Mavrca je pa kar popihala. Je pa na jenkert šla sow na jeno krej, pepew pa na drug.*

Poetika tukajšnje *Pepelke*, ki hkrati ponazarja težo mačehine zlobe, je tudi v kontaminaciji, toda tokrat ne na skladenjski formativni ravni jezika, temveč na semantični. Sol in pepel se verjetno sprimeta in kako naj ju deklica razloči z svojo prizadevnostjo. Drugo sporočilo te zgodbe je, da ima pogosto »zagovedna« žival več srca kot človek. Križnik je pravilno doumel sporočilo te zgodbe, ko ji je dal naslov *Mavrca*. Veliko daljšo in bolj razvito pravljico, kako krava pomaga pepelki, je zapisal France Poznik iz Kroke 1868 (ŠZ 7/206).<sup>413</sup>

## 6. Kost (ŠZ 3/17; Križnik 2020: št. 64)

Folklorna pripoved obsega le sedem vrstic. Mogoče je to posledica dejstva, da jo je povedal Gašperju Križniku v Motniku komaj 10-letni deček Janez Kenšek. Milko Matičetov je ob njej navedel tri variante,<sup>414</sup> od katerih sta vsaj dve v pesmi. Po zaslugi Radia Slovenija je bilo v njegovih ustreznih oddajah večkrat slišati posnetek, kakor jo zapoje Ančka Lazar iz Dobrega polja. Ali je res povzetek pesemske različice, ki se končajo baladno. Saj je bil fantič, ki je brnil v mrtvaško kost, že v kratkem »na pare djan«, medtem ko se tukajšnja pripoved srečno razplete. S tega vidika bi jo lahko imeli za pravljico, medtem ko se zaradi svoje kračine in motivike uvršča k bajkam. V njej prevladuje parataksa, saj so od dvajsetih stavkov med njimi le trije podredni. V njih ni nobena beseda odveč, čeprav se jih veliko ponavlja. To se lahko tolmači kot siromašnost besednega zaklada, toda desetletnemu otroku naj se ne očita. Edino znamenje otroškega konteksta je, da v njej nastopa šolar, toda v logiki, da gre mimo pokopališča, je zgodba vredna zrelega pripovedovalca. S svojo miniaturnostjo je pripoved pravo ogledalce folklornega ustvarjanja:

<sup>413</sup> Objava: (Kropej 1995, 196–197).

<sup>414</sup> (Šašelj 1909: 15), (Glonar 1939: 146–150), (Jagodic 1958: 192).

*Neki šolar je šel enkrat memo pokapališča, na poti je ležala mrtvaška kost jo znogo zadene, kost mu reče: kaj sem ti strila d eme znogo brcaš? Drevi bom peršla h tebi na gosti, le pripravi mi. Šolar gre duhovnika vprašat. Oni mu rečejo: gosti napravi, pa nešmeš neč jesti. On je napravil gosti. Zvečer je peršla kost na nje. Kost ga tako trucala da bi jedel pa ni hotel neč jesti. Potlej mo reče: jas be bila tebe vprah in pepev zmla, ko bi bil ti ne kolikej jedel (ŠZ 3/17; Križnik 2020: 64).*

Motiv gostije je podoben motivu Kristusa kot svata v slovenski (Gričnik 1995: 418/893) in kočevarski (Tschinkel: 2004: 130) različici. Ali to pomeni, da gre za samostojen pripovedni tip? Ponavljanje na ravni sintakse – česar tu ni mogoče zgrešiti – je med bistvenimi lastnostmi folklorne poetike. Križnik je ohranil tudi izpust ali elipso: *Šolar gre duhovnika vprašat*. Predmet vprašanja je izpuščen. Oblikoslovno deluje za današnjega bralca arhaično onikanje, za narečno oblikoslovje pa dosledna uporaba i-jevske sklanjatve pri samostalniku za današnjo gosti-jo. *Bom peršla h tebi na gosti, gosti napravi, je napravil gosti*. Motničani danes še poznajo glagol *trucati*? Za sklep pripovedi je uporabljena formula iz apokaliptične mitologije: *jas bi bila tebe vprah in pepev zmla...*

## **7. Nezakonski otrok (ŠZ 3/16: Križnik 2020: št. 63)**

Začetek zgodbe izredno pomembno osvetljuje funkcijo drugih različic, ki se v pesmi ali prozi pojavljajo v slovenski slovstveni folklori o dušici, ki se v eni uri rodi, umre in pride pred nebeška vrata. Toda tam jo zavrnejo in ponavadi sedem let blodi po svetu, dokler ne odsluži naložene pokore (Tomšič 1989: 112/83). Pesemske različice iz Frama pojasnjujejo, da dela dušica pokoro trikrat po eno leto zase in za svoja dva »brateca« (Štrekelj 1895–1898: 402–408/371), toda tam govori o obeh starših, medtem ko je dogajanje v tukajšnji pripovedi mogoče razložiti z bistveno sociološko okoliščino vsaj za čas pripovedovanja:

*Nek otrok nezakonske matere umrje koj popurodu, ono je htelo v nebesa jüti; a sv. Mihael mu zobrani in mo reče: ti moreš še eno leto pokoro na cesti do bodo vozovi čez te tekli, za svojo mater delati.*

Čez leto in dan se spet pojavi pred nebeškimi vrati, toda sv. Mihael mu tedaj naloži drugačno pokoro in tretje leto spet novo – táko, da so v vseh treh letih zajete vse tri bivanjske razsežnosti: zemlja, podzemlje in nadzemlje. Razen prve sta drugi dve upovedeni predstavno nebogljene. Vprašanje je, ali gre to zgolj na račun otroške pripovedne perspektive ali starosti snovi. Podzemlje zastopa voda s kamenjem in šibjem, kar predpostavlja strugo, ki je pač pod nivojem tal oz. zemlje. Nadzemlje – ne nadnarava! – je upoštevano v smrekah, po katerih mora otrok delati pokoro »plejzajoč gori in doli«.

Desetletna Zefa Tomnišek, »kmetska hči na Verhu na Štajerskem, pol ure od Motnika«, svoje pripovedi ne spelje docela. Neha jo sredi stavka: *h koncu leta ravbar pride in vpraša deteta kaj dela tukej. Otroku mu reče: pokoro...* V ponavljanju, da je moralo dete tri leta zaporedoma delati različne vrste in težko pokoro za svojo nesrečno mamo, gre za stereotipno in parataktično strukturo, ki mladi pripovedovalki lepo teče. Vprašanje je, ali se je v nadaljevanju deklici res pretrgala nit zato, ker se ni spomnila, kako naprej. Ali ne

zato, ker je bila za njeno starost pripoved zanjo prezahtevna. Ko se je imela zavozlati v hipotaktično strukturo, ji je zmanjkalo moči in sape.

## 8. Od sina (ŠZ 3/15; Križnik 2020: št. 62 - Sin)

Kakor prejšnjo je to pravljico, dolgo nad dve strani, Gašperju Križniku povedala ista deklica. Njen uvodni zaplet sproži vprašanje o pismenosti, kar dokazuje, da so se je nekdanj bali. Zato se preoblečeni sin ob vnovičnem srečanju s pripadnikom višjega stanu – o čemer priča le naziv gospod. V resnici je bajčno bitje brez imena! – zlaže, da ne zna pisati in brati, in sedaj ga vzame v službo.

*Ko prideta damu, mu reče gospod: pejdi kje uboršt pa vso hosto in drevje posekaj dones. On je pa šel. ena mlada dekle mu pa malico prinese. On je bil pa zelo žalosten, Ga je pa vprašala: zakaj si tako žalosten? Ji pa reče: gospod somi rekli ves boršt posekat, pa sem na vso moč hitel, pa sem še tako malo posekal. Dekle mu pa reče: to le na rovče deni glavo ti bom pa uši pujiskala. Potlej mu je pa uši pojiskala. Pravi dekle: sej ježe ves boršt posekan. Zvečer je pa vesel šel damu.*

Ta celoten postopek se za prvim v pravljici skoraj dobesedno sedemkrat ponovi. Dogajanje poteka osem dni. Spreminjajo se le ključni glagoli, ki prikazujejo celoten proces kultiviranja krajine od požigalništva, to je priprave zemljišča za poljedelstvo in prvi pridelek na njivi. Drug dan mora – *sin* se tudi tu kar naenkrat prelevi v *fanta* – posekani gozd požgati, tretji dan izkopati *požar*, tj. požgane korenine, četrti dan posejati, niti ni navedeno kakšne vrste žito, peti dan požeti, šesti dan omlatiti, sedmi dan zmleti žito in osmi dan speči kruh. Po tej plati je pripoved pravicata obnova nekdanj vsakdanjega kmečkega življenja in nič podobna pravljici. Od tod je zelo logično, da se zadnji stavek glasi: *Potlej so ohcet imeli, pili in jeli*. Na ključnem sklepnem mestu je glagol »jesti«.

Kaj jo torej dela pravljico? To je motiv dekleta v vlogi bajčnega bitja brez imena; vsak dan mu prinaša malico, kar pomeni, da je v njej lahko kaj, kar ga uspava, čeprav ga z zelo banalnim vzrokom nagovarja, naj ji položi glavo v naročje. Tu sta zaporedoma na delu zamolk ali aposiopeza, ki puščata odprte možnosti za interpretacijo in sprejemalčevo domišljijo. Če drugega ne, ga miselno omami in nato prostodušno predrami, kako je vsaka nova naloga opravljena zanj brez težav. Enako prostodušen je nasvet: *Pa kar mene ozemi*. Pravljica se namreč konča z motivom ženitne ponudbe in podrobnosti, po kateri jo bo fant mogel prepoznati med številnimi enakimi dekleti.

Ta pravljica v Križnikovem zapisu je najboljši zgled parataktične strukture in formulativnega oblikovanja. Zato je kompozicijsko nenavadno pregledna. Razen uvoda in sklepa je sestavljena iz osmih jezikovnih skladov.<sup>415</sup> Med seboj se ločijo le z odtenki, ki jih povzročajo pomensko nosilni glagoli, s katerimi se dogajanje bliža smiselnemu koncu.

Za konec še premislek, ali Križnikovo *na rovče* pomeni naročje ali na roke, le da gre za dvoglasni ou in palatalizacijo / jotacijo fonema k: roke < rouče < rovče.

<sup>415</sup> Pri pesmi bi jih lahko imenovali kitice.

## 9. Od kraljeviga ženina (ŠZ 3/41; Križnik 2020; št. 44: Kraljevi ženin)

Pravljica najprej pritegne pozornost zaradi modernega motiva, s katerim se začenja. V 19. stoletju je bila fotografija pač višek tehnične ustvarjalnosti:

V jenim kraj je biw an kralj, je pa po vsem kraljestu daw razpisat de se morjo vse ženske fetograferat in mu poslat fetografiji, de bi jih vidu kjera je narlepš tisto bom vzew za ženo. Puol ko so mu poslale fetografiji, zdej je pa zbraw kjera je b'la lepš.

Zaplete se ko ga izbrano dekcle ponižujoče zavrne, da še nog ne obriše obenj. Zakaj le mu je torej fotografijo poslala? Vprašanje je zgolj retorično, porodi se sprejemalcu in sodi v zamolk ali aposiopezo. Ali je namenoma zamolčan tudi pripovedovalec? Tokrat namreč o njem ni nobene besede.

*Sleju je kraljev gvont* in odšel za vrtnarja v tisto graščino, od koder ga je odklonila najmlajša od treh sester. Dobro je opravljal svoje delo. Čez čas se odloči, da tri večere zaporedoma daje na okno svojega *cimra* prstane, ki jih je bil vzal s seboj. Prvega, ki se je svetil kot *zvezde*, je hotela kupiti najstarejša hči; drugi, ki se je svetil kot *mesenc*, je premotil srednjo, in tretjega, ki se je svetil kot *sownce*, najmlajšo. Toda vrtnar od vsake zahteva, da se v zameno do nagega sleče. Ta odlomek pravljice se trikrat ponovi, po sporočilu enako, ne pa po formalni plati. Na bralca morda deluje celo enolično, medtem ko poslušalec uživa ob drobnih variacijah na isto témo. Primerjava in podrobna razčlenitev stavkov šele odkrije ustvarjalnost oblikovanja, o čemer zelo nazorno priča tukajšnja preglednica:

1. 1.] *An večer je [pa mislu si morm parstane an mal presušit.<sup>416</sup>] je pa daw na vokn tistga ko se je svetu koker zvezde.*
  - 2.] *Ta drug večer je pa daw tist'ga k'se je svetu koker mesenc.*
  - 3.] *Ta trek večer je pa djav tist parstan na voken kse je svetu koker sownce.*  
*Land per tist grašin so b'le pa tri hčere, pa nar ta majš bi rad za ženo.*
2. 1.] *Tist večer je narta stari to von okol grašine hodila.*
  - 2.] *Zdej je pa ta sredna dekla hodila okol grašine,*
  - 3.] *Zdej je pa nar ta mlajš hodila okol grašine zvečer,*
3. 1.] *Zdej je pa vidla gvor na vokn kse je toko nekej svetel koker zvezde:*
  - 2.] *zdej je pa zamerkala na negovim voknu tist kse je svetel koker mesenc,*
  - 3.] *zdej je pa zamerkala tisto svetlobo na voken kse je svetel koker sownce (sic);*
4. 1.] *zdej je pa šla gvor v negov cimner vpraša kaj se tako sveti na voken.*  
*[zdej je pa misela kaj nek more bit.]*
  - 2.] *Zdej je pa šla gvor v cimner vprašat vertnarja kaj je na voken, da se tako svet koker mesenc.*
  - 3.] *zdej je pa šla vpraša v cimner vartnarja kaj je na voken kse tako sveti kokr sownce.*
5. 1.] *ji je pa pokazov parstan,*
  - 2.] *Zdej ji je pa pokazov parstan kse je svetu koker mesenc.*
  - 3.] *Zdej ji je pa pokazov perstan kse je svetu koker sownce.*
6. 1.] *ji je biw pa tako všeč, de ga je začela kupovat od njega*

<sup>416</sup> V oglatem oklepaju so tisti stavki, ki štrlijo iz treh podobnih primerjalnih scen.



- 2.] *Zdej ga je pa vprašala kolk bi otu zanjega.*
- 3.] *Ji je pa tako všeč biw deb ga b'la rada kupla in ga je aprašala kolk bi otu za njega,*
7. 1.] *kje misl'la nobjena na bo mela tak prstan koker jes.*  
 2.] *pa je mislila nobena druga ne bo imela takga perstana koker jes*  
 3.] *je mis'la nej reče kolker oče sam de ga dobim, nobjena na bo mela takiga kaker jes.*
8. 1.] *Zdej ji je reku: čist do nagiga se morš slejčt, puol t'ga pa dam!*  
 2.] *Ji je pa reku: če se do nagiga slejčeš, ti ga bom pa dav.*  
 3.] *Zdej ji je pa spet reku slejčt koker unim dvema.*
9. 1.] *Pa ni ved'la al bi se al ne,*  
 2.] *Zdej je an cajt premišlovala al bi se al ne,*  
 3.] –
10. 1.] *zdej je misela sej na bo nobjed'n drug vidu koker ta*  
 2.] *pa je mislila nobena druga ne bo imela takga perstana koker jes.*  
 3.] *Zdej je pa misl'la sej me nobjedn drug na bo vidu koker ta.*
11. 1.] *zdej se je pa slekla,*  
 2.] *Zdej se je pa slejkla do nagega*  
 3.] *Zdej se je pa slejkla, puol jo je pa še f....<sup>417</sup>*
12. 1.] *puol je pa reku: zdej se pa ti nazaj oblejc!*  
 2.] –  
 3.] –
13. 1.] *Zdej ji je pa daw parstan.*  
 2.] *ji je pa daw perstan lep koker mesenc.*  
 3.] *in puol ji je daw parstan.*  
*Zdej za naprej sta se pa bolj poznala, sta večkrat vkop paršla, in je jo začev s časam tako nagovarjat d bi šla žnim jenkert na negov dom; po čas je jo puol nagovoru de je šla žnim.*

Presenetljivo je, da se tudi tu pojavi prav toliko sovpadajočih stavkov kot v primerjalni analizi spredaj. Ali gre zgolj za naključje ali kako zakonitost, je še prezgodaj reči. Analiza trinajstih stavkov iz treh ponovljenih scen ne pokaže le njihovih odtenkov, ampak tudi tempo dogajanja. Ne mudi se, toda vsekakor se stopnjuje. V drugi je hitrejši kakor v prvi in v tretji hitrejši od druge. Pravljica je kompozicijsko izrazito dvodelna. Prvi del sestoji iz treh stopnjujočih se odlomkov, ki izločijo konkurenco. Iz tega dela se le dve upovedeni osebi preselita v drugi del, ki kompozicijsko prvemu ni v ničemer podoben. Nепrepoznani kralj dobi v pest dekile, ki ga je bilo tako užalilo. Zdej ji vrača milo za drago. Na poti do njegovega doma ji pripravlja najrazličnejše kočljive okoliščine, da je do konca ponižana in veliko prejoče: berači za preživetje, prodaja krilo in ogrlico za sramotno ceno, prebivati mora v raztrgani koči, streči pretepaajočim se vojakom in jim javno čistiti čevlje, prodajati lončenino, ki pa ji jo vozniki na kraljev ukaz vso razdrobijo, spet berači, se po njegovi prebrisanosti upijani in osramoti na plesu. Ali je zgolj naključje ali je teh udarcev ravno deset na rovaš svetega števila deset? – Končno mu je tega zadosti. Dá se ji prepoznati, preobleče jo

<sup>417</sup> V izvirmiku je beseda izpisana.

v gvont, ko ga je jemu pripravljena, in tud on ga je ablejku kraljev gvont. Zdej si je daw spoznat, da ji je jenkert pisov de bi ga vzela in ji je reku: si mi pa pisala: de še noga omene ne obrišeš. – pa glej! – kako si pa zdej zmano hodila.

Zgodba dobi drugo stranico okvirja, ki ga utrjuje še *Nauk: ki se drži zgodbe: Zarečenga kruha je zmerom več snedeniga ko pečeniga*. Je to pripovedovalčev ali zapisovalčev komentar? Vsekakor je tu na delu vzgoja. Snovno je ta pravljica popolnoma realistična, pravljичno deluje le kraljeva oseba in treh prstanov lepota, ki se primerja – značilno – z nebesnimi pojavi, kar bi bilo lahko sled kake bajčne sestavine ali zgolj pripovedovalčeve domiselnosti.

Drugo različico te pravljice je Gašper Križnik naslovil **O prevzetni nevesti** (ŠZ 2/28; Križnik 2020: št. 43). Glavni junak je družbeno višji kot v pravkar predstavljeni, sicer pa je kompozicija enaka. Seveda pa bi natančna primerjava pokazala številne drobne razlike v ubeseditvi. Motiv ljubezenske združitve je tu upoveden veliko bolj zadržano in kultivirano.

Jezikovna posebnost, ki se pri Križniku nekajkrat ponovi: *Land per tist grašin* = prav pri tisti graščini. Kaj pomeni *land* in od kod je?

## 10. Kmetovsk sin je deklé obljubu ozet, pa jo ni (ŠZ 3/37; št. 84 – Prelomljena obljuba)

Že naslov pojasnjuje vsebino prvega dela te folklorne pripovedi. Sorodstvo ga pregovori, da je snedel besedo. Zavržena dekla je morala beračiti in tako pride nekoč tudi k tej hiši nazaj. Njen nekdanji *zapelivec* jo prepozna in ker ga peče vest zaradi njene usode, jo bogato obloži z živežem. To se večkrat ponovi; zato ga njegova žena enkrat vpraša, zakaj daje tej ženi več kot drugim. Mož ji po pravici pove:

*jest sem je urzah de more petlat ko sem ji obljubu de jo bom ozew in tud' prosu de je mene čakala, pouo je pa nisem ozew ko m je žlahta branla zato kje b'la bolj ubožna.*

Iz tega se vidi, da je bil mož pošten. Da pa je bila tudi žena njemu ravna, se vidi iz tega, da mu ni oponašala ljubezni in poroke z njo iz koristoljubja. Pač ga napoti k spovedi, duhovnik pa k papežu v Rim. Zgodba se še vedno giblje na realnih tleh. Učitelj iz tiste fare gre tudi tja in lahko gresta skupaj. Iz pripovedi se vidi, da so

*nekdaj tudi papeža onikali: ... in jem vse po pravici pove, in zdej mo rečejo papaž: neč drugja ti ne dam za pokoro koker ko bota de perviga križa paršla se morš dvol perpognit in ga kušnt.*

Na videz nič posebnega besede, saj v vsakdanjem življenju križ pomeni tudi razpelo, znamenje ob poti. Toda papež spremljevalcu pojasni, kakšen bo ta križ. V skladu z realističnostjo pripovedi pa je, da mu papež naroči, naj modrasa, ki se bosta spovedancu križem ovila okrog vratu, zavije z ruto / robcem / šalom, da se ne bosta videla in mu preskrbi posebno sobo.

*In potlej pokličejo unga [= učitelja] h seb' in mo rečejo: ko bota s tem možam šla damu ko prideta do perviga križa ga bo mož kušnu in vkriž bota dva modrasa ko se bota tem možu okolj urata ovila in potlej mo facanetelj okolj avi de se ne bota*

*vidla, in ko se noč stri bota zajerperge prosila pa za tega posebej cimber dobod. In on je šow in je sturu vse tako. Zutrej vstane šomašter un pa še ne, ga gre klicat, in vrata odpre in zdej je bew golobic van zletel proti nebesam. Malo belih kosti je b'lo vpostelj, vse drugo sta gada obrala.*

Glede na snov pripovedi skoraj ni mogoče imeti za pravljico, saj je njena snov zelo prizemeljska, poleg tega pa se – človeško gledano – za moža konča tragično. Kljub temu da je moralno na višini in je krščanski kulturni krog v njej posebej izpostavljen, je ne moremo šteti za legendo. Bajčni so motivi dveh modrasov / gadov, belih kosti in belega goloba, ki simbolizira čisto dušo. Skratka spet ena od pripovedi, ki je žanrsko mešana. Njena funkcija je posvariti moške, naj ne vara deklet, da pa je rešitev mogoča, vendar za visoko ceno.

### **11. Oče pa hčer (ŠZ 3/28; Križnik 2020: št. 75 - Oče in hči)**

Začetek pravljice je poskus krvoskrunstva med vdovcem in hčerjo in ker le-ta tega ne sprejme, ji oče odseka roke do komolca in spodi od doma. Ali se sme trditi, da taka telesna kazen namiguje na okolje, v katerem bi se bila pravljica začela? Grof ukaže sinu, naj gre zvečer s puško oprezat, kaj je vzrok na pol objedenim jabolkom v sadovnjaku. Sin odkrije pregnano dekle. Kljub očetovim predsodkom se poroči z njo. Po enem letu je moral grofič na vojsko, ta čas pa mu žena porodi sinka. Toda stari grof, ki se ni sprijaznil s sinovo poroko, natolcuje sinu, da psička. Zavedeni sin sporoči, naj jo odpravijo.

*Grof ji naveže punkelj na ramo in sina noter tako de je mogel čez rame jo zuzati in jih zapodi po sveti s trebuhom za kruhom. Toda ko se sin vrne, gre h kovaču in mu reče take podplate naredit de bojo devet centov vagali, de jo bo potlej tako dolgo iskal de se ti podplati znucajo.*

Sedem let jo je zaman iskal, ko pa pride v nekem gozdu

do neke ute in je šel noter de bi si počil, in tako truden je bil, de je kar doli padel in zaspal. Mati in sin sta pa bila v te uti ona ga je precej poznala in reče sinu: objemi ateja, ko so k nama peršli! On se začne zavedati kje de je i spozna precej svojo ljubljenko in jo objame in sinka na rovče vzame.

Čitimo spoštovanje in ljubezen naših prednikov! Očetu, ki jima je to zakuhal, naroči pripraviti grmado, toda žena ga pregovori, da mu je prizanesel. Pravljica se konča s pojedino.

V različici te pravljice je ponavadi mati tista, ki dela težave snahi in natolcuje, kaj da je rodila (ŠZ 3/27). Stereotipen je tudi motiv jabolk (Prim. Bolhar 1965: 18–22, 42–51, 57, 85–88), čevlje s posebnimi podplati, navadno so to železni (Bolhar 1965: 71), slovstvena folklorja prav tako pozna.

### **12. Zusem zadovoln (ŠZ 3/27; Križnik 2020: št. 74 - Z vsem zadovoljen).**

Kaže, da vladarjem ne ugaja, če so njihovi podložniki z vsem zadovoljni. To gre v nos nekemu grofu, ki opazi tak napis na nekem mlinu. To pol strani kratko pravljico je Gašperju Križniku povedala 17-letna Alojzija Sajovic. Kljub kračini se da v njej raz-ločiti tri dele.

Prvi se začne z: *Jenkert*, in vsebuje zaplet. Grof takoj vstopi in mlinarja vzame v precep: naslednje jutro mora priti k njemu *ne bosí, pa tudi ne ubut, ne golo = glav pa tudi ne pokrit*. Druga dva dela se začneta z *Zdaj...* Najprej mimoidoči berač svetuje mlinarju, kako naj se znajde. *Mlinar je beraču malen za to dal ko mu je svetval kako more naredit*. Sledi razrešitev zapleta: Mlinar se dobro odreže na zastavljene uganke in grof ga dobrohotno odpusti; saj da mu ne pride do živega.

Z jezikovnega vidika tu pritegne pozornost, da hlapec onika grofa, grof pa mlinarja vika. To je mogoče od tega, ker zgodbo pripoveduje 17-letna deklica, ki samoumevno vika vse starejše ljudi. Za slovstveno folkloristiko je pravljica je pomembna zato, ker sta v njej združeni dve snovi, ki ju je doslej poznala le vsako zase. Zgodb o zadovoljnem mlinarju je doslej znanih v kar nekaj različicah in so dokaj razvite (Prim. Stanonik 1995: 166–167/54; Stanonik 2003: 190–192/367, 368), prav tako jih je o prebrisanem kmetu, ki na pol oblečen in obut pa ne obut odide na grad (Stanonik 2003: 221/401).

### 13. Od kmetske deklce (ŠZ 3/61; Križnik 2020; št. 97 - Kmečka deklica)

V tej pravljici se pojavi podoben motiv. Namesto da bi grofu odgovorila na vprašanje, *kje so pa māt, djekle prav: Ta snéd'n so umaln njesl'l*.

Podobno ga spravi v zadrego na vprašanje, kje je oče. Tu se pojavi zaplet. Grof kliče očeta na zagovor in zahteva:

*Zdej kje vaša dekle takô kunštna in grôba preke mjen ji povejte takô: de juter opoldvanajstih môre prit h mên, ublejčena, pa ne ublejčena, pa gologlava pa ne gologlava, pa jezdêt pa ne jezdêt.*

Ko se oče vrne domov, hčeri ponovi grofov ukaz dobesedno, s čimer je poetološko prikazana teža zadoščenja za njeno nevljudnost. Toda hči si ne beli glave: *Al' vas pa to kej skërbi. To se ja lahk zgodi. kakor da hoče reči: kakor je šlo v drugih pravljicah, bo pa še tukaj. Kako se je treba v takem primeru ne/obleči in ne/obuti, že vemo. Kako pa jezditi? Sedla je na svinjo in perjela zavšêse in je malo šla in malo jàhàlà*. Od daleč jo je opazoval in se pri tem neizmerno zabaval. Udobrovoljil se je in jo povabil v sobo, polno srebrnine, zlatnine in denarja češ, naj si izbere, kar hoče. *Zdaj smo priče prizora, vrednega samega Linhartarja:*

*Ancajt se obrečuje in paglêda ukôl sjebe koga bi blô nar bèl ušêč, pride ji hiter v glavo, zagrabla je gruofa pa ga je objela in kušnila in riekla: Glih oni bôjo muoj zatô ko so riek'l', de kar si utem cimer zbjerem bô muoje.*

Dogajanje tu poganja besedna igra, ki uokvirja začetek in konec osrednjega dela pripovedi. Kar je prej in potem, sta uvod in srečen konec. Medtem ko ga na začetku dekletova objestnost zaplete, ga na koncu spet njeno drugačno razumevanje besed, kot si jih je zamislil, grof, razplete v happy end: *Jest pa tùd tega ne odrêcem dèb na biu tuoj, ji je rêku grof in puvolej je bila porôka*. Saj jo je rad videl že prej, toda v hišo je prihajal z izgovorom, naj mu njen oče poravna davke. *Očet je pa dovh šenkov in mo lepo hišo pozidov in lepe dohòdke dau de je do smàrt lohka žviu.*

#### 14. Od moškre (ŠZ 3/83; Križnik 2020: št. 117 - Moškra)

Folklorno pripoved zapisano na dveh straneh, je Gašper Križnik izvedel od neke žene »iz gòrògranskiga« (Gornjegrajskega < Gornji Grad), »ko je posodo prodajala«. Ni znano kdaj, morda v času, ko je tudi Križnik imel trgovino. Naslov opredeli socialni status in dokler se odvija s pomočjo besedne igre, je zgodba strukturalno skoraj enaka tisti *Od kmetske dekelce*, nato se razširi v novo smer, še zmeraj s pomočjo besedne igre. Tu se odpira vprašanje razmerij med različnimi zvrstmi jezika. Na eni strani pričakovanje po strogo enopomenskem izražanju, na drugi strani domiselna rustikalnost, slikovitost, nabita z na videz skrivnostno metaforiko.

Dogajanje se začne z žanrskim prizorom šivilje, torej mojškre, ki zunaj šiva srajco. Mimoidočemu gospodu na nobeno vprašanje, kaj kdo dela, ne odgovori preprosto in jasno, ampak njemu zagonetno. Sama da, *kar se sámo ne môre*, oče *išejo hišenga prostôra*, mati *to snedeno v mlin napravlajo*; dekla da *na dilah lanski smeh zible*. Gospodu je šlo v nos njeno obnašanje in pokliče očeta na zagovor. Ta mu raztolmači smisel njenega vsakega odgovora posebej. Na primer zadnji, ki se nanaša na deklo, pomeni: *lan se je smejala, lect se je skerbala, pa zible*. Tedaj gospod prizna dekletovo iskrivost in ji naloži tri (karakteristično!) nove naloge. Formalno imajo funkcijo retardacije, saj se v primerjavi s prejšnjima dvema zgodbama tukajšnja upočasni. Presenetljivo je, da dekle prvo nalogo

*pa iz anga povésma predíva stou pračou preje naprêst. Dekle je rekla: ko s' voni tok kunšten de so tok rekel, nardit, pa jaz nisem de bi tok napredla –*

preprosto odkloni, vendar se ji zato nič hudega ne zgodi.<sup>418</sup> Ali že tudi njej prva naloga ni čisto jasna, da je motno predstavljena. Motiv iz druge naloge: naj zakrpa lonec brez dna, dekle pa odgovori, da bo to storila, kadar bo on lonec obrnil – je srednjeveški. Josip Jurčič ga je vpletel v svojo znamenito Kozlovsko sodbo v Višnji gori, Ivan Grafenauer pa postreže s podatkom, da se nekaj podobnega bere že v pripovedi, posebno priljubljeni v 14. in 15. stoletju – na podlagi srednjevisokonemške verzne priredbe latinskega Razgovora med Salomonom in Markolfom (Stanonik 1989: 166).

Šele zdaj dobi dekle nalogo, in to neposredno od gospoda, naj pride k njemu na tisti nenavaden način, kakor ga že poznamo iz prejšnjih dveh pripovedi. Zanj mo motivira tudi s tem, da ji že vnaprej objlubi, da ji bo dal, kar si bo izbrala.

*No, dej je pa šla tok, nanmo vos 'l je sedela, d eni jahala in šla; nan nvog je bla obuta, na te drug buosa; in raztargan parteč je djala na glavo, je pa šla.*

Tu ni nobenega smeha na njen račun, pač ji gospod pride naproti in takoj dá priložnost, naj kaj izbere. Ona pa ga drži za besedo rekoč: *tist mi bojo oni dal kar si bom sama zbrala, dej je pa gospoda perjela in objela, je rekla: dej sem dobila, kar sem želela!* Prosto, kot je bil, jo je bil pripravljen vzeti, s pogojem, da se ne bo vtikala v njegove sodnijske zadeve. Očitno se je bal njene pameti.

Brž se je zapletlo. Rzsodil naj bi med dvema bratoma, čigavo je žrebe, ki ga je kobila prvega brata *povrgla* ob njuni odsotnosti v *bagrl*,<sup>419</sup> ki je bil last drugega. Žena si ni mogla

<sup>418</sup> S tem motivom se tu srečujem prvič in zato zaenkrat ni mogoče reči o njem niti nič primerjalnega.

<sup>419</sup> Bagrl = vrsta voza, kočija?

kaj, da se ne bi potegnila za pravico in oškodovancu svetovala, kako naj njenemu možu odpre oči: češ kakor se ribe lovijo po suhem travniku, tako je *bagrl žrebe povargel*. Možu je bilo jasno, kdo ima prste zraven in se odloči ženo odsloviti. Značilno je, da je le tu jezikovno okarakteriziran kot član višjega stanu: *jaz bom pa svoj frau beg dau*. Pobere naj, kar je prinesla in odide. *Ponvoče sta še ukop ležla*, pravi zgodba in ko gospod zaspi, ga spečega odnese v svoje poprejšnje bivališče. Ko se mož predrami, se prestraši, kje je, in ona mu pojasni, da ji največ pomeni on sam, zato ga je vzela s seboj. Moža to spravi v dobro voljo se pobotata.

Pripovedovalka bravurozno opiše deklino zgodbo, saj najprej dogajanje zaradi njenih izjav zaplete, nato se dvakrat zaporedoma razplete v njen prid; vse to se zgodi, ker gospodove besede vzame tako dobesedno. S pripovedjo vsekakor dokazuje deklino izredno bistrost.

V prvem delu je pripoved jezikovno skrbna, nato pa se začne zatikati, kot da bi se pripovedovalki mudilo. Vmes manjkajo motivi, ki jih poznamo iz drugih tovrstnih zgodb. Od tod na ravni oblikovanja izpusti ali elipse. Konec pripovedi je pomemben zaradi njenega poimenovanja (*istorje*), čeprav zadnji stavek, v katerem se pojavi pripovedovalka osebno, ni jase: *Dej jo (istorje) pa ni več, sem pa šla beg* [roč].

### 15. Kristus in sv. Peter I. (ŠZ 3/20; Križnik 2020: št. 67 - Kristus in sveti Peter)

Zgode in nezgode *Kristusa in sv. Petra* ob njuni hoji po svetu so še danes, ko je pravljic komaj za ped, med najpogostejšimi, o katerih ljudje še vejo kaj povedati. Navadno sestoje iz več različnih žanrskih sličic, ki sta jim skupni le upovedeni imeni, zato jih lahko natresemo čim več hkrati, prav tako dobrodošle pa so posamezne, tedaj delujejo kot nadaljevanka.

Gašper Križnik tokrat ni pristavil, kdo je eno izmed njih povedal njemu; morda jo je celó zapisal iz svojega. Tukajšnja pravljica te vrste, morda bi jo lahko imenovali legendna, se v komaj dvanajstih vrsticah osredotoči na človekovo usodo. Pripoved razen rojevanja samega nima zunanjšega zapleta. Vlogo le-tega prevzame zadrževanje ali retardacija in stopnjevanje, ki formalno sloni na številu tri: Kristus in sv. Peter na svoji poti ponoči v neki hiši ugledata luč. Kaj se dogaja? Ob prvem oprezanju sv. Peter ugotovi, da je žena na porodu – in poleg je videl *jenga so 'wdata*; drugič je opazil *eniga razbonjika* in tretjič *eniga mašnika* in tedaj *gljeh otrok je paršu na svet*. Tako bo postal mašnik. Tako je starodavna uvera, da je vsakemu človeku že pri rojstvu določeno, kaj bo iz njega, prenesena tudi v na videz krščanski kulturni krog, saj je na splošno tukajšnjima upovedenima osebama pripisana podobna vloga, kot sta jo imata v antični mitologiji Jupiter in Merkur (Kropej 1995: 145).

### 16. Vsi vetrovi so dobri (ŠZ 3/18; Križnik 2020: št. 65)

V slovenski slovstveni folklori se pojavlja več tipov folklornih pripovedi o hudobni mačehi in dobri pastorki. Med njimi je tu, kakor pove formula *vsi vetrovi so dobri*, ki je v Križnikovem zapisu hkrati tudi naslov, bistven motiv vetrov, kar zgodbo odmika od čiste pravljčnosti in jo uvršča med bajčne. Vetrovi so – po mitološki terminologiji – antropomorfizirani, kar pripovedovalec doseže s stilemom personifikacije. Deklica se v Križnikovem zapisu sreča s kar štirimi možmi (*ti so b'li vetrovi*) in njen odgovor je na vprašanje, kateri veter je najboljši, diplomatska: *vsi so dober, ta je pa narbol ko zdej ulejče*.

*Ulejuk je joh.* Dokaz, da Križnik resnično ni predeloval in kakor koli posegal v pripoved(ov) no snov, je njegov tukajšnji zapis, saj je dober primer nekakovostne pripovedi.

Naslednji stavek se namreč glasi: *Puotlej so pa jenkert vetrov nardil de so jagode zrele gratale.* Na njegovi podlagi se poraja vtis, da je bilo to kdovekdaj pozneje. Samo prislovno določilo časa je odveč, toda zapisovalec ga doslednosti zapisovanja na ljubo ni izločil.

Kaj vpliva na variantnost glede na število vetrov? V belokranjski različici nastopi samo en veter in deklica mu na enako vprašanje odgovori konkretno: *Vsi so dobri, Jug je pa najboljši* (Brenkova 1984: 5–6). V kočevarski različici iz prve polovice 20. stoletja sta dva ((Tschinkel 2004: 59–60) pri Križniku so štirje, v naravnost pesniški različici iz Velenja iz leta 1983 jih je šest (Stanonik 1995: 116–118/39). V vseh primerih pastorka doma naleti na slab sprejem in zavist.

Zato se odpravi v gozd tudi mačehina hči. Zgodba se sicer strukturalno ponovi, vendar z obratnim učinkom, ker je tudi deklčin odgovor nasproten prvemu. Konci so različni. V belokranjski različici ošabna deklica sreča Burjo in se ji na odrezav odgovor maščuje tako, da deklica pride domov *vsja premražena*.<sup>420</sup> V velenjski različici zaradi nje deklica in mati celo umreta. Pri Križniku pa ni več veter neposredno povod deklčinih težav, ampak sneg.

Z jezikovnega vidika se pojavi vprašanje, ali so kdaj v Motniku in okolici Burjo poimenovali z moškim spolom ali gre za izpust ali elipso, ko je zapisano: *Burje je ulejuku.*



Prispevek si je zastavil nalogo razčleniti nekaj besedil v zapisu Gašperja Križnika iz Motnika na podlagi teorije poljskega etnolingvистa Jerzyja Barmińskiego glede na nekaj tipičnih skladenjskih lastnosti oblikovanja:

- 1. Elipsa, 2. kontaminacija, 3. formulativnost, 4. ponavljanje, 5. dialog.
- Tipični začetki in konci folklornih besedil in kompozicija.
- Razmerje med folklornim žanrom in avtorsko poetiko.

Gašper Križnik se je pri terenskem delu opiral na napotke ruskega jezikoslovca poljskega rodu in francoskega imena Jana Baudouina de Courtenaya (Stanonik 1998, 141–146). Po dosedanjem védenju je zbral okrog 250 pravljic in povedk. Tu jih je za vzorčno analizo izbranih 16, dobrih 6%. Namenoma so bila izbrana navzven čim bolj različna besedila: dolga in kratka, zapisana v narečju in poknjženo; žanrsko in motivno različna, z avtorskim komentarjem in brez njega; z znanimi različicami in zaenkrat v tem pogledu zavita v skrivnost. Vsekakor je najbolj presenetljiva ugotovitev, kako umetelna je zgradba posameznih besedil, četudi so prvi hip videti zelo preprosta. Križnikova zbirka proznega folklornega gradiva se prav gotovo lahko meri s slavno Vukovo zbirko pravljic (*Narodne srpske pripovjetke* 1821/1853). Ta izkušnja uči, da odslej ne bo več mogoče brez slabe vesti govoriti o enolični strukturi slovenske slovstvene folklore, izrecno pravljic in povedk.

<sup>420</sup> Upam, da ne gre za pedagoški poseg urednice v besedilo, da bi tragični konec ne prizadel otroških src.

# POETIKA VARIANT

Estetika loči »prostorske umetnosti, kamor sodita likovna umetnost in likovna folklor, in »časovne umetnosti« (Mukařovský 1978: 81–82), kamor šteje slovstvena folklor: v naravnem obstoju so njeni proizvodi vsak hip drugačni. Karel Štrekelj jih je primerjal

*valčkom v bistrem potoku, kdaj jih vidi tvoje oko v tej obliki ali naslednji trenutek pokaže ti jih drugače, o katerih ne moreš več reči, to je tisti valček, ki sem ga videl prej* (Glonar 1908–1923: 22).

Vsak proizvod narodnega slovstva smemo imeti v resnici za narodnega le tedaj, ako ga hranimo v tisti obliki, v kateri smo ga zajeli iz bistrega potoka narodnega življenja (Glonar 1908–1923: 20).

Joža Glonar v luči prisvojene metafore trdi:

*Narodna pesem pa ni nič zaokroženega, ampak nepretrgan tok, ki spremlja narodovo življenje in dobiva iz vedno novih virov nove pritoke* (Glonar 1908–1923: 45).

Variabilnost pomeni nestalnost, konkretno pri slovstveni folklori spremenljivost oblike; rezultat tega procesa so variante. Zanje je v slovenski slovstveni folkloristiki že od Emila Korytka (Novak 1972: 46) naprej karakteristična floristična metaforika vse do poetičnega negojenega cvetja:

*Ljudska pripoved pa je cvet na divjem rožnem grmu, ki poganja zmerom novo brstje [...] Kakor je že v naravi ustnega izročila, avtor nikoli ne pride do končno ustaljenega besedila, zmerom začenja znova.*

To, kar se zapisovalcu posreči ujeti na papir, je pač le kolikor toliko zvesta podoba ene izmed nešteti avtorjevih variacij na isto temo (Matičeto 1956: 27).

## I. TEORETIČNI ORIS

Ena temeljnih lastnosti slovstvene folklore je naravni, kontaktni tip komunikacije (Čistov 1972: 345–360). Njeni udeleženci so večinoma anonimni in ne uveljavljajo avtorskih pravic na posredovana besedila, kar jim v procesu re-produkcije omogoča variabilnost.<sup>421</sup> Tudi ta je značilna za slovstveno folkloro, in to v vseh obdobjih, pri vseh ljudstvih in v vseh žanrih.

Nekateri žanri so posebno nagnjeni k improvizaciji v pravem pomenu te besede, tj. ustvarjanju teksta v procesu njegovega interpretiranja. Seveda tudi takšno podajanje sloni na določeni vsoti govornih »polizdelkov«: formule, rime, metrični kalupi, različni semantični obrati, jezikovne okamenine, določeno zaporedje zgodbenih (sižejnih) sestavin. Včasih se od izvedbe do izvedbe prenašajo skoraj dobesedno tudi po celi odlomki ali cele krajše zgodbe. Kljub takim strjenim sestavinam so po zaslugi improvizacije besedila enkratna (Čistov 1976–77: 166–167).

<sup>421</sup> Hermann Bausinger (1968: 48) jo šteje za le sekundarno lastnost, neposredno navezano na njene primarne lastnosti.



Slovstvena folklorja živi le z vsakokratno aktualizacijo tradicije, ki si z improvizacijo privzema ustrezno zunanjo obliko v folklornem dogodku, tj. oblika prenašanja sporočila in v spominu obstaja le, če se sporočilo aktualizira v kratkotrajnih presledkih (Bausinger 1968: 47). Pri izvedbi vsakega folklornega dogodka, naj se njegov tekst nanaša na pesemsko ali prozno strukturo, njegov izvajalec nujno improvizira, da zazveni na novo. Tradicija in improvizacija sestavljata vzajemno celoto (Bogatyrev 1971: 393–400). Če bi v kateri koli panogi folklorne improvizacija izostala, bi tradicija postala kliše.

Folklorne pripovedi,<sup>422</sup> so veliko bolj podvržene spremembam kot pesmi, katerih gibkost je nekako omejena z ritmom in melodijo, ki se ne spreminjata tako zlahka kot ubesedovanje pravljice (Glonar 1908–1923: 20). Za razliko od njih povedke nastajajo veliko bolj priložnostno in z drugačnim razmerjem med formulativnimi in neformulativnimi plastmi oz. sestavinami teksta. Pravila pomnjenja in reproduciranja tekstov se razlikujejo glede na to, ali so obredna (zagovori, molitve) ali se interpretirajo prosto, ali zastopajo zaprto ali odprto strukturo,<sup>423</sup> ali v njih prevladuje estetska funkcija ali ne.

Na spremembe besedila vpliva *dolžina teksta*,<sup>424</sup> njegova spremenljivost je odvisna od *stopnje povezanosti z drugimi umetnostnimi panogami*<sup>425</sup> in njegova *umetniška dodelanost*.<sup>426</sup> Pravila pomnjenja in reproduciranja tekstov so v različnih žanrih različna. Njihova paleta je razvrščena od natančnega pomnjenja pri pregovorih, reklih, obrednih besedilih mimo svobodnejših, toda še vedno utečenih besedil različnih vrst pesmi do izpolnjevanja čisto splošne kompozicijske sheme po dokaj splošnih pravilih in precej samostojnega tolmačenja vsebine. Pojavom in postopkom, ki omogočajo tekstu obstoj znotraj določene folklorne tradicije, pravi Kiril V. Čistov *tekstualni stabilizatorji* (Čistov 1980: 168).

Specifičnost povezovanja stabilnosti in variiranja v slovstveni folklori je v vsebini tradicije in njeni družbeni funkciji. Variantnost je način obstajanja tradicije, biološke in družbene. Brez variiranja tradicije ni, ker se posebni vidiki njenega obnašanja (realizacija, aktualizacija, manifestacija) uresničujejo v konkretnih položajih, katerih sestavine se spreminjajo.

Na splošno obilica variant priča o razširjenosti kakega besedila in je vsak zapis »pač le postaja na razvojni poti« (Matičeto 1958: 108), toda po izkušnjah tekstologov tekst ni najbolj kakovosten na začetku ali na koncu obstajanja, ampak nekje sredi svoje periode. Tedaj je v pripovednih žanrih najbolj napeta izbira motivov ali tradicijskih formul v obrednih žanrih in lirskih pesmih. Ta vrh se od časa do časa obnavlja s kar najaktivnejšo

<sup>422</sup> Toda le za folklorne pripovedi se more reči, da izvajalec folklornega dogodka, tj. pripovedovalec, vsakokratno snov znova obdelava, medtem ko pri pesmih popolnoma nova obdelava ni pravilo (Latkovič 1967: 11; Matičeto 1958: 147).

<sup>423</sup> Pravljice se razpletajo tradicionalno, medtem ko pogrebni náreki dopuščajo brezmejne možnosti preoblikovanja besedila s številnimi poetičnimi in ritualno ustreznimi motivi – formulami.

<sup>424</sup> Krajše stvaritve so trdnješe, lažje si jih je zapomniti, daljše so bolj podvržene spremembam.

<sup>425</sup> Zaradi povezanosti z melodijo se lirske pesmi bolje ohranjajo kot epske, pri čemer dolžina naredi svoje. Zaradi odvisnosti od melodije pevci prenašajo tudi besede, katerih pomena ne razumejo.

<sup>426</sup> Pesmi in pravljice, ki so dolgo živele med ljudmi, so dobile postopoma relativno dokončno obliko in so manj podvržene spremembam, kot druge stvaritve, ki se še brusijo.

izrabo poetičnih, jezikovnih, idejnih možnosti v praksi talentiranih izvajalcev (Čistov 1976–77: 171).

Povezovanje stabilnosti in variantnosti je navzoče tudi v vseh oblikah živih organizmov, ki se reproducirajo sami. Njihove vrste obstajajo s pomočjo genetskih šifer (»genotipov«), mutacije so povezane s spremenljivimi okoliščinami. Človek je podvržen tem zakonitostim ne le kot biološka enota, ampak kot družbeno bitje. Čistov termin »kultura«<sup>427</sup> v posebnem pomenu enači s terminom »tradicija«. Njegova dejavnost vodi k nastanku stereotipov obnašanja, in ti variirajo glede na družbene skušnje njihovih nosilcev in družbeni položaj, v katerem se realizirajo.

Variantnost je eden temeljnih problemov v teoriji slovstvene folkloristike. V razpravah o njej obstajata dve med seboj izključujoči se konceptiji:

Prva izhaja iz teze o *superstabilnosti* slovstvene folklore. Tedaj se razlike v vnovičnih zapisih besedil iz posameznih žanrov slovstvene folklore obravnavajo kot dokaz razpadanja in poškodovanja ali premajhne ohranjenosti besedil, kar se po teoriji informacije šteje za »šum«, ki motijo to, kar je folklorist dolžan preučevati: normalni tekst, pratekst, invarianto.

Druga izhaja iz teze o *superdinamičnosti* slovstvene folklore. Po tej konceptiji slovstvena folklorika obstaja iz nepretrganih in neomejenih sprememb. Zato so različice v njenih zapisih živ dokaz njenega ustvarjalnega življenja v njej ustreznem okolju, bodisi kot uresničevanje kolektivne tradicije ali individualne pobude, ali rezultat pripovedovalčevega talenta ali nasprotno njegove nespretnosti in negotovosti pri oblikovanju besedila.

K. V. Čistov (1976–77: 161–163, 165) je zadržan do obeh stališč. Po njegovem je variantnost način obstajanja folklornega dela in število variant je premo sorazmerno z njegovo živostjo.

Slovstvena folklorika je tradicijski pojav in vsako tradicijo organsko povezujeta stabilnost in variantnost. Mehanizem variiranja in sistem stabilizatorjev se mora proučevati skladno z vsemi sestavinami komunikacijskega sistema, ki omogoča funkcioniranje slovstvene folklorike: tradicija, izvajalec, tekst, sprejemalec = komunikacijska situacija / folklorni dogodek. Vsak tekst ima vlogo komunikacije med pošiljateljem (oseba, ki ga je ustvarila ali reproducirala) in sprejemalcem. Bolj jasno: ob vsakem besedilu se povežeta pošiljatelj in sprejemalec. To pomeni, da morejo variirati vsi členi komunikacijske triade: pošiljatelj – tekst – sprejemalec.<sup>428</sup>

## II. EMPIRIČNA ILUSTRACIJA

Števan Kūhar je v začetku 20. stoletja v prekmurski narečni različici zapisal razlagalno povedko, ki vsaki božji osebi določa lastno obdobje: V izvorniku se zgodba glasi:<sup>429</sup>

Prād nāmi so prāj jāko vālki pa mōčni lidjé živēli na svēti. Tō so bilī lidjé Očé Bogá.  
Da jā njūva pa mōčni vālka mōgla biti, nan kážā prīšāstni [= pričujoči] dogōdāk:  
Na Tišini pa v-Martānci so sā v-obōma mēstoma idnōg začnoli cārkvī zhídati, pa

<sup>427</sup> Po eni od definicij je kultura negenetski spomin skupnosti.

<sup>428</sup> Veliko bolj podrobno na to temo prim. Stanonik (2001: 156–176).

<sup>429</sup> Karel Štrekelj jo je skrbno opremil z dialektološkimi znaki.

rùšt so tuj na obê cãrkvé v-ãdnom çasi dêvali gòr. Zaj sã já zgòdilo, ka já tišinski tãsar martjãnskomi skriçao, naj njãmi sãkiro posòdi. Tê marjãnski tãskar já pa sãkiro cilò zljãka vrgão na Tišino, çi rávno sta tèvi mésti najmãnjã sãdãn kilomètrof oddãljãnivi ãdna od drügã. – Od nás sã právi, ka smo mi lidjé Siná bòžãga. Za nami pa práj pridãjo lidjé svètoga Dùã. Tê do sã tuj pãuçãki [= palçek] zvalí, záto ka nãdo vékši, kak já pãlãc na ròki, pa dà jì lãjko dvanãjs'at pod ãdnin gãmlãnskin rãšãton mlãtilo (Kùhar [1910–1914] 1988: 151/61).<sup>430</sup>

Na kratko: Pred nami so bili ljudje Boga Oçeta – zelo močni in veliki. To se da potrditi s tem, da ko so na Tišini in v Martjancih zidali cerkev, je martjanski tesar kar zlahka vrgel na Tišino sekiro, čeprav sta kraja oddaljena 7 km. Za sedanji rod pravijo, da smo ljudje Sina Božjega, za nami pa pridejo ljudje Svetega Duha. Imenovali jih bodo palčke, saj ne bodo večji kot palec na roki. In jih bo dvanajst mlatilo pod enim rešetom.

Çe bi ne bilo te prekmurske različice, ki daje možnost celo za razlago, od kod in kdaj se je začel njen folklorizacijski proces,<sup>431</sup> bi bilo težko pojasniti futuristično razlagalno povedko, ki jo je v drugi polovici 19. stoletja zapisal Gašper Križnik:

Pavček bojo ljudje, ki bojo za nami prišli, ti ne bojo nič večji, ko je naš palec. Enkrat so bili pa taki ljudje, da so imeli take palce, kakor je sedaj celo naše truplo. Ti ljudje so dejali: '*Za nami bojo tako majhni ljudje kako naš palec; močni ne bojo, bojo pa bistri*' (Križnik 2020: 402/126).

Omenjeno povedko je Križnik dodal pravljici o nastanku palčkov. Kljub temu da sta povedka in pravljica kronološko najzgodnejši, sta najbolj obrušeni in bi jo bilo brez drugih različic težko umestiti v ustrezno slovensko folklorno tradicijo.

Tukajšnje pravljice, oštevilčene od 1 do 6, po mednarodnem kazalu (ATU 2004) sodijo v pravljčni tip 700.

<sup>430</sup> Prekmurska razlagalna povedka določa vsaki Božji osebi Svete Trojice svoje obdobje: Pred nami so bili ljudje Boga Oçeta – zelo močni in veliki. To se da razložiti s tem, da ko so na Tišini in v Martjancih zidali cerkev, je martjanski tesar kar zlahka vrgel na Tišino sekiro, čeprav sta kraja oddaljena 7 km. Za sedanji rod pravijo, da smo ljudje Sina Božjega, za nami pa pridejo ljudje Svetega Duha. Imenovali jih bodo palčke, saj ne bodo večji kot palec na roki. In jih bo dvanajst mlatilo pod enim rešetom (Kùhar 1988: 151/61 – povzeto v knjižnem jeziku).

<sup>431</sup> V dvanajstem stoletju je italijanski menih *Jóahim iz Fiore* (1130–1202) iz Kalabrije kot mistik med drugim »teološko prevrednotil zgodovino: krščanstvo je razdelil na troje obdobj: Preteklost je povezana z *Oçetom*, s Prvo Božjo Osebo, druga s *Sinom*, z Drugo Božjo Osebo, in tretja s *Svetim Duhom*, s Tretjo Božjo Osebo (Leksikon 2007: 510), in to celo s kronološkimi mejami. Ta nauk njegovih naslednikov v poenostavljeni obliki je v 13. stoletju izzval obsodbo uradne Cerkve; kljub temu vsake toliko çasa pride na dan vse do današnjih dni\* in kaže, da se je že zdavnaj povezal z mitologijo in je nastala bajčno-legendna povedka.

\* V začetku 21. stoletja je bilo v cerkvenem okolju večkrat slišati ali brati tudi apokaliptično: 21. stoletje bo mistično / duhovno / stoletje Svetega Duha – ali pa ga ne bo (*Splošni religijski leksikon* 2007: 510).

## 1. varianta - Gašper Križnik, Pavček (rokopis, druga polovica 19. stoletja; objava 2020)

Je ležal na cesti v prahu, ko so ravbarji šli mimo, jim reče: *‘Počasi stopajte, da me ne pomendrate, počasti stopajte, da me ne poteptate.’*

‘Kje pa si?’ pravijo ravbarji in ga po prahu iščejo; ko ga najdemo, ga nesejo s sabo v hišo, ko ga v hišo prinesejo, začne klicati: *‘Vstanite, ravbarji so! Vstanite, ravbarji so!’*

Pavček se je pred ravbarji v streho skril in oni so precej zbežali. Zjutraj je pa dekla kravam kladala, ga je pa v pušelj zavila, kravi dala, ko je molsti prišla, ji je pa dejal: *‘Le molzi, le molzi, pa meni en malo pusti, le molzi, le molzi, pa meni en malo pusti!’*

Zato so pa kravo zaklali, ko so pa prali čreva, pa smukne Pavček v vodo; za potokom je pa volk pil, pa ga prosi en malo, naj ga prenese; volk mu pove, da gre na rop; ko je Pavček zagledal ovce, začne vpiti: *‘Ovce, bežite, volk gre! Ovce, bežite, volk gre!’* Volk ga je pokregal. *‘Drugokrat moraš drugače vpiti.’*

Ko je bil pa spet volk lačen, gresta na rop, pa zavpije: *‘Pastirji, bežite, volk gre! Pastirji bežite, volk gre!’*

Pastirji pa volka v drva vržejo in se oba ubijeta (Križnik 2020: 402).

## 2. varianta - Franc Senekovič, Povest Palček (rokopis 1898; objava 2011)

Svoje dni sta bila mož in žena. Nista imela nič otrok, bila pa sta silno bogata. Prosila sta noč in dan, da bi njima ljubi Bog le samo jedniga otroka dal, če, nej večjiga kakor paulc, da bi vedela, komu bi svojo bogastvo dala. Ljubi Bog pa je uslišal njune prošnje. Pa je porodila, in res, nej večjiga kakor paulc. Čez nekaj časa pa je začel govoriti in sta ga zelo rada imela. Nekiga dne meni oča iti drva sekati, pa ne ve, kako bi naredil, ali bi vzel živat in voz seboj, da bi potem nabasal drve, ali bi šel potem domov po voz in živat. Ko ončas oče premišljuje, reče mu sin: *‘Le ite v les drv sekati, jaz bom že nah pripeljal.’* Oča pa mu reče: *‘Kaj boš ti, siroče, ker si samo palc dolg, ne moreš vpreči in nič!’* Sin pa mu reče: *‘Mi že bodo mati vpregli, mene pa bodo v konjsko uho posadili, da bodem konje širmal.’* In res; oče gre v les sekati in je radoveden, kako bo pripeljal sin. In čez nekaj časa zagleda oče, da sin že pelje. Ko ta pripelje, prideta dva tata k očetu. Sin reče očetu: *‘Dol me zdigni [deni].’* Oče ga zdigne ven konjske uhe. Ko tata to zapazita, rečeta drug drugemu: *‘Tega boma očetu dol kupila. Ta bode povsodi notri splezal.’* In vprašata očeta, če bi njima hotel dati sina. Oče pa reče: *‘Ne, za cel svet ga ne dam.’* Potem pa tata celo vsoto denarja data očetu. Potem se še oče le vda, dnare pa spravi v žep. Tata pa vzameta dečka s seboj. Ko že grejo precej daleč, utruje se deček in njima reče, da naj ga neseta. In res ga vzame eden gor in ga dene na klobukovo oblancu. Zaj grejo zopet dalje. Čez nekaj časa pa ga srat pritisne ter mu reče: *‘Deni me dol, jaz moram iti srat.’* Unija pa mu rečeta: *‘Ti bi nama rad vujša [ušel].’* *‘Nemo, nej, zares moram iti srat.’* Zdaj ga dene dol, on pa gre malo proč od ceste, kako da bi mislil zares srati. Ko se malo odstrani, zagleda krtovo luknjo in hitro smukne v njo. Ko ga tata iščeta, pa ga ne najdeta nikjer, gresta dalje. Po tisti poti prideta druga dva tata, njima se zdaj oglasi. Ko ga en čas iščeta, pa ga ne najdeta, menita iti dalje. On pa njima reče: *‘Tukaj sem, tu gor odkopljita.’* Ko ga ven skopljeta, vzameta ga seboj. Potem gresta krast v nek farof. Tata ostaneta zunaj, njega pa potisneta skoz okno noter, da bi njima ven daval. Ko pride noter, vpraša glasno: *‘Bi rada vse imela?’* Onija pa mu

rečeta: 'Ne govori tak glasno, drugače še nas kdo sliši.« On pa se še bolj zadere: 'Bi rada imela vse?' Onija ga še bolj svarita, da naj tak glasno se ne dere. On pa na ves glas zakriči: 'Hočeta imeti vse?' Zdaj ga sliši dekla in gre gledat, kaj da je, tata pa zbežita. Ko pride noter, ne najde nikogar in odide zopet ven. Zdaj pa tudi palček spleza skoz okno ven in gre gor na štalo in si pri kraji polek letre [se vleže na kraj poleg lojtrnice], dol vleže ter zaspí. Ko gre jutro dekla kravi jesti davat [dajat], nabaše ga s senom vred in ga nese kravi, ker še je spal in se ni mogel zglasiti. Krava pa ga poje. Ko krava en čas jé, postaja mu vedno bolj tesno. Ko dekla nese drugo krat kravi jesti, zadere se on: 'Nej toliko sena!' Dekla prinese tretjo, četrt krat in njemu je vedno tesno prihajalo in zopet zakriči: 'Nej toliko sena!« Dekla pa gre zdaj po gospoda faimoštra in njim pravi, kaj da neki bo, da krava govori. Faimošter pa se ji začnejo na ves glas smijati. Dekla pa reče, da je resen. Potem grejo seboj ž njo v štalo in njim pravi, da kolikokrat je nesla kravi, vselej je reklo: 'Nej toliko sena!' Faimošter nese tudi ni šipel sena kravi, pa rez je zdaj tudi nekaj reklo v kravi: 'Nej toliko sena!' Faimošter pa so rekli, da se mora krava zaklati in se mora ziskati, kaj da je in kaj da govori v njej. In res. Dekla gre po mesarja, mesar pride, zakolje kravo in vse preiščejo, pa ničesar ne najdejo. Palček pa je v enem kotu pri blekah tičal. Ko nič ne najdejo v trebuhu, zakopljejo v gnoj. Ponoči pa pride volk in požre trebuh s palčkom vred. Ko že en čas žere, gračuje mu vedno bolj tesno in reče volku, da naj pusti ta smrdljivi trebuh in: 'Pojdi, kamor ti jaz velim. Tam pri onem hrami v kamri je veliko lepega mesa in tisto žeri.' Volk ga zares uboga in volk gre, kamor mu on veli. In prišla sta ravno k njegovim starišem. Ko spleza volk skoz okno noter, najde zares veliko lepega mesa. Volk pa začne žreti meso. Palčeku že tesno prihaja in ne more skoro več dihati. Zdaj začne se dreti na ves glas: 'Ne toliko mesa!' Ko stariši čujejo nek glas, grejo gledat. Ko pridejo v kamro, najdejo volka. Zdaj popade oče železnice, mati pa kramp in skočita oba nad volka. Zaj se palček zadere: 'Nej skoz trebuh, tukaj sem jaz!' Ko začujeta glas, spoznata, da je njuniga sina glas. Zdaj vači bujeta volka, trebuh pa razparata. Zdaj skoči palček vesel s trebuha ven ter pozdravi očeta in mater. Zaj ni bilo veselja ne konca ne kraja. In so potem dolgo in srečno živeli. In še zdaj živijo, če še se niso naveličali. Jaz pa sem potem letel domov in še zdaj sem doma (Senekovič 2011: 120–122).

### **3. varianta - Paul Schlosser, Zgodba o Palčku; (povedal Simon Škrabl, b.l.; objava 1912) v nemščini, prev. Staša Petrovič, 2023.**

Nekega kmeta je na Pohorju pri oranju opazoval imeniten mestni gospod. Ni se mogel načuditi, kako vola, vprežena v dvovprego, lepo in pravilno opravljata svoje delo, ne da bi se bilo treba kmetu kaj prida truditi in ju priganjati. Še posebej zanimivo je bilo pri obratih (pri zvrčanju na ozarah), ki sta jih vola opravila brez poziva (samostojno).

Radovedno je vprašal kmeta, kako je to mogoče in dobil presenetljiv odgovor. Kmetu je namreč pomagal Palček, ki je sedel za ušesom enega izmed volov in poskrbel, da je vse potekalo tako, kot je treba.

Mestni gospod se je navdušil nad majhnim pomočnikom in kmetu predlagal, da ga mu proda, kar pa je le-ta odločno zavrnil. Palček pa je svojemu gospodarju prišepnil, naj ga le brez skrbi proda in tako pridobi lepo vsoto denarja, on - Palček, pa se bo že enkrat, po možnosti čim prej, vrnil.

Kupčija je bila sklenjena in kmet je dobil lepe denarce, fini gospodar je posadil Palčka na krajce svojega klobuka in se zadovoljno odpravil proti domu (Mariboru).

Sedeč in gugajoč se na krajcih klobuka je palček nenadoma začutil naravno potrebo, ki jo je treba vsake toliko opraviti. Klical in klical je novemu gospodarju, naj ga vendar že enkrat položi na tla, da bo lahko potrebo opravil, tako kot je navajen, na trdnih tleh. Pa ga mestni gospod ni razumel, saj ni (po)znal pohorskega jezika.

Nuja je bila prehuda in naenkrat je bilo, kot da malo dežuje, čeprav je bilo nebo brez oblaka. Šele takrat se je presenečenemu mestnemu gospodu posvetilo in urno je postavil Palčka na tla. Ta pa je takoj, ko je pod nogami začutil trdna tla, izginil v prvi mišji luknji.

Fini gospod ga je kar precej časa čakal, nato pa obupal in brez Palčka nejevoljen in razočaran nadaljeval pot proti domu.

Palček je medtem prehodil mišji hodnik in pri drugi luknji ponovno prišel na plano. A kje se je znašel? V čisto neznanem okolju.

Šel je v prvo hišo in tam naletel na razbojnike, ki so bili ravno pri obedu.

Ker se je palčku že prav vrtelo od lakote, se jim je skrivaj pridružil, a so ga razbojniki kaj kmalu odkrili. Nad najdbo so bili navdušeni in bili takoj enotnega mnenja, da jim Palček lahko še kako koristi pri njihovih nečednih početjih.

Še isti večer so šli v akcijo. Cilj je bil ukrasti kos šunke. Palček se je moral splaziti skozi ozko špranjo v hišo, kar mu je brez težav uspelo. Vendar je tudi on imel svoj načrt. Ko je prišel do šunke, je začel na ves glas spraševati, kateri kos naj vzame, velikega ali manjšega. Pri tem je zganjal takšen hrup, da so se na kmetiji kmalu prebudili in razbojnike pregnali.

Ti so s Palčkom poskušali še enkrat. Tokrat je bilo treba ukrasti vola. A je Palček spet uporabil svojo znano taktiko ter z vprašanji in s klici ponovno vzganjal takšen hrup, da so se hlapi in dekle prebudili in razbojnike prepodili.

Palček pa je ostal na tej kmetiji, saj se je kaj hitro prikupil hišnemu gospodarju.

Prišel je praznik kolin. Palček je z ramena novega gospodarja opazoval vsemogoče početje. Pri pripravi mase za klobase pa je po nesreči padel v posodo in z maso vred pristal v eni od jetrnih klobas.

Kmalu nato je na kmečko vrata potrkal berač in gospodinja mu je beraško malho izdatno napolnila z dobrotami. Med drugim tudi z jetrno klobaso, v kateri je bil ujet Palček, ki pa se je v neprostoovoljnem zaporu počutil vedno bolj utesnjeneja. Ko sta bila z beračem na poti, je Palček začel na vso moč kričati in beraču prigovarjati, naj vrže torbo proč in zbeži, kar je le-ta v silnem strahu, da straši, tudi storil.

Torbo je nato našla kmetica in jo, vesela nad vsebino, odnesla domov.

Takoj ko je prišla domov, je na ogenj pristavila ponev z mastjo in začela peči slastno klobaso. In kaj je to pomenilo za Palčka? Nič dobrega. Od vročine je začel skakati sem ter tja, z njim pa seveda cela klobasa. Prav plesala je (sta) po celi ponvi. Ko je kmetica to videla, je bila tudi ona prepričana, da straši. Vendar ni zbežala tako kot berač, temveč se je strašljivega predmeta rajši znebila. Klobaso je zalučala skozi okno naravnost na kup gnoja, kjer se je ravno takrat prosto sprehajal pujs, ki je takoj planil na nenadejano pošiljko hrane in klobaso v trenutku požrl. Sedaj je bil Palček resnično v škripcih. In spet je narava, ki je tudi v pujsu vestno opravljala svojo nalogo, njegova rešiteljica. Kaj kmalu se je namreč Palček z glasnim *plump* rešil svojega zavora in se je, sicer res ves zapackan in umazan ter napol nezavesten, znašel na trdnih tleh. Ta zadnja preizkušnja je bila res kruta, saj bi bil skoraj ob življenje. A ga je njegova dobra in vesela narava kaj hitro postavila spet pokonci. Kolikor je bilo mogoče, se je očistil in stopil na cesto.

In glej, pokrajina je bila znana, pred njim je bilo njemu tako ljubo Pohorje. Urno je stekel k svojemu dragemu, pravemu in edinemu gospodarju, mu skočil v objem in

mu kar ni mogel nehati pripovedovati, kaj vse se mu je pripetilo, kje vse je bil in kaj vse je doživel ter pretrpel na tej svoji pustolovščini.  
In veliko veselje je bilo takrat v Pohorčevi izbi (Schlosser 1912: 58–61).

#### 4. varianta - Alojz Bolhar, Palček (zapisal Matija Hajdič, b. l.; objava 1952)

Živela sta mož in žena, ki pa nista imela otrok. 'Ah,« si je želela žena, 'vsaj tako dete bi rada, kakor je moj palec, če večjega nisem vredna.' Njena želja se ji je res izpolnila in dobila je dete, tako majceno kakor palec. Zato je dobilo ime P a l č e k. Ko je bilo Palčku dvanajst let, ga mati pošlje v gozd, da nabere gob za obed. Palčku pa se je v gozdu malce zadremalo, sede na veliko kačjo gobo in zaspi. Pozno ponoči se prebudi. Nekdo se je bil namreč ob njega spotaknil.

'Kaj me brcaš?' se načemeri Palček.

Tisti, ki se je bil spotaknil ob Palčka, je bil namreč tolovaj. Drugi tolovaj je šel za prvim in tudi zadene z ного ob Palčka.

'Prijatelj,' se zadere Palček, 'ali te ni sram, da me po krivici brcaš?'

Tolovaj gleda, gleda, pa nikogar ne vidi. Prižge vžigalico, pa zapazi, da se na gobi repenči majhen možiček. 'Ravno tebe potrebujeva, Palček,' pravi vesel prvi tolovaj.

'Ti boš pa najin najboljši pomagač, ker si tako majhen. Hajdi z nama!'

Pa pridejo do bogatega posestnika. Tam pošljeta Palčka v hlev, da jima znotraj odpre, ker hočeta konja ukrasti. Palček se res privleče skozi luknjico v hlev. Razgleda se in vidi dva konja: starega in mladega. Zato kar glasno vpraša tolovaja, ki sta stala pred vrati: 'Starega ali mladega?'

'Tiho, Palček, tiho!' ga svari prvi tolovaj. 'Sicer se gospodar prebudi, pa pojdemo praznih rok od tu.'

'Hočete starega ali mladega!' se zadere Palček jezen

Gospodar se res prebudi in pride z lučjo v hlev. Seveda sta se tolovaja že prej skrila.

'Čemu mi svetiš, norec?' zakriči Palček nad gospodarjem. – Gospodar pogleda po vseh kotih, od kod prihaja tako močen glas, pa nikogar ne vidi.

'Prosim te, ne sveti mi vendar naravnost v oči!' se oglasi Palček znova. Gospodarju so se že prej ježili lasje. Ko pa vnovič zasliši odločni glas, pa nikogar ne vidi, se zgrozi in zbeži v hišo.

Medtem pa mu tatovi odženejo najlepšega konja.

Pri drugi hiši je gospodarila ženska. Tolovaji se dogovore, da ji pokradejo maslo, in zopet pošljejo Palčka naprej. 'Veliko ali malo?' vpraša tiste pred durmi.

'Bodi vendar tiho, drugače nam vse pokaziš!« ga svari veliki tolovaj.

Toda Palčku tudi sedaj svarilo ne zaleže.

'Veliko ali malo?' se še bolj zadere in že sedi na polnem loncu masla.

Žena se prebudi in takoj misli, da ji hočejo ukrasti maslo. Zato luči ne prižge, temveč hiti kar v temi v shrambo in zgrabi lonec z maslom, da bi ga odnesla.

'Kam pa me neseš, baba?« se zadere Palček na loncu. Tega se gospodinja tako prestraši, da spusti lonec in zbeži nazaj v sobo ter se dobro zaklene.

Vtem pa ji tolovaji odneso vse maslo.

'Konja in maslo že imamo,' pravi prvi tolovaj. 'Zdaj potrebujemo še mesa.' – Pa pridejo do mesarja in zopet naženo Palčka v mesnico.

'Kože hočete ali meso?'

'Tiho, Palček, tiho!' ga učijo tolovaji. 'Lahko se prebudi mesar.'

'Torej: kože ali meso?' zakriči Palček in že se spravi na kup mesa. Mesar se res prebudi, steče v mesnico, pograbi meso in kože ter hoče vse skupaj odnesti.

‘Norec, kaj me tako tiščiš?’ se oglasi Palček.

‘Joj, to je pa gotovo sam vrag!’ se prestraši mesar, spusti kože in meso na tla ter zbeži v hišo.

Ko se je tolovajem vse tako posrečilo, odidejo domov v svojo, pod velikim bregom skrito hišo. Pripravijo si dobro večerjo ter jedo in pijo. Za Palčka pa se nihče ne zmeni.

‘Hoj, gospodje, kaj pa jaz? Ali naj samo sline požiram?!’ se načemeri Palček. ‘Tudi jaz sem lačen.’

‘Ti pa glodaj kože!’ se zasmije prvi tolovaj, drugi pa se mu režijo.

Palček zgrabi šibo in spleza na streho.

‘Hišo vam razbijem,’ se dere in mlati po strehi. ‘Vi grdi, nehvaležni tolovaji!’

Pravijo, da še dandanes sedi Palček na strehi, razbija in kriči. Naj ljudje le vidijo, da res ni vredno pomagati tolovajem (Bolhar 1965: 99–101).

## 5. varianta - O palčku (povedal Jože Dolenc, zapisala Tadeja Kadunc, Četena Ravan 2010; tu prva objava 2023)

Ánkát sa pod Starm varhom grabl listje za stajla. Pa dobeja pod anm štoram palčka, ke se ni do cajta sekreu. Odnesej ga damu, pa ga daja na pieč.

U nedejla, ke sa šel h maš, daja palčka na pieč pod lončen lonc, pa mu naročeja, de mor bit čist tih, če slučajn prideja ravbari krast.

No ... Ravbari sa pa ries čakal, de sa domači odšel od duoma, pol sa pa kuj udarl v hiša, pa začiel jeskat dnar pa hrana. Pol sa se pa namenil, de boja vziel krava s štale. Štala pa je bla zaklejnena pa odznuotri zareglana. Pa sa začiel jeskat kluč od štale. An ravbar pa le zagleda tist lonc, ke je bil na peč, ga odzigne, pod nem pa zagleda vsega prestrašenga palčka. Sa djal palčku: ‘Zdej boma pa tebe potisn skuoz ključavnca u štala, de boš nam odznuotri urata odréglu.’ No ... pa ga ries potisneja skuoz ključavnca u štala, pa palčk pade lih u truga z riezanca za krave, pa se hlebok zakuople nuotar u riezanca.

No ... , ke pa pride gospodar od maše, pa odnese truga z riezanca kravam. Krava je riezanca požarła, pa tud palčka zravn.

Pol pa grie diekla krava moust. Ke začne moust tista krava, ke j palčka požrła, se naankat von s krave zasliš: ‘Pou pomous, pou men pust, pou pomous, pou men pust!’ diekla se pa ustraš pa leti gospodarju poviedat. Gospodar pa prau, dej treba krava zaklat, ke j gotov začarana.

Hiter pokličēja mesarja, de j krava zaklou, pa nariedu krvavice. Po nasrieč je palčk paršu u ana krvavica. Diekla j dala karvavica kuhat. Hmal se pa zasliš von z lonca: ‘Peče, peče, peče, peče.’ Oglasu se j palčk, kej biu u karvavic, ke ga je pekl. Lih takat pa pride u kuhna ána beračica, pa pruos za hrana. Diekla pa zagrab tista krvavica, pa ja varže beračic u mauha. Beračica ja zadovolna mahne naprej skuoz gmajna h druh kmeti prost [k drugi kmetiji prositi].

Sried gmajne pa se von z mauhe zasliš: ‘Stara baba mauha pust, stara baba mauha pust!’

Beračica se tekuoj ustraš, de varže mauha s karvavica dol po gmajn, pa leti naprej. No ... lih tam okol se j pa klatu an prou sestradan vouk. Ke j zavohu karvavica, j sam parletu pa hautnu, pa ni bel ne mauhe ne karvavice več.

No, tok se j palčk znajdu v vaukun [volkovem] želuodcu. Pa se spoune, de ma mejhn puópčnk u varžet. Hitar se rieš von s karvavice, pol pa začne dielat lukna u



vovkum želuodcu. Vouk j začieu od bolečine tult, pa hitar leti h an vòd, de be ublažu bolečine pa žeja.

Tam bliz j pa hodu lih an louc. Prou hitar je zagliedu vouka, kok se vala pa tul od bolečine tam ob vod. Namier pušla u vouka, pa j sam puoču, pa j biu vouk ob živlėje. Takat j pa že palčk zliezu von s trebha. Louc ga j vod lep umeu. U vovku trebuh sta pa nabasala kamna pa ga dala u voda.

Polj pa palčka odniesu nazaj tam, kier ga j kmet dobu, ke j grabu listje.<sup>432</sup>

## 6. varianta - Mezinček (zapisala Sonja Lipušček; objava 1989)

Nekoč je živel a mati, ki ji Bog ni dal otrok, toda kljub temu je vztrajno molila in upala, da se bo nekoč njena želja izpolnila. 'Pa čeprav bi bil prav majhen, kot mezinček!' je ob koncu molitev in vzdihovanja dodala. Nekoč pa se je pri tem obredju zgodil čudež. Prednjo je stopila sama nebeška mati, ji podala prav majhnega otročička in izginila.

Srečna mati ga je zavila v majhne krpice, takoj drugi dan pa je sešila vse, kar otročiček pač rabi. Ker je bil tako majhen, mu je dala ime Mezinček, a začuda – znal je že govoriti in hoditi. Sedaj ji ni bilo več dolgčas in kmalu je okusila skrbi, ki jih povzročajo neposlušni, predrzni otroci. Mezinček se je namreč zelo rad sprehajal po dvorišču, kar pa je bilo zanj smrtno nevarno: pohodila bi ga lahko živina, hlapci, brljava dekla, poključvale kokoši, pojedla mačka. Pa se je domislila, da bi vseh teh skrbi ne bilo, če bi malčka nosil mož na klobuku. Oče je privolil, saj je imel Mezinčka rad, in že naslednji dan ga je odnesel k spravilu sena. Razposajenec je tekal po klobukovem krajcu okoli očetove glave, jahal na njegovem ušesu in plezal na vrhu klobuka.

Posušeno seno so hlapci naložili na voz, posedli nanj in odrinili proti domu. Tudi Mezinček bi se rad peljal na visoko naloženem vozu. Sitnaril je in sitnaril, dokler ga oče ni vrgel gor s klobukom vred. Porednež pa ni miroval, kot je obljubil, temveč se je šel sprehajati po senu in se v njem izgubil. Oglašal se je, ko so ga poklicali, a najti ga niso mogli. Oče je nazadnje odločil, naj seno premečejo na skedenj; kdor pa bo pokladal živini, naj seno dobro pregleda.

Toda kratkovidna dekla je že drugo jutro vrgla Mezinčka s senom v jasli in kmalu je izginil v kravjem trebuhu. Ko je prišla do te krave z vedrom, da jo pomolze, se je iz trebuha oglasilo:

'Cuzi, muzi, cuzi, muzi, dekla kravco muzi!'

Zavpila je in prestrašena zbežala.

'Kam bezljaš?' so jo dražili hlapci.

'Pojdite pa vi must, boste videli, da krava govori!' jih je osorno zavrnila.

Hlapci so radovedni prihiteli v hlev in kmalu zatem prestrašeni pridirjali ven.

'Krava govori!' so vzklikali in razjezili gospodarja, da je šel molst. Takoj je spoznal glas.

'To je Mezinček, ne krava! Hitro jo zakoljite, da ga rešimo!'

Hlapci so se lotili neprijetnega dela, a je bil strah odveč – mali je namreč sam prilezel ven, ker mu je notri preveč zaudarjalo.

Odslej je moral sedeti na kuhinjskem oknu, da ga je imela mati pred očmi.

<sup>432</sup> Arhiv slovstvene folklore ISN, Marija Stanonik, sign. 13218.

‘To je pasje življenje,’ je godrnjal sam s sabo, ‘raje grem po svetu, pa naj se zgodi karkoli.’

Ko se je mati sukala, vsa zaverovana v kuhanje, okrog ognjišča, se je mali spustil z okna in jo mahnil čez travnik proti gozdu. Ves dan je hodil in pod večer je došel do velike skale. Stisnil se je pod suh list, a še preden je zaspal, je nekaj strašno prilomastilo, da so se tla tresla. Pokukal je ven in zagledal velikana, ki se je ustavil prav poleg njega.

‘Rokus-pokus-odpri se!’ je zagodrnjal, skala se je odprla in velikan je vstopil. Mezinček je pohitel za njim, bil je pač radoveden otrok. Komaj je splezal čez prag, že ga je skoraj oslepil žar zlata, ki je ležalo kar po tleh. Velikan je stopil do police, kjer je imel skrbno skrito stekleničko.

‘Tu je moja moč!’ se je zakrohotal in srknil. Kako se je Mezinček začudil, ko je videl velikana v trenutku pomlajenega in še močnejšega kot prej. Hitro je smuknil ven in se odpravil domov.

Očetu je natančno povedal, kaj vse je videl. Spočetka mu ni verjel, a ker le ni odnehal, si je mislil, da ga nekaj korakov čez travnik res ne stane veliko. Čeprav še nekoliko jezen, je položil Mezinčka na klobuk in odšel v ono smer. Pred skalo je Mezinček zavpil:

‘Rokus-pokus-odpri se!’

In res, skala se je odprla, iz nje je zasijalo zlato v sončni luči.

‘Pustiva to,’ je rekel Mezinček očetu, ki se je že sklonil, da bi ga naložil v žepe. ‘Daj mi raje piti iz tiste stekleničke na polici!’

Oče je malemu skrbno podprl steklenico, da ne bi polil. Komaj je prvič srknil, je že zrasel očetu do kolena; še nekajkrat je povlekel in že je bil lep, močan mladenič. Z očetom sta naložila zlata, pa tudi stekleničke nista pozabila, in zadovoljno odkorakala domov. Lahko si mislite, kako so se domači čudili.

Ko se je velikan vrnil in dobil zakladnico oropano, se je hotel maščevati nad celo vasjo. Toda Mezinček je popil vse, kar je ostalo v oni steklenici; postal je močnejši kot velikan in ga je zlahka premagal.

Odslej so tu ljudje živeli v miru in blagostanju, saj je Mezinček razdelil mednje ves velikanov zaklad (Dolenc 1989: 181–183).

### III. PRIMERJALNA ANALIZA

Poleg nemške različice s slovenskega ozemlja (Schlosser 1912: 58–63),<sup>433</sup> je znanih še pet, skupaj šest različic, ki so bile zapisane v razponu enega stoletja: od druge polovice 19. stoletja do druge polovice 20. stoletja. Če dodamo še prvi dve, ki sta žanrsko in motivno popolnoma drugačni, je vsega skupaj kar osem variant. V prejšnjem razdelku so razvrščene kronološko; zaradi njihove sorazmerne kratkosti jih je bilo mogoče objaviti cele, da se bralec in bralka lahko srečata z njimi najprej neposredno in se pri njihovi analizi, morebiti za šolsko rabo, lažje znajdetata.

V futuristični razlagalni povedki, ki jo je zapisal Gašper Križnik sredi 19. stoletja, je navzoča skrajnost v preobrazbi iz velikega v majhno. Velikani napovedujejo, da bodo njihovi daljni potomci postali veliki kot imajo oni velike palce na roki, od tod »palčki«.

<sup>433</sup> Da ta varianta zanesljivo izhaja iz nemške, bavarske, folklorne tradicije, potrjuje Palček Nikec v slovenskem prevodu *Schönwerthovih pravljic* (2015: 74–75).

Toda če primerjamo palčke v naslednjih variantah, so veliko manjši; takšni so kot so palci na rokah današnjega človeškega rodu.

## 1. Status upovedenih oseb

V vseh šestih variantah<sup>434</sup> nastopajo sorazmerno premožni kmetje, ki jim ravbarji (1. in 5. varianta), tatovi (2. varianta), razbojniki (3. varianta), tolovaji (4. varianta) nameravajo ukrasti živino, meso, maslo. Župnik (2. varianta) in mestni gospod (3. varianta) dajeta slutiti, da pravljica izhaja iz višjega socialnega kroga. Da sta bila nesojena starša »silno bogata«, je bilo najbrž treba poudariti zato, da bi bila njuna sreča popolna, če bi imela še potomca (2. varianta). Paul Schlosser (1912: 74) navaja zanjo nemške vire, začeniši z Grimmom, vendar je Franz Xaver von Schönwerth (2017) zanesljivejši.

## 2. Prošnja za otroka

V dveh variantah si par zelo želi otroka; še toliko bolj, ker sta bila »silno bogata« (druga varianta), saj premoženja nimata komu predati. V četrti varianti tudi gre za par, a si otroka izrecno želi le žena, medtem ko tretja varianta, ki je po zapisu najmlajša, zaradi legendnega začetka deluje kot najstarejša; saj se zgodi čudež, da materi, ki sama prosi zanj, podari otročka nebeška mati Marija. Prva, tretja in peta varianta tega motiva nimajo.

## 3. Otrokovo ime

V najzgodnejši varianti je *Pavček* osebno ime. Medtem ko se v drugi in tretji varianti imenuje *Palček* brez komentarja, se četrta in šesta začeta z razlago, od kod in zakaj osebno ime *Palček* (4. varianta) oz. *Mezinček* (6. varianta), kar je najbrž sad literarizacije. V narečni varianti je palček občno ime (5. varianta).

## 4. Prostor

Tla so palčkov osnovni življenjski prostor.

- Ravbarji naletijo nanj v cestnem prahu (1. varianta).
- Dvanajstletnega mati samega pošlje v gozd po gobe. On pa na eni od njih zaspi (4. varianta).
- Kmet ga dobi pri grabljenju listja v gozdu (5. varianta).
- Stisnil se je pod suh list (6. varianta).

Ko ga ljudje, misleč da zaradi njegove varnosti (»Mezinček se je namreč zelo rad sprehajal po dvorišču, kar pa je bilo zanj smrtno nevarno: pohodila bi ga lahko živina, hlapci, brljava dekla, poključvale kokoši, pojedla mačka. Pa se je domislila, da bi vseh teh

---

<sup>434</sup> V nadaljevanju so označene z zaporedno številko.

skrbi ne bilo, če bi malčka nosil mož na klobuku«) posadili na klobuk (2. 3., 6. varianta), hoče na zemljo s pretvezo<sup>435</sup> in se lastniku

- skrije v »krtovo luknjo« (2. varianta),
- izgine »v prvi mišji luknji« (3. varianta),

ki se v literarizirani varianti predelata v votlino, obdano z zlatom (6. varianta).<sup>436</sup>

Le pri delu je pripravljen biti visoko, namreč v ušesu konja, ki ga vodi do očeta v gozdu (2. varianta) ali mu pomaga orati (3. varianta).

## 5. Kupčija

- Oče se vda na palčkov nasvet. - Kaj bo z njim mestni gospod, ni pojasnjeno (3. varianta).
- Oče se končno vda.<sup>437</sup>

## 6. Tatvine

Tatovi nameravajo s palčkovo pomočjo lažje ropati (2. varianta). Ravbarji (1. 5. varianta), razbojniki (3. varianta), dva tolovaja: »Ti boš pa najin najboljši pomagáč, ker si tako majhen. Hajdi z nama!« (4. varianta);<sup>438</sup>

- V notranjost ga potisnejo skozi okno (2. varianta).
- skozi ključavnico v štaló (5. varianta).
- mora se splaziti skozi ozko špranjo v hišo (3. varianta).
- se privleče skozi luknjico v hlev (4. varianta).

Ukrasti mora vola, šunko (3. varianta), konja, maslo, meso (4. varianta), kravo (5. varianta), a Palček s kričanjem opozarja lastnike na nevarnost:

- *Vstanite, ravbarji so! Vstanite, ravbarji so!* (1. varianta).
- *Ovce, bežite, volk gre! Ovce, bežite, volk gre!* (1. varianta).
- *Pastirji, bežite, volk gre! Pastirji bežite, volk gre!* (1. varianta).

Ponavadi ni tako neposreden, temveč posredno z glasnim kričanjem daje vedeti, da so v hiši navzoči nepovabljeni gostje. Do izraza pride reduplikacija, ki se zvočno stopnjuje, kar je nakazano z napovednim glagolom:

<sup>435</sup> Na tatovem klobuka vpije: »Deni me dol, jaz moram iti srat.« Unija pa mu rečeta: »Ti bi nama rad vujša« [= ušel]. »Nemo, nej, zares moram iti srat« (2. varianta).

Schlosser opisuje: »Sedeč in gugajoč se na krajcih klobuka je palček nenadoma začutil naravno potrebo, ki jo je treba vsake toliko opraviti. Klical in klical je novemu gospodarju, naj ga vendar že enkrat položi na tla, da bo lahko potrebo opravil, tako kot je navajen, na trdnih tleh. Nuja je bila prehuda in naenkrat je bilo, kot da malo dežuje, čeprav je bilo nebo brez oblčka. Šele takrat se je presenečenemu mestnemu gospodu posvetilo in urno je postavil Palčka na tla« (3. varianta).

<sup>436</sup> Mezinček pa je le priča velikanovih besed: »Rokus-pokus-odpri se!« (6. varianta) in urno pohitel za njim v zlata poln prostor, ki ga je odprla skala (6. varianta).

<sup>437</sup> Pri 1., 4., 5., 6. varianti tega motiva ni.

<sup>438</sup> V šesti varianti motiva tatvine ni.

Ko pride noter, vpraša glasno: »*Bi rada vse imela?*« [...]

On pa se še bolj zadere: »*Bi rada imela vse?*«

On pa na ves glas zakriči: »*Hočeta imeti vse?*«

Zdaj ga sliši dekla in gre gledat, kaj da je, tata pa zbežita (2. varianta).

»*Starega ali mladega?*« [konja],

[prvič] glasno vpraša tolovaja«,

[drugič]: se zadere Palček jezen

»*Veliko ali malo?*« [masla],

[prvič] vpraša, [drugič] se še bolj zadere

»*Torej: kože ali meso?*« [drugič] zakriči Palček (4. varianta).

Vsi od kraja ga podučujejo, naj bo pri nečednem opraviilu tiho, toda ravno s tem, ko v smislu antiteze naglas kriči, prikliče lastnike, da zavarujejo premoženje. Schlosser v nemščini slovenskih verzov ni ustrezno dobesečno prevedel, ampak je dejanje opisal: »Pri tem je zganjal takšen hrup, da so se na kmetiji kmalu prebudili in razbojnike pregnali« (3. varianta).

Premisleka vredna je Schlosserjeva avtoprojekcijska razlaga: »Pa ga mestni gospod ni razumel, saj ni (po)znal pohorskega jezika.«

Tukajšnje variante kompozicijsko poganja kontrast med drobnim bitjem, ki pomaga fizično velikim tolovajem, in njegovim krepkim glasom, s katerim zbega vse od kraja: nje, ki ga zaradi kraje silijo molčati, in okradene, ker ga zaradi majčkenosti ne opazijo.

## 7. Seno in molža

Palček se izgubi v živinski krmi in pristane v kravjem vampu:

- Zjutraj je pa dekla kravam kladala, ga je pa v pušelj zavila, kravi dala, ko molsti prišla (1. varianta).
  - Ko tata zbežita, gre palček na hlev in se uleže na kraj sena. Zjutraj ga dekla z zagrabkom vred odnese kravam in ta ga poje (2. varianta).
  - palčk pade lih u truga z riezanca za krave, pa se hleok zakuople nuotar u riezanca [...] Krava je riezanca požarla, pa tud palčka zravn (5. varianta).
  - Porednež [...] se je šel sprehajat po senu in se v njem izgubil. [...] dekla je že drugo jutro vrgla Mezinčka s senom v jasli in kmalu je izginil v kravjem trebuhu (6. varianta).
- Palček z ritmično in zvočno tehniko opozarja nase:
- *Le molzi, le molzi, pa meni en malo pusti, le molzi, le molzi, pa meni en malo pusti!* (1. varianta)
  - *Nej toliko sena! Nej toliko sena! Nej toliko sena!* (2. varianta).
  - *Pou pomous, pou men pust, pou pomous, pou men pust!* (5. varianta)
  - *Cuzi, muzi, cuzi, muzi, dekla kravco muzi!* (6. varianta).

Pri 1., 3., in 4. varianti tega motiva ni.

Razen pri prvi v navedenih variantah (2., 5. 6. varianta) kravo zakoljejo, da rešijo palčka iz njene notranjosti, pri tretji in četrti varianti s kravo povezanega motiva ni. Pri Schlosserju je v podobni vlogi pujs, le da jo bolj srečno odnese, saj ga ne zakoljejo, ker pride palček na dan po naravni poti po iztrebljanju.

## 8. Klobasa in berač/-ica

Pač pa že prej zaradi kolin zakoljejo drugega in tedaj se samo pri dveh variantah pojavi motiv klobase, v katero palček nesrečno zaide:

- Diekla j dala karvavica kuhat. Hmal se pa zasliš von z lonca: '*Peče, peče, peče, peče*' (5. varianta).
- Od vročine je začel skakati sem ter tja, z njim pa seveda cela klobasa. Prav plesala je (sta) po celi ponvi (3. varianta).

Ta in naslednji motiv sta navzoča samo v dveh variantah, ki sta pa geografsko daleč narazen, zato ni mogoče, da bi neposredno vplivali ena na drugo, lahko pa je obstajal pred časom, od koder sta se ohranila v začetku dvajsetega stoletja ena varianta v Slovenskih goricah (2. varianta) in druga še več kot sto let pozneje v pogorju pod Blegošem (5. varianta).

- Kmalu nato je na kmečka vrata potrkal berač in gospodinja mu je beraško malho izdatno napolnila z dobrotami. Med drugim tudi z jetrno klobaso, v kateri je bil ujet Palček (3. varianta).
- Lih takat pa pride u kuhna ána beračica, pa pruos za hrana. Diekla pa zagrab tista krvavica, pa ja varže beračic u mauha (5. varianta).

## 9. Straši!

Ko sta bila z beračem na poti, je Palček začel na vso moč kričati in beraču prigovarjati, naj vrže torbo proč in zbeži, kar je le-ta v silnem strahu, da straši, tudi storil (3. varianta).

Sried gmajne pa se von z mauhe zasliš: '*Stara baba mauha pust, stara baba mauha pust!*'

Beračica se tekuoj ustraš, de varže mauha s karvavica dol po gmajn, pa leti naprej (5. varianta).

Torbo je nato našla kmetica in jo, vesela nad vsebino, odnesla domov (3. varianta).

Kolikor se pojavi, je trem (1., 2., 5.) variantam skupen samo motiv volka, ki pa v tem primeru nima formulativno oblikovanega konca. V (5.) varianti ga deloma privzame iz Grimmove *Rdeče kapice*, v drugi varianti volka pobijejo že v nevarnosti zanj palčkovi domači, medtem ko v prvi varianti pastirji pokončajo oba: volka in palčka.

Motiv palčka pod loncem na peči spominja na lonec pri *Mojci Pokrajculji* (5. varianta).

Pravljica o palčku/Palčku ima štirikrat (2., 3. 5. 6. varianta) zaprto strukturo, saj se po vseh peripetijah palček vrne na izhodišče, pri četrti je moralistični konec nekako vsiljen, prva varianta pa sploh ni pravljica, saj se konča tragično.

Snov tukajšnjih variant je večinoma rustikalna. Le v zadnji, najnovejši, šesti varianti je podzemni prostor opremljen z zlatom.

Prvo presenečenje je, da po zapisu najzgodnejša varianta sploh ni najdaljša, niti dolga ne. S tem se zamaje morebitna teza, da se sčasoma besedila obrusijo v najbolj dodelano varianto. Po dolžini tekmuteta med seboj dve štajerski varianti; deloma narečno zapisana 2. varianta iz Slovenskih goric in 3. varianta izpod Pohorja, prevedena iz nemščine. Schlosser izstopi iz pravljicne imaginacije s sočutjem: »Ta zadnja preizkušnja je bila

res kruta, saj bi bil skoraj ob življenje. A ga je njegova dobra in vesela narava kaj hitro postavila spet pokonci.«

Na koncu se pokloni pokrajini, ki jo je vzljubil on sam: »In glej, pokrajina je bila znana, pred njim je bilo njemu tako ljubo Pohorje« (Schlosser 1912: 58–63).<sup>439</sup>

Edina narečno zapisana varianta iz poljanskega pogorja je najbolj povezana z okoljem, saj je celo zemljepisno locirana. Palček se iz volčjega želodca reši s »puópčnkom«<sup>440</sup> Palček ima v njej osrednje mesto s trikratnimi ponavljanji »*Pou pomous, pou men pust, pou pomous, pou men pust!*« [pol pomolzi ... ]; »*Stara baba mauha pust, stara baba mauha pust!*«; »*Peče, peče, peče*« v funkciji kompozicije, saj se tem doseže, celo nekako izsili, da se premakne prostor dogajanja (5. varianta).

V primerjavi z drugimi variantami se vidi, da poknjižena četrta sploh ni tako dobra. S podrobno analizo bi se dalo lepo prikazati, kje je urednik posegal vanjo tudi avtorsko. Podobno velja za šesto varianto. Njena gostobesednost in sentimentalnost dajeta vtis, da je literarizirana, saj so komentarji zapisovalke odveč in bi morebitne navzoče poslušalce dolgočasili. Tudi pripomba o očetovi čustvenosti ni v skladu s folklorno naravo besedil. In prav tako ne dokazi o Mezinčkovi otroški nemirnosti ter iskanje logike, češ da ga je dekla vrgla h kravam v jasli, ker je bila kratkovidna in do gospodarja osorna.

Legendni uvod lahko celo meri na njen starodavni izvor. Živinska krma (seno), krava, palčkovo (tokrat z imenom Mezinček) oglašanje iz njenega trebuha (vampa) – »*Cuzi, muzi, cuzi, muzi, / dekla kravco muzi!*« – in njegov beg od doma so standardni motivi. V nadaljevanju pa je pravljica sprijeta z neko drugo ali pa ta celo na silo pilepljena nanjo.

Iz analize je videti, kako so posamezne variante sestavljene iz posameznih formul, ki se selijo iz besedila v besedilo, podobno kot pri pesmih (Kumer 1965: 1153–1158).



Leta 1900 je v otroškem glasilu *Vrtec* izšla zgodba z enakim naslovom Palček (*Vrtec* 1900: 5) kot zgoraj omenjene. Vsebuje vse zgoraj opažene motive:

1. Mož in žena sta bila neizrečeno vesela svojega Palčka<sup>441</sup> (= 2., 4., 6. varianta).
2. Pri oranju z volom iz njegovega ušesa je nanj naletel bogat gospod (= 3. varianta).
3. Palček očetu prišepne, naj ga le proda, saj bo prišel nazaj (= 3. varianta).

Iz mošnje trosil denar, potem pa še sam skočil ven (= 3. varianta).

Pastirji (= 1. varianta).

Hoče pasti, a se mu ne posreči; krava ga požre s travo vred (= 2., 5., 6. varianta).

V njej vpije, ker se hoče rešiti iz nje (= 1., 2., 6. varianta).

Kravo zaklali (= 2., 5., 6. varianta).

Vdelali ga v klobase (= 2., 3. varianta).

Postane mu vroče, ko se klobase kuhajo v peči (= 3., 5. varianta).

V naravi se skriva pod gobo (= 4. varianta).

<sup>439</sup> Prevedla Staša Petrovič 2023.

<sup>440</sup> Imenovan tudi »nožička«, nekdanji značilni fantovski nožiček, morda samo na Poljanskem.

<sup>441</sup> Posebnost zgodbe, da je poudarek na očetu. Najprej pokliče očeta in ta ga najprej pozdravi.

Roparji ga s silo vzamejo s seboj (= 4, 5. varianta).

Palček kriči in tako ljudem v hiši sporoča, da so nepridipravi na delu (= prva, 4. varianta).

Vrnitev v domačo hišo (= 2., 3., 6. varianta).

Na tej podlagi bi lahko trdili, da je izhodišče spredaj navedenih pravljic tukajšnja objava. Vendar to ne drži; že zato ne, ker sta bili vsaj dve pravljici (1., 2. varianta) zanesljivo zapisani že pred to objavo. Vsekakor pa jih je avtor te zgodbe moral poznati, drugače jih ne bi mogel združiti.

Ob avtorskih komentarjih ob posameznih palčkovih dejanjih ni mogoče spregledati, da je ta zgodba o palčku literarizirana.<sup>442</sup>

---

<sup>442</sup> Že leta 1875 je otroško glasilo *Vrtec* objavilo prevod z naslovom *Pálček*. Palček je bil najmlajši v revni družini s sedmimi dečki. Iznajdljivo in prebrisan o jih reši pogube in lakote. S tukajšnjimi variantami nima nobene druge povezave, razen motiva velikana, ki je tu ljudožerec. (Ni pojasnjeno, iz katerega jezika je prevod, ali iz nemščine ali katerega slovanskih jezikov.)



# POETIKA BALADE O NESREČNIH ZALJUBLJENCIH S CVETLIČNO POANTO

Gradivo za tukajšnje poglavje je zbrano iz treh razdelkov, ki jih je Karel Štrekelj v *Slovenskih narodnih pesmih I* (1895–1898) poimenoval po motivu, s katerimi se končujejo, in z njimi tolažijo sprejemalce, tj. (včasih) poslušalce in (danes) bralce) ob tragičnih smrtnih enega ali obeh od nesrečnih zaljubljenecv.

Iz groba rastoči cvetlici se združita. A. (726-739),

Iz groba cvetoči cvetlici se združita. B. (740),

Iz groba rastoči cvetlici se združita. C. (741-747).

Štrekelj je diplomatsko zabrisal povod ali vzrok tragičnih smrti v tukajšnjih baladah.<sup>443</sup> Čeprav se tako rekoč vse končujejo z dodanim cvetličnim okraskom, jih je po notranji vsebini mogoče razdeliti v tri tipe.

## I. ROMEO IN JULIJA PO SLOVENSKO

Dva se shajata njunim domačim navkljub. Vendar ni jasno, zakaj so proti. To ne more trajati v nedogled, kar privede do tragičnega konca: »Merji [umri], mili, merji / Vu soboto večer, // Ja pak si vumerjem / Vunedelu jutro. // Skupa su vumrli, / Skupa pokopani.

Na grobu je zrasel / Barbarik zeleni. // Barbarik se jovil, / Rožicu je povil. // Vište, glejte, ludi, / Preveliku ljubav! (Bela Krajina, Š-740).

Morda pa je navedeno besedilo celo nastalo kot nekakšen daljni odmev na Shakespearovo tragedijo *Romeo in Julija* (1594/95) (*Svetovna književnost* 1984: 400–401).

### 1. Ali poroka ali posvečeni stan

Uvod v drugi tip je lahko pesem *Nevesta umrje*. Še en dan prej se pojoč veseli poroke drugo jutro ob devetih. (Devica) Marija pa ji napove, da se to ne bo zgodilo, zakaj mati se je zaobljubila, da bo rodila ali sina za mašnika ali hčerko nuno. S tem ko jo je oddala v zakon, je besedo prelomila in s tem priklicala nesrečo v hišo.

Ženin pride s svati in starešina povprašuje po nevesti. Mati ne upa ali ne zmore z resnico na dan. Tretjič je ne vpraša več, ampak vstopi v njeno kamrico in nevesto najde mrtvo. Tako kot prej nevesta se zdaj ženin sprašuje, kaj se je »Bogu zameril«.

‘Če si ti umèrła zavoljò mene, / Naj umèrjem jaz za tebe!’ /Prejèl se je za glavò, / Vèrgel sè je v bèlò posteljò: ‘Tebe bodo pokopali / Na prelèpi solnèni kraj / Mene pa bòdò pokopali / Taj na hladni krivèni kraj. / S tvojega groba bòde rastla / Lèpa

<sup>443</sup> Toda to ni zadoščalo, da so mogoče prav nekatere od njih vznejevoljile varuhe morale (Stanonik 2012: 384–397) ob začetku izhajanja doslej nepresežene folkloristične edicije.

*běla lilija, / Z mojega groba pa bô rastla / Oj prelěpa gartroža. / Te dvě roži bôta  
rastli / Pèrti raju světemu, / Pèrti raju světemu, / H očetu nebeškemu' (Fram, Š-224).*

Karel Štrekelj je pod zaglavje *Iz groba rastoči cvetlici se združita* uvrstil devet pesmi (od Š-726 do Š-734) z motiviko smrti obeh v paru, ki se spogledujeta od mladih let. Dekle ga zvesto čaka, fant pa je v škripcih, saj se pripravlja na duhovniški stan. Vsaka različica tragiko prikaže z drugačnega zornega kota.

Pobič in Urša sta se po tihem sestajala sedem let. Ko je oče to izvedel, je sina pri priči dal v šole. Sin je hitro doštudiral in na vrsti je bila »nova meša«. Na njej sta oba nekdanja ljubimca umrla.

Ob prvem zvonjenju k novi maši je Urša vstala, pri drugem se je odpravila v cerkev, pri tretjem je že bila v njej. Ko je novomašnik pristopil k oltarju, ji je postalo slabo, ko je prestavil mašno knjigo,<sup>444</sup> je omedlevala, »Ko je publič Rešnje telo kazoľ, /Uršica je mertva bla.« Na koncu maše je dal blagoslov najprej njej.

*Koj mi sdej še publič pravi: 'Ti si vmerla za mvo volj, / Jes vmerjan za tvojo volj.'  
/ Kumej publič to zgovori, / Pubič že mertov na tlěh leži. // Pubiča so pokopali /  
Cerkvi v lěpo sončno stran. // Uršico so pokopali / Cerkvi v lěpo šěčno stran. // Iz  
njega groba mi je zrasla / Lěpa černěva gartroža; // Iz nje groba je pa zrasla / Lěpa  
běla lilija. // Tako sta visoko zrasle, / Nad cerkovjo sta se sklenile, / Verh turna  
visočega; // Verh turna sta se sklenile, / Lih kakor bi vse jena bla. // Tuka vidite sdej  
vsí ludi, / Da sta si od Boga všafana, / Od hudah ludi razšajdana (Ziljska dolina,  
Š-726).*

Navedena pesem daje v premislek, ali ni tu v naslednjih pesmih krivdo za tragične smrti na novih mašah porazdeljena ne le med predstavljeni par, temveč tudi med druge neimenovane člane rodbine ali celo soseske.

Novomašnik sporoča svoji stari materi, kdaj bo nova maša. Micika je v zadregi, kako naj se opravi zanj. Če si obleče novo oblačilo, jo bodo imeli za spogledljivo. Odločila se je za ponošeno (?) »tenko janko«. Morda je bližina evangeličanov vplivala, da je poleg rožnega venca vzela s seboj v cerkev tudi »sveto pismo«. V prvem delu maše ob branju svetopisemskih odlomkov »je žalostna«, pri povzdigovanju omedleva, ko je nova maša dokončana, »Micka mertva že leži«. Pri odhodu se ji »novi mešnik« prikloni, toda pri cerkvenih vratih omedli in ko ga obstopijo ljudje, je že mrtev.

*Ga kraj cerkve pokopali / Proti sončnem izhodi, / Njo kraj cerkve pokopali / Proti  
sončnem zahodi.  
Z njegovega groba zrasla / Ljepa rdeča gartroža, / Z njenega pa groba zrasla / Ljepa  
bela lilija.  
Kda sta velki že dorasle / Raven bele cerkvice, / Sta se ljubno ošepile, / V sveto rasle  
sta nebo.  
Glejte, dragi vsi kristjani, / Glejte velke čudeže: / Zdaj pomislite, kristjani, / Jel'  
ljubezen ali ne!  
(Ljutomerska okolica, Š-727).*

<sup>444</sup> Pri mašnem obredu pred koncilom je ali duhovnik ali ministrant prestavil mašno knjigo (misal) z ene na drugo stran oltarja. Na listni strani (na duhovnikovi desni) je bral berilo, na evangeljski (na duhovnikovi levi) pa evangelij (jf).

Študent je očetu in materi je obljubil, da bo novo mašo pel, Micki pa, da jo bo zagotovo vzel. Ta podobno kot v prejšnji različici, ne ve, kako naj se obleče. V črnem bi se ji vsi posmehovali, da žaluje. V rdečem bi ji oponašali, kako se nosi.

Beli gvant si bom oblekla / In bom k novi maši šla, / Pred oltar bom pokleknila / In bom lepo molila.

»Študenčič mladi« v spremstvu menihov pride pred oltar z Najsvetejšim. Pri povzdigovanju izdihne Micka, ob koncu maše po blagoslovu že pri oltarju pa študent, novomašnik:

Proč so nesli mertvega.

Študenčiča so pokopali / Tje, kjer solnce gori gre, / Miciko so pokopali / Tje, kjer solnce doli gre.

Z njenga groba je prirasla / Lepa bela lilija, / Z njegovega grobu je prirasla / Lepa rdeča gatroža.

Rasti ste na kvišk začele / Do verh cerkve in naprej, / Verhu cerkve se objele, / Zrastle gori v svetli raj  
(Štajerska, Š-728).

Tudi tu po novici, da bo »/en študent [...] novo mašo bral, ljubica žalostna preudarja, ali naj se obleče v rdeče ali v črno. Nazadnje se v cerkev opravi v belo in zbrano moli. Toda pri prvem povzdigovanju [hostije] je »medlevala«, pri drugem, ko povzdigne [vino za rešnjo kri], je že mrtva. Zdaj je bila tudi študentu potrebna pomoč, da bi ga odvedli iz cerkve, a že sredi nje tudi on obleži mrtev.

Njega zdaj so pokopali / Tam, kjer solnce gori gre, / Njo pa na večerni strani, / Tam, kjer solnce doli gre.

‘Z njegov’ga groba prirasla / Je rdeča gatroža, / ‘Z nje’ga groba pa prirasla / Je ‘na bela lilija.

Obedve se skup prijela / In ste rasle visoko, / Skupaj ste se objemvale, / No ste rasle gor v nebo.

(Kremberg, Š-729).

V tej različici je izvirna prva kitica z omembo ženske čustvene negotovosti, vzrok nesreče pa je pravzaprav moška omahljivost. Tokrat Micka naravnost od njega izve, da bo imel novo mašo. Kako je ne bi zbežal, če ji v drugem piše, »Kaj de jo za ženo mel.« Ob tehtanju, kateri barvi naj da prednost za k novi maši, se beli odreče, ker bi jo imeli za povabljeno na novomašno slavje.<sup>445</sup> V črnem bi ji oponašali, da je žalostna. Presenetljivo se obleče v »plavo«<sup>446</sup> in je pobožno v cerkvi. Toda pri prvem povzdigovanju omedleva, pri drugem že izdihne. Po obredniku se povzdigne samo dvakrat (kruh vino), toda tukajšnji pevec je, najbrž v skladu s stereotipno rabo števila tri v slovstveni folklori, izraz uporabil tudi za duhovnikovo slovesno gesto po povzdigovanju ali šele za blagoslov na koncu maše, ko se novomašnik še sam zgrudil mrtev.

Njega pa do pokopali / Na to desno stran crkve, / Jo [njo] pa bodo pokopali / Na to levo stran cerkve.

<sup>445</sup> Povabljenim res rečejo svatje.

<sup>446</sup> Ali je to modro ali rumeno? Če prvo, to lahko pomeni sinje, ki je v krščanstvu barva device Marije.

Na jegvem grobu pa je zrastle / Ena rudeča gartroža, / Na jenem grobu pa je zrastle /  
Ena bela lilija.  
Tote rože bodo rastle / Gor do turnca križeca, / Tam se bodo vkup prijele / In do rasle  
gor v nebo  
(Središče, Štajerska, Š-730).

V vseh štirih nastopa dekle, ki ji je trikrat ime Micka in si izbira obleko za udeležbo na novi maši. Vse štiri izhajajo s Štajerske, tako da jih je mogoče imeti za različice iz istih korenin. Edina kranjska varianta, ki ima štajerskim različicam enak cvetlični dodatek, je iz Otaleža pri Cerknem. Kolikor mogoče skrbno jo je narečno zapisal Karel Štrekelj sam.<sup>447</sup>

Na svetu ni lepše stvari, kot je ljubezen. Srečen fant, ki jo zna »w̄p̄rc̄it̄a« [izpeljati?], kakor študent, ki je mladi Saduójnki obljubil, da jo bo v zakon vzел, očetu in materi pa, da bo novo mašo pel. Očetu in materi bo izpolnil, kakor veli zapoved, mladi Saduójnki, kar čuti v srcu.

Nesojena nevesta je prišla v nedeljo v cerkev, z družico in »z w̄lka máterje.<sup>448</sup>« On je prišel obdan z duhovnimi gospodi. Ob začetku maše je začela drgetati; ob darovanju se je zasolžila. Ko je novomašnik povzdignil Sveto Rešnje telo, ji je hotelo počiti srce. Ko je povzdignil Sveto Rešnjo kri, je izdihnila.

Ko je sveto mašo dokončal, je šel po desni strani k njej rekoč: »Če si ti zavoljo mene umrla, / jaz zavoljo tebe bom!«

Nèga sa pa pakapáli / Na ta sunčni kraj, / Nũo sa pa pakapáli / Na ta w̄s̄s̄ójni kraj.  
W̄n̄ ž n̄ȳaw̄ya ȳr̄aba r̄ase / Na rd̄ěj̄če ȳajtraže, / W̄n̄ iz n̄n̄ya ȳr̄aba r̄ase / Na bila  
lilije.

Kàdr sta na w̄rh̄ tũrna prr̄asli, / Sta se lp̄u pr̄j̄él, / W̄n̄ z ȳr̄aba sta se zdrli, / Sta pa w  
neb̄íesa šli

(Otalež, Cerknø, Š-734).<sup>449</sup>

Saduójnka iz Otaleža in Sidonika v tukajšnji pesmi sta si mogoče v sorodu, le da je mesto njunega pokopa različno; ali bolj ali manj skladno s cerkvenimi pravili, je vprašanje.

Sidonika Voljarju oponese, da je dvoličnež: rodbini je obljubil, da bo novomašnik, njej, da jo bo vzел. Ali jo še enkrat vara, ali do konca omahuje ali zaupa v njeno razumnost

<sup>447</sup> Dobro bi bilo poizvedeti, kako je prišel do nje.

<sup>448</sup> Kar je starešina za ženina, je očitno bila na Cerkljanskem za nevesto »velika mati«.

<sup>449</sup> Štrekelj (1895-1898: 663) pravi, da pesmi od št. 735 do št. 739 pravzaprav ne spadajo med pripovedne, a jih je zaradi delne sorodnosti z navedenimi baladami, uvrstil k njim. Vtis je, da gre za fragmentarne odlomke, ki morda ne prenesajo tragičnega konca:

»Kedar mašnik gor povzdigne, / Ljubci prišlo je hudó: / »Peljite jo ondi proč, / De strahu umrla ne bo« (Banjščice, Š-735).

Ali pa so se osredotočile na refleksijo, da ni mogoče služiti dvema gospodoma (Kropa, Š-736). Študirati (za duhovnika) in ljubiti je prepovedano. Zato se je od nje poslovil in sam samcat odpravil v svet. Le ptičice bodo šle z njim (Rož, Koroška, Š-737; Kranjska, Š-738).

Očetu in materi se celo lahko zlaže, ljubi se ne sme, ker potem ne bo več mogel vasovati pri njej. Toda opekел se je: »Ljuba kamru odprijala /In po nemški šrojela: / »O kej mi po nemški šroješ, / Ker slovenski dobro znaš!«

Hudo ženo je dobi, »Sam hudič m' jo je vlovíu. Boji se, da ga bo vtaknila v železen kurnik: »Tam bom miserere peú« (Benečija, Š-739).

ali pripravljenost na odpoved ali veruje v nadnaraven razplet (čudež), ko ji svetuje, naj drugo jutro kot nevesta odide v kapucinsko cerkev in ga kleče pričaka za vrati. »Kadar jez v cerkev pridem, / Se bova poročila.« Voljar res pride v spremstvu dvanajstih mènihov. Ko pristopi k oltarju, Sidona ve, da je zanjo vse izgubljeno in omedli, že pri povzdigovanju pa izdihne. Kljub temu je konec tokratne balade manj tragičen, saj mašnik ostane priseben. Menihe prosi le, da jo pokopljejo pred kapucinskimi vrati. Kadar bo šel skoznje, se je bo spomnil. To je mogoče vzeti za tiho zvestobo njuni ljubezni, lahko pa tudi kot dolgotrajno pokoro. Saj je na koncu pesmi poduk: »Vsi ledik pobeči, ne motite vi deklíčov, / Kakor sim jez motil / Mlado Sidoniko« (Kranjska, Š-731).

- Neimenovani študent je v stiski, ali naj izpolni obljubo očetu, da bo »novo mášo pé!« ali »ljubici«, da jo bo »gotóvo vzel«. Naroči ji, naj se opravi kot nevesta in poklekne v korno klop,<sup>450</sup> da bo navzoča, ko ga bodo pripeljali v cerkev kakor »noviga mášnika«. »Kádar je sanktus pozgónil, / Ljubica žé omedli;« Tu se ljubica onesvesti in umre že veliko pred povzdigovanjem. Mašniku to nič ne dé. Iz enakega naročila kot pri prejšnji različici pa se dá sklepati, da mogoče gre za njeno okrajšano verzijo.

Pokopljite jo pod vráta vél'ke, / Pod cerkvéni prág,  
Kádar jez v cerkev pójdem, / Vselej na njo se spomnil bóm! (Kranjska, Š-733).

V Ravnikarjevem rokopisu ima pesem naslov *Tolmajnar in Suzana*,<sup>451</sup> v objavi pa je z imenom omenjena samo Suzana, medtem ko moškega osebnega imena ni. Uvodna kitica nakazuje fantovsko nestanovitnost, ki se prevesi v zadrego, kako nekdanjo ljubico privedi do sprijaznjenja, da bo on postal mašnik. Naroča ji, naj se obleče v novo židano oblačilo, kot se spodobi nevesti in gre v frančiškansko cerkev. »Ko v' cerkev bodo me peljali / In bom svet Telo imel, / Vedla takrat bodeš kmalo / De bom sveto mašo pé!; / Če v rokah ta čas pernesem / Lep zeleni rožmarin, / Vidla bodeš, kakor rečem, / De se s tabo zaročim!« Vse je storila, kakor ji je naročil in čaka na njegov prihod. On v družbi z dvanajstimi frančiškani nese v rokah »Svetga rešnjiga Boga«, vendar ona še upa na zaroko. Prestraši se, ko mašnik zapoje vstopni spev. Ko povzdigne »Presveto Rešnje telo«, pri priči omedli; ko povzdigne »sveto Rešnjo kri«, ji je še huje in izdihne. Ljudje zavpijejo: »Ena ženska je mervta!« Mašnik se obrne in blagoslovi njeno truplo. Nato se javno pokesa rekoč:

Kaj vam pravim, vi študentje, / Kteri še študirate: / Ste začeli ljubce jmeti, / Nikar jih ne zapustite.  
Jez Suzano sim zamotil, / De je mogla za me vmret; Tudi jez sim se napotil / Zapustiti ž' njo ta svet.  
Kaj vam pravim, vi pogrebci, / K' bote naji pokopal: / Pred cerkven prag bote ljubco, / Mene kôniec kora djal'!  
Komej tolko še prestane, / De je novo mašo zbral, / Berž do mertve gre Suzane / Ino tu tako je djal:

<sup>450</sup> Te klopi so bile predvidene za častne goste v cerkvi, graščake in plemiče. Iz tega bi se dalo sklepati, da je bila ljubica iz visokega stanu.

<sup>451</sup> S pripombo, da par imenujejo drugod Voljar in Sabina. Karel Štrekelj v opombi dostavlja: »Pesem je že v tem zapisu tako predelana in umetno zavita, da se komaj sme imenovati narodna (Š-731. Opomba pod črto).

‘Ona vmerje zavol mene, / Jez umerjem zavolj njé!’ / Doli pade ino sklene; / Grobe, kot je djal storé.

Iz njenga grôba zrasede / Limbar čist in lepo bel, / Iz njegovga grôba pa se / Germ gartrož je začel./

Rasti sta na kviško jela / Do verh cerkve in naprej (Kranjska, Š-732).

Štrekelj je zadržan do te različice, češ da je v Ravnikarjevem zapisu že toliko predelana, da še komaj sodi med »narodne«. Mogoče je temu pripisati popolnoma avtorsko morebitno vejico »zelenega rožmarina« v novomašnikovi roki in kombinacijo namesto štajerskega načina pokopa: na obeh straneh cerkve, po kranjsko: pred cerkvenim pragom in v koru, toda kljub temu z motiviko cvetličnega baldahina vrhu cerkve.

## 2. Nesrečni vozarji

Janez Jalen je tri knjige (*Ovčar Marko*, 1929; *Tri zaobljube*, 1959; *Izpodkopana cesta*, 1960) na koncu objavil v trilogiji *Vozarji* (1987).<sup>452</sup> Iz njih se da nazorno poučiti o nekdanjem prevozništvu, ki so ga izvajali podjetni kmečki moški vse do vzpostavitve tovornega železniškega prometa. Da res gre zanje, se vidi iz množine, da jih zmeraj vozi več skupaj in se skupaj ustavijo za počitek konj in samih sebe.

Med mladimi furmani na beli cesti se dekle pohvali z njenim: »Najbolj ti prednji, naj ti gorši / Je moj ljub’ cartani«. Toda že v naslednji kitici pride do obrata. Po poti je izvedel, da je njegova ljuba bolna, previdena, pripravljena na smrt. Zato se z drugimi ne ustavi v gostilni, temveč hiti k ljubi, a jo najde že mrtvo. Na mizo našteje »sto belih tolarjev«, naj molijo in mašujejo zanju. In že se zgrudi mrtev.

Njegovo truplo so pokopali / Na solnčnem kraju turna dol; / Njeno truplo so pokopali / Na licnem kraju turna dol.

Z njegovega je groba raslo / Lepa rdeča vrtnica; / Z njenêga je groba zrasla / Lepa, bela lilija.

Na vrh turna sta vkup prirasli / ‘No sta se lepo spletali / Gor v sveto nebo in sveti raj, / Kter’ga nam Bog vsim skupaj daj! (Pohorje, Š-741).

Štirje mladi vozniki peljejo po zglajeni cesti, vsak s tremi belci. Ustavijo v »mestu Marburžkem«, »ko je mickeno«. Vsi gredo k večerji, le mladi Anzel ne, ker je že po poti izvedel, da mu Micka bolna leži. Še jo najde živo in pove mu, da je izpovedana, obhajana, na smrt pripravljena. Želi mu vrniti zlati prstan, da si bo lahko izbral drugo ljubico. On pa tega noče, ker hoče umreti skupaj z njo.

Mene pokopajte, pokopajte / Na skrivčni kraj te cèrkvice, / Nju pa pokopajte, pokopajte / Na solnčni kraj te cèrkvice: // Iz mojega groba bô prirastla / Lêpa êrdeča gartroža, / Iž njenega groba pak bô prirastla / Lêpa bêla lilija. // Toti dvê roži bôta rastli / Vêrh turna visokega; / Gore sê bota vkup sprijeli, / Bôta rastlê v svêto nebo. // Kdor bô koli tu mimo hodil, / Da bô znal pisat no brat, / Tisti bô gotovo vêdêl / Kaj je najna ljubezen bêla! (Fram, Š-742).

<sup>452</sup> Leksikon: *Slovenska književnost* 1996: 151.

Le furajte, le furajte do »oštarije zidane!« Tam naj večerjajo »zrelega vinca, belega kruha«. Eden od njih je preveč žalosten, da bi bil zraven. Izvedel je, da je njegovo dekle bolno. Že tudi spovedano, pripravljeno za smrt. Hitel bo naprej v želji, da bi ga pred smrtjo še enkrat objame. Drugo jutro so prišli gledat,

So najšli mrtva obedva.

Njeno truplo so pokopali / v žegnan grob na solčni kraj, / Njegovo truplo so pokopali / V žegnan grob v senčni kraj. // Iz njen'ga groba je izrastla / Lepa bela lilija, / Z njegov'ga groba je izrasta / Lepa rudeča gartroža. // So nad cerkvo se sprejeli, / Rastli vkup v sveto nebo, / Ker ljubezen je taka bila, / Da jo je bil sam Bog vesel! (Šenturij pri Celju, Š-743).

Tokrat so se mladi furmani ustavili v oštariji pisani, konje dali »v štalo zidano, / kola pa so postavili / V huto cimprano«. <sup>453</sup> Že na pragu jih natararica kliče k večerji. Mladi Vanek se ji odpove, saj je na poti izvedel, da je njegova ljubica bolna. K njej odjezdi, da bi jo našel živo. Hoče mu vrniti prstan za drugo dekle.

‘Ja pa nečem druge imeti, / Rajši očem s teboj vmreti.’

Lubo pokopali so / Na brütif žegnani, / Na brütif žegnani, / Na pravi sunčni kraj. // Lubega pokopali so / Na brütif žegnani, / Na brütif žegnani, / Na levi sunčni kraj. // Vün z groba pa sta zrasli / Dve roži cartani: / Prva roža pa je bila / Lepa, bela lelija; / Druga roža pa je bila / Lepa rdeča gartroža. // Vkup raseta, vkup raseta / Rožici obe, / Gor d turna visokega, / K očeti večnemi (Sv. Jurij pri Ščavnici, Š-744).

K večerji, potem pa spat! Vsi so tako storili, le mladi Jožek ne.

Ena vtica prletéla, / Séla si na okneca; / Ona pa mu je veléla, / Da je Micka betežna.

Hitro se odpravi k njej, toda najde jo mrtvo.

Tudi on na tlá opadne / No tam mrtev obleži.

/---/---

Jega so mi pokopali, / Gé mi solnce izhaja, / Jó pa só mi pokopali, / Proti solnčnem zahodi. Ž njegovega groba zrasla / Lepa roža ščipkovec, / Z njenga groba pa mi zrasla / Lepa béla lelija.

Nedvi pa sta velki zrasli / raven bele cirkvice; / Tam pa sta se ošepile / No raslé v sveto nebo (Ljutomerska okolica, Š-745).

Morda je Jalna za eno najbolj dramatičnih poglavij v prvi knjigi *Ovčar Marko* celo spodbudila snov naslednjih tukajšnjih pesmi. V njegovi povesti obolela gospodinja ostane živa (Jalen 1958: 183–191), medtem ko vsa dekleta tukajšnjih vozarjev umrejo. Vse dosedanje različice so štajerske (Pohorje, Fram, Šentjur pri Celju, Sv. Jurij ob Ščavnici, Ljutomer in okolica) in vse na koncu dopolnjuje poetični dodatek s cvetličnim baldahinom. Tako je tudi z edino različico z Gorenjske.

Voznike že na pragu čaka »mlada oštirka« za večerjo. Eden od njih jo odkloni in tudi vina ne bo pokusil, saj je

‘slišal pismo brati,<sup>454</sup> da mu ‘dečla umrla bo. Če pa ona umrla bo, / Tud jez dolgo živ ne bom’.

<sup>453</sup> Bivalna kultura je bila na visoki ravni.

<sup>454</sup> Pomeni, da sam ne zna brati!?

Mene bodo pokopali / tje pod zidan turniček, / Ljubco bodo pokopali / Pod cerkovni prag.

‘Z mojga groba bo pa zrasla / Ena bela lilija, / Iz nje groba bo pa zrasla / Ena r’deča vrtnica.

Potlej bote gori rasle, / Gori v zidan turniček; / Gor’ se bote vkup strnile, / Bote rasle gor naprej, /

Rasle, rasle gor v nebó, / Kjer je Jezusa teló (Bela [pri Preddvoru] Š-746).

Le ena štajerska različica se od vseh drugih loči po popolnoma krščanski poanti. Tudi v njej vzniki poskrbijo za konje in za svojo večerjo.

Enega med njimi pa že od sinoči skrbi za bolno dekle, zato hiti k njej misleč, da bo prišel k njej kot ponavadi. Ona pa ga postavi na realna tla. Ne more: preveč je bolna, že spovedana in na smrt pripravljena. Ko le vztraja:

Je gori vstala, se napravla, / Šla odpirat kamerco. /

Sta se objela in sprejela, / Vlegla se na posteljco, /

Drugo jutro grejo gledat, / Našli so oba mrtva.

Tota trupla so pokopali / na ti britof žegnani, /

Tote duše so pa peljali / Gor v nebesa angeljci (Štajersko, Š-747).

## II. CVETLIČNA POETIKA

Problematika tega poglavja je bila sprva uvrščena v poglavje o poetiki barv. Toda ponavljajoča se kombinacija cvetličnega oboka iz *belih lilij in rdečih vrtnic*, ki se spletejo v cvetlični baldahin, se je pokazala vredne za podrobnejšo primerjalno analizo.

Trije ljubljanski fantje se hvalijo, kateri izmed njih ima lepšo ljubico. Prvi se postavlja: »Moja je *lepa rdeča / Kot rdeča vrtnica*.« Drugi se ponaša: »*Moja je lepa bela, / Kot bela lilija*« (Š-754).<sup>455</sup> Število tri tu ne more opravljati prave vloge, do izraza pride le število dve, da lahko prideta do izraza dve žlahtni vrsti cvetja. V nadaljevanju so pesmi predstavljene po zaporedju, v kakršnem jih je objavil Karel Štrelkelj v *Slovenskih narodnih pesmih*.

Prav gotovo so ju gojili na grajskem vrtu in zato ni nenaavadno, da se pojavita v baladi *Graščakov vrtnar*. Njega vzljubi graščakova hči, za kar izve njen oče in dá vrtnarja obglaviti. Še preden se to zgodi, vrtnar z zadoščenjem ugotovi, da ga pri tem spremlja »tudi ljubica / Mojega srca zvéstega«.

Meč rabelj prvič zavihí / Al meč med plečmi ostermí. / Je omedlela ljubica / In padla je na černa tla. /

Ko drugič se zablika meč, / Vertnarju pade glavca preč. / Je ljubca trikrat zdihnila, / Slovo od sveta jemala

(Lašiče, Š-115).

V tej pesmi, ki je nedvomno balada, je smrti obeh zaljubljenecv kriva razlike v njunem statusu oz. družbena diferenciacija. Graščakovi hčeri počí srce<sup>456</sup> zaradi strašne smrti

<sup>455</sup> Tretji se drugima dvema ne pridružuje s cvetlično oz. barvno metaforiko, zato je za nadaljevanje tukajšnje razprave popolnoma irelevanten.

<sup>456</sup> Danes bi dejali, doživi infarkt.



njenega ljubimca in izgubljene ljubezni. Za primerjalno analizo nadaljnjih dvajsetih balad je imenitno izhodišče navedena zadnja kitica. Sestavljena je iz treh motivov.

Še so se pogovarjali, / Kam niju bi pokopali. / Potem pokopati velé, / Vsacega na en kraj cerkvé.

Iz njega raste lilija, / Iz nje pa raste vertnica; / Dorastli ste verhá cerkvé, / Tam ste sklenile skupaj se,

Ste kviško rastle v sveti raj, / Ki nam ga Bog vsim skupaj daj! (Š-115).

Primerjalna analiza dvajsetih različic se hkrati nanaša na motiviko in metaforiko, in to v vseh treh tipih obravnavane balade o nenadno pretrgani ljubezni. Pri večini od njih se na koncu pojavi obrazec, ki s cvetlično motiviko in metaforiko hkrati potrjuje starodavno prepričanje: močna – ali še močnejša! – kakor smrt je ljubezen. Površno branje daje vtis, da se dobesedno, ponavlja in gre za stereotipen dodatek. Podrobna analiza pa razkrije v strukturi posameznih različic filigranske finese.

## 1. Prostor pokopa

Še so se pogovarjali, / Kam niju bi pokopali. / Potem pokopati velé, / Vsacega na en kraj cerkvé (Š-115).

Prva varianta je odlična iztočnica, saj navaja kraj pokopa nevtralnó; ne določa strani, kje bo kdo počival/-a. V nadaljevanju na enem mestu zbrani primeri izpričujejo, da je najbolj ugledno mesto, zato tudi največkrat omenjena sončna stran cerkve.

Tebe bodo pokopali / *Na prelěpi solnčni kraj* / Mene pa bõdõ pokopali / *Taj na hladni krivčni kraj* (Fram, Š-224).

Pubiča so pokopali / *Cerkvi v lěpo sončno stran.* / Uršico so pokopali / *Cerkvi v lěpo sěnčno stran* (Ziljska dolina, Š-726).

Ga kraj cerkve pokopali / *Proti sončnem izhodi,* / Njo kraj cerkve pokopali / *Proti sončnem zahodi* (Ljutomerska okolica, Š-727).

Študenčiča so pokopali / *Tje, kjer solnce gori gre,* / Miciko so pokopali / *Tje, kjer solnce doli gre* (Štajerska, Š-728).

Njega zdaj so pokopali / *Tam, kjer solnce gori gre,* / Njo pa na večerni strani, / *Tam, kjer solnce doli gre* (Kremberg, Š-729).

Njega pa so pokopali / *Na to desno stran crkve,* / Jo pa bodo pokopali / *Na to levo stran* cerkve (Središče, Štajerska, Š-730).

Nèga sa pa pakapáli / *Na ta sunčni kraj,* / Nũo sa pa pakapáli / *Na ta w̃sũójni kraj* (Otalež, Cerčno, Š-734).

Njegovo truplo so pokopali / *Na solnčnem kraju turna dol;* / Njeno truplo so pokopali / *Na licnem kraji turna dol* (Pohorje, Š-741).

Mene pokopajte, pokopajte / *Na skrivčni kraj te cèrkvice,* / Nju pa pokopajte, pokopajte / *Na solnčni kraj te cèrkvice* (Fram, Š-742).

Njeno truplo so pokopali / v žegnan grob *na solčni kraj*, / Njegovo truplo so pokopali / V žegnan grob *v senčni kraj* (Šentjurij pri Celju, Š-743).

Lubo pokopali so / Na brütif žegnani, / Na brütif žegnani, / *Na pravi sunčni kraj*.  
// Lubega pokopali so / Na brütif žegnani, / Na brütif žegnani, / *Na levi sunčni kraj*  
(Sv. Jurij pri Ščavnici, Š-744).

Jega so mi pokopali, / *Gé mi solnce izhaja*, / Jó pa só mi pokopali, / *Proti solnčnem zahodi* (Ljutomerska okolica, Š-745).

V nadaljnji premislek se poraja vprašanje, ali je to zgolj poetični stereotip in znamenje psihološkega optimizma ali tudi zavestne duhovne razsežnosti. Sončna stran je tako pomembna, da se je ne da zamenjati, medtem ko je za drugo, njej nasprotno stran več izraznih možnosti: *senčni kraj*, *senčna stran*, *levi sončni kraj*, *osojni kraj*, *licni [=?] kraj*, *kjer sonce doli gre*, *hladni krivčni [=?] kraj*. Razlika je tudi v tem, komu je prisojeno sončna in komu druga stran. Presenetljivo je sedemkrat prisojena nesojenemu duhovniku in le trikrat dekletu, ki ga je spravljal v stisko. Izjemoma se pojavita leva in desna stran, ki je po starodavnem prepričanju prava, in ta prav tako pripada novomašniku.

V štirih primerih nesrečni par ne pokopljejo narazen na vsako stran cerkve desno in levo, temveč vzdolž nje. Prvi tak primer niti ni tako tragičen, saj novomašnik celo preživi. Menihe prosi, da dekletu pokopljejo pred kapucinskimi vrati. Kadar bo šel skozi, se je bo spomnil. To je mogoče vzeti za tiho zvestobo njuni ljubezni, lahko pa tudi kot dolgotrajno pokoro. V prvih dveh primerih je konec enako tragičen, saj umreta oba v paru, medtem ko v drugih dveh umre samó dekletu in se balada konča v pedagoškem ključu.

... tudi jaz sim se napotil / Zapustiti ž' njo ta svet. / – Kaj vam pravim, vi pogrebci,  
/ K' bote naji pokopal: / *Pred cerkven prag bote ljubco*, / *Mene kónec kora djal!*  
(Kranjska, Š-732).

*Mene bodo pokopali / tje pod zidan turniček*, / Ljubco bodo pokopali / *Pod cerkovni prag*. (Bela [pri Preddvoru] Š-746).

*Sidono so pokopali / Pred vrata kapcinarska*. / Kadar je šal vun ali notri, / Sidono pokropil je; / Koderkoli je on hõdil, / Za Sidono spomnil je.<sup>457</sup>

In tako govori: // '*Pokopljite jo pod vráta vél'ke*, / *Pod cerkvéni prág*, / Kádar jez v cerkev pójdem, / Vselej na njo se spomnil bóm!' (Kranjska, Š-733).

Le v zadnji od obravnavanih balad so mrtva zaljubljenca pokopali kakor običajno. Pomemben je poudarek, da na »britof žegnani«, saj ni jasno, kakšne smrti je umrl fant, ki si je želel srečati z dekletom še na smrtno uro. »Tota trupla so pokopali / na ti britof žegnani, / Tote duše so pa peljali / Gor v nebesa angeljci« (Štajersko, Š-747).

## 2. Iz groba rastoči cvetlici: lilija in vrtnica

Iz njega raste lilija,  
Iz nje pa raste vrtnica (Š-115).

<sup>457</sup> Na koncu je poduk: »Vsi ledik pobeči, ne motite vi dekličov, / Kakor sim jez motil / Mlado Sidoniko« (Kranjska, Š-731).

Cvetlična poetika pride tu prav do izraza, saj gre za dve žlahtni vrsti cvetja, bele lilije in rdeče vrtnice. Razumljivo je, da so z eno samo izjemo (Š-746) bele lilije prisojene dekletu in mladeniču rdeča vrtnice.

Iz njega raste *lilija*, / Iz nje pa raste *vertnica* (Š-115).

*S tvojega groba bode rastla / Lěpa běla lilija, / Z mojega groba pa bō rastla / Oj prelěpa gartroža* (Fram, Š-224).

Iz njega groba mi je zrasla / *Lěpa černěva gartroža*; // Iz nje groba je pa zrasla / *Lěpa běla lilija* (Ziljska dolina, Š-726).

Z njegovega groba zrasla / *Ljepa rdeča gartroža*, / Z njenega pa groba zrasla / *Ljepa bela lilija* (Ljutomerska okolica, Š-727).

Z njenga groba je prirasla / *Lepa bela lilija*, / Z njegovega grobu je prirasla / *Lepa rdeča gartroža* (Štajerska, Š-728).

‘Z njegov’ga groba prirasla / *Je rdeča gatroža*, / ‘Z nje’ga groba pa prirasla / *Je ‘na bela lilija*. (Kremberg, Š-729).

Na jegvem grobu pa je zrastle / *Ena rudeča gartroža*, / Na jenem grobu pa je zrastle / *Ena bela lilija* (Središče, Štajerska, Š-730).

Iz njenga grōba zrase / *Limbar čist in lepo bel*, / Iz njegovga grōba pa se / *Germ gartrož* je začel (Kranjska, Š-732).

Wъn ž nēyāwγa γrāba rāse / *Na rdějče γajtraže*, / Wъn iz nēnγa γrāba rāse / *Na bīla lilije* (Otalež, Cerčno, Š-734).

Z njegovega je groba raslo / *Lepa rdeča vrtnica*; / Z njenega je groba zrasla / *Lepa, bela lilija* (Pohorje, Š-741).

Iz mojega groba bō prirastle / *Lěpa èrdeča gartroža*, / Iž njenega groba pak bō prirastle / *Lěpa běla lilija* (Fram, Š-742).

Iz njen’ga groba je izrastla / *Lepa bela lilija*, / Z njegov’ga groba je izrastla / *Lepa rudeča gartroža* (Šentjurij pri Celju, Š-743).

Vün z groba pa sta zrasli / Dve roži cartani: / Prva roža pa je bila / *Lepa, bela lelija*; / Druga roža pa je bila / *Lepa rdeča gartroža* (Sv. Jurij pri Ščavnici, Š-744).

Ž njegovega groba zrasla / *Lepa roža ščipkovec*, / Ž njenga groba pa mi zrasla / *Lepa béla lelija* (Ljutomerska okolica, Š-745).

‘Z mojga groba bo pa zrasla / *Ena bela lilija*, / Iz njé groba bo pa zrasla / *Ena r’deča vrtnica* (Bela [pri Preddvoru] Š-746).

Jezikovna gibkost je tu navzoča po zaslugi narečnih možnosti za obe navedeni cvetlici, še posebej za vrtnice (*roža ščipkovec* [šipek], *černěva gartroža*, *rudeča gartroža*, *èrdeča gartroža*, *germ gartrož*, *rdějče γajtraže*, *rdeča gartroža*, *r’deča vrtnica*, *rdeča vrtnica*, *vertnica*).

Medtem ko imata v drugih baladah dekle in njen nesojeni ljubimec, razumljivo, še toliko bolj, če je novomašnik, vsak svoj grob, belokranjska balada, pri kateri morda gre celo za samomor, lakonično izpelje: »Skupa su vumrli, / Skupa pokopani.« Zato v njej ni

cvetličnega baldahina, vendar je simbol posmrtno povezanosti para navzoč v zelenju, ki se je ovilo okrog vrtnice:

Na grobu je zrasel / Barbarik<sup>458</sup> zeleni. // Barbarik se jovil, / Rožicu je povil. // Vište, glejte, ludi, / Preveliku ljubav! (Bela Krajina, Š-740).

### 3. Cvetlični baldahin

Dorastli ste verhá cerkvé,  
Tam ste sklenile skupaj se,  
Ste kviško rastle v sveti raj,  
Ki nam ga Bog vsim skupaj daj! (Š-115).

Bistvena poanta tukajšnjih balad je motiv cvetličnega oboka iz lilij in vrtnic z obeh strani, ki se končno na vrhu cerkve splemeta v cvetlični baldahin. Ta simbolizira uresničitev neuslišane ljubezni v večnosti.<sup>459</sup> Nekateri dodatki obzirno nakazujejo zadržanost do dejstev, da se ni mogla izživeti že na zemlji.

Tukajšnje zaporedje citatov sledi krepitvi hrepenenja po ljubezni in njeni uresnitvi. Razvrščeni so po notranji logiki rasti in razraščanja obeh cvetlic in končnega združenja tja do nebes.

Te dvě roži bōta rastli / Pèrti rajū svētemu, / Pèrti rajū svētemu, / H očetu nebeškemu (Fram, Š-224).

Potlej bote gori rasle, / Gori v zidan turniček; / Gor' se bote vkup strnile, / Bote rasle gor naprej, / Rasle, rasle gor v nebó, / Kjer je Jezusa teló (Bela [pri Preddvoru] Š-746).

Toti dvě roži bōta rastli / Vèrh turna visokega; / Gore sę bota vkup sprijeli, / Bōta rastlě v svęto nebo. // Kdor bō koli tu mimo hodil, / Da bō znal pisat no brat, / Tisti bō gotovo věděl / Kaj je najna ljubezen bila! (Fram, Š-742).

Tote rože bodo rastle / Gor do turnca križeca, / Tam se bodo vkup prijele / In do rasle gor v nebo (Središče, Štajerska, Š-730).

Vkup raseta, vkup raseta / Rožici obe, / Gor d turna visokega, / K očeti večnemi (Sv. Jurij pri Ščavnici, Š-744).

Rasti sta na kviško jela / Do verh cerkve in naprej (Kranjska, Š-732).

Kàdr sta na wǝrh tūrna prǝsli, / Sta se lpǝ prǝjél, / Wǝn z ǝrǝba sta se zdrli, / Sta pa w nebǝsa šli (Otalež, Cerčno, Š-734).<sup>460</sup>

<sup>458</sup> Barbarik - verjetno navadni češmin (*berberus vulgaris*), tj. zelenje z rdečimi jagodami - [https://sl.wikipedia.org/wiki/Navadni\\_češmin](https://sl.wikipedia.org/wiki/Navadni_češmin) - (jf).

<sup>459</sup> Samo v petih pesmih iz tukajšnje obravnave takega sklepa ni.

<sup>460</sup> Štrekelj (1895-1898: 663) pravi, da pesmi od št. 735 do št. 739 pravzaprav ne spadajo med pripovedne, a jih je zaradi delne sorodnosti z navedenimi baladami, uvrstil k njim. Vtis je, da gre za fragmentarne odlomke, ki morda ne prenesejo tragičnega konca: »Kedar mašnik gor povzdigne, / Ljubci prišlo je hudó: / »Peljite jo ondi proč, / De strahu umrla ne bo« (Banjščice, Š-735).

Dorastli ste verhá cerkvé, / Tam ste sklenile skupaj se, / Ste kviško rastle v sveti raj, / Ki nam ga Bog vsim skupaj daj! (Lašiče, Š-115).

Obedve se skup prijela / In ste rasle visoko, / Skupaj ste se objemvale, / No ste rasle gor v nebo (Kremberg, Š-729).

Tako sta visoko zrasle, / Nad cerkovjo sta se sklenile, / Verh turna visočega; // Verh turna sta se sklenile, / Lih kakor bi vse jena bla. // Tuka vidite sdej vsi ljudi, / Da sta si od Boga všafana, / Od hudah ljudi razšajdana (Ziljska dolina, Š-726).

Rasti ste na kvišk začele / Do verh cerkve in naprej, / Verhu cerkve se objele, / Zrastle gori v svetli raj (Štajerska, Š-728).

So nad cerkvo se sprejeli, / Rastli vkup v sveto nebo, / Ker ljubezen je taka bila, / Da jo je bil sam Bog vesel! (Šenturij pri Celju, Š-743).

Nedvi pa sta velki zrasli / raven bele cirkvice; / Tam pa sta se ošepile / No rasle v sveto nebó (Ljutomerska okolica (Iz Ljutomerske okolice, Š-745).

Kda sta velki že dorasle / Raven bele cirkvice, / Sta se ljubno ošepile, / V sveto rasle sta nebo. Glejte, dragi vsi kristjani, / Glejte velke čudeže: / Zdaj pomislite, kristjani, / Jel' ljubezen ali ne! (Ljutomerska okolica, Š-727).

Na vrh turna sta vkup prirasli / 'No sta se lepo spletali / Gor v sveto nebo in sveti raj, / Kter'ga nam Bog vsim skupaj daj! (Pohorje, Š-741).



Porabski pisatelj Francek Mukič je motiviko cvetlic, ki se po dolgotrajni rásti prepleteta kot simbol za življenja neuresničene ljubezni zaradi zunanjih vzrokov, literariziral v porabsko pisanem romanu *Vtrgnjene korenjé* (2010).

Zgodba se začne 1950, ko so večinoma slovenske prebivalce na Madžarskem z jugoslovanske in avstrijske meje nasilno preseljevali v notranjost Madžarske in s tem pretrgali ljubezensko zvezo dveh, ki sta se v kratkem nameravala poročiti. Stik sta spet dobila šele čez dolga leta, ko sta bila že oba poročena, a nista pozabila eden na drugega. Skrivoma sta se sešla. Odtlej se roman razvija prav na tej podlagi.

Jožef Gumilar nesojeni nevesti Rejzki pove, da ga lipe spominjajo nanjo. Ona pa mu zaupa, kako si je prizadevala, da jo je ohranila na domačem dvorišču. Nato ji on razlaga svoje čudne sanje o hrastu in lipi, Blatnem jezeru (Mukič 2010: 206) in prijatelju, ki namiguje, da morda pomenijo nekaj takega kot Ovidijeva zgodba (*Metamorfoze*

---

Ali pa so se osredotočile na refleksijo, da ni mogoče služiti dvema gospodoma (Kropa, Š-736). Študirati (za duhovnika) in ljubiti je prepovedano. Zato se je od nje poslovil in sam samcat odpravil v svet. Le ptičice bodo šle z njim (Rož, Koroška, Š-737; Kranjska, Š-738).

Očetu in materi se celo lahko zlaže, ljubi se ne sme, ker potem ne bo več mogel vasovati pri njej. Toda opeknel se je:

»Ljuba kamru odprijala /In po nemški šrojela: / »O kej mi po nemški šroješ, / Ker slovenski dobro znaš!«

Hudo ženo je dobi, »Sam hudič m' jo je vlovíu. Boji se, da ga bo vtaknila v železen kurnik: »Tam bom miserere peú. (Benečija, Š-739).

(8,611-724) o starem zakonskem paru iz neke frigijske vasice:<sup>461</sup> Bogovi so ugodili njuni prošnji, da bi umrla istočasno, ter ju po smrti spremenili v drevesi, katerih veje se med seboj prepletajo (Mukič 2010: 207).

Na Gumilarjevem dvorišču sta iz zemlje pokukali dve zeli. »Temnozeleno pa vekša je bila rastova, svetlozeleno ino menša pa lipova« (Mukič 2010: 220). Joško je Rejzki pisal:

Skor nega takšoga dneva, ka bi nej mislo na njau, na Rejzko z velkov lübvzejnijov ... Tak že tak ostane do konca ... [...] Ja pa ešče samo tau ... Rastič pa Lipica sta čüdovit par! ... Zbaugon ... Tvoj Joška (Mukič 2010: 233).

Lipica pod velikim rastom nej mogla več rasti kumas. Zato je svojo krono naslonila na Rastičevo ramo pauleg nje, šteri je nej biu pod starim rastom. Lipica je s svojimi tenkimi vejkami obimala Rastiča steblo inak sta tak, močna zagörlena, rasla prauti sebi.

Mlada lipa i mladi rast sta s svoji vejki splela pravo senčno üto (Mukič 2010: 237-238).

Gumilar je slutil, da sta njegova ljubljena v življenjski nevarnosti. Štel si je v veliko čast, da ju varuje. Po parkih je videl napise na drevesih. Tudi on je pri mizarju naročil lepo leseno tablo. Nanjo je dal napisati *molitev gaušče* z velikimi pisanimi črkami, ki jih je lahko prebral tudi on. S svileni vrvico je privezal na najnižji Lipino vejo, da jo je lahko vsak prebral, ki je prišel do mladega para (Hrasta in Lipe). Odtlej ga žena ni več gnjavila, da bi bilo treba »dveji krčasti drejvi vöseči ...« [= obe drevesi posekati].

Joška bači i Rejzka néni pa sta prej v njegovaj očáj tö kak kašniva Filémon i Baukida. Če rejsan sta se v življenji nej tak idealno vküpspasala kak grškiva starca. Pa don ne moreta živeti, ka bi nej znala, kà se godi z drügim. V düši sta si don tak blüzi ... (Mukič 2010: 244).

Prijatelj je bil navdušen nad lepo rastočima hrastom in lipo. Prepričan je bil, da že zato ni mogoče, da bi Rejzka že umrla, saj bi se to poznalo na drevesih, sploh pa na Lipi (Mukič 2010: 243).

Po tistem ju je povezoval telefon. Joško je Rejzko poklical, kadar je njegova žena šla k maši. Tako sta se povezovala od njegovih 72 do 80 let starosti. Toda nekoč je opazil, da se lipa suši. Odtlej jo je vedno strahoma opazoval. To je povedal tudi Rejzki, a ona se je v redu počutila.

Neprijetne slutnje mu je povzročil črni vran, ki se ni pustil odgnati z lipe. Jožef Gumilar se je spomnil, kaj mu je pred leti pravil prijatelj: »Dà se prej té dveji drejve dojpösüšijö, te je zapüstijö tüdi tiste dveji düše, štere prebivajö v njij« (Mukič 2010: 252).

Čez nekaj mesecev se je posušil še hrast. Kljub temu je še stal. Na Joškovkem pogrebu je bilo malo ljudi. Dva njegova zvesta prijatelja, ki sta vedela za njegovo skrivnost sta prišla od daleč. Miška je prinesel velik žalni venec z belimi »klinčeci« [nageljni], kakor se je bilo Rejzki sanjalo, da ga nese Jošku, ko da je umrl. Med njimi se je skrivalo dehteče

<sup>461</sup> Starec in njegova žena sta kljub revščini gostoljubno sprejela in pogostila v smrtnika zakrunkana Zevsa in Hermesa, potem ko so ju odgnali bogatini, zato sta bila rešena povodnji, ki je preplavila pokrajino, kjer sta živela, njun dom pa je bil spremenjen v svetišče, v katerem sta bila prvi svečenik in svečenica.

lipovo cvetje. Feri je tudi prinesel nenavaden venec. Sredi rdečih nageljnov sta se stiskala dva srčasta velika šopka majskih rožic. V njegov venec so bile »nutspletane tudi rastove vejčice. Žalodi na njij so se blisketali kak glažonjaste skuze« (Mukič 2010: 255).

»Na bližnji cipresi sta zašomatala dva bejliva golauba ino sta odletala prauti nebi. Prijatela sta na skrūma na en drūgoga poglednila. Zнала sta, ka sta njija dva stariva prijatela, Filémon i Báukdia (Antika 1998: 173) zdaj *že pá srečniva*« (Mukič 2010: 255).

# SKLEP

Človeška beseda je tako velika skrivnost, da se je v svetopisemski kulturi pobožanstvilo (Jn 1,1-18). Poleg tega priznanja, zavesti in vere doživlja vedno nove razlage.

Čas in prostor sta relativna in skupaj sestavljata novo absolutnost, ki jo nekateri imenujejo kronotop (chronotopos), v kateri pride skoraj do zanikanja časa. Če je čas neka četrta dimenzija, potem ni sedanosti, preteklosti ne prihodnosti, kajti realnost, obstoječe, je celota (Komar 1966: 81–82).

Pri opredelitvi prostora je pomembno, da nikakor ni zgolj statična kategorija in da tudi mitične krajine ne obstajajo enkrat za vselej. Vrsta estetske funkcije pa se menjuje od žanra do žanra. Konkreten, poimenovan, individualiziran prostor je bistveni motiv povedk, medtem ko je v pravljicah praviloma tipiziran in simboliziran. Druži jih domišljajska vizualizacija bajčnih bitij.

## I.

Začetna poglavja tukajšnje monografije omogočajo slutnjo, kako se je v davni preteklosti sredi narave s počelom jezika pri človeku hkrati rojevala tudi njegova poetika in so glasovi sčasoma postali zvočne figure za prepoznavanje živih bitij v njej.

Za tukajšnji namen, ki je želel predvsem ozavestiti poetiko slovenske besedne umetnosti v njenih koreninah, – gledano ontogenetsko! – v njeni pod/zavestni fazi, se je pokazala pravšnja razlaga Ernsta Cassirerja, ki sicer govori o razvoju jezika s filogenetskega vidika. Njegova analiza je pokazala, da se v jeziku metodološko ni mogoče trdno držati postavljenih mej med objektom in subjektom.

Tu je posvečena pozornost samo najbolj rudimentarnim, marsikdaj neumljivim zlogom, pri katerih ni toliko pomemben pomen, temveč predvsem zvočna podoba glasu; to čemur rečejo v muzikologiji »vokal«. Na podlagi definicije, da je slovstvena folklorna umetnost govorjenega jezika,<sup>462</sup> so kot spomin na davni izvor besedne umetnosti, v posebnih poglavjih razvrščeni medmeti.

Jezikovni pojmi prostora (dolžina, širina, višina), čas in število ustvarjajo konstrukcijo za presojanje otipljivih objektov. Toda tudi ti morejo izpolnjevati svojo nalogo samo zato, ker se zaradi njihove skupne strukture to čutno hkrati uresničuje simbolno v človekovi duševni sferi (Kasirer 1985: 178). Mišljenje števila in jezikovni izraz števila sta povezana z osnovnim opazovanjem in pojmovanjem prostorskega in časovnega bistva. Ni mogoče v prostoru registrirati enega, ne da bi registrirali tudi množstvo drugih reči (Kasirer 1985: 167). Predstavi o prostoru in času se na diahroni osi med seboj prepletata in vodita do predstav o

<sup>462</sup> V luči tukajšnje monografije se izkaže, da so *Glasovi* (1988 >) pravšnje ime za knjižno zbirko slovenskih folklornih pripovedi. Doslej je 57 knjigah doslej izšlo čez 22000 enot s približno dveh tretjin slovenskega etničnega ozemlja.



kategoriji števila. V njihovem razvoju se vse bolj izmikajo dosegljive, dostopne, *otipljive oblike* in jih nadomeščajo intelektualni principi. Pitagora je povzdignil geometrijo na raven čiste znanosti, ker je prvi deduktivno raziskal načela in teoreme prikazal nematerialno in čisto miselno. Prvi pogoj za razumevanje števila je spoznanje, da pri njem ne gre za otipljive predmete, temveč za čiste zakone mišljenja. Zanj ne obstaja nič poprejšnjega od njega samega, mišljenje pomeni: vzpostavlanje relacij.

Znaki, ki jih ustvarja jezik, so po eni strani nujna predpostavka za stvarjenine, ki jih čista matematika določa kot »števila«. Po drugi strani obstaja med jezikovnimi in čisto intelektualnimi simboli stalno neizbežna napetost (Kasirer 1985: 157, 158).

Jezik se je mogel zavesti (zavedati se) čistih oblik časa in števila z izrecno elementarnim doživetjem ritma, v katerem sta se strnili obe obliki [čas in število] (Kasirer 1985: 170).

Ernst Cassirer analizira pojem števila hkrati z razvojem jezika (Kasirer 1985: 159). Diferenciacija med enim ali več se ni razvila med objekti samimi, temveč se je tudi prva zavest o številu izpeljala iz čiste subjektivitete. V njenem območju je obstajala veliko večja občutljivost za nasprotje »enega« in »mnogih«, kakor v predstavah o stvareh samih in na njeni osnovi se razločujeta »jaz« od »ti«, »ti« od »on«.

Tako kot pri prostorskih razmerjih izhajajo številčne razlike iz človeškega telesa in njegovih udov in se od tam širijo na celotni otipljiv svet. Lastno telo je pri vseh ljudstvih povod za prva primitivna štetja: »šteti« pomeni predvsem razlike s telesa tistega, ki šteje, prenesti na katerega koli od zunanjih objektov in ga označiti tako, da se morejo prikazati očitno. To pomeni, da so vsi številčni pojmi, preden postanejo verbalni, čisto mimetično preštevanje rok ali drugih delov telesa (Kasirer 1985: 159–161). V vseh jezikih se opaža razločevanje med »eden« do »dva«; pomemben napredek je vključitev tretjega, »on«, potem pa sposobnost za razločevanje upade (Kasirer 1985: 171–172).

## II.

Že v »romantičnem obdobju<sup>463</sup> nastajanja znanstvene metoda preučevanja mita je bilo ugotovljeno, da je jezik prvi fokus rojstva mita (natančneje: mitičnega). Jezik ga ne more vedno obnavljati brez napake (jezikovna napaka je pravzaprav podlaga za jezikovno ustvarjanje mitov, poezije, prerokb, verskih razodetij ipd.). V procesu mitologizacije se izkaže, da se mit vzpostavlja na področju, ki ga praviloma zavest ne nadzoruje, da se mit(ično) gradi nekako od spodaj, s spremembami, transformacijami, presojami in razširitvami, z »izboljšanji« in »poslabšanji«, ki koreninijo v razvoju, v ideji evolucije in so osmišljene šele v naslednjem koraku: npr.

\*Perunъ kot personifikacija groma-strele in njegova sakralizacija.

\*Veleś kot teriomorfizacija, zatem pa tudi personifikacija pojavov ali predmetov ipd. (Toporov 2002: 101–102).

Težnja po vzpenjanju, razjasnjevanju, prehajanju na raven oseb in nizanju različnega, posebnega in naključnega v enotno, skupno, nujno, skratka: v nekaj celega in sklenjenega,

<sup>463</sup> Morda je tu namig na Gregorja Kreka, ne da bi bil imenovan.

tako obsežnega, da lahko sprejme vase neke glavne pomene, in tako učinkovitega, da v prihodnje postane sila, ki se upre nasprotni – entropični – težnji in se prenaša z ene na drugo raven, prav ta težnja je lahko pripeljala do zavesti mita kot najvišjega dosežka mitopoetičnega razvojnega obdobja (Toporov 2002: 102).

Okoliščina, da se »mit/-ološko« razvija nekako sam/-o iz sebe, iz oznake za pojave / predmete oz. osebe z njihovo tavnološko razširitvijo in s poigravanjem z imeni oseb na ravni izražanja in vsebine in oblikuje tipični postopek estetsko zaznamovanega, tj. »poetičnega«, nas vodi k domnevi o možnosti nastanka verznihi, metričnih urejenosti in zelo kratkih oblik takšnih »polizdelkov«. To se nanaša na nekatere žanre praslovanskega slovstva, ki so ohranili metrično obliko in bogate »zvočne igre« s ključno besedo-imenom (Toporov 2002: 102).

Toporov dvomi o obstoju praslovanskega mita kot posebnega slovstvenega žanra (Toporov 2002: 102–103), kar utemeljuje kulturnozgodovinsko. »Mitopoetično načelo« je naraslo v obliko mita ali celega niza mitov v kulturah, kjer so zanesljiva mnemotehnična sredstva nadomeščala odsotnost pismenosti (staroindijsko, delno staroiransko izročilo) ali je zgodnji začetek pismenosti ustvaril ugodne razmere za dokumentiranje »mitopoetičnega«, da je doseglo raven mita (grška, italska, keltska, hetitska in druga izročila).

V praslovanskem izročilu ni bilo ne enega ne drugega. Nasprotno! Za ohranjanje poganškega izročila in dokončanje procesa mitologizacije je nastopila skrajno neugodna okoliščina. Časovno sta se ujela začetek pismenosti in prevzem krščanstva, ki je bilo povod za polom poganške mitologije in (seveda v praksi ne absolutno) brisanje tistega, kar je bilo že narejeno v procesu nastajanja mitičnega žanra. Mogoča je še predpostavka o nazadovanju stare indoevropske mitopoetične dediščine in domneva, da je rekonstruirana podoba oblikovanja praslovanskega mita sekundarna (Toporov 2002: 103).

### III.

Prvotni namen tukajšnje monografije je bil raziskati slog slovenske slovstvene folklore. Saj je bila doslej kolikor toliko predstavljena le ljudska / narodna / folklorna pesem (prim. Merhar 1956: 54–57; Kumer 1975: 68–81). Tokratna analiza izhaja iz bogatega konkretno predstavljenega empiričnega gradiva, kar se je pokazalo za smiselno, saj so dosedanje trditve o barvah in številih zanesljivo preverjene in temeljito dopolnjene z novimi ugotovitvami.

**1. Zvočna poetika** oz. tj. jezikovna figuralika glede na sluh prežema prvih šest poglavij. V njih so prišli do izraza folklorni obrazci, ki doslej še niso bili uzaveščeni: niti sistematično niti zbrani niti analizirani:

Avtorji skušajo primarne glasove bodisi v naravi pri delu in človeku zvočno in grafično identificirati in tukajšnja poglavja so si jih prizadevala uzavestiti in prestreči – brez želje za njihovo popolnost, saj je življenje neulovljivo! – vsaj kolikor toliko, jih evidentirati in sistemizirati. S spodbudo za premislek, – še toliko bolj, ko gre za rudimentarne človeške glasove – kako so nastajali prvi človeški glasovi in fonemi, medmeti tam v daljni preteklosti in sčasoma postajali tudi umetniško sredstvo.

Po zaslugi zbranih primerov za ptičje petje in govoricico zvonov je tukajšnja monografija hkrati nekakšen leksikon *ptičje in zvončic*. Za folklorne obrazce v obliki reduplikacij oz. dvojčičev, trojčičev, paralelizmov in kitic, v kakršnih ljudje skušajo zapisati glasove oz. petje, žvrgolenje različnih vrst ptic, in so bili doslej predstavljeni le opisno, dajem v preizkušnjo nov terminološki izraz *ptičjica*. Za besedilca, ki se pripisujejo zvonjenju, praviloma pritrkavanju, pa predlagam terminološki izraz *zvončica*. Oba termina sta z osnovo korenensko prepoznavna, v katero besedno družino sodita, izglasje -ica pa ju povezuje z žanrskim sistemom slovstvene folklore vsaj pri pravljici. *Ptičjice* so pretežno najbrž avtorske, nekaj jih je najbrž vrednih pozornosti mitologije, saj je ptičje petje lahko veliko bolj staro.<sup>464</sup> *Zvončice* lahko obstajajo šele, odkar so zvoniki in so zato veliko bolj prostorsko pogojene, saj se nanašajo zgolj na ljudi v določeni soseski in zvonjenje bi lahko poimenoval prvo javno glasbo.

**2. Vizualna poetika** zajema drugih šest poglavij. Najbolj očitna je kategorija prostora, ki ima prednost pred kategorijo časa. Po bolj ali manj teoretičnem poglavju je podrobno predstavljena gorenjska krajina, obrisno pa vertikalala navzdol s podzemljem na Krasu kot zastopnikom Sredozemlja, vertikalala navzgor z gorami v Alpah in horizontalala z vodo, kot virom življenja na robu Panonske nižine (Prekmurje); torej vse tri geografske enote, na katerih stičišču se je največ po zaslugi jezika oblikovala slovenska narodna identiteta. Že od davnine ima največjo veljavo rdeča barva, katere sledovi z mitičnim pomenom, tj. apotropajska vloga, obrambna proti zlim silam, so se ohranili tudi v slovenskih uverah, šegah in likovni folklori. Tukajšnja raziskava je pokazala v slovenski slovstveni folklori veliko bolj pestro barvno paletto, kakor smo ji jo bili pripravljene priznati doslej. Televizijska oddaja o bajčnih bitjih v slovenskem prostoru je pred leti ozavestila vprašanje, kako so jih slovenski pripovedovalci v svojih zgodbah ubesedovali, tj. opisovali ali metaforizirali in celo vizualizirali, saj so omenjena bitja praviloma nevidna. Barve v slovenskih folklorih pesmih so se pokazale v veliko bolj pestrem barvnem spektru, kot smo ga bili vajeni doslej. Pri številih je poetika bolj stereotipna, prednost poglavja o njih pa je poskus predstaviti njihov globinski pomen. Poetika pomanjševanja je bila doslej v slovstveni folklori upoštevana zgolj v besedišču, tu pa je njena funkcionalnost razpeta tudi na upovedene osebe in obseg besedil. Zaradi prostorske zgoščenosti je poetika variant prikazana s povedkami o palčku, ki se hkrati navezuje na poetiko pomanjševanja. Najbrž bi bilo treba razmisliti o poetiki miniaturnosti kot kompozicijski zakonitosti tudi v folklorih obrazcih, ki so že sami na sebi miniature. Vsakdanja predstava o slovstveni folklori se rada povezuje s pomanjšanimi pojavi, češ da so zanjo značilne »ptičice«, »rožice«, »okenca« itn. Kritični odjemalci jo na tej podlagi pripisujejo otrokom, otroštvom, če ne celo otročjosti. Kadar se tak stil uporablja hoteno, imajo celo prav.

<sup>464</sup> Kot da je nekaj v zraku, so ravno ta čas izšle tri knjige s ptiči v naslovu. Danijel Čotar je v dveh delih izdal *Ptičje kvatre 1* (2015) in *Ptičje kvatre 2* (2022), ki različne vrste ptic opisuje ornitološko zanesljivo, a jih v privlačnih zgodbah tudi hkrati pooseblja, antropomorfizira, ker vidi v pticah človeške značaje (*Novi glas* 2023: 13). Drugi je »psihološko-družbeni« roman *Ptiči* (2022), čigar avtorica je Cvetka Bevc, o prikitem nasilju nad ženskami, pri katerem je konec vsakega poglavja o eni izmed njih podan s ptičje perspektive (Artač Šturman 2023: 12).

**3. Kompozicija** je osrednje vprašanje zadnjih šestih poglavij v pričujoči monografiji, v kateri imajo enakovredno pozornost slovenske folklorne pripovedi. Kategorija časa se funkcionalno pokriva s formulativnimi začetki v njih, formulativno končevanje pa je rezervirano zgolj za pravljice. S formulami pravljicar izstopi iz domišljije v realno življenje. Gašper Križnik, s katerim obžalujemo, da mu Slovenska matica ni bila pripravljena izdati njegovih pravljič in povedk, s čimer bi se lahko ob svojem času enakovredno postavil ob bok protežiranemu Vuku Karadžiću, je tu dobil priložnost za skrbno analizo šestnajstih zapisanih povedk in pravljič, v katerih se kaže ustvarjalna poetika njegovih pripovedovalcev. Kompozicija je pri besedilih to, kar je pri stavbarstvu arhitektura. Posrečeno se obe temi srečujeta v zadnjem poglavju, ko se v baladah o ne srečni ljubezni združita bela lilija in rdeča vrtnica vrhu cerkvene stavbe simbolično, kar je nekakšna nagrada za skrbno kompozicijo tukajšnje monografije.

## IV.

Skoznjo je v ozadju navzoča tudi etnološka problematika, saj je večina zgledov navedenih v besedilnem kontekstu ali pojasnenih od zunaj. Pri ptičjicah nas spremlja ptičje petje v vseh letnih časih. Na dan pa pride tudi nekdanji lov na ptiče predvsem v Prekmurju in na Krasu. Toda najbolj neposreden spomin nanj je ohranjen s Koroške (Šašel 2012: 41–43).

## V.

Sistematika zadevnega gradiva in njegova prva minuciozna analiza je pokazala toliko izraznih možnosti in ustvarjalnih uresničitvev, da se bo treba posloviti od stereotipnih trditvev, npr., da se slovenske folklorne pripovedi praviloma začenjajo s časovnim prislovom: *Nekoč...* Seveda se lahko začenjajo tudi z njim, vendar nikakor ni edini in ne prevladuje. Praviloma je omejen na poknjžene ali zgolj knjižne različice. Prav tako je bila smiselna analiza končevanja slovenskih pravljič. Pri polovici (111) od pregledanih (275) pravljicar izstopi iz imaginarne snovi s pomočjo »zaklepa«: nagovorni zaklepi, pregovorni zaklepi, moralni.

Folklorne pripovedi so veliko bolj podvržene spremembam kot pesmi, katerih gibkost je omejena zaradi njihove navezanosti na ritem in melodijo, ki se ne spreminjata tako zlahka kot ubesedovanje pravljič. Za razliko od njih povedke nastajajo veliko bolj priložnostno in z drugačnim razmerjem med formulativnimi in neformulativnimi sestavinami teksta. Pravila pomnjenja in reproduciranja tekstov se razlikujejo glede na žanr in njegove funkcije, ali zastopajo zaprto ali odprto strukturo in kakšno je v njih razmerje med estetsko in drugimi funkcijami. Pomnjenje upada od pregovorov, rekel, obrednih besedil mimo utečenih vrst pesmi do izpolnjevanja čisto splošne kompozicijske sheme po dokaj splošnih pravilih in precej samostojnega tolmačenja vsebine. Po eni od definicij je kultura negenetski spomin skupnosti. Na splošno obilica variant priča o razširjenosti kakega besedila in je vsak zapis »le postaja na razvojni poti« (Matičeto). Za zgled o tem je palček – zaradi kračine besedil in zadostnega števila variant.

Poglavje o individualni poetiki posega v zgradbo proznega folklornega gradiva Gašperja Križnika. Po dosedanjem védenju je zbral okrog 250 pravljic in povedk. Tu jih je za vzorčno analizo izbranih 16, to je natanko 6, 4%. Namenoma so bila izbrana navzven čim bolj različna besedila: dolga in kratka, zapisana v narečju in poknjženo; žanrsko in motivno različna, z avtorskim komentarjem in brez njega; z znanimi različicami in zaenkrat v tem pogledu zavita v skrivnost. Najbolj presenetljiva je ugotovitev, kako umetelna je zgradba na videz zelo preprostih besedil. Tako odslej ni več primerno govoriti o enolični strukturi slovenske slovstvene folklore, izrecno pravljic in povedk.

Čas je poleg kategorij prostora in števila tako pomembna kategorija, ki omogoča vzpostavljati razmerja v resničnosti, da ga je grška mitologija pobožanstvila (*Kronos, Eon*).



S tukajšnjo monografijo slovenska slovstvena folkloristika prestopa od zgolj motivne ali zemljepisno-zgodovinske in primerjalne metode in se loteva izrecno strukturalnih vprašanj; pač v skladu s tezo, da je v slovstveni folklori – če je umetnost govornjenega jezika! – vedno navzoča tudi estetska funkcija. O tem pričajo številna zadevna odkritja v poglavjih iz zvočne in vizualne poetike in še posebej kompozicija pravljic in povedk, da odslej ne bo več primerno govoriti o njihovi enolični strukturi.

# SUMMARY

## THE POETICS OF SLOVENIAN LITERARY FOLKLORE VERBAL ART IN THE ROOTS

In the preparation of the present monograph, I lean particularly on the works of Gaston Bachelard, Jerzy Bartmiński, Ernst Cassirer, K. V. Čistov, Andréé Jolles, Milko Matičetov, Jožef Muhovič, Nikolai Mikhailov, Emil Staiger, Vladimir N. Toporov, and Anton Trstenjak.

On account of sound poetics, the first part is rich in materials of newly-defined folklore patterns, collected systematically in one place for the first time; while the second and third parts provide a variety of new findings concerning the stylistic perspective of presented folk songs. Findings on the poetics of narrative folklore are, in a way, pioneering new ground.



Slovenian *verbal art* is an umbrella term for literary folklore and literature in the Slovenian language. Materials from both these domains were drawn for this monograph on the poetics of the Slovenian literary folklore conducted on empirical grounds.

Minor linguistic phenomena, which the initial chapters here wish to elucidate and systematize, are ontogenetically the oldest, arising even before the mythical period of human civilisation, when »living language« (*parole*) was born. The Greek term *mythos* denotes the same concept as word, speech, tale, fable, or fairy tale. This does not mean that the materials considered here source from those ancient times, but that those »pre-phonemic and pre-morphemic times« (Snoj 2022: 238) of human phylogenetic development gave rise to the still-preserved capacity for primordial expression in the ontogenetic development of the individual.

### I. SOUND POETICS

1. The sounds of nature are represented by the howling and whistling of wind, the crunching of snow; sounds of flora; certain animals whose sound responses were found in the examined materials (leeches, ladybugs, cicadas, crickets, snakes, frogs, squirrels, dormice, roe deer, chamois, wolves; domestic animals i.e. cat, dog, sheep, pigs, cattle).
2. Slovenian linguistics classifies unarticulated human sounds among the interjections, an independent system within each language system. The main difficulty of the present treatment is the appropriate naming of the newly conceptualized type of folklore forms and their internal hierarchy. Bird language is experienced by humans as pleasant (cuckoo, lark, swallow, bunting, finch, sparrow, starling, blackbird, thrush, quail), unpleasant (hawk, crow, magpie), or ominous (owl). To the extent that the authors semanticise it, the motifs

relate to courtship, work, and livelihood. Their sound poetics is here thoroughly analysed for the first time: vowel tightening; vowel accumulation; folklore and idiosyncratic sound-imitating interjections; consonant repetition (alliteration): doubled and tripled one-syllable imitating interjections in the role of bird speech, repetitions of single-syllable onomatopoeic interjections, also with added semantemes; foisting semantic units onto bird sounds, perceived dialogue between the birds, or between birds and humans.

3. Connections with the Old Slavic mythopoetic heritage, as they might be discerned from the available folk tales. These are difficult to classify precisely in terms of genre, since the fabular (mythical) and Christian (legendary) motives are intertwined within, which handily supports the essential conclusions of V.N. Toporov that a coherent ancient Slavic mythos did not exist, but that its loosely tied constituent parts (motives, protagonists, and characteristic words), the so-called mythemes, integrated themselves into later-arising genres.
4. The next chapter is dedicated to interjective expressions in people, e.g. drinking, lullabies, walking, connecting, laughter, admiration, elation, triumph, moroseness, silence. For many human emotions, actions and activities, the examples are missing. Nevertheless, a general impression of their onomatopoeic diversity and stylistic rules of reduplication may be established. Onomatopoeic sound examples for humans at work or engaged in various activities are systematised according to seasons; alongside related sound-making objects (whistle, shepherd's horn, post horn, instruments), weapons, electronic devices. The language analysis of Ernst Cassierer has shown that strict boundaries between the object and subject are difficult to observe in the methodological sense. In truth, there is correlation between these notions. Each new emergence of the objective, for example spatial, temporal or numeric perception and duplication, at the same time creates and reflects an image in the »inner« world of the subject, which is best illustrated by the musicality of poetry (Dadaism).
5. A special chapter is dedicated to humorous genres of literary folklore revolving around people being hard of hearing. This disability has made them the subject of jokes and jests.
6. The first part of the monograph concludes with the imitation of bells, themselves the product of human creativity distinct from living nature. After the introductory presentation of their sound impressions or figures specifically, they are classified by motif, since in this way their function in daily life is best observed: either in replacing the clock in the sense of measuring time, or in the service of worship, or public notice of festivities in the locale, or of some person's departure from earthly life.

## II. VISUAL POETICS

7. The category of space is so fluid that the approach to its examination can vary highly, and it has been the popular subject of numerous scientific inquiries in the past decades. The present approach ranges from the most abstract perspectives (static and dynamic aspect of space; space as a criterion of identity), across concrete geographical facts (ethnological classification of the Slovenian ethnic territory; regionalism, as an aesthetic factor as well; »genius loci et genius populi«; the soundscape delineation of the Slovenian space, the

border as a folkloristic issue), to expressly folkloristic conceptualization (folkloristic methods focusing on space/the contextual level; folkloristic spatial analysis in texts/the textual level; Slovenian mythical landscapes).

8. *Landscape* is primarily a visual arts concept, which becomes a patriotic sentiment and a physical topography with distinctions recorded into the memory of the inhabitants. The poetics of space in the Gorenjska landscape (on the case of folk tales) is presented with spatial motifs with mythical (mythical creatures, places of prophecy, shifts in church construction grounds) and realistic connotations (lakes, crossroads, cemeteries etc.).
9. Exploring possibilities for the visualization of such folklore motifs that are experientially unverifiable, inaccessible to the eyes and ears in daily life. Finding out how these phenomena are articulated by the Slovenian literary folklore, e.g. mythical creatures (Water Man etc.). Various representations of the devil based on anthromorphisation, zoomorphisation, diabolisation.
10. Colours are always a sight for sore eyes. The section on colours with its plethora of cases wishes to re-examine the presence and frequency of colour stylemes in the Slovenian literary folklore, their symbolical value, stereotypical interpretation, or interpretative creativity. For clarity the subject matter is classified by colour. One criterion for their order might be frequency, with white and green being most common. Nevertheless, they are listed according to a sensible gradient harmony and within it according to standard criteria of folkloristics: the significance of the colours in the folklore patterns, songs, and tales.
11. The mundane interpretation of literary folklore has a propensity to relate it to diminutive objects, purporting it is characterized by little birds and flowers, charming tiny windows etc. On these grounds, critical consumers connect the concept with the child, with childhood, even childishness. When such a style is utilized intentionally, perhaps their assessment is correct.  
The poetics of diminution has thus far only related to diminutive forms in folklore songs. Far more stylistically effective is the poetics of diminutives, minuteness, the small in Slovenian folklore tales – whether it be diminutive fairy tale creatures *Pavček* / *palček*, doggie, little chick, or tiny circumference.
12. »In the primitive conceptualization, man is distinct from animal in particular for his ability to count« (Kalan). In this context, the phrase »can't count up to three« has very deep roots. Among the three available terminological possibilities, namely »sacred«, »fairy tale«, and »constant« numbers, I opt for the latter. The specification of these constant, recurring numbers is first connected to the specification of the related space and time, followed up by the categorization of constant numbers in the Slovenian literary folklore from 1 to 13.

### III. COMPOSITION

13. Next to space and number, time is the category that allows the establishment of relations within reality. The Greek mythology deified it (Chronos). In pantheist religions, it exists *cyclically*, and in monotheist religions *linearly* in terms of its perception. Given



that both frameworks also recognize *eternity* or eternal time, philosophy distinguishes between three »temporal modes«, being the circular (cyclical, cosmic), evolutionary (linear, historical, eschatological), and eternal (mystical) time. In the Resia Valley, Milko Matičetov discovered a folk tale with Time as a personified mythical being, and the *Godovčičace* (1973: 309–320) as personifications of seasons/months or similar.

14. The chapter on the Opening formulations in the Slovenian folklore tale is a logical continuation of the preceding one. Primary attention here goes to the typical openings of the Slovenian folklore narratives, generally folk tales of various kinds. Most examples are therefore of this type. Nevertheless, those cases which introduce the time of the narrative in the middle are also observed. This in some sense quite minutious analysis has revealed so many expressive possibilities and creative realizations that some stereotypes with regard to the subject topic will have to be discarded. One of these is the supposition that Slovenian folklore tales generally start with the time adverb: *Nekoč...* (»Once...«). Though it is frequently encountered, it is not the only opening, nor the dominant one. Often, it is limited to literarized or strictly literary forms of the narratives. Analysis calls for new and fundamental treatments in this vein, since the gathered materials in the literature collection *Glasovi* now allow for comprehensive examination. Interesting here is the differing placement of the treated lexemes: adverbs and adverbial phrases appearing generally in the first sentence of a particular text, according to its different syntactic function and style value.
15. Matija Valjavec was first to notice the formulative endings of fairy tales, and differences between Slovenian and Croatian ones. Their function is to exit the narrator from the world of fiction back into reality. This is facilitated linguistically by the *zaklep*, (< *zaklep-ati*) [lock]- which may be a single word, a characteristic phrase, sentence, line or even couplet migrating from fairy tale to fairy tale.
  - a) *Fairy tale locks with standard linguistic meanings* show several types. Stylemes with the lexeme *end* appear in many variations. Collected, they prove to follow a particular structure and laws of the fairy tale genre. Here, curious is the broad utilization of adverbs of time and stereotypical comical particles.
  - b) *Characteristic figures of speech already venture into aesthetics*. Among picturesque formulative expressions emerge the clever nonsense, the epithet and diminutive form, the allusion or hint, paradox, irony, exaggeration, middle rhyme.
  - c) In the *characteristic lessons*, formulas of articulation are no longer primary though (they may be) observed, as their essential function is to present a message whose validity extends across time. Here, one finds the genre of addressing locks, proverbial locks, locks with a moral intention.
16. According to current knowledge, Gašper Križnik from Motnik collected some 250 fairy tales and folk tales. The sample analysis includes a selection of 16, on purpose externally as different as possible: long and short, in dialect and literarized; of various genres and motifs, with author's commentary or without; known versions and lesser known. The task of this chapter was to analyse the selection based on the theory of Polish ethnolinguist Jerzy Bartmiński, which posits some typical grammatical properties

of formation: a) 1. ellipsis, 2. contamination, 3. formulativity, 4. repetition, 5. dialogue.  
b) according to the folk narrative's typical opening or ending, and its composition.  
c) the question arises whether this is the exclusive domain of the genre style, or perhaps also that of original poetics.

17. For a comparative analysis of the variants, in addition to the German version (Schlosser), five more were considered from the Slovenian territory. Due to their relative brevity it was possible to publish them whole, so that the readers may observe them directly. On careful consideration, they were classified according to structural components: 1. Protagonist's social status; 2. Request for a child; 3. The child's name; 4. The place; 5. The bargain; 6. The theft; 7. The motif of hay and milking; 8. The sausage and the beggar; 9. Haunting.

Surprisingly, the earliest recorded variant is not the longest – not even long. This goes against the potential thesis that texts are polished over time into their most dense variant. Schlosser exits the fairy-tale imagination with compassion, in the end paying homage to the landscape he has grown to love: 'Pohorje, so dear to him'. The single featured variant written in dialect, from the Poljanska Gora mountains, is the one most closely related to its setting as it is even geographically located. Compared to the other variants, the literarized one is not particularly eloquent. A detailed analysis would show where the editor has interfered with it authorially. Similar applies to the sixth variant, whose verbosity and sentimentality give the impression that it has been literarized as the notetaker's comments are superfluous and would have bored any listeners. The analysis shows how the individual variants are made up of specific formulae that migrate from text to text, similar as in poems (Kumer).

18. Simultaneous comparative analysis of twenty versions concerns the motifs and metaphors in two types of ballads about love suddenly broken: the »Romeo and Juliet motif« in Slovenian. In the first type, the boy or the girl opts for an ecclesial life over marriage; but this proves to be such a sacrifice that one or both of them dies of grief. In the second type, a cart driver learns that their girlfriend is mortally ill, resulting in an equally tragic end. In most of them, a distinct form appears at the end which, with its floral motifs and metaphors both, confirms an ancient belief: love is as strong – or even stronger! – than death. A superficial reading gives the impression that it is a literal, repetitive and a stereotypical addition; however, a closer look reveals filigree subtleties in the structure of the individual versions.

With the present monograph, the Slovenian literary folkloristics departs from the strictly motivic or geographical-historical and comparative methods and engages with explicitly structural questions; in accordance with the thesis that literary folklore – if it is the art of spoken language! – always incorporates an aesthetic function. This is attested by many relevant findings in the chapters on sound and visual poetics, and especially the composition of fairy tales and folk tales, so that from here on in, their conceptualization as phenomena with a monotonous structure may no longer be appropriate.

Translated by Jeremi Slak.

# VIRI IN LITERATURA

- Aarne**, Antti, *Leitfaden der vergleichenden Märchenforschung*, Hamina 1913.
- Ambrožič**, Vid, *Pravljice za odrasle*, Samozaložba Gordan Ambrožič, 26. junij 1991.
- Artač Sturman**, Majda, **Cvetka Bevc**: Ptiči, *Novi glas* 28, 19. marca 2023, <https://www.noviglas.eu/cvetka-bevc-ptici/>.
- B. B.**, Številka devet, *Kres* 1, Celovec 1881, 130–132.
- Babič**, Saša, Barve v slovenskih folklornih ugankah, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 58, 2018 (1-2), 43–51.
- Babič**, Saša, Barve v slovenskih sodobnih folklornih ugankah, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 59, 2019 (1), 71–79.
- Bachelard**, Gaston, *Poetika prostora*, Nolit, Beograd 1969.
- Badjura**, Rudolf, *Ljudska geografija*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1953.
- Bajt**, Drago, **Kocjan-Barle**, Marta, *Slovenski religijski leksikon*, Modrijan, Ljubljana 2007.
- Baraga**, Friderik, *Krščanski nauk za Indijance*, Družina, Ljubljana 1997.
- Bartmiński**, Jerzy, *O jeziku folkloru*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973.
- Baš**, Angelos (s sodelavci), *Slovenski etnološki leksikon*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2004.
- Bausinger**, Hermann, *Formen der »Volks poesie«*, Erich Schmidt Verlag, Berlin 1968.
- Beethoven**, Ludwig, *Simfonija št. 5 v C-molu, opus 67* (zbirka Mojstri klasične glasbe in njihova dela) Ljubljana. 1994, 10–17.
- Belaj**, Vitomir, *Hod kroz godinu*, Golden Marketing, Zagreb 1998.
- Berginc**, Boris, Včasih slišimo njen hripavi šak-kak-kak! *Priloga Slovenskih novic*, V, št. 1. 6. januarja 2015, 16.
- Bernjak**, Elizabeta, Simbolika pravljličnih števil v slovenski in madžarski frazeologiji, *Phraseologie konstrastiv und didaktisch* (Zora 47), Vida Jesenšek in Melanija Fabčič (ur.), Maribor 2007, 247–270.
- Bertoncelj**, Joža, *Kroparske zgodbe*, samozaložba, Kropa 1973.
- Bezljaj**, France, *Eseji o slovenskem jeziku*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1967.
- Bezljaj**, France, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, K-O, SAZU, Ljubljana 1982.
- Bitenc**, Janez, Kaj je folklor in njen pomen, *Mladinska revija* 5 (1949/50).
- Blaznik**, Pavle, Pota in vidiki krajevne zgodovine, *Kronika* 3, 1955, 145–150.
- Bogatyrev**, Petr G., Funkčno-strukturálna metoda a jiné metody etnografie a folkloristiky, *Slovenské pogl'ady* 51, 1935, 550–558.
- Bogatyrev**, Petr G., *Voprosy teorii narodnego iskusstva*. Iskusstvo, Moskva 1971.
- Bošković-Stulli**, Maja, Mažuraničevi zapisi pjesama u krugu hrvatske usmene poezije *Pjesme, priče, fantastika*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zavod za istraživanje folklor, Zagreb 1991.

- Bošković-Stulli**, Maja, Neka metodološka pitanja u proučavanju folkloru graničnih i etnički mješovitih područja, *Rad kongresa folklorista Jugoslavije u Varaždinu 1957*, Zagreb 1959, 201–211.
- Bošković-Stulli**, Maja, Regionalna, nacionalna i internacionalna obilježja narodnih pripovijedaka, *Filološki pregled* 1963 (1-2), 83–93.
- Bošković-Stulli**, Maja, *Narodna predaja o vladarevoj tajni*, Institut za narodnu umjetnost, Zagreb 1967.
- Bošković-Stulli**, Maja, Regionalne in nacionalne razlike među narodnim pripovijetkama, *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Zagreb 1975, 182–204.
- Bratko**, Ivan, *Pomlad v februarju* (povest), Prešernova družba za leto 1958, Ljubljana 1957.
- Brenkova**, Kristina (ur.), *Pojte, pojte drobne ptice, preženite vse meglice*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1971.
- Brenkova**, Kristina (ur.), *Babica pripoveduje*. Slovenske ljudske pripovedi. Mladinska knjiga, Ljubljana 1984.
- Brinar**, Josip, Petruh s Peska, *Pohorske bajke in povesti*, Učiteljska tiskarna, Ljubljana 1933.
- Brnčić**, Ivo, Zagreb kot socialni in kulturni problem, *Ljubljanski zvon* 55, 1935, 111.
- Bučič**, Vesna, Urarski rod Oblakov iz Prelesja, Suhega Dola in Lučin, *Loški razgledi* 39, 1992, 19–26.
- Cankar**, Ivan, Aleš iz Razora, *Izbrano delo* II, Mladinska knjiga, Ljubljana 1968.
- Cankar**, Ivan, Moje življenje, *Zbrano delo* 12, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1975.
- Capuder**, Andrej, *Povest o knjigah*, Slovenska matica, Ljubljana 2015.
- Cestnikov**, Kratkočasnica. Dialog, *Kmetijske in rokodelske novice* 19, 1861, 314.
- Cevc**, Emilijan, Razmerje med ljudsko in stilno umetnostjo, *Werte und Funktion der traditionellen Kultur*, Görz / Gorica 1968, 5–10.
- Cevc**, Emilijan, Steletovo predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, *Traditiones* 14, 1985, 123–127.
- Cevc**, Tone, Pripovedno izročilo o gamsih z zlatimi parklji iz Kamniških Alp, *Traditiones* 2, 1973, 79–96.
- Cevc**, Tone, Okamnella živa bitja v slovenskem ljudskem izročilu, *Traditiones* 3, 1974, 81–112.
- Chevalier**, Jean, **Gheerbrant**, Alain, *Slovar simbolov*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1995.
- Ciglenečki**, Slavko, *Polis Norikon*. Poznoantične višinske utrdbe med Celjem in Brežicami, Zavod spominski park Trebče, Podsreda 1992.
- Curk**, Tončka, *Deček z Gornjevipavskega*, Mohorjeva družba, Gorica 1984.
- Cvetek**, Marija, *Naš voča so včas zapodval* (Glasovi 5), Kmečki glas, Ljubljana 1993.
- Časl**, Franc, *Zgodbe z dolgo brado*, samozaložba, Marija Snežna 2014.
- Černigoj**, Aldo, *Večer pri Maticavih*, pripovedavanja z Dola, samozaložba, Koper 2002.
- Černigoj**, Franc, Javorov hudič (Glasovi 1), Kmečki glas, Ljubljana 1988.
- Černigoj**, Franc, Hudomušnice ali kaj pravijo zvonovi, *Rodna gruda* 42, št. 4, 1995 (4), 16–17.

- Čistov**, Kirill V., Špecifikum folkloru vo svetle teórie informácie, Slovenský národopis 21, 1972 (3), 345–360.
- Čistov**, Kirill V., *Variativnost' kak problema teorii folkloru*, V. V., Gašpariková (ur.), *Interetnicke vzťahy vo folklore karpatskej oblasti*, Veda, vydavateľstvo SAV, Bratislava, 1980, 21–34.
- Čotar**, Danilo, Zagonetno število 0, 618, *Novi glas* 27, Trst / Gorica, 12. avgusta 2021, 13.
- Čuk**, Jože, »*Eno miljo dlje*«, Založba Ognjišče, Koper 2023.
- DD [= Devetak, D.]** »Konec koncev bo glasba vedno ostala skrivnost«. Srečanje z Alexandrom Gadjevom. *Novi glas* 27 (7), Trst / Gorica, 24. febr. 2022, 11.
- Dolenc**, Bogdan, *Sejalec na ozarah*. Petdeset zlatih klasov duhovništva, Družina, Ljubljana 1999.
- Dolenc**, Janez, *Tolminske pravljice* (zbirka Zlata ptica), Mladinska knjiga, Ljubljana 1989.
- Dolenc**, Janez, *Zlati Bogatin* (Glasovi 4), Ljubljana 1992.
- Dolinar**, Peter, *Prebliski skozi čas*, samozaložba, Ljubljana 2002.
- Drev**, Miriam, Vida Jeraj (1875–1932), *Pozabljena polovica*, Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem (Zbrale in uredile: Alenka Šelih, Milica Antić Gaber, Alenka Puhar, Tanja Rener, Rapa Šuklje in Marta Verginella), Založba Tuma, Ljubljana 2007.
- Ekar**, Vilko, Pika-poka, *Berta Golob* (ur.), *Matijev rod X*, zbornik Pionirskega odreda ob 900-letnici Preddvora, Osnovna šola Matije Valjavca, Preddvor, 1970/71, 46–47.
- Erjavec**, Fran, *Domače in tuje živali v podobah*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1995. Besedilo jezikovno posodobil Janez Dular.
- Esenko**, Ivan, Mojster v plezanju in prikrievanju, *Družina* 66, št. 33, 13. avgusta 2017, 18.
- Esenko**, Ivan, Malček s planin, *Družina* 58, št. 9, 1. marca 2009, 14.
- Esenko**, Ivan, Zaznavanje ptičjega oglašanja, *Družina* 63, št. 12, 23. marca 2014, 22.
- Fatur**, Lea, *V burji in strasti*, Kulturno prosvetno društvo Miroslav Vilhar, Zagorje 2015.
- Fikfak**, Jurij, Čas Drugega, čas sebe in čas pripovedi. Šmitek, Zmago, Brumen, Borut (ur.), *Zemljevidi časa = Maps of time* (Zbirka Župančičeva knjižnica 5). Zbornik ob 60-letnici Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo. Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Filozofska fakulteta, Ljubljana 2001, 105–125.
- Filipič**, Hanzi, Posebna gnezdilnica za posebno ptico, *Nedelja* 90, 14. marca 2021.
- Finžgar**, Fran Saleški, *Izbrana dela VII*, Mohorjeva družba, Celje 1962.
- Finžgar**, Fran Saleški, Na petelina, *Izbrano delo* (Naša beseda), Mladinska knjiga, Ljubljana 1969.
- Gams**, Ivan, Multidisciplinarni pomen zbiranja ljudskega znanja o lokalnem okolju, O razmerju med geografijo in etnologijo, *Dela* 3, Ljubljana 1986, 69–75.
- Gams**, Ivan, Pripovedke o kraškem podzemlju, *Slovenski etnograf* 8, 1955, 151–152.
- Glasečnik**, Igor, *Strah me je gratalo* (Glasovi 17), Kmečki glas, Ljubljana 1998.
- Glasečnik**, Igor, *Trenutki sveti*, samozaložba, Kapla na Kozjaku 2006.
- Glaser**, K.[arol], Nekoliko indijskega bajeslovja, *Dom in svet* 4, 1891, 80–83, 133–138.
- Glazer**, Alenka, Janko Glazer zapisovalec 'narodnega blaga', *Traditiones* 24, 1995, 133–166.

- Globočnik**, Boris-Damijan, Mitraljez, Boris Paternu (ur.), *Slovensko pesništvo upora 1 / Partizanske, Mladinska knjiga*, Ljubljana 1987, 236.
- Glonar**, Joža, Predgovor, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi IV*, Slovenska matica, Ljubljana 1923, 3–66.
- Glonar**, Joža, *Stare žalostne*, Akademski založba, Ljubljana 1939.
- Golež Kaučič**, Marjetka, *Slovenska ljudska balada*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2018.
- Goljevšček**, Alenka, *Mit in slovenska ljudska pesem*, Slovenska matica, Ljubljana 1982.
- Goljevšček**, Frane, *Modrina nad Maricelom*, Jutro, Ljubljana 2007.
- Gorenjka**, Uspavanka, Boris Paternu (ur.), *Slovensko pesništvo upora 3 / Zaledne*, Dolenjska založba, Novo mesto 1996, 61.
- Gorenšek**, Albert-Martin, Uharica, Boris Paternu (ur.), *Slovensko pesništvo upora 1 / Partizanske, Dolenjska založba, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete*, Novo mesto 1998, 446.
- Gorinšek**, Manja, *Otroška slovstvena folklor na slovenski in avstrijski strani Koroške*, doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Ljubljana 2015.
- Gradnik**, Alojz, Sonce v Brdih, *Ljubljanski zvon* 41, 1921, 374.
- Gradnik**, Alojz, *Pot bolesti*, Jug, Ljubljana 1922, 68.
- Gradnik**, Alojz, *Zbrano delo 2*, DZS, Ljubljana 1986, 63.
- Grafenauer**, Ivan, Narodno pesništvo. *Narodopisje Slovencev II*, Tiskarna Slovenskega poročevalca, Ljubljana 1952, 12–85.
- Grafenauer**, Ivan, Aškerčev »mejnik« in ljudsko izročilo, *Jezik in slovstvo* 2, 1956/57, št. 6, 241–247.
- Grafenauer**, Ivan, Nekaj o značaju našega narodnega pesništva, *Traditiones* 3, 1974, 5–16.
- Grafenauer**, Ivan, *Literarnozgodovinski spisi*, Slovenska matica, Ljubljana 1980.
- Gregorčič**, Rafaela-Nadja, Občinstvu, Boris Paternu (ur.), *Slovensko pesništvo upora 3 / Zaledne, Dolenjska založba, Novo mesto* 1996, 260.
- Gregorčič**, Simon, *Izbrane pesmi* (Kondor), Mladinska knjiga, Ljubljana 1964.
- Gričnik**, Anton, *Noč ima svojo moč / Bog pa še večjo* (Glasovi 8), Kmečki glas, Ljubljana 1994.
- Grün**, Anselm, *Marijine podobe*, Celjska Mohorjeva družba, Celje-Ljubljana 2015.
- Gspan**, Alfonz, *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja*, I. knjiga, Pregledal in dopolnil Anton Slodnjak, Slovenska matica, Ljubljana 1978.
- Gspan**, Alfonz, *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja*, II. knjiga, Pregledal in dopolnil Anton Slodnjak, Slovenska matica, Ljubljana 1979.
- Hadjadj**, Fabrice, *Vera demonov / ali preseženi ateizem*, Družina, Ljubljana 2013.
- Handke**, Peter, *Abschied des Träumers vom Neunten Land, Eine Wirklichkeit, die vergangen ist: Erinnerung an Slowenien*, Frankfurt am Main 1991.
- Hladnik**, Miran, *Povest* (Literarni leksikon, 36), Državna založba Slovenije, Ljubljana 1991.
- Hobsbawm**, Eric J., Srednje Evrope ni, *Naši razgledi / Razgledi po svetu*, 9. 2. 1990, 87–88.

- Holzappel** Ignacij (1799–1868), *Slovenska književnost*, Leksikoni Cankarjeve založbe, Ljubljana 1996, 112–113.
- Howatson**, M. C. (ur.), *Antika*: prev. Ksenija Dolinar & al., Leksikon, Cankarjeva založba, Ljubljana 1998.
- Ilešič**, Fran, Rajska ptica, *Zbornik za narodni život i običaje* 20 (1915), 161–176.
- Ilešič**, Svetozar, *Pogledi na geografijo*, Partizanska knjiga, Ljubljana 1979.
- Ivančič Kutin**, Barbara, *Kontekst in tekstura folklornih pripovedi na Bovškem*, doktorska disertacija, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 2005.
- Ivančič Kutin**, Barbara, *Slovar bovškega govora*, Založba ZRC, Ljubljana 2007.
- Ivančič Kutin**, Barbara, *Drobni folklorni žanri na Polhograjskem*, *Gospod z rožo*, Turistično društvo, Polhov Gradec, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2009.
- Ivanov**, Vjačeslav V. & **Toporov**, Vladimir N., *Slavjanske jazykovye modelirijuščie semiotičeskie sistemy*, Moskva 1965.
- Jagodid**, Marija, Ljudska otroška pesem (Zapiski iz Podjunske doline na Koroškem v letu 1953), *Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1955*, Celje 1954.
- Jagodid**, Marija, *Narodopisna podoba Mengša in okolice*, Svet za prosveto in kulturo ObLO Mengeš 1958.
- Jakobson**, Roman, **Hlebnikov**, Viktor, *Poetika ruskog formalizma*, Prosveta, Beograd 1970.
- Jakomin**, Dušan, *Od petrolejke do ipada*, Pričevanje primorskega duhovnika, Ognjišče, Koper 2015.
- Jalen**, Janez, *Previsi*, Založba »Naša knjiga«, Ljubljana, 1940.
- Jalen**, Janez, *Bobri*, Prva knjiga: Sam, Drugi letnik Slovenčeve knjižnice, Ljubljana 1942.
- Jalen**, Janez, *Cvetkova Cilka*, Slovenska knjižnica 100, Ljubljana, september 1944.
- Jalen**, Janez, *Ovčar Marko*, Slovenske večernice 109, Mohorjeva družba, Celje 1958.
- Jalen**, Janez, *Tri zaobljube*. Vozarji, II. del, Celje 1959.
- Jalen**, Janez, *Izpodkopana cesta*, Vozarji III, Slovenske večernice 111, Celje 1960.
- Jalen**, Janez, *Ograd*, Mohorjeva knjižnica 138, Celje 1961.
- Jalen**, Janez, *Sončne sence*, Samozaložba Marjeta Žebovec, Smednik 2003.
- Jančar**, Drago, Poročilo iz devete dežele (Privid in resničnost), Wieser, Celovec-Salzburg, 1991.
- Jančar**, Drago, *Katarina, Pav in Jezuit: Roman*. Slovenska matica, Ljubljana, 2000.
- Jančar**, Drago, *Ob nastanku sveta*, Beletrina, Ljubljana 2022.
- Janez**, Juri Kobilar, *Zgodnja Danica* 5, 1853, 67.
- Jauss**, Hans Robert, *Estetika recepcije*, Nolit, Beograd 1978.
- Jevnikar**, Martin (ur.) *Primorski slovenski biografski leksikon*, 17. snopič, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1991.
- Jež**, Janko, Brižinski spomeniki in tržaški Slovenci. V: *Zbornik Brižinski spomeniki*: ur. Kos, Janko, Jakopin, Franc in Faganel. Ljubljana: SAZU; ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede; Trst: Mladika 1996, 473-475.
- Jež**, Niko, Tebi, Vilno, *Naši razgledi* 39 / *Razgledi po svetu*, 9. 3. 1990.
- Jolles**, Andréé, *Einfache Formen*, (n. s.), Halle / Saale 1929.

- Jugovec**, Oto-Luka, **Jarc**, Samo, Zvočni tednik, Boris Paternu (ur.), *Slovensko pesništvo upora I*, / Partizanske, Dolenjska založba, Novo mesto 1998, 517.
- Jung**, K. K., *Duh i život*, Matica srpska, Novi Sad 1984.
- Jurčič**, Josip, *Deseti brat* (Kondor 37), Mladinska knjiga, Ljubljana 1962.
- Jurgele-Bohinc**, Francka, Venček, Boris Paternu (ur.), *Slovensko pesništvo upora III*, / Zaledne, Dolenjska založba, Novo mesto 1996, 175.
- K. M.**, Hrabri vitez, Boris Paternu (ur.), *Slovensko pesništvo upora 3* / Zaledne, Dolenjska založba, Novo mesto 1996, 60.
- Kalan**, Filip, *Med Trubarjem in moderno* (Naša beseda), Mladinska knjiga, Ljubljana 1977, 123.
- Kalevala**, finski narodni ep, Mladinska knjiga, Ljubljana 1991.
- Kališnik**, Štefan, *Skoraj pozabljene zgodbe*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2006.
- Kante**, Božidar, *Estetika narave* (Zbirka Paideia 3), Sophia, Ljubljana 2009.
- Kargul K.**, Magdalena, *Przestrzeń w polskich i słoweńskich legendach o wędrowce Chrystusa ze św. Piotrem* [Prostor v poljskih in slovenskih legendah o Kristusovem potovanju s svetim Petrom], Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Katedra Filologii Słowiańskiej, Łódź, 2015.
- Kargul K.** Magdalena, Prostor v slovenskih in poljskih povedkah o Kristusu in sv. Petru - gostilna, *Tra ricerca sul campo e studio a tavolino* / Contributi per i cento anni dalla nascita dell'academico Milko Matičetov / Med terenom in kabinetom. Ob 100. obletnici rojstva akademika Milka Matičetovega. A cura di / ur. Marija Stanonik, Han Steenwijk, Cleup sc / Coop. Libreria Editrice Università di Padova, Padova 2022, 493–502.
- Karlin**, Alma, *Urok Južnega morja*, Mohorjeva družba, Celje 1996.
- Karničar**, Andrej, *Jezerske štorije* (Glasovi 16), Kmečki glas, Ljubljana 1997.
- Kasirer** (Cassirer), Ernst, *Filozofija simboličkih oblika*, Prvi deo: Jezik. Dnevnik književna zajednica Novog Sada, Novi Sad 1985.
- Kastelic**, Jože, *Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih* / Šempeter v Savinjski dolini, Slovenska matica, Ljubljana 1998, 401 sl.
- Kastelic**, Zlata, **Prime**, Jože, *Krvavivc* (Glasovi 24), Kmečki glas, Ljubljana 2001.
- Kayser**, Wolfgang, *Jezičko umetničko delo*, Srpska književna zadruga, Beograd 1973.
- Keber**, Janez, *Slovar slovenskih frazemov*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2011.
- Keller**, Helen *Zgodba mojega življenja*, Prešernova družba, Ljubljana 1975.
- Kette**, Dragotin, *Pesmi* (Kondor 71), Mladinska knjiga, Ljubljana 1965.
- Klinar**, Miha, *Zavija veter, brije nas pršič*, Boris Paternu (ur.), *Slovensko pesništvo upora II*, / Partizanske, Dolenjska založba, Novo mesto 1995, 407.
- Klobčar**, Marija, *Podobe ustvarjalnosti dr. Zmage Kumer*, vtisnjene v razkrivanje pesemskega izročila, Muzej Ribnica, Ribnica 2013.
- Knep**, Milan (ur.), *Evropa na razpotju*. [Zbornik predavanj s teološkega tečaja o aktualnih temah za študente in izobražence 1993–94]. Skupnost katoliške mladine, Ljubljana 1994.



- Kocjan**, Danila, **Hadalin**, Jelka, *Bežji zlodej, baba gre* (Glasovi 6), Kmečki glas, Ljubljana 1993.
- Kokalj**, Zvonko, *Mladost ob Rupnikovi liniji*, Spomini, samozaložba, Celje 2015.
- Kolpakova**, N. P., *Varianty pesennyh začinov, Principi tekstologičeskogo izučenija folklor*, Moskva 1966.
- Komac**, Vlasta, *Čez Boko gre čea*, Branko, Nova Gorica 1995.
- Komar**, Milan, *Človeški čas* (Sidro), Družina 1966, 81–82.
- Komelj**, Ivan, *Gotska arhitektura na Slovenskem*, Slovenska matica, Ljubljana 1973.
- Kopač**, Vlasto, *Iveri z Grintavcev*, Planinska zveza Slovenije, Ljubljana 2006.
- Kordigel**, Metka, *Pouk literarne teorije malo drugače / Zakaj pravljica v učni načrt za drugo triletje*, *Jezik in slovstvo* 45, 1999/2000 (3), 67–78.
- Koritnik**, Barbara, *Slovstvena folklor v severozahodnem delu Ljubljane in njenem severozahodnem obrobju*, diplomska naloga, Pedagoška fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Maribor 2001.
- Korolenko**, Vladimir G., *Slepi muzikant*, Mohorjeva družba, Celje 1946.
- Kos**, Anica, Ravensbrück, *Boris Paternu, Slovensko pesništvo upora IV / Zaporniške in taboriščne, izgnanske, iz tujih enot, Dolenjska založba, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete*, Novo mesto 1997, 146.
- Kos**, Helena, *Skrivnost Sandre K.*, Mohorjeva, Celje 2001.
- Kos**, Janko (ur.), *Literatura* (Leksikon), Cankarjeva založba, Ljubljana 1974.
- Kosi**, Anton, *Narodne legende za slovensko mladino III*, Ptuj 1891.
- Kosovel**, Srečko *Zbrane pesmi* (Beletrina), Študentska založba, 2013.
- Kotnik**, Ivana, *Pri mlatvi pač mora delat pika poka poka, Manja Gorinšek, Otroška slovstvena folklor na slovenski in avstrijski strani Koroške*, doktorska disertacija, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 2015, 247.
- Kovač**, Edvard, *Modrost o ljubezni*, Založba Mihelač, Ljubljana 1992.
- Kovačič**, Mojca, **Bokal**, Ljudmila, et al., *Slovar zvonjenja in pritrkavanja*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2017.
- Kozjek-Curk**, Cirila, *Uspavanka, Boris Paternu* (ur.), *Slovensko pesništvo upora IV, / Zaporniške in taboriščne, izgnanske, iz tujih enot, Dolenjska založba, Novo mesto 1997, 537–538.*
- Kragelj**, Jožko, *Vinko Vodopivec*, Ognjišče, Koper 1999.
- Kragelj**, Jožko, *Iz vojne v novo življenje*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2007.
- Krajczar**, Karel, *Kralič pa Lejpa Vida* (Glasovi 13), Kmečki glas, Ljubljana 1996.
- Kranjec**, Miško, Grlice, *Izbrano delo II*, (Naša beseda), Mladinska knjiga, Ljubljana 1973, 182–240.
- Kranjec**, Miško, *Strici so mi povedali* (Ljudje, viri in pojasnila), 2. izd., Pomurska založba, Murska Sobota 1976.
- Krejan**, Marija, *Vse sorte je že blou* (Glasovi 19), Kmečki glas, Ljubljana 1999.
- Krek**, Gregor, *Über die Wichtigkeit der slavischen traditionellen Literatur als Quelle der Mythologie*, [s. n.] Wien [Dunaj] 1869.

- Kremenšek**, Slavko, *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja*. Uvod, Poročila, Znanstveni inštitut FF, Ljubljana 1976.
- Kremenšek**, Slavko, **Hudelja**, Mihaela, **Klobčar**, Marjanca, *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja-20. stoletje / Poročilo*, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1992.
- Krivec**, Jože, *Dom med goricami*, Konzorcij Slovenca, Ljubljana 1942.
- Križanič**, France, *Križem po matematiki*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1960.
- Križnik**, Gašper, *Sveti Coprijan*. Pravljice, povedke in drugo pripovedno izročilo iz Motnika in okolice. Breda Podbrežnik Vukmir in Monika Kropelj Telban (ur.), Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2020.
- Križnik**, Kašper, Iz Motnika (u Kranjskoj), *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb, 1900, 148–155.
- Krohn**, Kaarle, *Die folkloristische Arbeitsmethode* (Serie B: Skrifter V, Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning, Oslo 1926.
- Kropelj**, Monika *Pravljica in stvarnost*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 1995.
- Krvina**, Domen, **Žele**, Andreja, O medmetih, zlasti o njihovih razločevalnih lastnostih: poudarjen slovarski vidik, *Slavistična revija* 65, 2017 (2), 201–228.
- Kühlar**, Števan, *Ljudsko izročilo Prekmurja*, zbral in uredil Vilko Novak, Pomurska založba, Murska Sobota 1988.
- Kumer**, Zmaga, Potujoči verzi, Prispevek k raziskovanju stila slovenske ljudske pesmi. *Narodno stvaralaštvo – Folklor* 4, 1965, 1153–1159.
- Kumer**, Zmaga, *Pesem slovenske dežele*, Založba Obzorja, Maribor 1975.
- Kumer**, Zmaga, *Ljudska glasbila in godci na Slovenskem*, Slovenska matica, Ljubljana 1983.
- Kuret**, Niko, *Praznično leto Slovencev I*, Mohorjeva družba, Celje 1965.
- Kuret**, Niko, *Praznično leto Slovencev II*, Mohorjeva družba, Celje 1967.
- Kuret**, Niko, *Praznično leto Slovencev III*, Mohorjeva družba, Celje 1970.
- Kuret**, Niko, *Praznično leto Slovencev IV*, Mohorjeva družba, Celje 1970.
- Kuret**, Niko, Folkloristische Probleme im Grenzland, *Südostdeutsche Archiv*, zv. 15/16, 1972/73, 210–219.
- Kvaternik**, Peter, Vrabci in lasje, *Družina* 64, št. 26–27, 25. junija 2017, 15.
- Lah**, V., Beseda o petju, *Kmetijske in rokodelske novice* 18 (1860), 179.
- Latković**, Vido, *Narodna književnost I*, Naučna knjiga, Beograd 1967.
- Levstik**, Fran, Popotovanje iz Litije do Čateža, *Izbrano delo* (Naša beseda), Mladinska knjiga, Ljubljana 1968.
- Ličof**, Bogomir, Družba in invalidi, *Prijatelj* 26, 1994 (1), 8–9.
- Likovič**, Jože, *Svetinje nad Barjem*, Konzorcij Slovenca, Ljubljana 1942.
- Lipovec**, Albinca, Ustno slovstvo kot predmet etnološke, literarne in folkloristične znanosti, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 20, 1980 (2), 107–108.
- Logar**, Tine, *Slovenska narečja*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1975.
- Lotman**, Jurij M., *Struktura umetničkog teksta*, Nolit, Beograd 1976.
- Ludvik** Dušan, Izvor desetništva, *Slovenski etnograf* 13, 1960, 79–90.

- Lüthi**, Max, *Volkmärchen und Volkssage* (Zwei Grundformen erzählender Dichtung), Francke, Bern und München, 1961.
- Lužar**, F. F. nabral, Narodni izrazi, *Zbornik Matice Slovenske* II, 1900.
- M. K.**, Hrabri vitez, Boris Paternu (ur.), *Slovensko pesništvo upora* III, / Zaledne, Dolenjska založba, Novo mesto 1996, 60.
- Mahnič**, Joža, Roža mogota, *Slavistično društvo Slovenije*, Ljubljana 1950, 125–136.
- Mahnič**, Joža, *Sence in luči z moje poti*, Slovenska matica, Ljubljana 2009.
- Makarovič**, Gorazd, *Slovenska ljudska umetnost*, DZS, Ljubljana 1981.
- Malenšek**, Mimi *Zlati roj*, roman o Janši, Kmečki glas, Ljubljana 1988.
- Marić**, Sreten, Uvod, *Gaston Bachelard, Poetika prostora*, Beograd 1969, I–XXVIII.
- Marn**, Josip, *Jezičnik* 29, 1891.
- Marolt**, France, *Slovenske narodnoslovne študije / Gibno zvočni obraz Slovencev*, Glasbena matica, Ljubljana 1954.
- Maškina**, T. S., Die Besonderheiten des folkloristischen Prozes im Bereich ethnischen Grenzen, *VIII. međunarodni slavistički kongres, Knjiga referatov II (Povzetki)*, Zagreb 1978.
- Matičeto**, Milko, O etnografiji in Folklori Zapadnih Slovencev«, *Slovenski etnograf* 1, 1948, 9–56.
- Matičeto**, Milko, *Sežgani in prerajeni človek*, SAZU, Ljubljana 1955.
- Matičeto**, Milko, »Brat in ljubi«, *Zbornik Primorske založbe Lipa* (Posebni odtis) Koper 1956.
- Matičeto**, Milko, »Kralj Matjaž v luči novega slovenskega gradiva in novih raziskavanj«, *Razprave II. razreda SAZU* 4, Ljubljana 1958, 101–156.
- Matičeto**, Milko, Gefahren Beim Aufzeichnen von Volksprosa in Sprachgrenzgebieten, An Slowenischen Beispielen Dargestellt, *Internationaler Kongres der Volkserzählungsforscher in Kiel und Kopenhagen*, W. de Gruyter, 1961, 179–187.
- Matičeto**, Milko, Elementi Preslavi Nella Narrativa Popolare Slovena. *Alpes Orientales V: Acta Quinti Conventus de Ethnographia Alpium Orientalium Tractantis, Graecii Slovenorum*, 29. III. 1967-1. IV. 1967, 1969, 207–208.
- Matičeto**, Milko, *Zverinice iz Rezijske*, Mladinska knjiga-Založništvo tržaškega tiska, Ljubljana–Trst 1973.
- Matičeto**, Milko, Zvezdna imena in izročilo o zvezdah med Slovenci, *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike*, Ljubljana 1973, 43–90.
- Matičeto**, Milko, Godovčičaci, Zur Deutung slowenischer Varianten vom Typ AT 480. – *Dona Ethnologica*, Beiträge zur vergleichenden Volkskunde L. Kretzenbacher zum 60. Geburtstag (München) 1973, 309–320.
- Matičeto**, Milko, Duhovna kultura v gornjem Posočju, *18. zbornik kongresa jugoslovanskih folkloristov, Bovec 1971*, Slovensko etnografsko društvo, Ljubljana 1973, 43–54.
- Matičeto**, Milko, Duhovna kultura v gornjem Posočju, *Tolminski Zbornik 1975*, Kulturna skupnost Tolmin, Tolmin 1975, 179–187 (ponatis članka, objavljenega v 18. zborniku kongresa jugoslovanskih folkloristov).

- Matičeto**v, Milko, *Bedenice*, Imena, pesniško in obredno izročilo o tem cvetju na Slovenskem in pri sosedih v hrvaški Istri, *Traditiones* 5/6, 1976/77 (1979), 277–300.
- Matičeto**v, Milko, Čas. Un essere mitico dalla Val Resia, *Ethnologija slavica* (Bratislava) 7, 1977, 221–226.
- Matičeto**v, Milko, *Bedenice*, kraški šopek Milka Matičetovega iz Koprive. Ur. Božidar Premrl, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2019.
- Matičeto**v, Milko, *Tristo zajcev*. Najlepše slovenske ljudske pravljice iz zapuščine Milka Matičetovega. (Zbirka Zlata ptica), Ur. Anja Štefan. Mladinska knjiga, Ljubljana 2019.
- Matl**, J., Sloweische Literaturgeschichte und Volkskunde, *Letno poročilo Državne gimnazije za Slovence* X, Celovec 1966/67.
- Medvešček**, Pavel, *Na rdečem oblaku vinograd rase* (Glasovi 3), Kmečki glas, Ljubljana 1990.
- Menaše**, Lev, *Marija v slovenski umetnosti*, Mohorjeva družba, Celje 1994.
- Mencin**, Rudolf, Kaj je narod, *Sodobnost* 12, 1964, 203–205.
- Merhar**, Boris, Ljudska pesem, *Zgodovina slovenskega slovstva*, ur. Lino Legiša s sodelovanjem Alfonza Gspana, Slovenska matica, Ljubljana 1956, 31–114.
- Merhar**, Boris, *Slovenske ljudske pesmi* (Kondor 45), Mladinska knjiga, Ljubljana 1961.
- Mihajlov**, Nikolaj, *Zgodovina slovanske mitologije v XX. stoletju. Studia Mythologica Slavica*, Supplementa. Supplementum 16, Založba ZRC, ZRC SAZU, 2021.
- Miladinović Zalaznik**, Mira. “Ko Propade Svet, Je Treba v Sipolje: Slovenci, Kot Se Pojavljajo v Tekstih Josepha Rotha, Petra Handkeja in Draga Jančarja.” *Nova Revija* 13, 1994 (147/148), 170–178.
- Milčinski**, Fran, *Ptički brez gnezda* (Slovenske večernice 71), Družba sv. Mohorja, 1917.
- Milošič**, Franc, Ali se veliki klopotec le šali? *Delo*, torek, 20. avgusta 1996, 8.
- Mlinar**, Zdravko, *Individuacija in globalizacija v prostoru*, SAZU, Ljubljana 1994, 118–119.
- Morato**, Nada, *Kruh in ribe* (Glasovi 32), Mohorjeva družba, Celje 2007.
- Moser**, Oskar, Die Venediger im Erzählgut des Ostalpenraumes, *Alpes Orientales* 1, 1959, 91–98.
- Muhovič**, Jožef, *Leksikon likovne teorije*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2015.
- Mukařovský**, Jan, *Estetske razprave*, Slovenska matica, Ljubljana 1978.
- Mukič**, Francek, Garaboncijaš (Porabska legenda), Podjetje za promocijo kulture Franc-Franc d.o.o. v sodelovanju z Zvezo Slovencev na Madžarskem, Murska Sobota 2005.
- Mukič**, Francek, *Vtrgnjene korenjé*, Murska Sobota: Franc-Franc, Monošter: Zveza Slovencev na Madžarskem, (knjižna zbirka Med Rabo in Muro), 2010.
- Murko**, Matija, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, *Etnolog* 3, 1929, 5–54.
- Murko**, Matija, Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih. Časopis za zgodovino in narodopisje 32, Maribor 1937, 68–82.

- Murko**, Matija, Indija slovenskih narodnih pesmi, *Slovenski jezik* 3, 1940, 20–27.
- Natek**, Milan, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja – 20. stoletje in geografija, *O razmerju med geografijo in etnologijo / About the Relationship between Geography and Ethnology*, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja, Ljubljana 1988, 27–44.
- Novak Kajzer**, Marjeta, Marjan Tomšič, Kažuni (ocena), *Delo / Književni listi*, 19. 7. 1990.
- Novak**, Franc, *Slovar beltinskega prekmurskega govora*, dopolnil in uredil Vilko Novak, Murska Sobota 1985.
- Novak**, Vilko, Struktura slovenske ljudske kulture, *Razprave IV. razreda*, SAZU, Ljubljana 1958, 3–30.
- Novak**, Vilko, *Slovenska ljudska kultura*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1960.
- Novak**, Vilko, *Über den Charakter der Slowenischen Volkskultur in Kärnten*, Trofenik, München 1973.
- Novak**, Vilko, Emila Korytka nemški članki o slovenskem ljudskem izročilu, *Traditiones* 1, 1972, 27–52.
- Novak**, Vilko, Etnološko delo Stanka Vurnika, *Traditiones* 10–12, 1984, 173–190.
- Novak**, Vilko, *Zbogom življenje* (Nekaj pesmi vsega življenja), Samozaložba, Ljubljana 2000.
- Novi glas**, Prikupen krilati ptičji svet, Novi glas, 19. marca 2023, <https://www.noviglas.eu/prikupen-krilati-pticji-svet/>.
- Ocvirk**, Anton, *Teorija primerjalne literarne zgodovine*, Znanstveno društvo, Ljubljana 1936.
- Ocvirk**, Anton, *Ivan Cankar, Zbrano delo VI*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1967.
- Ogrin**, Dušan, *Slovenske krajine*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1989
- Oysec** Damjan, Hudomušnice s primorskega konca, *Gea* 8, 1998 (7), 10–11.
- Ožbalt**, Irma, *Anka* (Slovenske večernice 158), Celjska Mohorjeva družba, 2008.
- Paić**, Žarko, Evropa regij, *Naši razgledi / Razgledi po domovini*, 7. 12. 1990, 685–686.
- Pajek**, Jožef, Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev, Matica Slovenska, Ljubljana, 1884.
- Papež**, France, Kjerkoli napisana resna beseda veže zdomstvo s srcem domovine, *Delo / Književni listi*, 4. jan. 1990.
- Paternu**, Boris (ur.), *Slovenska lirika 1945–1965*, Slovenska matica, Ljubljana 1967.
- Paternu**, Boris (ur.), *France Prešeren in njegovo pesniško delo 2*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1977.
- Pavček**, Tone, *Domu in rodu*, Cankarjeva založba, Ljubljana 2015.
- Pavel**, Ágoston [Avgust] Rigászás a Vendvidéken és az Őrségben. *A Néprajzi Múzeum* Értesítője, Budapest, 1942, 141–163.
- Peče**, Aleksander -Saša, Ob tihi večerni uri, Fašist na dopustu, Boris Paternu (ur.), *Slovensko pesništvo upora I*, / Partizanske, Dolenjska založba, Novo mesto 1998<sup>2</sup>, 537–538.

- Peklar**, Vera, *Marija Stanonik (ur.), Irena Uršič (ur.), Moški na položajih, ženske v strahu, otroci na češnjah / Zbirka spominov na vojno za obrambo samostojne Slovenije leta 1991*, Muzej novejšje zgodovine, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Ljubljana 2011, 394.
- Perger**, Valerija, Ptice, naše prijazne spremljevake, *Porabje XXXI*, 21. januarja 2021, 6.
- Petaros**, Mitja, Papež Frančišek-Franciscus, *Mladika* 62, 2018 (4), 69.
- Pezdirc**, Tone, Pogovor gluhih, *Prijatelj*, list prizadetih in njihovih prijateljev 26, 1994 (1), 6–7.
- Piko**, Martina, *Iz semena pa bo lipa zrasla* (Glasovi 14), Kmečki glas, Ljubljana 1996.
- Pintar**, Luka, Slovarski in besedoslovni paberki. *Letopis Slovenske matice za leto 1898*, Založila in izdala Slovenska matica, Natisnila »Narodna tiskarna« 1898.
- Platon**, *Država* (Svetovni klasiki) Mihelač, Ljubljana 1995.
- Pleterski**, Andrej, Spremna beseda. Gradivo Nikolaja Mihajlova za raziskave slovanske mitologije, *Nikolaj Mihajlov, Zgodovina slovanske mitologije v XX. Stoletju. Studia Mythologica Slavica*, Supplementa. Supplementum 16, Založba ZRC, ZRC SAZU, 2021, 11–14.
- Pleteršnik**, Maks, *Slovensko-nemški slovar*, Cankarjeva založba (reproduciran ponatis), Ljubljana 1974.
- Podbersič**, Renato, Čičke prekvantice z Goca, Libris, Koper, 2007.
- Podbrežnik** Vukmir, Breda & al. (ur.), *Veronika z Malega gradu* (Ljudsko pripovedno izročilo s Kamniškega), Matična knjižnica, Kamnik 1999.
- Podbrežnik Vukmir**, Breda, **Kotnik**, Irena (Glasovi 37), Celjska Mohorjeva družba, Celje 2009.
- Pogačnik**, Jože, Možnosti in meje regionalizma, *Ponoreli kompasi*, Obzorja, Maribor 1996.
- Pogačnik**, Jože, *Zgodovina slovenskega slovstva I*, Založba Obzorja, Maribor 1968.
- Pogačnik**, Marko, *Za zdravljenje zemlje*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1991.
- Polanšek**, Valentin *Križ s križi*. Družba sv. Mohorja v Celovcu, 1981.
- Polnec**, Anton, *Izprehodi v naravo*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1952.
- Polívka**, Jiří (ocena), Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva. Z mitološkim uvodom. Uredil Jakob Kelemenina, *Germanoslavica* (Vierteljahrsschrift für die Erforschung der germanisch-slavischen Kulturbeziehungen), Praha 1931–1932, 619–628.
- Ponediščak** [= Chiabudini, Luciano], Starržič an sveta družina, *Dom* 32, št. 7, 15. 4. 1997, 2.
- Ponediščak**, Tonca [= Chiabudini, Luciano] Čariešnje, *Dom*, 28, št. 10, 31. maja 1993, 2.
- Popit**, Ilja, Opombe, *Matija Valjavec, Kračmanove pravljice*, drugi del, Povesti, stare navade in uganke, zbral in uredil Ilja Popit, Didakta, Radovljica 2007, 400–449.
- Popit**, Ilja, *Zverina nam vse požre* (Glasovi 57), Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2021.
- Prešeren**, France, *Pesnitve in pisma* (Kondor 25 in 35), Mladinska knjiga, Ljubljana 1962.
- Primc**, Jože, *Okamneli mož* (Glasovi 15), Kmečki glas, Ljubljana 1997.
- Prunč**, Erich, *Urban Jarnik (1784–1844), Textologische Grundlagen und lexikologische Untersuchung seiner Sprache*, Band I: Kritische Edition der Gedichte und Übersetzungen, Hermagoras / Mohorjeva, Klagenfurt / Celovec 1988.
- Ramovš**, Jože, *Sto domačih zdravil za dušo in telo*, Mohorjeva družba, Celje 1990.

- Ramovš**, Mirko, Slovarju za popotnico, *Kovačič, Mojca, Bokal, Ljudmila, et al., Slovar zvočenja in pritrkavanja*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2017, 9.
- Rauter**, Flora, *Kot zemljo orje Bog srce*, Mohorjeva založba, Celovec-Dunaj 1991, 16.
- Ravnikar**, Praznoverske misli o nekterih številkah (rubrika: Listek), *Slovenec* 13, št. 57, 11. 3. 1885.
- Ravnikar**, Matevž-Požencan, Naše barve, *Kmetijske in rokodelske novice* 6, 1848, 176.
- Ravnikar**, Matevž, *Požencanove pravljice*, Didakta, Radovljica 2005.
- Raztresen**, Andreja (zapisala), Povedala Marija Dolenc, Lučine. Kmetova hči in tatova. *Med gorami*, glasilo učencev OŠ Ivana Tavčarja, Gorenja vas 19, št. 1, letnice ni, 30.
- Repanšek**, Marta, *Bajže s Koroške* (Glasovi 10), Kmečki glas, Ljubljana 1995.
- Repež**, F. J., Od potrpljenja v nadlugah inu kdu je ta, kir je trpov inu kdu smo pak mi, kier nečemo trpejti, A. Gspan, *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja*, I. knjiga, Pregledal in dopolnil Anton Slodnjak, Slovenska matica, Ljubljana 1978, 141–142.
- Rešek**, Dušan, *Brezglavjeki* (Glasovi 9), Kmečki glas, Kmečki glas, Ljubljana 1995.
- Ribičič**, Josip, *Kokošji rod*, Gorica 1924, Ponatis, Založba Vida, Ljubljana 2022.
- Ries**, Julien, *K izvirom verstev*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2020.
- Rozman**, Francè, *Konkordanca Nove zaveze*, DZS, Ljubljana 1997.
- Rudolf**, Ivan, *Spev v nanoško jutro*, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1998.
- Rukli**, Lojze-Kmetič, Poslednji pozdravi, Boris Paternu (ur.), *Slovensko pesništvo upora III*, / Zaledne, Dolenjska založba, Novo mesto 1996, 78.
- Rupnik**, Marko, *Barve sojnosti*, Ognjišče, Koper 2003.
- Rupnik**, Marko Ivan, **Govekar**, Nataša, *Rdeča na zlatem trgu*, Družina, Ljubljana 2015.
- S. J., Nevesta (Po Dr. A. Jarischu), *Slovenski gospodar* 20, 1886 (2), 14–15.
- Samec**, Marija, *So z vilicami pisali* (Glasovi 44), Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2014.
- Satler**, J., Pomladanski glasovi, *Slovenski gospodar* 26, 1892 (15), 118.
- Schlosser**, Paul, *Der Sagenkreis der Poštela, Ein Blick ins Bacherreich*, Museumverein in Marburg, Marburg a. d. Drau in Steiermark 1912.
- Schönwerth**, Franz Xaver von, *Schönwerthove pravljice*, Miš, Dob pri Domžalah 2017.
- Senekovič**, Franc, *Janezkove pravljice: pravljice za odrasle*, Pokrajinski muzej, Murska Sobota 2011.
- Serazin**, G., *Il dialetto sloveno del Carso Superiore (Casigliano)* [doktorska disertacija], Padova 1940–1941.
- Sila**, M.[atija], Dahovina, *Kres* 5, Celovec 1885, 212–213.
- Simčič**, Zorko, *Poslednji deseti bratje* (Beletrina), Študentska založba, Ljubljana 2012.
- Slapšak**, Boris, *Boštanj 800 let*, Boštanj, Krajevna skupnost 1998.
- Slomšek**, Anton, *Blaže in Nežica v nedeljskej šoli*, Celovec 1857, reprint Celje 1991.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* I, II, III, Ljubljana 1970.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 3. knj., Državna založba Slovenije, Ljubljana 1979.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 4. knj., SAZU & al., Ljubljana 1985.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 4. knj., SAZU & al., Ljubljana 1991.

- Slovenska književnost**, Leksikoni, Cankarjeva založba, Ljubljana 1982.
- Smej**, Jože, *Posvečena samota*, Mohorjeva družba, Celje 1994.
- Snoj**, Jože, *Nadaljevanje prihodnjič*, KUD Logos, Ljubljana 2021.
- Snoj**, Marko, *Slovenski etimološki slovar*, Založba ZRC, Ljubljana 2016.
- Snoj**, Marko, Prispevki k slovnici slovenskih medmetov, *Slavistična revija* 70, 2022 (3), 237–253.
- Sovrè**, Anton, *Stari Grki*, Slovenska matica, Ljubljana 2002 (reprint iz leta 1939).
- Stanek**, Leopold, Vojska, *Koledar Družbe sv. Mohorja* za navadno leto 1945 (1944), 52.
- Stanek**, Leopold-Ant. Kos, Uspavanka, Boris Paternu (ur.), *Slovensko pesništvo upora 3 / Zaledne, Dolenjska založba*, Novo mesto 1996, 462.
- Stanonik**, Marija, Antona Dolinarja opis lučinske krajine iz leta 1870, *Loški razgledi* 31, 1984, 147–157.
- Stanonik**, Marija, Slovenska različica primerjalne slovstvene folkloristike, *Traditiones* 18, 1989, 7–54.
- Stanonik**, Marija, Raziskovanje srednjeveške slovstvene folklore pri Slovencih, *Srednji vek v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (Obdobja 10), Ljubljana 1989, 159–169.
- Stanonik**, Marija, Janez Vajkard Valvasor in slovstvena folklorja v njegovem duhovnem obzorju, *Valvasorjev zbornik*, Ob 300-letnici izida Slave vojvodine Kranjske, Ljubljana 1989, SAZU, Ljubljana 1990, 287–310.
- Stanonik**, Marija, O slovstveni folklori v obdobju slovenske romantike, *Miklošičev zbornik*, Kulturni forum Maribor 1991, 233–277.
- Stanonik**, Marija, Folklorja – grešni kozel slovenske kulture? *Teorija in praksa* 31, 1994 (1-2), 63–69.
- Stanonik**, Marija (ur.), Mati mučencev. Spomini Snopkove mame iz Šentjošta), *Salve*, Ljubljana 1995.
- Stanonik**, Marija, Trpka milozvočnost, *Didakta* 24/25, 1995, 3–7.
- Stanonik**, Marija, *V deveti deželi, Sto slovenskih pravljic iz naših dni*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1995.
- Stanonik**, Marija, Deveta dežela, *Slovenec*, časopis za politiko, gospodarstvo, kulturo in religijo, 6. 5. 1995, 32.
- Stanonik**, Marija, *Iz kaosa kozmos*. Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega odporniškega pesništva 1941-1945 / *Borec*, revija za zgodovino, literaturo in antropologijo, Ljubljana 1995, 196–206.
- Stanonik**, Marija, *Slovenska slovstvena folklorja*, DZS, Ljubljana 1999.
- Stanonik**, Marija, *Od setve do žetve*, Družina, Interpretacija in konkordanca svetopisemskih motivov v slovenski slovstveni folklori, Ljubljana 1999.
- Stanonik**, Marija, Kategorija časa v slovenski slovstveni folklori, *36. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Center za slovenščino kot tuji jezik drugi / tuji jezik, Ljubljana 2000, 191–224.
- Stanonik**, Marija, Vprašanje vizualizacije abstraktnih bitij v slovenski slovstveni folklori. *Traditiones* 30, 2001, 169–181.



- Stanonik**, Marija, *Teoretični oris slovstvene folklore*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2001.
- Stanonik**, Marija (ur.), *Slovenske povedke* (iz 20. stoletja), Mohorjeva družba, Celje, 2003.
- Stanonik**, Marija, *Slovstvena folkloristika: med jezikoslovjem in literarno vedo*, Založba ZRC, Ljubljana 2004.
- Stanonik**, Marija, *Slovenska narečna književnost* (Zora 51), Slavistično društvo Maribor, Maribor 2007.
- Stanonik**, Marija, *Interdisciplinarnost slovstvene folklore*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2008.
- Stanonik**, Marija, *Poetika folklornih pripovedi iz arhivske zbirke Gašperja Križnika*, Marija Stanonik s sodelovanjem J. Semprimožnika, B. Ivančič Kutin in S. Babič (ur.) *Gašper Križnik (1848–1904) in njegov čas*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2008, 145–160.
- Stanonik**, Marija, *Zgodovina slovenske slovstvene folklore*, Ljubljana: Slovenska matica, 2009.
- Stanonik**, Marija, *Poetika prostora v gorenjski krajini / na primeru povedk. Etnologija in slovenske pokrajine: Gorenjska* (Strokovni posvet), Dvorska vas pri Radovljici, 16. in 17. februar 2012, 169–185. [Elektronski vir: CD in <http://www.sed-drustvo-si/>]
- Stanonik**, Marija, *Folkloristični portreti iz treh stoletij*, od baroka do moderne, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2012.
- Stanonik**, Marija, Gregor Krek (1840–1905), *Folkloristični portreti iz treh stoletij*. Od baroka do moderne. Založba ZRC, Ljubljana 2012, 229–290.
- Stanonik**, Marija (ur.), *Stare slovenske molitve*, Družina, Ljubljana 2013.
- Stanonik**, Marija, *Duhovna poetika (Karla) Vladimirja Truhlarja (1912–1977)*, Župnijski zavod Dravlje, Ljubljana 2014.
- Stanonik**, Marija, *Formulativno končevanje slovenskih pravljic: Na primeru Kračmanovih pravljic in primerjalnih zbirk, Velika Slovenca izpod Storžiča: Matija Valjavec in Matija Naglič*. Zbornik razprav ob mednarodnem simpoziju ob 190-letnici rojstva Matije Valjavca (1831–1897) in 222-letnici rojstva Matije Nagliča (1799–1854), KD Josipine Turnograjske, Mače pri Preddvoru 2021, 102–115.
- Stanonik**, Marija, *Sveta Ciril in Metod v slovenski književnosti in narodovem spominu*, Družina, Ljubljana 2021.
- Stanonik**, Marija, *Iz pesniške delavnice Antona Žaklja-Rodoljuba Ledinskega, Anton Žakelj-Rodoljub Ledinski in njegov čas*, SAZU, Ljubljana 2022, 74–115.
- Stanonik**, Marija, *Labodji spev Milka Matičetovega, Tra ricerca sul campo e studio a tavolino / Contributi per i cento anni dalla nascita dell'academico Milko Matičetov / Med terenom in kabinetom. Ob 100. obletnici rojstva akademika Milka Matičetovega. A cura di / uredila Marija Stanonik, Han Steenwijk, Cleup sc / Coop. Libreria Editrice Università di Padova, Padova 2022, 295–321.*
- Stanonik**, Marija, *Pa vendar penica tudi sladko poje, Anton Žakelj-Rodoljub Ledinski, Pesmi*, (ur. Marija Stanonik in Marija Velikonja), Založba Bogataj, Idrija 2022, 221–284.

- Starman**, Jasna Branka (vodja projekta), *Pozabljeno v predalih 1* (Izbor ljudskih in starih še neobjavljenih besedil iz Prlekije. Zavod za kulturo in izobraževanje Ljutomer, OE knjižnica Ljutomer, sept. 2000.
- Staudenmaier**, John M., Mediji: tehnika in kultura, *Znamenje* 24, 1994 (1-2), 51.
- Stele**, France, *Zlati hrib, pravljice iz povedke iz Tunjic in okolice*, Matična knjižnica Kamnik 2013.
- Stepišnik**, L., mlinar v Gorni Lužnici, Ptiči z govornim petjem, *Glasnik slovenski* 9, Celovec 1866, 378.
- Stritar**, Josip [ps. Negoda], Deveta dežela? Josip Stritar, [*Dunajski*] *Zvon* 4, Dunaj 1878, 12,
- Stritar**, Josip, Deveta dežela, *Zbrano delo* 4, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1954.
- Stritar**, Josip, *Zbrano delo* 9, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1957.
- Strutz**, Janez, Očarljivost regionalne komparativistike (pogovor Naših razgledov / spraševal Slavko Fras), *Naši razgledi*, 9. februar 1990.
- Strutz**, Johann (Janez), Vprašanja ob sečišču nemške, slovenske in italijanske kulture, *Delo / Književni listi*, januar 1990.
- Sušnik**, Franc, *In kaj so ljudje ko lesovi* (Koroški zapisi), Založba Obzorja, Maribor 1968, 39–40.
- Svetik**, Anica (ur.), *Pa ta pesem je preč, pa ne znam je več*. Folklorno izročilo in spomin-ske pripovedi s Cerkljanskega in bližnje okolice, [Cerkno] 1998/99. (zapisal Miha Grošelj, 6. a, po pripovedovanju starega očeta Cirila Prašnika, 67 let, doma iz Poč).
- Sveto pismo**, Slovenski standardni prevod iz izvirnih jezikov, Svetopisemska družba Slove-nije, Ljubljana 1985.
- Šašel**, Josip, **Ramovš**, Fran, *Narodno blago iz Roža*, Arhiv za zgodovino in narodopisje, knjiga 2), Maribor 1936-1937.
- Šašel**, Josip, *Spomini II* / Josip Šašel in njegov pomen za kulturno zgodovino koroških Slovencev, Mohorjeva družba, Celovec-Ljubljana-Dunaj 2012.
- Šašel Kos**, Marjeta, Cestni postaji Atrans in Pretorij Latobikov, *Zakladi tisočletij / Zgodovina Slovenije od neandartalcev do Slovanov*, Modrijan in ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo, Ljubljana 1999.
- Šašelj**, Ivan (ur.) *Bisernice II*, Katoliško tiskovno društvo, Ljubljana 1909.
- Šefic**, Bogomir, Harmonika poje iz srca, Pogovor z Vilkom Ovsenikom, *Nedeljski dnevnik*, 14. 4. 1985, 5.
- Šinkovec**, Adolf-Črtomir, Pesem o kruhu, Boris Paternu (ur.), *Slovensko pesništvo upora II, / Partizanske*, Dolenjska založba, Novo mesto 1995, 454.
- Šinkovec**, Črtomir, Balada o Simonu Kosu, *Boris Paternu, Slovensko pesništvo upora 3 / Zaledne*, Dolenjska založba, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Novo mesto 1996, 417.
- Šivic-Dular**, Alenka, Na sledi (arhaičnih) predstav in uver (na slovenskih poimenovanjih za: 'Coccinella septempunctata'), *Traditiones* 26, 1997, 63–76.
- Škripec**, Angelca (mentorica), *Z nasmehom v prihodnost* (raziskovalna naloga Turističnega krožka, Osnovna šola Dravljje), letnice ni [okrog leta 1995].

- Šmitek**, Zmago, *Mitološko izročilo Slovencev*, Svetinje preteklosti, Študentska založba Ljubljana 2004.
- Šmitek**, Zmago, What do Birds Sing? On Animal Language in South Slavic Folklore. *Studia Mythologica Slavica* 20, 2017, 111–144.
- Špeh**, Rožana, Šupeter na lepa vas. Zbirka ljudskih pesmi iz Slovenske Istre. Zbrala in napisala Rožana Špeh, Založba Kres, Ljubljana 1999.
- Šrmpf Vendramin**, Katarina, *Zgodbe in prostor*. Ustno izročilo in kolektivni spomin v zgornjem Obsotelju, *Ethnologica Dissertationes*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2021.
- Štrekelj**, Karel, Prošnja za narodno blago, *Ljubljanski zvon* 7, 1887, 628–632.
- Štrekelj**, Karel, Iz besednega zaklada narodovega, *Letopis matice Slovenske* za leto 1892, Ljubljana 1892, 1–50.
- Štrekelj**, Karel, Slovarski doneski iz živega jezika narodovega, *Letopis Slovenske matice* za leto 1894, Ljubljana 1894, 1–61.
- Štrekelj**, Karel, *Slovenske narodne pesmi* I–IV, Slovenska matica, Ljubljana 1895–1923.
- Štukl**, France, Cetinov Ciril in žena Lojza, *Loški razgledi* 40, 1993, 242–244.
- Šumenjak**, Ančka, *Natrgani cvetovi*, izbral, uredil in spremno besedo napisal Janez Švajncer, Delavska univerza Maribor [letnica in izdajatelj nista navedena], 48–49.
- Šumi**, Nace, Varstveni vidiki kulturne krajine, *Naši razgledi*, 13. 8. 1982, 431–432.
- Šumi**, Nace, Regionalno, nacionalno in evropsko v likovni umetnosti na Slovenskem (teze), *XXV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana 1989, 177–180.
- Tavčar**, Ivan, V Zali, *Izbrano delo* I, Mladinska knjiga, Ljubljana 1968, 111–262.
- Tavčar**, Ivan, Cvetje v jeseni, *Izbrano delo* III, Mladinska knjiga, Ljubljana 1968.
- Tavčarjeva**, Mara, »Afne, kamele, boben in drugo. Spomni na predpotresno Ljubljano in življenji v nji« *Slovenski narod*, 1943, (207), 2.
- [**Terseglav**, Marko], Lokalno-regionalno-nacionalno. Razprava sedmih vzporednic med slovensko in hrvaško etnologijo v Lendavi, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 31, 1991 (3–4), 122–129.
- Terstenjak**, Davorin, Mythologične drobtine / Kaj slovenski otroci o ptičih pojó, *Slovenski glasnik* 3, Celovec 1860, 20–21.
- Tomažič**, Jože, *Pohorske pravljice*, Slovenčeva knjižnica, Ljubljana 1943.
- Tominec**, Ivan, *Črnovrški dialekt*. Kratka monografija in slovar, SAZU, Ljubljana 1964.
- Tomšič**, Ivan, Cvetlice, *Besednik* 3, Celovec 1870, 150–151.
- Tomšič**, Marjan *Noč je moja, dan je tvoj* (Glasovi 2), Kmečki glas, Ljubljana 1989.
- Tonkli**, Josip, Godovni govor pri veliki besedi v Goriški čitavnici, *Kmetijske in rokodelske novice* 21, 12. julija 1863, 264–265.
- Toporišič**, Jože, *Slovenska slovnica*, Založba Obzorja, Maribor, 1976, 386–404.
- Toporov**, Vladimir N., *Predzgodovina književnosti pri Slovanih*. Poskus rekonstrukcije. Uvod v preučevanje zgodovine slovanskih književnosti. Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta (Zbirka Županičeva knjižnica, 9), Ljubljana 2002.
- Torkar**, Igor *Deseti bratje*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979.

- Trdina**, Janez, *Podobe prednikov 3* (Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879, 27 zvezkov rokopisa v 3 knjigah. Štabi, Snežana in Kramberger, Igor (ur.), Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnica revolucionarne teorije, 1987, (Knjižna zbirka Krt, 30, 31, 32). Knjiga 3: Trezne vinske in praznovjerne -.- - zapisal Janez Dermavov – Knjižna zbirka Krt, 32), 671 (št. 12).
- Trdina**, Janez, *Zbrano delo 10*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1957.
- Trdina**, Silva, *Besedna umetnost*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1965.
- Trstenjak**, Anton, *Človek bitje prihodnosti*, Slovenska matica, Ljubljana 1985.
- Trstenjak**, Anton, *Človek in barve*, Dopisna delavska univerza Univerzum, Ljubljana 1978.
- Truhlar**, Vladimir, *Rdeče bivanje*, Slovenska kulturna akcija 43, Buenos Aires 1961.
- Truhlar**, Vladimir, *Motnordeči glas*, samozaložba: Zora Langus-Truhlar, Ljubljana 1979.
- Truhlar**, Vladimir, *Kri*, samozaložba: Zora Langus-Truhlar, Ljubljana 1979.
- Tschinkel**, Wilhelm, *Kočevarska folklor / Gottscheer Volkstum*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2004.
- Tušek**, Maks, *Črtice / Vse te ušne liete moje*, Slovenska matica, Ljubljana 1992.
- Urbanc**, Mimi, *Kulturne pokrajine v Sloveniji* (Geografija Slovenije 5), Založba ZRC, Ljubljana 2002.
- Uther**, Hans-Jörg, *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography, Part I*. FF Communications, Academia Scientiarum Fennica, Helsinki 2004.
- Valjavec**, Matija (ps. Kračmanov), *O Rojenicah, Kmetijske in rokodelske novice 16*, Ljubljana 1858, 13–14.
- Valjavec**, Matija, *Kračmanove pravljice*, Ilja Popit (ur.), Didakta, Radovljica, 2002.
- Valjavec**, Matija, *Kračmanove pravljice drugi del*, Ilja Popit (ur.), Didakta, Radovljica, 2007.
- Valvasor**, Janez Vajkard, *Slava Vojvodine Kranjske*, Zavod Dežele Kranjske, Ljubljana 2009.
- Verbinc**, France *Slovar tujk*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1968.
- Voigt**, Vilmos, *Folklore, Dialectology and Geolinguistics, Traditiones 24*, 1995, 353–367.
- Vrečko**, Janez, *Srečko Kosovel / Monografija*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2011.
- Vurnik**, Stanko, *Študija o glasbeni folklori na Belokranjskem, Etnolog 4*, 1930–1931, 165–186.
- Wohlleben**, Peter, *Skrivno življenje dreves*, Narava, Kranj 2016.
- Zajc**, Mihaela, *Oponašanje zvonov v Višnji Gori, Glasnik Slovenskega etnografskega društva 12*, 1971 (4), 34.
- Zajc-Jarc**, Mihaela, *Duhan iz Višnje Gore* (Glasovi 7), Kmečki glas, Ljubljana 1993.
- Zavadlav**, Zdenko, *Pozna spoved / Iz dnevnika slovenskega oznovca*, Mohorjeva, Celovec 2010.
- Zečević**, Divna, *Pučke tvorevine između umjetnosti in revolucije, Kultura i umjetnost u NOB-u i socijalističkoj revoluciji u Hrvatskoj*, Zagreb 1975.
- Zidar**, Pavle, *Slovo*, Lipa, Koper 1986.
- Zorzut**, Ludvik, *Ptička bregarca*, Mohorjeva družba, Celje 1974.

- Zupan**, *Rpečnekova vučca* (Glasovi 20), Kmečki glas, Ljubljana 1999.
- Zupanc**, Lojze, Kako sem prišel do zapisovanja belokranjskega ljudskega blaga, *Slovenski etnograf* 13, 1960, 187–198.
- Žele**, Andreja, *Kaku so živeli / in si dejali kratek cejt* (Glasovi 12), Kmečki glas, Ljubljana 1996.
- Žižek Urbas**, Andreja, *Mitopoetike v sodobni slovenski poeziji*. Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 2012.
- Žnidaršič, Jakob**, Gluhonemost in naglušnost, *Ljubljanski zvon* 3, 1883, 650–655.
- Župančič**, Oton, K Milčinskega Pravljicam (ocena), *Ljubljanski zvon* 31, 1911, 205–206.
- Župančič**, Oton, *Izbrane pesmi* (Kondor), Mladinska knjiga, Ljubljana 1963.
- Župančič**, Oton, *Zbrano delo* 5. Otroške pesmi s prevodi, Ljubljana 1970.
- Župančič**, Oton, Vran, *Boris Paternu, Slovensko pesništvo upora 3 / Zaledne, Dolenjska založba*, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Novo mesto 1996, 560.

## 2. OBJAVE V ČASNIKIH VRTEC IN ANGELČEK<sup>467</sup>

### VRTEC

- 1875: 50–54 – Pesjakova, Lujiza, Pálček, *Vertec* 5: 50–54.
- 1881: 77 – Gradačan, Jos.[ip], Jelka in smreka, *Vertec* 11: 76–79.
- 1885: 127 – Volkov, J, Cvetice žalujejo po zgubljenem prijatelju. *Vertec* 15: 126–127.
- 1886: 151 – J. B. Sova. *Vertec* 16: 150–151.
- 1887: 62 – Volkov, J. Kaj si kdo želi. *Vertec* 17: 62–64.
- 1890: 35–36 – Župčev, Po zimi (Obrazek), *Vertec* 20: 35–36.
- 1890: 45–47 – Župčev, Kraljičev Jožek. *Vertec* 20: 45–47.
- 1890: 185 – Sezunov, Alojzij K. Sinica činžara. *Vertec* 20: 185.
- 1893: 35 – Planinec Jožko G., Moj maliček, *Vertec* 23: 35.
- 1893: 68 – F. S F. (Finžgar), Naš pastir, *Vertec* 23: 33–34, 66–69, 98–100.
- 1893: 135 – Leban, Anton, Ščinkovec, *Vertec* 23: 135.
- 1894: 105 – Kajtimar, Moj voz. Rahlov Janko, *Vertec* 24: 105.
- 1895: 4 – Črnej, Ludovik, Spomini iz otročjih let, 6. Izpusti jo, *Vertec* 1895: 45–46.
- 1895: 79 – Barle, Janko, Iz naše vasice. *Vertec* 25: 78–79.
- 1895: 130 – F. B. Krznarjeva Jerica, *Vertec* 25: 130–134.
- 1896: 39 – Stanon, Zimski pevicu (Obraz iz prirode.), *Vertec* 26: 38–40.
- 1896: 140 – Studenški, V mraku, *Vertec* 26: 140–142.
- 1900: 4–7 – Zorán, Palček (Kaj so nam pripovedovali naš dedek?), *Vertec* 30: 4–7.
- 1901: 150 – Rapè, Andrej, Na polju, (Prizor v naravi.), *Vertec* 31: 149–150.
- 1902: 119 – Basnigoj, Ta nesrečna tičnica! *Vertec* 32: 118–121.
- 1902: 139–140 Ka-ar, F., Kako se jima je mlelo ... *Vertec* 32: 135–140.

<sup>467</sup> V samem besedilu je naveden le naslov časnika, letnice in stran. Zato so reference urejene po letih izida.

- 1903: 11 – Rapè, A. Izpreobrnila sta ga. *Vrtec* 33: 11–15.
- 1903: 80–84 – Rubin, J. E., Vaškega vrabca sreče in nesreče, *Vrtec* 33: 80–84.
- 1905: 136 – Iz zaklada naših pregovorov, 60. Čim slabše kolo, tem bolj škriplje. *Vrtec* 35: 136.
- 1906: 39 – K., Silvester, Letni časi, Pravljica, *Vrtec* 36: 34–39.
- 1906: 51 – Česnik, Ivo, Smilujte se revčkov!, Črtica, *Vrtec* 36: 50–55.
- 1906: 82 – F. G. V zadnjem hipu. *Vrtec* 36: 82–83.
- 1906: 101 – Andrejev, Jos.[ip], Ej, ta grdi maček ... *Vrtec* 36: 101–103.
- 1906: 109 – Pesem koscev, (Šopek posavskih popevčic.), *Vrtec* 36: 109.
- 1906: 183 – Gregorec, Ferd. Strašilo, *Vrtec* 36: 183–185.
- 1909: 100 – Pangrac, Juraj, Janko in Metka, povest. *Vrtec* 36: 97–101.
- 1910: 132–135 – Slapšak, Julij, Pestunja, Povest, *Vrtec* 40: 132–135.
- 1911: 117 – Kranjskogorski, Ivan, Nad divjega petelina!, *Vrtec* 41, 115–119.
- 1911: 164 – Vandot, Josip, Stričkov biser, *Vrtec* 41: 163–167.
- 1913: 172, 174 – Kancijan, Anka in Tonko, Slika, *Vrtec* 43: 171–174.
- 1915: 22–27 – Slapšak, Julij, Čuden zdravnik, *Vrtec* 45: 22–27.
- 1920: 59 – Kosem, Tone, Urh v ječi, *Vrtec* 50: 58–61.
- 1922: 14 – Pengov, Fr.[anc?] Sreča, vzcvela v snegu, *Vrtec* 50: 13–15.
- 1942/43: 57 – Samec, Janko, Ptička, *Vrtec* 73: 57.
- 1943/44: 5 – Slapšak, Julij, En starček je živel, *Vrtec* 74: 2–5.
- 1943/44: 19 – Slapšak, Julij, En starček je živel, *Vrtec* 74: 18–19.

## ANGELČEK

- 1896: 167 – Tonejevič, Tone, »Vse čez«, *Angeljček* 4: 163–168.
- 1897: 183–188 – Medic, Fran, Seničji Miklavžev večer, *Angeljček* 5: 183–188.
- 1898: 44 – Žuček, Fr., Moji prvi učitelji, *Angeljček* 6: 44.
- 1898: 74–76 – Slavko, Bogdan, Pomladansko jutro, *Angeljček* 6: 74–76.
- 1910: 85–92 – Slapšak, Julij, Šola pod vrbo, *Angelček*, priloga "Vrtcu", 18: 85–92.
- 1911: 54 – *Angelček* 19: 54.
- 1917: 83 – *Angelček* 25: 83.
- 1920: 55 – *Angelček* 28: 55
- 1920: 128 – *Angelček* 28: 128.
- 1922: 84 – Borovščak, Vladimir, V nedeljo dopoldne, *Angelček* 30: 84.
- 1923: 86 – Čebular, A., Zvon vabi (pesem), *Angelček* 31: 86.
- 1927/28: 25–27 – Pengov, O kraljičku in sovi, *Angelček* 36: 25–27.

## II.

### 1. Neznani avtorji

Smešnica, *Vedež* 1, 1848 (2), 168.

Podučne stvari /O gluhomutcih, *Kmetijske in rokodelske novice*, 1868, 74–75.

Kako primerno pripravljati gluhoneme za sprejem v kako gluhonemnico, *Kmetijske in rokodelske novice*, 1871, 132, 164, 205–206.

*Anon. Listek*: Potopisna zabavica, *Slovenski narod* XI, 19. dec. 1878 (292), 1–3.  
Vraže starih in novih časov o številkah, *Kmetijske in rokodelske novice* 37, 1879, 262–263.  
O gluhtonemcih/Berilo l. Honigmanna, v seji »Slovenskega kluba« na Dunaju, Ljubljanski zvon, 1890, 231–235, 292–296.  
Št. Gothard pri Trojanah, *Letopis Matice Slovenske* 1894, 141.  
*Slovenski gospodar* 61, 1927 (19), 12. maja, 4 (Za razvedrilo). Živalska govorica, Žabe (po Župančiču), *Boris Paternu* (ur.), *Slovensko pesništvo upora III*, / Zaledne, Dolenjska založba, Novo mesto 1996, 43.  
Nagajivka, *Boris Paternu* (ur.), *Slovensko pesništvo upora III*, / Zaledne, Dolenjska založba, Novo mesto 1996, 44.  
*Slovenski Glasnik* 38, 1903 (18), 30 april, 3. (Kapela pri Radgoni).  
Frančov'ga Ceneta najhujša pot. *Gorenjec* 6, 1905 (30), 29. jul., 1, podlistek.

## 2. Listkovni arhiv ISN, izpiski ISN, ZRC SAZU.

*Vertec* 8 (1871), 192.

## 3. Rokopisi

### *Gašper Križnik*

Največ Križnikovega gradiva hrani PFARAN = Peterburška filiala [oddelek] Arhiva Ruske Akademije nauk (= znanosti) in nekaj arhiv Hrvaške akademije znanosti in umetnosti, Zagreb. Kopije hrani ISN, ZRC SAZU, Ljubljana.

*Kmetovsk sin je dekle obljubu ozet, pa jo ni*, ISN, ZRC SAZU, ŠZ II/3/37.

*Kost*, ISN, ZRC SAZU, ŠZ II/3/17.

*Kristus in sv. Peter*, ISN, ZRC SAZU, ŠZ 3/20.

*Nezakonski otrok*, ISN, ZRC SAZU, ŠZ 3/16.

*Oče pa hčer*, ISN, ZRC SAZU, ŠZ 3/28.

*Od izdanga gradu*, ISN, ZRC SAZU, ŠZ 3/64.

*Od kmetske deklce*, ISN, ZRC SAZU, ŠZ 3/61.

*Od kraljevega ženina*, ISN, ZRC SAZU, ŠZ 3/41.

*Od mójškre*, ISN, ZRC SAZU, ŠZ 3/83.

*Od sina*, ISN, ZRC SAZU, ŠZ 3/15.

*Od zaklete kače ali dekelce*, ISN, ZRC SAZU, ŠZ 3/26.

*Od zakletih deklet*, ISN, ZRC SAZU, ŠZ 3/50.

*Pavček* ISN, ZRC SAZU, ŠZ 323/109.

*Mavrica* ISN, ZRC SAZU, ŠZ 3/19.

*Vsi vetrovi so dobri*, ISN, ZRC SAZU, ŠZ 3/18.

*Zusem zadovoln*, ISN, ZRC SAZU, ŠZ 3/27.

### *Arhiv ISN ZRC SAZU*

Marija Stanonik, Arhiv slovenske slovstvene folklore ISN, ZRC SAZU, Ljubljana:

sign. 438, 440, 441, 497, 682, 1152, 9258, 11890, 12491, 12486, 13218, 13294, 13366, 13467, 13591.

**Zasebni arhiv ms:**

- Irena Benda, Srednja šola za družboslovje in splošno kulturo, Ljudska glasbila (zvonjenje, pritrkavanje), 11. Pogovarjala se je z očetom Ivanom Benda (moji zapiski, 7. in 12. 3. 1994).
- Milka Jenko, Zgornji Brnik 50c, 4207, Cerklje, Brnik, 21. 2. 2001 (pismo).
- Rakitniška planota, Marija Miklavčič (roj. 1943), januarja 2003.
- Grmovšek Janja (roj. 1957), zapisala Sonja Grmovšek, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 2010.
- Marica Klajšek (roj. 1927), Tupaliče, Zapisala: Francka Planinc, 2016.
- Damijana Breščak (roj. 1972) zapisala po spominih na otroštvo, zapisano v septembru 2021 (gradivo za zbirko *Glasovi*, Banjšice).

## 5. Drugi arhivski viri

***NUK, rokopisni oddelek***

Franc Bilc (\*1786–†1824). Bilziana, Collectio vocabulorum pro lexiko Vodnikiano, 1,2, 3. del. Ms 430, Narodna in univerzitetna knjižnica.

***Arhiv Slovenije***

Referat II, fasc. 11: tisk nasprotniki NOB, *Po večernem zvonjenju*, ? sept. 1943, Gorenjska, naslovna stran.

**Neznani viri**

*Ljudske*, 153. Vir neznan, [tiskano; samo stran je odstrižena].



# KRATICE

**Glasovi x** = je navedena številka knjige v zbirki *Glasovi*.

**jf** = Jurij Fikfak

**Jp** = France Senekovič, *Janezove pravljice*

**Kp** = Matija Valjavec, *Kračmanove pravljice*

**Kp II** = Matija Valjavec, *Kračmanove pravljice*, drugi del

**ms** = Marija Stanonik

**SRL** = *Splošni religijski leksikon*

**Š-** = Karel Štrekelj (*Slovenske narodne pesmi*) (številka pesmi, občasno varianta)

**št.** Pri zbirkah iz knjižne zbirke *Glasovi* je namesto strani navedena številka pripovedi.

**Pp** = Ravnikar, Matevž, *Poženčanove pravljice*

**Pzo** = Vid Ambrožič, *Pravljice za odrasle*

**Vdd** = Marija Stanonik, *V deveti deželi*

# RAZŠIRJENO KAZALO

<b>UVOD</b>	<b>7</b>
Od izrekanja do besedne umetnosti	7
<b>A. ZVOČNA POETIKA</b>	<b>11</b>
<b>ZVOKI V NARAVI IN ODZIVI NANJE</b>	<b>13</b>
I. Narava	14
1. Naravni pojavi	14
• Veter	14
• Škripanje snega	14
2. Rastline	15
3. Živali	15
• Pijavka	15
• Pikapolonica	16
• Škržad	16
• Murn	16
• Čriček	16
• Kača	17
• Žaba	17
• Veverica	19
• Polh	19
• Srnjak	20
• Gams	20
• Volk	20
4. Domače živali	21
• Maček	21
• Pes	21
• Ovca	23
• Svinja	23
• Govedo	23
• Konj	23
<b>PTIČJA GOVORICA</b>	<b>25</b>
<b>PTIČJICE – V SLOVENSKI BESEDNI UMETNOSTI</b>	<b>25</b>
I. Človekovo doživljanje ptičjega petja	25
1. Prijetni glasovi	27
• Sinica	29

• Kukavica	30
• Lastovka	31
• Škrjanec	32
• Strnad	34
• Ščinkavec	35
• Vrabec	36
• Škorec	37
• Kos	37
• Drozg	39
• Prepelica	40
2. Neprijetni glasovi	41
• Kragulj	41
• Vrana	41
• Sraka	42
3. Srhljivi glasovi	42
• Čuk	43
• Sova	43
• Neznana ptica	46
II. Motivika	46
1. Svatovske ptičje pesmi	46
2. Delo	48
3. Živež	50
III. Zvočna poetika	52
1. Zategovanje samoglasnikov	52
2. Kopicenje soglasnikov	54
3. Posnemovalni folklorni in avtorski medmeti	56
4. Soglasniški stiki (aliteracije)	56
• Podvojeni enozložni posnemovalni medmeti v vlogi ptičje govornice	56
• Potrojeni enozložni posnemovalni medmeti v vlogi ptičje govornice	58
• Ponovitve enozložnih posnemovalnih medmetov z dodanimi semantemi	59
5. Podtikanje semantičnih besed ptičji govornici	60
• Ponavljani enovrstični posnemovalni medmeti	60
• Izpeljave posnemovalnih medmetov v semantično namišljeno govornico	60
• Primer za kumulativno, naraščajoče posnemovalno medmetno petje	61
6. Dvogovori	61
• Med pticami	61
• Med človekom in pticami	62
• Med ptico in človekom	63
7. Vloženi folklorni posnemovalni ptičji medmeti v avtorskih pesmih	63
8. Primerjave avtorskih medmetov za isto ptico	64
<b>VPRAŠANJE MITOPOETIKE</b>	<b>68</b>
<b>OB SLOVENSKI SLOVSTVENI FOLKLORI O PTICAH</b>	<b>68</b>

I. Folklorne pesmi	71
II. Folklorne pripovedi	72
1. Pravljica	73
2. Bajčne povedke	73
• Žerjav	73
• Bobnarica	74
3. Preroške povedke	74
• Udeb, vdeb, vodeb / smrdokavra	74
• Štorklja / štrk	75
• Zaspenska	75
4. Legendne povedke	76
• Lišček	76
• Vran / kavran / gavran	76
• Žolna	76
• Grlica	76
• Storžek / staržič	76
• Lastovke	77
• Kukavica	77
• Krivokljun	77
• Taščica	77
III. Kobilar: izrecni primer mitopoetike	78
IV. Literarno slavne ptice	82
1. Zlata ptica	82
2. Pelikan	84
3. Slavec	84
4. Divji petelin	85
5. Grlica	88
6. Brinjevka	88
7. Sloka ali kljunač	89
<b>GLASOVNI IZRAZI ČUSTEV IN ZVOKOV PRI DELU</b>	<b>91</b>
I. Človek kot oseba	92
1. Pitje	92
2. Uspavanje	92
3. Hoja	93
4. Povezovanje	93
5. Smejanje	93
6. Čudenje	94
7. Vriskanje	94
8. Zmagoslavje	94
9. Nejevolja	95
10. Bolečina	95
11. Molčanje	95

12. Kaznovanje	95
II. Človek pri delu	96
1. Kmetijstvo	96
• Košnja	96
• Mlačev	98
• Mlinarstvo	100
2. Delo z lesom	101
• Sajenje	101
• Tesanje	101
• Sekanje	101
• Žaganje	101
• Mostiščarjenje	101
• Mizarjenje	101
3. Različne dejavnosti	102
• Tkanje	102
• Vozarjenje	102
• Pošta	103
• Promet	104
III. Zvočila	104
1. Piščalka	104
2. Pastirski rog	104
3. Zvonec	104
4. Klopotec	106
5. Glasbila	107
• Boben	107
• Trobenta	107
• Violina (gosli, škant)	107
• Bas	108
• Harmonika	108
• Citre	108
6. Orožje	109
• Lov	109
• Boj	109
7. Tehnični aparati	111
• Fotografski aparat	111
• Elektronske naprave	111
8. Ura	112
IV. Muzikalnost poezije	112
<b>TRPKA MILOZVOČNOST</b>	<b>114</b>
I. PREGOVORI IN REKLA	114
II. PRAVLJICE	114
III. POVEDKE	116

<b>GOVORICA ZVONOV</b>	<b>121</b>
<b>OPONAŠANJE ZVONOV – ZVONČICE</b>	<b>121</b>
I. Zvonjenje kot merjenje časa	123
II. Zvočne glasovne figure brez pomenske artikulacije	125
III. Pritrkavanje	126
IV. Motivika zvončic	129
1. Pobožnosti (ali pa ne)	129
2. Priboljški (ali pa ne)	133
• Kruh	133
• Kostanj, polenta, krompir	134
• Bob	135
• Štruklji	136
• Polži	137
• Sadje	138
• Mesnina	138
• Vino	138
3. Delo (ali pa ne)	139
• Kmečko delo	139
• Kamnoseštvo	139
• Mlinarstvo	140
4. Družbeno življenje	140
• Otroštvo	140
• Spogledovanje	141
• Tatovi	141
• Sosedje	142
5. Zvonjenje ob mrličih	143
• Otroci	146
<b>B. VIZUALNA POETIKA</b>	<b>151</b>
<b>KATEGORIJA PROSTORA</b>	<b>152</b>
I. Statični in dinamični vidik prostora	152
II. Prostor kot kriterij identitete	154
III. Etnološka klasifikacija slovenskega etničnega ozemlja	154
IV. Regionalizem, tudi kot estetsko dejstvo	156
V. »Genius loci in genius populi«	158
VI. Zvočna prostorska razmejitev slovenskega prostora	160
VII. Meja kot folkloristično vprašanje	161
1. Karel Štrekelj	162
2. Pavle Zablatnik	162
3. Francek Mukič in Marija Kozar Mukič	163
4. Maja Bošković–Stulli	163
VIII. Folkloristične metode s poudarkom na prostoru (ravnina konteksta)	164

1. Zemljepisno-zgodovinska metoda	164
2. Milko Matičetov kot apologet zemljepisno-zgodovinske metode	165
3. Funkcijsko-strukturalistična metoda	166
IX. Folkloristična analiza prostora – v besedilih (ravnina teksta)	166
1. Meje	167
2. Karakteristika treh bistvenih slovenskih zemljepisnih enot	168
• Sredozemlje: podzemlje	168
• Alpe: gore	171
• Panonija: voda	172
3. Rezija: mikrotoponimija	174
X. Slovenske mitične krajine	175
<b>POETIKA PROSTORA V GORENJSKI KRAJINI</b>	<b>178</b>
<b>NA PRIMERU POVEDK</b>	<b>178</b>
I. Prostorski motivi z mitično konotacijo	180
1. Imena bajčnih bitij	180
• Perkmadžljc	180
• Povodni mož	180
• Divji mož in divja žena	180
2. Potoki	180
3. Mesta za vedeževanje	180
4. Ris	181
5. Kolovoz	181
6. Nedostopne gore	182
7. Dva sosednja hriba z dolino vmes	182
8. Skalni osamelci	183
9. Parobki	184
10. Zamenjava lokacije za zidavo cerkve	184
II. Prostorski motivi z realistično konotacijo	185
1. Znotraj / zunaj	185
2. Svet nima konca	186
3. Na svoji zemlji	186
4. Pot	186
5. Križpotja	186
6. Mesta, kjer (rado) straši	187
7. Nevarna mesta	187
8. Podzemlje	188
• Rudno bogastvo	188
• Zakopani zakladi	189
• Pogreznjeni voli in ženska, ki jih je vodila	189
• Pogreznjene oštarije	190

9. Jezera	190
10. Skrivališča	190
11. Pokopališča	190
12. Nadzemlje	191
• Vol v zvoniku	192
• Mesečniki	192
<b>VIZUALIZACIJA BAJČNIH BITIJ</b>	<b>193</b>
I. Kako slovenska slovstvena folklor ubeseduje nebesne pojave?	193
1. Mavrica	193
2. Škopnik	193
II. Predstave hudiča v slovenski slovstveni folklori	199
1. Antropomorfizacija	199
2. Zoomorfizacija	200
3. Diabolizacija	201
<b>POETIKA BARV</b>	<b>203</b>
I. Barvna paleta v slovenski besedni umetnosti	204
II. Barve v slovenski slovstveni folklori	206
1. Obarvanost	207
2. Pisanost	207
3. Bela barva	208
• Simbolika	209
• Okolje	209
• Človek	212
• Živali	216
• Prikazni	216
2. Zelena barva	217
• Bitja	217
• Narava	218
• Drevje	220
• Kulturna krajina	221
• Vinograd	222
• Vrt	222
• Zelenje	222
• Morje	223
• Zeleno v prozi	223
3. Rumena barva	224
• Sonce	224
• Pšenica	225
• Cerkev	226
• Človek	226
• Miza	227



4. Rjava barva	227
5. Rdeča barva	227
• Dekle	228
• Oprava vojakov	229
• Konotacije rdeče barve	229
6. Višnjeva, plava, modra, sinja barva	231
• Simbolika	231
• Oblačila	231
7. Siva barva	232
8. Črna barva	234
• Naravni pojavi	234
• Prostor	234
• Človek	234
• Zemlja	235
• Živali	237
• Konotacije črne barve	239
• V folklornih pripovedih	239
9. Srebrna barva	240
10. Zlata barva	241
• Zlato tele	241
• Mitična snov	242
• Bitja	246
11. Barvne kombinacije	248
• Črno-bela	248
• Rdeče-črna	248
• Rdeče-zelena	249
12. Cvetje v barvah	249
<b>POETIKA POMANJŠEVANJA</b>	<b>253</b>
I. Manjšalnice v folklornih pesmih	253
II. Pomanjševanje v folklornih pripovedih	253
1. Pomanjšano pravljичno bitje: Pavček / palček	254
2. Majhne živali; živalice: mravlja, muha, psiček, piška	254
• Mravlja	254
• Kako je neki mož tožil muho	255
• Repek	255
• Kratko pripovedovanje	255
3. Minimalen obseg	256
• Vem za eno pravco	256
• Pravljica za konec	256
• Mož in žena	256
• Najkrajša pravljica	256
• Edina pravljica	256

<b>POETIKA ŠTEVIL</b>	<b>258</b>
I. Terminološko pojasnilo	258
II. Izvor števila kot princip urejanja	258
III. Kategoriziranje stalnih števil v slovenski slovstveni folklori	260
1. Število ena	260
2. Število dve / dva	261
3. Število tri	263
4. Število štiri	266
5. Število pet	267
6. Število šest	268
7. Število sedem	269
8. Število osem	270
9. Število devet	272
10. Število deset	274
• Desetnik, desetnica	275
• Primerjalni oris Desetnice Marjetice v folklorni pesmi in v Simčičevem romanu Poslednji deseti bratje	275
11. Število enajst	277
12. Število dvanajst	278
<b>C. KOMPOZICIJA</b>	<b>281</b>
<b>KATEGORIJA ČASA</b>	<b>282</b>
I. Časovna kontekstualizacija	282
1. Leta ...	282
2. Meseca ...	283
3. Ko je ...; Za časa ...	283
II. Zgodovinska prelomnica	283
1. V času pred Habsburžani	284
2. Pod staro Avstrijo	284
3. V prvi svetovni vojni in po njej	284
4. V Jugoslaviji	285
5. V Sloveniji	286
III. Stari ljudje	286
1. Po starem	286
2. Stari ljudje	286
3. Stara mati; stari oče	287
IV. Otroštvo, mladost	288
1. Ko sem bil otrok	288
2. Ko sem bil mlad	288
<b>FORMULATIVNI ZAČETKI SLOVENSКИH FOLKLORNIH PRIPOVEDI</b>	<b>290</b>
I. Konkretizacije formul za izražanje preteklosti v slovenskih folklornih pripovedih	290

1. Enkrat	290
2. Včasih	296
3. Prej. Pred... [časom]... Od tega	298
4. V starih časih	300
5. V tistih časih	302
6. Nekoč	303
7. Davno	304
8. Nekdaj	304
<b>FORMULATIVNO KONČEVANJE SLOVENSКИH PRAVLJIC</b>	<b>306</b>
<b>NA PRIMERU KRAČMANOVİH PRAVLJIC IN PRIMERJALNIH ZBIRK</b>	<b>306</b>
I. Nastavitev problema	306
II. Karakteristični zaklepi s standardnimi jezikovnimi pomeni	308
1. Konec	308
2. Zaklepi s prislovom, ki povzame poprejšnje dogajanje	310
3. Zaklepi s pristavkom: »Tudi jaz sem bil na gostiji...«	310
4. Časovni prislovi trajanja, nedovršnosti: danes / dandanes / dandanašnji	312
5. Časovni prislovi in odvisniki s pogojnim šaljivim pristavkom	312
• Dokler	312
• Še (zdaj) živi, če ni že umrl	312
6. Časovni prislovi z jasno določenim začetkom in neopredeljenim koncem, kot premica	313
II. Karakteristične besedne figure	313
1. Bistroumni nesmisel: Iz naprstnika jesti, iz rešeta piti	313
2. Okrasni pridevek in pomanjševalnica: Iz pisanega vrčka piti	314
3. Namig ali aluzija: Imam še dandanes moker jezik	315
4. Paradoks: Mastno jesti	315
5. Ironija: Ni bilo kam vilic zabosti	316
6. Pretiravanje: kanon in možnar	316
7. Notranja rima	316
IV. Karakteristične poante	317
1. Žanrsko poimenovanje	317
2. Pregovorni zaklepi	317
3. Nagovorni zaklepi	318
4. Zaklep z moralnim stališčem	318
5. Zaklep kot samostojna šaljiva pravljica	318
<b>INDIVIDUALNA POETIKA</b>	<b>320</b>
<b>IZ ARHIVSKE ZBIRKE GAŠPERJA KRIŽNIKA</b>	<b>320</b>
I. Slovstvena folklor – umetnost govornega jezika	320
II. Poetika folklornih pripovedi v zapisih Gašperja Križnika	322
1. Pavček (ŠZ 3/109; Križnik 2020, št. 126)	323

2. Od zakletih deklet (ŠZ 3/50; Križnik 2020: št. 88)	324
3. Od zaklete kače ali dekelce (ŠZ 3/26; Križnik 2020: št. 73)	327
4. Od izdanga gradu (ŠZ 3/64; Križnik 2020: št. 100)	330
5. Mavrica (ŠZ 3/19; Križnik 2020: št. 66)	332
6. Kost (ŠZ 3/17; Križnik 2020: št. 64)	332
7. Nezakonski otrok (ŠZ 3/16; Križnik 2020: št. 63)	333
8. Od sina (ŠZ 3/15; Križnik 2020: št. 62)	334
9. Od kraljeviga ženina (ŠZ 3/41; Križnik 2020; št. 44)	335
10. Kmetovsk sin je deklé obljubu ozet, pa jo ni (ŠZ 3/37; št. 84)	337
11. Oče pa hčer (ŠZ 3/28; Križnik 2020: št. 75)	338
12. Zusem zadovoln (ŠZ 3/27; Križnik 2020: št. 74)	338
13. Od kmetske deklce (ŠZ 3/61; Križnik 2020; št. 97)	339
14. Od moškre (ŠZ 3/83; Križnik 2020: št. 117)	340
15. Kristus in sv. Peter I. (ŠZ 3/20; Križnik 2020: št. 67)	341
16. Vsi vetrovi so dobri (ŠZ 3/18; Križnik 2020: št. 65)	341
<b>POETIKA VARIANT</b>	<b>343</b>
I. Teoretični oris	343
II. Empirična ilustracija	345
1. varianta - Gašper Križnik, Pavček (rokopis, 2. polovica 19. stoletja)	347
2. varianta - Franc Senekovič, Povest Palček (rokopis 1898)	347
3. varianta - Paul Schlosser, Zgodba o Palčku; (povedal Simon Škrabl)	348
4. varianta - Alojz Bolhar, Palček (zapisal Matija Hajdič)	350
5. varianta - O palčku (Jože Dolenc, zapisala Tadeja Kadunc)	351
6. varianta - Mezinček (zapisala Sonja Lipušček)	352
III. Primerjalna analiza	353
1. Status upovedenih oseb	354
2. Prošnja za otroka	354
3. Otrokovo ime	354
4. Prostor	354
5. Kupčija	355
6. Tatvine	355
7. Seno in molža	356
8. Klobasa in berač/-ica	357
9. Straši!	357
<b>POETIKA BALADE O NESREČNIH ZALJUBLJENCIH S CVETLIČNO POANTO</b>	<b>360</b>
I. Romeo in Julija po slovensko	360
1. Ali poroka ali posvečeni stan	360
2. Nesrečni vozatji	365
II. Cvetlična poetika	367

1. Prostor pokopa	368
2. Iz groba rastoči cvetlici: lilija in vrtnica	369
3. Cvetlični baldahin	371
<b>SKLEP</b>	<b>375</b>
<b>SUMMARY</b>	<b>381</b>
<b>VIRI IN LITERATURA</b>	<b>386</b>
<b>KRATICE</b>	<b>408</b>
<b>RAZŠIRJENO KAZALO</b>	<b>409</b>

Monografija Marije Stanonik *Poetika slovenske slovstvene folklore, Besedna umetnost v koreninah* je na Slovenskem pionirsko delo o treh vrstah poetik ljudske besedne ustvarjalnosti, tj. zvočni, vizualni in kompozicijski. Delo priča o tem, kako se slovenski človek v vsakdanjem življenju na jezikovno estetski ravni odziva na resničnost, kako jo poimenuje, upoveduje in hkrati soustvarja.

Prvo poglavje je namenjeno zvočni poetiki, npr. posnemanju in ljudskemu osmišljanju oglašanja ptičev (*ptičjice*) in zvonov (*zvončice*). V poglavju o vizualni poetiki avtorica obravnava dojetanje in upovedovanje prostora, bajčnih bitij, barv, števil. V zadnjem poglavju, o kompoziciji, poudarja pomen kategorije časa ter logiko oblikovanja začetkov in koncev pri pripovedovanju, posebej na primeru Kračmanovih pravljic in individualne poetike Gašperja Križnika.

Z nadvse raznovrstnim in bogatim gradivom avtorica ilustrira izjemne metaforične kompetence slovenskega človeka in dokazuje, kako so tudi slovstveni folklori lastne estetske zakonitosti ali kot pravi v sklepu: "... v slovstveni folklori - če je umetnost govorenega jezika! - je vedno navzoča tudi estetska funkcija."

Dr. Jurij Fikfak

zalozba.zrc-sazu.si



28 €



Založba ZRC